

MUZEUL JUDEȚEAN MUREȘ

MARISIA

STUDII ȘI MATERIALE
XXIX

2009

MARISIA
XXIX

Colegiul redacțional:

Redactor șef:
dr. Virgil Pană

Membri:
dr. Dorel Marc
drd. Ana Hancu
drd. Orbán Iános

Marisia XXIX, Istorie, 2009

Orice corespondență se va adresa:

Any correspondance will be addressed to :

Toute correspondance sera envoyée à l'adresse :

Anschrift für Jedwelche Korrespondenz :

A leveleket a következő címre kérzük:

MUZEUL JUDEȚEAN MUREȘ

C.P. 85

Str. Mărăști, nr. 8, 540328

Târgu-Mureș, România

e-mail: muresmuzeu@rdslink.ro

Editura *Ardealul*

acreditată C.N.C.S.I.S., cod 305/2008

Str. George Enescu, nr. 2, Târgu-Mureș

Consilier editorial: Eugeniu Nistor

Secretar de redacție: Rozalia Cotoi

Copyright©Muzeul Județean Mureș, 2009

I.S.S.N. 1221-0943

Coperta: *Vedere din Târgu - Mureș*, 1915

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor și a calității rezumatelor
revine autorilor

MUZEUL JUDEȚEAN MUREȘ

MARISIA

XXIX

STUDII ȘI MATERIALE

ISTORIE

TÂRGU – MUREȘ
2009

SUMAR / CONTENT / SOMMAIRE

Istorie, cultură, civilizație

Eugen Mera

Reghin – o așezare celtică? Semnificatia și geneza denumirii orașului Reghin

Reghin – un etablissement celtique? La signification et la genèse de la de la ville Reghin / 11

Hermann Bayer

Învățământul sașilor transilvăneni. Școala din Deal din Sighișoara

L'enseignement des Saxons de Transylvanie. Școala din Deal de Sighisoara/ 17

Ana Hancu

Opoziția românilor din scaunul Mureș față de recrutările militare din toamna anului 1848.

L'opposition des roumaines du Siège de Targu-Mureș contre les recrutemens militaires de l'automne de l'anné 1848 / 23

Eugen Mera

Ibăneștenii - martiri ai neamului românesc

Les habitants d'Ibănești- martyrs du peuple roumain/ 33

Ioan Lăcătușu

Aspecte ale vieții cotidiene a românilor din județul Trei Scaune în prima jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului XX

Aspects of everyday life of Romanians of Treiscaune County, in the second half of the nineteenth century and first half of the twentieth century/ 39

Maria Cristina Ploscă

Reuniunea femeilor române din comitatul Hunedoarei-file de cronică (1886-1911)

Reunion of Romanian women in the County of Hunedoara – file of chronic (1886-1911)/ 53

Ioachim Lazăr

Contribuția românilor din ținutul Orăștiei la înfăptuirea Marii Uniri din 1918

The participation of the Romanians from Orăștie country side to the accomplishment of the great union of 1918/ 57

Nicolae Balint

Acțiunile „Detășamentului Borsec” în primul război mondial

Actions of the “Borsec Department” during the First World War / 75

Cristian Scăiceanu

Particularități ale cenzurii poștale în Transilvania (1918-1921)

Particularités de la censure postale en Transylvanie (1918-1921) / 83

Dorel Marc

Noi date privind înfăptuirea reformei agrare din 1921 în zona Mureșului Superior. Situația din comunele Toplița, Gălăuțaș, Sărmaș și Subcetate

Questions relatives à la mise en œuvre de la réforme agraire en 1921 dans la zone de Mures Supérieur. La situation dans les villages Toplița Română, Gălăuțaș, Sarmaș et Subcetate. / 91

Vasile Șandor

Elita economică evreiască din Târgu-Mureș în perioada interbelică

Jewish economic elite of Târgu-Mureș in the interwar period / 113

Ioachim Lazăr

Din corespondența lui Victor Oprea cu Ion Mușlea (1935-1936)

La correspondance entre Victor Ioan Oprea et Ion Mușlea (1935-1936) / 131

Nicolae Victor Fola

Toponime și microtoponime din zona Târnavei Mici. Proveniențe și semnificații istorice

*Toponyms and microtoponyms of Târnava Mică area.
Origin and historical significance / 143*

Camelia Stanciu

Căsătoria – motivație și scop

Marriage-motivation and purpose / 159

Felician Suciu

Petre S. Aurelian – scurtă biografie

Petre S. Aurelian – courte biographie / 163

Nicolae Victor Fola

Cunoaștere și cercetare istorică în viziunea lui Ioan Lupaș

Knowledge and historical research in Ioan Lupas's vision / 169

Elena Ploșniță

Unele considerații privind evoluția muzeografiei cu profil de istorie în Basarabia interbelică

Some considerations upon the evolution of Museography with historic profile in Bessarabia interwar / 185

Patrimoniu

Nicolae Teșculă

Breslele sighişorene reflectate în colecțiile Muzeului de Istorie Sighişoara. Sigiliile de breaslă

Les corporations professionnelles de Sighisoara reflétées dans les collections du Musée d'Histoire de Sighisoara. Les sceaux de corporation professionnelle / 193

Peter Moldovan

Scrisori (1840-1850) de la și despre Theodor Fabini (1827-1849)

Lettres (1840-1850) de et à propos de Theodor Fabini (1827-1849)/ 209

Ioan Eugen Man

Un monument de arhitectură în stil secesion. Palatul Prefecturii și al Consiliului Județean Mureș (Fosta primărie a municipiului Târgu-Mureș)

The Administrative Palace. An architectural monument in secession style of Mures County Prefecture and of the County Council (Former Town Hall of Târgu-Mureș) / 251

Milandolina Beatrice Dobozi

Contribuții documentare la istoricul Parohiei Ortodoxe Nadășa Română-un chestionar din 1921 și răspunsul preotului Ioan Avram

Contributions documentaires à l'histoire de la Paroisse Orthodoxe Nadășa Română – un questionnaire de 1921 et le réponse du prêtre Ioan Avram / 291

Florin Bogdan, Elena Miha

Expoziția “500 de ani de tipar românesc (1508-2008)”

The Exhibition „500 years of Romanian printing (1508-2008)” / 301

Emil A. Dandea (1893-1969)

Ioan Eugen Man

Date noi cu privire la realizările edilitare din perioada primariatelor lui Emil Aurel Dandea

Updating on the urbanistic achievements during the mayorship of Emil Aurel Dandea / 315

Virgil Pană

O statuie care nu mai există. Monumentul Soldatului Român din Târgu-Mureș

Une statue qui n'existe plus. Le Monument du Soldat Roumain de Târgu-Mures / 345

Șerban Melinte

“Luna Târgu-Mureșului”(15 august 15 septembrie 1936) • manifestări și semnificații

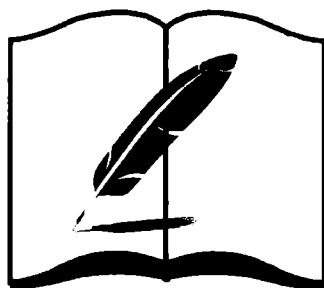
Luna Târgu-Mureșului” - événements et significations / 355

Ilarie Gh. Opreș

Istoria unei statui – Emil Aurel Dandea

L'histoire d'une statue-Emil A. Dandea / 361

ISTORIE, CULTURĂ, CIVILIZAȚIE

REGHIN – O AȘEZARE CELTICĂ ?

Semnificația și geneza denumirii orașului Reghin

EUGEN MERA

Reghin– un établissement celtique?

La signification et la genèse de la dénomination de la ville Reghin

Résumé

L'auteur de cet article se rapporte à la dénomination de la ville Reghin, localité qui se trouve à la point de jonction de la rivière Gurghiu avec la rivière Mureș, et attestée pour la première fois dans un document du 1228 sous la dénomination REGUN.

À l'influence de Germains colonisés ici, la toponymie a devenu REGEN qui se traduit „la pluie”, localité Reghin a devenu „la ville de la pluie”. Une localité avec une dénomination identique est REGENSBURG en Germanie, mais la dénomination de localité derive du le nom celtique RADASBONA, qui a passé sous une forme latine intermédiaire CASTRA REGINA ou REGINUM.

Une série de documents archéologiques montre que en zone Reghin ont établi les Celtes qui ont cohabité avec la population autochtone. N'est pas exclue l'idée que les Celtes qui ont vécu dans cet centre Reghin, ont nommé localité avec le nom celtique.

Așezată la locul de întâlnire a râului Gurghiu cu Mureșul, localitatea Reghin este menționată pentru prima dată în anul 1228¹, când Andrei al II-lea, regele Ungariei, dăruiește marelui vistier Dionisie moșia Săplac² împreună „cu toate satele și prediile, libertinii, robii, roabele și cu toate celelalte ce țin de ea”³, confiscată de la banul Simion, deoarece acesta participase la complotul în care a fost omorâtă regina Gertruda. Descriindu-se hotarele moșiei Săplac, în document sunt amintite o serie de localități precum și „un drum mare, care merge de la Săplac până la Reghin”⁴. La 1228 localitatea Reghin era proprietatea lui Dionisie⁵, părintele vistierului Dionisie. În urma morții tatălui său, vistierul Dionisie va intra în posesia proprietății pe care acesta o avusese în partea stângă a râului Mureș. Astfel Reghinul va ajunge în posesia vistierului Dionisie care își ia titlul după numele proprietății sale : „Dionisie de Reghin”.

În anul 1358 este amintit *Reghinul Unguresc*⁶, iar în anul 1474 *Reghinul Săsesc*⁶. Așadar, de la mijlocul secolului al XIV-lea se poate vorbi de două așezări învecinate,

¹ Biblioteca Centrală Universitară din Cluj, *Arhiva Bánffy*, doc.nr.2; *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczy Bánffy család történetéhez* (Documente privitoare la istoria familiei Bánffy de Losoncz din neamul Tomaj), vol.I, ed. Varju Elemér, Budapesta, 1908, pp.3-7; *Documente privind istoria României*, Seria C., Transilvania, veac.XI-XIII, vol.I, pp.231-234.

² *Ceplok* (azi Gorenii-Dedrad, județul Mureș. Notă: Greșit localizat în județul Cluj de către Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol.I, Editura Dacia, Cluj, 1971, pp.370-371 și 384).

³ „Cum omnibus villis et praediis, libertinis, servis, ancillis necnon et aliis ad eandem pertinentibus”. (Notă: Pentru adoptarea termenilor de *robi* și *roabe* vezi Ștefan Pascu, *op.cit.*, pp.359-392).

⁴ *Regun*, oraș în județul Mureș.

⁵ Din actul de donație de la 1228 reiese că Dionisie stăpânea și teritoriul de la răsărit de Mureș, respectiv prin părțile Gurghiului care era „pământ regesc” și unde era ridicată o cetate regală („castrum regalis”).

⁶ *Magyarregen*, în *Anjoukori Okmánytár* (Codex Diplomaticus Hungaricus Andegavensis), vol.VII, ed.Tasnádi Nagy Gyula, Budapesta, 1920, pp.113-114.

ambele cu denumirea de Reghin; o așezare în care locuiau în majoritate sași și alta în care majoritatea erau unguri. Atât sașii, cât și ungurii, viețuiau împreună cu populația băștinașă organizată în obști sătești⁷.

Începând din secolul al XIX-lea⁸, atât sașii cât și maghiarii, au căutat să demonstreze fie că populația săsească, fie că populația maghiară a întemeiat această așezare, că întemeietorii așezării au dat fie un nume german, fie un nume maghiar acestei așezări. Sever Pop, fără a explica etimologia denumirii Reghinului, pe harta pe care a întocmit-o, trece orașul Reghin de altă origine decât cea latină, slavă sau maghiară⁹. Realitatea este că în limba germană *Regen* înseamnă „ploaie”. Un act emis din Roma în anul 1403¹⁰ numește Reghinul ca: „*decanatus de Pluuia*” sau „*de Pluuia*”. În limba latină *pluvia* înseamnă *ploaie*. Evident că decanatul „*de Pluuia*” nu este decât traducerea în limba latină a cuvântului german *Regen*. Deducem că la 1403 localitatea Reghin (Reghinul Săsesc) era locuit de sași și că scribul papei Bonifaciu al IX-lea a tradus denumirea localității, pe care o credea ca fiind de origine germană, întemeiată de coloniștii sași.

În Transilvania, onomastica de *Reghina*, folosită sub influența germană, este însă (cu pronunția germană) numele de *Regina*, folosit încă în timpul romanilor și provenind de la rex „*rege*”¹¹. S-ar deduce că la origini orașul Reghin ar fi avut denumirea de *Regina* și că sub influența sașilor așezarea a primit denumirea de Regun. Așadar, așezarea Reghin ar data înaintea venirii sașilor aici și că această așezare nu a fost întemeiată de către sași.

Istoricii sași care au susținut că localitatea Reghin ar fi fost întemeiată de către sași, nu au ținut seama de faptul că o așezare Reguen¹² este atestată documentar încă din anul 1177, deci cu o jumătate de secol înaintea Reghinului. Localitatea Regun, numită așa la 1313¹³, situată la nord-vest de Biharea, este astăzi o localitate dispărută în pustă. Identitatea de nume Regun (Reghin) la 1228 și 1313 (*Régen*) a dat naștere chiar la confuzii, localitatea Reguen fiind confundată cu Reghinul Săsesc¹⁴.

Ținând cont de faptul că așezarea Regun de lângă Oradea nu a fost întemeiată de către sași, reiese că nici așezarea Regun sau Reghin nu a fost întemeiată de sași. Ambele așezări existau, cu acest nume, înainte de venirea sașilor, ele fiind deja întemeiate și locuite. De asemenea, e de reținut faptul că sub influența sașilor localitatea Regun (Reghin) a devenit *Regen*, fiind apoi tradus în limba latină ca *Pluuia* („ploaie”). Istoricii maghiari au pornit de la toponimicul „*Regen*”, format sub influența germană, afirmând că așezarea Reghin s-a creat pe pământul regal și că teritoriul orașului a fost *din cele mai vechi timpuri* pământ regal¹⁵. Afirmția se bazează, de fapt, doar pe traducerea cuvântului maghiar *Régen*, care înseamnă „în timpurile vechi (străvechi), de demult”. Denumirea de *Regen* o poartă în anul 1692 și așezarea

⁶Zaazregen în *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család történetéhez* (Documente privitoare la istoria familiei Bánffy de Losoncz din neamul Tomaj), vol.II, ed.dr. Iványi Béla, Budapesta, 1928, p.168.

⁷Ștefan Pascu, *op.cit.*, p.34.

⁸Cea dintâi monografie a Reghinului a fost întocmită de Joseph Haltrich, *Zur Geschichte von Sachsisch-Regen seit den letzten hundert Jahren*, 1858, în *Archiv des Vereins für siebenburgische Landeskunde*, Serie nouă, Tom.3, Caietul nr.2 (1858).

⁹Sever Pop, *Toponimia Transilvaniei*, în *Siebenbürgen*, București, 1943, pp.319-348+harta.

¹⁰*Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol.III, ed.Zimmermann F., Werner C. și Müller Georg, Sibiu, 1902, p.291, 295.

¹¹Al. Graur, *Nume de persoane*, Editura Științifică, București, 1965, p.124.

¹²Györfy György, *Az Árpád-kori Magyarországb történeti földrajza* (Geografia historicala Hungariae tempore stirpis Arpadianae), Budapesta, 1962, p.656.

¹³Jakó Zsigmond, *Bihar megye a török pusztítás előtt* (Comitatul Bihor înainte de devastarea turcească), Budapesta, 1940, p.529.

¹⁴Joseph Bennkö, *Milkovia*, Tom.II, Viena, p.326, nota a.

¹⁵Joseph Bennkö, *Milkovia*, Tom.I, Viena, 1781, pp.360-361.

dispărută de la nord-vest de Bihareea¹⁶. În ambele cazuri s-a plecat de la denumirea de Regun, ajungându-se la cea de Regen.

Arătăm că toponimicul de „Regen” s-a format sub influența germană și că onomastica de Regina a devenit Reghina.

Cu cuvântul Burg, care înseamnă „cetate”, germanii au creat numele a o serie de localități, printre care și cea de Regensburg¹⁷ din Germania. Numele Regensburg (înțeles desigur de germani ca „orașul ploii”) derivă din numele celtic Radasbona, trecut printr-o formă intermediară latină Castra Regina sau Reginum¹⁸.

De observat că orașul Reghin avea înțelesul tot de „orașul ploii”, ca și Regensburg și că numele de Reghina înseamnă Regina. Este o identitate de situații care ne face să afirmăm, pe bază de analogie, că și orașul Reghin are la origine un nume celtic. „Regun” este probabil o formă coruptă a vreunui nume celtic dat așezării, pe care au întemeiat-o celții. S-ar putea însă, după cum admit unii arheologi, ca acest toponimic de rezonanță celtică să fi fost dat de către romani¹⁹. Noi considerăm însă, că Reghinul este o așezare întemeiată de celți.

Acad. Constantin Daicoviciu, vorbind despre înmulțirea așezărilor omenești în epoca fierului și că unele din aceste așezări sunt adevărate centre, de obicei întărite, ale triburilor sau uniunilor de triburi ce se formează, presupune că un astfel de centru ar fi existat, încă din prima jumătate a mileniului I î.Hr., la Reghin²⁰. În acest centru, Reghin, s-au așezat o parte dintre celții care au pătruns în Transilvania pe valea Mureșului. Există certitudinea că în această zonă, pe valea superioară a Mureșului, s-au așezat celții. Nu departe de Reghin, la Morești (lângă Târgu Mureș), s-au găsit fragmente ceramice și alte obiecte celtice în locuințele populației locale²¹. Ceramica fragmentară celtică și fragmentul unei brățări de sticlă albastră au permis cercetătorilor încadrarea lor cronologică în sec. III-II î.Hr.²². La Band, într-o necropolă s-au găsit resturile unei spade celtice îndoite și ale unui vârf de lance tot celtic²³. De asemenea, la Gornești s-au descoperit mărgelile celtice, un „celt” de fier ș.a., datând din a doua etapă a fierului (Latène)²⁴. Și la nord-vest de Reghin, descoperirile din anul 1953 de la Galații Bistriței ne atestă o pătrundere a celților pe valea Someșului²⁵. Celții, așadar, s-au răspândit în această zonă a Reghinului. Credem că și la Reghin celții s-au stabilit în secolul al II-lea î.Hr.

Așezându-se în centrele în care locuia o populație autohtonă, celții au conviețuit împreună cu această populație. Nu este deci exclusă ideea că celții așezându-se în acest centru Reghin, să fi numit așezarea cu un nume celtic. Sub influența germană așezarea a primit denumirea de Regen (Reghin), derivând probabil de la numele

¹⁶Mezősi Karoly, *Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (Comitatul Bihor pe timpul încetării stăpânirii turcești)*, Budapesta, 1943, p.100.

¹⁷Al. Graur, *Nume de locuri*, Editura Științifică, București, 1972 p.75, § 187.

¹⁸*Ibid.*, p.44, § 83.

¹⁹D. Berciu, *Lumea celților*, Editura Științifică, București, 1970, p.118.

²⁰Acad. Constantin Daicoviciu ș.a., *Din istoria Transilvaniei*, ed. a II-a, Edit. Academiei R.P.R., [București], [1961], p.21.

²¹*** *Istoria României* (sub redacția lui C. Daicoviciu ș.a.), vol.I, Edit.Acad. R.P.R. [București], 1960, p.235, nota 1.

²²Valeriu Lazăr, *Vestigii arheologice preistorice și romane de la Morești*, în ziarul *Steaua roșie* (Târgu Mureș), din 11 noiembrie 1972.

²³Valeriu Lazăr, *Din istoria străveche a județului – BAND*, în *Steaua roșie* (Târgu Mureș), din 26 septembrie 1970.

²⁴Valeriu Lazăr, *GORNEȘTI – o nouă cultură arheologică preistorică ?*, în *Steaua roșie* (Târgu Mureș), din 23 ianuarie 1972.

²⁵*** *Istoria României*, vol.I, p.235.

roman Regina (sub influența germană Reghina). Identitatea de nume Reghina=Regina, ne duce la numele roman al orașului Regensburg=Castra Regina sau Regium. De ce nu și la numele orașului Reghin=Reg(i)um=Regun ? În anul 1349 localitatea Reghin se numea Regym²⁶, denumire foarte apropiată de cea de Regium sau Castra Regina. Ori, numele celtic al orașului Regium (Regensburg) este Radasbona. Să fi purtat și așezarea Reghin un nume asemănător cu cel al Radasbonei ? Această ipoteză ni se pare plauzibilă.

Nu pare exclusă nici ideea, ca celtii care au pătruns la sf. sec.IV î.Hr. să fi denumit și o altă așezare, tot cu un nume identic cu al Reghinului, și anume Reguen (azi pustă la nord-vest de Bihareea).

Presupunem așadar, existența a trei așezări care au avut un nume identic (sau nume foarte apropiate), în care au trăit celtii.

În Transilvania celtii au trăit în aceste așezări alături de populația băstinașă, după cum rezultă și din dovezile arheologice. Conviețuirea îndelungată de două secole, a dat naștere unui schimb reciproc de bunuri culturale. Din punct de vedere etnic, celtii au fost relativ repede asimilați de localnici. Celtii au împrumutat unele elemente culturale de la geto-daci²⁷.

După ocuparea Daciei de către romani, romanii au ridicat castru puternice. Un astfel de castru roman este cel de la Brâncovenești²⁸ (jud.Mureș). O așezare daco-romană a fost descoperită și în „Valea Luțului”²⁹. În această zonă existau, așadar, așezări daco-romane și castru romane.

Analizând documentul de la 1228, în care se amintește de „*unam magnam viam, que ducit de Sceplok usque in Regun*”, credem că acest drum lega în timpul stăpânirii romane așezarea daco-romană (dacă nu chiar un castru) de la Săplac, cu un castru roman existent la Reghin. Pentru existența unui castru roman sau a unei fortificații romane la Reghin, pledează și existența drumului roman care mergea de la Reghin la castrul din Brâncovenești³⁰. Romanii au găsit la Reghin o așezare cu un nume celtic. Poziția favorabilă, așezarea geografică a Reghinului la vărsarea râului Gurghiu în râul Mureș, ne face să credem că romanii s-au stabilit aici, întărind această așezare.

În scurgerea vremii aceste fortificații s-au distrus, dar așezarea n-a fost părăsită niciodată, chiar dacă alături de localnici s-au așezat și noi veniți, cum au fost de exemplu slavii.

Atunci când regatul maghiar a cucerit această parte a Transilvaniei, a găsit aici o populație autohtonă organizată în obști sătești. Această populație autohtonă a fost aservită nobilimii maghiare, fiindcă numai astfel putem explica existența aici, în anul 1228, a „*libertinilor, robilor și roabelor*”. Sașii, la venirea lor aici, n-au găsit nicidecum un pământ pustiu, un „*desertum*”, ci așezări locuite. Pământul era deja a nobilimii maghiare, care a permis așezarea aici a unor mici grupuri de sași, care urmau să întregască numărul locuitorilor care au pierit după atacul mongolilor din anul 1241³¹. Așadar, așezarea sașilor în jurul Reghinului și în localitatea Reghin are loc

²⁶ *** Documente privind istoria României, Seria C., Transilvania, veac. XIV, vol.IV, p.417, 515.

²⁷ D. Berciu, *op.cit.*, pp.82-84.

²⁸ Mihail Macrea, *Viața în Dacia romană*, Editura Științifică, București, 1969, p.156, 157, 208, 232; vezi și *Vestigii milenare la Brâncovenești*, în *Steaua roșie* (Târgu Mureș), din 1 august 1971.

²⁹ Valeriu Lazăr, *Un pasionat cercetător al zonei Reghinului*, în *Steaua roșie* (Târgu Mureș).

³⁰ Discuțiile în legătură cu existența unei fortificații romane la Reghin vezi și la: Richard Huß, *Baierische Unterlagerung und baierischer Adel in Nord-Siebenbürgen in Südostdeutsche Forschung*, vol.1, München, 1936, p.150; Gustav Rösler, *Zur Geschichte der Stadt Sächsisch-Regen (Reen) und ihrer sächsischen Umgebung bis zum Aussterben der Arpaden in Siebenbürgisches Archiv*, Seria a treia, vol.7, „*Studien zur Geschichte und Landeskunde Siebenbürgens*”, Editura Böhlau, Köln-Graz, 1968, p.183; *Aussprache. Mutmaßungen über Sächsisch-Reen. Eine Antwort von Helmut Czoppelt*, în *Südostdeutsche Vierteljahresblätter*, Tipăritură specială din caietul nr.4/1970, pp.283-285. *Nota noastră*: Credem că săpături sistematice la Reghin ar lămuri această problemă.

³¹ De aceeași părere este și Gustav Rösler, *op.cit.*, p.247.

după anul 1241. Așa se explică de ce sașii din jurul Reghinului și din Reghin nu mai aveau aceleleași drepturi ca și primii sași colonizați în Transilvania și de ce dădeau zeciuială bisericească episcopului de Alba-Iulia și nu prepoziturii din Sibiu³². Acest fapt reiese în evidență prin analiza unui document din 1192-1196, prin care se hotărăște într-un litigiu dintre episcopul Transilvaniei și prepozitul de Sibiu, cu privire la jurisdicția celor doi prelați asupra coloniștilor germani din Transilvania. În acest document se precizează că aparțin prepoziturii din Sibiu numai coloniștii germani ce se găseau atunci în acel „*pământ pustiu*”, pe care regele Geza îl dăduse coloniștilor respectivi și cei care urmau să locuiască în acel „*pustiu*”³³. Datorită faptului că sașii din Reghin și împrejurimi aparțineau de episcopia de Alba-Iulia, înseamnă că ei nu s-au așezat niciodată într-un „*pământ pustiu*”.

Evident că în condițiile când sașii au venit în jurul Reghinului după 1241, ei nu mai puteau da denumiri unor așezări care aveau deja denumirile pomenite în actul de la 1228. Din citirea documentului ne dăm seama că, nu numai Reghinul dar nici o așezare pomenită, nici un toponimic nu este de origine germană.

Trebuie să fim fermi convinși că denumirile, toponimicile, datează înainte de secolul al XII-lea și că ele n-au fost înțelese nici de maghiari care nu le-au putut traduce. Știut este că „*nobilimea maghiară sau maghiarizată și administrația ungurească au practicat maghiarizarea toponimiei în tot cursul Evului Mediu*”³⁴. Așadar, denumirile așezărilor și toponimicile apar la 1228 fie în forma lor inițială, fie într-o formă probabil coruptă de către scribul maghiar. Este evident faptul că denumirea Reghinului nu este nici de origine maghiară. Înclinăm să credem că *denumirea Reghinului este de origine celtică*.

Ne vom opri asupra semnificației unor denumiri amintite în documentul de la 1228, care denumiri au fost discutate și de istoricii noștri. Studiind documentul de la 1228, N.Drăgan³⁵ arată că în acest document este vorba de o „*meta*”, care „*sic descendit, in vallem qui vocatur Zeku*”. El crede că această „*Vallis Zeku*” pare a fi un afluent al pârâului Luț (*Lyuck*) din apropierea Reghinului³⁶. Aducând o serie de argumente, N.Drăgan crede că avem de-a face cu „*pârâul sec*”. Se pare că în evul mediu, în unele cazuri, litera Z era de fapt litera S. Astfel, Ștefan Pascu referindu-se la cronicile secolului al XIV-lea (*Chronicon Budense* și *Chronicon Pictum Vindobonense*) arată că în acestea se relatează cum 3000 de huni salvați din războiul crinhildic s-au refugiat în câmpia Chigla, iar apoi au intrat în Transilvania, numindu-se nu unguri, ci cu alt nume *secui* (*ad Erdeelew intraverunt, non se Hungaros, sed Zekul alio nomine vocaverunt*)³⁷ și identifică pe „*Bezeremban*” cu *Basaraba*³⁸.

Mult discutată a fost denumirea de „*Ruscia*” din propoziția: „*deinde progreditur ad alpes Clementis, et inde ad Rusciam*”. Istoricul Miron Corduba³⁹ crede că „*Ruscia*” este Moldova de Sus, iar János Karácsonyi⁴⁰ crede că se referă la Bucovina, I.Nistor⁴¹

³²Cf. Thomas Năgler, *Populația românească în sudul Transilvaniei și caracterul colonizării săsești în secolele XII-XIII*, în *Studii și articole de istorie*, XIII, 1969, p.184.

³³Ștefan Pascu, *op.cit.*, p.127.

³⁴N. Petrovici, *Toponimie ungurească în Transilvania medievală*, în *Transilvania*, nr.1, Sibiu, 1943, p.118.

³⁵Nicolae Drăgan, *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomastice*, București, 1933, p.482, însemnarea 205, în *Academia Română – Studii și cercetări*, vol.XXI.

³⁶*Ibid.*, nota 1.

³⁷Ștefan Pascu, *op.cit.*, p.52.

³⁸*Ibid.*, p.161. Nota noastră Banul Basaram a devenit Bezeremban (la unguri) și pierzând un *n* a devenit numele românesc Basaraba. (Numele banului Bezerem ar putea fi și Basarom, fiindcă *e=a*, dar și *e=o*; numele fiind compus din Basa+rom).

³⁹Miron Corduba, *Hotarul moldavo-polon spre Pocuția la moartea lui Ștefan cel Mare* (în limba rusă), p.2.

⁴⁰J. Karácsonyi, *Orosz-szláv lakosok Erdélyben*, Budapesta, p.3-4.

și Suciu Coriolan⁴² că se referă la satul Ruștior (comuna Șieut) din județul Bistrița-Năsăud. Istoricul N. Drăgan⁴³ arată însă că o serie de colonii de ruteni s-au așezat sub numele de ruși, nu numai în Moldova de Sus și Bucovina, ci și în Transilvania. Aici în Transilvania au fost colonizați acești ruteni sau *ruși*, așa că denumirea de „Ruscia” poate desemna un sat locuit de către aceștia. Părerea noastră este că „Ruscia” este denumirea comunei Rușii-Munți, sau „*satul rușilor*” cum este numit în documente. Pentru acest lucru ne bazăm pe faptul că descrierea hotarelor moșiei Săplac trebuia să se termine în locul de unde a început, sau în apropierea acestuia. De reținut că hotarele încep din comuna Aluniș. Într-un document din anul 1319⁴⁴, în care se confirmă împărțirea moșilor din Reghin între magiștrii Desideriu, Toma și Ștefan, fiii lui Dionisie de Reghin, se arată că „*moșia Rușii-Munți de lângă Aluniș*” trece în proprietatea magistrului Toma. Identificarea moșiei Rușii-Munți, *că se află lângă Aluniș*, ne întărește convingerea că descrierea hotarelor moșiei Săplac, în 1228, se încheie în apropierea Alunișului, la Rușii-Munți sau „Ruscia”.

În încheiere se impun câteva concluzii. Din cele expuse reiese că Reghinul n-a fost întemeiat de coloniștii sași. Așezarea Reghin există înainte de venirea sașilor. În „Bula de Aur” din anul 1224, Andrei al II-lea regele Ungariei, promite sașilor să nu înzestreze pe nici un nobil cu sate (praedii) din zona colonizată⁴⁵. Or, în 1228, abia peste patru ani, același rege, Andrei al II-lea, înzestrează pe Dionisie cu *satele și praediile* din zona Reghinului. Este evident că aici nu era o zonă colonizată de către sași. Colonizarea cu sași a Reghinului va avea loc mai târziu.

Denumirea Reghinului nu este de origine germană, Reghinul nefiind întemeiat de sași. Sașii nu puteau da numele așezării chiar dacă ei ar fi provenit din zona Regensburgului, deoarece așezarea Reghin avea un nume datând dintr-o epocă anterioară venirii sașilor aici. Rezultă însă că ambele localități, atât Regensburgul cât și Reghinul, au putut fi întemeiate de către aceeași populație, în cazul nostru de către celti.

Așezările din zona Reghinului existau și înainte de pătrunderii maghiarilor aici. Numai astfel ne putem explica existența aici a *libertinilor, robilor și roabelor*. Așadar, Reghinul n-a fost întemeiat de către maghiari și nici nu avea în anul 1228 o denumire maghiară. În această zonă a trăit o populație băștinașă care a fost aservită de regalitatea maghiară, iar pământul, satele și oamenii au făcut obiectul donațiilor regelui către marea nobilima maghiară. Zona Reghinului n-a fost un „*desertum*”. Ea a fost permanent locuită de către populația băștinașă. Este demonstrată astfel vechimea și continuitatea populației băștinașe în această zonă cum a fost și REGHINUL.

⁴¹I. Nistor, *Românii și rutenii în Bucovina. Studiu istoric și statistic*, București, 1915, p.6.

⁴²Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol.II, Editura Academiei R.S.R., [București], [1968], p.91.

⁴³N. Drăgan, *Toponimie și istorie*, Cluj, 1928, pp.73-74, în *Biblioteca Institutului de Istorie Națională*, vol.I.

⁴⁴*Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család történetéhez* (Documente privitoare la istoria familiei Banffy de Losoncz din neamul Tomaj), vol.I, ed.Varju Elemér, Budapesta, 1908, pp.47-48. [Nota noastră: Bánffy înseamnă Fiii Banului de Losoncz din neamul lui Toma. Ce se va întâmpla atunci când istoricii maghiari își vor da seama că BANII -mari proprietari și mari demnitari în evul mediu- sunt de altă etnie decât cea maghiară ?]; *Documente privind istoria României*. Seria C., Transilvania, veac.XIV, vol.I, nr.381, pp.332-333.

⁴⁵Thomas Năgler, *Populația românească în sudul Transilvaniei și caracterul colonizării săsești în secolele XII-XIII*, în *Studii și articole de istorie*, XIII, 1969, p.184; *Documente privind istoria României*, Seria C., Transilvania, veac.XI-XIII, vol.I, nr.157.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL SAȘILOR TRANSILVĂNENI- „ȘCOALA DIN DEAL“ DIN SIGHIȘOARA*

HERMANN BAYER

L'enseignement des Saxons de Transylvanie. Școala din Deal de Sighisoara

Résumé

L'auteur de cet étude présente, dans la première partie, l'histoire de l'éducation allemande en Transylvanie, qui a une tradition forte et ancienne, les premières institutions d'enseignement ont été certifiées au XIIe siècle, juste après leur immigration dans cette province. La deuxième partie se rapporte à la première établissement d'enseignement des Saxons à Sighisoara, son histoire étant présentée à partir du début jusqu'aujourd'hui.

Sașii transilvăneni au fost chemați în Ardeal ca oaspeți (hospites) de către regele ungar Geza al II-lea (1141 – 1161), ca să apere țara împotriva dușmanilor (*ad retinendam coronam*) și să o ridice economic. De aceea, au primit privilegii deosebite, care au fost confirmate și extinse, în 1224, de către regele Andrei al II-lea, în „*Diploma de Aur*“ („*Goldener Freibrief*“). Au fost supuși numai regelui și au avut pe „*Pământul regal*“ (*fundus regius*), o autonomie teritorială și politică. Chiar și după desființarea „*Pământului regal*“, în anul 1876, au putut, sprijiniți fiind de biserica lor evanghelică, să-și păstreze independența culturală.

În 1930, numărul acestora a fost de 237 369 persoane, care, până la sfârșitul anului 1939, a crescut la 252 551.

Pentru sașii transilvăneni, școala a avut, întotdeauna, o importanță centrală. Învățământul lor a luat ființă, deja, în primele secole după imigrare. Școlile sașilor au avut, în toate localitățile, caracter de școli comunale-bisericești, puse la dispoziția tuturor. Primele instituții de învățământ au existat, începând cu secolul al XII-lea, fiind atestate documentar încă din anul 1334. La Sibiu, de pildă, exista o școală în anul 1380.

După Reforma religioasă și trecerea sașilor la luteranism, învățământul acestora cunoaște o dezvoltare deosebită. Reformatorul Johannes Honterus a înființat, în 1541, la Brașov, primul liceu (*Gymnasium*) umanist din Europa de sud-est. Legea lui școlară a devenit model pentru școlile din celelalte orașe săsești care au fost reorganizate, deasemenea, ca gimnazii umaniste. Respectiva lege școlară prevedea posibilitatea tuturor copiilor de a frecventa școala și o largă autoadministrare, care s-a practicat în clasele superioare ale liceului, în așa numita organizație „*Coetus*“, până în 1940.

În anii următori, învățământul a fost reorganizat conform noilor cerințe ale educației, fiind împărțit în două părți distincte: pe de o parte, s-au dezvoltat liceele, iar pe de altă parte, școala elementară (*Volksschule*) de mai târziu.

În 1722, Sinodul General al sașilor (*Generalsynode*) a hotărât ca învățământul să devină general și obligatoriu, atât pentru băieți, cât și pentru fete. În 1763, în orașele și

* Comunicare științifică susținută, la 20-22 octombrie 2006, la Sighișoara, la simpozionul național cu tema „Școala cu limbă de predare germană din România. Exemplu „Liceul Josef Haltrich” din Sighișoara. Probleme și șanse”, organizat de Asociația „Școala din Deal” din Sighișoara împreună cu Asociația „Școala din Deal” din Germania.

satele săsești, ființau 5 licee (Gymnasien), 16 școli populare (Volksschulen) de rang înalt, în care se predă și limba latină și 236 școli elementare obișnuite, la o populație care se cifra la aproximativ 125 000 de suflete.

La mijlocul secolului al XIX-lea, liceele săsești au cunoscut o reorganizare modernă și uniformă. Ele au devenit instituții cu opt clase, patru în cursul inferior și patru în cursul superior, care aveau ca bază patru clase de școală elementară (primară). Ca verigă intermediară între școala primară (Volksschule) și gimnaziul, au luat ființă "Școli civice" (*Bürgerschule*) și "Școli reale" (*Realschule*), cu durata de patru ani, care primeau, de asemenea, elevi după patru ani de școală primară.

Și grădinițele de copii precum și învățământul profesional al sașilor transilvăneni au o tradiție bogată. În 1869, s-a deschis prima grădiniță de copii la Brașov și, deja, în 1883, s-au organizat, acolo, cursuri de pregătire pentru educatoare, din care a luat naștere Școala de pregătire pentru educatoare.

În 1825, la Sibiu, iar în 1841, la Brașov, s-au înființat câte o Școală de comerț. În 1871, Universitatea Săsească a hotărât înființarea de școli de meserii în nouă orașe și localități săsești. În același an, au fost înființate și trei școli agricole.

După "compromisul" austro-ungar, din 1867, sașii transilvăneni au reușit, în contracararea măsurilor de maghiarizare, o dezvoltare calitativă a învățământului lor de cultură generală. Au luat ființă instituții centrale independente pentru formarea cadrelor didactice (în 1878, s-a înființat Școala Normală de Băieți a Bisericii evanghelice din Sibiu, iar în 1904, Școala Normală de Fete din Sighișoara). Perfecționarea cadrelor a fost instituționalizată.

Dacă, în restul Ungariei, școala a devenit un instrument al maghiarizării, la sași ea a fost o armă puternică împotriva acesteia.

La începutul secolului al XX-lea, cei aproximativ 230 000 de sași dispuneau de 256 școli primare, 14 școli civile și populare de rang înalt, precum și de 9 gimnazii, care aici se numeau școli medii.

La Unirea Transilvaniei cu România, după primul Razboi Mondial, sașilor transilvăneni li s-a asigurat autonomie regională religioasă și școlară. Legea Școlilor Particulare, din 1925, a oferit bisericilor posibilitatea de a înființa și întreține școli proprii, în care statul avea limitate drepturi de control. Legea conținea și o serie de dureri. Biserica nu mai avea dreptul să-și fixeze planurile de învățământ pentru școlile proprii, iar Legea bacalaureatului a introdus un fel de bacalaureat central, în care absolvenții liceelor, cu altă limbă de predare decât cea română, erau examinați de profesori străini, în limba română. Cota eșecurilor în acești ani a fost destul de mare.

Înainte de al II-lea Razboi Mondial, sașii transilvăneni au dispus de un învățământ particular-confesional de mare diversitate: 112 instituții de îngrijire, 45 de grădinițe, 279 școli primare, 9 gimnazii, 8 licee, 12 școli de meserii, 1 școală superioară de comerț, 3 școli pedagogice și 3 școli agricole.

O nouă reorganizare a învățământului german din Transilvania, care a rămas un episod de trei ani, a fost introdusă prin Legea Grupului Etnic German, din 20 noiembrie 1940. Grupul Etnic German a fost declarat persoană juridică de drept public și a obținut autonomie școlară. După Decretul-lege privind organizarea învățământului german din România, din noiembrie 1941, Oficiul Școlar al Grupului Etnic German a preluat, de la Biserica evanghelică, școlile confesionale, împotriva voinței acesteia. Statul a suportat cheltuielile. Oficiul Școlar a primit dreptul de a înființa și conduce școli și de a elabora planuri de învățământ și regulamente școlare pentru examenele proprii, care trebuiau să fie în concordanță cu reglementările statului.

După 23 august 1944, școlile săsești au trecut, pentru o perioadă scurtă, din nou, la Biserica evanghelică. Trecerea lor la stat, prin Reforma Învățământului din 1948, a adus schimbări radicale. Școala a fost strict separată de biserică, iar, după 1959, ele au fost unificate și au devenit secții ale școlilor cu limba de predare română (excepții pentru câțiva ani: *Liceul Brukenthal* din Sibiu și *Liceul Honterus* din Brașov). În anul

școlar 1988/89 au existat, în România, în jur de 500 secții cu limba de predare germană (de la grădinițe până la licee), cu 35 000 copii și elevi, din care, aproximativ 60 % în Ardeal. Aici au existat, în anul școlar 1985/86, în jur de 370 secții cu 27 000 copii și 1300 cadre didactice.

După Revoluția din 1989, a început marele exod al populației săsești din Ardeal. Dacă, la 1 ianuarie 1990, Biserica evanghelică avea, încă, înregistrate 102 391 suflete, la 1 ianuarie 1995, numărul lor se redusese la 21 942. În ianuarie 1977, înaintea începerii acțiunii de întregire a familiilor, în Transilvania trăiau 166 092 sași.

Pentru învățământul în limba germană, s-au deschis noi perspective și posibilități. Învățământul în limba maternă a fost garantat. Contactele și legăturile cu spațiul cultural german s-au intensificat, au fost permise ajutoare materiale și personale din străinătate. De subliniat este și sprijinul acordat secțiilor cu limba de predare germană de către organele de învățământ, prin aprobarea, imediat după 1990, a unor clase cu efective foarte mici (ex.: clasa a XII-a cu numai 5 elevi), astfel încât aceste secții au putut să supraviețuiască. Astăzi, ele sunt frecventate aproape numai de copii și elevi de origine română și există mai ales la orașe. În mediul rural, nu mai există decât foarte puține secții cu limba de predare germană, cu clasele I-IV și I-VIII.

Trebuie reținut și subliniat că, pentru comunitățile săsești din Transilvania, școala a avut întotdeauna o importanță esențială. Episcopul Friedrich Müller scria: "Sașii au fost nevoiți să suplinească numărul lor redus prin realizări superioare prin care să demonstreze că sunt foarte necesari în această țară, din care motiv li s-a asigurat, permanent, libertate de dezvoltare și de mișcare."

Existența unui învățământ în Sighișoara este pomenită, pentru prima dată, într-un document din anul 1522, în care este vorba de un "*rector scholae*" cu gradul academic de "baccalaureus," căruia Consiliul orașenesc din Sighișoara i-a oferit o haină în valoare de patru guldeni pentru meritele sale, " ca să-și dea silința cu junii". Învățământul la Sighișoara este, însă, cu siguranță mai vechi, deoarece, de pildă, în perioada 1445-1522 au studiat, la Viena, în mod dovedit, 95 studenți sighișoreni, care ar fi trebuit să-și primească pregătirea preuniversitară la Sighișoara. Există atunci, probabil, o școală latină în acest oraș. Importanța limbii latine în acea vreme rezultă și dintr-o inscripție, din 1523, a meșterului Reichmuth, de pe o strană din Biserica din Deal, imediat vecină cu Școala din Deal: " Cine dorește să stea în această strană și nu știe latinește, să rămână mai bine afară, dacă nu vrea să fie bătut cu ciomegele". Această școală latină, în documente numită "Școala veche" ("*Alte Schull*") sau "*Schola Maioris*" se afla în curtea parohiei evanghelice de azi. Abia în 1606-1607 ea a fost dislocată în vârful dealului împădurit, care se ridică în mijlocul orașului și unde se aflau, deja, impunătoarele edificii ale Bisericii din Deal, Turnului Cositorarilor și Turnului Aurarilor. Aceasta a fost ora de naștere a liceului din Sighișoara.

Dar, în curând, noua clădire, care avea mai mult caracter și rol de apărare, nu mai satisfacea cerințele învățământului, și, deja, în 1619, primarul Martin Eisenburger a dispus construirea unei noi clădiri ("*Naye Schull*", "*Școala Nouă*" – actuala clădire anexă fără ultimul etaj) pe care s-a înscris: "*Schola Seminarium Reipublicae*" 1619 ("*Școala -o pepiniera a comunitatii*" 1619). Această clădire posedă un auditoriu boltit cu frumoase fresce și, deasupra, patru cămăruțe ca locuințe pentru dascăli. Ultimul etaj a fost construit în anii '30 ai secolului al XX-lea.

Pentru a ușura urcarea dificilă în Dealul Școlii, mai ales în lunile de iarnă, în 1654, a fost construită Scara acoperită, "Scara Elevilor" ("*Schülertreppe*"), care, atunci, avea în jur de 300 trepte (azi, doar 176).

La insistențele rectorului Johann Mild, în 1792 a început construcția unei noi clădiri pentru liceu. S-a ridicat o construcție cu două nivele pe frontispiciul căreia s-a

înscris: "PATRIAE FILIIS VIRTUTI PALLADIQUE SESE VOVENTIBUS SACRUM" ("Fiilor patriei care s-au dedicat virtuții și științei, un loc sacru"). Literele mai înalte din acest text, considerate numere romane și însumate dau drept cronogramă, anul 1793.

Dealul pe care se află școala se numește Dealul Școlii și nu Dealul Bisericii, deși construcția Bisericii din Deal a fost terminată în 1483. Aceasta nu a fost singura școală în Sighișoara care se ocupa de instrucția și educația tinerei generații. Deja, în 1565, se construise în "Orașul de Jos" Școala Spitalului (*Spitalsschule*), iar în 1616, școala dincartierul Leproșilor. (*Siechhofschule*).

În secolul al XIX-lea și mai ales în a doua sa jumătate, după aprecierea lui Paul Philippi, Școala din Deal a fost "instituția școlară de frunte a sașilor", o școală de referință. Școala a avut dascăli extraordinari, care au avut și norocul că au fost conduși de trei directori, care, ulterior, au devenit episcopi ai bisericii evanghelice la Biertan și apoi la Sibiu (Georg Paul Binder, 1843-1867; Georg Daniel Teutsch, 1867-1893; Friedrich Müller, 1893-1906, urmați, apoi, de Friedrich Teutsch, fiul lui G. D. Teutsch, 1906-1933,) care, timp de aproape un secol, au influențat hotărâtor destinele sașilor din Transilvania. Școala a dispus, în acele timpuri, de oameni de știință și pedagogi binecunoscuți și în afara școlii (Joseph Haltrich, Michael Albert, Richard Schuller, Johann Wolff și mai târziu Heinrich Höhr, Kark Roth, Julius Hollitzer, Hans Markus ș. a.)

Pentru școlile lor, sașii din Sighișoara au făcut sacrificii materiale deosebite, mai ales în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. În 1877, a fost construită Școala evanghelică de fete în locul Bisericii Spitalului (azi Corpul vechi al Grupului Școlar de Industrie Ușoară), în 1890, s-a ridicat noua Școală de Băieți (azi Grupul Școlar Agricol), în 1898 a fost predat Școlii din Deal noul internat de lângă Turnul cu Ceas. În 1901, clădirea Școlii din Deal a fost reconstruită și supraetajată, obținând înfățișarea de azi și numele celui mai renumit director al ei, *Bischof Teutsch-Gymnasium*, pe care l-a purtat până în 1948, la Reforma Învățământului. Școala a fost un liceu de băieți, la care, și datorită internatului foarte bun, veneau elevi din toată țara, un mare număr dintre ei, din Banat.

Sighișorenii, însă, nu și-au tratat dascălii cu salarii prea mari. Nu întâmplător Joseph Haltrich a spus, într-o cuvântare a sa, că "jumătate din salariu o constituie priverile frumoase din Dealul Școlii."

Personalitatea cea mai cunoscută pe plan internațional, care a fost elev și dascăl la Liceul Episcopul Teutsch din Sighișoara, a fost Hermann Oberth, părintele tehnicii rachetelor și zborurilor cosmice.

Trebuie subliniat și faptul că Școala din Deal a avut porțile întotdeauna deschise pentru toți cei care au dorit să învețe aici. Printre personalitățile marcante care au urmat cursurile ei se numără: Zaharia Boiu, Ilarie Chendi, Remus Raduleț, Heinrich Blau ș. a.

Reforma Învățământului, din 1948, a transformat Liceul Episcopul Teutsch într-o Școală Pedagogică Mixtă cu limba de predare germană. Această școală formată prin unificarea Școlii Normale bisericești de Băieți din Sibiu cu Școala Normală bisericească de fete din Sighișoara, care fusese înființată în 1904, a produs, până în 1955, generații de excepție de învățătoare și învățători pentru școlile germane din toată țara, în special pentru mediul rural. Mulți dintre absolvenții ei au devenit directori de școli și inspecți școlari.

În 1956, Școala Pedagogică a fost transformată în Liceul teoretic nr. 3. În 1959, clasele I-VII au fost transferate la Liceul de Fete, care a fost transformat în Școala Generală nr. 3. Clasele de liceu de acolo au fost aduse la Școala din Deal. Din 1959, Liceul din Deal a funcționat cu două secții: una cu limba de predare română și una cu limba de predare germană, numai cu clasele VIII-XI, mai târziu clasele IX-XII.

În 1972, cu ocazia sărbătoririi a 450 de ani de la prima atestare documentară, școala a primit numele fostului elev, dascăl și director al ei: Joseph Haltrich

În 1977, Liceul Joseph Haltrich a devenit liceu industrial în subordinea Ministerului Industriei Grele, cu profiluri de lăcătușerie și prelucrare prin așchiere, având ca fabrică patronatoare "Nicovala" din Șighișoara. A avut și clase de matematică-fizică.

Din 1990, Liceul Joseph Haltrich este din nou liceu teoretic, cu clase de matematică-informatică, umaniste și biologie-chimie. În urma exodului masiv al populației săsești din Șighișoara, în toamna acelui an a fost necesar ca toate clasele I-VIII, cu limba de predare germană, de la Școlile generale nr. 1 și nr.3, care aveau efective foarte mici, să fie comasate în două clădiri din cetate. Clasele I-IV, într-o parte a internatului, lângă Turnul cu Ceas, iar clasele V-VIII, în clădirea din Str. Bastionului. De atunci, Liceul teoretic Joseph Haltrich din Șighișoara funcționează cu câte două clase I-VIII, numai cu limba de predare germană și cu câte 5 clase IX-XII, trei cu limba de predare română și două cu limba de predare germană, marea majoritate a elevilor și de la secția germană fiind români.

Trebuie menționat că, începând cu anul 2002, toate clădirile Liceului Joseph Haltrich au fost reparate, restaurate și nou mobilate, cu fonduri de la Fundația Hermann Niermann din Düsseldorf.

Pentru acest studiu a fost folosită următoarea bibliografie:

Ernst Wagner, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*. Wort und Welt Verlag, Thaur bei Innsbruck, 1990.

Walter König, *Schola seminarium rei publicae*, Böhlau Verlag Köln- Weimar-Vien, 2005, p.122.

Hans Wellmann, Friedrich Menning, *Rückblick im Streiflicht auf über 450 Jahre Bergschule im Schäßburg* (publicație a Vecinătății sighișorenilor din Heilbronn), 1988, p. 33-42.

Hans Wellmann, *450 de ani Școala din Deal*, manuscris.

Egon Machat, *Die Bergschule in Schäßburg. Bild einer mittelalterlichen Stadt*, Rautenberg Verlag, Leer, 1998, p. 148-172.

Gheorghe Baltag, *Schäßburg, Segesvar*, Editura Nereamia Napocae, Cristian Matos, Cluj-Napoca, 2004, p. 277-280.

OPOZIȚIA ROMÂNILOR DIN SCAUNUL MUREȘ FAȚĂ DE RECRUTĂRILE MILITARE DIN TOAMNA ANULUI 1848.

ANA HANCU

L'opposition des roumaines du Siège de Targu-Mureș envers les recrutemens militaires de l'automne de l'année 1848

Résumé

L'auteur de cet étude propose de mettre en evidence, par les rapports et les interrogatoires des autorités, la résistance des roumains de cette partie du Mures contre les recrutements militaires de septembre 1848 promulguées par le gouvernement hongrois le 11 juillet 1848, suite à la grave situation dans laquelle la Hongrie est due à la lutte de libération du serbo-croates et des autres nationalités non-hongroise

Schimările intervenite în cursul verii în imperiul habsburgic prin înfrângerea insurecției cehilor și victoria împotriva italienilor de către armata austriacă au găsit Ungaria în fața unui dușman puternic. Astfel, la 11 iulie 1848 parlamentul Ungariei vota legile recrutării și împrumutului în valoare de 42 de milioane forinți propuse de ministrul de finanțe Ludovic Kossuth. Conform legii de recrutare se urmărea crearea unei armate de 200.000 de soldați, dintre care de urgență trebuiau convocați un număr de 60.000 batalioanele XI – Cluj și XII - Tg. Mureș urmând a fi recrutate din Transilvania¹. Deși, împăratul Ferdinand nu a sancționat această lege, ca urmare uniunii Transilvania cu Ungaria guvernul maghiar a trecut la punerea ei în practică.

La 3 august 1848, guvernatorul Transilvaniei, Mikó Imre transmitea judeiului Suprem al Scaunului Mureș, Toldolagy Ferenc, circulara guvernului maghiar din 15 iulie 1848, nr. 1944, cu privire la crearea armatei naționale pe seama voluntarilor honvezi, artileriei și înzestrarea cavaleriei cu cai. Se ordona să se transmită situația cu localitățile unde s-a înființat armata, listele nominale de înscriși și situația armelor. Cu această ocazie se cerea să se noteze localitățile în care a început recrutarea, unde găsesc simpatie, greutăți sau poate împotriviri. Aceste informații trebuiau să se trimită la maiorul Graeser la Cluj.²

Prin ordinul primului ministru Batthyány, din 13 august, 1848, se specificau următoarele: ministerul a hotărât ca fiecare individ fără excepție să treacă sub autoritatea armatei deoarece în împrejurările primejdioase în care se afla țara era necesară crearea unei armate puternice în cel mai scurt timp. De aceea, ordonă ca fiecare comitat, orașe, cercuri, ziarele, „Közlöny” să sădească în suflete bucuria creării armatei din indivizi sănătoși care să slujească atât timp cât era necesar. Voluntarii din localități trebuiau aduși la centru și organizați pe companii, înarmați, dacă altfel nu s-ar putea, prin intermediul „requisitio”, cu arme de vânătoare, săbii și alte arme bune, să se dea ofițeri pentru a-i învăța în mânăuirea armelor. Să se numească din acele comitate, comandanții sau alții sub a căror conducere mai degrabă îi place poporului să slujească, ca apoi

¹G.Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe 200 de ani în urmă*, Brașov, 1994, p. 170.

²A.N.D.J.Mureș, *Fond Scaunul Mureș, Jude Suprem*, dos. 713, fila 1.

dintre aceștia să poată fi numiți de îndată. Dacă acest lucru s-a realizat, ministerul de război le poate indica ziua plecării și itinerariul. Toți vor primi plata din prima zi până la termenul sosirii acasă, asemenea armatei de honvezi. Pentru ca desfășurarea operațiunilor să nu se întrerupă, schimbarea vechilor soldați nu se putea face doar în momentul în care vor ajunge noii recruți. Dragostea de țară a compatrioților, țelul și sfîntenia adevărului îi îndeamnă pe cetățeni la respectarea ordinelor, ca cetățenii să fie gata cu sângele și viața să salveze libertatea noastră, independența și dreptul coroanei maghiare.³

Membrii comisiei de conducere, Kemény Pál, Bálintt Lózsef, Dósa Elek, Iósa Farkas, Valy Károly, Hajdu György și trei vicejuzi, erau convocați de către Judele Scaunului Mureș la 23 august pentru ziua de 26 august la Tg. Mureș pentru a li se aduce la cunoștință ordinul din 13 august al prim ministului Batthyani, cu referire la recrutarea și înarmare.⁴

La 29 august, Szemere Bertalan, ministrul de interne al guvernului maghiar, transmitea ordinul care reglementa procedeul de recrutare al soldaților pentru armată, stabilind vârsta recrutării între 19-22 de ani, serviciul militar pe o perioadă de 4 ani, și pedepsele pentru cei care se sustrăgeau serviciului militar. După trecerea celor 7 zile, în termen de 2 zile actele trebuiau predate comisiei de recrutare care după trecerea a 24 de ore le va trimite ministerului de război împreună cu observațiile respective. Acțiunea era motivată de izbândirea drepturilor măritului împărat și a libertății. *“Nu dorim să cucerim – se scria- ci integritatea coroanei fără vătămare s-o salvăm.”* Cei care din credință îl iubesc pe rege, țara, care slăvesc libertatea, independența, cetățenilor, cărora onoarea le este sfântă, de la toți aceia, așteptăm să-și ducă la îndeplinire datoria. Țara este în primejdie. De înlăturat ar fi dacă toată lumea, dacă toți și-ar îndeplini responsabilitățile; de neînlăturat, dacă cetățenii nu fac aceea cu care sunt datori. Lozinca să fie, pentru rege și independență, respectarea drepturilor celorlați, neabandonându-le pe ale noastre.⁵

În ședința guvernului ardelean din 3 septembrie s-a discutat problema recrutărilor cerându-se urgentarea acestei acțiuni în vederea constituirii armatei de 200.000 de soldați hotărâtă de parlamentul maghiar din Pesta. Autorităților, inclusiv judeiului Suprem al Scaunului Mureș, Toldolagy Ferenc, i se va transmite cererea de urgentare a recrutărilor pe baza ordinului nr. 8370 din 29 august 1848 și trimiterea situațiilor rezultate din conscriere la ministerul armatei⁶. Din Cluj, la 5 septembrie, guvernatorul Mikó Imre, revine cu urgentarea aceleiași probleme, dovedindu-se cât de gravă era situația pentru mersul revoluției maghiare în imperiu.⁷

După reglementarea procedeului de recrutare și transmiterea către autoritățile comitatense și scăunale a ordinelor, pe întregul teritoriu al Transilvaniei s-a început operațiunea de recrutare a tinerilor în armată. Reacția românilor la această lege a recrutării a fost refuzul de a se înrola în armata maghiară, dezertarea, înrolarea în armata austriacă condusă de colonelul Urban sau fuga și retragerea în păduri. Atitudinea românilor se datora percepției în mentalul colectiv că armata reprezenta interesele *“domnilor”*, legea nefiind sancționată de împărat, ungurii dorind desprinderea de Austria. Valabilitatea legii de redrutare era contestată și prin nerecunoașterea *“uniunii”* Transilvaniei la Ungaria. Nemulțumea, de asemenea formula jurământului care prevedea ca cei înrolați să lupte până la ultima picătură de sânge pentru *“neatârnairea nației maghiare”* și folosirea exclusivă a limbii maghiare în acțiunile militare.⁸

³Idem, dos. 736, fila 1.

⁴Idem, dos.737, fila 3; P.Moldovan, *Pace și război. 1848-1849 în Transilvania centrală. Mișcările revoluționare și războiul civil*, Cluj, 2009, p. 122.

⁵Idem, dos 809, fila 2; Pál Antal Sándor, *op. cit.* p. 219, 220.

⁶Idem, dos. 773, fila 1.

⁷Idem, dos. 809, fila 1.

⁸Gelu Neamțu, *Revoluția românilor din Transilvania. 1848-1849*, Cluj-Napoca, 1996, p. 69.

Comisia de recrutare din satele Păsăreni, Bozed și Săbad informa că au întâmpinat împotriviri la Săbad, locuitorii satului declarând cu toții, într-un cuvânt, că mai bine ar muri decât să-și dea fiii cătane, astfel încât nici un tânăr nu s-a prezentat în fața comisiei de recrutare. După părerea lui Rosznái Lános și a comisiei de recrutare, preotul unit de acolo (Vasile Pop n.n.) era povățuitor la agitație. La Porumbeni, în timp ce se desfășura conscrierea recruților români, Oltean Gavril și curatorul suprem, român, i-au declarat mincinoși și înșelători împiedecând citirea protocolului, nedorind să-și înscrie copiii. De asemenea, nici locuitorii din Bozed nu s-au prezentat în fața comisiei motivându-și atitudinea prin faptul că nu a fost poruncită de împărat. Din localitățile parcurse de comisia de recrutare au fost luate în evidență următorul număr de arme: Păsăreni: 17 puști, 4 pistoale; Bozed: 7 puști, 9 pistoale, 3 săbii; Săbad: 2 puști; Ceuaș: 10 puști; Fele (Tele): 6 puști, 4 pistoale. Semnează, comisia de recrutare, la 7 septembrie, 1848.⁹

Numărul recruților în plasa Șamșud se ridică la un total de 354, dintre care, recruți de vârsta de 19 ani: 100; 20 de ani: 90; 21 de ani: 87; 22 de ani: 77, comunitatea din Săbad cu un număr total de 50. Constatăm că datorită împotrivirii mai accentuate, aici recrutarea nu a avut același succes ca în restul localităților plasei Șamșud.¹⁰

Din adresa trimisă de către notarul satului Săbad (Voiniceni), Ioan Moldovan, la data de 10 octombrie către judele suprem al Scaunului Mureș, Toldolagy Ferenc aflăm că la orele 9 dimineața, 9 septembrie, birăul satului cu două ajutoare s-a prezentat la locuința sa aducându-i la cunoștință că se va conforma ordinelor primite privind confiscarea animalelor de la părinții tinerilor care nu se vor prezenta în fața comisiei de recrutare, cerând să fie sfătuit ce să facă cu cei care nu au animale. La 9 septembrie aproape întregul sat, sub conducerea lui Togan Samson au venit la el acasă cerându-i să le scrie un exemplar al ordinului comisiei de recrutare numită de judele suprem în Săbad. Notarul, Ioan Moldovan se întreba: *"Ce să fac? Căci mă tem că mă omoară sau că îmi dau foc, cum pot eu să trăiesc între locuitori atât de agitați?"* În continuare, notarul informa că *"au ținut adunări aprinse – fără știrea mea ținându-se adunarea satului, la casa gornicului – și aud că poate or să meargă la Sibiu, la generali – numai în aceea se încred"*.¹¹

În ziua respectivă, Ioan Moldovan adresa un memoriu judeului suprem Toldolagy. El menționa în memoriu că este notar în satul Săbad de 4 ani, nu pentru avantaje personale ci doar pentru menținerea și ridicarea *"binelui public"*. Acum, însă, în timp ce cetățenii se frământă cu înalte țeluri –și poporul necopt în mijlocul cărora are casa – au câștigat drepturi cetățenești, tocmai acum nu se jertfesc pentru binele public. În mijlocul poporului din Săbad liniștea și ordinea publică a fost menținută de funcționari, dar acum acest lucru nu mai este posibil pentru că oamenii nu mai au frică, nimic bun din toate acestea nu va fi, sublinia notarul. Comisia însărcinată cu înscrierea recruților și consultarea medicală, ca în fiecare an a locuit în casa sa. La aducerea matricolei de către curatorul, tânărul Pastor Petru, întregul popor s-a infuriat, aproape că l-au scos din casă ca să-l bată, strigând pe ulițele satului că ține cu domnii. Printre cei care amenințau erau numiții: Mănișor Sandu și Togan Samson. Deoarece în Ceuașul de Câmpie matricola nu a putut fi citită, de către preotul bătrân care avea vederea slabă, a fost chemat el însuși de comisia de recrutare. A aflat că în aceea seară 8 români l-au urmărit

⁹ A.N.D.J. Mureș, Fond Scaunul Mureș, Jude Suprem dos. 801, fila 1; Pál Antal Sándor, *op. cit.* p. 234.

¹⁰ Idem, dos. 820, fila 1.

¹¹ Idem, dos. 788, fila 1; Tereza Losonczi, Ioan Moldovan, *Revoluția de la 1848 în Scaunul Mureș și în împrejurimi*, TIPOMUR, Târgu-Mureș, 1998, p. 60; Pál Antal Sándor, *Marosszék és Marosvásárhely az 1848-1849. forradalom és szabadságharc idején*, Székelyudvarhely, 2001, p. 238,

printre garduri ca să-l omoare, fiind însă cu căruța a reușit să scape. Românii din Ceuaș și Săbad trăiesc cu convingerea că el este responsabil de recrutarea tinerilor. Adâncindu-se conflictul cu românii din aceste sate care-i periclitau viața, "*planurile păgubitoare și rele să nu le ducă la bun sfârșit, să nu mă omoare sau asemenea răni să nu-mi provoace pe corp*", notarul cere protecția autorităților, în caz contrar roagă să fie retras din funcția oficială de notar. Pentru a elimina suspiciunile locuitorilor că împreună cu ofițerii găzduiți la casa sa a făcut recrutarea cere ca aceștia, pe viitor, să nu mai fie încartiruiți la el. Intensitatea situației conflictuale dintre săteni și notar este subliniată încă odată la sfârșitul memoriului. Pe poporul din Săbad, i-a înfierbântat, Bordaș Vasi care venind din Ceuaș, a spus: "*că de ce m-au suferit cei din Săbad până acum, de ce nu m-au omorât – păcat că calc pe pământ*".¹²

Ca urmare a memoriului notarului Ioan Moldovan și a reclamației sale împotriva celor doi tineri din Săbad, Mănișor Sandu și Togan Samson care au tulburat liniștea publică îndemnând la împotrivire față de recrutări, agitând populația, autoritățile Scaunului Mureș au dispus, la 11 septembrie, cercetarea faptelor. Comisia formată din comisarul de plasă, Szalay Farkas și Fülpesi Marton, notar la Tabla Regească, a demarat investigația la 14 septembrie, 1848. Judele suprem al Scaunului Mureș, Toldolagy Ferenc cerea ca indivizii vinovați, să fie arestați și trimiși în temnița Scaunului. Sunt audiați în total 18 martori ale căror mărturisiri le vom reda în continuare.

1. Pastor Todor – 70 de ani, unit, după depunerea jurământului, răspunde: Săptămâna trecută, dar ziua nu o știe sigur, venind în sat domnii funcționari pentru înscrierea recruților, s-a dus printre locuitorii adunați, în fața porții preotului a auzit că au trimis după notar să vină în mijlocul lor să le asculte gândurile cu privire la recrutarea fiilor lor și să aducă „*dovada*”, ordinul de la comisari. Notarul a răspuns celor care s-au dus după el că nu vine pentru nimeni și că nu are voie să arate ordinele.
2. Cosma Dumitru – 38 ani, unit, după depunerea jurământului, răspunde: În săptămâna când comisia de recrutare a plecat de aici, ca păstor pe hotar, venind acasă, în mijlocul satului a găsit mai mulți oameni adunați și apropiindu-se de ei a auzit că Mănișor Sandu l-a întrebat pe notar de ce a primit comisia de recrutare fără știrea satului; a mai spus că nici popa nu trebuia să dea matricola.
3. Iosa Petru – 33 de ani, unit, după depunerea jurământului, răspunde: Săptămâna trecută, după plecarea comisiei de recrutare toți locuitorii din sat adunați au spus că nu dau fiii până când nu văd porunca împărătească.
4. Nilca Sofronia, bătrâna lui Moldovan Ioan, 50 de ani, unită, după depunerea jurământului, răspunde: Duminca apropiată a venit o scrisoare de la stimatul jude regesc pentru notarul Ioan Moldovan. De îndată ar fi plecat cu scrisoarea dar a intrat la vecinul ei mai tânăr, Fekete Sándor—un mic lucru având de adus la cunoștință, că funcționarul superior trimite scrisoare la notarius. Numitul vecin i-a spus să aștepte până când soția fratelui său merge la birău; nici nu a ieșit bine pe poartă și pe drum venea numitul birău sătesc și între cei adunați i-a spus să nu ducă scrisoarea la notar căci îi plătesc. Apoi a plecat cu scrisoarea la notar și l-a anunțat că birăul satului nu a lăsat-o să ducă scrisoarea.
5. Pastor Petru – 56 de ani, unit, după depunerea jurământului, răspunde: Săptămâna trecută când comisia a terminat cu înscrierea și consultarea medicală, a auzit că oamenii au spus că nu trimit fiii pentru că nu este din ordinul împăratului.

¹²Idem, dos. 829, fila 3; Gelu Neamțu, *Revoluția românilor din Transilvania de la 1848-1849*, Cluj-Napoca, 1996, p. 71.

6. Husar Sonu - 31 de ani, unit, după depunerea jurământului, răspunde: După plecarea comisiei mergând între oameni, altceva nu a auzit vorbind decât că ei, fiii, cu siguranță nu îi dau.
7. Iosa Sandu – 44 de ani, unit, după depunerea jurământului, răspunde: A fost și el prezent la comisie; nu a auzit și nu știe nimic, dar acolo mai mulți au spus că nu își dau fiii la recrutare căci se tem că îi duc pe toți; la aceasta tinerii s-au mâhnit, mulți s-au dus, nimeni nu știe unde, printre ei se afla și fiul său; dacă ar fi amenințat sau amenință împotriva notarului nu știe.
8. Pastor Ioan – 32 de ani, unit, după depunerea jurământului, răspunde: După ce ultima dată a fost aici comisia de recrutare nu am auzit altceva, numai atât că oamenii nu își înscriu copiii până când împăratul nu poruncește; că ar fi amenințat cineva atunci și după aceea pe notarul Moldovan Ioan și oarecare agitație ar fi împotriva lui, nu știe, nu a auzit.
9. Togănel Ioan - 31 de ani, unit, după depunerea jurământului, răspunde: Nu a știut să spună nimic.
10. Pastor Tiron - 50 de ani, unit: Nimic
11. Togan Flora - soția lui Husar Sonu, 30 de ani, unit: Nimic
12. Sonca Todor -55 de ani, unit, după depunerea jurământului, răspunde: După plecarea comisiei de recrutare a fost prezent și el printre toți oamenii; mai mulți au vorbit că nu dau fiii cătane căci porunca nu este de la împărat. Dintre toți, Mănișor Sandu i-a spus notarului local că nu ar fi trebuit să lase în sat comisia de recrutare căci nu au venit cu știrea împăratului. La acestea, notarul a spus că el are obligația din ordinul comisariului superior de a-i primi. Atunci și Togan Ioan l-a întrebat pe notar de ce nu ține cu ei, ci cu comisarii. Chiar săptămâna trecută când comisia de recrutare a fost în Ceuaș, notarul nostru, prin funcția sa oficială, a citit matricola în limba română. Dintre săteni, de la Bordaș Vasi a auzit vorbind că la Ceuaș, locuitorii românii supărându-se pe notar pentru citirea matricolei s-ar fi uitat după el ca la întoarcere să-i ceară socoteală și să-l înfrunte.
13. Man Todor - de 15 ani, unit: Nimic
14. Cismaș Vasile - de 33 ani, unit, după depunerea jurământului, răspunde: Săptămâna trecută, vineri 8 septembrie, când judele suprem a fost în Săbad împreună cu comisia de recrutare, s-a dus și el în sat unde s-au adunat mai mulți oameni; pe cei chemați aici, după plecarea comisiei, i-a auzit șoptind că această recrutare nu împăratul a poruncit-o, ci este doar dorința domnilor; a spus-o în mod clar Mănișor Sandu, Togan Samson și Fekete Samson; comisia nu ar fi trebuit lăsată în sat și să nu se fi dat matricola că domnii comisari au venit numai după capul lor. A văzut că la sfârșitul zilei, spre seară, erau adunați câțiva oameni, dar de ce și cum, nu știe; așa a auzit și că atunci când notarul de aici a fost la Ceuaș, nu știe sigur, că ceușanii sau locuitorii de aici s-au pregătit la întoarcere să-l atace.
15. Füleș Petru - 33 de ani, unit, după depunerea jurământului, răspunde: Când săptămâna trecută, a venit comisia de recrutare, s-a anunțat în sat, el ducându-se acolo, a văzut că oamenii nu s-au prezentat; comisia a plecat repede de acolo la sălașul comisariului superior avută la notarul Ioan Moldovan. În poartă poporul adunat l-a întrebat unde a fost în momentul de față; a văzut cu ochii lui și a auzit că Mănișor Sandu l-a înfruntat în față pe notar, de ce a dat drumul comisiei în sat și de ce a citit matricola spunându-i cuvinte murdare, că aceasta nu este porunca împăratului ci numai a domnilor, și cu aceea l-a amenințat că

mai mult notar nu va mai fi și mai bine nu ar fi venit aici, căci ține cu domnii nu cu ei.

16. Fekete Gheorghe - 17 de ani, unit, după depunerea jurământului, răspunde: Venind acasă vinerea trecută cu tovarășul său de slugărie, Fekete Samson, tatăl său i-a spus acestuia că birăii prind cătane și cu căruța înconjurând pe altă parte s-a dus peste grădini acasă temându-se că îl prind și pe el. El a venit singur cu căruța și în fața porții stăpânului său Cismaș Vasile i-a găsit pe birăi, pe onoratul birău Togan la fereastră și pe înfierbântatul Husar Sonu care acolo amândoi vorbeau, dar ce, nu a auzit, altceva nu știe.
17. Pastor Todor – 20 de ani, unit: Nu știe nimic.
18. Fekete Samson – 20 de ani, unit, sluga lui Cismaș Vasile, după depunerea jurământului, răspunde: Acum, apropiata seară a venit de pe câmp spre casă și când a auzit în sat că birăii doresc să-i prindă, și cum și el era scris, a lăsat căruța tovarășului său de slugărie și el s-a dus acasă pe alt drum, peste grădini; după ce a ajuns acasă a văzut în poarta gazdei între birăi și câțiva oameni discutând dar ce, nu a auzit căci i-a fost frică să se apropie.

După audierea martorilor, Mănișor Sandu a fost confruntat cu martorii: Cosma Dumitru, Sonca Todor și Fulep Petru, dar a răspuns că nu-și amintește să fi spus acele lucruri cu care este incriminat.

În ziua de 15 septembrie, s-a continuat cercetarea celor doi "*agitatori*", Togan Samson și Mănișor Sandu.

La interogatoriu, Togan Samson răspunde în următorul mod: S-a născut la Săbad, locuind pe pământul baronului Kemény Simon, este căsătorit, de confesiune greco-catolică. La recrutarea din săptămânile trecute nu a fost prezent niciodată, numai la recrutarea de săptămâna trecută când a venit comisia de recrutare al cărei președinte era comisarul de plasă Szalay Farkas. După plecarea comisiei, oamenii din sat au declarat că până când nu văd porunca de la împărat nu își dau copiii cătane, dar de îndată ce împăratul poruncește vor merge cu toții. Togan a susținut că în satul lor hotărârea de a înscrie tinerii cătane aparținea notarului, dar i-au cerut acestuia să scrie la Sibiu pentru a se ști cu certitudine dacă aceasta era porunca împăratului. Nu recunoaște faptul că l-ar fi amenințat pe notar.

Cel de-al doilea cercetat, Mănișor Sandu declară că locuiește pe pământul baronului Henter Lózsef, este căsătorit, de confesiune greco-catolică. Recunoaște că în fața comisiei de recrutare a spus că vor merge cu toții când va veni porunca împăratului Ferdinand. A solicitat notarului să intervină pe lângă comisie pentru a elibera animalele reținute de la cei care au refuzat să se înroleze în armată și să scrie "*la locurile mai înalte*", sau unde va ști, pentru a afla dacă era ordinul împăratului, fiind dator cu acest lucru ca slujitor plătit. Nu recunoaște faptul că i-a reproșat notarului intrarea comisiei în sat fără știrea și acordul sătenilor sau că l-ar fi amenințat.

La întrebarea: din ce cauză și din porunca cui nu crede că înscrierea recruților nu ar fi cu aprobarea împăratului?, răspunde că nu l-a învățat nimeni dar gândește că dacă ar fi de la împărat ar trebui să meargă toți, fără ca cei care nu au fiii să rămână pe dinafară.¹³

Rezultatele cercetării ordonate de judele suprem al Scaunului Mureș, Toldolagy Ferenc, la cererea notarului, Ioan Moldovan, va fi adusă la cunoștință la de către cei doi membrii ai comisiei, Szalay Farkas și Fülpeși Marton la data de 16 septembrie. În urma investigației s-a constatat că martorii de la nr. 2,12,14,15 au răspuns că Mănișor Sandu, după plecarea comisiei de recrutare a spus că această conscriere de cătane nu era din porunca împăratului și până când nu văd această poruncă nu își dau fiii cătane. I se imputa și reproșul adresat notarului care nu ar fi trebuit să permită intrarea comisiei în sat fără aprobarea satului. Comisia de cercetare constata o stare de agitație a

¹³Idem, dos. 829, fila 9.

locuitorilor din sat provocată de recrutări care nu se derulau din ordinul împăratului, idee care este cu nepuntință de a fi scoasă din capul lor pentru a-i capacita. Având în vedere că nici unul dintre martori nu au răspuns cu siguranță despre amenințarea notarului, nu se poate stabili adevărul. Mănișor Sandu este considerat vinovat și cere să se dispună pedepsirea lui.¹⁴

Conflictul dintre locuitorii din Săbad și notarul Ioan Moldovan s-a intensificat. Se pare că sătenii au dat foc casei și magaziei acestuia care era asigurată la 120 de florini. Astfel, la 30 ianuarie 1849 din ordinul vicejudeului Scaunului Mureș, Szentyvány lános se dispunea cercetarea cazului.¹⁵

La 8 septembrie 1848 comisia de recrutare s-a deplasat la Păsăreni unde cu mare greutate a reușit să-și încheie lucrările din cauza lui More Abel din Murgești care a incitat mulțimea spunând că ordinul și comisia sunt false, doi agitatori Makkai Mihály și Dani Șandor au înfîlbântat poporul.¹⁶

Preotul reformat Losontzi Lőzsef din Păsăreni relatează despre modul în care s-a efectuat conscrierea militară în această localitate. Preotul unit a anunțat în biserică că oamenii nu mai sunt obligați cu darea în natură și slujba la domn. La conscrierea militară a venit agitatorul, More Abel care a spus că aceasta numai domnii o fac, că totul este înșelătorie, domnii, împreună cu preotul, mint. Sângiorzan Gheorghe, cetățean român s-a opus și el conscrierii pe care nu o considera corectă. Preotul cerea măsuri împotriva acestor români care tulburau și amenințau liniștea.¹⁷

La Mădărașul de Câmpie, în 7 septembrie, comisia de recrutare a găsit aceeași stare de spirit din partea locuitorilor români.

La Țiptelnic au fost întâmpinați cu revoltă și mânie din partea locuitorilor recomandând, în final întemnițarea lui Cerghizan Todor ca fiind cel mai înverșunat și necredincios dintre toți.

Dar cu cea mai mare reacțiune au fost întâmpinați la Pănet unde românii au declarat că până când nu văd pecetea și numele împăratului Ferdinand nu acceptă comisia și nu permit plecarea tinerilor din sat. Deși au fost luați în evidență 47 de tineri, a doua zi dimineața la comisia medicală nu s-a prezentat nimeni. Dintre sătenii „cei mai gălăgioși au fost Ianoși Tătar și Deac Vasile și după ei alții”.¹⁸

Locuitorii din Band au respins ordinele citite și explicate în limba română sub motivul că nu sunt poruncile împăratului. Comunitatea din Band se adresa vicejudeului Szentyvány cerând explicații pentru faptul că sunt obligați la recrutare deoarece au depus jurământ de credință împăratului. S-ar supune ordinelor dacă ar ști cum stau cu eliberarea lor căci până în prezent nu au primit nimic (pământ) așa că nu pricep de ce trebuie să ia armele. Semnează comunitatea satului Band reprezentată de: Pop Simon, Bucur Sandu, Duca Simon, Suciș Todor și alții.¹⁹

La Sângiorgiu de Pădure (9 septembrie) românii ortodocși s-au opus recrutărilor motivând că până nu primesc de la episcop hotărârile luate la Blaj nu își vor înscrie copiii în armată. Judele Scaunului, Toldolagy, ordona ca protopopul Partenie Tromițaș să se deplaseze personal la fața locului pentru a conscrie pe românii rămași în afara listelor.²⁰

¹⁴ *Ibidem*, fila 11.

¹⁵ *Idem*, Fond Scaunul Mureș. Vicejude, dos. 1853.

¹⁶ *Idem*, Fond Scaunul Mureș. Jude Suprem, dos. 780, fila 1; G. Neamțu, *op. cit.* p. 70.

¹⁷ *Idem*, dos. 793, fila 1; Pál Antal Sándor, *op. cit.* p. 231.

¹⁸ *Idem*, dos. 792, fila 1; G. Neamțu, *op. cit.* p. 70; Tereza Losonczi, Ioan Moldovan, *op. cit.* p. 59; Pál Antal Sándor, *op. cit.* p. 236.

¹⁹ *Idem*, dos. 780, fila 1; G. Neamțu, *op. cit.* p. 70.

²⁰ *Idem*, dos. 785, fila 1; Pál Antal Sándor, *op. cit.* p. 237.

Prezentându-se la Morești în ziua de 8 septembrie, comisia de recrutare nu a găsit pe nimeni din sat adunat și trimitându-l pe notarul Késmárki Józef după preotul ortodox Hodoș Iosif acesta a refuzat să se prezinte cu matricola. În cele din urmă, fața comisiei ca urmare a chemării judeului satului, Taxa Simion, s-au prezentat: jun. Șerban Iacob, sen. Șerban Iacob, sen. Herțegan Ioan, Berțe Ioan, jun. Șerban Taxa, jun. Herțegan Ioan, jun. Șerban Gheorghe, Berțe Gligor, Șerban Nonu, Vaidacutlean Sonu, Moldovan Ioan, Șerban Ioan, jun. Farcaș Ioan, Farcaș Simion, Vasile Ioan. Șerban Iacob a răspuns în numelele întregii comunități că din porunca împăratului nu numai că își înscriu fiii dar că și ei toți iau arma în mână, dar până atunci nu-și înscriu copiii și nu permit ca matricola să fie adusă în fața comisiei. Notarul satului, Kismarty Lózsef arăta că cei din Morești până acum au stat în pace, dar de câteva zile se adună influențați de vestitul Pop Șandor (Alexandru Papiu Ilarian) a cărui mamă este sora preotului Hodoș Iosif.²¹

Din Sepriod, la 8 septembrie, se anunța că dacă nu este porunca împăratului cu mare neplăcere merg la cătănie, însă împotririile au fost potolite.²²

Numărul total al recruților în Scaunul Mureș se ridica la 2953.²³

Represiunea sângeroasă de la Luna din 12 septembrie care s-a soldat cu 30 de morți și zeci de răniți și a treia Adunare de la Blaj au determinat Guvernul ardelean, la sugestia comisarului Vay Miklos din 17 septembrie, să anunțe suspendarea conșcrierilor militare.²⁴

Înrolarea tinerilor români cu forța, chiar de la vârsta de 17-18 ani, deși ordinul de recrutare stabilea vârsta între 19-22 de ani, convingerea că luptau pentru scopuri ostile românilor, tratamentul la care erau supuși și situația grea i-a convins pe mulți dintre ei să dezerteze, împotriva lor, autoritățile Scaunului Mureș declanșând o serie de cercetări, urmând ca ulterior să fie pedeșiți cu închisoarea. Situația de refugiați în pădure în plină iarnă i-a determinat în cele din urmă să se predea singuri, deși erau conștienți că vor suporta rigurile legii, respectiv, pedeapsa cu închisoarea.

Contraofensiva colonelului Urban din 7 februarie 1849 și înfrângerea armatei maghiare conduse de colonelul Ricko, la Crainimăt și Măgheruș (17-18 februarie) l-au determinat pe generalul Bem să pornească cu armata din Mediaș prin Tg. Mureș, Reghin spre Năsăud. În această conjunctură, de la Reghin în drum spre Teaca, în satul Lunca au dezertat 7 tineri din Bărdoși, Bozed, Murgești, Meneș, Ormeniș. Dintre aceștia: Pelca Samson din Bărdoși, Pastor Todor din Săbad, Conț Gavrilă din Bozed și Bucșa Ioan din Murgești au fost arestați și anchetați la 21 februarie 1849 de către tribunalul militar. Din mărturia lui Pelca Samson din Bărdoși aflăm că a fost prins împreună cu Nadași Ioan, Nadași Gavril din Bărdești, Pastor Todor și alții din Săbad. A fost arestat împreună cu Pastor Todor la Băla de trupa de vânători și duși în temniță. Cel care i-a îndemnat să dezerteze, pentru faptul că nu primeau nici bani, nici mâncare a fost un tânăr din Săbad pe nume Todor.

Pastor Todor din Săbad, 20 de ani, de confesiune unită, necăsătorit, honved în batalionul din Scaunul Mureș declara în fața comisiei de cercetare că a fost prins de trupa de vânători împreună cu Pelca Samson într-o casă unde ceruseră găzduire. Mai sus de Teaca, dintr-un sat, au venit împreună cu el 7 flăcăi care au fost prinși, menționând, de asemenea, pe Pavel Todor din Meneș și un tânăr din Ormeniș, pe nume Todor. De la ei din sat, spunea Pastor Todor, au fost luați cătane 18 tineri și toți au fugit din armată pentru că maghiarii și-au bătut joc de români deoarece nu știau ungurește. Cel care i-a îndemnat să plece a fost Pavel Todor din Ormeniș dar și ei și-au dat seama

²¹Idem, dos. 786, fila 1; Pál Antal Sándor, *op. cit.* p. 232; G. Neamțu, *op. cit.* p. 70.

²²Idem, dos. 804, fila 8.

²³Idem, dos. 820, fila 1.

²⁴Gelu Neamțu, *Fața necunoscută a revoluției române de la 1848-1849 din Transilvania*, Cluj-Napoca, 2004, p. 193-194; Ion Mazere-Luneanu, Gelu Neamțu, *Masacrul de la Luna, septembrie 1848*, București, 2008.

că printre maghiari nu pot trăi. În urma cercetărilor, procurorul militar Ferenzi Elek dispune pedepsirea celor 4 români care s-au sustras serviciului militar fără a lua în considerare motivele invocate în susținerea apărării lor.²⁵

În luna februarie 1848, alți tineri din Săbad vor dezerta din Tg. Mureș la numai 8 zile de la recrutare. Comandantul militar Szohány transmitea, la 27 martie tribunalului militar teritorial lista cu dezertorii din Săbad care s-au predat de bună voie: Flora Samson, Fekete Todor, Galambod Sandu, Cosma Petru, Pastor Todor și Tanțoș Todor.²⁶ Notarul satului Săbad, Ioan Moldovan, îl informa pe seniorul Jenei Lózsef despre sosirea în sat a respectivilor tineri, care recunoscându-și vina s-au predat de bună voie.²⁷

La 30 martie 1849, tribunalul militar din Tg. Mureș a început anchetarea acestor tineri din Săbad care au dezertat din armata maghiară.

Redăm, în continuare, declarațiile celor inculpați.

1. Flora Samson, din Săbad, 21 de ani, de confesiune unită, necăsătorit, honved în batalionul din Scaunul Mureș. A dezertat din Tg. Mureș după numai 8 zile de la recrutare motivând că în această perioadă nu a primit nici plată, nici pâine, fiind bătut de maghiarii din Trei Scaune. Împreună cu el au dezertat 18 săbădani și Bordaș Vasi, Simion Toader, Călușer Simion din Ceuaș. După citirea mărturiei sale, a întărit cu semnul crucii.
2. Fekete Todor, din Săbad, 18 ani, de confesiune unită, necăsătorit, honved în batalionul din Scaunul Mureș. Declară că a fugit cu 6 săptămâni înainte datorită faptului că nu a primit nici plată, nici pâine timp de 4 zile, fiind bătut de secuî, a 5-a zi la îndemnul unor tineri din Ceuaș a plecat. După citirea mărturiei sale, a întărit cu semnul crucii.
3. Galambod Sandu, din Săbad, 21 de ani, de confesiune unită, necăsătorit, honved în batalionul din Scaunul Mureș. Înviniuitul, declara că a fugit din oraș împreună cu cei șase consăteni pentru că a fost bătut și amenințat cu împușcarea de către maghiari. După citirea mărturiei sale, a întărit cu semnul crucii.
4. Cosma Petru, din Săbad, 22 de ani, de confesiune unită, necăsătorit, honved în batalionul din Scaunul Mureș. Recunoaște că deși a primit plata și pâinea în cele 8 zile a dezertat pentru că a fost bătut și amenințat de secuî. După citirea mărturiei sale, a întărit cu semnul crucii.
5. Pastor Todor, din Săbad, 22 de ani, de confesiune unită, necăsătorit, honved în batalionul din Scaunul Mureș. Cu toate că a primit, plata și pâinea pentru cele 8 zile, a dezertat împreună cu cei din Săbad pentru că secuîi i-au batjocorit și i-au amenințat. De atunci toți au stat în pădure, dar acum s-au predat de bună voie. După citirea mărturiei sale, a întărit cu semnul crucii.
6. Tanțoș Ioan, din Săbad, 17 ani, de confesiune unită, necăsătorit, honved în batalionul din Scaunul Mureș. A dezertat la îndemnul celor din Ceuaș la numai 8 zile de la recrutare de frica maghiarilor care l-au amenințat. De la plecarea din Tg. Mureș a stat împreună cu ceilalți ascunși în pădure. După citirea mărturiei sale, a întărit cu semnul crucii.
7. Tanțoș Todor, din Săbad, 17 ani, de confesiune unită, necăsătorit, honved în batalionul din Scaunul Mureș. A cățănit numai 8 zile după care a fugit de frica secuilor care îl amenințau, stând în pădure 7 săptămâni, după care s-a predat

²⁵ Idem, Fond *Primăria Tg. Mureș*, *Colecția de documente privind revoluția de la 1848-1849*, dos. 567.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

împreună cu ceilalți săbădani. După citirea mărturiei sale, a întărit cu semnul crucii.²⁸

Din procesul verbal al comisiei de interogare reiese preocuparea de a afla dacă acești tineri au primit arme de la comandament și care este situația acestora. Toți declară că armele au fost lăsate la gazda unde au fost încartiruiți, Tanțos Todor fiind obligat însă să predea arma lui Jenei.²⁹

Sentința de pedepsire dată la 31 martie 1849, prevedea înțemnițarea pe termen de 15 zile, urmând să petreacă legați în lanțuri câte 8 ore zilnic, iar pentru armele primite de la garnizoană și părăsite să plătească câte 16 pengő fiecare.

Dintre cei arestați și înțemnițați pentru dezertare amintim pe Pastor Todor și Pelca Simion din Săbad, Conț Gavrilă din Bozed, Bucșa Ioan din Murgești, Sabadi Pascu din Ceuaș,³⁰ Dan Vasile din Biia,³¹ Tacaci Ioan din Pogăceaua, Mate Gligor din Ibănești, Mariș Vasile din Chinciș, Dan Ioan din Hundorf.³²

Documentele prezentate aduc noi mărturii cu privire la refuzul românilor din zona Mureșului de a se înrola și a lupta în armata maghiară pentru scopurile și idealurile revoluției maghiare. Atitudinea lor era circumscrisă, astfel, contextului general unitar al revoluției române din Transilvania.

²⁸*Ibidem*.

²⁹*Ibidem*.

³⁰*Ibidem*.

³¹*Ibidem*, dos. 283.

³²*Ibidem*, dos. 379.

IBĂNEȘTENII – MARTIRI AI NEAMULUI ROMÂNESC

EUGEN MERA

Les habitants d'Ibănești – martyrs du peuple roumain

Résumé

L'auteur de cet étude présente quelques aspects concernant les souffrances de la population civil de cette localité pendant la révolution de 1848, les événements de l'année 1918, à la fin desquels a pris naissance la Grande Roumanie, et la période du Diktat de Vienne, en raisonnant l'histoire conformément au principe "sine ira et studio".

În anul revoluționar 1848, satul Ibănești a făcut parte din prefectura și legiunea a XII-a condusă de Constantin Romanul¹. Anul revoluționar 1848 își va pune amprenta și asupra vieții locuitorilor din această localitate. Dintr-un document inedit² aflăm că și în Ibănești a sosit „preînștiințare pentru ștergerea iobăgiei, a taxelor și dijmelor din ziua de 7/19 a lunii iunie 1848”, și ziua cea de prăznuire în care s-au publicat slobozenia, adică libertatea, luna după duminica Tuturor sfinților, în ziua de 7(19) iunie anul 1848, când s-au slobozit iobăgia în tot anul să se prăznuiască”.

Printre cei care și-au jertfit viața pentru idealurile revoluției române de la 1848 a fost și Grigore Pop din Ibănești. A slujit ca preot în Ibănești, în perioada anilor 1820 – 1838³. Surghiunit pentru ideile sale revoluționare, este nevoit să se ascundă până la revoluția de la 1848. În timpul revoluției române este, însă, participant activ, fiind în fruntea locuitorilor din Ibănești. După înfrângerea revoluției este urmărit de către autoritățile ungare și este prins. Legat la căruțe, împreună cu un grup de ibășteni și hodăceni, prinși de către armata ungară, Grigore Pop este dus spre Reghin. Pe tot drumul, cei legați sunt batjocoriți. La marginea pădurii Mociar, dincolo de Gurghiu, sunt puși să-și sape gropile. O parte dintre ei sunt împușcați și apoi străpuși cu baionetele, iar cei rămași în viață sunt obligați să astupe gropile tovarășilor lor. Cei în viață sunt purtați înapoi spre Ibănești, dar la „Podul Gîrcinului,” lui Grigore Pop i se scot ochii cu baionetele, după care i se dă drumul.⁴ „Apoi, pe popci îi duce acolo „La morți”. Din jos de sat, îi zic: „La morți”, că o omorât mulți oameni, ungurii”⁵.

Ioan Pop a fost preot în Ibănești din iunie 1838 până în aprilie 1847⁶, pomenit în documente ca și „Joannes Pap sacerdos in Libanfalva”⁷, îi va îndemna pe ibăneșteni la

¹Liviu Ursuțiu, *Un document privind organizarea administrativă a românilor în revoluția din 1848 din Transilvania*, în *Acta MN*, Cluj, VI, 1969, p.593-611.

²Arhivele Naționale-Direcția Județeană Mureș (în continuare ANDJ-Mureș), *Protocolul bisericii ortodoxe din Ibănești pe anii 1848-1862. Acte intrate și ieșite, cheltuieli*, p.1, la nr.14.

³ANDJ-Mureș, *Colecția de registre de stare civilă. Comuna Ibănești. Religia ortodoxă. Registrul botezaților (1814-1849), căsătoriților (1812-1851), morților (1814-1850)*.

⁴Relatarea lui Pop Leonte al lui Vasile Leonte a Popii, născut la 22 aprilie 1899 pe « Tireu » în Ibănești Pădure.

⁵Relatarea lui Vasile Gliga al lui Chișlac, imprimată pe bandă de magnetofon în anul 1968, în posesia autorului articolului.

⁶ANDJ-Mureș, *Colecția de registre de stare civilă. Comuna Ibănești. Religia ortodoxă. Registrul morților (1814-1850)*.

⁷ANDJ-Mureș, *Matricola Gimnaziului romano-catolic din Tîrgu Mureș, anul 1846/1847*.

luptă pentru desființarea iobăgiei. Pentru atitudinea sa, Ioan Pop este arestat de către autoritățile ungare. Dus apoi, împreună cu un grup de ibășteni, în „*Dosul Hodacului*” unde este împușcat⁸ fără nici o sentință. Când a fost ucis, Ioan Pop avea numai 41 de ani⁹. Preoteasa va rămâne văduvă cu 4 fii: Onisie, Ilisie, Grigore și Dumitru. Cel mai mare dintre fii, Dumitru, va prelua greutățile familiei.

Înfrângerea revoluției române de la 1848 atrage după sine o serie de represalii pentru populația satului Ibănești. Satul este înconjurat la 2 martie 1849 de către 300 de soldați conduși de Macskási Antal, din corpul lui Jenei Josif, pentru a dezarma locuitorii. Timp de două ore satul a fost prădat de către soldați și „*acelora ce nu putură fugi li se tăiară capetele cu securea*”¹⁰. În urma unei sentințe sumare, sunt executați ibăștenii: *Dan Filip, Petru Pentelei, Dan Ion, Petru Ion, Todoran Mihai, Todoran Iacob, Todoran Precup, Gliga Vasilică, Vasile Țiganu, Todoran Onea, Dan Toader, Chirteș Vasilică, Matei Matei, Ceuse Dumitru, Todoran Mihăilă și Todoran Ana*¹¹.

Amintirea lui Grigore și Ioan Pop a fost transmisă din generație în generație. Au transmis-o bunicii și apoi părinții verilor Pop Leonte și Pop Ioan. Martiri ai neamului românesc, alături de alți nenumărați martiri al căror nume nu-l cunoaștem, preoții Grigore și Ioan Pop ne fac să nu-i uităm niciodată pe cei care s-au jertfit pentru libertatea și fericirea poporului român.

Pentru a „*înfăptui idealul sfânt*”¹² al Unirii de la 1 Decembrie 1918, după cum se adresa ibăneștenilor, la 10 noiembrie 1918, preotul *Vasile Gliga*, ibăneștenii și-au adus din plin contribuția, atât în timpul primului război mondial¹³, cât și în perioada Unirii cu țara mamă. Chiar și în luna decembrie 1918, unii dintre ibăneșteni erau încă înrolați în armata română¹⁴. Pentru sentimentele lor patriotice, o serie de intelectuali români, de pe Valea Gurghiului, au fost arestați de către autoritățile ungare și internați, între anii 1916-1918, în lagărele de la Șopron și Fertőmeggyes.

Din comuna Ibănești amintim pe preotul Ioan Petra Petrescu¹⁵ pe tânărul preot Octavian Petra, născut în 1884, văduv, fost un timp preot misionar în America. Octavian Petra a fost arestat în Șamșud, la 1 septembrie 1916, închis pentru câteva zile la Târgu Mureș, a fost apoi deportat în Fertőmeggyes Fertőrákos, de unde grav bolnav a fost trimis acasă la Ibănești, la 1 octombrie 1918. La 10 noiembrie 1918, este ales președinte al Consiliului Național Român din Ibănești, în care sunt aleși un număr de 22 de ibăneșteni¹⁶. Dar, din cauza sănătății lui Octavian Petra, Consiliul Național Român din Ibănești se reorganizează la scurt timp după adunare, președinte al Consiliului comunal fiind ales preotul Vasile Gliga¹⁷. Din cauza torturilor suferite în deportare, preotul Octavian Petra încetează din viață peste două săptămâni după ce

⁸Relatarea lui Pop Ioan al lui Dumitru Gorii Preotesei născut la 13 ianuarie 1902 pe « Tîreu » la Ibănești Pădure.

⁹ANDJ-Mureș, *Colecția de registre de stare civilă. Comuna Ibănești. Religia ortodoxă. Registrul morților (1814-1850)*, fila 22.

¹⁰„*Transilvania*”, nr.11, Brașov, 1871, p.132.

¹¹Idem.

¹²ANDJ-Cluj- Napoca, *Colecția “Anul 1918”*, nr.586.

¹³ Mărturie ne stau numele celor 104 eroi, nume dăltuite în “monumentul eroilor”, ridicat în anul 1932 în fața bisericii din Ibănești Sat.

¹⁴ANDJ- Cluj – Napoca, *Colecția “Anul 1918”*, nr.595. În lista intelectualilor din Ibănești, înaintată la 23 decembrie 1918 Consiliului Național Român din Reghin, figurează ofițerul Victor Mare_“de prezent în armata română”.

¹⁵ Vasile Netea, *Memorii* (VIII), în *Vatra*, nr.9, serie nouă (1971), anul X, nr.114, Tîrgu Mureș, 20 septembrie 1980, p.7.

¹⁶ANDJ-Cluj – Napoca, *Colecția “Anul 1918”*, nr.586.

¹⁷Idem nr.587.

fusese eliberat, la 15 noiembrie 1918, în vârstă de numai 34 de ani. N-a avut norocul să ajungă ziua cea mare de la 1 decembrie 1918¹⁸.

Preotul Vasile Gliga din Ibănești a avut timp de șase săptămâni domiciliul forțat în Sîngeorgiu de Mureș și 15 procese intentate de autoritățile ungare până în anul 1918¹⁹.

E de amintit și faptul că în timpul primului Război mondial, ungurii au luat clopotul din deal al lui Toaderu lui Melinte, un clopot de 80 kg., pe care „l-au dus să facă gloanțe din el”, așa cum au luat și clopotul cel mare de la biserica din Ibănești pe „care l-au spart în bucăți și așa l-au coborât jos din turnul bisericii. A fost un clopot foarte mare, dar și cu un sunet foarte frumos!”²⁰

Deoarece, despre aportul ibăneștenilor la înfăptuirea Marii Uniri am relatat într-un studiu special²¹, mă voi opri doar asupra unei mărturii, pe care mi-a relatat-o, foarte emoționat și cu lacrimi în ochii albaștri, bătrânul Petra Florian de pe „Pietroasa” - Ibănești : „Grea viață am dus noi, românii, când eram sub stăpânirea austro - ungară. La școală nu aveam voie să vorbim limba noastră, ci numai limba maghiară. Îmi mai amintesc din anul 1918, ziua de 18 noiembrie (1 decembrie), când era Marea Adunare de la Alba Iulia. Fiind băiat, m-am hotărât cu Matei Izidor al lui Lazor și cu cantorul bisericii noastre ortodoxe, Gliga Florea al lui Dumitru Cozmei, să plecăm și noi la Adunarea de la Alba Iulia.

Stând în gară la Reghin, așteptând trenul, Garda Maghiară (primăria săsească din Reghin a fost silită să accepte înființarea unei gărzii civile formată din locuitori români, sași și unguri – n.n.)²² a venit la noi și ne-a întrebat de ce stăm aici, iar noi am răspuns că așteptăm trenul. Atunci ne-au luat sub armă și ne-au dus la Comenduirea pieții atunci Matei Izidor al lui Lazor a fugit și am rămas eu și cantorul.

Ne-au dus și ne-au băgat într-un beci. Acolo erau niște țigani și o mizerie! Acolo erau și niște șobolani care umblau peste picioarele noastre și erau lacăte pe ușă. Am stat acolo închiși timp de 24 de ore. În acel beci eu plângeam, iar cantorul spunea să nu plâng că nu ne omoară. În noaptea următoare ne-au scos din beci și ne-au urcat, acolo, sus la ei. Când am ajuns acolo, ne-au dat câte un picior în fund și ne-au spus că asta-i pentru că îi așteptăm pe frații noștri români să vină la noi.

Întoarcerea delegaților ibăneșteni de la Alba – Iulia, printre care se afla și Todoran Vasile a Petrii Cătălinarului, s-a făcut cu trenul care venea de la Ierbuș. Delegații erau însoțiți de o mulțime de ibăneșteni și hodăceni cu drapele tricolore și mai erau însoțiți de doi muzicanți. Se cântau cântece patriotice: „Deșteaptă-te române!”

¹⁸ Pr.Dr. Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica română din Transilvania în perioada dualismului 1867-1918*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Sibiu, 1986, p.191, 271, 276.

¹⁹ *ibidem*, p.262.

²⁰ Învățător Todoran Izidor a Coțului, *Autobiografie* (mss), caietul II, p.66; născut la 29 mai 1898 în Isticeu – Ibănești.

²¹ Eugen Mera, *Contribuții documentare la istoria zonei Reghinului. Ibăneștii la 1918*, în *Marisia*, XI-XII, Tîrgu- Mureș, 1981-1982, p.643-654.

²² Garda alarma pe locuitorii din Reghin, în fiecare noapte, că vin ibăneștenii și hodăcenii să atace orașul (Vezi : Marin Șara, Leon Mircea, *Din memoriile unor participanți la marele act al Unirii de la 1 Decembrie 1918. Zona Reghinului*, în *Marisia*, X, Tîrgu Mureș, 1980, p.373. Despre comortamentul șovin al unor membri ai gărzii civile din Reghin, sunt de relevat cazurile când căpitanul dr.Bertin Ferencz a fost nevoit să excludă din gardă pe László József pentru amenințarea directorului de bancă Iosif Popescu, membru al CNR Județean, și excluderea lui Henter Károly, pentru că în mod cu totul nepermis a rupt banderola unui român. (Vezi. Ioan Silviu Nistor, *Contribuții mureșene la Marea Unire din 1918*, Editura Dacia, Cluj – Napoca, 1981, p.77, nota 224). Împiedicarea unor grupuri de participanți de a se urca în trenuri pentru a pleca la Alba - Iulia s-a întâmplat și în alte gări. (Vezi : Vasile Netea, *O zi din istoria Transilvaniei. 1 Decembrie 1918*, Editura Albatros, 1970, p.145).

„Eu sunt român”, „Hoara unirii” și un cântec despre România Mare. La Podul Hodacului a avut loc, cu această ocazie, o mare serbare, terminată cu o horă”²³.

În memoria eroilor din Ibănești, căzuți în războiul de întregire a neamului, despărțământul Reghin al „ASTREI”, condus de dr.Eugen Nicoară, a ridicat în anul 1932, în fața bisericii din Ibănești Sat, un monument. Pe obelisc este gravată următoarea inscripție: „Ridicatu-s-a acest monument în zilele _____ anul 1932. ca mic prinos de recunoștință din partea locuitorilor la insistența comitetului de inițiativă format din V.Gliga- preot, D. Mateiu – primar, I.Hărșian –notar, V.Gliga – casier, cu concursul material al domnului dr.Eugen Nicoară medic în _____ și născut în această comună”. Cu litere aurite sunt gravate în marmură neagră numele a 104 eroi:

Tabel nr. 1

Subl.Petra Ioan	Gliga Ioan D.S.	Petra Alexandru
PreotPetra Octavean	Gliga Ioan D.G.	Pețian Alexandru
Plut. Dan Dumitru	Gliga Ioan I.	Suceava Dumitru I.
Serg. Suci Flore	Gliga Ilisie	Suceava Dumitru D.
Soldați:	Gliga Dumitru P.	Suceava Flore
Bucin Dumitru D.	Gliga Dumitru N.	Gliga Toader
Cofari Dumitru D.	Gliga Dumitru T.	Suceava Mihăilă
Cofari Dumitru L.	Gliga Dumitru I.	Suceava Petrea
Cofari Flore	GligaDumitru D. Vene	Suceava Samson
Cofari Gore	Gliga Miron	Suceava Vasile
Cofari Ioan	Gliga Ioan D.M.	Sîma Dumitru
Cofari Vasile	Găluță Neculae	Șopterean Luca
Chirteș Ștefan	Matei Flore	Todoran Flore
Chirteș Vasile	Matei Petra	Todoran Ioan V.
Chirteș Iulius	Matei Ioan D.	Todoran Ioan I.C.
Chirteș Ioan	Matei Dumitru I.	Todoran Ioan C.
Chirteș Zaharie	Matei Dumitru V.	Todoran Ioan I.S.
Chirteș Iacob	Matei Dumitru M.	Todoran Ioan D.
Chirteș Gheorghe	Matei Neculae D.	Todoran Ioan I.L.
Chirteș Dumitru	Matei Neculae T.B.	Todoran Ioan I.G.
Covaci Petra	Matei Neculae F.	Todoran Dumitru V.
Dan Ștefan	Matei Nistor	Todoran Dumitru F.
Dan Vasile	Matei Ioan V.	Todoran Dumitru I.P.
Dan Flore	Matei Vasile	Todoran Dumitru I.I.
Dan Dumitru D.	Moldovan Neculae	Todoran Dumitru D.
Dan Dumitru F.	Moldovan Ioan	Todoran Dumitru V.
Farcaș Dumitru	Pop Vasile	Todoran Ilie
Gliga Nicolae p.	Pop Neculae	Todoran Ilisie
Gliga Nicolae I.	Pop Irimie	Todoran Iacob
Gliga Nicolae	Petra Ioan V.	Todoran Vasile V.
Gliga Flore M.	Petra Ioan V.B.	Todoran Vasile I.M.
Gliga Flore D.	Petra Flore	Todoran Vasile I.L.
Gliga Petra I.	Petra Ilisie	Todoran Traian
Gliga Petra D.	Petra Gore	Todoran Constantin
Gliga Ioan G.		Gliga _____

²³Relatarea din 5 noiembrie 1983 a lui Petra Florea al lui Dumitru lui Ionu Vasilichii, născut la 12 februarie 1901 pe « Pietroasa » în Ibănești.

Participarea ibăneștenilor la războiul de întregire a României este reliefată și prin faptul că unii dintre ei au fost decorați pentru faptele lor de vitejie în acest război. Amintim pe soldatul Pop Dumitru din regimentul 82 Infanterie, care, în anul 1923, este decorat cu „Crucea Comemorativă a războiului din 1916-1918” cu barete²⁴.

La 30 august 1940, prin dictatul de la Viena, impus României de către Germania nazistă și Italia fascistă, a fost smulsă, din trupul țării, partea de nord-vest a României și anexată Ungariei hortyste, care a instaurat aici un regim de ocupație hortysto-fascist. Șirul lung, dureros, al atrocităților, crimelor, masacrelor, bățăilor, schingiuirilor, maltratărilor împotriva populației românești a început încă din primele ore ale trecerii graniței de către trupele hortyste. Urmărind decimarea populației românești, armata, jandarmeria, poliția, formațiunile paramilitare hortyste au comis tot felul de atrocități și samavolnicii împotriva românilor²⁵.

În timpul regimului hortysto-fascist, situația economică a ibăneștenilor s-a înrăutățit. Zahărul, uleiul și făina se dădeau numai pe cartelă. Făina de porumb se obținea numai de la un magazin din Reghin, iar pantofi, ciorapi, stofe numai din Ungaria²⁶. În școlile din Ibănești s-a introdus limba maghiară. Gliga Dumitru ne relatează că cei care nu știau pronunța cuvintele ungurești erau bătuți cu capul de tablă.

Veteranul Petra Florea a Vasilichii ne relatează că în comuna Ibănești au venit patru unguri care au intrat în biserică în timpul liturghiei, cu drapelul maghiar și strigând: „Să trăiască Ungaria!”. Susnumitul a fost prins de către unguri în deal la Fărăgău, care au încercat să-i taie cămașa românească, dar el a băgat-o repede în pantaloni. În anul 1942, când au început concentrările în Ungaria, la 1 iulie 1942, a fost dus, cu îmbrăcămintea de acasă și încălțat în opinci, la mina de aluminiu de la Szekesfehérvár, unde săpa, zi și noapte, cu ciocanul în mină. Deoarece în acea iarnă, pământul a înghețat de nu se putea lucra, la 1 decembrie 1942 a fost transferat la fabrica de oase (clei) de la Budapesta, până la 1 septembrie 1943. De acolo a fost concentrat la muncă la Lăpușna, sat aparținător de Ibănești, până în septembrie 1944 când au venit trupele sovietice. Cei de la Lăpușna stăteau în vârfurile Mocârțului, în colibe pline de fum și se rugau lui Dumnezeu să vină bolșevicii să-i scoată de acolo, din mizeria aceea mare²⁷.

Despre maltratarea celor rechiziționați pentru muncă, semnificativă este și relatarea făcută la 1 iunie 1943 de către Consulatul român, care aducea la cunoștință Comisiei italo-germane situația dramatică a țăranilor români din Ibănești și Hodac rechiziționați pentru muncă la Ocolul silvic Isticeu: Ocolul silvic „Isticeu” din Gurghiu (Mureș), condus de inginerul Mátyás, care are părinții în Arad, a rechiziționat foarte mulți țăranii români din satele Ibănești și Hodac, județul Mureș, la tăiere de păduri.

„Aceștia sunt forțați să lucreze în hainele lor, cu hrana adusă de acasă de la ei, fiind duși sub comandă militară și constituiți în unitate sub comanda unor militari unguri.

Seara sunt lăsați să meargă acasă.

Acela care, din diferite motive, întârzie la serviciu, sau lipsește, chiar dacă ar fi din motiv de boală, este imediat sancționat printr-un procedeu barbar: ghemuit așezat, cu mâinile legate și fixate printr-un par pe sub genunchi și apoi chinuit de soldați, care i se suie pe spinare câte doi odată, călcându-l cu picioarele. Dacă cere apă de băut, ei toarnă un vas întreg peste cel pedepsit.

²⁴ Brevet donat muzeului Școlii generale nr.2 Ibănești.

²⁵ Mihai Fătu, *Biserica română din nord-vestul țării sub ocupația hortystă 1940-1944*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Timișoara, 1985, p.53.

²⁶ Relatarea din 21 mai 1985 a Mariei Todoran, în vârstă de 75 de ani, domiciliată în Ibănești nr.391.

²⁷ Relatarea din 21 mai 1985 a lui Petra Florea al lui Dumitru Ionu Vasilichii, născut la 12 februarie 1901 pe „Pietroasa” în comuna Ibănești.

Se întâmplă ca uneori cel canonic să ametească, atunci se dezleagă pentru ca, ulterior, după ce-și revine, să continue chinurile.

În felul acest au fost chinuiți în cursul lunii mai a.c. cca. 30 – 35 oameni din Hodac și Ibănești, dintre care am reușit să aflu numele următorilor: Ion Dan al lui Ilie a Florii, Gliga Andrei al lui Venea, Chirtoși Dumitru Cosmiții, Gliga Vasile Horgaș, Suceava Dumitru al lui Samson, Dan Nicolae Papuc, Haidu Alexandru, Tinca Petru, Cismaș Toader al lui Nionea, Chirtoș Dumitru, Matei Florea al lui Ioan Vlasu, Gliga Izidor al lui Dumitru, Petri Gorii, Dan Irimie Creței, Gliga Traian al lui Zaharia, toți originari din comuna Ibănești.

Din comuna Hodac au fost supuși aceluiași pedepse barbare și mai mulți români²⁸

Haidu Alexandru (astăzi Costa Alexandru) fiind bănuț că a fost cel care a făcut sesizarea către Consulatul român, a fost trimis la Cluj unde a lucrat ca grădinar la un ungur²⁹.

În condițiile înaintării armatelor sovietice, care, la 14 septembrie 1944, se vor găsi la Lăpușna, trupele horthysto – fasciste de ocupație s-au dedat la crime care întrec orice închipuire omenească. Iată ce relatează țărancă Zamfira Hărșan – Costea, sora soldatului Hărșan Ioan căzut, în septembrie 1944, în luptele pentru eliberarea satului Chiheru:

„Îmi aduc aminte că duminică, 10 septembrie 1944, ore 16³⁰, mă găseam în comuna Glăjărie, ascunsă în pivnița vecinului meu Mihăilă Hărșan, împreună cu sora mea Măriuța Hărșan, căsătorită cu Palcău Florian, care avea la sânul ei pe micuțul Vasilică Hărșan, în vârstă de 2 ani și jumătate. Stăteam cu toții ascunși în acel beci, cu ușa încuiată, de teama fasciștilor horthyști. Puținul avut ce l-am agonisit într-o viață de om a fost prădat: câțiva stupi de albine, câteva oi, un porc, două văcuțe, care ne dădeau laptele – hrana noastră de bază pe lângă mămăliguță.

La data și ora arătată a venit la beciul nostru un strajameșter(subofițer) horthyst, de loc de prin Trei Scaune, care, auzind cum plângeau copiii de foame și de frică, s-a apropiat de ușa beciului în care ne ascunseserăm și a început să tragă fără milă cu automatul, sălbatic, prin ușa de scândură, pentru a ne ucide. Pentru că nu mai aveam pe nimeni care să ne sară într-ajutor, și cum eram cu toții creștini, am început să spunem rugăciuni, cerând să ne vină în ajutorul nostru acea ființă divină în care credeam și era unica noastră speranță – Dumnezeu.

Sora mea, Măriuța Hărșan, în vârstă de 18 ani, nu știa ce să mai facă în acele clipe groaznice pentru noi toți. A apucat o carte de rugăciuni, mică, și a început să se roage, citind din acea carte. În timp ce stăteam în genunchi la lumina unui opaiț, au început să șuiere gloanțele pe la urechile noastre. În acele clipe grele un glonț de armă automată a lovit-o drept în frunte pe sora mea Măriuța Hărșan, care era la un metru de mine, și i-a ieșit prin ceafă. Nu a mai putut spune nimic decât și-a pus mâna la frunte și a zis: „Vai, mamă dragă”. Creierii i-au zburat pe pereții beciului. Apoi a căzut la pământ și a murit înecat în sânge. Un alt glonț a lovit-o pe o altă soră de-a mea, Victoria Hărșan, străpungându-i pieptul deasupra inimii, în timp ce ținea la sânul ei pe fiul său, Vasilică Hărșan, în vârstă de doi ani și jumătate. Un alt glonț i-a rupt micuțului Vasilică Hărșan cele patru degete de la mâna dreaptă, încât am fost nevoită să iau un cuțit și să-i tai cele patru degete rupte de glonț, afară de cel mare care i-a rămas întreg, după care l-am pansat cu basmaua mea.

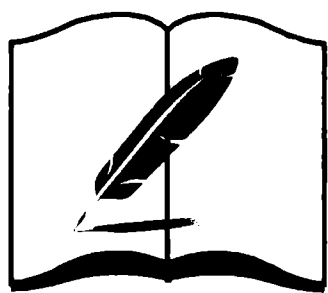
Mai târziu am primit ajutor de la o doctoriță – ofițer rusoaică, care făcea parte dintr-o unitate militară sovietică. Ea a venit la noi acasă, a pansat-o cum trebuie pe sora mea, Victoria Hărșan, și pe copilul ei, Vasilică Palcău. Ei mai trăiesc și astăzi³⁰.

²⁸Mihai Fătu, Mircea Mușat (coordonatori), *Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul României. Septembrie 1940 – octombrie 1944*, Editura politică, București, 1985, p.192-193.

²⁹Relatarea din octombrie 1985 a lui Costa Alexandru, domiciliat în Dulcea Ibănești.

Istoria a judecat dintotdeauna, după cum prea bine se știe, fiecare generație sau personalitate, fiecare eveniment și faptă a înaintașilor după contribuția adusă la progresul societății ale cărei interese le-au servit.

³⁰Dr. Grigore Ploieșteanu, Vasile T. Suciu, Lazăr Lădăriu, *Epopoea de pe Mureș*. Tg. Mureș, 1985, p.253-254.

ASPECTE ALE VIEȚII COTIDIENE A ROMÂNILOR DIN JUDEȚUL TREISCAUNE, ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XX

IOAN LĂCĂTUȘU

Aspects of everyday life of Romanians of Treiscaune County, in the second half of the nineteenth century and first half of the twentieth century

Abstract

Archival processing of funds of Orthodox and Greek Catholic parishes in the former Treiscaune county, from the second half of the nineteenth century and first half of the twentieth century, in the National Archives of Covasna county, gave us the opportunity first-hand knowledge of new information, as diverse as it is interesting, about church life, educational, cultural and community life of Romanians from itracarpatic Arch.

These informations about the reading and just thinking about "what they were and how they were our ancestors" in the second half of the nineteenth century and early twentieth century, about how the Romanians acted in this part of country for preservation and affirmation of religious, language and culture identity and, through it all, how they prepared the Great Union of December 1, 1918.

Wide range of information presented, despite their great diversity, is about several conclusions, such as: the role of the two Romanian churches (Orthodox and Greek Catholic), the preservation and affirmation of national identity, the efforts made by the ecclesiastical and laic Romanians in Transylvania elite for the organization and functioning of religious education in Romanian, of the Romanian press, of foundations and cultural associations, particularly of the Association of ASTRA, etc.

In comparing datas on the number of Romanian believers in XVIII-XIX century, in many communities of itracarpatic Arch, with those of today, result the size of intense Magyarization process of Romanians in the area, carried out both peaceful and coercive means in the last two centuries.

As the same time are presented a number of facts of everyday life, of the fight with superstition and ignorance, all proving that the Romanians of Transylvania, by their basic institutions and their leaders were included in the process of emancipation, innovative spirit that characterized of those times, bringing them and the specific, the common cultural heritage training in multi-ethnic and pluriconfesional.area of south-eastern Transylvania.

În ultimii ani au apărut mai multe lucrări referitoare la istoria, cultura și civilizația românească din sud-estul Transilvaniei. O bibliografie cuprinzătoare este redată în volumul „Românii din Covasna și Harghita”, apărut cu binecuvântarea și coordonarea P.S. Ioan Selejan, Episcopul Covasnei și Harghitei¹. În „Angvstia”, nr. 11/2007, anuarul Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni și al Centrului Ecleziastic de Documentare „Mitropolit Nicolae Colan”, este publicat sumarul numerelor 1-10, ale publicației

¹Ioan Lăcătușu, Vasile Lechințan, Violeta Pătrunjel, *Românii din Covasna și Harghita. Istorie. Biserică. Școală. Cultură*, Editura „Grai Românesc”, Miercurea-Ciuc, 2003.

menționate². În anii 2007 și 2008, au apărut alte două lucrări care întregesc bibliografia, unei problematici care ani de zile a constituit unul dintre subiectele tabu a istoriografiei românești.³

Prelucrarea arhivistică a unor fonduri ale parohiilor ortodoxe și greco-catolice din fostul județ Treiscaune, din cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului XX, aflate în gestiunea Direcției Județene Covasna a Arhivelor Naționale, ne-a oferit posibilitatea cunoașterii direct de la sursă a unor noi informații, pe cât de diverse, pe atât de interesante, despre viața bisericească, școlară, culturală și comunitară a românilor din Arcul itracarpatic. Aplicând spusele proverbului "de la lume adunate și înapoi la lume date", redăm în continuare aceste informații spre lectură și dreaptă cugetare despre "ce-au fost și cum am fost înaintașii noștri", în secolul al XIX-lea și începutul secolului XX, despre modul cum au acționat românii din această parte de țară pentru păstrarea și afirmarea identității confesionale, lingvistice și culturale, și prin toate acestea, cum au pregătit Marea Unire de la 1 Decembrie 1918.

Pentru început, redăm numele de familie ale unor credincioși români greco-catolici din Turia, așa cum apar ele într-un protocol bisericesc din anul 1821: Solnoi, Rosa, Pinti, Handra, Kirip, Kelemen, Bokor, Fulop, Alyes, Varga, Kalanos, Korbuly, Peter, Lazar, Nisztor, Kerekes, Kadar ș.a. Iată și câteva prenume din Brețcu, din a doua jumătate a sec. al XIX-lea: a) existente și astăzi: Ioan, Constantin, Dimitrie, George, Petru, Vasile, Radu, Pavel, Ștefan, Florea, Teodor, Miron, Mihai, Ilie, Marin, Nicolae, Andrei; b) azi dispărute: Haralambie, Stoian, Drăgan, Cristea, Eftimia, Bucur, Dobra, Niță, Ieremia, Spiridon, Panaint, Moise, Ivan, Damian, Stan, Nicolau, Toma, Stoica, David ș.a. Din aceiași localitate, redăm câteva vechi inscripții funerare din cimitirul ortodox, dintr-o notă scrisă pe o filă îngălbenită de trecerea vremii: "*Aici odihnește robul lui Dumnezeu Gheorghe Damian care a viețuit aici pe pământ 42 de ani și 7 luni iar la anul 1840 martie în ? s-a mutat la cele veșnice locașuri*"; "*Aici odihnește în Domnul răposata roba lui Dumnezeu Ana Pârvu fosta soție a lui Ioan Konstantin Dimian mutată la anul 1828 august în 10 zile la anul vieții ca la 35 în Brețcu*".⁴

Pe verso unui document din Fondul arhivistic "Parohia Ortodoxă Cernatul de Jos", sunt menționați preoții care au slujit în parohia greco-catolică Turia, după cum urmează: Solnoi Ioan (1834-1862) și apoi Administrator Protopopesc în Poian (1871-1881), Solnoi George- 1862, Solnai Andrei (1863-1882), Nicolae Mureșianu- 1884, mai sunt menționați: Solnoi Ignat, Boer Moise, Vasile Popescu, Ioan Paul Chinezu și Ioan Boteiu, din Sf. Gheorghe.⁵ O conscripție a credincioșilor greco-catolici din Ilieni, din anul 1852, cuprinde numele și prenumele a 23 de familii românești, în rândul cărora se aflau nume precum: Tampa, Dragomir, Dărăguș, Kelemen, Bacs, Pavel, Imre ș.a.⁶

Într-o circulară, din 20 ianuarie 1853, semnată de Episcopul Blajului, Alexandru Sterca Șuluițiu, în vederea acordării unor ajutoare preoteselor văduve, se solicita preoților parohii comunicarea unor date precum: "De ce vârstă este preoteasa și de câți ani este văduvă? Câți prunci feciorași și fete are de crescut? Ce subsistie are, dacă are ajutoare de la preotul locului, sau are bunuri și moșie? Are frați care o poate ajuta și din ce a trăit până acum? Ce purtare morală are? Nu-i bețioasă (bețivă-n.n.), sau persoană stricăță și cu nume rău?"⁷

În decembrie 1853, episcopul Alexandru Sterca Șuluițiu al Blajului, într-o circulară transmisă tuturor parohiilor greco-catolice din Transilvania, document aflat în Fondul arhivistic "Protopopiatul greco-catolic al Treiscaunelor- cu sediul la Poian", printre

² Ioan Lăcătușu, Erich Mihail Broanăr, *Angustia 1-10 Sumar general*, în *Angustia* nr. 11/2007, p.65.

³ Ana Grama, *Români sudtransilvani, în secolul al XIX-lea*, Editura Arcuș, 2007 și Ioan Lăcătușu, *Structuri etnice și confesionale în județele Covasna și Harghita*, Editura Universității "Petru Maior", Tg. Mureș, 2008.

⁴ Arhivele Naționale Covasna, *Fondul Parohia ortodoxă Brețcu*, Dos.1, p. 83-87.

⁵ Arhivele Naționale Covasna, *Fondul Parohia ortodoxă Cernatul de Jos*, Dos.2, p. 10.

⁶ Arhivele Naționale Covasna, *Protopopiatul Greco-catolic Poian*, Dos. 20, p.1.

⁷ *Ibidem*, Dos. 21, p.2.

altele, transmite credincioșilor săi, următoarele informații și recomandări: " Mare folos spre cultivarea și luminarea Națiunii Române a adus de Gazeta Transilvaniei cea Românescă de la Brașov, de la începutul ei, folos cunoscut și prețuit de obște la toată Națiunea. De aceea, în mai multe rânduri, am recomandat-o Clerului meu, ca pe un organ vrednic națioanl și semănător de lumină. Acum, din nou, cu atât mai tare o recomand la tot Clerul și la toată Națiunea noastră, cu cât Domnul Redactor al Gazetei acesteia...să sprijine ridicarea unei școli pentru învățarea Agriculturii". În documentul amintit, se face apoi o pledoarie a necesității înființării unei școli de agricultură, deoarece "poporul român este de obște plugar și agricultor", făcând comparație cu foloasele aduse de știința agricolă națiunilor "Nemțești, Irlandești și Englezești" ⁸

Din situația statistică întocmită în anul 1856, rezultă că în acel an, în parohiile din cadrul Protopopiatului greco-catolic Treiscaune, cu sediul la Poian, existau următoarele comunități de credincioși români: Arcuș, 26 familii, cu 65 de bărbați și 66 de femei; Valea Zălanului, 40 de familii, cu 81 bărbați și 78 femei; Ghidfalău, 14 familii, cu 28 bărbați și 25 femei; Bodoc, 2 bărbați și 2 femei; Etafalău, 7 bărbați și 10 femei; Malnaș, 13 familii, 23 de bărbați și 16 femei; Olteni, 6 familii, 11 bărbați și 9 femei; Zălan, 1 bărbat și 2 femei; Valea Crișului (împreună cu Calnic și Zălan), 22 de bărbați și 28 de femei; Lisnău, 128 de bărbați și 121 femei; Bicfalău, 22 bărbați și 29 femei; Măgheruș, 16 bărbați și 25 de femei; Sântionlunca, 4 bărbați și 2 femei.⁹ Pentru desfășurarea unui recensământul al populației (conscrierea poporului) din anul 1857, preoții trebuiau să facă extrase după matricola botezaților, pe formulare tipărite de autorități. Expedierea formularelor prin poștă, era scutită de plata timbrelor. ¹⁰

În satul Vad, din Districtul Șercaia, a avut loc- se spune într-o circulară a episcopiei de la Blaj, din octombrie 1857- "o sălbatică și mai mult decât păgânească faptă, unde unii nefericiți și întradevăr mult întunecați locuitori de acolo, arătându-se o boală de vite care se numește aprindere de splină, pentru ca aceasta să o poată paraliza, au dezgropat trupul unui mort cu numele George Iminovici. Fraților – se arată în documentul menționat- noi nu suntem în stare a avea în fira mai multe argumente în contra unei fapte așa de deozitoare de onoare creștinească și de aceea ne mărginim a vă îndrepta în cele până acum scrise. Preoții sunt îndemnați " să lucreze pentru îndepărtarea acestui păcat și scoaterea credințelor deșarte din popor- și ața pe lângă asemenea păcate să putem odată scăpa și de ocara cea mare, care se aruncă prin asemenea fapte asupra clerului și poporului nostru". ¹¹

Curtea din Viena, printr-o circulară redactată în limba română, data 30octombrie 1857, prezintă Arhiepiscopului de Blaj, conținutul "articolului Preaînaltei Patente din 17 ianuarie 1850 referitor la modul cum se procedează în cazul îngropării "cadavrelor persoanelor care s-au sinucis". În asemenea cazuri, urma ca la nivelul localităților, să se constituie o comisie "care va cerceta cu deamănuntul toate împrejurările care au premers sau au urmat faptei". Din comisie faceau parte și preoții parohi, care în urma concluziilor desprinse, își dădeau avizul ca decedatul să fie înmormântat în cimitir sau nu". ¹²

În anul școlar 1858/1859, în parohia greco-catolică Poian, erau 21 de elevi de vârstă școlară, din familiile: Opra, Bokor și Todor. În același an, în parohia greco-catolică Ghelința, erau 55 de copii de vârstă școlară, din familiile: Kozma, Cseh,

⁸*Ibidem*, Dos. 21, p.30.

⁹*Ibidem*, Dos. 38, p.6.

¹⁰*Ibidem*, Dos. 40, p.22.

¹¹*Ibidem*, Dos. 40, p.49.

¹²*Ibidem*, Dos. 40, p.51.

Szabo, Vajna, Palko, Geza, Kovacs, Tomasevski, Nagy, Barbuly, Negro, Papp, Kritsin, Lukats, Farago, Kerekes, Abraham, Farkas, Kotsis, Kadar, Finta, Veres, Roska, Segeti, Tuşa ş.a.¹³

“Zi şi noapte cugetăm- se spune într-o circulară a mitropolitului Alexndru Sterca Şuluţiu al Blajului, din anul 1860-cum am putea să mijlocim ca parohiile acestea din Arhi- Dieceză (cu credincioşi puţini- n.n) să poată ajunge la o regularitate ca aceea în care Păstorii sufleteşti să se poată bucura de un viitor mai fericit, iar credincioşii să dobândească prin aceasta preoţi harnici care să pască în cele spirituale, așa încât să fie zeloşi adevăraţi credincioşi, buni fii ai parohiei şi fideli supuşi Augustului Monah. Cercetând noi mai cu deamănutul –se spune în continuare în document- relaţiunile fostului administrator protopopes al 3 Scaunelor Alexandru Arpad, în privinţa vacantei parohii a Arkuşului în mai multe rânduri încoace făcute, vedem că”: parohia Arkuşului numără numai 26 de familii; parohia nu are atâta venit să poată întreţine un preot; parohia Arkuşului este departe de cea a Ghidfalăului, şi deci cele două parohii nu pot fi deservite de acelaşi preot. În aceste condiţii, până se vor găsi alte posibilităţi de sprijin finaciar, mitropolia Blajului va numi în continuare preoţi în aceste parohii, urmând ca după o perioadă de timp aceştia să “fie mutaţi de acolo la altă staţiune mai bună”.¹⁴

Pentru a putea solicita spijin de la stat, Mitropolia Blajului, în februarie 1862, solicita tuturor parohiilor să comunice date referitoare la: numele parohiilor şi ale fiilor, numărul sufletelor din fiecare parohie şi filie, veniturile fiecărei parohii şi filii.¹⁵ “La cererea bunilor noştri credincioşi din Ciucsângiorgiu”, redactată în anul 1862, mitropolitul Alexndru Sterca Şuluţiu, aprobă “strămutarea parohului Andrei Todor din parohia Baraoltului”, în parohia respectivă.¹⁶ În anul 1862, mitropolia Blajului transmitea preoţilor greco-catolici date despre necesitatea şi folosul vaccinării împotriva vărsatului, specificându-se că perechile de tineri care urmau să se căsătorească beneficiau de reducere a taxei de vaccinare.¹⁷

Printr-o circulară din anul 1862, mitropolia Blajului transmite observaţiile înalţilor funcţionari de la Curtea din Viena, potrivit cărora “s-a observat că poporul, mai cu seamă cel român, din mai multe comune, din cauza prejudecăţilor şi credinţelor deşarte, în unele zile din săptămână, mai vârtos vinerea, nu lasă pe nimeni să lucreze în hotarul comunei”. Se solicită preoţilor să intervină pentru curmarea acestor stări de lucruri şi pentru respectarea doar a sărbătorilor bisericeşti aprobate, deoarece este ştiut că “munca este izvorul prosperităţii noastre şi temeiul bunei stări atât a privaţilor cât şi a statului”. În spiritul pastorală trimisă în acel an de mitropolitul Alexandru, ierarhul spune că s-a bucurat aflând că “enoraşii săi îşi serbează cu toată evlavie şi pietatea sărbătorile cele legale, normale şi că acestea le petrec în fapte bune creştineşti, ferindu-se de toate acele lucruri precum petrecerile în jocuri nevrednice, băuturile spirtoase care le omoară sufletele în gheana focului”¹⁸

Într-o conscripţie a credincioşilor greco-catolici din parohia Arcuş, din anul 1862, sunt menţionate 31 de familii de credincioşi, purtând următoarele nume: Depsei, Handra, Bokor, Duda, Sotts, Vantsa, Vojkui, Kerekes, Estoika, Veress, Boloni, Molnar, Rostas, Kalanyos, Boros ş.a.¹⁹ În anul 1862, în parohia greco-catolică Boroşneul Mare şi în filiile acesteia, trăiau 258 de credincioşi români, din care: Boroşneul Mare- 56, Dalnic- 56, Boroşneul Mic –51, Reci –46, Moacşa –46, Ereteghin- 32, Telechia –21, Saciova-21, Leţ –11, Aninoasa, 21 ş.a.²⁰

¹³ *Ibidem*, Dos. 56, p.3-5.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, Dos. 63, p.10.

¹⁶ *Ibidem*, Dos. 63, p.14.

¹⁷ *Ibidem*, Dos. 63, p.23.

¹⁸ *Ibidem*, Dos. 63, p.23.

¹⁹ *Ibidem*, Dos. 64, p. 5.

²⁰ *Ibidem*, Dos. 64, p. 2.

Din Protocolul bisericesc al Parohiei greco-catolice Aita Seacă, din perioada 1862-1898, am reținut numele credincioșilor români aflați în conducerea parohiei, dar și al celor care achitau contribuția bănească necesară bunei funcționări a parohiei respective. În perioada menționată, cei mai mulți credincioși români, din localitatea amintită erau din familiile: Bardotzi, Bersan, Bogdan, Olah, Bodor, Petki, Kadar, Szots, Puszztai, Gabor, Pakular, Groza, Otvos, Farkas, Ruja, Boer, Varga, Zeligier, Nemeth ș.a.²¹

Mitropolitul Alexandru Sterca Șuluțiu, în anul 1863, solicita preoților “de a vizita școalele, spre a cunoaște desteritatea Docenților, progresul pruncilor la învățătură, la religie și moralitate, a căuta scrisorile, a revedea bugetul școlii, a cerceta adunarea cărților (biblioteca școlii) și școala de pomărit... Această ordinațiune – se spune în încheiere – Frăția Ta o vei duce la îndeplinire cu toată acuratețea spre realizarea scopului susamintit”.²²

În iunie 1863, mitropolia Blajului, face cunoscut că “de la locurile preaînalte, ni s-a făcut cunoscut că tinerii noștri români”, atunci când sun chemați la încorporare – “mai cu seamă din părțile mărginașe au trecut granița în principatele danubiene”. Preoții trebuia să folosească “toate mijloacele înlesnitoare pentru a se putea întoarce la părăsita credință”, amintindu-le de “datoria cu care atari tineri sunt datori Monarhului, Patriei, Națiunii și familiei sale”.²³

Ioan V. Rusu, protopopul greco-catolic al Sibiului, aducea la cunoștința publică, în anul 1864, apariția cărții “Compediu de istoria Transilvaniei, cu distinctă privire la români”, motivând astfel demersul său: “De mult s-a simțit pentru români lipsa unei istorii a patriei noastre “Transilvania”, în limba română. Subscrisul văzând această lipsă, a cugetat că face numai un serviciu binevenit națiunii sale, dacă ocupându-se mai mult cu acest studiu, se va încerca după puterile sale a contribui cât de puțin la prevenirea acestei necesități, atât de necesară pentru români, și mai ales pentru generația mai tânără. Amintitul volum tratează istoria Transilvaniei din timpurile cele mai vechi, până în timpul cel mai nou, cu distinctă privire înspre faptele, păsurile, virtuțile și suferințele națiunii române, în toate timpurile – având totu deodată privire și la istoria Ungariei. Pe timpul cât patria noastră a fost încorporată regatului Ungariei”.²⁴

Mitropolia Blajului, în anul 1865, a trimis tuturor parohiilor subordonate, un formular care cuprindea obligațiile “comunelor politice” (primăriilor) și “comunelor bisericești” (parohiilor), de a sprijini docenții (învățătorii) școlilor greco-catolice, motivându-se că “Starea unui popor, liniștea și înaintarea binelui comun atârnă foarte mult de luminarea și cultura poporului, peste tot”. Principalele obligații erau: un salariu de 300 florini, 8 “orgii” de lemne de foc din pădurea comună, o locuință de serviciu, cu două camere; grădină pentru legume, de 30 de ari, 80 “metere” de cucuruz, cinci “punți” de slănină și 10 “punți” de seu”.²⁵

În anul 1867, redactorul Justin Popfii, profesor de religie și de limba și literatura română la Oradea -Mare, anunță viitoarea apariției a foii lunare “Amvonul”, foaie tipărită de Mitropolia greco-catolică a Blajului “spre folosul păstorilor sufletești și spre instruirea privată a fiecărui creștin”. În preambulul anunțului se spune: “Cultură! strigă neîncetat popoarele. Cultură! Răsună țarmurile Dunării. Cultură! Repetă poalele Carpaților. Care este cultura adevărată dacă nu se bazează pe principii sacre, eterne

²¹ Arhivele Naționale Covasna, *Fondul Parohia Greco-catolică Aita Seacă*, Dos.1, p. 1-48.

²² Arhivele Naționale Covasna, *Protopopiatul Greco-catolic Poian*, Dos. 66, p. 9.

²³ *Ibidem*, Dos. 66, p. 25.

²⁴ *Ibidem*, Dos. 70, p. 25.

²⁵ *Ibidem*, Dos. 78, p. 14.

ale moralei evanghelice?!....Subscrisul- se menționează în continuare în documentul amintit- pentru a veni, după puțină întru ajutorul preoților români, în îndeplinirea misiunii lor grele de luminători și fericitori ai poporului prin predicarea evangheliei lui Cristos, cu binecuvântarea părintească a Sfinției sale părintelui episcop diecezan, voi redacta de la anul nou 1868 o foaie lunară sub titlul "Amvonul", pentru înaintarea elocinței sacre la români, precum și pentru instruirea privată a fiecărui creștin.²⁶

În 24 mai 1871, preotul greco-catolic Ioan D. Papiu, de la "Institutul Corectoriu Transilvan" din Gherla, trimite o scrisoare protopopului unit din Treiscaune, cu sediul la Poian, prin care îi solicită să se aboneze la viitoare publicație pe care dorește să o editeze. "Programa *Preutului mirenu – foaie bisericească, scolastica și literaria*"- avea patru rubrici permanente și anume: bisericească, scolastică, literară și de varietăți. Interesantă este motivația redactării publicației amintite: "*Secolul prezent este secolul înaintării; deviza ce o poartă pe flamura sa: **emulația, și cei nu-și însușesc a înainta cu spiritul timpului, nu numai că nu corespund acestei devize a lumii moderne, ci devin scurtați chiar și în toate drepturile ce le posedă după poziția în care se află***".²⁷

Este cunoscut rolul excepțional pe care l-a avut Banca "Albina", pentru propășirea economică, socială și culturală a românilor ardeleni. De aceea, redăm un fragment din documentul programatic al prestigioasei instituții bancare românești, document aflat în Fondul arhivistic "Protopopiatul greco-catolic Treiscaune", cu sediul la Poian. "Asociațiunea este unul din cei mai productivi factori ai civilizațiunei și progresului omenesc, și au toată dreptatea cei care afirmă, că secolul nostru de aceea arată rezultate atât de admirabile în toate sferele activității omenesti, căci secolul asociațiunilor. După numărul asociațiunilor sale de toată plasa (de toate profilurile – n.n.), se judecă așadar gradul de cultură al unui stat, al unui popor.

S-o spunem pe față, căci adevărul este totdeauna mântuitor, ca, cercetând busola aceasta a stării actuale a poporului nostru, ea ne prezintă un rezultat neplăcut, dar care trebuie să ne fie cel mai puternic impuls, spre a nu mai pierde momente de supremă importanță, ci de a da brânci cu tărie ideii timpului, ideii asociațiunei, de a o încorpora și versa prin toate formele vieții noastre sociale. Numai în acest mod progresul nostru va lua repezeciunea, cu care ne vom putea asigura bunăstarea dorită și vom putea ajunge în curând la ținta propusă; numai așa vom putea sta peste puțin timp alături cu popoarele înaintate și luminate de azi, spre a ne împărtăși întru emulație nobila pe câmpul progresului general.

Factorii de înaintare a unui popor însă au între sine strânsa legătură, ca numai în lucrarea comună și armonică pot să producă deplin efectul; iar când unul sau altul se află în nelucrare, încordarea celorlalți factori rămân fără, sau numai cu puțin rezultat. Progresul e atunci unilateral, de aceea încet. Examinând din acest punct de vedere starea lucrului de la noi, aflăm că, în privința culturii spirituale a poporului nostru, deși nu s-a făcut încă totul față cu numeroasele trebuințe, s-a făcut totuși ceva; începutul este bun și promite rezultate. Însă cu respect la interesele materiale ale poporului nostru, nu s-a făcut încă nimica, ce ar implica cât de puțin cerințele timpului. Progresul nostru însă în această direcție e staționar, ce în viața poporului este identică cu regresul. Și totuși nu se poate nega, că azi mai mult ca oricând de la bunăstarea materială a unui popor, se condiționează toată cultura, viața și prestața lui /.../ Considerentele acestea ne-au fost motorul principal, când ne-am hotărât, a împlini una din cele mai însemnate trebuințe în patria noastră și a lua inițiativa înființării unui Institut de credit și economii sub numele "Albina" Este prezentat apoi, scopul băncii și principalele modalități de funcționare. În încheiere se menționează: "Pentru noi, care

²⁶*Ibidem*, Dos. 78, p. 14.

²⁷*Ibidem*, Dos. 87, p. 8.

prin acest pas n-am făcut altceva, decât ne-am îndeplinit o îndatorință patriotică, unica și cea mai dulce răsplată pe care o așteptăm, pe care o cerem chiar este: să fim puși în stare, de a duce întreprinderea în cel mai scurt timp la perfectă realizare și de a avea asigurată existența pentru un viitor frumos. Și așteptarea aceasta, sperăm, ni se va împlini. Și vom fi și vom putea. Dumnezeu cu întreprinderea noastră. Pesta, Sibiu, Blaj, în luna Iulie 1871"- Comitetul fondator este format din "Dr. Alessandru Mocioni, mare-proprietar, președinte, Pavel Dunca, consilier gubernial în pensiune-vicepreședinte, Iacob Bologa, Timotei Cipariu, Antoniu Mocioni, Ioan Hannia și David baron Ursu de Margine - membrii".²⁸ Pentru conținutul și mesajul său, documentul trebuie citit și recitit, oferindu-ne soluții la multe dintre problemele cu care ne confruntăm în prezent.

Protopopul orthodox al Treiscaunelor, care era și în conducerea Asociațiunii Astra, în iulie 1874, anunță programul adunării generale a Despărțământului ASTRA Brașov- Treiscaune, adunare care a avut loc la Vâlcele, în 2 august 1874.²⁹ Printr-o circulară adresată "Onoratei preoțiimi tractuale și Onoratului popor credincios", emisă din Brețcu, în 22 septembrie 1886, de către protopopul Dimitrie Coltofeanu, "se aduce la cunoștință publicului tractual, că de la 1 octombrie a.c., cancelaria Oficiului Protopresbiterial se va dechide în opidul numit S. Sztgyorgy în casele d-lui Matecovics (Csiki utca Nr. 303), lângă piața centrală". Încheierea circularei se menționează că "zilele de oficiu vor fi toate cele de peste săptămână, afară de sâmbăta și duminica, când mai de regulă voi fi în Brețcu".³⁰

În anul 1885, preotul paroh Nicolae Comșa din Covasna, solicitând contribuția enoriașilor pentru înălțarea unui zid "de peatră de la uliță cât ține cimitirul și curtea parohială", ține să facă următoarea mențiune: "De aceasta numai după școală și biserică se poate cunoaște poporul ce oameni vrednici sunt". Au răspuns la chemarea preotului, 126 credincioși, cu contribuții în materiale, de regulă "2-3 cară de piatră", și în bani.³¹

Prin circulara 447/1886, protopopul Dumitru Coltofeanu din Brețcu, solicită preoților parohi ca până la 15 decembrie a fiecărui an, să contribuie la fondul protopresbiterial cu sume cuprinse între 1-4 florini, sume necesare "pentru acoperirea cheltuielilor" protopopiatului. Din cele 22 parohii subordonate, urma a se vira suma de 40 de florini, contribuția fiecărei parohii fiind în funcție de numărul de credincioși, stabilită astfel: Brețcu –4 fl; Poiana Sărată, Covasna, Sita Buzăului și Întorsura Buzăului-câte 3 fl; Zagon, Vama Buzăului, Micfalău, Sf. Heorghe și Araci – câte 2 fl; Mărtănuș, Cernat, Valea mare, Mărcuș, Vâlcele, Hăghig, Arini, Belin, Aita Medie ș.a. –câte 1fl.³²

Mitropolitul greco-catolic Ioan Vancea, în anul 1886, semna actele oficiale, trimise parohiilor din zonă, astfel: "Noi conte român, Ioan Vancea de Buteasa, din îndurarea lui Dumnezeu și Grația Sfântului Scaun Apostolic Arhiepiscop de Alba Iulia și Făgăraș și Mitropolit al românilor greco-catolici din Transilvania și Ungaria, asistent la Tronul Pontifical al Sfinției Sale Scaunul Pontifical Roman, consilier intim de stat al Majestății Sale Împăratul și Rege Apostolic Francisc – Iosif I, Doctor în Teologie."³³

Printr-un contract de vânzare –cumpărare, încheiat la Odorhei, în anul 1886, Parohia greco-catolică din Aita Seacă cumpără un teren de la credincioșii Alexandru

²⁸*Ibidem*, Dos. 87, p. 16.

²⁹Arhivele Naționale Covasna, Fondul Parohia ortodoxă *Cernatul de Jos*, dos. 22, p.1.

³⁰*Ibidem*, Dos. 32, p.19.

³¹*Ibidem*, Dos. 1, p.122-125.

³²*Ibidem*, Dos. 1, p.154.

³³Arhivele Naționale Covasna, *Parohia greco-catolică Aita Seacă*, dos. 1, p.1- 48.

Groza, George Groza și soția lui Sinka Gergely, achitând suma de 700 florini.³⁴ Pe data de 1 noiembrie 1887, protopopul Dumitru Coltofeanu, comunică tuturor oficiilor parohiale din tractul Treiscaunelor, următoarele. "pentru îndepărtarea neplăcerilor ce se întâmpină la oficiile parohiale cu adresarea hârtiilor trebuincioase în limba română și pentru statornicirea unei uniformități, se ordonează ca pe viitor fiecare oficiul parohial să scrie adresa către oficiul presbiteral pe copertă în limba română și maghiară".³⁵

Potrivit statutului "Fondului Vancea pentru preoți deficienți", în anul 1890, au primit ajutoare următoarele persoane: Clara Solnai din Turia și Rosalia Todor din Baraolt (probabil preotese văduve) și Ioan Dragomir, orfan din Ciuc Sângiorgiu și Alexandru Popescu, orfan din Ghelinta (probabil copii de preoți).³⁶

Pastorală de Paști, din anul 1891, a mitropolitul greco-catolic Ioan Vancea, începe astfel: "Trei sunt întrebările, pe fiecare om ajuns la precepere trebuie să-și le pună de mai multe ori în viața sa pământească. Cea dintâi întrebare este: Cine a făcut și asediat (trimis-n.n.) pe om în această lume? A doua întrebare este: Pentru ce trăiește omul în această lume? Iar a trei întrebare este: În ce mod poate ajunge omul scopul acela pentru care este pre lume?". Răspunsul la ceste întrebări, din perspectiva teologiei creștine este obordat pe larg în pastorală respectivă, document care se încheie astfel: "...Nu trebuie să vă spunem care sunt faptele acestea (cele bune-n.n.), căci voi toți le știți iubiților în Cristos frați și fii! Numai la o singură faptă bună care este mai vărtos de lipsă în ziua de azi, atragem cu deosebire atențiunea voastră. Această faptă bună, care totodată este și datorința cea mai scumpă, este ajutorarea bisericii și a școlii din toate puterile noastre. Oricine ajută și lucră pentru bunăstarea bisericii și școlii din comuna sa, face bine tuturor celor din comună, căci prin biserică și școală toți locuitorii comunei primesc învățături sfinte și folositoare, care nu numai pentru viața aceasta, ci și pentru fericirea eternă le sunt neapărat de lipsă".³⁷

Una din cele mai vechi și mai mari comunități românești din județul Covasna este, fără îndoială, cea din localitatea Brețcu. Urmărind evoluția demografică a românilor brețcani, în ultimile două secole, observăm că aceasta a cunoscut perioade de evoluție, dar și momente de mare dramatism care, au contribuit decisiv la scăderea drastică a populației românești din această localitate etnic mixtă, cunoscută încă din anul 1426, ca "*Villa Valachalis*".³⁸

După cum este cunoscut, în perioadele de pace, evoluția demografică a comunității românești a fost influențată de principala ocupație a brețcanilor, cea de renumiți "bârsani", respectiv păstori de oi. Nu există încă studii riguroase despre cât au "primit" și cât au "dat", brescanii de la moldovenii și muntenii de peste Carpați și de mai departe, până în Caucaz. În schimb, se cunosc consecințele demografice catastrofale ale celor două războaie mondiale și ale maximei intoleranțe ce a urmat Dictatului de la Viena, din toamna anului 1940. Așa s-a ajuns practic aproape la înjumătățirea populației românești din Brețcu, în doar un secol și jumătate. Astfel, dacă la recensământul din 1850, în Brețcu trăiau 1205 români, la cel din 1910 un număr de 1234, în 1942 au fost înregistrați numai 656, ca să ajungă la recensământul din 2002, doar la 677 persoane.³⁹

Cercetarea documentelor bisericești, ne prilejuieste, atât compararea datelor din aceste surse cu cele din recensămintele de stat, cât și cunoșterea unor informații referitoare la sporul natural și mărimea familiilor românești. Astfel, dintr-o conscripție aflată în *Protocolul parohiei ortodoxe din Brețcu*, rezultă că în anul 1891, comunitatea

³⁴ *Ibidem*, dos. 4, p. 2.

³⁵ Arhivele Naționale Covasna, *Fondul Parohia ortodoxă Covasna*, Dos. 1, p.163.

³⁶ Arhivele Naționale Covasna, *Parohia greco-catolică Aita Seacă*, dos.5, p.4.

³⁷ *Ibidem*, dos. 6, p. 6-8.

³⁸ Ioan Lăcătușu, Vasile Lechințan, Violeta Pătrunjel, *op. cit.*, p.248.

³⁹ Ioan Lăcătușu, *Structuri etnice și confesionale în județele Covasna și Harghita*, Editura Universității "Petru Maior", Tg. Mureș, 2008, p. 287.

românească din localitate era formată din 328 de familii cu 1327 suflete, care trăiau în 251 de case. Comparând aceste cifre cu cele ale recensământului de stat din anul 1890, rezultă o diferență în minus de 264 persoane (1327 locuitori, față de 1063). Informațiile din conscrierea confesională sunt cele reale, deoarece în documentul amintit, sunt redată nominal toate familiile din localitate și numărul membrilor acestor familii.

Din prelucrarea datelor conscripției confesionale a românilor din Brețcu, rezultă câteva aspecte deosebit de relevante despre configurația familiilor românești din această localitate, la sfârșitul secolului al XIX-lea. Urmărind gruparea acestor familii după numărul de membrii din care erau atunci formate, obținem următoarea situație: familii cu o singură persoană – 32; familii cu două persoane – 62; familii cu trei persoane – 58; familii cu patru persoane – 42; familii cu cinci persoane – 58; familii cu șase persoane – 26; familii cu șapte persoane – 27; familii cu opt persoane – 8; familii cu nouă persoane – 11; familii cu zece persoane – 3 și o singură familie (Fenechi) cu 13 persoane.⁴⁰

În epistola circulară a mitropolitului Ioan Vancea, referitoare la "creșterea religioasă-morală a tinerimii", emisă din Blaj, la 1 martie 1892, se spune: "Datorința noastră de arhiepiscop sufletesc ne îndeamnă cu tărie, ca să îndreptăm către voi iubitorilor în Christos frați și fii, cuvinte călduroase și sfaturi părințești în un lucru de foarte mare însemnătate pentru fericirea familiilor voastre și înflorirea sfintei nostre biserici, pentru înaintarea în viața religios-morală și prosperarea culturală a poporului nostru și pentru binele patriei noastre iubite. Lucrul acesta însemnat, despre care voim să vă vorbim astădată, este creșterea religios - morală a fiilor voștri". În cuprinsul mai multor pagini, se face vorbire pe larg despre acest subiect.⁴¹

Într-un document referitor la învățămintele și rânduielile Bisericii greco-catolice referitoare la căsătorie, din anul 1895, se spune: "Ce învață așadar Biserica despre căsătorie? Mai întâi: că după rânduielile lui Christos între creștini numai aceea se poate numi căsătorie, care totdeauna e și taină; În locul al doilea: că adevărata căsătorie încheiată valabil nu se poate desface; În locul al treilea: că credincioșii nu pot să încheie o astfel de căsătorie, în calea căreia se află vreo pildă bisericească."⁴²

În 30 decembrie 1897, comitetul parohial din Covasna, hotărăște ca "junii care ar vrea să facă jocuri publice de la muzicanți sunt scutiți de taxă de la Crăciun și până la Botezul Domnului, iar de la Botezul Domnului peste tot anul, oriunde și orice joc ar face cântând muzicanții, sunt datori a plăti înaintea D-lui episcop taxa".⁴³ În 14 iunie 1898, "Comitetul parohial din aceeași localitate, în unanimitate hotărăște că, deoarece parohul Nicolae Comșa nu mai este în stare de a servi, hotărâsc din nou ca Domnia sa să se mulțumească cu a treia parte din venitul parohial, dându-i dreptul părintelui capelan George Furtună de a folosi toate drepturile aparținătoare casei parohiale și casa parohială".⁴⁴

În anul 1898, protopopul Ștefan Șandor, din Odorheul Secuiesc, trimite preotului paroh Iuliu Boer, din Aita Seacă, două circulare prin care îl desemnează să săvârșească serviciul divin, pe parcursul întregului an, la filiile Baraolt și Valea Zălanului și să trimită duplicatele după matricolele de stare civilă.⁴⁵ Printr-o circulară "către întreg clerul arhidiecezan", din anul 1899, se comunică "Deciziunile Sinodului

⁴⁰ Arhivele Naționale Covasna, *Fondul Parohia ortodoxă Brețcu*, Dos.1, p. 153-157.

⁴¹ Arhivele Naționale Covasna, *Parohia greco-catolică Aita Seacă*, dos.7, p.12.

⁴² *Ibidem*, dos. 10 p.8.

⁴³ Arhivele Naționale Covasna, *Fondul Parohia ortodoxă Covasna*, Dos. 1, p.229.

⁴⁴ *Ibidem*, Dos. 1, p. 234.

⁴⁵ Arhivele Naționale Covasna, *Parohia greco-catolică Aita Seacă*, dos. 13 p.51.

Arhidiecezei gr. Cat. De Alba Iulia și Făgăraș, ținut în reședința arhiepiscopescă din Blaj, în 22-24 Noiembrie 1899, referitoare la serbarea aniversării a 200 de ani de la Unirea românilor cu biserica Romei".⁴⁶

Ajutorul primit de la stat, destinat preoților cu parohii mai mici, a fost repartizat de către Sinodul Mitropoliei de la Blaj. De acest ajutor, în anul 1899, au beneficiat și preoții: Ștefan Șandor-Odorhei, Andrei Bucur –Ghelința, Ioan Dobreanu- Corbu, Simion Cotta – Bicaz, Pompei Butnariu – Valea Jidanului, Dionisie Solnai – Sântdominic, George Gergely- Frumoasa, Artur Boieriu – Casin, George Boieriu – Lăzărești, Ioan Solnai – Poian, Constantin Costiniu – Uilac, Mihai Dobreanu – Tulgheș, Demetru Drăgan – Dămuc, Ioan Alexandru – Ciucsângiorgiu, Ioan Boieriu – Lisnău, Ioan Șandor – Aldea, Iuliu Boieriu – Aita Seacă ș.a.⁴⁷

Într-o circulară din anul 1899, se transmite tuturor protopopiatelor greco-catolice, următorul mesaj: " Onorabila Academia Română din București a binevoit a pune la dispozițiunea noastră și în anul acesta suma de 473 fl. v.a., din fondul *Ioan Fetu*, pentru procurarea și împărțirea de cărți școlare la școlarii greco-catolici din școlile Arhidiecezei noastre. Deci am aflat în Domnul să se transmită de la Tipografia seminarială din Blaj la dresa oficiilor protopopești rechizite și cărți școlare, și anume." Urmează apoi lista manualelor didactice, repartizate pe cele 30 de protopopiate, în rândul cărora se aflau și protopopiatele greco-catolice Giurgeu (cu sediul la Gheorgheni), Odorhei și Treiscaune (cu sediul la Poina). Printre titlurile trimise se aflau următoarele manuale școlare: Abecedariu, Istoria biblică, Geografia, Fizica poporală, Carte de cetire, Catehism, Aritmetică (de Stoian), Compunere, Exerciții maghiare și Exerciții ungurești, Legendariu, Istoria Ungariei ș.a. Precizându-se că expedierea nu se taxa de către protopopiate, în încheierea circularii, se făcea precizarea conform căreia "după primirea cărților oficiile protopopești vor dispune ca acestea să se împartă la "școlarii săraci, talentați și diligenți".⁴⁸

Din inventarul bunurilor deținute de parohia greco-catolică Aita Seacă și filia acesteia din satul Valea Zălanului rezultă că, în anul 1901, în Aita Seacă exista: "biserică de piatră acoperită cu țiglă în stare bună", toate obiectele necesare desfășurării de cultului, odăjdii și odoare bisericesti, "șase cărți de cult (evanghelie, apostol, molitvelnic, liturgier, penticostar, octoiul mare), protocolul parohiei, protoalele botezaților, cununaților și morților și sigiliul parohial, casă parohială de lemn acoperită cu țiglă cu 5 încăperi și una de lemn acoperită cu paie, grajd, curte și grădină, țințirul bisericii cu gard de scânduri în jur". Bugetul parohiei, excedentar, era semnat de preotul paroh Iuliu Boer și episcopul Groza Gheorghe. În Valea Zălanului exista atunci " biserică de lemn acoperită cu țiglă, în stare bună", obiectele de cult necesare ("potir, linguriță de plumb, cădelniță, scaldătoare, 14 strane, 3 sfeșnice, felon, 4 prapori, patrafir, ștergare " etc), 3 cărți de cult și "țințirul bisericii".⁴⁹

Arhiepiscopul și mitropolitul Ioan Mețianu, transmite din Sibiu, în 6 februarie 1904, către toate protopopiatele, o circulară cu următorul conținut: "Preaonorate Domnule Protoprosbiter! La începutul lunii viitoare Martie, îndeplinesc 5 ani de când bunul Dumnezeu m-a chemat la conducerea Arhidiecezei noastre. Pentru a vedea dacă și ce progrese se vor fi putut face și prin parohii, în acest interval de timp, Te poftesc și pe P.O.D-ta să ne arăți ce fel de lucrări mari însumate s-au făcut în cei 5 ani și în parohiile aparținătoare tractului P.O. D-Tale și anume: 1. Câte biserci noi s-au zidit? Câte școli noi s-au zidit, sau case parohiale? Câte școli vechi s-au renovat? Cu cât au sporit numărul învățătorilor calificați? Și alte asemenea lucrări mai însemnate.

⁴⁶ *Ibidem*, dos. 13 p.51.

⁴⁷ *Ibidem*, dos. 13 p.17-18.

⁴⁸ *Ibidem*, dos. 10 p.8.

⁴⁹ *Ibidem*, dos. 15 p. 2-3 și dos. 16, p.1.

Așteptând aceste date până la 1 Martie a.c., am rămas Pre onorat Domniei Tale de binevoitoriu, Ioan Mețianu, Arhiepiscop”.⁵⁰

Protocolul, luat în ședința Comitetului parohial gr. Ortodox din Covasna, ținut în data de 17 mai 1904, în afacerea taxării cimitirului din fața și dosul biserici, după mai multă dezbateră, cei prezenți au hotărât: clasa a I-a din fața bisericii să fie 100 coroane de persoană; clasa a II-a dincolo de biserică să fie 50 de coroane; clasa a III-a, grădina cea din fund să fie 25 de coroane.⁵¹ Conscriptiia familiilor întregi, mixte și văduve din parohia Cernatul inferior și filiile sale rezultă că în anul 1909, în parohia amintită existau 69 de familii de credincioși ortodocși, din care 16 familii întregi, 37 mixte și 16 văduvi. Din totalul celor 154 de copii și tineri, rezultați din aceste familii, 92 (60%) erau de religie ortodoxă și 62 (30%) aparțineau altor religii.⁵²

În 8 februarie 1911, protopopul greco – catolic Ștefan Șandor, din Odorheiul Secuiesc, trimite preotului Iuliu Boieru, copia după “rescriptul Ministerului Ungar de Culte, în cauza neînțelegerii dintre greco –catolicii și greco-ortodocșii din Aita Seacă pentru ridiicarea bisericii greco-orietale (ortodoxe –n.n.)”. Răspunsul era favorabil bisericii ortodoxe.⁵³

La începutul anului 1912, protopopul Constantin Dimian din Brețcu, expedia spre complectare, tuturor parohiilor ortodoxe (greco-orientale române) din protopopiatul Treiscaunelor, un chestionar cu valoare monografică deosebită, având ca scop “*Adunarea datelor istorice despre comuna bisericească greco-română din Treiscaune*”.

Absolvent al Facultății de Teologie Ortodoxă din București, protopopul-cărturar Constantin Dimian, dovedește încă odată, solida pregătire culturală, cunoșterea temeinică a realităților istorice din ținutul său natal, toate acestea regăsindu-se în conținutul chestionarului ce urma să fie complectat de către fiecare parohie din protopopiat, document pe care îl redăm în continuare: “Numele comunei, românește, ungurește și nemțește, de acum; Cum s-a numit înainte, în vechime? Are filii (filiale – n.n)? Care sunt numele lor? Nu cumva filia a fost mamteră (parohia principală-n.n) vreodată? Câte suflete are mamtera? Câte filia? A crescut? Sau a scăzut? Fosta comună în vechime curat românească? Sau a avut și alte naționalități? Câte suflete sun unguri, nemți, evrei? Cum e comuna acum. Mixtă? De când datează numele comunei?.Anul? Istoricul ei cât pe larg.

Are biserică? Din ce an? Din ce material? Cât a costat zidirea? Cât valorează acum? Care-i hramul? Ce inscripțiuni are pe zid? Pe clopote? De cine îi făcută? În ce stare se află? Renovări făcute-sa sau nu? Mai fosta altă biserică mai veche? Unde a fost zidită biserica veche și ce se știe despre ea? Este numai o parohie? Nu au fost mai multe? Când s-au redus? De când are matricole (registre parohiale de stare civilă –n.n)? Din câte tomuri? Al botezaților, al cununaților și al morților? Care au fost preoții în rând cronologic?

De cât pământ au funcționat? Ce funcțiuni a mai ocupat? A fost protopop, paroh, capelan, administrator? Ce preoți mai vin ca suplinitori în parohie și de unde sunt? Care protopopi vin la vizituațiuni canonice și cu ce date? Anul, luna, ziua. Are biserica avere? Să se consemneze toată averea fundațiilor, în bani separat, în bucate separat.

⁵⁰ Arhivele Naționale Covasna, *Fondul Parohia ortodoxă Covasna*, Dos. 1, p. 262.

⁵¹ *Ibidem*, Dos. 1, p. 263.

⁵² Arhivele Naționale Covasna, *Fondul Parohia ortodoxă Cernat*, dos. 40, p.2.

⁵³ Arhivele Naționale Covasna, *Parohia greco-catolică Aita Seacă*, dos. 21 p.5.

Are pământ? Câte jugăreși stânjeni? Să se enumere fiecare fundațiune; de când este și scopul la fiecare?

Are școală confesională? Din ce-i făcută? Mai fost-au alte școli mai vechi? Câte, unde au fost și ce se știe despre ele? Când s-a pierdut școala? Care a fost cauza pierderii? Sub care preot și sub care învățător s-a pierdut? Ce învățători s-au pierdut în comună? Fosta învățătorul preot, sau cantor? Care dintre învățători au fost preoți și care cantori? De unde le-au fost locul nașterii? al preotului, al învățătorului, al cantorului?

Ce se povestește despre înființarea comunei politice (administrative –n.n)? Dar despre al celei bisericești? Vizitata episcopul vreodată comuna? Când și care? Ce se știe despre timpul uniției? Unde ni s-a luat biserica de uniți? Cât se ține minte cât a fost simbria preotului și a învățătorului înainte? Dar acum? Ce slujbe bisericești se obișnuiește a se face în biserică? Ce paltă a fost înainte pentru: înmormântări, cununii, boteze, sfințirea apei, ieșirea la biserică, sfeștanii, maslu, sălindarul, pomenitul la daruri, spoveditul, cetitul la bolnavi etc? Numele preotului care a dat aceste date; când s-a sfințit, de unde este, unde a mai fost? Date despre viața socială, materială și morală a parohienilor; virtuți și defecte? Cu ce s-au ocupat în vechime și cu ce se susțin astăzi? Se află meseriași? Și ce fel? Ce viitor așteaptă pe poporul nostru? În mulțumire, sau decădere? Eventual alte date. Constantin Dimian, protopop, 1912”

Din cele prezentate, se poate observa cu ușurință, obiectivul urmărit de autorul chestionarului, respectiv acela de a cunoaște informații detaliate despre viața bisericească, școlară și comunitară din fiecare parohie ortodoxă, dar și surprinderea dimensiunilor procesului de maghiarizare a comunităților românești din Arcul intracarpatic. Sperăm că cercetările viitoare vor permite descoperirea răspunsurilor date la chestionarul prezentat, de cât mai multe parohii ortodoxe din județ, întregindu-se astfel baza de date existentă pentru fiecare dintre acestea, cu informații relevante de la începutul sec. al XX-lea.⁵⁴

Bugetul parohiei ortodoxe din Covasna, pe anul 1916, conținea următoarele prevederi: A Venite: restul sesiei de anul trecut – 450; intruse după obligațiuni de stat- 4; intruse după obligațiuni la privați- 980; venite din discuri- 460; venite de la făclii (lumânări-n.n)- 340; venite din dare bisericească- 190; venite de la clopote- 8; venite de la cununați- 20; venite de la Venerabilul Consistoriu (de la mitropolia din Sibiu)- 1000; venite de orice altă natură – 40; Total venituri - 3492 coroane. B. Cheltuieli: salariul preotului- 150; salariul învățătorilor confesionali gr. ort- 3000; dare erarială comunală (impozitul către primărie –n.n)- 15; echivalentul ?- 35; fondul de pensie învățători - 48; fondul de pensie preotese - 5; remunerația cârnicului - 100; asanarea contra focului - 12; contribuții la fondul protopopesec - 14; diverse feluri - 100; reparațiuni - 80; întocmirea bugetului – 20; spese (cheltuieli) neprevăzute – 140; Total cheltuieli - 3719 coroane. De menționat că, în anul 1912, lista nominală a credincioșilor din parohia ortodoxă Covasna – care formau sinodul parohial cuprinde 226 de familii.⁵⁵

Arhiepiscopul și mitropolitul greco-catolic de la Blaj, Dr. Vasile Suci, a transmis parohiilor greco-catolice din Transilvania, în anul 1928, hotărârea Sinodului arhiepiscopozan din primăvara anului 1927, conform căreia fiecare preot paroh era obligat să completeze o “Condică a funcțiilor sacre săvârșite zilnic. ” În afară de botez, cununie și înmormântare – se spune în documentul amintit- preotul săvârșește atâtea funcțiuni sacre, care, dacă se înseamnă zi de zi în registru, dau o icoană vie despre activitatea zilnică a Fraților din via Domnului. Pentru aceste considerațiuni, am hotărât

⁵⁴ Arhivele Naționale Covasna, *Fondul Parohia ortodoxă Brețcu*, Dos.1, p 1,

⁵⁵ Arhivele Naționale Covasna, *Fondul Parohia ortodoxă Covasna*, Dos. 1 p. 295-296.

în domnul, ca începând cu luna ianuarie a anului în curs (1928 – n.n.), să introducem, în mod obligatoriu, pentru toate parohiile din Arhiepiscopie formularul acesta, relativ la care dăm următoarele instrucțiuni și dispozițiuni: condica funcțiunilor sacre e obligatorie pentru fiecare parohie; în ea se vor trece și funcțiunile sacre făcute în filii, notându-se aceasta în observări; nu s-a trecut în condică botezul, cununia, înmormântarea, cum nici extrasele din diferitele matricole, conscripția nominală, evidența lor putându-se constata din matricole și din conscripție; *rubricile singurate se vor completa astfel: la rubricile: utrenie, liturghie, vecernie, ore de catihază, mărturisiri, cuminecături, masluri, sfeștanii, alte funcțiuni sacre, ședințe – adunări și diverse se va completa cu numere arabe, arătând câte funcțiuni s-au făcut; la rubrica Predică, se va nota subiectul; la Bolnavi îngrijiți vor fi puși cu numele; în Observări se vor trece lucrurile, care merită să fie înregistrate în istoria parohiei*”...

În cursul anului 1932, preotul Gheorghe Boieriu, din parohia greco-catolică Aita Seacă, a săvârșit următoarele “funcțiuni sacre”: utrenii – 3; liturghii – 107; ore de catihază – 54; mărturisiri – 106; cuminecări – 106; sfeștanii – 2; ședințe/ adunări – 6; alte funcțiuni – 16. Iată și câteva subiecte abordate în predicile ținute în fața credincioșilor: îngrijirea sufletului, despre post, despre judecată, însemnătatea milei, orbia suflească, despre viața sfinților, chemarea apostolilor, căutarea lui Dumnezeu, despre prețul sufletului, despre sudalmă, drumul credinței, motivele pocăinței, propagarea credinței, despre averea lumească, despre spiritul de jertfă ș.a.⁵⁶ Pretura Plăși Baraolt, în martie 1934, trimetea preotului greco-catolic din Aita Seacă o adresă circulară, cu următorul conținut: “În baza ordinului D-lui Prefect binevoiti a ne înainta o situație cât se poate de exactă a românilor deja pierduți, care să cuprindă următoarele date: numele și prenumele tuturor locuitorilor români de origine etnică trecuți la alte confesiuni; data când și-a părăsit limba și religia; formele ce s-au îndeplinit cu această ocazie, cu precizarea dacă toate cerințele legii de atunci au fost îndeplinite; motivele și eventualele forțări ce l-au determinat la aceasta; confesiunea la care au trecut; starea civilă; ce mijloace și acțiuni se propune pentru recăștigarea lor.

O a doua statistică va trebui să întocmiți despre acei români care cu toate că, și-au păstrat încă religia ortodoxă sau greco-catolică, și-au pierdut de altfel conștiința românească și sunt azi mai expuși muncii tenace și sistematice a preoților minoritari. Să precizăm faptul că, din “datele statistice despre starea parohiei greco-catolice din Aita Seacă, în anul 1935, rezultă următoarele informații: numărul sufletelor la începutul anului – 426 (din care 224 bărbați și 198 femei), elevi de vârstă școlară (6 – 12 ani) – 76; în acel an au fost săvârșite 7 botezuri, 1 cununie (concubinajele au crescut în decursul anului cu 6). În cadrul comunității românești din localitate funcționau două asociații culturale cu 52 de membri; existau 6 abonamente (la două reviste și patru ziare). La aceștia se adăugau și credincioșii ortodocși din localitate și cei din Valea Zălanului. Sunt informații care reprezintă pagini din istoria parohiei amintite, care întregesc tabloul vieții bisericești a comunității românești din localitatea Aita Seacă, din perioada interbelică a sec. XX.⁵⁷

Din această paletă largă de informații, cu toată marea lor diversitate, se desprind câteva concluzii, dintre care menționăm: rolul celor două biserici românești (ortodoxă și greco-catolică), în păstrarea și afirmarea identității naționale; eforturile făcute de elita bisericească și laică a românilor ardeleni pentru organizarea și buna funcționare a învățământului confesional în limba română, a presei românești, a fundațiilor și

⁵⁶ Arhivele Naționale Covasna *Parohia Greco-catolică Aita Seacă*. dos. 44, f. 1-10.

⁵⁷ *Ibidem*, dos 46, f.25.

asociațiilor culturale, în mod deosebit a Asociațiunii ASTRA, ș.a. Din compararea datelor referitoare la numărul credincioșilor români existenți, în sec. XVIII-XIX, în multe comunități din Arcul intracarpatic, cu cele de astăzi, rezultă dimensiunile intensului proces de maghiarizare a românilor din zonă, proces desfășurat atât pe cale pașnică, cât și prin mijloace coercitive, în ultimele două secole. Sunt prezentate, în același timp, o serie de fapte ale vieții cotidiene, ale luptei cu superstițiile și ignoranța, toate dovedind că românii ardeleni, prin instituțiile lor fundamentale și prin liderii lor, s-au înscris în procesul de emancipare, ce caracteriza spiritul novator al acelor vremi, aducându-și partea lor specifică, la formarea patrimoniului cultural comun, în arealul multiethnic și pluriconfesional din sud-estul Transilvaniei.

REUNIUNEA FEMEILOR ROMÂNE DIN COMITATUL HUNEDOAREI-FILE DE CRONICĂ (1886-1911)

MARIA-CRISTINA PLOSCĂ

Reunion of Romanian women in the County of Hunedoara – file of chronic

Abstract

The classical feminist movement from the 19th and 20th centuries was a movement of women for women. These feminist associations, organized in most European countries, developed in Transylvania of that time as well.

I studied papers, documents and books related to the Reunion of Romanian women from the Hunedoara county, organized at Deva in 1886. This type of organizations was created all over Transylvania, in cities like Lugoj, Mediaș, Făgăraș, Turda, Abrud, Timișoara, Oradea. The first reunion of this kind was held in Brașov in March 1850, presided over by Maria Nicolau. The statutes were approved by the government. Its purpose was the involvement in social issues like pauperism and illiteracy existing in Romanian society. The Reunions of the Romanian women were held under the direction of the Transylvanian Association for Literature and Culture and subsidized by Romanian banks, the Orthodox and Greek-Catholic Churches and by Romanian businessmen as well.

In June 1913, these associations joined and formed the General Union of Romanian Women from Hungary.

Mișcarea feministă, nu a apărut ca o mișcare organizată de masă, totuși multe femei au început să fie active individual sau împreună. În generația de dinainte de fondarea asociațiilor feministe stabile, s-a făcut auzit un feminism publicistic și literar, tema predilectă fiind critica la adresa sărăciei feminine și masculine.

Mișcarea femeilor a fost o mișcare socială fiindcă s-a implicat în problema socială a pauperismului, fiindcă a înțeles că și *problema femeii* era o problemă socială, asemeni altor multe realități ale vremii. Învățămintul, munca și reforma dreptului civil au stat la baza înființării asociațiilor.

Mișcarea feministă din Transilvania a avut un caracter aparte, dat de angajarea femeii române în sprijinirea luptei de emancipare națională. Fenomenul este caracteristic popoarelor din Sud-Estul Europei, aflate sub dominație străină. De aici deriva datoria mamei române de a le insufla copiilor iubirea de neam și sentimentul religios, vorbindu-le numai în limba maternă, familiarizându-i cu literatura română și cântecele românești, pentru că, așa cum se arăta într-un articol publicat de Maria Baiulescu în „*Tribuna poporului*”, copiii de azi vor fi cetățenii de mâine. Familia era considerată prima etapă a educației, iar mama era primul învățător, model pentru copiii

săi pe care îi deprindea cu religia și morala, încercând a le modela caracterul și personalitatea¹.

Prima reuniune de femei române din Transilvania a fost înființată la 1850 sub președinția Mariei Nicolau, soția lui Dimitrie S. Nicolau, filantrop, proprietarul primei rafinării de petrol din Transilvania, unul dintre consilierii Brașovului. Deși scopul inițial al reuniunii a fost ajutorul pentru creșterea fetițelor române sărace, rămase orfane după revoluția din 1848-1849, prin tot ce întreprindea se integra în programul politic al mișcării de eliberare națională a românilor din Imperiul Habsburgic².

După modelul Reuniunii brașovene au fost constituite asociații de femei în peste 60 de localități din Transilvania și Banat, la : Lugoj (1863), Mediaș (1870), Făgăraș (1876), Turda-Abrud (1884), Sibiu (1881), Arad (1884), Hunedoara (1886), Cluj (1888), Blaj (1890), Timișoara (1891), Oradea (1908)³.

Reuniunile de femei din Transilvania s-au folosit de adunările generale ale ASTREI pentru a-și ține propriile adunări, luând parte la dezbaterile problemelor generale la ordinea zilei, la expoziții de artă populară, la spectacolele de teatru și serbările câmpenești precum și la alte activități organizate cu aceste prilejuri⁴.

Direct influențate de varietatea artei populare, de o deosebită valoare etnografică și estetică, din comitatul Hunedoarei, s-a ajuns la concluzia de a se înființa o reuniune cu scopul promovării industriei de casă românească. La 8 septembrie 1886, doamnele române din Deva au ținut o conferință pentru discutarea necesității și modalitățile întemeierii unei reuniuni a femeilor române din comitatul Hunedoara. Acestea au fost : Ecaterina Drăghici, Maria Moldovan, Maria Herbay, Ecaterina Olariu, Lucreția Olariu, Elena Pop Hosszu-Longin, Elena Simionaș, Valeria Moldovan, Maria Socander, Maria Nicoară și doamna Costa din Arad ; domnișoarele Vilma Moldovan, Ana Șuluțiu, Minerva Herbay, Letiția Papiu și Tecla Ardelean ; domniile Alexiu Olariu și Francisc Hosszu-Longin. Alături de promovarea industriei de casă românească scopul era și ajutarea fetițelor și văduvelor române din comitat⁵.

A fost aleasă o comisie compusă din Ana Petco, Lucreția Olariu, Elena Pop Hosszu-Longin, Vilma Moldovan, Minerva Herbay, care urma să convoace, printr-un apel, toate românele din comitat la o conferință mai mare și să elaboreze un proiect de statut. *"Espozițiunea din 1881, școlile de fete din Brașov și Sibiu, reuniunile femeiești filantropice, întocmite în toată țara, sunt fapte cari dovedesc că femeia română e la culmea misiunii sale și iubește națiunea. Reminescențele unui glorios trecut, ne îndeamnă să intrăm și noi pe arena activității, ca și celelalte surori din patrie, prefigurând-ne o țintă și stăruind din răspuțeri întru realizarea ei"*⁶.

Adunarea de constituire s-a ținut în 30 octombrie 1886, când în Deva era zi de târg. „Piața și străzile vechiului oraș ofereau priveliștea unei mărețe expoziții vii de porturi naționale românești din toate părțile comitatului Hunedoarei”⁷. Doamnele române țineau ședința de constituire în școala românească. Adunarea a fost deschisă de doamna Olariu. Elena Pop Hosszu-Longin a arătat cele două direcții : încurajarea artei populare tradiționale românești și ajutorarea fetițelor și văduvelor sărace române.

Până la aprobarea statutelor Reuniunii de către ministrul de interne, conducerea a fost asigurată de un comitet provizoriu compus din : președinta Ana Petco, vicepreședinta Lucreția Olariu, casiera Elena Pop Hosszu-Longin, controlora Vilma Moldovan. Activitatea comitetului consta în : aprobarea statutelor și câștigarea de

¹ Loredana Stepan, *Imagini ale femeii în literatura și presa românească arădeană la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, p.47.

² Otilia Dragomir, Mihaela Miroiu, *Lexicon feminist*, Polirom 2002, p.212.

³ *Ibidem*.

⁴ *Idem*, p.213.

⁵ *Reuniunea femeilor române din comitatul Hunedoarei 1886-1911*, "Tipografia Nouă", I. Moța, 1912, p.4.

⁶ *Idem*, p.5.

⁷ *Idem*, p.6.

membri, încasarea taxelor și colectarea modelelor de țesături și cusături originale românești. S-a dorit ca adunările generale ale Reuniunii să fie ambulante, astfel că membrele reuniunii ar fi fost în contact direct cu țăranii din comitat. Ministrul de interne, însă, a refuzat aprobarea statutelor încât aceste adunări se puteau organiza numai în Deva.

Statutele au fost aprobate în 26 septembrie 1887, iar la sfârșitul aceluiași an, Reuniunea, dispunea de un capital de 1364 coroane, 20 fileri dar și modele de țesături colectate din diferite regiuni locuite de români, dar și primite de la atelierul „Furnica” din București. O inițiativă interesantă, a Reuniunii a fost aceea de a colecta bani pentru haine și cărți necesare copiilor români săraci care frecventau școlile din Deva, aceasta întâmplându-se cu ocazia Crăciunului.

Prin adunarea generală din 27 Mai 1889, *Reuniunea femeilor române din Comitatul Hunedoara* a fost organizată definitiv⁸. Un nou comitet conduce Reuniunea sub președinția Ecaterinei Drăghici, Aurelia Dămian-vicepreședintă, Susana Ciatu-casieră, Minerva Herbay-controlor, secretari dr. Alexandru Hosszu și Constantin Pop, arhivar Petru Drăghici, membre Lucreția Olariu, Elena Pop Hosszu-Longin. Bărbați de încredere Ioan Papiu, Ioan Simionașiu, Francisc Hosszu-Longin, Alexiu Olariu, George Csatt, Petru Drăghici. Ca primă acțiune s-a decis organizarea unei expoziții de țesături și cusături românești. Pentru aceasta s-a cerut ajutorul membrilor Reuniunii din Hațeg, care mai organizaseră o expoziție cu prilejul adunării generale a Asociațiunii, din 13 august 1891.

În 1892 activitatea Reuniunii consta în încasarea taxelor și organizarea unei adunări generale, în 13 mai, unde este ales un nou comitet compus din: președinta Ecaterina Dreghici, vicepreședinta Aurelia Vlad, secretari dr. Alexandru L. Hosszu și August Herbay, arhivar Alexandru Moldovan junior, casieră Susana Ciatu, controlor Vilma Moldovan. Au fost aleși membrii onorifici : Gheorghe Barițiu și Zaharie Boiu.

La 30 Octombrie 1893, s-a constituit biblioteca reuniunii.

Anul 1894 aduce schimbări, Ecaterina Dreghici părăsește Deva și se retrage din fruntea comitetului. Aurelia Vlad, vicepreședinta, mutându-se din comitat, renunță și ea la conducere.

În anul 1895, un nou comitet conduce Reuniunea: Elena Pop Hosszu-Longin-președintă, Victoria dr. Erdelyi-vicepreședintă, Susana Ciatu-casieră, Vilma Schuster-casieră, Alexandru Moldovan junior-arhivar, dr. Silviu Moldovan și Dr. Gavril Suciu-arhivari.

Adunarea generală a hotărât ca două doamne din Dobra, Orăștie, Hațeg, Brad și Hunedoara să cutreere satele din jurul acestor centre încurajând țăranșile române să producă țesături și cusături tradiționale. S-a pregătit un apel către băncile din comitat să vină în ajutorul Reuniunii.

Au avut loc expoziții de industrie casnică : Hunedoara (1 august 1896) ; Cugir (27 septembrie 1896), Brad (8 ianuarie 1897).

În 1898 a fost ales un nou comitet, pe timp de trei ani, compus din Elena Pop Hosszu-Longin-președintă, Victoria dr. Erdelyi-vicepreședintă, Susana Ciatu-casieră, Vilma Schuster-controlor, Anastasie Demian-secretar, bibliotecar Alexandru Moldovan junior, Nicolae Munteanu-arhivar.

În 23 iulie 1899, comitetul trimite un apel tuturor membrilor din comitat îndemnând poporul să participe la adunarea generală a Asociațiunii, care se organiza în a doua parte a lunii august în Deva, pentru a veni câte două perechi de țărani îmbrăcați în portul lor național.

⁸Idem, p.11.

În 26 octombrie 1902, la propunerea protopopului George Romanul, a fost aleasă o comisie pentru înființarea unui atelier la Orăștie de confecționat articole de industrie casnică românească, compusă din dr. Ioan Mihu, dr. Aurel Vlad, Ioan Moța, Aurel P. Barcian, Constantin Barcian, Francisc Hosszu-Longin, dr. Alexandru L. Hosszu, dr. Iustin Pop, Nicolae Macrea, dr. Gavrilă Suci.

La adunarea generală din 9 noiembrie 1902 au mai fost aleși membrii onorifici : Maria Cosma(Sibiu), Iosif Vulcan, redactor al revistei „*Familia*” și Demetru Comșa.

S-au înaintat apeluri către bănci pentru a veni cu contribuții, dar și doamnelor din diferite părți ale Ardealului și Ungariei pentru colectarea modelelor de țesături și cusături. Au mai avut loc expoziții la Brad-1904, Sibiu-1905, București-1906, a apărut albumul lui D. Comșa care au deșteptat în public un interes deosebit pentru industria casnică. În 1907, s-a deschis, în Orăștie, atelierul Reuniunii femeilor romane din comitatul Hunedoara, serbându-se 20 de ani existență a Reuniunii. Expoziții cu produsele acestui atelier au fost organizate : în Bistrița-1907, Șimleu-1908, Alba-Iulia-1909, Blaj-1911.

La 26 februarie 1911, adunarea generală a hotărât sărbătorirea, în 1912, a jubileului de 25 de ani, dar și intenția de a se publica o schiță istorică.

CONTRIBUȚIA ROMÂNILOR DIN ȚINUTUL ORĂȘTIEI LA ÎNFĂPTUIREA UNIRII DIN 1918

IOACHIM LAZĂR

The participation of the Romanians from Orăștie country side to the accomplishment of the great union of 1918

Abstract

The great quest from 1918 is explained by the enthusiastic participation of romanians from all the countrysides to its accomplishment. A prominent place in this national event is due to the romanians of Orăștie Countryside. The discovery of a series of inedited documents put in new light the participation of the people of this historical zone to the actions concerning the achievement of Romanian national state.

On the actions during the first World War concerning the achievement and the consolidation of the Great Union they have been involved all the people from Orăștie Countryside: politicians, priests, teachers, lawyers, military people and peasants. Between the personalities of these events we mentionne dr. Aurel Vlad and Ioan Mihu.

Marea izbândă din anul 1918 își are explicația în participarea entuziastă a românilor din toate provinciile la realizarea ei. Un loc de frunte în această acțiune națională revine și românilor din ținutul Orăștiei. Descoperirea unei serii de documente inedite pune într-o nouă lumină participarea locuitorilor din această zonă istorică la acțiunile pentru înfăptuirea statului național român.

Fiind o mișcare de eliberare națională, de rezistență împotriva discriminării, mișcarea națională din orașele și satele Transilvaniei, a cuprins întreaga populație, fenomen caracteristic și ținutului Orăștiei. În acțiunile din timpul primului război a realizării și consolidării Marii Uniri de la 1918 au fost implicate toate categoriile de locuitori ai ținutului Orăștie: oameni politici, preoți, învățători, juriști, militari și țărani.

Revoluția a izbucnit în Imperiul austro-ungar în noaptea de 30 octombrie – 1 noiembrie 1918. Ordinea constituțională din Ungaria încetează, revoluția sub conducerea contelui Mihail Károlyi alungă de la conducere guvernul, determină abdicarea regelui și semnează armistițiul de la Belgrad cu puterile Antantei. Deși i se impun o serie de condiții, Ungariei i se lăsa administrația statului. Românii nu se puteau lăsa amăgiți de prevederile armistițiului, ei fiind îndreptățiți a pretinde instituirea unei autorități române în Ardeal, cu deplină putere de stat.

La sfârșitul lunii octombrie 1918 se constituie Consiliul Național Român Central „ca unicul for care reprezenta voința întregului popor român” format din 6 reprezentanți ai Partidului național Român și 6 social-democrați, cu sediul la Arad. După câteva zile Consiliul Național Român Central a proclamat „puterea deplină de guvernare asupra teritoriilor locuite de români”. În tumultul acestor evenimente se constituie Consiliile și Gărzile Naționale Române din orașul Orăștie și localitățile aparținătoare. În cadrul unei adunări populare entuziaste s-a constituit, la 7 noiembrie 1918 Consiliul Național Român din Orăștie¹. Consiliul Național Român din Orăștie era alcătuit din următorii: Dr.

¹ *Documentele Unirii. 1918 la Români*, Editura Științifică și Enciclopedică, vol. VII, București, 1989, p. 161-162. Doc. nr. 126.

Aurel Vlad, președinte, dr. Silviu Moldovan, vicepreședinte, dr. Octavian Zglimbea și Iuliu Florea secretari. În Consiliul Național Român din Orăștie mai intrau ca membri, reprezentanți ai intelectualilor, meseriașilor, comercianților, ai Partidului social-democrat, țăranilor și a tinerilor studenți. În oraș mai activau și un consiliu săsesc și altul maghiar.

Pentru a evita unele conflicte și a discuta problemele comune ale orașului s-a constituit câte o comisie de patru membri din partea fiecărui consiliu. Îndată după înființare Consiliul Național Român din Orăștie cere satelor, unde nu sunt înființate consilii, că trebuie, fără amânare să se aleagă. „În consiliu trebuie să fie preoții și învățătorii. Acest consiliu are să îndemne cu vorba poporul la liniște și bună rânduială, are să controleze cum se chivernisește averea comunală și are să aleagă garda națională din sat².

Se mai comunica satelor că „nu are drept nici un consiliu să dea jos din slujbă pe notar, pe primar, pe pretor sau alt slujbaş al statului, cu atât mai vârtos pentru că cel dat jos din slujbă cade de sub răspundere, iar răspunzători vin cei aleși³”. Consiliul Național din Orăștie – transmitea comunităților că – dă bucuros sfat consiliilor naționale de pe sate în cazul când acestea au trebuință⁴.

Erau somați cei care au luat bunuri de la alții să le înapoieze în termen de 8 zile, deoarece garda militară va pleca pe sate, iar la cei ticăloși le va da pedeapsa cuvenită. De asemenea se mai transmitea ca fiecare primărie comunală să-și cumpere un steag național românesc.

La adunarea populară din Orăștie au participat și locuitorii satelor din jur. O impresie deosebită au lăsat-o frunțașii din comuna Spini, „care au venit în frunte cu harnicul și înflăcăratul lor primar, I. Pop, în rânduri de patru sub un măreț stindard⁵. În aceeași zi s-a înființat o Gardă Națională Română de 300 soldați sub comanda vicecolonelului Titus Cernăuțan. Garda are 14 ofițeri români și face servicii în cerc și în oraș, după ce în oraș altă gardă nu mai este.

Este impresionant ceremonialul depunerii jurământului de către gardă. „Colonelul Titus Cernăuțan, preotul militar Victor Păcurar, locotenentul Cimponeriu și sublocotenentii A. Demian, Răduțiu, Josan, încinși cu mari eșarfe tricolore și sub mărețe drapele, cântând „Deșteaptă-te române”, „Pe-al nostru steag” și „Tricolor”, vin din cazarmă în fruntea celor 100 eroi, gardiști români!. Între vii și nesfârșite aplauze îi primește adunarea. În aceste aclamări nesfârșite sublocotenentul A. Demian, în mână cu un falnic drapel, se ridică și printr-o vorbire plină de foc însufletește poporul în extaz⁶.

Urmează actul solemn, când loc. col. Cernăuțan jură întâi ofițerii, apoi gardiștii în felul următor: „Eu jur atotputernicului D-zeu, cum că întru toate voi fi cu credință și supunere către Consiliul Național Român din Ungaria și Transilvania, care este supremul for al națiunii române din Ungaria și Transilvania. [Conștient] de datorințele ce ne impun vremurile istorice de azi, jur că în toate manifestările vieții mele voi fi fiu credincios națiunii unitare române și nu voi ridica mâna mea asupra fraților mei, locuiesc pe orice fel de teritoriu politic.

Așa să-mi ajute D-zeu⁷.

În ziua de 8 noiembrie 1918 s-au constituit consiliul și garda națională din comuna Cugir. Relatând despre atmosfera sărbătorească în care s-a desfășurat solemnitatea sfințirii drapelului, ziarul „Libertatea” din Orăștie sublinia entuziasmul poporului la vederea „împozantului steag tricolor țesut și împodobit de fetele române

² Ibidem.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem, p. 163. Doc. nr. 127.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem, p. 164.

din Cugir"⁸. La adunarea de la Cugir au participat numeroși țărani din localitate și împrejurimi precum și reprezentantul Consiliului Național Român din Orăștie. Sfatul Național din Cugir și-a ales ca președinte pe Ariton Migia, vicepreședinte Romul Crișan, secretar Traian Lupea și George Sibotean și Petru Roman, membri⁹.

Conform indicațiilor primite de la Consiliul Național Român din Deva, Consiliul din Orăștie și-a trimis reprezentanți în toate localitățile cercului electoral, cu însărcinarea de a organiza constituirea consiliilor naționale comunale și de a transmite directivele C. N. R. C. În prima jumătate a lunii noiembrie au luat ființă asemenea organisme în aproape toate localitățile plășilor Orăștie și Geoagiu. În pretura plasei Orăștie s-au format consilii și gărzi naționale în 30 de localități după cum se poate observa din tabloul următor:

Tabel nr. 1

Tabloul

despre Președinții Consiliilor Naționale și a Comandanților de gărzi naționale cari au funcționat în anul 1918 și 1919¹⁰

Nr. crt.	Numele comunei	Numele și pronumele președintelui consiliului național din anul 1918 și 1919	Numele și pronumele comandantului gărzii naționale din anul 1918 și 1919
1	Cugir	Migia Ariton, protopop	Olariu Augustin
2	Vinerea	Albu Romulus, preot	Albu Romulus, preot
3	Șibot	Viorel Gheorghe, decedat	Viorel Emil, stegar
4	Balomirul de Câmp	Secărea Dumitru, preot	Anghel Eronim
5	Aurel Vlaicu	Vlaicu Ioan	Loga Andrei
6	Vaidei	Tilicea Zaharia, preot	Ghigu Gheorghe
7	Pișchinți	Stăneasă Iosif, preot	Neagu Ion †
8	Romos	Basarab Adam, preot sanit.	Subl. Ordean
9	Romoșel	Tarașcu Gheorghe	Nasta Ion Suci
10	Căstău	Andrei Nicolae, preot	Daniil Gheorghe
11	Sibișelul Vechi	Jura Vasilie, preot	Căliman Ion, înv.
12	Măgureni	Nime	Nime
13	Beriu	Iosif Dumitru	Popa Iosif
14	Sereca	Andrei Domșa Ion, preot	Nime
15	Orăștioara de Jos	Dr. Baciș Aurel, preot	Tâmpean Gheorghe
16	Bucium	Olariu Ion, preot	Cozmescu Simion
17	Orăștioara de Sus	Romoșan Ion, preot	Baciș Remus, înv.
18	Ludești	Botean Vasile, preot	Cioloș Ion
19	Costești	Botean Vasile, preot	Șerban Ion
20	Grădiște de Munte	Nime	Nime
21	Ocolișul Mic	Popoviciu Ilie, preot	Păștioiu Ion

⁸ *Libertatea*, nr. 4 din 1918.

⁹ *1918 la români*, vol. VIII, p. 258. Doc. nr. 304.

¹⁰ DJHAN, *Fond Prefectura județului Hunedoara*, Dosar 102/1931, f. 1.

22	Dâncul Mare	Cotruș Ioan, preot	Găulea Sandu
23	Dâncul Mic	Cozac Ion I. David	Cozac Ion I. David
24	Grid	Haic Moisă	Deminesc David
25	Măgura	Crișan Alexandru †	Iar Ion baron
26	Mărtinești	-	Costa David
27	Jeledinți	-	-
28	Tămășasa	Tămășasa ?	Costesc Nicolae
29	Turmaș	-	Cocrean Eftenie
30	Turdaș	Junie Ion Căprariu	Neamțu Ion
31	Spini	-	Ripoșan Aron I. Aron
32	Răpaș	-	-
33	Pricaz	Gherman Alexandru, preot	Doroga Ion Husariu (Cula)
34	Pricaz	Armean Solomon, preot	-

Dintre cei 26 de președinți ai Consiliilor Naționale Române, 19 erau preoți. Președintele Consiliului Național Român din Vinerea îndeplinea și funcția de comandant al gărzii naționale comunale. Din momentul constituirii lor, consiliile naționale au preluat întreaga administrație din localitățile în care funcționau, întrucât vechea administrație maghiară fusese îndepărtată pe cale revoluționară.

La 11 noiembrie 1918, Comandantul Gărzii naționale din Orăștie transmitea pichetului de jandarmi din Rapoltul Mare ordinul Consiliului Național Român de a preda „grâul, armamentul, munițiile și orice alte obiecte procurate prin rechiziție” Consiliului Național Român din Rapoltul Mare¹¹.

Gărzile naționale românești din ținutul Orăștiei au sprijinit consiliile naționale în toate problemele care se puneau la ordinea zilei, de la aspectele locale până la cele de interes național. Alături de consiliile naționale cărora le erau subordonate, ele au exercitat un control riguros asupra reprezentanților fostei administrații rămase în funcțiune. Gărzile naționale române și-au dovedit autoritatea și forța în cursul retragerii trupelor germane din Transilvania.

Garda națională din Orăștie a rechiziționat 7 locomotive aparținând garniturilor germane, ceea ce a provocat protestul generalului Mackensen însuși¹². Întreprinzând cercetări, membrii comisiei militare române formate din dispoziția C. N. R. C. și puse sub conducerea lui Vasile Goldiș, au constatat că germanii săvârșiseră în retragere o serie de abuzuri și silnicii și au cerut reprezentanților lui Mackensen să aducă la cunoștința comandamentului german dorința forului conducător al românilor ca retragerea să se desfășoare în ordine, pe căile ferate și cele rutiere indicate de consiliile și gărzile naționale române¹³. Deosebit de active au fost au fost consiliile și gărzile naționale din Biniținți (azi Aurel Vlaicu), Beriu, Căstău, Vaidei, Romos, Vinerea, Mărtinești, Șibot, Turdaș, Pricaz, din plasa Orăștie și cele din Folt, Bozeș, Boiu, Băcăinți, Rapolt și Homorod din plasa Geoagiu¹⁴.

Încă de la începutul evenimentelor revoluționare care au avut loc în ținutul Orăștiei în conștiința românilor din zonă s-a sedimentat necesitatea vitală și posibilitatea reală a înfăptuirii unității naționale. Exprimând această idee în scrierea sa politică „Un crâmpeli de gânduri în preajma Adunării Naționale de la Alba Iulia, convocată pentru 1 Decembrie 1918, dr. Ioan Mihu arăta că „În situația fundamental schimbată prin prăbușirea monarhiilor moscovită și austro-ungară, orice suflare

¹¹ 1918 la români, ... vol. VII, p. 221.

¹² Ioan I. Șerban, *Mișcările revoluționare din toamna anului 1918 și pregătirea unirii Transilvaniei cu România în ținutul Orăștiei*, în *Apulum*, XIV, 1976, p. 376.

¹³ *Unirea Transilvaniei cu România. 1 Decembrie 1918*, sub redacția lui Ion Popescu-Puțuri și Augustin Deac, Ed. Politică, București, 1970, p. 440.

¹⁴ Ioan I. Șerban, *op. cit.*, p. 376.

românească înțelegătoare trebuie să fie cu trup și suflet pentru unirea tuturor românilor într-un stat unitar, care desigur, nu poate fi conceput altfel decât:

Independent, național și larg democratic, dar în același timp cu deplină considerare a condițiilor de viață etnică necontrubată a cetățenilor săi noi de altă limbă și altă lege.

În acest scop uzând de principiul Wilsonian al autodeterminării, Românii foști sub diferite stăpâniri străine, vor trebui să decreteze în public și în mod solemn unirea tuturor românilor într-un singur stat și alipirea lor la vechiul Regat al României¹⁵.

Hotărârea de a face demersurile pentru realizarea acestui vis secular al românilor se observă și din apelul lansat de către Consiliul Național Român din Orăștie, cu ocazia constituirii sale, în care se spune: „Războiul mondial s-a sfârșit cu înfrângerea Puterilor Centrale și prăbușirea imperialismului german. Prin această prăbușire s-a zdruncinat din temelii dominațiunea oricărui popor asupra altui popor, așa încât pentru poporul nostru a răsărit soarele libertății și independenței naționale. Dreptul de liberă dispunere a popoarelor a ieșit triumfător la iveală și astfel națiunea română este pusă în posibilitatea de a hotărî ea însăși liberă și independentă asupra sorții sale. Nu mai există putere în lume care să împiedice dorul și aspirațiile neamului nostru care tinde la înfăptuirea idealului național: la unirea tuturor românilor”¹⁶. Convocarea Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia a fost popularizată și prin ziarul Libertatea din Orăștie. Ziarul scria cu acest prilej că Marea Adunare Națională „este chemată să hotărască asupra sorții neamului nostru și să exprime voința nestrămutată a națiunii române, care pretinde sus și tare unitatea Națională a tuturor românilor”¹⁷.

În 26 noiembrie se desfășoară alegerile deputaților din cercul Orăștiei pentru Adunarea de la Alba Iulia. În urma scrutinului au fost aleși dr. Ioan Mihu (1854-1927), dr. Aurel Vlad (1873-1953), dr. Aurel Munteanu (1859-1934), Ioan I. Vulcu (1869-1952) și dr. I. Margita (1874-1929) din partea Cercului electoral Orăștie¹⁸. Ca reprezentanți ai orașului Orăștie au fost desemnați Dr. Constantin Sotir (1880-1949), dr. Augustin Deac (1879-1960), George Silian (1880-1965) și Ioan Rob (1892-1968)¹⁹.

Din partea Partidului Social-democrat au fost delegați să participe la adunare Ioan Herța (1869-1949) și Avram Oltean (1882-1947)²⁰. Reuniunea meseriașilor român din Orăștie și-a ales ca delegați pe Ioan Lăzăroi (1860-1929) și Petru Corpade (1870-1934)²¹. La rândul său Reuniunea învățătorilor ortodocși și-a desemnat reprezentanții în persoana dascălilor Ioan Branga (1863-1936), Constantin Baicu (1865-1945) și Aron Demian (1891-1970)²². Reuniunea română de cântări din Orăștie și-a ales ca reprezentanți pe doi dintre membrii săi: Eugenia Branga (1894-1982) și Gheorghe Cușuta (1872-1945)²³.

Obștea comunală din Cugir, în cadrul adunării din 17/30 noiembrie 1918, a ales ca delegați la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia pe Ariton Migia (1882-1928), Romul Crișan (1884-1936), Traian Lupea (1878-1967), George Șibotean (1869-1932) și Petru Roman (1881-1949), care făceau parte atât din conducerea Consiliului cât și a

¹⁵ *Ibidem*, p. 377.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, p. 377-378.

¹⁸ 1918 *la români*, vol. VIII, p. 246-247. Doc. nr. 284-285; Victor I. Șuiaga, *Hunedoreni la Marea Unire. 1 Decembrie*, Deva, 1993, p. 59-66.

¹⁹ *Ibidem*, p. 248-249. Doc. nr. 286-287.

²⁰ Ioan I. Șerban, *op. cit.*, p. 379; Victor I. Șuiaga, *op. cit.*, p. 59-66.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, p. 383.

Gărzii Naționale Române locale²⁴. A mai participat ca delegat din cercul electoral Orăștie, preotul Zaharia Tilicea (1856-1931) ales de Consiliul Național Român din comuna Vaidei²⁵.

Comuna Porcurea și-a trimis ca delegat la Alba Iulia pe plugarul miner Petru Popa I. Petru (1882-1966)²⁶. Dintre membrii de drept au participat la Marea Adunare de la Alba Iulia protopopii ortodocși, Vasile Domșa (1860-1932), din Orăștie și Ioan Popovici (1861-1919) din Geoagiu²⁷. De asemenea au mai participat protopopii greco-catolici, Ioan Jenea (1878-1954) și Ioan Stupinean (1859 - ?) din Bobâlna²⁸. Au mai participat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, din 1 Decembrie 1918, alte câteva mii de români din zona Orăștiei.

Un număr de 15.940 de persoane din 47 de localități aparținând plaselor Geoagiu și Orăștie au semnat azeziunile intitulate semnificativ „Hotărârea noastră” prin care își exprimau dorința: „Voim să fim alăturați împreună cu teritoriile românești din Ardeal, Banat, Ungaria și Maramurăș, la Regatul României, sub stăpânirea Majestății Sale, Regelui Ferdinand I”²⁹.

Pentru a cinsti cum se cuvine pe cei care s-au remarcat în lupta pentru unitate națională, cu ocazia aniversării a 10 ani de la Unire guvernul României a decis decorarea celor mai merituoși dintre luptătorii naționali cu medalia Ferdinand I.

Astfel la 17 noiembrie 1930, Prefectura județului Hunedoara primea o telegramă prin care i se cerea a trimite „până la 20 noiembrie, direct la Președinția Consiliului de Miniștri, pentru a se putea întocmi o lucrare istorică, o listă a tuturor intelectualilor, militarilor și țăranilor care, înainte de 1918 și în decursul revoluțiunii din 1918, s-au distins și au câștigat merite deosebite pentru cauza națională a Unirii Ardealului și Banatului cu țara mamă”³⁰.

Se mai cerea și a „indica calitatea fiecăruia pe care a ocupat-o atât în eventualele oficii publice cât și în organizația partidului național, fără deosebire de culoarea politică actuală”³¹. De asemenea se mai cerea a fi menționați și acei „luptători din teritoriul Dvs care s-au distins la Viena, în Rusia, sau în alte țări pentru cauza națională, în timpul arătat mai sus”³². În aceeași telegramă se mai solicita autorităților județului Hunedoara să facă și „propuneri pentru decorare cu ordinul Ferdinand”³³.

Rând pe rând, preturile, primăriile și notariatele din județ înaintează, către Prefectură, liste cuprinzând numele personalităților, intelectuali, militari și țărani care s-au remarcat în evenimentele din anul 1918. Printre primele instituții care trimit asemenea liste este Pretura plasei Orăștie. În data de 20 noiembrie 1930 ea înaintează trei documente cuprinzând:

- „Tabloul persoanelor care s-au distins pentru cauza națională, Unirea Ardealului și Banatului cu patria mamă, pentru realizarea idealului visat de veacuri etc;
- Tabloul asupra voluntarilor din armata română servind cauza națională și realizarea idealului visat de veacuri;
- Tabloul asupra legionarilor din Italia, servind cauza națională și realizarea idealului visat de veacuri”³⁴.

²⁴ Ibidem.

²⁵ 1918 la români, vol. VIII, p. 283. Doc. nr. 343.

²⁶ Victor I. Șuiaga, *op. cit.*, p. 61.

²⁷ Ibidem, p. 64.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ioan I. Șerban, *op. cit.*, p. 389-390.

³⁰ Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale (în continuare DJHAN), *Fond Prefectura județului Hunedoara*, Dosar 103/1931, f. 13-14.

³¹ Ibidem.

³² Ibidem.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem, f. 30-41.

În primul document sunt cuprinse 36 de nume de personalități ce s-au remarcat în mișcarea națională românească din Transilvania sau care au îndeplinit funcții de președinți ai Consiliilor sau comandanți ai Gărzilor Naționale Române³⁵. Persoanele respective au activat în localitățile Romos, Cugir, Vinerea, Romoșel, Mărtinești, Tămășașa, Turdaș, Turmaș, Bobâlna, Spini, Orăștie, Căstău, Șibot, Balomirul de Câmp și Aurel Vlaicu³⁶.

Adam Basarab este primul trecut pe tabloul întocmit de Pretura plasei Orăștie. În dreptul numelui său se menționează că „a condus școala, cu învățătorii împreună, demonstrativ contra legii Appony, a fost unicul preot în plasă care nu a cedat școala cu ocaziunea [înființării] zonei culturale. În decursul războiului mondial a ținut legătura cu siguranța din București. În timpul revoluției a organizat gardele naționale. La Unire a făcut parte în comitetul de 40. A fost cel mai aprig organizator al Partidului Național Român”³⁷. **Ioan Bunea**, învățător în Romos, de asemenea s-a remarcat prin faptul că a condus „școala demonstrativ contra legii Appony, cu ocaziunea zonei culturale nu s-a lăsat amăgit ca să fie învățător de stat ci a primit să rămână la confesiune cu un salariu mai mic. A luat parte la toate manifestările Partidului Național Român”³⁸.

Un rol deosebit de important l-a îndeplinit în acești ani Dr. **Ioan M. Pop**, despre care se precizează că „în calitate de prim notar al fruntașei comune Rodna veche, mai târziu pretorul plasei cu același nume, în timpul revoluției din anul 1918, a organizat Sfatul Național în comună și pe plasă, fiind proclamat președinte. A organizat garda națională al cărei comandant a fost, apărând avutul și viața populației. A trimis curieri speciali, pe cheltuiala proprie, ca armata română, care se găsea în Bucovina să treacă interesanta linie demarcațională”³⁹.

De asemenea se mai menționa că dr. Ioan M. Pop „a expediat un curier la Sfatul Național din Arad pentru directive. În timpul revoluției toți funcționarii, nu numai cei de altă naționalitate, ci și români (primpretor, pretor, notari, învățători, preoți etc.) au fost alungați de furia poporului. A fost unicul funcționar care se bucura de încrederea și iubirea poporului pe care l-a condus și apărât, cu riscul vieții, de primejdiile și furiile revoluției”⁴⁰.

Emil Crișan, domiciliat acum în Timișoara, a „fost căpitan în armata austro-ungară și a luat parte la înființarea Sfatului Național Român din Viena și la Reg[imen]t[ului] româno- transilvănean din Viena”⁴¹.

Tot în cadrul evenimentelor desfășurate la Viena a fost implicat și Dr. **Aurel Tincu** care „ca medic căpitan în armata austro-ungară a luat parte activă la înființarea Sfatului Național și Regimentului român din Viena”⁴².

Ariton Migia, protopopul unit din Cugir „a fost membru activ și conduc[ător] al org[anizației] Partid[ului] Naț[ional] Rom[ân] din Cugir și a luptat pentru înfăptuirea visului național. În revoluția din 1918 a format și condus Sfatul Național în Cugir, în sânul căruia s-a format Garda Naț[ională] care a apărât actuala fabrică de arme”⁴³. La rândul său Romul Crișan, din aceeași localitate, a fost vicepreședinte al P. N. R. Cugir

³⁵ Vezi anexa I.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*.

și al Sfatului Național din 1918 și a „luptat pentru înfăptuirea visului național”⁴⁴. **August Olariu** „în revoluția din 1918 a organizat și condus Garda Națională R[omână] din Cugir”⁴⁵.

Simion M. Sara, „în timpul războiului ca funcționar financiar, fiind încredințat cu rechiziția, a apărut avutul și interesele țăranilor români din Vințul de Jos și jur. În 1918 a înființat Garda Națională în Pianul de Jos”⁴⁶.

Adam Lupșor, preot român unit din Turdaș, a „fost membru al PNR din 1905. Pentru propaganda sa națională a fost deținut și întemnițat de către autoritățile maghiare, în anul 1905, la închisoarea din Deva, iar în anul 1916 la închis[oarea] din Tg. Mureș. În anul 1918, a lucrat în acest ținut pentru participarea tuturor la Adunarea Națională din 1 Dec[embrie] 1918 la Alba Iulia și declararea Unirii Ardealului cu Patria mamă”⁴⁷.

Preotul ortodox din aceeași localitate, **Adam Todor**, „a fost membru al P. N. R. din 1890. Pentru propaganda sa națională a fost deținut și întemnițat de către autoritățile maghiare în anul 1916. Cu ocazia intrării armatei române în Ardeal în toamna anului 1918, prin liste de subscripție benevole a furnizat armatei alimente, donând și personal cereale în acest scop. A întocmit lista participanților din com[una] Turdaș la Ad[unarea] Națională de la Alba Iulia”⁴⁸.

Vasile Maior, căpitan în Regimentul 92 Infanterie din Orăștie „fiu al com[unei] Turdaș, devenind prizonier în Rusia a organizat corpul voluntarilor, cu care la finea anului 1917, intrând în armata română, a luptat pe frontul român, luând parte la ocuparea Budapestei și fiind decorat pentru vitejia sa”⁴⁹.

Avram Furdui, plutonier, șef de post în Turdaș „în anul 1918 a înființat Garda Națională în com[una] Sohodol (jud. Alba) cu care a dezarmat Garda Națională maghiară din Abrud. A menținut ord[inea] și sig[uranța] publică pe acel ținut românesc până la intrarea armatei rom[âne] în Ardeal”⁵⁰.

Antonie Roșiu, țăran din Turdaș, a fost un „aprig luptător al Partid[ului] Național R[omân]. În anul 1917, prin subscripție benevolă a contribuit la alimentarea prizonierilor din arm[ata] română care se aflau în garniz[oana] Orăștie. Mare aderent al actului de la 1 Dec[embrie] 1918 din Alba Iulia”⁵¹. Un alt remarcant al preturii pentru activitatea sa în folosul națiunii a fost Moș **Gheorghe Herlea** „memorand[ist], fiu al comunei fruntașe Vinerea, fost membru al Partidului Național R[omân], aprip luptător pentru înfăptuirea idealului visat de veacuri”⁵².

La rândul său, **Victor Lupșor** din Turdaș s-a remarcant în luptele purtate de armata română pentru dezrobirea Ardealului. „În luptele de la Tisa, în calitate de sergent în arm[ata] română a avut însărcinarea de a trece Tisa înot pentru recunoașterea poziției inamicului, însărcinare pe care a îndeplinit-o cu vitejie”⁵³.

Ioan Vlaicu „fiu al comunei Biniști, fost membru al PNR, aprip luptător pentru înfăptuirea idealului visat de veacuri”⁵⁴.

Dr. **Ioan Mihu**, din Vinerea, a „fost membru al PNR, aprip luptător pentru înfăptuirea idealului visat de veacuri”⁵⁵. Tabloul mai cuprinde numele altor 26 de

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibidem*.

personalități care s-au remarcat în lupta pentru unitatea națională sau au îndeplinit funcția de comandanți ai gărzilor naționale din comunele lor⁵⁶.

Tabloul voluntarilor din armata română cuprinde numele a 90 de persoane care provin din localitățile Cugir (1), Vinerea (21), Vaidei (2), Pișchintî (1), Romos (8), Căstău (10), Sibișel (8), Măgureni (2), Beriu (8), Sereca (4), Orăștioara de Jos (1), Orăștioara de Sus (7), Ludești (1), Costești (2), Dâncul Mare (3), Dâncul Mic (2), Ocolișul Mic (3), Mărtinești (1), Pricaz (2) și Turdaș (2)⁵⁷.

Tabloul voluntarilor din Italia cuprinde 46 de persoane ce proveneau din Cugir (1), Romos (8), Orăștioara de Jos (3), Bucium (4), Orăștioara de Sus (6), Ludești (4), Costești (2), Grădiștea de Munte (1), Dâncul Mare (7), Mărtinești (2), Pricaz (4) și Turdaș (4)⁵⁸. În aceeași zi de 20 noiembrie, notariatul din Șibot înainta listele foștilor „voluntari și legionari din armatele română, italiană și franceză”, pentru localitățile Șibot⁵⁹, Aurel Vlaicu⁶⁰ și Balomirul de Câmp⁶¹.

Dintre cei 15 voluntari ai comunei Șibot, 7 au servit în Legiunea română din Italia și 8 au fost voluntari în armata română⁶². Toți cei 7 voluntari înscrși pe lista comunei Aurel Vlaicu a fost voluntari în armata română⁶³. Din Balomirul de Câmp 8 militari au fost membri ai Legiunii române din Italia, 1 al Legiunii române din Franța și 4 voluntari în armata română⁶⁴.

În 21 noiembrie 1930, notarul comunica primpretorului din Orăștie că în comunele aparținătoare notariatului Șibot nu sunt intelectuali, funcționari și țărani care au „câștigat merite deosebite pentru cauza națională a Unirii Ardealului și Banatului cu țara mamă”⁶⁵.

La 24 noiembrie 1930, primarul orașului Orăștie trimitea prefecturii o listă cuprinzând 21 de persoane, bărbați și femei, care și-au câștigat merite deosebite pentru cauza națională⁶⁶. În adresa de înaintare se precizează că o astfel de lucrare necesită un timp mai îndelungat și o expunere de date cât mai precise și minuțioase și din această cauză ea a fost întocmită în baza „cunoștințelor personale ce le avem despre activitatea fiește căruia”⁶⁷.

Primul din lista primăriei Orăștie este Dr. **Aurel Vlad** „luptător de peste 35 ani pentru cauzele naționale și politice ale românilor din Ardeal și Banat. Primul deputat român în Parlamentul ungar care a început activitatea politică a românilor. Fost ministru în mai multe rânduri. Și-a găsit averea pentru cauza unirii”⁶⁸. Alături este înscris numele soției sale, **Anuța Vlad** „luptătoare înverșunată pentru drepturile românilor pentru a căror propovăduire a fost condamnată de fostul regim ungar la temniță. Conducătoarea a mai multe societăți de binefacere și culturale”⁶⁹.

La loc de frunte este înscris numele preotului și ziaristului **Ioan Moța**. În dreptul său scriu următoarele aprecieri: „Un intransigent naționalist. A propagat prin grai și

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ DJHAN, *Fond Prefectura județului Hunedoara*, Dosar 103/1931, f. 41.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 41.

⁵⁹ Vezi anexa II.

⁶⁰ Vezi anexa III.

⁶¹ Vezi anexa IV.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ Vezi anexa III.

⁶⁴ Vezi anexa IV.

⁶⁵ DJHAN, *Fond Prefectura județului Hunedoara*, Dosar 103/1931, f. 26.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 31-32.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ Vezi anexa V.

⁶⁹ *Ibidem*.

scris peste 25 ani emanciparea românilor atât culturalicește cât și economicește. La declararea de război a României a trecut granița cu întreaga familie de unde a propagat mai departe unirea tuturor românilor⁷⁰.

Victoria Erdeli soție de medic din Orăștie s-a remarcat fiind „întotdeauna în fruntea mișcărilor naționale pentru emanciparea femeii române”⁷¹.

Un alt remarcat de către primărie a fost meseriașul **Dumitru Martin** „un înverșunat naționalist care a făcut ca aici în Orăștie să avem formidabila Reuniune a Meseriașilor Români conștii toți de misiunea lor de buni români și cari totodată prin această organizație au ferit membrii lor de a aluneca în organizații internaționale”⁷².

Directorul de bancă **Valer Pop** s-a remarcat ca „un aprig român care a luptat ca funcționar în era ungurească pentru neamul său”⁷³.

Printre cei propuși pentru decorare din Pretura plasei Geoagiu se numărau dr. Ioan Jantea, Ioan Lupu și Petru Damian. Printre meritele dr. **Ioan Jantea** s-a numărat și „preluarea cu forța de la vechea stăpânire conducerea preturii plășii Geoagiu, organizând administrația și introducând administrația română în comunele din această plasă”⁷⁴. **Petru Damian** în revoluție a fost pretor și prim pretor la pretura Orăștie. A sprijinit cu alimente armata română la intrarea ei în Transilvania, în 1916, fiind arestat și cercetat de către autoritățile maghiare⁷⁵.

Pentru românii din ținutul Orăștiei actul de la 1 decembrie 1918 a constituit epilogul luptei îndelungate puse în slujba cauzei naționale. Documentele prezentate de către noi vin să completeze datele despre mărețul eveniment de la 1 Decembrie 1918.

ANEXĂ

I

Județul Hunedoara

Pretura plășii Orăștie

TABLOU

asupra persoanelor cari s-au distins pentru cauza națională, Unirea Ardealului și Banatului cu patria mamă, pentru realizarea idealului visat de veacuri etc.

Nr. crt.	Numele	Profesia	Domiciliul	Observațiuni. Faptele care îl disting
1	Adam Basarab	Preot ortodox	Romos	A condus școala cu învățătorii împreună demonstrativ contra legii Apony. A fost unicul preot în plasă care nu a cedat școala cu ocaziunea zonei culturale. În timpul războiului mondial a ținut legătura cu siguranța din București. În timpul revoluției a organizat gardele naționale. La Unire a făcut parte în comitetul de 40. A fost cel mai aprig organizator al Partidului Național Român.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Ibidem.

⁷² Ibidem.

⁷³ DJHAN, *Fond Prefectura județului Hunedoara*, Dosar 103/1931, f. 31-32. Vezi anexa VII.

⁷⁴ Ibidem, f. 93 și 94-97.

⁷⁵ Ibidem.

2	Ioan Bunea	Învățător	Romos	A condus școala demonstrativ contra legii Appony; cu ocaziunea zonei culturale nu s-a lăsat amăgit ca să fie învățător de stat ci a primit să rămână la confesiune cu un salariu mai mic. A luat parte la toate manifestările Partidului Național Român.
3	Ioan Fleșeriu	"	"	Idem
4	Dr. Ioan M. Pop	Primpretor	Orăștie	În calitate de prim notar al fruntașei comune Rodna Veche, mai târziu pretorul plasei cu același nume, în timpul revoluției din anul 1918 a organizat „Sfatul Național” în comună și pe plasă fiind proclamat Președinte. A organizat Garda națională al cărei comandant a fost apărând avutul și viața populației. A trimis curieri speciali pe cheltuiala proprie, ca armata română, care se găsea în Bucovina să treacă interesanta linie linie demarcațională. La fel a expediat un curier la Sfatul Național din Arad pentru directive. În timpul revoluției toți funcționarii, nu numai cei de altă naționalitate, ci și români (primpretor, pretor, notari, învățători, preoți etc) au fost alungați de furia poporului. A fost unicul funcționar care se bucura de încrederea și iubirea poporului, pe care l-a condus și apărât, cu prețul vieții, de primejdiile și furiile revoluției
5	Emil Crișan	Lt.colonel Reg.7 Pionieri Timișoara	Timișoara	Căpitan în armata austro-ungară a luat parte activă la înființarea Sfatului Național Român din Viena și la Reg. Româno-trans. din Viena
6	Ariton Migia	Fost protopop onor.Rom. Unit decedat	-	A fost membru activ și conduc. Al org. Partid. Naț. Rom. din Cugir și a luptat pentru înfăptuirea visului național. În revoluția din 1918 a format și condus Sfatul Național în Cugir, în sânul căruia s-a format Garda Naț. care a apărât actuala fabrică de arme
7	Romul Crișan	Preot rom. unit	Cugir	Ca reprezentant al org. P N R. în Cugir și al Sfatului N[ățional]. Din 1918 a luptat pentru înfăptuirea visului național
8	Dr.Ioan Marianescu	Protopop onor.rom. unit	"	Ca membru activ al P N R, în calitate de secretar general al episcopiei Lugoj a luptat, în timpul războiului luminând poporul și în timpul revoluției din 1918 dând sfaturi pentru înfăptuirea visului național

9	August Olariu	Antreprenor	"	În revoluția din 1918 a organizat și condus garda N. R. Din Cugir
10	Dr. Aurel Tincu	Medic de circ.	Cugir	Ca medic căpitan în armata austro-ungară a luat parte activă la înființarea Sfatului Național și Regimentului Român în Viena
11	Simion M. Sara	Secretar com.	Cugir	În timpul războiului ca funcționar financiar fiind încredințat cu rechiziția a apărut avutul și interesele țăranilor români din Vințul de Jos și jur. În 1918 a înființat Garda națională în Pianul de Jos
12	Iuliu Nasta	Avocat	Hunedoara	Fost conducător al gărzii naționale în anul 1918 și 1919
13	Ioan Nasta	Brigadier silvic pens.	Romoșel	Fost președinte al gărzii naționale în anii 1918-1919
14	Gheorghe Tărașcu	econom		Fost vicepreședinte al gărzii naț. 1918-1919
15	Ioan Cătănciu	"	"	Fost membru în garda națională 1918-1919
16	Petru Popa Honaiu	"		Idem
17	Petru Popa Baciua Vaidean	"	"	Idem
18	Nicolae Popoviciu	Învățător	Mărtinești	În calitate de învățător și ca membru al P N R a luptat pentru înfăptuirea visului național
19	Szai Bodea a Evi	econom	"	Fost membru în garda națională 1918-1919
20	Ioan Dăncesc Vida	"	Tămășasa	Aprig luptător al Partidului N. R.
21	Eftenie Cocreanu	"	Turmaș	Idem
22	Adam Lupșor	Preot rom. unit	Turdaș	Fost membru al P N R din 1905. Pentru propaganda sa națională a fost deținut și întemnițat în anul 1905 la închisoarea din deva iar în anul 1916 la închisoarea din Tg. Mureș. În anul 1918 a lucrat în acest ținut pentru participarea tuturor la Adunarea Națională din 1 Dec. 1918 la Alba Iulia și declararea Unirei Ardealului cu Patria mamă
23	Petru Lula	Preot rom. unit	Bobâlna	Idem
24	Adam Todor	Preot ortodox	Turdaș	Fost membru al P N R din 1890. Pentru propaganda sa națională a fost întemnițat de către autoritățile maghiare în anul 1916. Cu ocazia intrării armatei române în Ardeal, în toamna anului 1918, prin liste de subscripție benevolă a furnizat

				armatei alimente, donând și personal cereale în acest scop. A întocmit lista participanților din com[una] Turdaș la Ad[unarea] Naț[ională] de la Alba Iulia
25	Vasile Maior	Căpitan în Reg.92 Inf.	Orăștie	Fiu al com[unei] Turdaș, devenind prizonier în Rusia a organizat corpul voluntarilor, din care, la finea anului 1917, intrând în armata română a luptat pe frontul român, luând parte la ocup[area] Budapestei și fiind decorat pentru vitejia sa
26	Avram Furdui	Plutonier șef de post	Turdaș	În anul 1918 a înființat garda naț[ională] în com[una] Sohodol (jud[etul] Alba) cu care a dezarmat și desființat garda naț[ională] maghiară din Abrud. A menținut ord[inea] și sig[uranța] publică pe acel ținut românesc până la intrarea armatei rom[âne] în Ardeal
27	Antonie Roșiu	econom	Turdaș	Țăran de frunte și aprig luptător al Partid[ului] N[ățional] R[omân]. În anul 1917 prin subscripție benevolă a contribuit la alimentarea prizonierilor din arm[ata] română care se aflau în garniz[oana] Orăștie. Mare aderent al actului de la 1 dec[embrie] 1918 din Alba Iulia
28	Petru Pop	econom	Spini	Idem
29	Victor Lupșor	econom	Turdaș	În luptele de la Tisa, în calitate de sergent în arm[ata] română a avut însărcinarea specială de a trece Tisa înot pentru recunoașterea poziției inamicului, însărcinare pe care a îndeplinit-o cu vitejie
30	Remus Lula	primar	Turdaș	Asistent la menținerea ordinelor în anul 1918
31	Bătr[ânul] Moș Gheorghe Herlea	proprietar	Vinerea	Memorandist, fiu al comunei Vinerea, fost membru al Partidului N[ățional] R[omân], aprig luptător pentru înfăptuirea idealului visat de veacuri
32	Nicolae Andreiu	preot	Căstău	Fost aprig luptător pentru înfăptuirea idealului de veacuri
33	Ilie Popoviciu	preot	Sibișelul vechiu	Idem
34	N. Suciu	preot	Balomirul de Câmp	Memorandist. Idem
35	Bătr[ânul] Vlaicu Ioan	proprietar	Aurel Vlaicu (Bintintii)	Fiu al comunei Bintintii, fost membru al P N R, aprig luptător pentru înfăptuirea idealul de veacuri

36	Dr. Ioan Mihu	proprietar	Vinerea	Fost membru al P N R, aprig luptător pentru înfăptuirea idealului visat de veacuri
----	---------------	------------	---------	--

Orăștie la 20 noemvrie 1930

LS

Primpretor

DJHAN, Fond *Prefectura Județului Hunedoara*, Dosar 103/1931, f. 39.

II

COMUNA ȘIBOT

TABLOU

despre foști voluntari și legionari în armata
română, italiană și franceză

Nr. crt.	Numele și prenumele	Ocupația și gradul avut	A fost voluntar sau legionar înscris în arată până la 11/XI 1918
1	Bădulescu Toma	Lăptar – soldat	Legionar în armata italiană
2	Mițar Simion	Agricultor - plutonier	Voluntar
3	Mihăilă Avram	"	Legionar în armata italiană
4	Mihu Maxim	"	"
5	Stanca Nicolae	"	"
6	Viorel Nicolae	"	"
7	Bințișan Simion	Frânar - soldat	"
8	Timar Iuon	Rotar - caporal	"
9	Gornic Ioan	Agricultor – soldat	Voluntar
10	Buzilă Ioan	"	"
11	Mițar Vasile	Cantonier – sergent	"
12	Mitru Vasile	Agricultor – soldat	"
13	Barbu Ioan	"	"
14	Viorel Vasile	"	"
15	Pădure Irimie	Frânar - sergent	"

Șibot, la 20 noembrie 1930

LS

Notar, SS Indescifrabil

DJHAN, Fond *Prefectura Județului Hunedoara*, dosar 103/1931, f. 41

III

COMUNA AUREL VLAICU

TABLOU

despre foștii voluntari și legionari în armata
română, italiană și franceză

Nr. crt.	Numele și pronumele	Ocupațiunea și gradul avut	A fost voluntar sau legionar înscris în armată până la 11/XI 1918
1	Borza Vasile	Plugar - soldat	Voluntar
2	Ciubean Gligor	"	"
3	Mariș Andrei	"	"
4	Frumșorean Nicolae	"	"
5	Mariș Dănilă	"	"
6	Gavrilă Matei	"	"
7	Gavrilă Toma	"	"

Dat, Șibot, la 20 Noemvrie 1930
L S SS indescifrabil

Notar.

DJHAN, Fond *Prefectura Județului Hunedoara*, Dosar 103/1931, f. 25.

IV

COMUNA BALOMIRUL DE CÂMP

TABLOU

despre foști voluntari și legionari în armata
română, italiană și franceză

Nr. crt.	Numele și pronumele	Ocupația și gradul avut	A fost voluntar sau legionar înscris în armată până la 11/XI 1918
1	Balomiri Octavian	Preot gr. cath. Sublocotenent	Legionar în armata italiană
2	Prodan Avram	Agricultor-soldat	"
3	Adam Gheorghe	"	"
4	Ciobotea Ioan I Cosma	"	"
5	Pleșa Ioan	"	"
6	Adam Ioan I Ioan	"	"
7	Badiu Nicolae I Nicolae	"	"
8	Oprița Nicolae I Simion	"	"
9	Fleșeriu Avram I Avram	"	Legionar în armata franceză
10	Manciu Ioan	Rotar – soldat	Voluntar în armata română
11	Bonția Eronim	Agricultor- soldat	"
12	Fleșeriu Ioan	"	"
13	Bonția Avram	"	"

DJHAN, *Prefectura Județului Hunedoara*, Dosar 103/1931, f. 24.

V

TABLOU
despre intelectuali, militari și țărani
care și-au câștigat merite deosebite pentru cauza națională

Nr. crt.	Numele și prenumele	Funcția	Fapte care îl disting
1	Dr. Aurel Vlad	Fost ministru	Luptător de peste 35 de ani pentru cauzele naționale și politice ale românilor din Ardeal și Banat. Primul deputat român în Parlamentul ungar care a început activitatea politică a românilor. Fost ministru în mai multe rânduri. Și-a gajat averea pentru cauza Unirii.
2	Anuța Vlad	Soția fostului ministru	Luptătoare înverșunată pentru drepturile românilor pentru a căror propovăduire a fost condamnată de fostul regim ungar la temniță. Conducătoarea alor mai multe societăți de binefacere și culturale.
3	Ioan Mota	Preot și ziarist	Un intransigent naționalist. A propagat prin grai și scris peste 25 ani emanciparea românilor atât culturalicește. La declararea de război a României a trecut granița cu întreaga familie de unde a propagat mai departe unirea tuturor românilor.
4	Constantin Baicu	Învățător	A luptat întotdeauna pentru cauzele naționale.
5	Ioan Branga	Învățător	Detto
6	Nicolae Branga	Contabil	Detto
7	Dr. Romulus Dobo	Medic	"
8	Ioan Jenea	Preot, senator	"
9	Aron Demian	Director liceu	"
10	Constantin Tisu	Funcționar	"
11	Dr.Eugen Muntean	Funcționar	"
12	Cpt.Cicerone Domșa	Militar	A fost voluntar în armata română unde a fost decorat
13	Ioan I. Branga	Primar	"
14	Văd. Dr. Victoria Erdeli	Soție medic	A fost întotdeauna în fruntea mișcărilor naționale pentru emanciparea femeii române
15	Aurora dr. Dobo	Soție medic	"
16	Maria Moța	Soție preot	"
			Un înverșunat naționalist ce-a făcut ca

17	Dumitru Martin	Meseriaș	aici în Orăștie să avem formidabila Reuniune a Meseriașilor Români conștii toți de misiunea lor de buni români și care totodată prin această organizație au ferit membrii lor de a aluneca în organizații internaționale.
18	Aurel Grădina	Meseriaș	Idem
19	Ioan Simedru	Țăran	Fost voluntar în armata română
20	Ilie Ciurdărescu	Constructor	Idem
21	Valer Pop	Director de bancă	Un aprig român care luptat ca funcționar în era ungurească pentru neamul său.

Orăștie la 24 noiembrie 1930

Primar,

LS. SS Indescifrabil

 DJHAN, Prefectura Județului Hunedoara, Dosar 103/1931, f. 31-32

ACȚIUNILE “DETAȘAMENTULUI BORSEC” ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

NICOLAE BALINT

Actions of the “Borsec Department” during the First World War

Summary

Florea Bogdan (March 19th 1876 – November 9th 1965) originated from Faragau village, near Reghin. In 1899, he graduated from the Royal Polytechnical Institute in Budapest, with exceptional results, having been trained in mathematics, building houses, bridges, roads, railways, architecture and topography, therefore he was called a “universal engineer”. For nearly two years, until 1901, he worked in Hungary, harnessing the Balaton Lake, and later, until 1914, he had his own business, as a topographic engineer, in Reghin. During the First World War he was enrolled in the Austro-Hungarian Army, but in 1915, he ran away to Romania. He was enrolled in the Royal Romanian Army, and was involved in military information. After the war, he had a short political activity, but then he returned to his work as a topographic engineer. After the communist regime started, in 1945, his pension was stopped, and his house in Reghin was nationalized. Florea Bogdan was a Romanian patriot who didn't hesitate to put his life in danger in order to achieve the national aim.

A fost ofițer în armata austro-ungară, dar a refuzat să lupte într-un război care nu era a lui. La scurt timp după începerea Primei Mari conflagrații a secolului XX¹ aflat pe frontul din Galiția, a dezertat² ajungând apoi în România. Florian Bogdan sau Florea Bogdan cum apare în alte surse - un mureșean cu o biografie atipică³ - fost inginer în viața civilă, după dezertare sa din armata imperială a fost cooptat ca ofițer de informații și contraspionaj în Armata regală română.

La terminarea războiului Bogdan a fost desemnat parlamentar în primul Parlament al României reîntregite, iar pentru foarte scurt timp a fost chiar prefect al județului. În timpul războiului, acțiunile sale pe linie de informații și contraspionaj s-au dovedit deosebit de utile pentru pregătirea acțiunii din data 14 august 1916, moment în care Marele Cartier General al Armatei române - conform Convenției politico-militare încheiate cu puterile Antantei - a pus în aplicare Planul de operații “Ipoteza Z”⁴.

Momentul ales - 14 august 1916 - era nefavorabil atât României, cât și Antantei mai ales datorită situației precare a acesteia din urmă pe fronturile europene.

Totuși, conform înțelegerilor convenite anterior, în noaptea de 14/15 august 1916, importante efective ale armatei române au trecut Carpații în Transilvania, unde au eliberat mai multe orașe, printre care Brașov și Toplița.

¹ Brownstone, D. și Franck, I., *Enciclopedia războaielor din anul 100.000 î.Hr. și până în prezent*, Editura Lider, București, 2005, pp. 405–409. A se vedea și Vulcănescu, M., *Războiul pentru întregirea neamului*, Editura Ardealul, Cluj, 1991, ediție îngrijită și prefată de Petru Poantă.

² Gherghinescu, D., *Inginer Florea Bogdan, personalitate de seama a Reghinului*, în *Gazeta Reghinului*, an 4, nr. 6-7 (29-30), 1993, p. 7.

³ Todea, A. și colectiv, *Oameni de știință mureșeni*, Tipografia MEDIAPRINT SRL, Târgu-Mureș, 2004, p. 60-61.

⁴ Pascu, V., *Istoria modernă a românilor (1821-1918)*, Editura Clio Nova, București, 1996, p. 230.

Fără a fi fost pregătită în mod deosebit, operațiunea din zona Borsec⁵ - condusă de Florian Bogdan - a fost una exemplară, deoarece s-a desfășurat fără niciun fel de incidente obiectivele propuse fiind îndeplinite integral.

Născut la 19 martie 1876, la Fărăgău, lângă Reghin, Florian Bogdan a absolvit în 1899, cu rezultate de excepție, Politehnica Regală din Budapesta, pregătit în matematică, geodezie, construcții de case, poduri, șosele, căi ferate, arhitectură și topografie și fiind decalarat "inginer universal"⁶. Timp de aproape doi ani, până în 1901, a lucrat în Ungaria la amenajarea lacului Balaton.

Din anul 1901 și până în 1902 a urmat Școala militară de pionieri din Praga la absolvirea acesteia fiindu-i acordat gradul de ofițer în armata austro-ungară. În anul 1902, Florian Bogdan a deschis un birou tehnic privat la Reghin - acesta va funcționa timp de 12 ani - pentru amenajări funciare, îndiguiuri și irigații de terenuri, ridicări topografice pentru birourile cadastrale și notariale, planuri de moșii, hărți de parchetare a pădurilor pentru societățile de exploatare forestieră.

Fiind un om deosebit de activ, în deplasările sale prin Transilvania - pe jos, călare sau cu trenul - Florian Bogdan a cunoscut și a lucrat cu foarte mulți oameni, țărani români și maghiari, în special pădurari, paznici de vânătoare, tăietori de lemne, muncitori la fabricile de cherestea. Aceste relații se vor dovedi deosebit de utile după ce va intra în serviciul de informații al armatei române, putând astfel să dezvolte o vastă rețea informativă pe teritoriul Transilvaniei.

În perioada premergătoare războiului, împreună cu alți intelectuali, a organizat la Reghin, banca "Cerbul"⁷, după model maghiar, destinată să vină în ajutorul țăranilor și a micilor întreprinzători români, categorii paupere în Transilvania datorită politicii de discriminare practicate de autoritățile maghiare.

Inteligență nativă și spirit deschis, Florian Bogdan cunoștea foarte bine mai multe limbi străine: maghiara, germana, latina, franceza, ceha și rusa.

În luna iulie 1914 a fost mobilizat în armata austro-ungară și încadrat ca sublocotenent în Regimentul 22 honvezi din Târgu-Mureș, iar la scurt timp a plecat pe frontul din Galiția. Luptător într-un război care nu era al lui și rănit încă din primele zile, Bogdan nu a ezitat prea mult și s-a hotărât să dezerteze și să treacă Carpații în Regatul României.

Bun cunoscător al munților și al psihologiei oamenilor de la munte, Florian Bogdan a trecut Carpații fără peripeții. La scurt timp, a reușit să-și aducă de la Reghin în Regatul României, soția și pe cei doi copii, Romul și Delia.

În București, Florian Bogdan a devenit o persoană foarte activă în cadrul "Ligii Culturale a Românilor Ardeleni" ce funcționa aici și milita pentru eliberarea Transilvaniei și alipirea ei la Regatul României.

În Transilvania, dar mai ales după ce a trecut Carpații, a cunoscut personalități importante ale timpului său⁸, printre care Vasile Lucaciu, Liviu Rebreanu, Simion Mândrescu, Octavian Goga, Octavian Tăslăuanu, Ion I.C. Brătianu, regele Ferdinand I, Onisifor Ghibu, Nicolae Iorga și mulți alții bucurându-se de aprecierea lor sinceră.

A fost încadrat ca inginer civil în Serviciul cadastral al armatei române fiind subordonat unor militari de carieră. Cu această ocazie, l-a cunoscut și a legat o sinceră prietenie cu maiorul Eliade⁹, tatăl filosofului de mai târziu, Mircea Eliade. Ca fapt divers, înainte de a fi angajat în armata română, Bogdan a realizat primul plan cadastral al orașului București.

⁵ Șinca, Fl. N., *100 de ani. Siguranța Statului*, în revista *Historia*, an VIII, nr. 75, martie 2008, p. 57.

⁶ Todea, A. și colectiv, *op. cit.*, p. 60.

⁷ Urzică, S., *Schiță de portret: Florea Bogdan*, în *Gazeta Reghinului*, nr. 11(58), noiembrie 1995, p. 7.

⁸ Gherghinescu, D., *op. cit.*, p. 7.

⁹ Fay, J. Șt., *Caietele locotenentului Florian*, Editura Albatros, București, 1983, p. 140-141.

Intrat în serviciul armatei, Bogdan a fost remarcat rapid pentru inteligența sa nativă, cunoștințele pe care avea în diverse domenii, dar mai ales pentru faptul că vorbea fluent mai multe limbi străine și cunoștea foarte bine din punct de vedere geografic spațiul transilvănean și avea multe cunoștințe în regiune. După mai puțin de trei luni, Bogdan a fost mutat - tot ca civil - în cadrul Biroului Informațiilor unde se ocupa de realizarea sintezelor informative pe baza informațiilor culese din presa străină.

După alte câteva luni, Florian Bogdan a fost reactivat ca militar și încadrat în serviciul de informații și contrainformații cu gradul de locotenent¹⁰.

Cea mai importantă misiune a sa a fost cea din zilele premergătoare începerii operațiunilor armatei române pe frontul din Transilvania. Detașamentul precursor încadrat cu 10 oameni și condus de lt. Florian Bogdan - a acționat inițial ca o subunitate de infanterie - *cercetare în adâncimea dispozitivului inamic, i-am zice noi azi* - în zona Borsec, Toplița, Gheorgheni, Bilbor.

În această calitate a reușit să creeze breșa necesară în dispozitivul austro-ungar anihilând dispozitivul de pază de pe frontiera cu România, fapt ce a facilitat pătrunderea rapidă și prin surprindere pe acea direcție a unităților regulate ale armatei române. După primele succese ale armatei române, "Detașamentul Borsec" și-a stabilit punctul de comandă la Toplița, în castelul baronului Urmanczy.

Prin oamenii săi, Bogdan a luat legătura cu rețelele informative create de serviciile speciale române în Transilvania încă din timp de pace¹¹. Una dintre cele mai eficiente rețele de informații aflată în adâncimea dispozitivului armatei austro-ungare - rețea care opera în zona Clujului și pe care Bogdan a reușit să o contacteze imediat după intrarea României în război - a fost cea condusă de avocatul Amos Frâncu.

În același timp, Bogdan a desfășurat și acțiuni de contraspionaj participând în mod direct la interogarea suspectilor de spionaj arestați de armata română. Într-o astfel de ocazie a fost recunoscut de un ofițer austriac, fost camarad de arme care, vădit surprins să-l vadă în uniforma armatei române, i-a comunicat că pe frontul din Galiția fusese dat dispărut în misiune și nu dezertor.

Bogdan a trăit intens și amar momentul în care, într-un timp foarte scurt, a trebuit ca împreună cu "Detașamentul Borsec" și întreaga armată română participantă la operațiunile din Transilvania să se retragă peste Carpați. Detașamentul său a fost desființat, iar cei 10 membri ai acestuia au trebuit să se reîntoarcă la unitățile de care aparțineau și de la care fuseseră detașați pe o perioadă limitată de timp. Florian Bogdan a mai îndeplinit alte două misiuni de informații, dar în mod individual.

Cu documente false și echipat cu uniforma armatei austro-ungare, el a reușit ca pe timpul retragerii armatei române din Transilvania să se infiltreze în dispozitivul inamic în zona Sighișoara, Sibiu și Mediaș pentru a afla valoarea, componența și dotarea tehnică a unităților militare care se aflau la contact (în luptă directă) cu armata română, dar și a celor de sprijin și de întărire¹².

După retragerea armatei române, a guvernului, Parlamentului și a familiei regale în Moldova, Florian Bogdan - avansat între timp căpitan - împreună cu familia sa a părăsit Bucureștiul stabilindu-se la Iași.

A participat apoi la operațiunile militare din Moldova, ca ofițer de contraspionaj¹³. Într-unul din cele patru caiete de memorii ale sale sunt consemnate și impresiile

¹⁰ Urzică, S., *op. cit.*, p. 7.

¹¹ Acestui subiect îi dedică un articol foarte amplu Șinca, FI. N., *op. cit.*, p. 52-57.

¹² Fay, J. Șt., *op. cit.*, p. 235-243.

¹³ *Ibidem*, p. 304.

referitoare la cazul lt.Ciulei, un ofițer român condamnat la moarte ca suspect de trădare și dezertare la inamic (germani).

Un caz destul complicat, dar al cărui mister a putut fi înțeles abia după ce doi ofițeri români, lt.Ciulei și lt.col.Crăiniceanu, au fost condamnați la moarte și executați. Ciulei a murit nevinovat, Crăiniceanu în schimb și-a recunoscut vinovăția. În februarie 1917, cpt.Florian Bogdan a fost desemnat inițial ca anchetator al cazului lt. Ciulei și ulterior ca apărător al acestuia¹⁴.

Din păcate, în ciuda eforturilor depuse - și acest lucru îl va afecta toată viața - n-a reușit să-l salveze, iar pe 10 februarie locotenentul a fost executat conform sentinței Tribunalului Militar. A doua zi, pe 11 februarie 1917, colonelul Sturdza a dezertat la germani și s-a dovedit că era în legătură cu lt.col.Crăiniceanu care, în anchetă a recunoscut că intenționa să dezerteze și el la germani, iar lt.Ciulei nu avea nicio legătură cu cazul de trădare al colonelului Sturdza murind practic nevinovat.

Ca fapt divers, colonelul (trădător) Sturdza, comandant de unitate pe frontul din Moldova și fost profesor la Academia Militară era admirat de foarte mulți ofițeri tineri pentru nivelul său de pregătire deosebit. Din păcate, așa cum s-a văzut, la capitolul conștiință patriotică colonelul Sturdza era sub orice critică.

Printre tinerii ofițeri admiratori ai acestuia era și ofițerul de stat major, (maior pe atunci), viitor mareșal și conducător al României, Ion Antonescu.

Situația de tensiune diplomatică existentă între Regatul României și Austro-Ungaria încă de dinaintea izbucnirii Primului Război Mondial a determinat factorii politici responsabili din România să creeze rețele informative eficiente pe acest teritoriu românesc încă din timp de pace.

Faptul în sine era mult ușurat și datorită specificului zonei, locuită preponderent de etnici români, fiecare dintre ei putând fi - în opinia serviciilor de informații române - un prezumtiv colaborator. După retragerea armatei române din Transilvania (toamna anului 1916), rețelele de informații constituite aici au continuat să furnizeze informații, dar ele și-au reluat activitatea cu o și mai mare intensitate în anul 1918, în condițiile reîntririi României în război de partea Antantei, Serviciul de informații și propagandă politică al Marelui Cartier General român condus de toplineanul Octavian Tăslăuanu activase întreaga sa rețea din Ardeal și acționa acum împotriva grupurilor paramilitare bolșevice maghiare, asigurând operațiunea tactică de curățire a terenului în fața trupelor de linie române, activitatea informativă și eliminarea fizică a unor inamici.

Această vastă acțiune a fost coordonată de Octavian Tăslăuanu¹⁵, secondat de lt. Ion Agârbiceanu și slt. aviator Aurel Esca. Tot în Transilvania mai acționa "Secția Militară Secretă" a armatei române, serviciu special compus din 31 de membri interni și 41 de colaboratori organizați în rețele operative cu un rol deosebit în pregătirea Marii Uniri: spionaj și culegerea de informații politice (șef – medicul Carol I. Sotel, evreu), procurarea de informații cu caracter militar (șef – col. Emilian Savu), propagandă în favoarea Unirii (șef – inginerul de origine maghiară Gh. Chelemen), infiltrarea și acțiunea în mișcarea muncitorească din Transilvania (șef – preotul militar Iuliu Florian).

Prin capacitatea lor personală, inteligență, spirit de sacrificiu și înalt patriotism, toți acești luptători pe frontul invizibil - inclusiv cpt. Florian Bogdan - au contribuit la realizarea României Mari. Au pus apoi primele "cărămizi" la ceea ce avea să însemne democrația română interbelică. După război, Bogdan a revenit în viața civilă și a fost desemnat să facă parte din primul Parlament al României reîntregite, dar a preferat să se retragă din politică și să facă ceea ce știa cel mai bine: ingineria la biroul tehnic din Reghin.

14 *Ibidem*, p. 304-305.

15 Tănase, Tiberiu, *Serviciile de informații românești în timpul primului război mondial*, în revista *Historia*, an VIII, nr. 78, iunie 2008, p. 31-33.

Bogdan a asistat neputincios și la raptul teritorial din 1940, dar și la intrarea sovieticilor în România și înscrierea acestei țări pe orbita Moscovei. Atunci i s-a sistat pensia și i-a fost naționalizată casa de pe strada Mihai Viteazul, din Reghin¹⁶. Florian Bogdan - care a închis ochii pe data de 9 noiembrie 1965 la o venerabilă vârstă¹⁷ - a făcut parte dintr-o generație care s-a identificat total și necondiționat cu destinul nefericit al unei țări și al unei generații de luptători.

ANEXĂ

A.¹⁸

CASETA 1

Regatul României
Ministerul de Război
Marele Stat Major
Secția I-a, Biroul 2
Confidențial
Nr. 1650 din 30 iunie 1915

Domnule,

Ca rezultat al petițiunii adresate Ministerului de Război, prin care oferiți serviciile D-voastră pe timp de mobilizare, am onoarea a vă face cunoscut că s-a luat act de aceasta și că, în conformitate cu rezoluțiunea ministerială, s-a aprobat ca să fiți întrebuițat la mobilizare la corpul la care ați cerut.

p. Șeful de Stat Major General
Șeful Secției I-a,
Lt.col. N. Alevra

Șeful Biroului II
Maior C. Eliade

Domniei Sale,
D-lui lt. Florian Bogdan

CASETA 2

Marele Cartier General
Secția I
Biroul Informațiilor
- SECRET -
Nr. 59 /12 august 1916

¹⁶ Gherghinescu, D., *op.cit.*, p. 7

¹⁷ Ploșteanu, M. și Șara, M., *Personalități reghinene*, în *Gazeta Reghinului*, an 5, nr. 12 (12), dec. 1994, p. 4 și Bogdan, R., *Flore Bogdan – 120 de ani de la naștere; repere biografice*, în *Gazeta Reghinului*, an VII, nr. 3 (62), martie 1996, p. 6.

¹⁸ Vezi Fay, J. Șt., *op. cit.*, p. 169.

Lt. Bogdan Florian

Sunteți însărcinat a organiza în regiunea Borsec un centru de informații și contraspionaj în care scop veți pleca imediat în acea regiune.

În baza acestui ordin, toate autoritățile militare, civile și posturile de pază sunt datorate a lăsa liberă trecere d-lui Bogdan Florian și agenților săi, precum și de a-i da la cerere tot concursul de care are nevoie.

Șeful Statului Major
Gl. D. Iliescu

General Șeful Secției I
Colonel Rășcanu

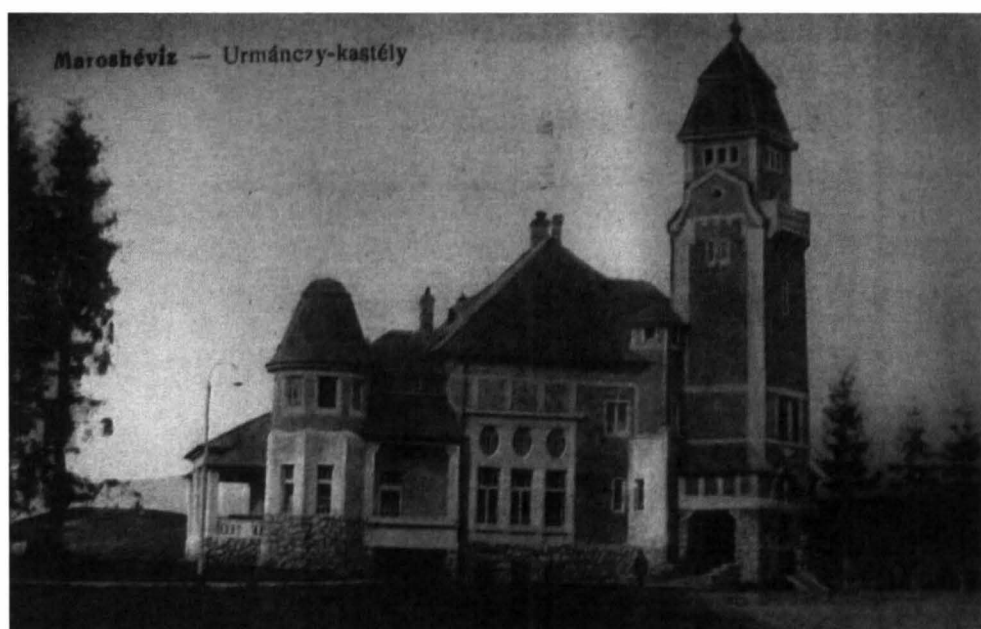
B.

Mureșanul Florian Bogdan

Toplițeanul Octavian Tăslăoanu

Vechiul castel al familiei Urmánczy, azi Muzeul Etnografic din Toplița

PARTICULARITĂȚI ALE CENZURII POȘTALE ÎN TRANSILVANIA (1918-1921)

CRISTIAN SCĂICEANU

Particularités de la censure postale en Transylvanie (1918-1921)

Résumé

L'auteur met en discussion un problème qui est moins connu, le fait que l'instauration de l'administration postale roumaine en Transylvanie signifiait, entre autres, le contrôle de la correspondance civile, c'est à dire, la censure postale, qui présentait une série de particularités envers de l'Ancien Royaume. Elles étaient dues, de l'avis de l'auteur, à l'autonomie dont jouit la Transylvanie en 1919, quand elle était dirigée par le Conseil Dirigent.

Instaurarea administrației poștale românești în Transilvania a însemnat, printre altele și controlul corespondenței civile, adică cenzura poștală. O serie de particularități diferențiază funcționarea cenzurii poștale din Transilvania de cea din vechiul regat. Acestea se datorează într-o mare măsură autonomiei de care se bucura Transilvania în cursul anului 1919, când era condusă de Consiliul Dirigent.

Foarte pe scurt, aceste particularități constau din :

1. cenzurarea corespondențelor prin adnotări manuale gen " Cenzurat", urmate de semnătura cenzorului. Astfel de situații au putut să apară în luna decembrie 1918, când încă nu se confecționaseră ștampilele necesare, care să ateste, prin aplicarea lor pe corespondențe, că cenzurarea fusese făcută. O astfel de carte poștală este prezentată în fig.1 , fiind trimisă de la Borsec la Sibiu și cenzurată prin adnotare de mână. În fig. 2 se prezintă o carte poștală expediată din Turda, în ianuarie 1919, trimisă la Ilva Mare. Se observă cenzurarea prin adnotare de mână de la Turda și ștampila de cenzură aplicată în tranzit la Cluj. Adnotările de mână mai pot să apară și în situația când anumite compartimente ale cenzurii nu aveau disponibilă, din diverse motive, ștampile de cenzură. Astfel de situații sunt prezentate în fig.3 și 4; câteodată ștampilele de cenzură transilvănene poartă mențiunea că cenzura este *română*, fapt explicabil și care nu se regăsește pe ștampilele din vechiul regat unde nu era necesară această precizare. De obicei ștampilele cu această mențiune sunt folosite la Cluj (fig.5 și 6) dar și în alte orașe (fig. 7) ; apariția în textul ștampilelor de cenzură a denumirii unor instituții publice, cu caracter politic- administrativ. Acest lucru este explicabil prin faptul că instituțiile ardelenene au avut o oarecare autonomie în acea perioadă. În fig. 8 este o scrisoare circulată în februarie 1919 iar textul ștampilei de cenzură este *CONSILIUL DIRIGENT / Resortul armatei și siguranței publice / Secția de controlă a poștelor din Sibiu*.

În vechiul regat centrele de cenzură a corespondenței poștale erau stabilite în reședințele de județ. În Transilvania, funcție de traficul poștal, cenzura a funcționat și în alte localități decât reședințele de comitate. Astfel de localități sunt Vințul de Jos (fig.9) , Maroș Ludos (fig.10), Pâncota (fig.11), sau Modoș (fig.12). Această localitate bănățeană a făcut obiectul unui schimb teritorial în 1923 când a fost predată iugoslavilor, împreună cu Jasa Tomici la schimb contra Jimboliei.

Dacă în vechiul regat se afirmase o tipizare a formei ștampilelor de cenzură, în Transilvania avem o mare varietate de forme . S-a încercat și aici o tipizare ,

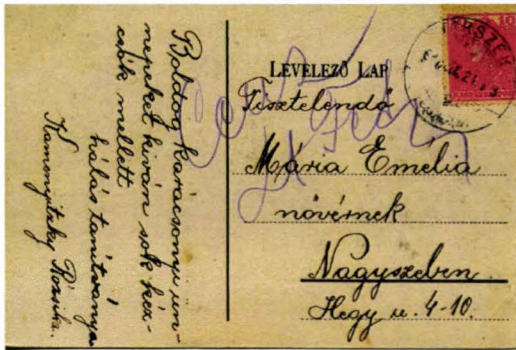
materializată prin ștampilele liniare pe 4 rânduri (denumirea *localitatii/ CENZURAT/ Data / Semnatura*) (fig.13), dar varietatea, atât geometrică cât și a textului, ștampilelor ardeleno de cenzură este foarte mare. Exemple : Tg.Mureș (fig. 14 si 15), Dej (fig.16), Odorhei (fig.17).

2. Formele tranzitorii ale denumirilor unor localități. Aceste situatii sunt generate fie de transformarea denumirilor localităților din limba maghiară în română, fie de utilizarea unor forme de denumiri care nu au devenit oficiale sau pur și simplu greșeli de ortografie. Exemplul localitatii **Diceo San Martin** (Tarnaveniul de azi) care a fost preluat din *Dicső St.Marton* (fig.18), **Careii Mari** apare sub forma **Careii Mare** (fig.19) sau **CARA MARE** (fig. 20), **Sibiul** apare ortografiat cu doi de i **SIBIIU** (fig. 21), **ST.GHEORGHE** conține o abreviere improprie limbii române(fig.22) , **CSIKSEREDA** din *Csikszereda* (fig.23) .

3. Cenzurarea de catre autoritățile militare a corespondenței civile. Astfel de situații se întâlnesc la Cluj unde **COMANDAMENTUL ZONEI DE SUPRAVEGHERE DIN TRANSILVANIA** cenzurează corespondența (fig. 24) sau la Brașov unde era cantonată **Divizia I Vanatori** (fig.25).

4. Utilizarea unui nume de localitate inexistent în realitate pe o ștampilă de cenzură este un caz singular pentru care nu s-a găsit nicio explicație plauzibilă. Este vorba despre denumirea **MARUL ROȘU** ce apare pe unele ștampile de cenzură aplicate pe corespondențele circulate în zona Aradului (fig. 26).

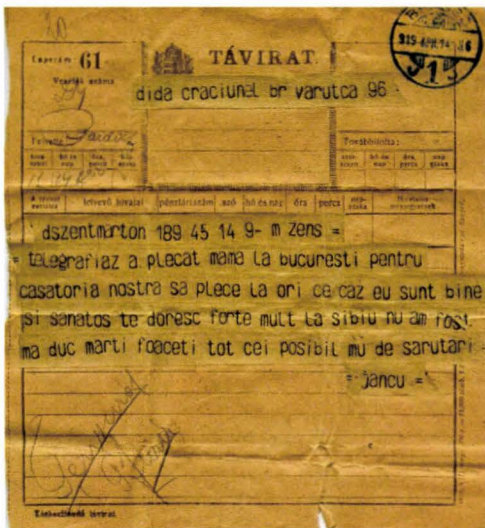
ANEXĂ

01

02

03

04

05

06

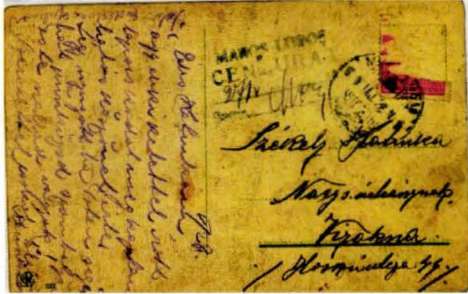
07

08

09

010

011

012

013

014

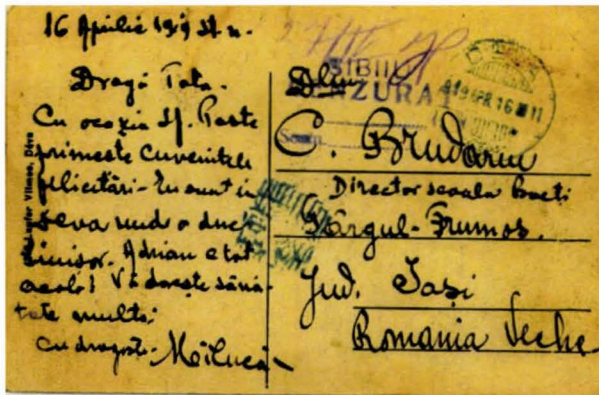

015

016

021

022

023

024

025

026

NOI DATE PRIVIND ÎNFĂPTUIREA REFORMEI AGRARE DIN 1921 ÎN ZONA MUREȘULUI SUPERIOR. SITUAȚIA DIN COMUNELE TOPLIȚA, GĂLĂUȚAȘ, SĂRMAȘ ȘI SUBCETATE

DOREL MARC

Questions relatives à la mise en œuvre de la réforme agraire en 1921 dans la zone de Mures Supérieur. La situation dans les villages Toplița, Gălăuțaș, Sarmaș et Subcetate

Résumé

L'article analyse critique un varié materiel documentaire d'archive relatif à l'application de la loi de reforme agrare agraire de 1921 dans les localités du departamnet de Mureș et évoque les troubles susscité parmi les paysans du Toplița du Haut Mureș par l'application de la loi concernant la réforme agraire de 1921.

La réforme agraire a eu la signification d'un acte de justice sociale et nationale découlant de la décision adoptée par la Grande Assemblée Nationale qui a eu lieu la 1er décembre 1918 à Alba Iulia.

Paysans autant roumains que magyars et saxons ont été les bénéficiarres de la reforme

Mais, l'expropriation et la distribution de terres furent réalisées pendant plusieurs années, l'actionse prolongeant en certains cas jusque vers le début de la seconde guerre mondiale. Entre majoritaire population roumains et minoritaire proprietaires magyars déclencher un oposition. Un gran nombre de documents darchives posere en evidence les traits caractéristiques de l'agitation qui avait gagné le milieu rural du bassin du Haut Mureș et la Valée de Gurghiu.

La résistance apposée à l'expropriation des grands domenii pour le gros proprietaires terriens du fait qu'une oeuvre sociale et economique d'une telle ampleur que la reforme agraire de 1921 ne pouvaint pas être accomplie d'un jour à l'autre.

Dans l'article les problemes sont presentes sous la lumiere des documents de l'archive Nationale de Tg Mureș et București.

Tous ces débats ont conduit à des solutions qui réfléchissaient les intérêts des différents groupements sociaux.

Grace a la réforme a abouti a la diminution des grandes propriétés et a facilité la pénétration des relations capitalistes dans l'agriculture.

Par leur caractère, leur intensité et leur durée, les troubles qui agitèrent les villieux paysans du Toplița du Haut Mureș s'inscrivent d'une façon organique dans l'ensemble de la lutte meneé par el paysans de l'ancienne Roumanie pour une vie meilleure, pour défendre les droits, qui leur étaient accordes par le loi de la réforme agraire de 1921.

Referitor la problematica reformei agrare din 1921 există o serie de lucrări valoroase în istoriografia românească, dar cele mai multe reprezintă articole sau studii care sunt elaborate de o serie de agronomi sau juriști, care în perioada interbelică au ocupat posturi importante în conducerea agriculturii românești; acestea, deși au o

valoare documentară care nu poate fi ignorată, întrucât autorii lor au folosit datele centralizate ale Ministerului Agriculturii și Domeniilor, care sunt socotite a fi cele mai apropiate de realitate, totuși unele aspecte regionale și locale ale derulării procesului de reformă în structura proprietății rurale au rămas încă insuficient abordate, mai cu seamă cele care se regăsesc în documentele aflate în arhivele județene.

La scara teritoriului României, una dintre cele mai cuprinzătoare lucrări referitoare la acest subiect este cea a lui D. Șandru¹, scrisă în perioada comunistă cu metodologia și orientarea specifică împotriva "istoriografiei burgheze", dar care surprinde însă incontestabil valoroase analize ale realitățile economico-sociale, inclusiv pentru zona de care ne preocupăm, cea a Mureșului Superior; valoroase articole și studii au scris pe această temă Traian Rus² și Terezia Șerban³, după sursele arhivistice de la București și Tg Mureș. Aceste lucrări au deschis discuția legată de opoziția dintre proprietarii minoritari (unguri, secui, sași) și români majoritari care trebuiau să fie beneficiarii și primii interesați în înfăptuirea reformei agrare din 1921 în această parte a Transilvaniei⁴. Au mai apărut lucrări recente importante pe această temă dintre care amintim contribuția istoricului Vasile Ciobanu în legătură cu problematica germanilor referitoare la înfăptuirea reformei⁵.

Deasemenea, în legătură cu premisele înfăptuirii acestei reforme agrare există numeroase lucrări asupra cărora nu insistăm aici.

În Transilvania, la începutul sec. al XX-lea, se înregistra un avânt și în dezvoltarea industrială, cu un ritm mai accelerat decât în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, dar neuniform pe ramuri de producție, fiind înfrânat de concurența economică exercitată de industria dezvoltată a unor regiuni din monarhia austro-ungară (Austria, Cehia, Ungaria) asupra Transilvaniei și de orientarea economică a cercurilor politice austriece și mai ales maghiare. S-a creat astfel o dependență economică a Transilvaniei față de capitalul străin și de monopolurile ungare și austriece care au menținut această provincie istorică într-un stadiu de dezvoltare inferioară față de alte regiuni ale imperiului⁶.

Caracterul predominant agrar al economiei transilvane este menținut în continuare la începutul sec. XX. În satele transilvane trăia în anul 1910 cca 87,2 % din populația provinciei, majoritatea ocupându-se cu agricultura, ramură care contribuia la venitul național între 1911-1913 cu 65,7 %. Dezvoltarea capitalismului înregistra aici progrese mai mari decât în vechea Românie, dar diferite cauze frâneau generalizarea lui.⁷

Sursele documentare referitoare la repartitia proprietății în general în Transilvania nu ne permit a stabili cu suficientă precizie ponderea uneia sau alteia din categoriile de proprietăți în structura ei globală, însă datorită configurației teritoriului, în zona Mureșului Superior, cele mai întinse suprafețe reprezentau desigur pădurile și pășunile.

¹ Dumitru Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, Ed. Academiei RSR, București, 1975.

² T. Rus, *Aplicarea Legii de reformă agrară din 1921 în așezările județului Mureș*, în Marisia, IX, 1979, pp. 443-473.

³ Terezia Șerban, *Aspecte ale aplicării reformei agrare din 1921 în județul Mureș*, în Marisia, X, 1980, pp. 389-446.

⁴ Dorel Marc, *Din istoria economică a zonei Mureșului Superior: manifestări ale opoziției minoritari-majoritari în înfăptuirea reformei agrare din 1921*, în anuarul „Partide politice și minorități naționale din România în sec. XX”, al Universității „Lucian Blaga” Sibiu, Facultatea de Istorie Patrimoniu „N. Lupu”, volumul III, Sibiu, 2008, pp 81-102.

⁵ Vasile Ciobanu, *Reforma agrară din 1921 și germanii din Români*, în *Societate și civilizație. Profesorului universitar dr. Marcel Țirban la împlinirea a șapte decenii de viață*. Volum îngrijit de Călin Florea și Ciprian Năprădean, Editura „Dimitrie Cantemir”, Târgu Mureș, 2002, pp. 501-511.

⁶ Vezi Șt. Pascu, C.C.Giurescu, I. Kovacs, L. Vajda, *Unele aspecte ale problemei agrare în Monarhia austro-ungară la începutul secolului al XX-lea (1900-1918)*, în *Destrămarea Monarhiei austro-ungare (1900-1918)*, București, Ed. Academiei, 1964.

⁷ D. Șandru, *op. cit.*, p. 18.

Recensămintele guvernului maghiar din anii 1895 și 1910, precum și statistica agricolă specială din 1905 și recensământul Consiliului Dirigent din 1919 inserează în datele lor numai o parte din teritoriul provinciei; dintre acestea, cel din 1895 includea cea mai întinsă suprafață, 64,1 % din pământul Transilvaniei și insera în categoria proprietăților mari pe cele comunale și posesorale, care constituiau de fapt în marea lor majoritate proprietăți mici stăpânite în indiviziune de țărani, unde se includeau și Bunurile private ale județului Ciuc (62 501 iugăre), care ne interesează în acest studiu; cele din urmă, au reprezentat în perioada creării lor, proprietăți colective ce aparțineau tuturor locuitorilor de pe raza localităților unde erau ele situate, însă cu timpul, elementele românești au fost excluse de la această formă de posesiune colectivă asupra pământului în marea majoritate a teritoriului cu populație etnic mixtă, fiind transformate în proprietăți ale naționalităților dominante în Transilvania. Pentru un tablou general, amintim că în Transilvania, la 1895 cele 6 126 gospodării moșierești de peste 100 iugăre, care reprezentau 0,72 % din totalul exploatărilor, aveau 35,74 % din terenul cultivabil, iar latifundiile de peste 1000 iugăre stăpâneau 25,13 % din suprafața totală⁸; recensământul Consiliului Dirigent din 1919 mai înregistra 7404 gospodării moșierești cu peste 100 iugăre arabile, dar în Transilvania, proprietatea moșierească nu era uniform repartizată pe cuprinsul provinciei; cca 66,8 % adică 2/3 din suprafața gospodăriilor cu peste 50 de ha era în patru județe de câmpie, fiind stăpânite de 35% din numărul total al proprietarilor de peste 6000 cu mai mult de 50 ha din Transilvania; proprietățile având până la 10 iugăre aparțineau celor 598 132 de familii, sau la 71,17 % din totalul gospodăriilor provinciei.⁹ Astfel, media proprietății mici în Transilvania era de 3 ha pe familie, dar o mare parte din suprafața luată în calcul nu reprezenta teren cultivabil. La 1918, Transilvania deținea o suprafață arabilă de 7 182 547 iugăre, adică 33,9 %; pășunile reprezentau 2 919 108 iugăre, adică 13,8 %; pădurile 7 154 643 iugăre, adică 33,8 %, restul fiind fânețe, grădini, vii, stufărișuri și terenuri neproductive¹⁰.

Această repartitia proprietății funciare din Transilvania, prezentată mai sus, nu reprezenta doar o problemă socială ci și una dublată de caracterul său național; recensământul Consiliului Dirigent stabilea suprafața stăpânită de români la 30 procente, iar dacă avem în vedere că populația de naționalitate română reprezenta aproape 70 % din locuitorii Transilvaniei, repartitia suprafeței pe naționalități ne dă o medie de 6 iugăre stăpânite de familiile maghiare, în timp ce media repartizată familiilor românești era de cca 1 iugăr.

Hotărârea adoptată la Alba Iulia prevedea și reforma agrară, încă din faza elaborării rezoluției, la 30 noiembrie 1918. Victor Bontescu arătând atunci că principiul conducător al reformei era „nivelarea socială și potențarea producției”, susținând că „nu sunt atâtea proprietăți câte ar putea să mulțumească exigențele țaranului muncitor”, în timp ce reprezentanții PSD cereau o „reformă radicală”¹¹.

Dacă ar fi să dăm doar un exemplu, amintim aici concret referitor la Toplița Mureșului Superior, că documentele indică doar pe proprietarul Urmanczy Janos că deținea cca 5552 iugăre de teren din care jumătate arabil.

Datorită situației repartitiei pământului în județul Mureș, ca de altfel și în alte părți ale Transilvaniei, și aici au loc la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX,

⁸ *Ibidem*, p. 21.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Cf. Ion Luca Ciomac, *Despre stările agrare din Transilvania sub regimul maghiar și cercetări asupra situației exploatărilor agricole după reforma agrară*. București, 1931, p. 27; vezi și Adalbert Csödö, *Reforma agrară în Ungaria și Ardeal*, Oradea, 1935.

¹¹ Vezi V. Ciobanu, *lucr. cit.*, p. 503.

mari acțiuni ale țărănimii, sub diferitele forme, de la refuzul de a lucra pe moșiile marilor proprietari, până la ocuparea conacelor și alungarea autorităților. Această situație a țărănimii fiind agravată în anii războiului, se manifesta violent din cauza foametei și a sumedeniei de privațiuni, abuzuri și samavolnicii ale autorităților administrative puse în slujba marilor latifundiaari. Acțiunile țărănești s-e vor intensifica în întreaga Transilvanie, îndeosebi înspre sfârșitul războiului în anii 1918-1919, când țaranii atacă conacele, alungă grofii, împărțindu-și bunurile găsite. Crescând nemulțumirile și răzvrătirile în toamna anului 1918, Consiliul Național Maghiar, care se înființase în 26 octombrie a aceluiași an, era obligat să includă și în programul său reforma agrară, dar n-a trecut de simpla formulare a necesității ei¹². Din această cauză, la începutul lunii noiembrie nemulțumirile și răzvrătirile spontane, neorganizate, ca și agitația, au sporit, fiind influențate de dezorganizarea armatei și întoarcerii soldaților acasă de pe front, aceștia cunoscând îndeaproape evenimentele revoluționare atât din Rusia, în urma declarației guvernului acesteia de a împărți pământul țăranilor, cât și evenimentele din monarhia austro-ungară care se dezintegra. Au loc mari revolte ale țărănimii pe domeniile familiilor Teleki, Bornemissza și Toldalagi, latifundiaari cu mari proprietăți în județul Mureș, acțiuni ce s-au generalizat și pe Valea Mureșului până la Toplița, unde mari domenii dețineau familiile Bánffy, Urmanczy, Kemeny, Melik, Societatea Anonimă Forestieră „Industria lemnului” din Reghinul Săsesc ș.a. (Doar de la aceasta din urmă vor fi expropriate cca. 17 400 iugăre de pădure, o mare parte din zona Topliței Mureșului Superior)¹³.

Dacă în alte zone ale Transilvaniei, acțiunile țărănești au continuat în anul 1919, fiind caracteristice intrările forțate pe marile proprietăți, împărțirea terenurilor agricole între țărani cu de la sine putere, pășunatul cu vitele fără consimțământul stăpânului de pământ, tăiatul lemnului din pădure ș.a., în zona Mureșului Superior, predominant cu economie forestieră, aceste acțiuni au vizat în special tăierea unor suprafețe de păduri și pășunatul pe lizierele pădurilor marilor latifundiaari.

Având în vedere situația României care se găsea abia ieșită din Război, spiritele erau agitate datorită prelungirii acțiunilor de expropriere și de împrăștiere. În Transilvania, autoritățile erau confruntate în plus cu o multitudine de probleme și aspecte de ordin administrativ, multe posturi din administrația locală de stat fiind încă deținute dacă nu direct de către marii proprietari de pământuri, atunci de oamenii de încredere ai acestora, rămășițe ale regimului austro-ungar. Există încă într-adevăr un număr restrâns de funcționari români calificați, cu competențe în ceea ce însemna aplicarea reformei agrare. Țaranii erau însă în mod firesc dornici de a se vedea cât mai repede în posesia pământurilor pe care le-au lucrat de altfel în trecut din tată în fiu și făceau dese apeluri la diferite organe, societăți, asociații, publicații, cerând explicații asupra Legii agrare, asupra felului în care se realiza reforma.

Populația țărănească românească din zonă, era conștientă de faptul că Legea agrară „cea mai mare reformă și operă socială și naturală” prin care se urmărea satisfacerea intereselor vitale ale populației, era strâns legată de desăvârșirea unității naționale, că fără realizarea momentului unirii ei ar fi continuat să rămână sub apăsarea grea a grofilor, baronilor și altor asupritori. Ei sperau pe bună dreptate într-o grabnică schimbare a situației lor economice și sociale, însă se va vedea că vor mai avea încă multe obstacole de străbătut. Într-un memoriu al comunei Toplița, păstrat în arhivele mureșene, se arată că „Nădejdea o mai avem numai în răsăritul nostru, România mare, căci prin reforma agrară se prevede adevărata noastră dezrobire din ghearele asupritorilor care sugeau seva vieții poporului nostru cu adevărată orgie de vampiri... Cimitirul eroilor din comuna noastră cuprinde pe cei peste 1000 de eroi care

¹²Terezia Șerban, *lucr. cit.*, p. 391.

¹³V. Ciobanu, *lucr. cit.*, p. 507, apud Ernst Wagner, *Historisch-statistisches für Siebenbürgen*, Böhlau Verlag, Köln, Wien, 1977, p. 99.

părăsind liniștea vetrelor lor familiale din întreg cuprinsul Patriei mame, au alergat ca să sfârâme blestemata graniță ce ne despărțea și să scuture cătușele, jugul robiei sub care gemeau; au plecat ca să ne aducă libertatea prin eliberarea moșilor strămoșești, iar pe altarul acestei opere au adus ca jertfă tot ce au avut mai scump – viața lor ...Aceste scumpe jertfe ne-au adus ziua cea mare , libertatea ce o așteptăm de atâtea veacuri... Din rodul jertfei acestor eroi...a răsărit reforma agrară ca o dreaptă răsplată a poporului român. Legea reformei agrare a răsărit astfel din cele mai scumpe jertfe, din cele mai mari suferințe, ca cel mai mare act al dreptății sociale și naționale”¹⁴

Cu toate acestea, materialele păstrate în arhivă, evidențiază faptul că existau în județul Mureș în perioada de după 1921, nemulțumiri și frământări țărănești cauzate de modul cum s-a înțeles să se aplice, în multe cazuri Legea de reformă agrară. Aceste nemulțumiri demonstrează că efectuarea exproprierii și împrumietării n-a constituit un proces lin, ci s-a desfășurat în condițiile unei permanente lupte, expresie a setei de pământ a țăranimii.

Cu toate că exista această stare de nemulțumire generală, prefectul județului Mureș, pentru a nu atrage probabil asupra sa reproșurile superiorilor, dezinforma Ministerul de Interne raportând că peste tot era liniște. Acesta declara că „Spiritul populației în județ este liniștit. Plângerile din partea țăranilor, ce privește împrumietărea, se înaintează foarte rar; s-au ivit numai câteva cazuri și când de comun acord cu d-l consilier agricol am luat numai decât măsurile necesare pentru acoperirea neajunsurilor și liniștirea sufletelor”¹⁵. Realitatea era însă cu totul alta, încă de la începutul lucrărilor de expropriere, documentele semnalează nemulțumiri ale țăranilor datorită greșelilor săvârșite de instanțele de aplicare a legislației agrare sau a abuzurilor care s-au manifestat în unele cazuri.

Frământările țărănești au cunoscut și în județul Mureș, implicit în comunele din jurul Topliței, două etape: prima este legată și coincide cu perioada până la definitivarea lucrărilor de reformă agrară și are ca trăsătură specifică lupta pentru efectuarea corectă a lucrărilor de expropriere și împrumietărea în scopul primirii pământului promis, precum și împotriva abuzurilor săvârșite de cei investiți cu aplicarea Legii de reformă agrară. Doar pentru un număr mic de comune, la scara întregii țări această perioadă se termină în anii 1926-1927, când guvernul a declarat reforma agrară terminată; pentru alte așezări însă, în special cele de munte cum sunt și cele din zona Topliței la care ne referim, această perioadă merge până în 1933-1934, chiar mai târziu în 1937-1938. Cea de a doua etapă se caracterizează prin lupta țăranilor pentru păstrarea pământului primit prin reformă, pentru înlăturarea unor urmări nefaste ca urmare a abuzurilor săvârșite de organele de aplicare a legislației agrare.¹⁶

Situația creată a dus deci la formularea numeroaselor petiții individuale sau colective ce au fost adresate organelor locale sau centrale, chiar regelui, primului ministru, miniștrilor Agriculturii și Internelor, Parlamentului sau în cazul comunelor din Valea Superioară a Mureșului (Lunca Bradului, Stânceni, Toplița, Subcetate Gălăuțaș, Bilbor ș.a.), primului patriarh, Miron Cristea, originar după cum se știe din Toplița. Țăranii și comunele lor întregi, erau purtați prin nenumărate procese, recursuri de apel la diferite instanțe, chiar dacă așteptaseră îndelung ca aceste comisii de expropriere și

¹⁴ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Mureș, fond *Comisia de expropriere și împrumietărea a țăranilor din județul Mureș, 1922-1940*, dos. 309/1927-1929, fila 1.

¹⁵ Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), București, fond *Ministerul de Interne*, dos. 522/1922, f. 183

¹⁶ v. Traian Rus, *Frământări țărănești în județul Mureș. în perioada 1922-1940*, în Marisia, „VIII, 1978, p.452 și urm.

împroprietărire, cu măsurătorile și parcelările inginerilor cadastrali, puțini la număr, să-și facă datoria.

În general, locuitorii din zonele montane, inclusiv cei din Mureșul Superior, erau conștienți că datorită lipsei de pământ arabil nu vor putea fi împroprietăriți cu loturi de cultură și așteptau ca prin reformă să fie împroprietăriți cu pășuni și păduri. De aceea, doreau aplicarea art. 24 și 32 din Legea de reformă agrară, care prevedea ca acolo unde interesele economice o cer să fie expropriate, cu avizul organelor silvice și cu aprobarea Comitetului agrar și păduri pentru a fi transformate în pășuni comunale. Astfel de pășuni trebuiau constituite pentru 22 de localități din Valea Gurghiului și alte 40 de așezări din bazinul Mureșului Superior¹⁷. Nu au putut fi însă aplicate hotărârile autorităților agrare de creare a acestor pășuni pe baza suprafețelor expropriate deoarece atât autoritățile silvice cât și unele comune nu au fost de acord cu conținutul lor. Autoritățile silvice, unde încă mai lucrau majoritatea funcționarilor din regimul austro-ungar sau noi parveniți, se opuneau transformării tuturor suprafețelor de păduri expropriate în pășuni comunale pe motivul că cele două instanțe agrare, Comisiile de Ocol și Județeană, nu au ținut seama în luarea hotărârilor de expropriere de avizele silvice potrivit prevederilor legii. Comunele, ca expresie a voinței țărănimii considerau că în baza Legii de reformă agrară și din motivul că ocupația de bază a acestora în zona montană era creșterea animalelor, aveau dreptul la suprafețe mai mari, în funcție de numărul capilor de familie. Datorită acestor controverse provocate, se vor declanșa o serie de procese interminabile pentru clarificarea acestor probleme, timp în care țărani nu au putut beneficia de prevederile legii agrare. Astfel, locuitorii comunelor din Valea Gurghiului au avut de înfruntat opoziția autorităților silvice care administrau acum întinsele păduri proprietate a statului, iar cei din comunele din Valea Superioară a Mureșului rezistența continuă a latifundiarilor maghiari și secui, care nu doreau să renunțe la aceste păduri. De reținut faptul că cei mai mulți dintre ei erau și beneficiarii unor întreprinderi forestiere; ori, cum legea prevedea că dacă există terenuri în exploatare forestieră, dacă dețin instalații legate de exploatarea lemnului (gare electrice, ferăstraie hidraulice, funiculare, stăvilare de apă pentru practicarea plutăritului lemnului, linii ferate forestiere etc), acestea puteau fi expropriate abia după terminarea exploatarea, ceea ce desigur a dus la prelungirea și mai mult a aplicării reformei agrare, ceea ce a dus la sporirea nemulțumirilor create între minoritarii proprietari maghiari sau sași de astfel de terenuri cu păduri și majoritarii țărani români din zona Mureșului Superior, dar printre care existau desigur și țărani maghiari sau secui, beneficiari ai legii de reformă agrară, însă în număr mai mic decât românii (Excepție făcea zona Gheorhenilor, unde secuii formează și azi majoritatea etnică).

Au fost inventate o serie de tertipuri de către marii proprietari maghiari din zonă care împiedicau cu orice preț sau întârziiau în favoarea lor și în defavoarea țărănimii aplicarea prevederilor Legii agrare.

În anul 1926, la Comitetul agrar se aflau pentru avizarea constituirii de pășuni comunale în suprafață totală de 30 966 iugăre cererile următoarelor localități din Valea Mureșului (în ordine alfabetică): Aluniș, Deda, Dedrad, Deleni, Dumbrava, Filea, Idicel, Lueriu, Lunca Bradului, Maiorești, Petriș, Porcești, Răstolița, Râpa, Săcalu de Pădure, Stînceni, Suseni și Toplița. Pentru acestea, stabilirea mărimii lotului tip nu s-a făcut în conformitate cu Legea agrară, luându-se drept bază de calcul numărul caselor, ceea ce nu corespundea cu numărul capilor de familie, întrucât în aceeași casă locuiau trei-patru familii. Alteori, din rea voință sau necunoaștere de cauză, localitățile respective au fost încadrate la categoria celor de deal, nu de munte, ceea ce a presupus micșorarea lotului tip. Toate acestea au amplificat nemulțumirile și au continuat procesele la diferite instanțe.

¹⁷ *Ibidem*, p.455.

În anul 1927, 40 de comune cu populație majoritară românească, înaintează Comitetului agrar un memoriu colectiv în care se cerea avându-se în vedere faptul că ceastă problemă a pădurilor și pășunilor comunale de pe Valea Mureșului, formează un interes comun pentru toate aceste așezări, să se centralizeze și să se judece într-un singur complex pentru a se putea soluționa procesele mai operativ și corespunzător cu doleanțele țăranilor. Totodată, cereau deplasarea la fața locului a unei comisii ministeriale, împreună cu consilierul agricol al județului Mureș, pentru soluționarea problemelor. Se reproșa pe bună dreptate că multe hotărâri în legătură cu aplicarea reformei au fost luate „de la birou”, ignorându-se starea de fapt, datorită intervenției unor personalități influente, interesate în salvarea proprietății moșierești.

În Toplița, își aveau proprietate o serie de moșieri a căror suprafețe s-au mărit încontinuu în decursul timpului ca urmare a acaparării de către aceștia a loturilor deținute cândva de țărani. Recensământul din 1910 înregistra 22 de proprietari ce dețineau 65% din întreaga suprafață a comunei, adică 39 502 iugăre. Cele mai mari proprietăți aparțineau moșierilor Urmanczy Jeremos (11 573 iugăre), baronul Banffy (7 548 iugăre), Éltető Albert (1279 iugăre) și Societatea de plutărit din Reghinul săsesc (13 839 iugăre). Din aceste suprafețe au căzut sub incidența Legii de reformă agrară 10 430 iugăre de pădure, 1423 iugăre de teren arabil pentru țărani și 655 iugăre pășune pentru comună¹⁸. Ținându-se seama că populația Topliței la 1913 era formată din 6 056 locuitori din care 4133 români, 1382 maghiari, 34 germani, 420 evrei și 87 alte naționalități, acumulând cca 35% din proprietăți, țăranii au fost profund nemulțumiți de felul cum autoritățile au înțeles să aplice prevederile legii de reformă agrară, unii neavând nici un lot de pământ sau posedau suprafețe minuscule. Ei acuzau aceiași procedură în care nici reprezentantul comisiei de ocol nici cel al comisiei județene nu se deplasase la fața locului pentru a analiza situația concretă ci s-au bazat pe datele furnizate de moșieri, culese la voia întâmplării ori luate din foile cadastrale incorecte și din cartea funduară. Într-un memoriu, toplițenii arătau că aceste comisii de ocol și județeană au luat de bază un certificat din 1922 prin care se stabilea că Toplița are 1300 capi de familie, neincluzându-se aici și cele 7 cătune aparținătoare. Totodată, se declara în mod eronat că proprietățile moșierului făceau parte din zona de șes¹⁹. Toate acestea au creat noi nemulțumiri și chiar dacă o altă comisie declara la 22 martie 1924 că zona supusă exproprierii este de munte, doar cele 50 de iugăre teren cultivabil acordat toplițenilor reprezentau prea puțin față de nevoile lor.

Problema nu a fost soluționată operativ datorită faptului că s-a procedat greșit și în cazul domeniului Banffy din care s-a expropriat pentru țărani „aproape numai teren dat deja spre exploatare firmelor străine” ceea ce însemna că îndreptățiții urmau să primească „păduri fără păduri” și să plătească cu „bani gata terenurile neproductive” care „trebuiau de fapt să fie împădurite”²⁰.

Ca și în alte situații mai delicate, la 8 februarie 1926, comuna Toplița solicita sprijinul primului patriarh Miron Cristea, în memoriul înaintat arătând situația grea a locuitorilor ca urmare a modului defectuos în care s-a realizat exproprierea, țăranii cerând îndreptarea dureroasei realități create, pentru a scăpa „poporul din ghearele vampirilor care sug măduva...”, pentru ca țăranimea să nu rămână în continuare „slugi pribegi și săraci în țara noastră bogată” așa cum „au fost sub imperiul austro-ungar”²¹. Miron Cristea va interveni prin două petiții la Ministerul Agriculturii și la Comitetul Agrar,

¹⁸ *Ibidem*, p. 467.

¹⁹ *Ibidem*, cf. ANIC, fond *Comitetul agrar. jud. Mureș*, dosar 16/1298, f.55.

²⁰ *Ibidem*, dosar 22/1928, f. 69.

²¹ T. Rus, *lucr. cit.* p. 468-469.

arătând modul defectuos în care s-au expropriat diferite terenuri ale moșierilor maghiari sau secui, plecând de la faptul că aceștia „în veacul trecut, prin procese nejuste, tot de la români”²² au luat imenșii codrii pe care-i dețin și că au fost favorizați nu numai moșierii ci și proprietarii fabricilor de cherestea din zonă, străini; trecea în revistă și greșelile comise de organele de reformă agrară, cum a procedat și pentru intervenția în favoarea comunei Stânceni cerând îndreptarea lucrurilor printr-o procedură legală.

Ca urmare a luptei țărănimii, manifestată sub diferite forme – petiții, proteste, delegații, amenințări și intervențiile lui Miron Cristea (în perioada 10-18 aprilie 1926), din ordinul Ministerului Agriculturii și Domeniilor, s-a efectuat o nouă anchetă la Toplița care „constata că comuna are dreptate” și pe baza propunerilor făcute, dispune la 22 septembrie 1926 exproprierea unei suprafețe de 8764 iugăre de la familiile Urmanczy, Bánffy, Eltető și „Societatea anonimă pentru industria forestieră” Reghin. Cu toate acestea, alt tertip a fost folosit de moșierii maghiari în fața comisiei județene, pentru a amâna punerea în posesie a țăranilor și anume situația creată prin declararea Topliței ca oraș (pentru scurt timp), ca urmare, motivându-se că nu va mai intra localitatea în prevederile Legii de reformă agrară și că suprafețele expropriate în perioada 1923-1926 le-au creat acestora „o mare nedreptate” moșierilor maghiari. Ca urmare, toplițenii destul de creduli în disperarea lor, apelează din nou la forurile centrale, la București considerat de ei că de aici le-a venit și eliberarea națională, adică „aici s-a început opera pentru eliberarea noastră și a moșiilor strămoșești, aici trebuie să aflăm perfecționarea acestei opere și la acest <<sân al mamei>> trebuie să aflăm dreptatea și ocrotirea părintească”²³ În cele din urmă, lupta toplițenilor care de fapt era a întregii zone a Mureșului Superior nu a fost zadarnică, Comitetul Agrar dispunând în iulie 1928 transformarea în pășune comunală a unei suprafețe de 1352 iugăre pădure proprietatea Societății anonime pentru industria forestieră Reghin. Nici în aceste condiții, domeniul Banffy nu a recunoscut cele câștigate cu dreptate de locuitorii români ai Topliței, încercând să obțină de la instanțele de judecată ceea ce nu a reușit la cele agrare. Atitudinea ostilă a acestuia, deși puțin calmată în anii marii crize economice, a continuat până în preajma celui de al doilea război mondial.

Comunele cu satele vecine Topliței nu au avut nici ele o soartă mai bună în înfăptuirea reformei agrare. În cea mai mare dintre ele, Subcetate, un număr însemnat de țărani, reprezentând cca 138 din cei îndreptățiți, în marea lor majoritate „buni români și țărani care și-au vărsat sângele pentru întregirea neamului” au rămas neîmproprietăriți din lipsă de teren cultivabil expropriat²⁴. Dimpotrivă, au existat din păcate cazuri când nici voluntarii sau invalizii nu au beneficiat de aplicarea reformei, deși statul în mod oficial afișa mare interes propagandistic pentru aceste categorii, împrumutându-le lor trebuind să însemne o răsplată pentru jertfele aduse, o „binecuvântare națională”. Să nu uităm că o serie de soldați înrolați inițial în armata austro-ungară, aflați în zona de care ne ocupăm la granița cu România Vechiului Regat, au dezertat riscându-și propria viață și a membrilor familiei rămași acasă și s-au înrolat în armata română luptând pentru reîntregire și promițându-li-se încă de pe front împrumutându-le. Aceasta nu au împiedicat organele însărcinate cu aplicarea Legii de reformă agrară să excludă pe unii voluntari și invalizi de la împrumutându-le din comunele Corbu și Bilbor, ceea ce a provocat nu numai nemulțumirea acestora, dar și accentuarea neîncrederii în promisiunile autorităților și guvernului. Ei arătau într-un memoriu trimis la 25 iunie 1931 Ministerului Agriculturii și Domeniilor că „fiecare partid ne promitea și la sfârșit numai cu promisiuni am mai rămas”²⁵

²²*Ibidem*, p. 469.

²³*Ibidem*, p. 471.

²⁴*Idem*. *Aplicarea legii de reformă agrară din 1921 în așezările județului Mureș*, în *Marisia*, IX, 1979, p. 456.

²⁵*Ibidem*, p. 458.

Lucrările de expropriere și împrăștiere nu au fost terminate în județul Mureș și Ciuc, nici după 15 ani de la votarea Legii pentru reformă agrară, în 1937, rămânând încă de măsurat, la 20 octombrie, suprafețele expropriate în 18 comune din Valea Mureșului și împrejurimi, printre care Bilbor și Gălăuțaș, ultima ce se desprinsese din comuna Subcetate la 1927 ca localitate de sine stătătoare, aparținătoare înainte de reîmpărțirea administrativ-teritorială, ca și alte alte localități din jurul Topliței, de județul Ciuc. De asemenea, dosarele comunelor din zona Reghinului înspre Toplița, nu au fost depuse la cărțile funduare; la alte 10 comune printre care și Toplița, nu s-au întocmit pentru toți împrăștiării formele de punere în posesie definitivă.

La Bilbor, Borsec și Corbu, în 1938 erau încă în curs de judecată în fața Tribunalului din Tg Mureș. dosarele privind pădurea expropriată a fi transformată în pășune comunală.

Aceste numeroase tergiversări ale aplicării reformei agrare în zona Mureșului Superior au fost posibile și datorită procedurii foarte greoaie, la care se adăuga lipsa personalului român de specialitate, inginerii cadastrali necesari lucrărilor de reformă agrară fiind foarte puțini. Etapele erau greoaie și de durată: după ce inginerii cadastrali defalcău porțiunea expropriată, comisia de ocol cu avizul Serviciului agricol dădeau dispozițiile de parcelare prin care se arăta suprafața cu care se împrăștierea fiecare îndreptățit și cea destinată rezervelor de interes local și general. Însă aceste dispoziții puteau fi atacate la comisia județeană și la ultima instanță de judecată (ceea ce se și întâmpla des). Conform dispozitivului, inginerii cadastrali aplicau apoi pe teren parcelarea. Doar după încheierea acestei proceduri, îndreptățiii puteau fi puși în posesia definitivă a loturilor ce li se cuveneau, debitate cu valoarea lor și apoi întabulate la cartea funduară cu drept de proprietate. Atunci când țăranii nu cădeau de acord cu moșierii asupra prețului, evaluarea valorii pământului expropriat cădea în sarcina Curții de Apel Tg Mureș. Chiar și cu dosarele soluționate, țăranii datorită schimbării prețului inițial din cauza tergiversărilor la care erau supuși tot de minoritarii proprietari latifundiași, se vor găsi mulți în imposibilitatea de plată a valorii pământului primit, pentru care statul a vărsat banii la foștii proprietari. Uneori, prețurile erau exagerate față de calitatea precară a pământului slab productiv în zona montană, deseori teren accidentat unde li s-au atribuit pământ, devenind mai scumpe impozitele decât beneficiul. Țăranii vor înregistra astfel mari datorii în decursul anilor, adăugându-se la sumele pe care nu le-au putut plăti la timp și importante majorări. Au existat destule cazuri în care, datorită prețului prea mare, unii îndreptățiii la împrăștiere au fost nevoiți să renunțe la punerea în posesie.

Greutățile apărute în desfășurarea reformei agrare, se datorau în special atitudinii mereu ostile abordată de marii proprietari unguri, secui, evrei sau sași, care nu acceptau schimbările dorite și survenite în politica agrară de după primul război mondial, au creat o serie de nemulțumiri în sânul populației majoritare românești din zonă. Foștii proprietari au fost încurajați ca și în alte zone ale țării și de unele prevederi ambigue ale legislației și a diferitelor situații concrete ce puteau apărea în cazul fiecărei comune din zona Mureșului Superior și vecinătăți, precum și de interesele unor partide politice, grupări de interese, de a împiedica sau de a nu radicaliza reforma; toate acestea au dus la un ritm deosebit de lent în înfăptuirea mutațiilor economice și sociale în această parte a Transilvaniei din Mureșul Superior.

Cu toate dificultățile create însă, cei care s-au bucurat de binefacerile acestei reforme au reușit să formeze treptat o categorie medie de țărani înstăriți care va constitui burghezia satelor, interesată în progresul comunității rurale interbelice, care a avut un rol evident în propășirea societății românești, până la bulversările aduse de regimul comunist, deși cea mai mare parte localităților din Valea Mureșului Superior nu

au fost cooperativizate. Pentru o parte a problemelor legate de structura proprietății funciare nerezolvate prin Legea de reformă agrară din 1921, se vor căuta soluții la cea care se va înfăptui în anul 1945. Documentele de arhivă păstrate, coroborate și cu o serie de mărturii ale unor proprietari sau urmași ai acestora referitoare la problematica economico-socială deosebit de complexă relevată de acestea – se așteaptă a fi cercetate și publicate în viitor.

ANEXE

Anexa 1

Tabel

privind situația suprafețelor supuse exproprierii în Toplița, respectiv Subcetate, Gălăuțaș, Sărmaș, Bilbor, Stânceni, prin reforma agrară din 1921 după proprietari și categoriile de folosință a terenurilor, în iugăre

Numele și prenumele proprietarului	Comuna	Suprafața expropriată		Cultivabil		Păduri		Pășuni transformate în păduri	
		Iugăre	Stânceni	Iugăre	Stânceni	Iugăre	Stânceni	Iugăre	Stj.
Urmanczy Ervin	Toplița	536	1056	536	1056				
Domeniul Bánffy	//-	6551	1317	13	901	2063	720	4546	465
Urmanczy Ștefan	//-	136	1275	136	1275				
Soc. Anon. Forest Reghin	//-	10831	952	59	1347	77		9954	600
Văduva Vigilo Giagomuzi	//-	52	911	52	911				
Urmanczy Ferdinand	//-	4465	376			1968	376	2500	
Frații Țetco	//-	701	880			101	880	600	
Fam Farkas	//-	500						500	
Urmanczy Ervin	//-	670						670	
Melik Ștefan	//-	440	1504					440	1504
Bis. Ortodoxă Română	//-		1400		1400				
Marton Aron	//-		1520		1520				
Valter Eduard	//-	1	400	1	400				
Kolbasz Nicolae	//-	8	50	8	50				
Soc. Anon. Forest Reghin	Gălăuțaș	1629	804	149	992	241	979		
Hurmanczy I (?)	//-	6	284	6	284				
Vodă Elena	//-	1	840	1	840				
Statul Român	//-	3402						3402	
Comuna Politică Ditrău	Subcetate	1239	664	22	664	1217			
Urmanczy Ervin	//-	118	254					18	54
Melik Ștefan	//-	757	332	203	1004	258	454	295	747
Composoratul Ditrău	//-	62	51					62	1
Muscă Dumitru	//-	3	5	3	95				
Melik Ștefan	//-	829	1057	829	1057				
Muscă Dumitru și Alții	//-	2	800	2	800				
Țăran Maria	//-	4	350	4	350				
Lazar Mihail	//-	1042	679						
Melik Ștefan	Sărmaș	42	247	42	247				

Societatea colonilor Tinova	//-	3196	543			1663		533	43
Composesorat Ditrău	//-	587	972			523	921	62	1
Suciu Dumitru	//-	13	411	13	411				
Baciu Ioan	//-	10	283	10	283				
Bors Aloiz	//-	3		3					
Lukacs Ștefan	Bilbor	35		35					
Ovid Ioan	//-		1250				250		
Olah Grigore	//-	16	104	16	104				
Melik Ștefan	//-	114	1568	114	1568				
Szabo Alois	//-	4	800	4	800				
Comuna Politică Lăzarea	//-	86	1112	86	1112				
Statul Român	//-	94	1165	949	593	1582		5098	1169
Soc.Anon.Forest Reghin	Stânceni	406	1410	6	1410			400	
Soc.Anon.Forest Albina	//-	65	1452	65	1452				
Domeniul Banffi	//-	5907	800			3572		1265	800
Niculescu Al.	//-		243		243				
Schavarcz Mendel	//-	586				140		446	
Composesorat foști urbariaști	//-	1	831				140		446
Școala fără confesiune	//-	57	455			57	455		
Kieselstein Mendel	//-		800		800				
Blütner David	//-	600		600					
Blütner Hani	//-	616		616					

(Arhivele Naționale Direcția Jud. Mureș, fond *Comisia de expropriere și împrumut* a județului Mureș, 1922-1940, surse principale în nr. inv 285, 84, 203, 234, 231, 232)

Anexa 2

Tabel

nominal cu primii 100 săteni din com Toplița, jud. Mureș, care au fost împrumutați prin reforma agrară din 1921

Nr. crt.	Numele și prenumele	Suprafața lotului		Prețul total datorat (baza preț mijlociu pe jugăr-prețul inițial redus cu 50%+adaos 5% pt. rezerve)
		lug.	St. p.	
1.	Moldovan Ion I.Gherasim	2	2800	1540
2.	Ferenț Alexandru	2	30	1553
3.	Stoian Dumitru I. Ștefan	2	-	1540
4.	Goia Mihail I. Eftimie	2	223	1641
5.	...I Bicăjan Gavril I. Dumitru	2	-	1540
6.	Stoian Andrei I. Maria	2	31	1553
7.	Stoian Simion I. Iacob	1	800	1155
8.	Vodă Dumitru I. Simion	2	-	1540
9.	Vulcan Irimie I. Ion	1	459	992
10	Moldovan Ion I. Zaharie și	-	800	385

	erezii Nicolae și Maria			
11.	Desc. minori Ciobotă Nicolae I. Elena ? I. Ion	2	36	1558
12.	Desc.minori Sbanca Ion I. Andrei	2	20	1550
13.	Desc. minori Ciobotă Vasile I. Grigore min.? Florea	2	-	1540
14.	Desc. Minori Ciobotă Nicolae I. Petru	2	111	1594
15.	Desc. minori Visoli Mihăilă	-	600	290
16.	Desc minori Stoian Dumitru I. Nechita	-	-	290
17.	Desc. minori Ciobotă Trif	2	-	1540
18.	Desc. minor Dușa Vasile I. Andrei	-	610	294
19.	Desc. minor Marton Vasile	-	120	395
20.	Desc. minor Truța Gheorghe I. Ion a Voșlabului	-	1200	578
21.	Desc. minor Truța Gheorghe I. Ion	1	578	1093
22.	Văd. Pop Maria I. Chirilă	2	520	1791
23.	Erezii lui Sbanca Ilie lui Simion	2	-	1540
24.	Petruț Ion	-	690	333
25.	Vas Ludovig	2	-	1540
26.	Veia Gheorghe a Paraschivei	-	600	290
27.	Stoian Ilie I. Irimie	2	60	1570
28.	Ujică Ilie lui Pavel	2	403	1735
29.	Simion Andrei I. Iosif	2	600	1570
30.	Moldovan Mihăilă lui Vasile	2	129	1603
31.	Moldovan Grigore lui Vasile	2	-	1540
32.	Desc. lui Teslovan Vasile lui Ion	-	600	290
33.	Hurubă Grigore lui Vasile	-	1530	737
35.	Rus Ion I. Andrei	2	30	1553
36.	Moldovan Grigore lui Irimie	2	-	1540
37.	Dușa Ștefan I. Todor	2	13	1547
38.	Bodor Alexandru I. Al.	1	1528	1506
39.	Stoian Al. lui Dumitru	2	50	1565
40.	Erezii lui Moldovan Ilie I. Irimie	2	-	1540
41.	Pop Chirilă lui Nichita	2	-	1540
42.	Pui Mihăilă I. Gavril	2	-	1540
43.	Rebrișorean Simion	1	300	916
44.	Lirca Ștefan I. Gheorghe	2	-	1540
45.	Truța Simion a Dochitei	2	22	1551
46.	Codreanu Ioan a Anei	2	250	1640
47.	Moldovan Nicolaea Palaghiei	2	20	282
48.	Bobric Dumitru I. Grigore	2	-	1540

49.	Truța Todor lui Grigore	2	-	1540
50.	Fazakas Iosif I. Blasiu ?	-	590	283
51.	Chelemen Vasile lui Iacob	1	115	830
52.	Marton Gheorghe I. Vasile	-	60	290
53.	Marton Petrea I. Vasile	1	1590	1536
54.	Negrea Nicolae I. Grigore	2	-	1540
55.	Tătar Ion I. Simion	1	1531	1507
56.	Truța Grigore I. Ion	-	600	290
57.	Cristea Gh. lui Gheorghe	2	-	1540
58.	Miron Ilie lui Pantilimon	2	-	1540
59.	Antal Constantin I. Gavril	2	-	1540
60.	Györfy Mozeș I. Gheorghe	2	165	1621
61.	Teslovan Ion I. Constantin	2	-	1540
62.	Cristea Simion I. Toader		600	290
63.	Bordea ? Nicolae I. Andrei	2	-	1540
64.	Negrea Mihăilă I. Nichita	2	41	1560
65.	Codrean Ionel I. Vasile	2	-	1540
66.	Ciobotă Gherasim I. Gheorghe	1	1543	1514
67.	Istrate ? Ion lui Gavril	2	65	1572
68.	Stoian Constandiu I. Sasu	-	729	351
69.	Pui Simion I. Vasile a Plopișanului	1	620	1069
70.	Natea Gavril a Paraschivei	1	982	1243
71.	Antal Alexandru I. Ion	2	-	1540
72.	Goia ? Chirilă	1	1595	1838
73.	Nuț Ion lui Chirilă	2	-	1540
74.	Nuț Nicolae lui Ilie	2	-	1540
75.	Natea Chirilă I. Ion	-	1470	709
76.	Sbântu ? Pavel I. Nicolae	-	1200	578
77.	Natea Simion I. Ion	-	835	406
78.	Ciobotă Gheorghe I. Gavril	-	600	290
79.	Vodă Nicolae I. Petrea	1	800	1155
80.	Braic Constandiu I. Dumitru	-	650	314
81.	Stoian Dumitru I. Nicolae	1	930	1218
82.	Erezii lui Truța Ion I. Nicolae	2	-	1540
83.	Chiper Nichita I. Ilie	2	-	1540
84.	Sbanca Teodor cu erezii Vasile și Ion	-	678	324
85.	Dușa Ion I. Tilibor ? cu erezii...și soția Ioana	1	1379	1435
86.	Sbântu Gavril a Marinei	-	668	323
87.	Lörincz Teodor	-	590	285
88.	Braic Simion I. Gavril	-	630	304
89.	Coșârcar Vasile a Eftimiei	2	270	1671
90.	Râpan Petru I. Toader	2	252	1663
91.	Ciobotă Neculae I. Andrei	1	980	1248
93.	Pui Gherasim ? I. Zaharie	1	400	1007
94.	Natea Constantin lui Axinte	2	70	1575
95.	Mihail Ion lui George	2	-	1540
96.	Covrig Vasile lui Simion	2	-	1540
97.	Marton Vasile lui Ion	-	600	290

98.	Marc Gheorghe lui Grigore	1	960	1522
99.	Erezii lui Marton Grigore lui Ion ?	2	70	1575
100.	Sbântu Luca lui Ioan	2	-	1540
101.	Vodă Teodor lui Ioan Cătană	1	406	966
102.	Moldovan Constandui I. Zaharie	2	50	1868

(ANDJ-Mureș,fond *Comisia de expropriere și împrăprietărire a județului Mureș*, dosar nr.250)

Anexa 3

ARDEAL

Județul Mureș
Comuna Sărmaș
Data pe care se face debitarea 1 Ianuarie 1934

TABLOU
cu sătenii împrăprietăriți cu arătarea sumelor datorate drept preț al loturilor și
spese de măsurătoare²⁶

Nr. crt.	Numele și prenumele	Suprafața		Prețul inițial	Prețul datorat		Total	Obs.
		iug.	st.p.		Redus 50%	Adaos pt. Rezerve 5%		
1.	Vulcan Ioan		730	1311	656	66	722	900lei/jug
2.	Macarie Neculai		1500	4444	2222	222	2444	
3.	Moldovan Vasile		1438	4409	2205	220	2425	
4.	Plaga Petru		310	3774	1887	189	2076	
5.	Voșlobean Mihăilă lui Grig[ore]		625	1252	626	63	689	
6.	Borș Gavrilă		421	1147	574	57	631	
	Total	8	224	16337	8170	817	8987	

Se certifică de noi prezentul tablou de debit în sumă totală de lei 8987 (opt mii nouă sute optzeci și șapte) care reprezintă valoarea loturilor.

L.S.
Serviciului Agricol Ciuc,
s.s.

Subdirector,
s.s.

Directorul

Ioan I. Borș

Matache Ivan

* La total se mai adăuga 120 lei la jugăr pt spese de măsurătoare și parcelare

²⁶ DJAN Mureș, Fond *Comisia de expropriere și împrăprietărire a Județului Mureș*, dosar nr. 203, f. 62
<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://muzeulmures.ro>

Anexa 4

ARDEAL

Județul Mureș

Comuna Sărmaș

Data pe care se face debitarea 1 Ianuarie 1934

TABLOU

cu sătenii împroprietăriți cu arătarea sumelor datorate drept preț al loturilor și spese de măsurătoare²⁷

Nr. crt.	Numele și prenumele	Suprafața		Prețul inițial	Prețul datorat		Total	Adaos 120 lei Spese măsurătoare	Obs.
		Jug	St.p.		Redus 50%	Adaos pt. Rezerve 5%			
1	Vulcan Ioan	2	1360	143	14	157	157	360	100 lei/ jug.
2	Platon Dumitru I. Gheorghe	4	342	421	211	21	232	540	-/-
3	Voșlobean Mihăilă lui Grig[ore]	2	298	263	132	13	145	360	-/-
4	Borș Gavrilă	3	-	300	150	15	165	360	-/-
	Total	2	1100	1269	636	63	699	1620	-/-

Se certifică de noi prezentul tablou de debit în sumă totală de lei 8987 (opt mii nouă sute optzeci și șapte) care reprezintă valoarea loturilor.

L.S.

Directorul

Serviciului Agricol Ciuc,

Subdirector,

S.S.

Ioan I. Borș

S.S.

Matache Ivan

Anexa 5

Proces-verbal,

24, 25, 26, 27 și 28 octombrie 1934

[...] Comuna Toplița a fost împroprietărită în mod definitiv cu o suprafață de 4509 jug. și 1105 stj.p., expropriată de la 7 proprietari și anume:

1) Soc. An. Forestieră din Reghin 877 jug., din care 632 jug 995 stj.p. în Mermezău și 244 jug 605 stj.p. pe Săcu

2) Urmanczi Ferdinand, absenteist, 1408 jug., 1097 stj.p. la Lomaș-Puturosu

3) Frații Eltető 101 jug. 888 stj.p în Bătrâna

²⁷ DJAN Mureș, Fond Comisia de expropriere și împroprietărire a Județului Mureș, dosar nr. 203, f. 64

- 4) Urmanczi Ieronim 229 jug. La Săcu-Orosbic
- 5) Fam. Banffy, 1357 iug. 720 stj. p. din care 1064 jug. 72 stj. p. în Bătrâna și 293 jug. 648 stj. p. la Fâncel
- 6) Zoltan Banffy, absenteist, 306 jug. în Fâncel
- 7) Succesorii Mandel Schwartz, 140 jug. la Pârâul Neagra în hotarul Stânceni

(Arhivele Naționale Direcția Jud. Mureș, fond *Comisia de expropriere și împrăștiere a județului Mureș*, fond nr 55, inv. nr. 285, dosar nr. 250, fila 56)

Anexa 6

România
Curtea de Apel Tg Mureș
No.c.251/20/1930

Sentință

referitoare la stabilirea prețului convenit proprietarului Domeniul Sivic al Fam. Banffy Gudemesterhaza s.p. cu sediul în Răstolița pentru exproprierea pădurii sale situate în Toplița Română

[...] Corpul de pădure „Fâncel” este situat în punctul inferior la 7 km. de sătucul „Gudea” adică de la malul Mureșului, are drumuri de scoatere concentrate la Valea „Gudea Mare” pe care este construită și o cale ferată industrială cu ecartamentul 760 m/m ce de asemenea poate intra în considerare pentru transportul materialului lemnos.

În ceea ce privește configurația terenului: este accidentat, caracteristic regiunii muntoase cu pante care variază între 5-40°

Pădurea expropriată fiind situată pe versantele pâraielor „Aluniș”, „Cutia”, „Cracu”, „Gudea Mare”, „Buneasa”, „Fâncel” și „Pretorului”.

Din punct de vedere hidrografic „[...]” pădurea este bogată în ape curgătoare în cantități mari pe care se poate face *transport cu uluc* (s.n.), cu multă ușurință.

(Arhivele Naționale Direcția Jud. Mureș, fond *Comisia de expropriere și împrăștiere a județului Mureș*, fond nr 55, inv. nr. 285, dosar nr. 250, fila 217)

Anexa 7

Proces-verbal

din 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17 aprilie 1926

din care rezultă că proprietarul Urmanczy Ieronim posedă:

„[...] terenuri ocupate de fabrici, forestiere, clădiri aparținătoare;

locuri de depozitat: 133 jug 328 stj. p.;

locuri de *legat plutele* (s.n.): 33 jug. 174 stj. p.

[...] La punctual numit Tinov:

după cartea funduară fabrica pentru depozitat lemne este în continuare a proprietarului la nr. top. 1878/1; 1882/1, 1883/1; 1883/2 până la 1884/3, este o suprafață de 2 jug. 660 stj. p. din care 470 pentru *canal* (s.n.), restul pentru *depozitat lemnul de plute* (s.n.)”

(Arhivele Naționale Direcția Jud. Mureș, fond *Comisia de expropriere și împrăștiere a județului Mureș*, fond nr 55, inv. nr. 285, dosar nr. 252, fila 274)

Anexa 8

Primăria comunei Gălăuțăș
Ad No 1230/932

Domnule Ministru

Având în vedere deciziunea No 193691/932 a on.minister de Agricultură și domenii, referitor la urgentarea definitivării reformei agrare în Ardeal, venim a înainta următorul:

MEMORIU:

Anexa 10

TABLOU
de debitul comunei *Toplița* împroprietărită cu pădure comună *de la societatea anonimă forestieră din Reghinul săsesc*

No. crt.	Comuna	Suprafață		Prețul de exproprierare pe logiu		Prețul total de exproprierare		Valoarea compensației pe cota 10% din prețul total		Total general		Spese de măsurătoare		Numele fostului proprietar	Observații
		log.	ap.	Lei	b.	Lei	b.	Lei	b.	Lei	b.	Lei	b.		
1	Toplița	552	-	120	-	6624	-	6624	-	6624	-	-	-	Societatea Anonimă Forestieră Reghin	
		215	-	240	-	15240	-	15240	-	15240	-	-	-		
	Total	767	-					21864	-	21864	-	-	-		

Se certifică de noi prezentul tablou de debit întocmit pe suprafață de pădure, alăturându-se dovada hotărârii de împroprietărire, precum și data preluării pădurii dela fostul proprietar, de către organele statului.

Director agronom: *Agromom șef:*

Tablou cu debitul comunei Toplița împroprietărită cu pădure comună de la Societatea Anonimă Forestieră din Reghinul săsesc jud. Mureș (fondul citat, dos.nr 250)

Anexa 11

TABLOU
De debitul comunei *Toplița* împroprietărită cu pășune comună

No. crt.	Comuna	Suprafață		Prețul de exproprierare pe logiu		Prețul total		Alina de 5% compensație pe cota 10% din prețul total		Total general		Spese de măsurătoare		Numele fostului proprietar	Din comuna	Observații
		log.	ap.	Lei	b.	Lei	b.	Lei	b.	Lei	b.	Lei	b.			
1	Toplița	478	135	30	-	14280	-	662	-	14942	-	-	-	Melik Stefan	Toplița	Tabloul este în conformanță cu actele care au servit la delimitarea terenului și a debitului total al comunei de 14942 lei 135 b.
	Total															

Se certifică de noi prezentul tablou de debit întocmit pentru pășune comună, la care se alătură și dovada de împroprietărire a Comisiei de ocol, menționând ca proprietarii și-au primit plata terenului dela stat începând cu anul 1937. Înțelegem să nu mai încasem direct dela stat.

Consilier agronom: *Agromom șef:*

Tablou cu debitul comunei Toplița împroprietărită cu pășune comună de la Melik Stefan (fondul citat, dos.nr 250)

Anexa 12

Comuna Gălăuțaș

TABLOU

de debitul comunei Gălăuțaș împroprietărită cu pădure comunală

No. nr.	Comuna	Suprafață		Prețul de exproprierare pe jug		Prețul total de exproprierare		Valoarea venitului pe an		Total general		Spese de înregistrare		Numele fostului proprietar	Observații
		Jug	stg	Lei	B	Lei	B	Lei	B	Lei	B	Lei	B		
1.	Gălăuțaș jud. Mureș	972	458	100	-	97228	-	70862	-	168591	-	112500	-	Lei de fondul de pășuni	
Total ..		972	458	100	-	97228	-	70862	-	168591	-	112500	-		

Se certifică de noi prezentul tablou de debit înlocuit pe suprafață de pădure, înlocuită cu pășuni, care a fost
alăturându-se dovada hotărârii de împroprietărire, precum și date primăriei pășunii dela fostul proprietar, de către orga-
nismele statului.

Agronom asst:
[Signature]

Consilier agricol:
[Signature]

Tabloul cu debitul comunei Gălăuțaș împroprietărită cu sol pădure pentru pășune comunală de la Societatea Anonimă forestieră din Reghinul săsesc jud. Mureș (fondul citat, dos.nr 8)

Anexa 13

Judetul Mureș
Comuna Gălăuțaș
pășuni și sol de pădure de
121000

TABLOU

De debitul comunei Gălăuțaș împroprietărită cu pășune comunală

Nr. nr.	Comuna	Suprafață		Prețul de exproprierare pe jug		Prețul total		Adăuga de 5% exproprierare totală		Total general		Spese de înregistrare		Numele fostului proprietar	Din comuna	Observații
		Jug	stg	Lei	B	Lei	B	Lei	B	Lei	B	Lei	B			
1.	Gălăuțaș jud. Mureș	240	979	150	-	36000	-	1805	-	37805	-	28900	-	Lei de fondul de pășuni		
Total		240	979	150	-	36000	-	1805	-	37805	-	28900	-			

Se certifică de noi prezentul tablou de debit înlocuit pentru pășune comunală (la care se alătură și dovada de împo-
prietărire a Comisiei de ocol) menționând că proprietarii și-au primit plata veniului dela stat începând cu anul 1926 în
măsură să nu mai încaseze direct dela săteni.

Agronom asst:
[Signature]

Consilier agricol:
[Signature]

Tabloul cu debitul comunei Gălăuțaș împroprietărită cu pășune comunală de la Societatea Anonimă forestieră din Reghinul săsesc jud. Mureș (fondul citat, dos.nr 84)

Anexa 14

Nr. sur.	Numele și prenumele celor îndreptățiți	Comuna unde domiciliat	Cate-oria din care face parte de tabl. anprop.	Lotul de pământ suprafata în ing.	Lotul de pământ suprafata în st.	Lotul de pământ suprafata în ing.	Nr. ardelei în lot
1	Deltan Teodor lui Andreia	Gălăușag	I	-	-	1	1
2	Dum. I. Ghinghian Vasile	Gălăușag	I	-	-	4 400	26
3	Mare Andreia lui Petru	"	I	-	-	3 800	25
4	Mădăgan Gheorghe	"	II	-	-	4 400	27
5	Copeș Petru I. Dumitru	"	II	5	-	-	11
6	Cotfas Nicolae lui Petru	"	II	-	-	4	23
7	Deltan Gavril lui Andreia	"	II	-	-	1	2
8	Filișag Ioan I. Teodor	"	II	-	-	3 800	28
9	Mareu Iacob	"	II	-	-	4 400	30
10	Mitani Stefan	"	II	5	-	-	12
11	Moldovan Vasile	"	II	5	-	-	13
12	Morar Ioan lui Constantin	"	II	-	-	-	-
13	Morar Nicolae I. Const.	"	II	-	-	1	3
14	Pop Avram lui Nicolae	"	II	5	-	-	14
15	Puș Simeon	"	II	5	-	-	15
16	Rugină Ion I. Grigore	"	II	-	-	3 1000	9
17	Rugină Mihai I. Iacob	"	II	-	-	1	4
18	Trămbișag Vasile I. Ion	"	II	5	-	-	16
19	Trușă Petru I. Gavril	"	II	5	-	-	17
20	Vaidag Filip	"	II	-	-	4 400	31
21	Vaidag Petru I. Ion	"	II	-	-	4 400	34
22	Clăbucă Ion I. Dumitru	"	IV	5	-	-	18
23	Mareu Gheorghe I. Petru	"	IV	-	-	3 1200	8
24	Rugină Ion I. Simeon	"	IV	-	-	2 800	33
25	Trușă Nicolae I. Mihail	"	VI	-	-	1	5
26	Cogăreș Dumitru	"	VI	5	-	-	19
27	Isanda Ion	"	VI	5	-	-	20
28	Gross Andreia I. Irimie	"	VI	5	-	-	21
29	Mare Andreia I. Dumitru	"	VI	5	-	-	22
30	Platon Eftimie	"	VI	5	-	1 800	7
31	Rugină Nicolae	"	VI	-	-	1	6
32	Rugină Petru & Teodora	"	VI	5	-	-	23
33	Rusu Ion & Anai	"	VI	5	-	-	24
34	Săniu Petru & Ioanei	"	VI	-	-	4	32
35	Trușă Ion lui Petru	"	VI	-	-	4	-
Total general				70	-	53 1000	-

Gălăușag, la 15 Septembrie 1925.-
Agronom Regional, Kertész s.n.
(L.S.)

Primer, Nicol
(L.S.)

Delegații ținătorilor
Alexandru Tru

conformitatea copiei cu originalul:
Gălăușag, la 30 martie 1937.-

JUD. MUREȘ
COMUNA: GĂLĂUȘAG
PLASA: TOPOLITZ

Tabel cu cei îndreptățiți din comuna Gălăușag la împroprietărire prin reforma agrară din 1921(din fondul citat, dos.nr 84)

Anexa 15

CONSILIUL AGRICOL

Indepul *Comuna*
Comuna *Reșet*

TABLOU
de debitul comunei *Subcetate* împroprietărită cu pădure comună

Nr. crt.	Comuna	Suprafața		Prețul de exproprier pe jugăr		Prețul total de exproprier		Valoarea exproprier pe 100 ha, 1925 și anii 1926-1928		Total general		Spate de măsurătoare		Numele fostului proprietar	Observații
		jug.	sup.	Lei	B	Lei	B	Lei	B	Lei	B	Lei	B		
1.	<i>Subcetate</i> <i>Reșet</i>	321	836	1000	-	321210	-	152.96	-	473785	-	38580	-	<i>Melik Ștefan</i>	
Total ..		321	836	1000	-	321210	-	152.96	-	473785	-	38580	-		

Se certifică de noi prezentul tablou de debit întocmit pe suprafața de pădure, cu prețuri stabilite la valoarea fondului, alăturându-se dovada hotărârii de împroprietărire, precum și data/preluării pădurii dela fondul proprietar, de către organele abilitate ale statului.

Consilier agricoli:
(1) Al. Ștefan

Agronomi șefi:
(1) Ștefan

Tabloul cu debitul comunei Subcetate împroprietărită cu pădure comună de la fam. Melik Ștefan ((din fondul citat, dos.nr 234)

Anexa 16

CONSILIUL AGRICOL

Indepul *Comuna*
Comuna *Reșet*

TABLOU
De debitul comunei *Subcetate* împroprietărită cu pășune comună

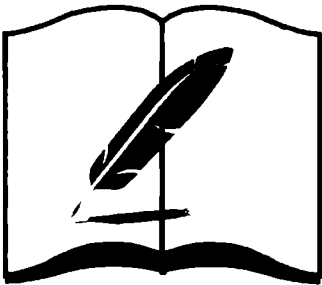
Nr. crt.	Comuna	Suprafața		Prețul de exproprier pe jugăr		Prețul total de exproprier		Alina de 5% pentru amortismentul și rezerve		Total general		Spate de măsurătoare		Numele fostului proprietar	Din comuna	Observații
		jug.	sup.	Lei	B	Lei	B	Lei	B	Lei	B	Lei	B			
1.	<i>Subcetate</i> <i>Reșet</i>	505	1285	150	-	75750	-	3789	-	79539	-	60780	-	<i>Melik Ștefan</i>	<i>Ștefan</i>	
Total		505	1285	150	-	75750	-	3789	-	79539	-	60780	-			

Se certifică de noi prezentul tablou de debit întocmit pentru pășune comună, la care se alătură și dovada de împroprietărire a Comisiei de ocol, menționând ca proprietarii și-au primit plata terenului dela stat începând cu anul 1927 luându-se în calcul că nu mai încasează direct dela stat.

Consilier agricoli:
(1) Al. Ștefan

Agronomi șefi:
(1) Ștefan

Tabloul cu debitul comunei Subcetate împroprietărită cu pășune comună de la fam. Melik Ștefan (din fondul citat, dos.nr 234)

ELITA ECONOMICĂ EVREIASCĂ DIN TÂRGU-MUREȘ ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

VASILE ȘANDOR

Jewish economic elite of Târgu-Mureș in the interwar period

Abstract

During the inter-war period the presence of Jews in Tg.-Mureș was important, through their number of approximately 3.500 in 1924, from a population of 35.000 inhabitants, over 4.800 out of 38.417 and 7.500 from a total population of approximately 50.000 inhabitants in 1944 and, more importantly, through their visible and efficient labour conscription, both in economy and in liberal professions. The place they occupied in the town's topography, with predilection, but not exclusively, in the central area, suggests even more the role of extremely present and dynamic factor of the Jewish community in town.

According to the 1930 census data, that year the number of the total Jewish population was 4.828, with 22.387 Hungarians, 9.795 Romanians, 632 Germans, 400 Gypsies, 181 Russians, 70 Bulgarians, 55 Ruteno-Ucraniens, 36 Czechs, Slavokians, 26 Armenians, 18 Serbians, Croations, Slovenians, 9 Polish people, 5 Turkish people, 3 Albanians, 2 Greeks, 70 others (in the county there were 9.959 Jews, 132.719 Romanians, 123.317 Hungarians, 11.283 Germans etc).

Until 1940, there have been 158 social Jewish firms, with Jewish participation with the social residence in Tg.-Mureș. If concerning the number of firms and their affiliation (associates, shareholders, the structure of the Administration Committees and the Censors Committees) the existing information has a reasonable degree of correctness, the situation is not the same as far as other aspects are concerned, such as staff structure – from a professional as well as from an ethnical point of view, wages and social protection, capital, business numbers, etc., aspects slightly or not at all present in the existing documents.

Among the Jews present in the city's economical life - manufacturers, merchants, financiers, lawyers, doctors, chemists, engineers - a part of them were involved, in different hypostasis - as owners, shareholders, leaders, censors, clerks and leaders of the branches or agencies of some firms from outside the city - in an important number of firms and can be considered as being part of the economical elite of Tg.-Mureș. Some find themselves in the leadership of some production, trade and services firms as well as some banks.

Threatened, especially at the end of the 1930s, by the manifestations of the extreme right organisations, from Romania as well as, after the concession of Ardeal, from Hungary, the Jews from Tg Mureș had been submitted then, in an extremely brutal way, to the terror broken loose by the fascist-horthyst government, under the pressure and with the collaboration of the Nazi authorities, from March-June 1944.

Surviving the Holocaust in precarious conditions, only approximately 1.500 Jews from Tg Mureș returning to the Nazi camps (in total 2.208 persons were consigned as having returned from deportation in Tg Mureș, not all of them native of the city), the Jewish businessmen resumed, in 1945, the activities they had been forced to abandon in 1944.

The inconvenience of the communist system, the constitution of the Israel State and the attractiveness of the Occident determined, however the emigration of the majority of Jews towards the Occident and Israel, nowadays the community from Tg.- Mureș counting only approximately 200 members, including the non-Jewish members of their families.

În perioada interbelică prezența evreilor în Tg.-Mureș era importantă, prin numărul lor de aproximativ 3500 în 1924, dintr-o populație de 35.000 de locuitori, peste 4.800 din 38.417 în 1930 și 7.500 dintr-o populație totală de aproximativ 50.000 de locuitori în 1944 și, mai important, prin prestația lor vizibilă și eficientă, atât în economie cât și în profesiile liberale. Locul ocupat în topografia orașului, cu predilecție, dar nu exclusiv, în zona centrală, sugerează în plus rolul de factor extrem de prezent și dinamic al comunității evreiești în oraș.

În ce privește prezența și ponderea evreilor în diverse structuri sociale, economice, profesionale din Tg.-Mureș și împrejurimi, sunt precizate în datele Recensământului din 1930.

Potrivit acestuia, în acel an numărul total al populației evreiești era de 4828, față de 22.387 maghiari, 9795 români, 632 germani, 400 țigani, 181 ruși, 70 bulgari, 55 ruteno-ucraineni, 36 cehi, slovaci, 26 armeni, 18 sârbi, croați, sloveni, 9 poloni, 5 turci, 3 albanezi, 2 greci, 70 alții (în județ erau 9959 de evrei, față de 132.719 români, 123.317 maghiari, 11.283 germani, etc.)¹.

Dintre evrei, 43 se ocupau cu exploatarea solului (411 în județ), 2 cu exploatarea subsolului (10 în județ), 220 în industria metalurgică (349 în județ), 116 în industria lemnului (729 în județ), 96 în construcții (138 în județ), 522 în industria textilă și manufacturieră (937 în județ), 253 în industria alimentară și a tutunului (544 în județ), 114 în industria chimică, a hârtiei și a tiparului (158 în județ), 22 în alte întreprinderi industriale nespecificate, 175 cu credit, reprezentanțe și agenții de comerț (204 în județ), 1731 cu comerț (3855 în județ), 89 cu transporturi (284 în județ), 470 în instituții publice (739 în județ), 784 cu diverse alte ocupații nespecificate (1.177 în județ) și 191 cu ocupații nedeclarate (345 în județ)².

În județul Mureș, în alcătuirea sa de atunci, ca și în toată Transilvania, în perioada interbelică, economia - industria, comerțul, băncile - se găsea în principal mâinile maghiarilor, evreilor, și într-o măsură mult mai redusă, germanilor, aceștia din urmă în principal în zona Reghin. Faptul este demonstrat pe deplin de consemnările din Registrul Oficiului Comerțului Mureș din perioada 1900-1950, perioadă în care majoritatea covârșitoare a asociațiilor, acționarilor și membrilor conducerilor firmelor industriale și comerciale au fost evrei și maghiari.

În continuarea perioadei antebelice, în desfășurarea unui proces de mai lungă durată, din 1920 se constată o vizibilă efervescență economică, atât în termeni relativi, stimulată și de relansarea consecutivă Primului Război Mondial, cât și în termeni absoluți, datorită mai ales investiției capitalului, obținut în urma exproprierilor care au însoțit reforma agrară din 1920, în industrii și bănci, datorită capitalului străin dar și politicii Statului Român de stimulare a dezvoltării economice a orașului³. Creșterea spectaculoasă a populației în general, a numărului evreilor în special - de la aproximativ 3.500 la aproximativ 7.500 - are loc, pe lângă sporul natural, în legătură directă cu această evoluție, fiind influențată de această evoluție economică, pe care, la rândul ei, a influențat-o.

Diversitatea provenienței geografice a evreilor ocupați cu afaceri în Tg.-Mureș ne poate oferi o idee privind un anumit gen de atractivitate pe care orașul o reprezenta la sfârșitul secolului XIX și în prima parte a secolului XX.

Pe lângă cei 70 dintre evreii cu proveniența geografică certă care erau din Tg.-Mureș, 126 erau din județul Mureș (în configurația sa de atunci), 13 din județul Alba, 1 din Arad, 1 din Bacău, 20 din Bihor, 8 din Bistrița, 2 din Brașov, 1 din București, 1 din Caransebeș, 2 din Cernăuți, 1 din Chișinău, 8 din Ciuc, 12 din Cluj, 5 din Hunedoara, 18 din Maramureș, 1 din Mehedinți, 15 din Năsăud, 11 din Odorhei, 13 din Satu-Mare,

¹ *Recensământul din 1930*. Vol. V, pp.239 și 242.

² *Ibidem*.

³ Virgil Pană, *Minoritari și majoritari în Transilvania interbelică*, Ed. Tipomur, 2005, p. 217.

2 din Sălaj, 1 din Sfântu-Gheorghe, 5 din Sibiu, 5 din Solnoc, 24 din Someș, 1 din Storojineț, 2 din Suceava, 28 din Târnava-Mică, 10 din Târnava-Mare, 11 din Trei Scaune, 13 din Turda; 5 din Cehoslovacia, 3 din Iugoslavia, 4 din Polonia, 15 din Ungaria. Statistica este parțială pentru că proveniența geografică nu este cunoscută în toate cazurile. În stadiul actual al cercetărilor nu este cunoscut numărul evreilor afaceriști născuți în Tg-Mureș care s-au mutat în alte localități din țară sau din străinătate; cert este că, în interiorul județului, în perioada interbelică, dintre afaceriștii din Tg.-Mureș, sunt cunoscuți din documentele oferite de Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, numai 10 care s-au mutat și au făcut afaceri în alte localități ale județului, toți de naționalitate maghiară.

Deși informațiile care mai există despre întreprinzătorii evrei din perioada 1919–1940 sunt, datorită vicisitudinilor istoriei secolului XX, parțiale și disparate, iar cercetarea acestui aspect al vieții orașului fie încă nu a fost demarată, fie încă nu și-a arătat rezultatele, se poate încerca schițarea unei imagini de ansamblu, corectă în aspectele ei esențiale și generale. Dificultățile unui asemenea demers sunt generate de parcimonia documentelor care să certifice o bună parte a aspectelor temei de cercetare, distribuirea inegală a documentelor, mai consistente în cazurile unor firme dar aproape inexistente în altele, ca și de o anumită incertitudine privind un procent redus din onomastica evreiască.

O situație statistică generală pentru perioada interbelică nu există; lista existentă a evreilor mureșeni dispăruți în Holocaust nu este completă, corelarea ei cu lista evreilor întorși nu este integral relevantă, cu atât mai mult cu cât o parte dintre evreii supraviețuitori nu s-au întors, preferând emigrarea, alții s-au întors în România dar nu în Tg.-Mureș iar o parte din cei sosiți în Tg.-Mureș nu erau originari din oraș.

În perioada interbelică, în majoritatea firmelor sociale din Tg-Mureș, elementul evreiesc era bine reprezentat.

În perioada 1918 - 1940, perioadă la care se referă datele din prezentul articol, am constatat existența a 250 de firme sociale integral evreiești și cu participare evreiască, cu sediul social în Tg.-Mureș, cifră probabil incompletă⁴. Informațiile referitoare la numărul firmelor și componența lor în ce privește asociații, Consiliile de Administrație, Direcțiunile și Comisiile de cenzori informațiile existente au totuși un grad rezonabil de corectitudine, având în vedere documentația parțială și dezechilibrată. Mult mai puține informații avem în ce privește acționarii societăților anonime pe acțiuni, lipsind în multe cazuri cu desăvârșire orice documentație în acest sens. În ce privește capitalul firmelor, suntem în situația de a nu avea certitudini în toate cazurile, pentru o parte din cazuri fiind obligați la constatări parțiale, datorită aceluiași lacune documentare.

Referitor la alte aspecte, cum sunt componența personalului - atât din punct de vedere profesional cât și etnic, al salarizării și protecției sociale, activității curente, cifrei de afaceri, dividendelor, legislației economice, etc. - acestea nu fac obiectul prezentei analize.

În ce privește clasificarea firmelor după tipul de activitate desfășurată, chiar dacă o analiză foarte critică o poate aprecia ca relativă, este utilă pentru nuanțarea imaginii prezenței evreilor în viața economică mureșeană; prin urmare, nu trebuie respinsă ci completată, optimizarea ei sau elaborarea de alternative fiind oricând binevenite.

⁴ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, *Fond Tribunalul Mureș*, Registrele nr. 8,9,10 Firme Sociale.

Concluziile de mai jos vor putea fi (și va fi necesar să fie) amendate și modificate într-o măsură importantă numai atunci când, într-un stadiu mai avansat al cercetării, vor fi puse în valoare și alte informații, mai consistente privind aspectele în discuție.

Prezența firmelor sociale evreiești în economia orașului Tg.-Mureș, în perioada 1931-1940, era următoarea:

1. Din firmele existente în perioada analizată, 32 erau firme de **firme de producție**: 5=15,62% din totalul firmelor (conform informațiilor actualmente disponibile în principal din Registrul analitic al firmelor sociale de la Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, „Almanahul Orașului Municipal Tg.-Mureș” din 1924, statistici și sinteze oficiale ale Camerei de Comerț și Industrie și Primăriei) erau cu componentă exclusiv evreiască (proprietari, acționari, membri în Consiliile de Administrație, cenzori), cu capital cunoscut (=minimal) de 6.350.000 de lei=5,85%.

16 firme=50% erau cu componentă evreiască de 50-100%, cu capital cunoscut de 64.845.000 de lei=60,52%.

Firme cu 50-100% componentă evreiască au fost 21, reprezentând 65,62%, cu un capital cunoscut de 71.195.000 de lei, reprezentând 66,37%.

10 firme=31,26% cunoscute erau cu sub 50% evrei și neevreiești, cu capital cunoscut de 36.100.000 de lei=33,63%.

Despre 1 firmă=3,12% nu avem informații privind capitalul.

Totalul general al capitalului cunoscut al acestor firme a fost de 107.295.000 de lei.

Pe lângă acestea, au existat 2 sucursale ale unor firme dinafara orașului.

2. **Firmele sociale de comerț** erau în număr de 117, din care 63=53,84% erau firme cu componentă integral evreiască, având un capital total cunoscut de 57.612.779=69,32% de lei.

19 firme sociale=16,23% aveau în componentă evrei în proporție de 50-100%, cu un capital total cunoscut de 8.440.000 de lei=10,13%.

Firmele cu componentă evreiască de 50-100% erau 82, reprezentând 70,07%, având un capital cunoscut de 66.052.779 de lei, reprezentând 79,45%.

Cu o componentă de sub 50% evrei și fără evrei în conducere erau 35 firme=29,93%, cu un capital total cunoscut de 17.195.000 de lei=20,55%.

Totalul capitalului cunoscut al acestor firme a fost de 83.247.779 de lei.

La acestea se adaugă un număr de 26 de sucursale înregistrate ale unor firme dinafara orașului.

3. **Firme sociale de producție și comerț** au fost în număr de 37.

Cu componentă evreiască de 100% erau 14=37,83% din totalul firmelor, cu un capital total cunoscut de 8.930.000 de lei=16,51%.

Cu evrei în componentă în proporție între 50 - 100% erau 16=43,24% total, cu un capital cunoscut în total de 31.100.000 de lei=57,50%.

Pe ansamblul firmelor de producție și comerț, cele cu prezență evreiască de 50-100%, erau în număr de 30, reprezentând 81,07%, cu capital total cunoscut de 40.030.000 de lei, reprezentând 74,01%.

Firme cu o pondere de sub 50% de evrei și fără evrei în componentă erau 7=18,93% din totalul acestor firme, cu un capital cunoscut total de 14.050.000 de lei=25,99%.

Totalul capitalului cunoscut deținut de această categorie de firme a fost de 54.080.000 de lei.

Pe lângă aceste firme a mai fost înregistrată 1 sucursală a unei firme dinafara orașului.

4. **Firme sociale de producție, servicii și comerț** au fost în număr de 7:

Cu componentă de 50-100% erau 2 firme=28,57% din firme, capitalul lor nefiind cunoscut.

Cu componență evreiască de sub 50% și fără evrei în componență erau 5 firme= 71,43% cu un capital cunoscut de 7.700.000 de lei.

5. Firme sociale de servicii au fost 36, din care integral evreiești și cu participare evreiască au fost în număr de 13.

Cu componență evreiască de 100% erau 8=22,22% din totalul firmelor cu acest profil, cu un capital total cunoscut de 2.548.000 de lei=16,07%.

3 firme nu au precizat capitalul.

Cu componență evreiască între 50-100% erau 5=13,88% din totalul firmelor, cu capital total cunoscut de 2.860.000 de lei=18,03%.

Totalul firmelor cu 50-100% componență evreiască era de 13, reprezentând 36,10%, având un capital cunoscut de 5.408.000 de lei, reprezentând 34,10%.

Firmele cu componență evreiască de sub 50-100% și fără evrei în componență, în număr de 13=63,90%, având un capital total cunoscut de 10.545.000 de lei=65,90%.

Totalul capitalului cunoscut al acestor firme a fost de 15.852.000 de lei.

La acestea trebuie adăugate cele 4 sucursale înregistrate ale unor firme dinafara orașului.

6. Firme sociale de servicii și comerț evreiești și cu participare evreiască între 50-100%, au fost în număr de 5, dintr-un total de 6, reprezentând 83,33%, având un capital cunoscut de 4.400.000 de lei.

Exista 1 firmă înregistrată, fără evrei în componență și fără a se cunoaște capitalul.

7. Bănci evreiești și cu participare evreiască au fost în număr de 8, dintr-un total de 15:

Cu componență 100% evreiască erau 2 bănci=13,33% și un capital cunoscut de 7.000.000 de lei= 8,84%.

Cu o componență evreiască între 50-100% erau 2=13,33% din totalul băncilor, cu un capital total cunoscut de 10.100.000 de lei=14,02%.

Totalul băncilor cu componență evreiască de 50-100% era de 4, reprezentând 26,66%, având un capital cunoscut de 17.100.000 de lei, reprezentând 22,86%.

Băncile cu componență evreiască de sub 50% și fără participare evreiască erau în număr de 11 și reprezentau 73,34% din firme, cu un capital total cunoscut de 62.071.000 de lei=77,14%.

Deși informațiile prelucrate până în acest moment nu pot reflecta întreaga realitate și prezintă situații aparent contradictorii, se poate estima totuși că procentul prezenței evreilor în conducerea firmelor semnifică și deținerea controlului asupra capitalului, deci și al deciziei, într-o proporție reală comparabilă.

În ce privește **firmele individuale**, pe ansamblu, proporția firmelor evreiești era de aproximativ 50%⁵.

Pentru a completa tabloul de mai sus, se mai impune o observație: dacă o minoritate dintre oamenii de afaceri evrei erau implicați în marile afaceri - termen care trebuie înțeles corect, economia mureșeană din perioada interbelică fiind o economie de importanță regională, de dimensiuni corespunzătoare în principal bazinului Mureșului mijlociu și zonelor adiacente -, marea lor majoritate au ocupat cu predilecție

⁵Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, *Fond Camera de Comerț și Industrie Tg.-Mureș*, Registrul Firmelor Individuale, Inventar nr. 42, Vol. I-Nr. 409, Vol. II-Nr. 410, Vol. III-411, Vol. IV-Nr. 412, Vol. V-Nr. 413, Vol. VI-Nr. 414, Vol. VII-Nr. 415, Vol. VIII-Nr. 416, Vol. IX-Nr. 417, Vol. X-Nr. 418, Vol. XI-Nr. 418, Vol. XII-419, Vol. XIII-Nr. 420, Vol. XIV-Nr. 421, Vol. XV-Nr.422

zona afacerilor de dimensiuni medii și mici, atât în cadrul firmelor sociale cât și a celor individuale.

Sugestivă și relevantă (deși încă incompletă), pentru prezența și ponderea firmelor sociale evreiești, în comunitatea orașului Tg.-Mureș, înțelegând firmele cu componență evreiască între 50-100% este și poziționarea topografică a acestora, sau a sediilor lor sociale (sucursalele firmelor străine menționate erau conduse de evrei):

1. Piața Regele Ferdinand (Piața Trandafirilor)

„Transport Lloyd” S.A. Oradea, Piața Unirii nr. 6, suc. Tg.-Mureș, la nr. 1, „**Frații Molnár**” S.N.C. comerț, la nr. 5, „**Moskovits Károly și Ibolya S.N.C.** ceasornicărie, la nr. 5, **Parfumeria „Ideal”** comerț, la nr. 5, „**Deutsch Dezső și Lang Izsák S.N.C.**” comerț, la nr. 5 și 17, **S.A. Pentru Comerț și Comision Bancar**”, la nr. 7, „**Widder & Erdélyi**” opticieni, la nr. 7, „**Friedmann și Csetri**” pălărieri, la nr. 9, „**Weintraub și Fosztó**” fotografi, la nr. 11, „**Bourne et Co.**” S.N.C., Societate pt. Comerț cu Mașini de cusut „Singer” la nr. 17, **Dibela László și Bergner S.N.C.** din Cluj sucursala Tg.-Mureș, comerț, la nr. 17, „**Frații Molnár**” S.A. comerț (continuă firma anterioară, de la nr. 5), la nr. 17 apoi la 33, „**Lajos Fürst și fiul Zoltán**” S.N.C. comerț, la nr. 17, **Fabrica de pâine „Regala” Pașca Teodor și Comp. S.N.C.**, magazin la nr. 19, „**Schwartz András et Co. în comandită**” comerț, la nr. 21, „**Văduva lui Simon Sámuel și Goldstein Sándor**” S.N.C. comerț, la nr. 21, „**Molnár Leon & Co**” comerț, la nr. 23, „**Hirsch & Co.**” comerț, la nr. 25 (în Pasajul Măcelarilor), „**Uzinele Dermata**” S.A., fabrică de pielărie și încălțăminte Cluj, sucursala (magazin) Tg.-Mureș comerț, la nr. 25, „**Jakabovits Sara și Szalai H.(ermann)**” S.N.C. comerț, la nr. 31, „**Rácz Béla et Comp.**” S.N.C. comerț, la nr. 31-33, „**Wolster & Kertész**” comerț, la nr. 33, **Béla Révész Tîrgu-Mureș**” librărie și tipografie, la nr. 35, **Hotel „Splendid”** S.A. la nr. 35, **Cafeneaua „Corso”** la nr. 37, „**I. Friedmann et Co.**” S.N.C. comerț, la nr. 41, „**Mestitz Mihály și Fiii**” S.N.C. moară (în str. Principele Carol - Gh. Doja la nr. 10) și afaceri cu lemn, la nr. 41, „**Józefina Demetter**” S.N.C. comerț, la nr. 43, „**Frații Nussbaum**” S.N.C. producție și comerț, la nr. 45 (și o fabrică în Mureșeni), „**Markovits Olga și Sámuel Gizella**” S.N.C. comerț, la nr. 45, „**Mercur**” S.A. comerț, la nr. 45, „**Sándor Mór, Serbu et Comp.**” S.N.C. comerț, la nr. 45, „**Rubin Vilmos și Kohn Lajos**” S.N.C. comerț, la nr. 45, „**Weinbach și Bodnár**” comerț, la nr. 45, **Librăria și Tipografia „Cultura”** (fost Révész Ernő) la nr. 49, „**Technica S.A.**” comerț, la nr. 49, „**S. A. Smilovits pentru Industria Lemnului**” producție lemn și comerț, la nr. 53 (unitatea de producție în str. Mihai Viteazul la nr. 41), „**Béla Rácz & Comp.**” , comerț, la nr. 53, „**Întreprizitul de Produse Agricole**” S.p.A. din Ludoșul de Mureș, comerț, sediul la nr. 55, **S.A. Casa de Economii „Agrár”** la nr. 55, „**Domuc**” S.A. pentru Industria de Lemn, sediul la nr. 55, S.A. „**Cassa de Schimb Ardeleana**”, la nr. 55, „**Frații Ungár și Jankovits Sámuel**” S.N.C. comerț, la nr. 57, „**Fischer Gyula & Fiii**” comerț, la nr. 57, „**Székely și Réti**” **Fabrica de Mobilă Ardeleană** S.A. depozit-magazin la nr. 65 (în Palatul Culturii), „**Marmorosch-Blank & Co**”, sucursala Tg.-Mureș, bancă, la nr. 2, „**Banca Generală de Credit din Diciosânmărtin (Tárnăveni)** sucursala Tg.-Mureș, la nr. 2, „**Bucher S.A. Pentru Comerțul de Ferărie**” la nr. 4, „**Frații Izsák**” S.N.C., comerț, la nr. 4, „**Interexim**” S.A., sucursala Tg.-Mureș, comerț, la nr. 4, „**Fritsch Izidor și Fiul**” S.N.C. comerț, la nr. 12, „**Molnár Emil & Braun Nándor**” comerț, la nr. 12, **Hotel „Britania”** S.p.A, la nr. 16 „**Comerț de Bumbac Eugen Rosenfeld**” S.A. la nr. 20, „**Eugen și Iosif Rosenberg**” S.A., comerț, la nr. 20, „**Eugen Rosenfeld și Iosif**” S.N.C. , comerț, la nr. 20, „**Banca Generală de Comerț din Tg.-Mureș**” S.A., la nr. 22, „**Fritsch și Léb**” S.N.C. comerț, la nr. 28 (o reprezentanță și la nr. 2-4), „**Coloniale**” S.A. de Comerț la nr. 28-30, „**Braun et Co.**” S.N.C., comerț, la nr. 32, „**Sarficom**” S.A.R. București, sucursala Tg.-Mureș, comerț, la nr. 34, „**Herkules**” S.A., Fabrică de tricotaje și ciorapi din Cernăuți sucursala (magazin) Tg.-Mureș, la nr. 36, „**Marcobin S.A. Română**” din București, sucursala Tg.-Mureș, comerț, la nr. 42, **Cofetăria „City”**, la nr. 42 (sucursală în str. Sf. Gheorghe nr. 5), **Cafenea, Hotel, Restaurant „Transsylvania”**, la nr. 42, „**Frații Izsák și Steinberger**” comerț, la nr. 44, „**Frații Izsák și Sternberg**” comerț, la nr. 44 (numele este parțial diferit; nu este clar dacă sunt o singură firmă), **Cafenea, Hotel și Restaurant „New-York”** S.A., la nr. 48, „**Nussbaum Mór și Lajos**” comerț, la nr. 50, „**Tosca**”, comerț, la nr. 50, „**Deutsch și Braun**”, comerț, la nr. 52, „**Gavril Weinbach și Carol I. Stark**”, comerț, la nr. 52, „**Mendel Farkas & Fiii**”, comerț, la nr. 52, „**Danubiana**” S.A. Română București **Fabrici și Rafinerii de Zahăr, București**, sucursala Tg.-Mureș comerț, la nr. 52 , „**S.A. pentru Comerț și Transport**”, la nr. 52, „**Ioan Kántor & Co**”, fotograf și comerț, la nr. 62, „**Lánczet M. și Fiii**”, comerț, la nr. 64,

„Banca de Credit Mărunt și Economie” S.A., la nr. 66, „Hartung & Grünbaum”, producție și comerț de rufe, la nr. 68, „Ferencz & Guttmann”, blănari, la nr. 76

2. Strada Sf. Gheorghe (Str. Revoluției, str. 22 Dec. 1989)

„Kincs & Klein”, comerț, la nr. 1, Cofetăria „City”, la nr. 5, „Agricola Fonciera” S.A. de Asigurări Generale, la nr. 5, „Surorile Lázár Klára și Ilona”, comerț, la nr. 7, „Frank și Comp.”, pălărieri, la nr. 15, Marmorosch-Blank et Comp.” S.A., bancă, sucursala Tg.-Mureș, la nr. 2, „Frații Pick” (?), comerț, la nr. 4, „Rosmann Henrik și Weisz Aladár” S.N.C., comerț, la nr. 6, „Moskovits Károly și Ibolya”, bijuterie, la nr. 24, „Belissima” Ida dr. Berner Mór et Co S.N.C., producție și comerț, la nr. 36, „Fabrica de Cărămizi și de Lut” S.A. din Tg.-Mureș (nu apare numărul), „S.A. Pentru Industrializarea Sticlei Tg.-Mureș” (nu apare numărul), „S.A. Edilă Ardeleană”, construcții, la bariera străzii Sf. Gheorghe.

3. Str. Călărașilor

„Frații Petranker”, comerț, la nr. 5, „Hermes” S.A., comerț, la nr. 5, „S.A. pentru Industria Lemnului și Comerțul de Marfă”, la nr. 5-7, „Agroferra” S.A., comerț, la nr. 7, „Frații Kráusz” S.N.C., producție și comerț, la nr. 11, „Lang & Comp.”, comerț, la nr. 13, „Diamantstein Henrik et Comp.”, comerț, la nr. 13 (mutată în str. Sf. Gheorghe nr. 3), „Diamantstein și Felsner”, comerț, la nr. 13, „Frații Salamon”, S.N.C., comerț, la nr. 17 (sediul la nr. 55), „Frații Heisikovits”, comerț, la nr. 19, „Mandel și Gabel”, comerț, la nr. 23, „Sporn Jenő & Grünfeld Manó”, comerț, la nr. 57, „Frații Feuerstein”, reparații mașini, la nr. 57, „Stein Jenő și soția lui Stein Jenő”, comerț, la nr. 59, „Godt & Gergely”, instalații apă-canal, nr. 65, „Helios” Industrie de albituri Leob (Löb ?) et Co. S.N.C., Oradea, sucursala Tg.-Mureș, la nr. 81, „Moara Hedvig (fostă „Monus”) - Frații Goldstein”, la nr. 101, „Sándor Mór & Co.”, comerț, la nr. 2, „Farkas Mór & Cie, producție și comerț cu pălării de paie, la nr. 2, „Ábrahám Sámuel și Weisz Miklós S.N.C., comerț, la nr. 4, „Dacia” Fabrică de Alcool, la nr. 4, „Fuchs și Kráusz”, comerț, la nr. 12, „Agricola” S.A. de Asigurare București, sucursala Tg.-Mureș, la nr. 16, „Frații Schwartz”, comerț, la nr. 20, „Büchler Arthur et Co”, comerț, la nr. 20 (și o moară în str. Podeni nr. 1), „Societate Anonimă Comercială”, la nr. 20.

4. Str. Ștefan cel Mare

- „Klein Irén & Stroli Zseni”, comerț, la nr.3, „Ábrahám, Kádár & Co.”, comerț, la nr. 9.

5. Piața Unirii (Piața Victoriei) „Moldovan Gheorghe & Co.” S.N.C., comerț, nr. 4, „Áron Krausz și Fii” S.N.C., comerț, la nr. 12, „Gárdos S.A. pentru Comerț de Cereale și Mărfuri” la nr. 14, „Orient” S.A., comerț, la nr. 14, „Orion” S.A. comerț, nr. 14, „Victoria Națională” S.A. de Asigurare Generală Oradea, agentura Tg.-Mureș, la nr. 14, „Schwartz Géza și Schwartz Samu”, comerț, la nr. 1, „Székely și Réti” Fabrica de Mobilă Ardeleană S.A. sediul la nr. 17.

6. Pasajul Măcelarilor (dispărut în prezent din nomenclatorul străzilor, aflat între cinematograful „Tineretului” și sediul Poliției Comunitare)

„Hirschel & Comp.”, instalații electrice.

7. Str. Târgului

„Schöntaller și Demian”, frizeri, la nr. 1, „Holländer Hersch și Fii” S.N.C., comerț, la nr. 8.

8. Str. Mihai Viteazul

„Fagul” S.A., producție și comerț cu lemn, la nr. 51.

9. Pasajul Stelelor

„Salamon Béla și Naftali” S.N.C., comerț, la nr. 3.

10. Pasajul Șt. O. Iosif (Bartok Béla)

„Schattner B. & Révész István”, comerț (fără indicarea numărului).

11. Str. Dorobanților (Grivița Roșie)

„Societatea Anonimă pentru Industria de Lemne Mestitz” la nr. 10, „Veress Ferencz et Co.” Societate în comandită, comerț, la nr. 49.

12. Str. Principele Carol (Str. Gheorghe Doja)

„Mestitz S.A. pentru Industria de Lemn”, la nr. 11, „Bognár și Szántó” S(ocietate) C(omercială) A(nonimă) din Cluj, sucursala Tg.-Mureș, la nr. 36/a, depozit de vin la nr. 2, „Rafineria de petrol din Tg.-Mureș” S.A. la nr. 37, „Fabrica de Bere Luther S.A.” București, agenția Tg.-Mureș, la nr. 46, „Ring Sándor și Lewi András” S.N.C., comerț, la nr. 65 (apoi la nr. 15), S.A. „Ardeleana pentru Industrie de Moară, Lemne și Comerț de Marfă” la nr. 101.

13. Str. Cuza -Vodă

„Dogar Lajós și Diamatstein Sámuel” S.N.C., comerț, la nr. 70 (anterior str. Gh. Șincai nr. 1), „S.A. Árpád Várady pentru Comerț de Lemn și Edificări”, comerț, la nr. 90, „Lokodi et Comp.” S.A., prelucrare și comerț cu lemn, la nr. 104 și 110.

14. Str. Morii

„Frații Rossman” S.N.C., comerț, la nr. 24.

15. Str. Berăriei (Str. Sinaia)

„Fabrica de Bere Albert Bürger S.A. Tg.-Mureș” la nr. 1 și la nr. 2-6, „Drukman Jakab și Steinbrecher Zsigmond” S.N.C., comerț, la nr. 7

16. Str. Octavian Goga (Arany János)

„Bretter Ludovic și Fiul”, fabrică de lichior și magazin, la nr. 13, „Fried Czell și Fiii”, fostă „Grupa Czell Károly” S.A. sucursala Tg.-Mureș, comerț, la nr. 14-16.

17. Str. Săbadului (Voinicenilor)

„Kohn Gyula și Soția lui Szabó Vilmos” S.N.C., comerț, la nr. 1, „Prima Moară Sistematică (cu valțuri) din Tg.-Mureș” (fără indicarea numărului).

18. Str. Podeni

„S.A. Pentru Industria de Lemne și Moară”, la nr. 1.

19. Str. Alexandru Vlahuță (Mărăști)

„Sóos László și Weinberger Bertalan”, comerț, la nr. 18.

20. Piața Aliaților (Armatei)

„Darvas.Elekes & Comp” S.N.C., fabrică și comerț cu lemn, la nr. 13, „Fabrica de Lăzi S.A.”, la nr. 13.

21. Str. Traian (Horia)

Fabrica de oțet „Vinegra” și Fabrica de Grafite „Delta” Frații Rothstein S.N.C., la nr. 10.

22. Str. George Coșbuc

Fabrica de pâine „Regala” Pașca Teodor și Comp. S.N.C. la nr. 9.

23. Str. București

„Pivnița Vinurilor Asortate” S.A. Fabrica de liqueururi, rom, cognac și Comerțul de băuturi spirtoase din Tg.-Mureș, la nr. 1.

24. Str. Câmpului

„Societate Anonimă pentru Prelucrare de Piele Brută Tg.-Mureș”, la nr. 23.

25. Str. Al. Vaida-Voevod (Rodnei)

„Societatea Anonimă Uzinele de Aragonit”, nr. la 10.

26. Str. George Enescu

„Dimitrie Călinescu și Tiberiu Kohn” S.N.C. cinematograf, la nr. 1.

27. Piața Constantin Roman (Republicii)

„Dr. Samson Lajós & Sámson Ferencz”, expeditori, la nr. 13.

28. Str. Șerban-Vodă (Pavel Chinezul)

S.A. Industria de Lemn Străvechiul Scaunul de Mureș, la nr. 8.

29. Str. Fabricilor

„Deda-Bistra” S.A. pentru Exploatarea de Lemne, sucursala Tg.-Mureș, la nr. 24, „Mendel Farkas” S.N.C., la nr. 32

30. Str. Reghinului

10 „Deda-Bistra” S.A. pentru exploatarea de lemne, sucursala Tg.-Mureș, la nr.

31. Str. Insulei

„Helios” Fabrică de Împletituri și Tricotaje, la nr. 1

„Fabrica de Cărămizi și Țigle din Mureșeni” S.A., sediul în Tg.-Mureș (neprecizat), „Fabrica Ardeleană de Spirt” S.A., sediul în Tg.-Mureș (neprecizat), „S.A. pentru Industria Sticlei din Tg.-Mureș, sediul în Tg.-Mureș (neprecizat).

Dintre evreii prezenți în viața economică a orașului - industriași, comercianți, finanțiști, avocați, medici, farmaciști, ingineri - o parte au fost implicați, în diverse ipostaze - în calitate de proprietari, acționari, conducători, cenzori, procuriști și conducători ai sucursalelor sau agențiilor unor firme dinafara orașului - într-un număr important de firme de producție, comerț, servicii, bănci și pot fi considerați ca făcând parte din elita economică din Tg.-Mureș. Dintre aceștia pot fi evidențiați:

Ábrahám Sámuel, asociat la „Ábrahám Sámuel și Weisz Miklos”, asociat la „Ábrahám, Kádár & Co.”

Auerhan Mihály, primcontabil la „Szalmási Gyula S(ocietate) A(nonimă)”, cenzor la „Orion” S.A. Pentru Comerț cu Cereale în Lichidare, cenzor la „S. A. Béla Révész Tg.-Mureș” în perioada 1937-1940.

Braun Izor, cenzor la „Banca Generală de Comerț din Tg.-Mureș” S. A. până în 1932, membru în C(onsiliul) de A(dministrație) al aceleiași bănci din 1932, membru în C. A. al firmei „Comerțul de Bumbac Eugen Rosenfeld” S. A. până în 1936, membru în C.A. la „Mercur” S.A. din 1938.

Breckner Vilmos, proprietar al unei fabrici de săpun, membru ales în Camera de Comerț și Industrie, secția industrială, categoria I, în 1933, membru în Comisia Interimară a Camerei de Comerț și Industrie, secția industrială, în 1935.

Bretter Vilmos, președintele Asociației Comercianților din Tg.-Mureș în 1928, membru în Comisia Financiară a Camerei de Comerț și Industrie, membru în Comitetul de Direcție al „Casei de Păstrare și Banca de Credit din Cluj S. A.”, sucursala Tg.-Mureș, membru în C.A. la „Coloniale” S. A. de Comerț.

Bürger Albert, membru în C.A. și principal acționar al „Fabricii de Bere Albert Bürger” S. A. Tg.-Mureș până la deces (1938), membru în C. A. al „Casei de Schimb Ardeleana Tg.-Mureș” până la lichidare, în 1933, membru în C.A. al S. A. Cassa de Economie „Agrár” Tg.-Mureș, membru în Direcțiunea „Cooperativei Proprietarilor din Sovata-Băi” în 1931, membru în C.A. al „Fabricii de Cărămizi și Țigle din Mureșeni” în 1931, membru în C.A. al „S. A. pt. Industrializare Sticlei” Tg.-Mureș, membru în C.A. al „Întreprizului de Produse și Mărfuri S(ocietate) p(e) A(cțiuni) din Ludoșul de Mureș”, până în 1936, membru ales în Camera de Comerț și Industrie, secția industrială, categoria I, în 1933, membru în Comisia Interimară a Camerei de Comerț și Industrie, secția industrială, în 1935, membru de drept în Camera de Comerț și Industrie, delegat al Ministerului Industriei și Comerțului pe lângă Camera de Comerț și Industrie Tg.-Mureș în anii 1930.

Bürger Dezső, membru în C.A. al „Fabricii de Bere Albert Bürger” S.A. Tg.-Mureș până în 1939, lichidator al „Fabricii de Bere Albert Bürger” S.A. Tg.-Mureș din 1939, membru în C.A. al „Casei de Schimb Ardeleana Tg.-Mureș” până în 1935, la lichidare, membru în C.A. la „Întreprizul de Produse Agricole și Mărfuri din Ludoșul de Mureș”, din 1939, reales în 1940 pe trei ani, membru în C.A. al S.A. Cassa de

Economie „Agrár” Tg.-Mureș, **membru în C.A.** al „S.A. Pentru Industrializarea Sticlei Tg.-Mureș”, **membru în C.A.** al „S.A. Uzinele de Aragonit” până în 1939, **membru în C.A.** la „S.A. Industria de Lemn Străvechiul Scaunul Mureș” până în 1938, **membru în C.A.** la „Fabrica de Cărmizi și de Lut S.A.” până în 1936.

Bürger György, cenzor la „Întreprizitul de Produse Agricole și Mărfuri S.p.A. din Ludoșul de Mureș” din 1936, reales în 1940 pe trei ani, **cenzor** la S.A. Cassa de Economie „Agrár” Tg.-Mureș, **membru în C.A.** al „Fabricii de Bere Albert Bürger” S.A. Tg.-Mureș din 1932, până în 1939, **lichidator** al „Fabricii de Bere Albert Bürger” S.A. Tg.-Mureș din 1939, **cenzor** al „S.A. Uzinele de Aragonit” până în 1940.

Dr. **Czitrom Oszkár**, avocat, **membru în C.A.** la „Coloniale” S. A. de Comerț, **membru în C.A.** la „Orient” S.A., **membru în C.A.** la „Întreprinderea de Construcții a D-lor Péterfi și Patrovics”, **membru în C.A.** la „S.A. Edilă Ardeleană”, **cenzor și director supleant** la „Székely și Réti” Fabrică de Mobilă Ardeleană.

Dr. **Darvas Edmund**, avocat, **asociat** la „Darvas-Elekes & Comp.”, **membru în Direcțiunea firmei** „Ardeleana pentru Industrie de Moară” din 1934, **membru în C.A.** la „Fabrica de Lăzi” S.A., apoi **administrator delegat** al aceiași firme din 1939.

Darvas Mór, **asociat** la „Darvas-Elekes & Comp.”, **președinte în C.A.** la „Fabrica de Lăzi” S.A., apoi **procurist** din 1939.

Diamantstein Henrik, **asociat** la „Diamantstein și Felsner”, **asociat** la „Diamantstein Henrik et Comp.”, **cenzor** la „Hermes” S.A.

Dr. **Drexler Béla**, avocat, **membru în C.A.** al „Casei de Economie Tg.-Mureș”, **membru în C.A.** al „S.A. Ardeleană pentru Industria de Moară” până în 1934.

Dr. **Erdélyi Emil**, avocat, **asociat** la Parfumeria „Ideal”, **membru în C.A.** la „Banca de Credit Mărunt și Economie” S.A., **cenzor** la „Orion” S.A. pentru Comerț cu Cereale, **cenzor** la „Orient” S.A. pentru Import-Export.

Farkas Alfred, **cenzor** la „Fabrica de Bere Albert Bürger” S.A. Tg.-Mureș până în 1938, **membru în C.A.** al „Întreprizitului de Produse Agricole și Mărfuri” S.p.A. Ludoșul de Mureș din 1939 până în 1940, **lichidator** al firmei „S.A. Casa de Schimb Ardeleana Tg.-Mureș” din 1935, **director al S.A.** Cassa de Economie „Agrár” Tg.-Mureș, **membru în C.A.** la „Fabrica de Cărmizi și de Lut” S.A. din 1933 până în 1936.

Farkas Sámuel, **cenzor** la „Székely și Réti Fabrica de Mobile”, **secretar general** al agenției din Tg.-Mureș a firmei „Agricola Fonciera S.A. de Asigurări Generale” din București, **membru în C.A.** la „Banca de Credit Mărunt și Economie” S.A. din 193 ? (ilizibil în textul documentului), **cenzor** la „S.A. pentru Prelucrarea de Piele Brută Tg.-Mureș”, **cenzor** la „Frații Molnár” S.A. până în 1939.

Fekete Manó, **director și membru în C.A.** la „Fabrica de Cărmizi și de Lut” S.A., **membru în C.A.** la „S.A. pentru Comerț și Comision Bancar”, **membru în C.A.** la „Gárdos S.A. pentru Comerț de Cereale și Mărfuri”, **membru în C.A.** la „Imobilia” S.A.

Fischer Manó, **asociat** la „Diamantstein Henrik et Comp.”, **membru în C.A.** la „Orion” S.A., apoi **lichidator** la aceeași firmă, **membru în C.A.** la „Orient” S.A., apoi **lichidator** la aceeași firmă.

Fleischman Armin, **cenzor** la „Banca de Credit Mărunt și Economie” S.A. din 1934, **cenzor** la „Orion” S.A., **cenzor** la „Orient” S.A.

Fritsch József, **proprietar** al firmei „Fritsch József”, radiată la 21.12.1931, **director** la „Banca de Credit Mărunt și Economie” S.A., **cenzor** la Hotel „Splendid”, **cenzor** la „Frații Molnár” S.A., **cenzor** la „Fagul” S.A.

Gárdos József, **cenzor** la „Székely și Réti” Fabrica de Mobile până în 1933, **membru în C.A.** la „Orient” S.A., **membru în C.A.** la „Orion” S.A. iar din 1932 **lichidator** la aceeași firmă, **membru în C.A.** la „S.A. Edilă Ardeleană”.

Gerson Mátyás, **asociat** la „Dr. Smilovits și Gerson S(cocietate) în N(ume) C(ollectiv)”, **membru în C.A.** la „Banca de Credit Mărunt și Economie” S.A.

Godt Dávid, cenzor la „Întrepozitul de Produse Agricole și Mărfuri” S.p.A. din Ludoșul de Mureș din 1940, **procurist** la „S.A. Uzinele de Aragonit” din 1937, **membru în C.A.** la „S.A. Industria de Lemn Străvechiul Scaunul Mureș” din 1938.

Goldschlag Osiás, **membru în C.A.** la „S.A. Pentru Industrie de Lemne și de Moară”, cenzor la S.A. „Árpád Várady” pentru Comerț de Lemne și Edificări până la 1939, cenzor la „Lokodi et Comp.” de la 7.02.1936, cenzor la „Alpha” S.A. Industrie de Lemne, cenzor la „Fagul” S.A.

Goldstein Ernő, **asociat și conducător** la „Moara Hedvig Frații Goldstein Tg.-Mureș”, **membru în C.A.** la „Orient” S.A., apoi **lichidator** la aceeași firmă, **membru în C.A.** la „Orion” S.A. iar din 1932 **lichidator** la aceeași firmă.

Grossman Bruno, cenzor la „Orion S.A. pentru Comerț cu Cereale în lichidare”, cenzor la „S.A. pentru Comerț și Comision Bancar”.

Dr. Hirsch Gusztáv, **membru în C.A.** la „Cassa de Păstrare pentru Interesul General” S.A., **membru în C.A.** la „S. A. Smilovits pentru Industria Lemnului”, **membru în C.A.** la „Bucher S.A. pentru Comerțul de Ferărie”, cenzor la „S.A. pentru Comerț și Comision Bancar”, cenzor la „Comerț de Bumbac Eugen Rosenfeld” S.A., reales în 1940, cenzor la „Eugen și Iosif Rosenfeld” S.A., cenzor la „Imobilia” S.A.

Izsák Elemér, **asociat** la „Lokodi & Comp.” S.N.C., **membru în Direcțiune** la „Lokodi et. Comp.”, **membru în C.A.** la S.A. „Várady Árpád” pentru Comerț de Lemne și Edificări până în 1939. **membru în Direcțiune** la „Alpha” S.A. Industria de Lemne, **membru în C.A.** la „Fagul” S.A.

Izsák József, **procurist** la S.A. Cassa de Economie „Agrár” Tg.-Mureș, cenzor la „Lokodi et Comp.” din 1936 până în 1940.

Izsák Lajós, **asociat** la „Frații Izsák” S.N.C., **asociat** la „Diamantstein Henrik et. Comp.” S.N.C. până la 1934, **asociat** la „Sándor Mór & Co.”.

Jakab Adolf, **asociat** la „Frații Salamon”, **membru în C.A.** la „Hermes” S.A.

Jonás Dezső, **procurist** la „Diamantstein Henrik et Comp.” Comerț cu Articole Tehnice în 1934, cenzor la „Fabrica de Lăzi” S.A.

Kohn Gyula, **asociat** la „Kohn Iuliu și soția lui Szabó Vilhelm” S.N.C., cenzor **supleant** la „Banca de Credit Mărunț și Economie” S.A.

Kovács Áron, **subdirector** al S.A. Cassa de Economie „Agrár” Tg.-Mureș, **membru în C.A.** la „S.A. Industria de Lemn Străvechiul Scaunul Mureș”, cenzor la „Întrepozitul de Produse Agricole și Mărfuri din Ludoșul de Mureș” până în 1936, cenzor la „Banca de Credit Mărunț și Economie” S.A., **președinte al Comitetului de cenzori și membru în C.A.** la „S.A. Străvechiul Scaunul Mureș” până în 1938.

Krausz Jenő, **membru în C.A.** la Orient” S.A., **membru în C.A.** la „Orion” S.A.

Krausz Márton, **asociat** la „Aron Krausz și Fiii S.N.C.”, **membru în C.A.** la „Orion” S.A., **membru în C.A.** la Orient” S.A.

László Jakab, cenzor la „Banca de Scont din Tg.-Mureș” până în 1933, cenzor la „S.A. Industria de Lemn Străvechiul Scaunul Mureș” din 1938.

Léderer Dezső, **procurist** al firmei „Léderer József” din Șilea (Mureș) pentru Exploatare de Păduri și Comerț în Mare și în Mic (din 1935), cenzor la „Întrepozitul de Produse Agricole și Mărfuri S.p.A. din Ludoșul de Mureș”, din 1936, reales în 1940 pe trei ani, **procurist** la S.A. Cassa de Economie „Agrár” Tg.-Mureș, cenzor la „Fabrica de Bere Albert Bürger” S.A. Tg.-Mureș, **membru al C.A.** la „S.A. Uzinele de Aragonit” din 1935, cenzor la „S.A. Industria de Lemn Străvechiul Scaunul Mureș” până în 1938, când devine **membru în C.A.** la aceeași firmă.

Mandl István, **asociat** la „Darvas Maurițiu și Fiii” fostă „Darvas - Elekes & Comp.”, din 1938, **membru în C.A.** la „Fabrica de Lăzi” S.A. din 1938 apoi și **director central** din 1938, apoi **procurist** din 1939.

Mestitz Albert, industriaș, fabrică de mobilă, **asociat** la „Mihai Mestitz și Fiii” S.N.C. până în 1938, **membru în C.A.** la „S. A. pt. Industria de Lemne Mestitz”, **membru ales în Camera de Comerț și Industrie**, secția comercială, categoria II, 1933.

Mestitz Ernő, **cenzor** la „S. A. pentru Industria de Lemne Mestitz”, din 1936 **procurist** la aceeași firmă iar din 1937 **lichidator** al aceleiași firme, **procurist** la „Mihai Mestitz și Fiii” S.N.C. din 1932 până în 1938 când devine **asociat** la aceeași firmă.

Mestitz Henrik, **director general** la „S. A. pentru Industria de Lemne Mestitz”, din 1937 **lichidator** al aceleiași firme, **asociat** la „Mihai Mestitz și Fiii S.N.C.”, **cenzor** la „Casa de Economie Tg.-Mureș”.

Mittelmann Ármín, **membru în C.A.** „Casa de Economie din Tg.-Mureș”, **cenzor** la „S. A. pentru Industria de Lemne Mestitz” până în 1933, **cenzor** la „S.A. Pentru Industrie de Lemne și de Moară”, **procurist** la „Mendel Schwartz Succesorii” S.N.C. până în 1931, **membru în C.A.** la S.A. pe Acțiuni „Dudutz Francisc” până în 1936, **membru în C.A.** la „Bucher S.A. pentru Comerțul de Ferărie”, **cenzor** la S.A. „Ardeleana pentru Industrie de Moară”.

Mittelmann Sándor, **cenzor** la „Transylvania Moară Sistematică” S.A. din Reghin până în 1940, **membru în C.A.** al firmei „S.A. Dudutz Francisc”.

Molnár Emil, **asociat** la „Frații Molnár” S.N.C., **asociat** la „Frații Molnár” S.A.

Molnár Vilmos, **asociat** la „Frații Molnár” S.N.C., **asociat** la „Frații Molnár” S.A.

Nösner István, **cenzor titular** la „Comerțul Român” S.A., **cenzor** la „S.A. pentru Comerț și Comision Bancar”.

Nussbaum József, comerciant, **asociat** la „Frații Nussbaum” S.N.C., **membru ales al Camerei de Comerț și Industrie**, secția comercială, categoria I, 1933.

Nussbaum Lajós, **asociat** la „Frații Nussbaum” S.N.C., **asociat** la „Nussbaum Mór și Lajós”.

Nussbaum Mór, **asociat** la „Frații Nussbaum” S.N.C., **asociat** la „Nussbaum Mór și Lajós”.

Révész Béla, **proprietar** al firmei „Révész Béla”, **membru în C.A.** al firmei „S.A. Béla Révész Tg.-Mureș” până în 1938, **membru în C.A.** al Hotel „Splendid”, 1934.

Révész Ernő, **membru în C.A.** la Librăria și Tipografia „Cultura”, fost „Ernest (Ernö) Révész” S.A. Tg.-Mureș, **membru în C.A.** al „Băncii Generale de Comerț Tg.-Mureș” S.A., **cenzor** la „Comerț de Bumbac Eugen Rosenfeld” S.A., reales în 1940, **cenzor** la „Eugen și Iosif Rosenfeld”.

Riemer Károly, **cenzor** la S.A. pe Acțiuni „Dudutz Ferencz” până în 1937, **procurist** la „Banca de Scont din Tg.-Mureș”, **cenzor** la firma „S.A. Béla Révész Tg.-Mureș” până în 1937.

Dr. **Riesz Albert**, **membru în C.A.** la „Întreprizitul de Produse Agricole și Mărfuri S.p.A. din Ludoșul de Mureș” din 1936, reales în 1940 pe trei ani, **cenzor** la „S.A. Industria de Lemn Străvechiul Scaunul Mureș” până în 1938.

Rosenberg Manó, **membru în C.A.** al „S. A. pentru Prelucrarea de Piele Brută Tg.-Mureș” până în 1937, când devine **administrator delegat** la aceeași firmă, **cenzor** la „Frații Molnár” S.A.

Rosenfeld Henrik, **membru în C.A.** la S.A. „Béla Révész Tg.-Mureș”.

Rosenfeld Jenő, comerciant, **asociat și conducător** la „Eugen și Iosif Rosenfeld” S.N.C., **membru în C.A.** la „Comerț de Bumbac Eugen Rosenfeld” S.A., **membru în C.A.** al „Băncii Generale de Comerț” din Tg.-Mureș, **președintele secției comerciale a Camerei de Comerț și Industrie**, 1933, 1935, **membru în Comisia interimară a Camerei de Comerț și Industrie**, secția comercială, 1935.

Rosenfeld József, **asociat și conducător** la „Eugen și Iosif Rosenfeld” S.N.C., **membru în C.A.** la „Comerț de Bumbac Eugen Rosenfeld” S.A., **membru al C.A.** al „Băncii Generale de Comerț Tg.-Mureș” S.A.

Ruhig László, director și membru în C.A. la „S.A. Industria de Lemn Străvechiul Scaunul Mureș” până în 1938, **membru în Direcțiune** la „Alpha” pt. Industrie de Lemne, **membru în C.A** la Industria și Comerțul de lemne „Delta” S.A., apoi **lichidator** al firmei.

Ruhig Zoltán, cenzor la „Alpha” pt. Industrie de Lemne, **membru în C.A.** la Industria și Comerțul de lemne „Delta” S.A.

Salamon Béla, asociat la „Frații Salamon”, **asociat** la „Salamon Béla și Naftali”, **asociat** la „Bellissima” Ida dr. Berner et Co. S.N.C., **membru în C.A.** la „Hermes” S.A.

Sándor Mór, asociat la „Sándor Maurițiu, Serbu et. Comp.” S.N.C., **asociat** la „Sándor Mór & Co.”, **membru în C.A.** al „Băncii Generale de Comerț Tg.-Mureș” S.A., **membru în C.A.** la „Mercur” S.A., **membru ales al Camerei de Comerț și Industrie**, secția comercială, categoria II, 1936.

Schwartz Mór, director al „S.A. Ardeleană pentru Industrie de Moară, Lemne și Comerț de Marfă”, **asociat** la „Mendel Schwartz Succesorii”, **membru în C.A.** la „Transylvania Moară Sistematică” S.A. din Reghin, **directorul sucursalei** „Bognár și Szántó” din Cluj.

Schwartz Zsigmond, membru în C.A. la „Întrepozitul de Produse Agricole și Mărfuri” S.p.A. din Ludoșul de Mureș până în 1939, **membru în C.A.** la „Fabrica Ardeleană de Spirt S.A.”, **cenzor** la „Székely și Réti” Fabrica de Mobile, **cenzor** la „S.A. Edilă Ardeleană”.

Senensieb Béla, membru în C.A. la „Banca de Credit Mărunt și Economie” S.A. **membru în C.A.** la „Fabrica de Căramizi și de Lut” S. A., **membru în C.A.** la „Fagul” S.A.

Senensieb Jenő, industriaș, membru în C.A. la „Fabrica de Căramizi și de Lut” S. A., **membru în C.A.** la „Fagul” S.A., **cenzor** la S.A. Cassa de Economie „Agrár” Tg.-Mureș, **membru ales al Camera de Comerț și Industrie**, secția industrială, categoria I, 1936.

Serbu Sándor, procurist la „S. A. Smilovits pentru Industria Lemnului”, **membru în C.A.** la „S.A. Árpád Várady pentru Comerț de Lemne și Edificări”.

Serbu Zsigmond, cenzor la „Banca Generală de Comerț” Tg.-Mureș din 1932, **asociat** la „Sándor Mór, Serbu et Comp.” S.N.C., **membru în C.A.** la „Mercur” S.A. până în 1935.

Simon Albert, cenzor la S.A. Cassa de Economie „Agrár” Tg.-Mureș, **membru al C.A.** al „Fabricii de Bere Albert Bürger” S.A. Tg.- din 1935, **cenzor** al „S.A. Pentru Industrializarea Sticlei Tg.-Mureș”.

Smilovits Jakab, director (proprietar) al „S.A. Smilovits pentru Industria Lemnului”, în 1924, **membru în C.A.** „Casa de Economie Tg.-Mureș”, **membru în C.A.** la „S. A. Smilovits pentru Industria Lemnului”, **cenzor** la Librăria și Tipografia „Cultura” (fost Ernest Révész) S.A., **vicepreședinte al Camerei de Comerț și Industrie**, secția industrială, 1926.

Szántó Jakab, cenzor „Casa de Economie Tg.-Mureș”, **membru în C.A.** la „S.A. Ardeleană pentru Industria de Moară”, **cenzor** la „Orion” S.A. pentru Comerț cu Cereale, **cenzor** la firma „S.A. Béla Révész Tg.-Mureș” până în 1937, **cenzor** la „Nautica” Fabrica de Bărci S.A. din Reghin din 1935 până în 1937, **cenzor** la S.A. pe Acțiuni „Dudutz Francisc” până în 1937, **cenzor** la „Comerț de Bumbac Eugen Rosenfeld” S.A., reales în 1940, **cenzor** la „Mercur” S.A. până în 1935, **asociat** la Fabrica de Pâine „Regala”.

Dr. Tischler Márton, membru în C.A. la „Întrepozitul de Produse Agricole și Mărfuri S.p.A. din Ludoșul de Mureș”, până în 1939, **membru în C.A.** al „Fabricii de

Bere Albert Bürger" S.A. Tg.-Mureș până în 1935, **membru în C.A.** al „S.A. Casa de Schimb Ardeleana Tg.-Mureș” până la lichidare (1935), **membru în C.A.** al S.A. Casa de Economie „Agrár” Tg.-Mureș, **membru în C.A.** al „S.A. Pentru Industrializarea Sticlei Tg.-Mureș”, **membru în C.A.** al „S.A. Uzinele de Aragonit” până în 1935, **membru în C.A.** la „S.A. Industria de Lemn Străvechiul Scaunul Mureș” până în 1938, **membru în C.A.** la „Fabrica de Cărămizi și de Lut” S.A. până în 1933, **membru în C.A.** la „Întreprinderea de Construcții a D-lor Péterfi și Patrovics”, **membru în C.A.** la „S.A. Edilă Ardeleană”.

Váradi Miklós, cenzor la „Orion S.A. pentru Comerț cu Cereale în lichidare”, **cenzor** la „S.A. pentru Comerț și Comision Bancar”, din 12.04.1937 apoi **lichidator** la aceeași firmă.

Vértes Simon, cenzor la „Fabrica de Bere Albert Bürger” S.A. Tg.-Mureș, **cenzor** la „S.A. Pentru Industrializarea Sticlei Tg.-Mureș”, **cenzor** al „Întreprinderii de Produse Agricole și Mărfuri S.p.A. din Ludoșul de Mureș” până în 1936, **membru în C.A.** al aceleiași firme din 1936, reales în 1940 pe trei ani, **cenzor** la „Fabrica de Cărămizi și de Lut” S.A., **cenzor** la „S.A. Uzinele de Aragonit” Tg.-Mureș, **cenzor** la „Gárdos S.A. pentru Comerț de Cereale și Mărfuri”, **membru în C.A.** la „S.A. Industria de Lemn Străvechiul Scaunul Mureș”, **lichidator** al „S.A. Casa de Schimb Ardeleana Tg.-Mureș” din 1935.

Wegner Coloman, procurist la „Banca Generală de Comerț Tg.-Mureș”, **cenzor** la S.A. „Árpád Várady” pentru Comerț cu Lemne și Edificări, **cenzor** la „Comerț de Bumbac Eugen Rosenfeld” S.A., reales în 1940, **cenzor** la „Eugen și Iosif Rosenberg” S.A., **cenzor** la Librăria și Tipografia „Cultura” (fost Ernest Révész) S.N.C.

Weisz Miklós, asociat la „Ábrahám Sámuel și Weisz Miklós” S.N.C., **cenzor** la „Banca de Credit Mărunt și Economie” S.A. din 1932 până în 1933,⁶

Evrei din Tg.-Mureș au fost la conducerea reprezentanțelor, sucursalelor sau agențiilor unor firme dinafara orașului:

Abramovici Simon, conducător al sucursalei din Tg.-Mureș a firmei „Herkules” S. A. din Cernăuți.

Bloch Sándor, Kohn Izsák conducători ai sucursalei magazinului „Dermata” din Cluj.

Deutsch Béla, conducător cu procură specială al agenției generale pentru asigurări din Tg.-Mureș a firmei „Dacia Română”.

Gildner Adolf, procurist al firmei „Unicon” din Iași, sucursala Tg.-Mureș până la 28.01.1937, **conducător** al „Marcobin” S.A. Română, sucursala Tg.-Mureș.

Haner Adolf, conducător al agenției din Tg.-Mureș a „Fabricii de Bere Luther București”.

Herskovits Mór, conducător al „Sarficom” S.A.R. București, sucursala Tg.-Mureș.

Holländer Hersch, coproprietar la „Holländer Hersch și Fiii” din Dej, sucursala Tg.-Mureș.

Kraft Haim, conducător la „Danubiana” S.A.R. București, depozit de desfacere Tg.-Mureș.

Pollak Ernest, Stern Imre, directori ai sucursalei din Tg.-Mureș a firmei „Lloyd” (transporturi).

Rand Lipot, conducător la „Banca Generală de Credit din Diciosânmartin”, sucursala Tg.-Mureș

Rosenberg Farkas, conducător la „Mașini de cusut Singer S.A.”, sucursala Tg.-Mureș

⁶ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, Fond Camera de Comerț și Industrie, Registrul Firmelor Sociale, Inventar nr. 42, dosarele firmelor menționate la nota 4.

Roizențvit Gherș din Chișinău, **conducător** al sucursalei din Tg-Mureș a firmei „Olimpiada” din Chișinău.

Lang Friedrich, conducător al sucursalei Tg.-Mureș a „Biroului de Transport” al lui Salamon Adolf din București.

Schechter Ármín, conducător al sucursalei din Tg.-Mureș a „Biroului de Expediere și Întreprinderii de transport” din Deva a lui Schechter Lajos.

Schaller Bruno (?), director al sucursalei Tg.-Mureș a „Cassei Generale de Economii din Sibiu S.A.”.

Simon Izsák, conducător, secretar general, șeful agenției din Tg.-Mureș a firmei „Franco-Română S. A. de Asigurări Generale” din București.

Stern Antal, conducător la „Fried Czell și Fiii” fost Grupa „Carol Czell S.A.”, sucursala Tg.-Mureș.

Wolf Manó (Emanuel), conducător al sucursalei din Tg.-Mureș a firmei „Unicon” din Iași ⁷.

În forul organizator al activității de industrie și comerț, Camera de Comerț și Industrie, situată în Str. Primăriei nr. 1, în alte organizații profesionale, întreprinzătorii evrei dețineau poziții importante (sunt menționați numai cei cu statutul explicit precizat în documentele oficiale cercetate de subsemnatul până în prezent).

Astfel, la începutul anilor '20 președinte al Camerei era **Bürger Albert**; din 1928 vicepreședinte era **Smilovits Jakab**. Reprezentant al Ministerului Industriei și Comerțului din 1924 a fost **Bürger Albert**, acesta fiind concomitent și președinte al Uniunii Industriașilor și Patronilor din Tg.-Mureș.

Din Comitetul Central făcea parte în 1925 **Bürger Albert** iar în Comisia pentru opinia concesiionărilor de stabiliment membru era **Mestitz Henrik**.

Membru al Consiliului de Administrație ai Camerei era menționat în 1927 **Rosenfeld Jenő**.

Membri interni erau, la secția comercială, **Bürger Albert, Bretter Vilmos, Farkas Hermann, Farkas Izsák, Mestitz Albert, Schwartz Zsigmond**, iar la secția industrială, juniori, **Mestitz Henrik**.

Consilieri cunoscuți ai Camerei de Comerț au fost **Schwartz Zsigmond**, până în 1925, (membru fondator), și **Rosenfeld Jenő**.

În Asociația Patronilor, în anul 1924, vicepreședinte era **Mestitz Henrik**.

Uniunea Fabricanților și Patronilor a fost condusă de **Bürger Albert** președinte, **Smilovits Jakab** fiind unul dintre vicepreședinți; Uniunea Fabricanților din Ardeal Grupul Tg.-Mureș era condusă de același **Bürger Albert**.

Asociația Comercianților, situată în Str. Traian nr. 11/A, era condusă de **Bretter Vilmos** ⁸.

Mestitz Henrik era președinte, **Lebovits Mór** și dr. **Schwartz József** vicepreședinți la Asociația pentru promovarea plutăritului pe Mureș; Uniunea Forestieră din Transilvania Regiunea Tg.-Mureș avea președinte pe **Smilovits Jakab** și vicepreședinți pe **Schärf Salo** și **Biederman Gyözö**; **Löte Lázár** era unul dintre vicepreședinții Uniunii Meseriașilor Unguri; **Léb Sámuel** era președinte al Asociației Industriale a Brutarilor, cu **Izrael Samu** vicepreședinte și **Benjamin Adolf** casier; **Slepák Ábrahám** conducea Asociația Industrială a Ceasornicarilor și Giuvaergiilor, cu **Erdélyi Mór** secretar și **Wiener Hermann** casier; **Godt Adolf** era intendent la Uniunea Antreprenorilor de Construcții din Tg.-Mureș; la Asociația Industrială a

⁷ Ibidem.

⁸ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, *Fond Camera de Comerț și Industrie Tg.-Mureș*, Registrul Proceselor Verbale ale Comitetului de Direcție al Camerei de Comerț și Industrie Tg.-Mureș.

Hotelierilor, Restauratorilor (sic !), Cafegiilor, Cofetarilor și Cărciumarilor din Tg.-Mureș îl regăsim pe **Löte Lázár** președinte; tot președinte era și **Fischer Gábor** la Asociația Industrială a Proprietarilor de Birje din Tg.-Mureș iar **Müller Lajos** unul dintre vicepreședinții Asociației Industriale a Tâmplarilor; **Bretter Vilmos** era și unul dintre vicepreședinții Uniunii Proprietarilor de Casă (sic!); **Szántó Jakab** era președintele Asociației Funcționarilor Forestieri din Ardeal, filiala Tg.-Mureș, vicepreședinte fiind **Ábrahám Lajos**, secretar **Izsák János**, casier **Frits József**, **Berkovits Erzsébet** bibliotecară⁹, pentru a ne limita numai la domeniul economic.

Problemele care s-au aflat în atenția Camerei au fost extrem de diversificate, unele de o mare importanță pentru oraș și pentru întreaga regiune: construirea, întreținerea și repararea de școli, întreținerea de ucenici, elevi, studenți, copii ai membrilor asociațiilor de industriași, comercianți și ai finanțistilor, finanțarea de cursuri de specialitate, de călătorii de studii, expoziții, sprijin pentru asociațiile profesionale respective, ajutarea membrilor asociațiilor în vârstă sau bolnavi; problema navigabilizării Mureșului, construirea căii ferate Tg.-Mureș-Sighișoara, realizarea legăturii spre Tg.-Mureș de la trenul rapid Galați-Oradea (care trecea prin Feldioara), trasarea șoselei naționale dinspre Cluj - Sighișoara prin Tg.-Mureș, înființarea de antrepozite comerciale libere, introducerea gazului metan¹⁰.

Din paginile de mai sus rezultă cu suficientă claritate că oamenii de afaceri evrei au constituit în Tg.-Mureș, în perioada interbelică, un factor dinamic, prezent și foarte bine reprezentat, în principal în domeniul economic dar nu numai.

Capitalul de care dispuneau întreprinzătorii evrei era important. Situația materială a întreprinzătorilor evrei (conform documentelor de epocă) se desfășura într-o paletă largă, de la cei foarte bogați, cu mari investiții, proprietari imobiliari, cu un standard foarte ridicat de viață, la cei care abia reușeau să-și asigure un nivel de trai la limita decenței.

La capitalul local trebuie adăugat un aport consistent din partea unor întreprinzători evrei dinafara orașului sau chiar din străinătate, sau din partea partenerilor de afaceri maghiari și, într-o proporție mult mai redusă, români.

Pe lângă capital, indiferent de dimensiunile acestuia, se remarcă o deosebită abilitate în derularea afacerilor, inventivitatea identificării soluțiilor pentru rezolvarea problemelor inerente oricărei afaceri, în condiții, așa cum rezultă din documentele de arhivă, de preocupare (fapt cvasi general în epocă) pentru corectitudine în afaceri. Puține cazuri de abateri grave de la lege sau de la regulile jocului au fost constatate, majoritatea neregulilor constând în vicii de procedură. Confirmarea o oferă și sentințele Instanței Tribunalului Mureș, Secția a-II-a, care, în marea lor majoritate nu au pronunțat condamnări împotriva firmelor (conducerilor acestora) acuzate.

Din documente păstrate răzbate și preocuparea pentru angajații firmelor. Foarte frecvent se întâlnesc situațiile în care, pentru ieșirea dintr-o situație de criză, se aplicau măsuri care să nu afecteze locurile de muncă ale personalului, respectiv raționalizarea cheltuielilor, neplata indemnizațiilor membrilor conducerilor și a dividendelor. Abia în situații extreme se apela la concedieri, la scăderi sau înghețări de salarii; la fel și soluția concordatului (aplicat în principal în timpul mării crize din 1929-1933 și anii imediat ulteriori, constând în plata benevolă sau stabilită prin justiție, eșalonată pe mai mulți ani, numai a unei părți din datorii sau din creanțe, restul fiind acceptat ca pierdut), la „înghețarea afacerii” sau compensarea dificultăților prin beneficii din alte activități economice. Nu întotdeauna asocierea cu alți oameni de afaceri, chiar evrei, sau în cadrul unor uniuni profesionale de tip sindical, a dus la soluționarea dificultăților. Concurența între firmele evreiești, ca între oricare alte firme, era reală. Falimentele au

⁹ *Almanahul Orașului Municipal Tg.-Mureș*, 1924, pp 269-273.

¹⁰ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, *Fond Camera de Comerț și Industrie*, Registrul Proceselor Verbale ale Comitetului de Direcție al Camerei de Comerț și Industrie.

fost frecvente, mai ales în anii 1930 iar radierile de firme, benevole sau prin justiție, fapte curente.

Profitul era mai degabă rezultatul bunei organizări și al abilității de a circula mai rapid capitalul; era rezultatul capacității de a identifica preferințele și necesitățile clienților, oportunitățile de afaceri oriunde în țară sau înafara ei, alegerea inspirată a partenerilor, găsirea celor mai bune rezolvări a problemelor financiare. Profitul, cu excepția unora dintre bănci, nu era mare, având în vedere și necesitatea de a asigura siguranța afacerii - prin investiții, constituirea fondurilor de rezervă, asigurări, participări cu acțiuni la afacerile altor firme, achiziționarea de efecte de stat, dar și asigurarea de lichidități în conturi curente, etc.

Firmele evreiești erau prezente în tot orașul dar, cu predilecție, mai ales în zonele centrale, în localuri proprii sau în chirie. Câteva dintre acestea aveau mai multe locații în oraș, filiale (sucursale) în județ, cele mai puternice în orașe importante din România - București, Brașov, Sibiu, Cluj, Alba-Iulia, iar cele cu asociați potenți dinafara orașului, și în alte orașe, la fel cum firme din toate regiunile României aveau agenții, sucursale, filiale în Tg.-Mureș. Relațiile de afaceri ale unor firme evreiești aveau însă o extindere mult mai mare, implicând în principal Europa Centrală, dar și ramificații până în S.U.A. și America de sud.

În raporturile economice cu membrii celorlalte etnii din oraș, evreii au avut o atitudine constantă în perioada interbelică: deși nu au avut asociații profesionale proprii, făcând parte din asociațiile profesionale maghiare, o proporție relativ redusă dintre ei au participat consistent (în funcții importante și cu capital mare), conform materialelor din arhive, la firme maghiare, și mai puțini în asocieri cu întreprinzători români; erau preferate, pe cât posibil, firmele familiale - integral sau în majoritate, sau pe grupuri de interese, în majoritate cu asociați și acționari tot evrei - cu componenți care se regăsesc aproximativ în aceeași formație în mai multe firme, fără ca acestea să excludă și alte tipuri de asocieri, conform intereselor de afaceri.

Succesul în afaceri a determinat ca un număr important de oameni de afaceri evrei să ocupe funcții importante în conducerile asociațiilor profesionale, fie cu un profil specific - comerț, producție cu diverse profiluri, hoteluri, alimentație publică, fie în organizațiile cu caracter general - Camera de Comerț și Industrie în mod special. Tot ei au putut fi regăsiți în funcții de conducere sau cu diverse inițiative, îndeosebi caritabile, în cadrul Comunităților evreiești (ortodoxă și status-quo), în acțiuni de binefacere (existau rubrici în bugetele marilor firme pentru acestea) cu diverse ocazii, la nivelul orașului.

Creșterea concurenței, inclusiv sub forme considerate de unii întreprinzători concurență neloială (fără însă ca legea să le clasifice astfel), urmările catastrofale ale marii crize din 1929-1933, ale evoluțiilor politice și economice internaționale de la sfârșitul anilor 1930, ale mobilizărilor și rechizițiilor începând cu 1938, au afectat profund negativ viața economică din toată țara, inclusiv economia mureșeană.

Amenințați, la sfârșitul anilor 1930, de manifestările organizațiilor de extremă dreaptă din România și, îndeosebi în prima parte a anului 1944 de legislația antisemită din Ungaria, evreii mureșeni au fost supuși apoi, de o manieră extrem de brutală, terorii dezlănțuite de guvernarea fascisto-horthystă, sub presiunea și cu colaborarea autorităților naziste, din martie-iunie 1944 și deportărilor în detașamente de muncă forțată și în lagărele de muncă forțată și de exterminare.

Supraviețuind Holocaustului în condiții precare, doar aproximativ 1500 de evrei mureșeni întorcându-se din lagărele naziste (în total fiind consemnate 2208 de persoane întoarse din deportare în Tg.-Mureș, dar nu toți originari din oraș și nu toți stabiliți în oraș după întoarcere), oamenii de afaceri evrei au reluat, chiar din 1945,

activitățile pe care au fost obligați să le abandoneze în 1944. Conform Registrului Firmelor Sociale al Camerei de Comerț și Industrie, aflat la Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, majoritatea întreprinzătorilor din anii 1945-1948 în Tg-Mureș au fost evrei¹¹.

Inconvenientele sistemului totalitar, constituirea Statului Israel și atractivitatea Occidentului au determinat, însă, emigrarea mării majorități a evreilor fie spre Israel fie spre Occident, actualmente comunitatea din Tg.-Mureș numărând numai aproximativ 200 membri, incluzând și membrii neevrei ai familiilor.

Cu toate limitele obiective și subiective ale cercetării de față, tema rămâne de interes. Istoria locală a județului Mureș și a Municipiului Tg.-Mureș cuprinde încă aspecte puțin sau deloc cunoscute, sau asupra cărora planează încă umbra generalității și aproximației.

¹¹ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, *Fond Camera de Comerț și Industrie Tg.-Mureș*, Registrul Analitic al Firmelor Sociale, -nr. 250, pentru anii 1945-1948.

DIN CORESPONDENȚA LUI VICTOR IOAN OPRIȘIU CU ION MUȘLEA (1935 – 1966)

IOACHIM LAZĂR

La correspondance entre Victor Ioan Opreșiu et Ion Mușlea (1935-1966)

Résumé

Le professeur Victor Ioan Opreșiu a été l'un des collaborateurs des Archives de Folklore de Cluj. Près de trois décennies, avec quelques interruptions provoquées par des causes objectives, une riche correspondance s'est liée entre le professeur Victor Ioan Opreșiu et Ion Mușlea, le directeur des Archives de Folklore de Cluj. Victor Ioan Opreșiu, né à Baru Mare en 14 Juin 1911, était le fils du maître d'école de cette localité.

Les premiers recueils de folklore, faites dans le village natal, en datant à partir du temps du lycée, ont été publiés dans „La Gazette de Hunedoara” sous le titre „Le folklore recueilli de Petros et Bărișor”. Au commencement de l'année 1935 il est devenu un fidèle collaborateur de l'institution folklorique de Cluj.

Pour ses précieux recueils de folklore de Baru Mare, Petros et Bărișor, Victor Ioan Opreșiu a été récompensé par l'Académie de Folklore avec le troisième prix, en valeur de 1000 lei. Dans le même temps, le directeur Ion Mușlea lui a demandé de faire des recherches dans la partie nordique de l'Oltenie (Gorj) – zone d'interférence avec le Pays de Hațeg (Transsylvanie). Les recherches du professeur Victor Ioan Opreșiu ont été concrétisées dans un riche matériel sous la forme d'une monographie. Pour des raisons financières et politique, son projet n'est pas réalisé. En plus de recherches, pendant trois décennies (1935-1966) il a envoyée aux Archives de Folklore, un riche matériel documentaire (des journaux, des brochures, des lettres) recueilli dans les localités du département de Hunedoara. Ce matériel a contribué à l'enrichissement des collections de l'institution folklorique de Cluj.

În anul 1930 se înființa, la Cluj, Arhiva de Folclor a Academiei Române. Pentru îmbogățirea sa, directorul Ion Mușlea a elaborat un larg program de investigare și înregistrare a realității folclorice de pe întreg teritoriul românesc printr-o largă rețea de stipendiați și prin corespondenți. Între colaboratorii de bază ai instituției recent înființate s-a numărat și tânărul profesor și preot greco-catolic Victor Ioan Opreșiu¹. Victor Ioan Opreșiu provenea dintr-o veche familie de grăniceri din Țara Făgărașului. Tatăl său, Ioan Opreșiu s-a născut în comuna Voilă la 24 septembrie 1865². După absolvirea Institutului pedagogic din Blaj devine învățător și funcționează la școlile de Reuniune grănicerească din Mărgineni, Cugir și în final la Baru Mare, unde activează din anul 1891 și până la moartea sa întâmplată în 1922³. Aici s-a căsătorit cu fiica preotului Nestor Gotheas, Cornelia întemeind și o solidă familie prin cei 7 copii, 3 băieți și 4

¹Referitor la viața și activitatea sa vezi lucrările: Iordan Datcu, *Dicționarul folcloriștilor*, vol. II, București, 1983, p. 169; Ioachim Lazăr, *Din viața și activitatea profesorului-preot Victor Ioan Opreșiu*, în *Sargetia*, XXI-XXIV/ 1988-1991, p. 879-894; Idem, *Victor Ioan Opreșiu un folclorist hunedorean uitat pe nedrept*, în *Miorița*, nr. 4-5, Deva, 1998, p. 67-69; Idem, *Victor Ioan Opreșiu*, în *Miorița – magazin*, New York, aprilie, 1995, p. 1, 21-22; Constandin Clemente, *Lada de Zestre*, Deva, 1998, p. 107-110.

²Victor Ioan Opreșiu, *Însemnări despre viața mea*, manuscris aflat în posesia noastră.

³*Ibidem*.

fete. Victor Ioan Oprișiu⁴ s-a născut la 14 iunie 1911, fiind cel de-al treilea copil al familiei⁵. Urmează Școala primară la Barul Mare și apoi clasele de liceu la Orăștie, Petroșani și Lugoj. Își ia Diploma de bacalaureat în urma examenului susținut la Turnu Severin în anul 1928. Între anii 1929-1933 urmează Academia Teologică din Blaj devenind preot.

Pasiunea pentru folclor a tânărului din Barul Mare data de prin anul 1926 când, la îndemnul profesorului său de la Liceul din Lugoj, Aurel E. Peteanu, începe să culeagă creații folclorice din comuna natală. El își publică rezultatul primelor cercetări sub titlul "Folclor cules din Petros și Bărișor", în Gazeta Hunedoarei, an. XX, nr. 45 din 9 noiembrie 1932.

În anul 1935 Victor Ioan Oprișiu devine colaborator al Arhivei de folclor din Cluj, între el și directorul acestei instituții, Ion Mușlea, încheindu-se o bogată și interesantă corespondență. În posesia noastră se află 9 scrisori și 3 cărți postale expediate de către directorul Ion Mușlea și 6 concepte de răspuns ale profesorului Victor Oprișiu, toate din perioada anilor 1935-1964⁶. Încă din anul 1935 devine unul dintre stipendiații Arhivei de folclor când începe cercetarea în satele Barul Mare, Barul Mic și Petros, pentru întocmirea răspunsurilor la chestionarele trimise de către directorul Ion Mușlea⁷.

Primul caiet cu răspunsurile la chestionarul II a fost primit de către Academie în iunie 1935, fapt confirmat de către Ion Mușlea prin scrisoarea sa din 7 iunie. Cu același răspuns îi expediază, la Petroșani, unde Victor Ioan Oprișiu funcționa ca pedagog la Școala de băieți, "chestionarul nr. IX, un caiet și în mărci 7 lei"⁸. Totodată îi cere să dea "informații cât de amănunțite, căci totul interesează"⁹.

Prin scrisoarea trimisă la 7 august 1935, profesorul Oprișiu expedia caietul cu răspunsurile la Chestionarele II (călușarii) și IX (moartea și înmormântarea) pe care le primise încă din luna iunie 1935¹⁰. Întrucât nu primește răspuns imediat, Victor Ioan Oprișiu expediază o nouă scrisoare, la 13 septembrie 1935¹¹. Directorul arhivei îi răspunde la 30 septembrie 1935, confirmând primirea răspunsurilor la chestionarele II și IX care "cuprind materiale prețioase, pentru care vă rugăm să primiți mulțumirile noastre"¹².

Ion Mușlea se scuza pentru întârzierea răspunsului, care s-a datorat vacanței. Totodată îi cere lui Victor Ioan Oprișiu să-i comunice dacă poate "culege materiale și în cursul anului sau numai în vacanță, pentru ca să vă trimitem chestionare din timp"¹³. Din Petroșani, la 6 octombrie 1935, Victor I. Oprișiu îi comunica lui Ion Mușlea că „răspunsuri mai amănunțite, eu nu pot da la chestionare Dvs. decât în vacanțe"¹⁴. Întrucât unele chestiuni îi sunt cunoscute, ar putea da unele răspunsuri și fără a merge pe sate. În acest caz cere, dacă e posibil, trimiterea unui chestionar, care să fie expediat cu câteva zile înainte de vacanța Crăciunului¹⁵. La 22 februarie 1936, profesorul Oprișiu îi cerea trimiterea de Chestionare pentru "vacanța de Paști și de vară"¹⁶. În aceeași scrisoare își exprima teama că a fost uitat deoarece pentru vacanța Crăciunului n-a primit nici un chestionar. Totodată îi comunică lui Ion Mușlea despre

⁴ În redactarea studiului folosim forma numelui „Oprișiu” conform actelor personale.

⁵ Victor Ioan Oprișiu, *Însemnări despre viața mea*.

⁶ Arhiva Victor Ioan Oprișiu, corespondență, manuscrise, fotografii.

⁷ Ioachim Lazăr, *Din viața și activitatea profesorului*,...p. 879-894; Idem, *Victor Ioan Oprișiu un folclorist hunedorean*,...p. 67.

⁸ Anexa I.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Anexa II.

¹¹ Anexa III.

¹² Anexa IV.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Anexa V.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Anexa VI.

posibilitatea trimiterii de alte materiale și anume " o variantă a poveștii Spuma de mare, pe care am cules-o la Bar în anii trecuți"¹⁷. Îl mai informează că a mai cules "povești, cântece și colinzi, precum și un carnet de versuri notate de către un țăran, în anul 1903"¹⁸. Activitatea desfășurată în anul 1936 este deosebit de bogată. La 7 aprilie 1936, directorul Ion Mușlea îi comunica lui Victor I. Opreșiu trimiterea a două chestionare, exprimându-și convingerea că „va răspunde cu aceeași râvnă și pricepere"¹⁹. În același timp îi cere trimiterea snoavei despre „spuma de mare”, celelalte cântece culese, precum și caietul „de cântece al țăranului din Petros”²⁰. La 24 aprilie 1936, profesorul Opreșiu îi comunica lui Ion Mușlea despre trimiterea răspunsurilor la chestionarele X și IV și a celorlalte materiale cerute²¹. În plus îi mai expediază și un articol publicat în ziarul Înainte despre „Anuarul Arhivei”²².

Ion Mușlea îi răspunde, la 4 iunie 1936, confirmându-i „primirea bogatului și interesantului material” și anume „a răspunsurilor la chestionarele IV și IX, a caietului țăranului din Petros, a colindelor și a snoavei”²³. În același timp îl atenționează despre trimiterea chestionarele V și VIII, exprimându-și convingerea „că ne veți răspunde cu aceeași grije”²⁴.

Tânărul folclorist muncește cu pasiune și tenacitate și după numai două luni, la 18 august 1936, trimitea Arhivei de folclor „caietul cu răspunsurile la chestionarele VIII și V”²⁵. În aceeași scrisoare, Victor Ioan Opreșiu se plânge de greutatea întâmpinate în timpul cercetării datorate faptului că nu dispune de „semne potrivite pentru toate sunetele și pentru că nu pot scrie așa de iute cum vorbește omul”²⁶.

La 7 noiembrie 1936, Ioan Mușlea confirma primirea răspunsurilor la Chestionarele VIII și V și-i trimitea un exemplar din chestionarele VI și VII²⁷. Pentru seriozitatea muncii sale, pentru amănunțita cercetare folclorică întreprinsă în cele trei sate din Țara Hațegului, Victor Ioan Opreșiu va fi răsplătit cu premiul III al Arhivei de folclor, în valoare de 1.000 lei²⁸. Colaborarea cu Arhiva de folclor capătă noi dimensiuni în anul 1937. La 11 iunie același an, Ion Mușlea îi expediază un certificat prin care se atesta însărcinarea d-lui Victor Opreșiu „să studieze graiul locuitorilor din județul Gorj”²⁹. Se cerea autorităților locale „să-i dea cel mai larg concurs, pentru a-și putea duce la bun sfârșit, însărcinarea ce i s-a dat”³⁰.

După numai două săptămâni de la începerea cercetării, Victor Ioan Opreșiu îi și scria lui Ion Mușlea, informându-l despre valoroasele lucruri descoperite în zona folclorică a Gorjului de Nord. În scrisoarea sa, din 28 iulie 1937, Ion Mușlea îi recomandă tânărului cercetător să transcrie toate datele culese în felul următor: „Pentru obiceiuri să procedezi în felul în care am făcut eu (În Țara Oașului) și dl. Petrovici (În Anuar)”³¹.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Anexa VII.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Anexa VIII.

²² *Ibidem*.

²³ Anexa IX.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Anexa X.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Anexa XI.

²⁸ Iordan Datcu, op. cit. p. 169.

²⁹ Anexa XII.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Anexa XIII.

Rezultatele cercetării, întreprinse în satele Gorjului de Nord, s-au concretizat într-o adevărată monografie pe care Victor Ioan Oprîșiu dorea să o vadă publicată. În acest sens îi scrie directorului Ion Mușlea, din nou, în anul 1939. Ion Mușlea îi răspunde, la 8 iulie, același an, arătând că n-a "renunțat la publicarea ei, dar așteptăm vremuri mai bune. În ce privește prescurtarea manuscrisului, pentru a-l face mai ușor de publicat, Arhiva se va ocupa de această chestiune, la timpul său și prin personalul ei"³². Publicarea în altă parte a acestui material – continua Ion Mușlea - nu o puteți face fără aprobarea Arhivei, care v-a pus la îndemână mijloace materiale și v-a dat instrucțiuni pentru alcătuirea culegerii"³³. Din păcate cercetarea întreprinsă în zona Gorjului de Nord n-a ajuns să fie tipărită cu toate insistențele autorului. Un articol despre cercetarea profesorului Victor Oprîșiu a fost publicat de către Simion Doru Criștea în anul 1987³⁴.

Războiul întrerupe pentru o bună perioadă de timp corespondența dintre Ion Mușlea și Victor Ioan Oprîșiu. Totuși într-o scrisoare de răspuns trimisă de Ion Mușlea, la 16 februarie 1945, se schimbă gânduri de viitor. Directorul Arhivei se arată interesat de achiziționarea unor materiale, publicații și reviste și în special de "Convorbirile pedagogice de la Panciova și colecția ziarului România Liberă, ce apăruse la Deva, prin anii 1922/23"³⁵. Prin cartea poștală din 6 septembrie 1948, Ion Mușlea îi cere să adune tot "ce poți și crezi că mi-a scăpat și să-mi trimiți din când în când"³⁶. De asemenea îi comunica că îl va "cita în Introducerea bibliografiei folclorice, care o fac p[en]t[r]u anii 1944-47"³⁷. Are și presimțiri sumbre când îi scrie "numai să mai scot eu Anuarul"³⁸.

În cartea poștală din anul 1957, Ion Mușlea îi mulțumește profesorului Oprîșiu pentru "utilul d-tale catalog al sfinților" și se arată interesat de "piesele de folclor apărute la Deva în anii 1942-1944, pentru a le cuprinde în "Contribuția bibliografică, 1951-1955"³⁹. Profesorul Victor I. Oprîșiu reia din nou problema tipăririi monografiei despre cercetarea etnofolclorică a Gorjului de Nord. În aceeași carte poștală din 20 mai 1957, Ion Mușlea îi trimite următorul răspund: „Încă nu se vede nimic la orizont pentru ați publica culegerea de folclor din Gorj. Mai așteptăm nițel"⁴⁰.

Ultima corespondență, este o carte poștală, din 3 februarie 1964, în care Ion Mușlea îi comunică că s-a interesat și la București, la Institutul Academiei de "chestiunea ce-ți stă la inimă"⁴¹. Totuși un asistent a lui Laurențiu Theban, ce a făcut liceul la Deva, s-a angajat să se intereseze de aproape la Societatea de Științe Istorice și, eventual să colaborezi, dacă e posibil. Totodată îi mulțumește pentru informațiile despre Bătrâna⁴² și îl roagă să continue investigațiile⁴³.

Corespondența dintre profesorul Victor Ioan Oprîșiu și directorul Arhivei de Folclor din Cluj, Ion Mușlea, ne redă adevărata dimensiune și pasiunea muncii întreprinse de profesorul hunedorean în cercetarea etografiei și a folclorului românesc din două zone istorice dintre cele mai renumite cu o puternică interferență culturală, sudul Țării Hațegului și Gorjul de Nord.

³² Anexa XIV.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Simion Doru Criștea, *O colecție inedită de folclor din Gorj*, în *Buletin științific. Societatea Științifică de Etnografie și Folclor*, II, (1987), p. 35-42.

³⁵ Anexa XV.

³⁶ Anexa XVI.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Anexa XVII.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Anexa XVIII.

⁴² Localitate reședință a comunei cu același nume, aflată în județul Hunedoara.

⁴³ Anexa XVIII.

ANEXE

I

Academia Română
Arhiva de Folklor
Nr. 203

Cluj, 7 iunie 1935
Strada Elisabeta, 23

Stimate Domnule Oprișu,

Confirmăm cu bucurie primirea interesantului D[umnea]v[oastră] răspuns la întâiul nostru chestionar și vă mulțumim.

Alăturat vă trimitem un nou chestionar (IX), un caiet și în mărci lei 7, sumă cheltuită cu expediția. În răspuns puteți da informații cât mai amănunțite, căci totul interesează.

Vă rugăm să primiți salutările noastre deosebite

Directorul arhivei,
Ion Mușlea

Domniei sale Domnului
Victor I. Oprișu, pedagog,
Liceul de băieți, Petroșani

Colecția Ioachim Lazăr, Hunedoara (în continuare Colecția I.L. Hunedoara)

II

Onor[atei] Arhivă de folclor,

Cluj

Am onoare a vă trimite caietul cu răspunsurile la Chestionarele D[umnea]v[oa]s[tră] nr. II și nr. IX (moartea și înmormântările) pe cari mi-le ați trimis în luna iunie.

Baru Mare la 7 august 1935.

Vă salut cu deosebită stimă,
Victor I. Oprișu

Colecția I. L. Hunedoara

III

Onor[atei] Arhivă p[en]t[ru] folklor,

La data de 7 august am avut onoare a vă trimite din Baru Mare caietul cu răspunsurile la chest[ionarele] II și IX.

Cu toate acestea nu am primit nici un răspuns din partea D[umnea]v[oa]s[tră] , dacă se poate.

Vă rog să-mi comunicați care e cauza.

Mulțumindu-vă vă anticipat,
Petroșeni 13 sept[embrie] 1935

Vă salută deosebit,
Victor I. Oprea, pedagog,
Liceul de stat

Colecția I. L. Hunedoara

IV

Academia Română
Arhiva de Folklor
Nr. 234

Cluj, 30 septembrie 1935
Strada Elisabeta, 23

Stimate Domnule Oprea,

Motivul pentru care nu v-am putut confirma mai de grabă primirea caietului ce ne-ați trimis, a fost vacanța. Răspunsurile D[umnea]voastră la chestionarele II și IX cuprind materiale prețioase, pentru care vă rugăm să primiți mulțumirile noastre.

Vă rugăm să ne comunicați dacă puteți culege materiale și în cursul anului, sau numai în vacanță, pentru ca să vă trimitem chestionare la timp.

Alăturat vă trimitem în mărci lei 15, suma cheltuită cu expediția caietului.

Vă rugăm să primiți salutările noastre deosebite.

Directorul arhivei
Ion Mușlea

Domniei Sale Domnului
Victor I. Oprea, pedagog la Liceul de stat
Petroșani

Colecția I. L. Hunedoara

V

Domnule Director,

Răspunsuri mai amănunțite la chestionarul D[umnea]v[oa]s[tră] eu nu pot da decât în vacanțe, după cum ați binevoit a observa și D[umnea]v[oa]s[tră].

Totuși, deoarece sunt unele chestiuni pe care le cunosc și eu, care cer răspunsuri scurte, v-aș putea da și fără de-a mai merge la sate.

Dacă voiți deci, puteți să-mi trimiteți și acum un chestionar dacă credeți că aș putea răspunde, iar dacă nu, vă rog să-mi trimiteți chestionarele cu câteva zile înainte de vacanța Crăciunului.

Cu deosebită stimă,
Victor I. Oprea

Petroșani, 6 oct[ombrie] 1935
Liceul de stat

Colecția I. L. Hunedoara

VI

Onor[atei] Arhive de F[olklor] a Ac[ademiei] R[omâne]
Cl[uj], Str. El[isabeta], nr. 23

Stimate D[omnu]le Mușlea,

Am primit Anuarul Arhivei de Folklor și Vă mulțumesc pentru el. Credeam că mă uitaseră-ți, mai ales că pentru vacanța Crăciunului nu mi-ați trimis (sau nu mi-a venit) nici un chestionar.

Dacă voiți puteți să-mi trimiteți chestionare pentru vacanța Paștilor și vacanța de vară. Cu ocazia răspunsului la aceste chestionare v-aș putea trimite și o variantă a poveștii cu „Spuma de mare” pe care am cules-o la Bar, J[udețul] H[unedoara], în anii trecuți.

Tot din anii trecuți mai am cules câteva povești, cântece și colinde, precum și un carnet cu versuri notate de către un țăran, în anul 1903.

Petroș[ani], 22.II. 1936

Cu deosebită stimă,
Victor I. Oprișu, pedagog,
Liceul de băieți Petroșani

Pe verso: Stim[ate] D[omn]ule M[ușlea]

Am văzut nr. 1-2 din Bibl[ioteca]. folcl[orică] în care se menționează colinde și articolul „Țârgul de fete”. „Catalog rf.” nu e menționat, în 1942-44 ca apărut la Deva.

Colecția I. L. Hunedoara

VII

Academia Română
Arhiva de Folklor
No. 119

Cluj, 7 aprilie 1936
Strada Elisabeta, 23

Stimate Domnule Oprișu,

La poștala D[umnea]v[oastră] din 22 februarie, vă răspundem abia acum și anume trimițându-vă alte două chestionare, la care nădăjduim că veți răspunde cu aceeași râvnă și pricepere. Odată cu răspunsul (pentru care alăturăm un caiet) ne-am bucura să ne trimiteți, precum ne-ați promis, varianta snoavei despre „spuma de mare”, precum și celelalte materiale ce le aveți cules mai demult. De asemenea vă rugăm să ne trimiteți caietul de cântece al țăranului din Petros.

Cu cele mai bune salutări și urări de sărbători.

Directorul Arhivei,
Ion Mușlea

Domniei Sale Domnului
Victor I. Oprișu, pedagog la Liceul din Petroșani,
Baru Mare, Jud[eu]l Hunedoara

Colecția I. L. Hunedoara

VIII

St[imate] D[omnu]le Director,

Am Onoare a vă trimite răspunsurile la Chestionarele X și IV, snoava cu spuma de mare, niște colinde și o copie de pe caietul țăranului din Petros, despre care v-am scris.

Vă mai trimit și un articol despre „Anuarul Arhivei” pe care l-am publicat în ziarul „Înainte”.

Vă rog să mă încunoștințați de primirea materialelor.

Petroșeni, la 24 IV 1936
Liceul de Stat

C[u] d[e]osebită St[imă]
Victor I. Opreșu,
Pedagog

Colecția I. L. Hunedoara

IX

Academia Română
Arhiva de Folklor
No. 149

Cluj, 4 iunie 1936
Strada Elisabeta, 23

Stimate Domnule Opreșu,

Confirmăm cu bucurie primirea bogatului și interesantului material ce ați binevoit a ne trimite și anume : a răspunsurilor la chestionarele IV și X, a caietului țaranului din Petros, a colindelor și a snoavei. De asemenea pentru recenzia D[umnea]v[oastră] din ziarul „Înainte”.

Alăturat vă trimitem două chestionare nouă V și VIII), la care nădăduim că ne veți răspunde cu aceeași grijă. De asemenea un caiet pentru trecerea răspunsurilor.

Vă rugăm să primiți salutările noastre deosebite.

Directorul Arhivei,
Ion Mușlea

Domniei Sale Domnului
Victor I. Opreșu, pedagog Liceul de Stat
Petroșani

Colecția I. L. Hunedoara

X

Stimate D[omnu]le Director,

Am onoare a vă trimite caietul cu răspunsurile la Chestionarele VIII și V. Am încercat pe cât am putut să scriu răspunsurile chiar așa cum mi le-au spus informatorii mei, dar n-am prea reușit decât în câteva locuri. Pentru că n-am semne potrivite pentru toate sunetele și pentru că nu pot scrie așa de iute cum vorbește omul..

Vă trimit totodată și ceva folclor publicat.

Vă salut,

Baru Mare, la 18 august 1936

Cu deosebită stimă,
Victor I. Opreșu

D[omniei] Sale Domnului
Director al Arhivei de Folclor

Cluj

Colecția I. L. Hunedoara

XI

Academia Română
Arhiva de Folklor

Cluj, 7 noi[i]embrie 1936
Strada Elisabeta, 23, No. 192

St[imate] Domnule Opreșu,

Confirmăm cu bucurie primirea răspunsului D[umnea]v[oastră] la chestionarele VIII și IV, pentru care vă rugăm să primiți viile noastre mulțumiri. Vă mulțumim și pentru numărul din „Libertatea” cu cântecele culese de D[umnea]v[oastră]. Conform scrisorii din 28 sept[embrie] vă adresăm această scrisoare la Bara Mare.

Alăturat vă trimitem un exemplar din Chestionarele VI și VII, un caiet, iar în mărci lei 17, sumă cheltuită cu expediția.

Vă rugăm să primiți salutările noastre deosebite.

Directorul Arhivei,
Ion Mușlea

D[omniei] Sale D[omnu]lui Victor I. Opreșu, licențiat în teologie,
Bara Mare, județul Hunedoara

Colecția I. L. Hunedoara

XII

Academia Română
Arhiva de Folklor
No. 90

Cluj, 11 iunie 1937
Strada Elisabeta, 23

CERTIFICAT

Se certifică de noi că d[omnu]l Victor Opreșu, profesor secundar, este însărcinat de către Arhiva de Folklor a Academiei Române, să studieze graiul locuitorilor din județul Gorj.

Autoritățile locale sunt invitate să-i dea cel mai larg concurs, pentru a-și putea duce la bun sfârșit însărcinarea ce i s-a dat.

L.S. Ion Mușlea
Directorul Arhivei

Colecția I. L. Hunedoara

XIII

Academia Română
Arhiva de Folklor
No.

Cluj, 28 iulie [1]937
Strada Elisabeta, 23

Stimate Domnule Opreșu,

Întors abia ieri de la Brașov, am găsit poșta la D-tale din 18 iulie. Sper că între timp ai primit și D[umnea]ta pe a mea, expediată la 16/VII, la Porceni.

Mă bucur încă odată că ai adunat lucruri care îți par interesante și destul de multe. Acum că vei fi desigur acasă, ar fi bine ca după ce te vei fi odihnit o bucată de timp, să te apuci de transcrierea textelor (fiecare text separat pe o pagină* - optimi de coală sau de caiete). Pentru obiceiuri ar urma să procedezi în felul în care am făcut eu (Țara Oașului) și D[omnu]l Petrovici (Anuar III).

Eu plec pentru o lună în străinătate. E nădejde să ne vedem la începutul lui septembrie ! Pentru cazul contrar sau în orice caz, te rog scrie-mi la Bibliotecă.

Cele mai bune urări de vacanță și felicitări cordiale.

*Afară de ghicitori, proverbe care merg și mai multe pe o pagină (de asemenea cântecele și strigăturile din același sat).

Colecția I.L. Hunedoara.

XIV

Academia Română
Arhiva de Folklor
No. 90

Cluj, 8 iulie 1939
Strada Elisabeta, 23

Stimate Domnule Opreșu,

La scrisoarea D[umnea]v[oastră] din 28 iunie, referitoare la culegerea făcută în Gorj, vă comunicăm următoarele:

N-am renunțat la publicarea ei, dar așteptăm vremuri mai bune. În ce privește prescurtarea manuscrisului, pentru a-l face mai ușor de publicat, Arhiva se va ocupa de această chestiune, la timpul său și prin personalul ei. Vă rugăm deci să așteptați acest timp. Referitor la publicarea în altă parte a acestui material, nu o puteți face fără aprobarea Arhivei, care v-a pus la îndemână mijloace materiale și v-a dat instrucțiuni pentru alcătuirea culegerii.

Ținem să vă informăm că sunt stipendiați ai Arhivei care așteaptă de 3-4 ani să le vie rândul la publicare în Anuar. Ordinea publicării acestor materiale e determinată de considerente pur științifice. Mai observăm că Arhiva nu e obligată să publice toate culegerile făcute de stipendiați.

Primiți, vă rugăm, salutările noastre.

Directorul Arhivei,
Ion Mușlea

Domniei Sale

Domnului Victor I. Opreșu
Deva, str. Gh. Lazăr, nr. 47

Colecția I.L. Hunedoara

XV

Biblioteca Universității din Cluj
„Regele Ferdinand I”
Sibiu
Nr. 70/1/1945

Sibiu, 16 februarie 1945

Stimate Domnule Opreșu,

Am primit scrisoarea D-tale din 17 ianuarie și m-am bucurat că n-ai uitat Biblioteca clujană. Îți mulțumesc și pentru bunele urări și-ți doresc un an cât mai liniștit. În ce privește acțiunea de completare a periodicelor românești ardeleni, momentan nu se poate întreprinde nimic – în mare sau prin „Astra”.

Din ceea ce pozezi d-ta personal, ne-ar interesa mult „Convorbirile Pedagogice” de la Panciova, ambele volume, chiar și necomplete cum sunt. Spui că nu sunt de vânzare. Bine. Dar poate ești aplicat să le donezi. Mai gândește-te. Ți-am fi foarte recunoscători dacă ne-ai putea face rost - cu bani, bineînțeles - de o colecție, fie și necompletă, a ziarului „România Liberă”, care apărea în 1922/23 la Deva.

Încă odată îți mulțumesc pentru interesul arătat Bibliotecii noastre și te rog să primești cele mai bune salutări.

Ion Mușlea

Colecția I.L. Hunedoara

XVI

Stimate Domnule Oprișu,

Îți mulțumesc pentru scrisoarea plină de gânduri bune și contribuții folclorice prețioase. O rubrică aparte pentru cărți literare, mai ales, cuprinzând și folklor, n-am avut, dar am cuprins totdeauna în „Bibliografie” astfel de volume. Citez, din amintire: Ion Iovescu, Nuntă cu bucluc; Radu Andrei, Din țara lui Dragoș.. Schițe, Buc[urești], 1941 etc.

Ți-aș fi recunoscător să aduni ce poți și crezi că mi-a scăpat, și să-mi trimiți din când în când. Te voi cita în Introducerea bibliografiei folclorice - care o fac p[en]t[ru] anii 1944-1947 și cu profesorii Gh. I. Neagu (din Roșiorii de Vede) și N. N. Munteanu (din Sibiu, fost la Dorohoi). Numai.. să mai scot eu Anuarul ! Dar pentru materialul ce pregătesc pentru tipar, așa am aranjat lucrurile. Fără colaborări de tot felul, cerute și necerute, modeste și orgolioase – nu se poate tinde la perfecție.

Încă odată mulțumiri și tot binele

I. Mușlea

Cluj, 6. IX. [19]48

D[omniei] Sale Domnului Prof[esor] Victor I. Oprișu, Deva, Str. Delavrancea 14

Colecția I.L. Hunedoara, Carte poștală.

XVII

Stimate Domnule Oprișu,

M-am bucurat că problemele de folclor continuă să rămână în centrul (?) preocupărilor d-tale multiple. Îți mulțumesc pentru sugestia de înregistra și utilul d-tale „Catalog al sfinților”, pe care mi l-ai trimis la timpul său.

Desigur că piesele de folclor muzical apărute la Deva în anii 1942-1944 interesează și te rog să mi le comunici, pentru a le trece în contribuția bibliografică 1951-55, ca un Supliment ori Addenda.

Mi-ai atras, odată, demult, atenția asupra unei lucrări despre Târgul de la Găina, lucrarea unui oarecare Subu, apărută la Cluj, în 1936. Oricât ți-ar părea de curios, nu pot da de ea. Dacă cumva o ai d-ta sau poți face rost de ea de la o Bibliotecă locală, și-aș fi f[oare] recunoscător.

Cu bune salutări și amintiri

Ion Mușlea

20. V. [19]57

Încă nu se vede nimic la orizont pentru ați publica culegerea de folclor de la Gorj. Mai așteptăm nițel.

I. Mușlea

Expeditor: Ion Mușlea, Cluj, Bolintineanu, 18

Destinatar: Profesor V. Oprea, localitatea Deva, Str. Delavrancea,
14, Regiunea Hunedoara.

R[ăspuns] 18. VI. 1957

Colecție I.L. Hunedoara, Carte poștală.

XVIII

Cluj, 3. II. [1]964

Stimate Domnule coleg.

În sfârșit am fost și la București. M-am interesat la Institutul Acad. Rosetti de chestiunea ce-ți stă la inimă. Multă rezervă pentru subiectul în sine. Totuși, un tânăr asistent al lui, Laurențiu Theban, care a făcut liceul în Deva, s-a angajat să se intereseze de aproape la Soc[ietatea] de Științe istorice și eventual, să colaboreze dacă e posibil.

Va veni zilele acestea pe la Deva (dacă n-a și fost).

Îți mulțumesc pentru informațiile despre Bătrâna și te rog să continui investigațiile, sunt sau nu xilografe multe ?

Toate cele bune, cu cordiale salutări

Ion Mușlea,

Ion Mușlea, Cluj, Bolintineanu, 18.

Prof. Victor Oprea, localitatea Deva, regiunea Hunedoara,
Strada Delavrancea, nr. 14.

R[ăspuns] 16. II.

Colecția I.L. Hunedoara, Carte poștală

TOPONIME ȘI MICROTOPONIME DIN ZONA TÂRNAVEI MICI. PROVENIENȚE ȘI SEMNIFICAȚII ISTORICE

NICOLAE VICTOR FOLA

Toponyms and microtoponime of Târnava Mica area. Origin and historical significance

Summary

Knowing and interpreting toponyms constitutes an important source for the development of society, completing the information provided by other sources. This has a great significance because of interethnic cohabitation which has an historical tradition-Romanian community. Hungarian community, German community, the last two populations settled here during the Middle Ages, but, as we approach our times the representatives of other nationalities settled here, which influenced the toponyms from Tarnava Mică's banks.

Termenii toponimici, ca și componenții ai realității istorice, necesită coroborarea și interpretarea datelor lingvisticii, geografiei, științelor istorice, etnografiei, dar și a altor discipline și constituie o veritabilă sursă a cunoașterii vieții sociale. Interpretarea lor și integrarea în capitolele de analiză socio-istorică ridică anumite exigențe, evidențiate de către cercetătorii care s-au preocupat de acest domeniu.

În anii interbelici, cercetătorul dr. Ioan Moga, filolog și istoric al Transilvaniei evidențiază necesitatea analizei și interpretării scrupuloase și responsabile a toponimelor, ca reflectare a etapelor cunoscute de evoluția indivizilor, dar și a colectivităților la nivel "macro", administrativ-politic, cultural, dar și social și economic, în corelație cu structurile locale de organizare. Responsabilitatea istoricului nu se rezumă la o anostă însușire de informații culese din documente, nici "la o simplă și erudită analiză critică a izvoarelor istorice", referitoare doar (la) "... o succesiune de principii mai mult sau mai puțin strălucite și o nobilime latifundiară cu castele ... cetăți și orașe privilegiate, ca marturii a unei civilizații a cărei spuză e bătută de vântul Apusului ..., ci o înlănțuire organică a manifestărilor sincronice din domeniul etnic, bisericesc, cultural, economic a unor factori variabili, (ceea ce-n.n.) nu e un lucru ușor...".

Pentru epoca medievală, documentele (juridice-în special, dar și de alt gen) sunt instrumente ale unor categorii privilegiate: indivizi, proprietari, colectivități, instituții de tip laic, bisericesc, etc. deci subiecți istorici, iar mulțimea-categoriile țăranimii, în primul rând reprezintă obiectul istoric. Actele de proprietate funciară nu reflectă elemente ca exploatarea (dependența) economică, obiceiurile, credința. Este importantă sesizarea toponomiei de origine populară din documente, fiindcă respectivele toponime poartă pecetea caracterului etnic al colectivităților, comparativ cu toponomia cultă, impusă de administrația unor proprietari noi, sau chiar toponomia inventată, care urmărește sustragerea prin uzurpare, din posesia altui proprietar mai vechi și inducerea în eroare a autorității supreme (suzeranului). Se urmărește cunoașterea realității, reflectată parțial în documente, sau denaturat, pentru a se reconstitui indirect, în relația spațio-

temporală, structurile realității primitive. Lingvistica explorează terminologia care reflectă formele străvechi și vechi de viață, toponomastica urmărește originea, ca și evoluția denumirilor geografice, indicând numele vechi, care apar într-o anumită perioadă istorică, însă pătrund în documente. Etnografia întregeste lacunele informației documentare, investigând urmele materiale și spirituale, informația orală, etc.

În Transilvania, cancelaria maghiară în mod curent schimba numele românești, respectiv latinești ale localităților, sau le adăuga terminație maghiară. Când nu se traduceau, dădeau alte denumiri decât ale populației locale. După cum remarcă cercetătorul clujean dr. E. Petrovici, se producea o chestiune similară cu cea evidențiată de W. Meyer Lübke pentru Elveția – în unele regiuni, cuceritorii germani au dat nume satelor, pe când numele topice de pe moșia satelor erau romanice. Vechimea și prioritatea numelor și a elementului românesc reiese clar din numirile hotarelor comunale, în totalitate românești, chiar când satul poartă nume străin. După cercetătorul clujean dr. I. Moga, în acest caz trebuie urmărite următoarele aspecte: 1) când numirea românească apare înaintea celei străine, se probează originea românească a statului; 2) când numirea românească apare simultan cu cea străină, dar în popor supraviețuiește cea românească, satul este de origine românească, iar numele străin un adaus artificial, fără sorți de viață; 3) când numele străin e o simplă traducere celui românesc sau slav, este o probă a preexistenței satului românesc sau a unei așezări slavo-române; 4) când numirea ungurească s-a impus în limbajul popular, avem de-a face cu o așezare recentă, în majoritatea cazurilor, întemeiată de cnezii români, primind numele dat de oficialitatea maghiară.¹

Lingvistul clujean, Emil Petrovici, arăta că toponomia slavo-română, care odinioară domnea în regiunile de șes și în gurile largi ale râurilor, după suprapunerea celei maghiare se menține sporadic în unele părți și domină în zona colinară și a dealurilor, ca și în zonele de mai mare altitudine, unde toponimele românești se impun aproape în exclusivitate. Toponomia maghiară și cea săsească se suprapun în regiunile de șes, pătrund în gurile văilor largi și în regiunea colinelor și urcă sporadic în regiunea de dealuri. Numai în "Secuime" toponimele populare maghiare au tendința de a urca, urmând în altitudine, după relief, fără a exclude toponomia veche românească.² Dacă toponomia majoră în "Secuime" (localități dar și hidronime de ape mari) este slavă și maghiară, numele de văi, dealuri, etc., românești sunt foarte numeroase (remarcă Sever Pop, S. Opreanu și I. Chindea urmărindu-se hărțile austriece și românești). Situația toponimelor în zona secuiască este în general asemănătoare cu cea din oricare parte a Transilvaniei.³ Pretutindeni în Transilvania, în cazul toponimelor și microtoponimelor, numele topice românești prelevează (dr. E. Petrovici), fiind minuțios analizate și verificate- verificarea este mai dificilă, atunci când sunt formate cu nume de persoane. Se exemplifică, în acest sens cu Coasta Tatâii (de la Tatălcea), Poiana Ferii (de la Ferea), dar pot fi și termeni de origine maghiară-Hăjdate, adică "crăpătura, cheie", Căpâlna, din Kapolna („capelă, paraclis”) sau "La Berc", „pădurice", sau timiteu (cimitir). Sunt situații când apar și elemente de origine slavă, ca: iaz, groapă, grotă (grohotis), etc.⁴

În urmărirea toponimelor din zona Târnavei Mici – ca și pentru județul Mureș, în ansamblu ca zonă învecinată Harghitei și Covasnei, sunt valabile două caracteristici, evidențiate de cercetătorul dr. P. Râmneanțu: conservarea elementului antropologic

¹ I. Moga, *Câteva concluzii privitoare la cercetarea etapelor istoriei Transilvaniei*, în Ioan Moga, *Scriseri alese (1926-1946)*, Dacia, 1993, p. 16-17, 20-21, 25.

² Stefan Pascu, *Istoria Transilvaniei*, Blaj, 1944, p. 68-69.

³ I. Moga, *op. cit.*, p. 25.

⁴ E. Petrovici, *Toponomia ungurească în Transilvania medievală. în Transilvania*, nr. 2, an 74, 1943, p. 5.

autohton și îmbrăcarea veșmântului lingvistic maghiar, petrecute asemănător deși nu identic cu celelalte două județe menționate.⁵

Apariția unora din așezările Târnavei Mici se datorează colonizării medievale maghiare, care a produs unele dislocări ale autohtonilor (rămâne însă remarcă specialiștilor care au urmărit fenomenele de demografie istorică ale perioadei, care constată o densitate modestă a populației epocii medievale, întâlnită și în alte zone ale Europei). Academicianul Ștefan Pascu, urmărind raportul dintre numărul de așezări și de "porți" găsește media cea mai mare în comitatul Alba – cu 25,3 și cea mai mică în Crasna, cu 7,3. Densitate mare, semnificativ, o au comitatele puternic feudalizate: Târnava, Cluj, Dăbâca, etc. Târnava era un comitat de șes (Câmpia Transilvaniei – n.n.), râvnit de feudații laici și ecleziastici, cu toate urmările negative pentru vechile structuri.⁶

Pe Târnava Mică așezările coloniștilor începeau de la Cund și Bălăușeri și mergeau până la Petrisat și Blaj, în majoritate evidența în dreapta cursului râului. Din cele treizeci și șase de localități (comune și sate), doar opt așezări sunt în stânga cursului sau în apropierea lui. O anumită perioadă, arealul Târnavei Mici a constituit limita sudică a expansiunii maghiare, (dacă se iau în calcul localitățile maghiare în care populația trăiește de secole).

O caracteristică a stabilirii oficiale, sistematice a maghiarilor a fost așezarea în jurul unor curți nobiliare, ai căror deținători reprezentau rețeaua structurală feudală, în centrul căreia se află regalitatea, care se prezintă ca un avantpost al curiei papale în Europa de sud-est, completând această colonizare, urma cea cu secui și germani, și aceste nuclee se adaugă celor autohtone- "hodăile", unele dăinuind până azi. Este vorba de "Colibile" de la Blăjel (respectiv între Botorca și Blajel), dar și "Hodăile" de la Târnaveni, Fânațele de Mica, "Icrișul" de la Giuluș. Perii-Velțului de la Adămuș, Ciungarii de la Tătârlaua. Ridicarea și refacerea cetăților de la Gogan-Varolea, Cetatea de Baltă (pe Târnava Mică) și Glogoveț(Alba), dar și Cetatea Piatra menționată mai întâi în anul 1309, o cetate Egerwar, care la 1313 are și castel, cetatea Chendul Mic(Kelleuwar), dispărută,⁷ arată o oprire temporară a expansiunii maghiare, datorată lipsei unui interes imediat, sau datorită epuizării resurselor umane-ultimul motiv este planzibil, urmând apoi colonizarea cu populație de neam germanic.

Un rol distinct în zonă îl au secuii, care au ocupat partea montană și submontană a Târnavei Mici, care, până la începutul secolului al XX-lea, folosind pădurile compozesorale de mare întindere, ca și alte resurse comercializau, pe un "drum mare" al Târnavei produse ca: lemn de rășinoase ecarisat, șindrilă, războaiele de țesut, hambare de fag, materiale pentru site, ciururi, var și piatră, ducând în schimb cereale și vinuri. Aveau un mod de viață apropiat de cel al secuilor de pe Valea Nirajului și aveau un statut socio-politic distinct, de avangardă, fiind, în general, țărani-soldați. Au fost considerați, de către cei mai mulți autori care s-au ocupat de cercetarea vieții lor, ca grup etnic diferit de maghiari.

La începutul organizării lor pe teritoriul Transilvaniei, secuii aveau două feluri de structuri sociale, care au coexistat pe durata câtorva secole: una de tip vechi, organizarea în triburi și neamuri, fiind împărțiți pe "ramuri" și organizarea mai nouă,

⁵P.Râmneanțu, *Etnogeneza și naționalitatea populației din sud-estul Transilvaniei în istorie și contemporaneitate*, în "Radiografia Transilvaniei", - Revistă a "Fundăției Drăgan", Ed. Nagard, Roma, aprilie 1989, p 91.

⁶Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, volumul II, Ed. Dacia, Cluj – Napoca, 1979, p. 415 și *Ibidem*, volumul III, 1986, p. 552.

⁷*Ibidem*, volumul II, p. 227 (pentru Gogan-Varolea-Wywar) Egerwar, Varalyan), Glogveț(Alba), p. 269, Egerwar, *Cetatea de Piatră*. Chendul Mic, p. 272.

teritorială, după modelul scaunelor românești. Însă scaunele secuiești s-au organizat mult după atestarea în izvoare a numelui secuilor(Szekely) și termenul de "secul" nu putea avea sensul de "locuitori și scaunelor", cum se afirma la un moment dat. Rămășițele organizării lor tribale s-au păstrat mult timp și după organizarea lor teritorială, o amintire a acestei situații fiind dreptul de proprietate, conform căruia pământul era socotit bun comun.(deci, la stabilirea în Transilvania nu cunoșteau proprietatea privată)-

La rândul lor, sașii, pe măsura colonizării, s-au stabilit în zone pe care coroana le considera "domenii regale", dar și în comitate, aici cu aprobarea stăpânilor de domenii. Din teritoriul Sibiului, pe măsura sosirii unor grupuri de germani, secuii au fost așezați spre sud-estul Transilvaniei, fapt demonstrat atât de echivalentele toponomice ale unor localități(Orbo-Orbai-Gârbova), dar și Kezd- Szaszkezd, Kezdi-Saschiz, cât și din alte locuri a unor morminte, care în stadiul actual al cercetărilor se atribuie unor necropole secuiești anterioare. Cu prilejul acordării Țării Bârsei, în anul 1211 cavalerilor teutoni, pe Olt sunt menționate câteva cetăți regale, ce par a fi ridicate de secuii.⁸ Spre deosebire de așezările maghiarilor, făcute peste cele ale autohtonilor, cele ale secuilor au fost separate sau alăturate (cazul satelor Ocna, Bezid, Jacod) ei și-au menținut propriile structuri organizatorice, până în secolul al XVI-lea. Forma lor de organizare era obștea locală, influențată probabil de conviețuirea cu autohtonii români mulți asimilați în timp, organizați în cnezate, văi, țări și ulterior se trece la organizarea scaunelor(sedes), așa cum au făcut și coloniștii germaniei, deși au păstrat elemente specificate. Reforma religioasă a avut efecte deosebite în zona Târnavei și Nirajului, față de secuii din depresiunile estice, dar și privilegiile acestor secuii "vestici" erau mai reduse față de cei din actuala Harghita și Covasna. Atașamentul față de starea de oameni liberi, neaserviți, i-a făcut să participe la numeroase răscoale în secolele al XV-lea și al XVI-lea, mulți au trecut munții în Muntenia și Moldova. În zona limitrofă Târnavei Mici, așezări vechi românești- pe cursul superior sunt Ocna de Jos și Ilieși, iar așezări secuiești vechi sunt Corundul, Ațid, Ocna de Sus. Pe valea Cușmedului așezări vechi românești sunt Sângeorgiul de Pădure, Bezidul Nou, secuiești sunt Șiclod, Solocma, Cușmed, Ațid, Betid, Crișeni. Pe Valea Vețca localități cu populație veche românească sunt Jacul și Dumitreni, iar cu secuii sunt Jacod, Vețca, Sălașuri, Bordoșiu, Ciba, Roua. Valea Viforoasă are o singură așezare românească, omonimă cu valea menționată, iar cu populație secuiască sunt Neaua, Ghinești, Vădaș, Fântânele. Valea Târnavei Mici păstrează urmele locuirii autohtonilor în localitatea Sărățeni (azi inclusă în orașul Sovata), Ghindari și Cioc, iar în Chibed, Ștefănești și Hotești sunt secuii. Aspectul satelor indică influența tipului de așezări de vale specifice băștinașilor români. Comparativ cu așezările secuilor din Ciuc și Trei Scaune, așezările secuilor sunt mai modeste și "consistențe" sunt doar Corundul, Ocna de Sus, Chibed, Ghindari. Au rezistat în timp denumiri vechi de munți ca: Saca Mare, Saca Mică, Lespezi, dar și denumirea pasului principal spre Depresiunea Ciucului, (lângă Sovata), Inlăceni (castrul roman) dar și hidronime românești sau slavo-române, ca: Fırtoșul, Creanga Mare, Loțul, Ceia, Cibu, Roua sau văi mai mari, ca Ghera de la Sovata, Ciortoșul de la Dumitreni.

Dacă în antroponomie și onomastica s-au făcut unele studii, în toponimie și microtoponimie lucrurile nu au avansat de cât ân parte. Dificultățile rezidă în faptul că în ultimele două secole, în secuime s-a manifestat o permanentă tendință de maghiarizare a secuilor , puținilor români din zonă, dar și altor minoritari, prin administrație, școală, armată (un timp), publicistică, etc. Particularitățile graiului secuiesc, mai ales fonetizarea tipică sunt "topite" în limba maghiară literară și în limba vorbită. Zona secuiască a Târnavei Mici, deși destul de compactă și populată, nu a fost suficient de unitară, pentru a forma o structură unică, nici organizatorică, nici militară.

⁸ *Istoria românilor* Academia României, volumul III, Ed. Enciclopedică, București, 2001, p. 418 – 423.

Nu s-a putut forma, din acest motiv (sedes), nici cel puțin filial, cum a fost Cristurul-Secuiesc, din vecinătate. Secuii din dreapta Târnavei Mici aparțineau Scaunului Mureș, iar cei din stânga râului Scaunului Odorhei.

Urmărirea toponimiei oficiale se poate face, pentru secolul al XVIII-lea în conscripțiile Buccow și Klein, pentru anii 1819-1820 conscripția Cziraky, conscripția din anul 1850 și statisticile maghiare din perioada dualismului. "Lustrele" arată maghiarizarea numelor de persoane, cu accent pe categoriile nobiliare, apoi oștenii, meșteșugarii, "servii"(iobagii). Referitor la toponimie, ungurii din zona Târnavei Mici au folosit o serie de denumiri vechi autohtone, pe care le-au adoptat fonetismului propriu: Leppend (Lepindea, sat românesc, cu nume românesc sau româno-slav), Dalja (Daia, sat cu populație mixtă, română și săsească), Saroš (azi Deleni-comuna Bagaciu), dar și un Șaroș, județul Sibiu, au avut mult timp populație mixtă română și săsească, dar la fel și Velțul și Boian (județul Sibiu). Maghiarii au tradus denumiri ca Ocnișoara (Kissokna), pe cursul superior al Târnavei Mici, Erdőalja (Subpădure), în vecinătatea Târnaveniului, Kisstovis (Spini) și Bükkos (Făget, lângă Blaj), etc. Dintre numele săsești de așezări, s-au păstrat în uzul limbii maghiare unele ca: Bonyha (din germanul Bachnen), românul Bahnea, Bernad, Berenhardt, Bernadea, iar altele le-au tradus: Szepmezö, Schönau, Șona, ca și Szaszvölgy, Deutsbach, Valea Sasului, ultima fiind localitatea în aval de Târnaveni, azi depopulată.

Intensitatea fenomenului de preluare lingvistică de la români și mai puțin de la sași este redusă la maghiari, față de împrumuturile pe care le-au dat ei acestora. Motivația constă în influența pe plan politic, administrativ și militar pe care au exercitat-o între secolele al XII-lea și al XIX-lea. Conviețuirea interetnică, de nivel comun (natural) a fost îndelungată și s-a reflectat, între altele, în domenii de activitate economică (cazul ocupațiilor pastorale), dar și elementele de onomastică, nume date animalelor, etc. Asimilarea instituționalizată prin presiuni de diverse paturi s-a făcut în anii dualismului, dar accente ale ei se păstrează și după aceea. Toponimele și microtoponimele locale indică tendința menținerii numelor populației majoritare, chiar dacă în unele situații se mențin termenii mai vechi. (dar nu se urmăresc și nici nu se investighează fidel, respectiv riguros). Pentru toponime și-au spus cuvântul continuitatea de proprietate (nobiliară), pentru comunitățile situate, așezate pe drumuri mai importante – cazul "drumului mare" al Târnavei Mici. Un exemplu în acest sens este actuala comună Mica, de lângă Târnaveni, al cărei nume derivă de la un proprietar Mike sau Mikes (familie care s-a stins la un moment dat). Numele însă menținut, chiar dacă actuala comună se constituie din mai multe "nivele". Dacă în dijele papale satul era consemnat prima dată în anii 1332-1337, încă în 1316 era menționat un "sat de jos" (Altfalu), ceea ce presupune neapărat și un "sat de sus". În anul 1411 era consemnat, și un "sat de mijloc" (Kezefalu). Stăpânite de familia nobiliară Mike, cele două sate se numesc Mikefalva sau Mykofalva poss. Altfalu alio nomine Mikefalva la 1438 și poss. Mykefalva al. Nomine Kezefalu la 1440.⁹

Vom urmări câteva aspecte ale conviețuirii sașilor de pe Târnavă Mică cu celelalte grupe etnice, relații investigate de un pasionat și valoros cercetător al zonei, regretatul inginer Liviu Suci. Domnia sa constă existența a trei tipuri de așezări: sate "pure" – Cundul, Laslăul Mic, Seleușul Mic, Filitelnic în care ponderea autohtonilor este nesemnificativă (între 5 – 7%), așezări mixte în care ponderea populației germanice este între 60 – 90%, cele mai puternice sate din punct de vedere economic, iar o altă categorie de așezări mixte, cu ponderea celor două etnii, români și sași aproximativ egală – cazul Idiciului, Velțului și Vișoarei, o ultimă categorie fiind așezările care au

⁹ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, volumul II, p. 88 – 89.

minoritate săsească – Boian, Blăjel, Tătărlăua, Veseus. Toate aveau amprenta locuirii de populația de etnie germanică, fiind ordonate pe străzi și “țighidușuri”, cu case tipice și cu frontul la stradă. Formele de administrare a bunurilor publice (pășuni, păduri, drumuri, poduri, podețe) și mai ales sistemul de percelare al terenului agricol, păstrat în “trienal” (“tri hotară”, cum îi ziceau românii), aveau la baza tipul de sesie iobagială numită “flamanda”, apărută în urma defrișărilor și împărțirii egale a loturilor de pământ.¹⁰

În unele diplome regale acordate sașilor la sfârșitul secolului al XII-lea și începutul celui următor se menționează, interesant că teritoriul Sibiului ar fi fost “desertum”, iar Țara Bârsei, “vacua et inhabita”. Dintre toate zonele în care s-au așezat sași, “terrae desertae”, erau numai acele teritorii unde înainte locuiseră secuii, care au fost apoi mutați de regalitate. Prin înscrierea în documentele regale și papale a acestor drepturi, se garanta coloniștilor că locul este liber și negrevat de alte drepturi de posesiune. Cel al românilor nu trebuia confirmat, natural, deoarece erau băștinași. Și sașii au ținut seama de prezența românilor și au obținut de la rege dreptul de a folosi împreună “pădurea românilor și pecenegilor”, localizată la sud, respectiv la est de Sibiu.

La 1100 românii au construit la Orlat o fortificație cu trei valuri de pământ, iar platoul superior al cetății era întărit prin palisade, prezența obștilor românești în interiorul enclavei colonizate cu sași este evidențiată de numeroase toponime preluate direct de sași (Bistrița – Bistritz) sau în forma de traducere (Brașov – kronen = ienupăr). La rândul lor, și românii au păstrat urme ale colonizării săsești.

Obștea sătească a secolelor al XII-lea – al XIII-lea, la sașii Transilvaniei a avut, prin tradiția sa din Apus și datorită privilegiilor regale, structuri diferite de cea românească, păstrând tradiția de autonomie și structură caracteristică celei germane, înainte de aservirea de nobilime. Pe teritoriul comitatelor Alba, Târnava și Cluj, unde trăia aproape o treime din populația săsească, obștile și-au păstrat în timp aceste caracteristici – lipsind și nobilimea în aceste zone. “Diploma andreiana” menționa dreptul obștilor de a-și alege liber preoții cărora le vor plăti decima, drept inexistent în biserica catolică germană sau maghiară din acel timp. Pe de altă parte, cu excepția comitelui Sibiului și a districtelor Bistrița și Brașov, numiți rege, ca și a greavilor ereditari, ceilalți drăgători erau aleși în mod liber de către comunitate. Împreună cu privilegiile acordate, în secolul al XIV-lea, pe teritoriul regal se aplica o “Constituție” comparabilă cu cea a republicilor medievale.

Corespunzând tipului de agricultură “flamand”, loturile nu constituiau proprietate privată, ci se transmiteau urmașilor cu drept de posesiune. Mai târziu, mărindu-se populația prin venirea altor persoane din afara –cu acordul comunității, loturile s-au repartizat prin tragere la sorți. Datorită acestui sistem agricol și repartizării egale a dărilor pe curți, locuitorii satelor săsești au fost feriți de o deferențiere socială pronunțată. Aceasta era prezentă în mediul urban, în schimb. Târziu, datorită presiunii domeniilor și a sistemului nobiliar, s-au constituit relațiile feudale tipice.¹¹

Revenind la problematica toponimelor, se poate constata, urmărind “Dicționarul istoric al localităților din Transilvania”, volum I, 1967 și volumul II, 1968 al prof. dr. C. Suci, existența unui număr de localități, care au nume germane, dar nu apar în lista celor 242 de localități, consemnate de cercetătorul dr. Th. Năgler în “Așezarea sașilor în Transilvania”. Este cazul – pentru Târnava, al localității Biia (Benden), Magyarbene-comuna înfloritoare, mult timp sediu de protopopiat greco-catolic, cu populație preponderent românească, Bălăușeri, Bladen, Balasvar, ca și alte localități rurale din amonte Târnavei Mici – Coroi, Koroth, Korod, Chendul Mare, Grosskend, Nagykend, Chendul Mic- Kleinkend, Kiskend, care posibil să fi avut oarecare procent de locuitori

¹⁰ L. Suci, *Sașii din Târnava Mică* – manuscris.

¹¹ *Istoria Românilor* – Academia României, volumul III, p. 426 – 424.

de origine germană, dar poate fi și un artificiu, introdus de administrația austriacă, pentru primele trei localități amintite. La dr. Th. Năgler se face precizia ca, din 242 denumiri de localități, 140 sunt germane, 8 slavo-române, 16 maghiare iar 78 au o origine neclarificată (discutabilă). Însă, spune în continuare „.. este probabil ca diferite denumiri citate ca germane să fie de fapt origine română sau maghiară, ceea ce nu apare evident”. Unele toponime provin din termeni hipocoristici, alții sunt nesiguri, pentru unii se avansează explicații, alții sunt aduși de către coloniști. Constatăm unele filiații: Belleschdorf (Idiciu), „satul lui Belus?”, între localitățile Daia și Hărănglab (la delimitarea între județele Mureș și Sibiu), Băgaci (Bogeschdorf), „satul lui Bogo?”. Boian (Bonnensdorf)- de la Bondorf, Bonn, Bălcaci (Bulkesch), Mănărade (Donnersmarkt) – din „monora” sau „magyorö”-aluna, în etimologie populară, Filitelnic (Felldorf), Viișoara (Heidendorf), dar și Besenyő= peceneg (ca și Beșineu, azi Valea Izvoarelor, aproape de Tg. Mureș), Ormeniș (Irmesch), de la Ermeu (armean- „armen”), Keisd (Saschiz), de la kez= mână, Krisch/ Curciu= loc destelenit (vecin cu Băgaciul), Blăjel între Târnăveni și Mediaș, Kleinblasendorf, „satul lui Blasius”, Laslăul Mic Kleinlassen, satul lui Lassel?, Valea Lungă (Lagenthal)- lângă Blaj, Michelsdorf (Veseus)= satul lui Mihail (singurul sat cu populație săsească pe malul drept al Târnaviei Mici), Reußdorf (Cund)- adică „satul rușilor” (slavilor), Rode (Zagăr)- „loc destelenit”, Șona, Schöna- „valea frumoasă”, Jidvei (Seiden), Tătârlău (Taterloch), „Gaura tătarilor”; Wölz (Velt), în maghiară Völgy= vale, Senereuș (Zendersch)- „judecător”, Tigmandru (Zuchmantel)- pin?¹²

Foste sate săsești sunt, în zonă, cele care în denumirea maghiară conțin prefixul Szasz, iar structura așezărilor este tipic săsească. Este cazul Bahnei (Szaszbonnya, Bachnen), Ceaușului (Szaszavas, Grubendorf), Daia, Szaszdayas, Deundorf (uneori Dengel). Valea Sasului (Szaszvölgy), nu are nume săsesc cunoscut, nici în documente nici în tradiția satelor săsești vecine, decât un nume, probabil dat în conscripțiile austriece-Deutschbach. Sașii din zona Târnaviei Mici erau cuprinși, ca și credincioși catolici în conscripțiile papale de încasare a dijmelor (Rationes collectorum pontificarum în Hungaria Papai tizedzedök szamadasai, 1281 – 1375, Budapest, 1887. În protopopiatul Târnaviei (Arhidiaconatus de Kükülew), în 11 așezări în care trăiau sași împreună cu maghiari, în cele 4 menționate mai înainte (fără Valea Sasului), în secolul al XVIII-lea nu mai erau localnici sași.¹³

Liviu Suciul considera denumirea de Deutschbach ca artificială pentru Valea Sasului, apreciere la care subscriem (întâmplarea face ca familia mamei să fi locuit mult timp acolo și am putut confrunța relatările rudelor cu a altor foști localnici). Pe de altă parte, dr. Th. Năgler apreciază că denumirea satului Criț (Deutschkreuz) din județul Brașov- „biserica Sfintei Cruci”, dar și Viscri- Deutsch Weißkirk „biserica albă”, din același județ sunt preluate de români de la coloniștii germani.¹⁴ În schimb, numele localității Bahnea este de certă origine germană Li. Suciul deoarece nu are semnificații / înțelesuri nici în limba română, nici în limba maghiară, etimologic, acest toponim se referă la configurația reliefului și la hidrografia locală a așezării, ca plural de la

Bach- „pârâu, vâlcea cu apă curgătoare”, după cum și în alte zone ale Ardealului mai sunt 6 asemenea toponime. Este vorba de Dürrbach, Dipșa (Bistrița) – „pârâul secăt”, Hahnbach, Hamba (Sibiu) „pârâul cocoșului”, Mühlbach, orașul Sebeș (Alba) „Pârâul Morii”, Hussbach, Măieruș (Brașov) – „pârâul (valea) nucilor”, Rohrbach (Rodbav), Brașov „pârâul din (locul) defrișat”, Weidebach –Ghimnav, Brașov „valea cu

¹² Th. Năgler, *Așezarea sașilor în Transilvania*, Ed. Kriterion, București, 1922, p. 193.

¹³ Li. Suciul, *Sașii din Târnavă Mică*.

¹⁴ Th. Năgler, *op. cit.*, p. 194 – 195.

pășuni". Aceste toponime au "pârâul" la singular, pe când la Bahnea – în forma veche Bechnen și modernă Bächne este pluralul. Bahnea este flancată între două văi, cea a Cundului și a Indiciului, care se unesc într-o mlaștină mare. Vânturile și inundațiile sunt anuale și păgubitoare până azi. Poate acesta a fost motivul determinat al plecării sașilor din Bahnea, dar nu se știe nimic despre reemigrare sau despre noua așezare.

Numele Ceuaș este atestat documentar în anul 1301. Românii din zonă au numit satul întotdeauna Tăuaș, iar sașii Grubendorf. Persista tradiția puternică a locuirii sașilor în denumirea Szaszcsavas. Se spune că din cauza unei epidemii de ciume, numărul sașilor s-a împușinat și cei rămași, cu excepția a 4 familii au plecat și s-au stabilit la Bratei, lângă Mediaș, luând și clopotele de la biserică. Însă Liviu Suci, două patronime maghiare- Pikiri și Meder par a fi săsești. În plus, este și o poreclă dată unei familii românești, Crișan- azi maghiarizate, pe care localnicii din Ceuaș o numesc Jájáck= de-a lui Jaja, derivat de la ja, ja- în săsește "da, da". Mai convingător este toponimul Baumgar (baumgarten= grădină de pomi), azi, o livadă situată deasupra străzii principale. Boangă este și la Târnăveni unicul toponim de origine germană de pe teritoriul municipiului, din săsescul boangăr – boangărd, deci livada (baumgarten). Deci, această legătură este asemănătoare cu săsescul Adárnichin, pe Unter de Eichen= Pe sub stejari" de la Mediaș, sau toponimul Țiligrad, de la Jidvei, din Ziegengarden= "grădina caprelor". Tradiția păstrează amintirea venirii maghiarilor în Ceuaș, aduși de la Bahnea de groful Bethlen și numele conducătorului lor, Vass. Pentru satul Daia, nu exista nici atestare documentară a existenței sașilor și nici un fel de tradiție, doar denumirea maghiară de Szaszpanyam. Se presupune după dr. Th. Năgler că este mai veche denumirea Dellendorf (Dalle, Delle= adâncitură) însă sașii din Indiciu, Cund, Laslăul Mic și Băgaciu îi spun Dengel. Atât Bahnea, cât și Ceuașul, Daia dar și Valea Sasului au fost proprietatea familiei Bethlen. Ultima localitate este menționată în anul 1332, în registrul zecuielilor papale "Sacerdos de villa Nykolay", iar mai târziu are și denumirea de Olahszentmiklos, ceea ce presupune prezența unor enorași catolici, care putea fi sași. Denumirea poate veni de la un greav sas, ca cei de Roșia de Secaș sau Călnic, ajunși veritabili stăpâni feudali. Sașii au conviețuit cu maghiarii în zona Târnavelor în patru localități: Nadeș Blăjel, Veseus, Boian.¹⁵

Mai mult, în bazinul Târnavelor Mici existau 14 așezări, atestate documentar, dispărute însă cu totul. Între ele este atestată, în anul 1278 și "villa Munch" (la Csanky Deszö, *Magyarország történeti földrajza a hunyadiak korában*, volumul V, 1886 și *Documente privind istoria României*, C, Transilvania, volumul VI, p 189), despre poziția căreia se spune doar că este lângă Tycheu-Zenth-Martin (Târnăveni). Numele este germanic și înseamnă în grafierea latină, destul de deformată a secolului al XIII-lea "satul călugărului (călugărilor)", aparținând probabil unei abații locale. Nu se știe – Liviu Suci, dacă odată cu coloniștii sași au venit și călugării, însă data atestării satului (villa), coincide cu sosirea sașilor în Transilvania. Cercetări făcute în anul 1967 au găsit între Târnăveni și Velt pe Valea Adămușului urme vizibile a două eleștee de pește, de formă dreptunghiulară, obișnuite la așezările monahale. În vecinătatea lor s-au descoperit urme de ceramică dacică, romană și feudală timpurie vrâșniță și chirpici ars.

Motivele plecării sașilor din aceste așezări (Liviu Suci) sunt mai multe. Una este situația de iobagi pe pământurile comitatelor, care oferea o viață mai aspră decât pe "Pământul Săsesc", deși au avut facilități față de autohtonii români. Acesta ar fi putut provoca fuga unor iobagi sași de pe feudele nobiliare sau chiar plecarea prin înțelegere cu "domnii de pământ". Faptul că Bahnea, Ceuașul și Daia au rămas fără sași, dar și faptul că au aparținut Bethlenilor, ca și Valea Sasului, poate motiva o asemenea interpretare. Se scutizează și pretențiile domnilor de pământ, prin creșterea permanentă a cuantumului datoriilor și prestațiilor, inclusiv dijmelor bisericii, pe care unii nobili le arendau. Fenomenul a fost mult mai redus în capitalurile săsești din

¹⁵ L. Suci *Sașii din Târnavă Mică*.

"Fundus Regius" și deci, tentant, deoarece numărul coloniștilor și sporul demografic din sec. al XIII-lea și al XIV-lea erau mici, nu se puteau forma comunități durabile (etnic) și nu se puteau conserva formele specifice de existență ale sașilor. Aceștia s-ar fi putut concentra în așezările mai mari, chiar în teritoriul zonei Târnavelor. Acest lucru, dar și alte motive pot explica diferențele mari de populație săsească dintre așezările mari (Senereuș Zagăr, Băgaciu, Jidvei) și cele mici- Filitelnic, Cund, raport de 2/1. Resursele economice reduse- în general, terenuri slabe (ca la Ceuaș, Daia, Valea Sasului), pe lângă numărul redus al populației au făcut imposibile organizarea unor ecclesii (parohii), care să permită plata zecuielii (după Fr. Teutsch, *Geschichte evangelischen Kirche in Siebenbürgen*, Sibiu, 1921). Din secolul al XV-lea se evidențiază tendința de a face parte din "Universitatea Saxonum", pentru că o diplomă regală a lui Matei Corvin din anul 1486, stabilea autonomie de tip teritorial-administrativ, religios, juridic și social. Din iobagi nobiliari, deveneau "iobagi regali", iar nobilimea transilvană nu putea interveni în treburile interne ale comunităților săsești. Specifice acelor timpuri sunt și fenomene ca epidemiile- între anii 1554 și 1719 au fost consemnate 9 epidemii de ciumă. Este probabil că tradiția părăsirii Ceuașului să aibă un suport real, locul respectiv este nesănătos și trebuie părăsit. Trebuie ținut cont și de incursiunile militare (tătarii, akingiile turci), incursiuni de pradă, care, drept rerepresalii la împotrivirile locale, puteau distruge ușor o așezare. O asemenea tradiție se păstrează la Ceuaș, referitor la două localități vecine- Hagymas și Szaszvögy, care ar fi fost arse de tătari. Un toponim care dăinuie până azi pare a arăta producerea acestei incursiuni- este vorba de "Tatarösveny= cărarea (calea) tătarilor. Între localitățile rurale săsești- pe Târnavă Mică, sașii nu au avut nici o localitate (așezare) urbană, Băgaciu- unul dintre satele cele mai mari, a fost reședință a capitolului romano-catolic, apoi săsesc-luteran și așezare neaservită a zonei, ca sat liber regesc.

Referitor la numele de sate (comune), academicianul Șt. Pascu în "Voievodatul Transilvaniei" menționează etapele dezvoltării satelor, ca "măierști" (în maghiară "haza"= casă și "telke" (telek)= cătun, nuclee care atunci când se măreau deveneau sate („falu”), „falva”). În vecinătatea Târnaveniului era Balasztelke (Blăjelul), Crăieștiul (Kyralfalva- în domeniul lui Ștefan cel Mare al Cetății de Baltă, ulterior trecut în posesiunea principilor maghiari ai Transilvaniei), Cuștelnic (Csüdotelke)- azi inclus în Târnaveni, Feisa (Feisz), Küküllőfalva, Găneștiul (Vamosgalfalva- punct de vamă, pe timpuri), Odrheiul Vamosodrhei, cu același rol ca și Găneștiul, Păucișoara (Pocstelke)- azi, un fel de cătun, Șomoștelnic (Somoștelke), etc. O excepție este Alecuș, localitate rurală situată spre Valea Mureșului, nume derivat din onomasticul Alec, Alecu, Alexe maghiarizat Elek. "Telke" indică pământ, proprietate agrară intravilană (atunci), posesiune funciară.¹⁶ Și numele Târnaveniului actual- fostul Dicsöszentmarton, Sankt Martin- menționat pentru prima dată la 1278, încă de trei ori în cursul secolului al XIV-lea, dar și în secolele următoare- în legătură cu numele vestitului episcop de Tour (Franța)- apărea câteodată și fără numele Martin, se asociază cu "Szent"- nume al multor localități rurale, precum Korodszenthmarton (Coroisânmartin). Numele se întâlnea, în epocă și pentru localități cu locuitori secui. Desigur, mai vechi- ca rădăcina este numele Târnaveni (introdus oficial în 1941), derivat din cel al vechiului slav "apa a spinilor"; Târnavă.

Sub influența maghiară a apărut termenul "bicașiu", microtoponim răspândit în zona, din maghiarul bikafu= iarbă pentru tauri. Este relativ nou, a apărut în perioada dominației austriece, când s-a legiferat reproducția bovinelor și s-au făcut primele infuzii

¹⁶ N. Fola *Fenomene istorice și demografice în Valea Târnavei din Evul Mediu până astăzi în conformitate cu date ale toponimiei*, în "Angustia", Sf. Gheorghe, nr. 4, 1999, p. 192.

de tauri de rasă, abstine satelor au rezervat locuri cu destinație precisă- "locuri ale taurilor".¹⁷ Tot după L. Suciuc interpretăm toponimul "togul lui Sinte" - acesta e un patronim, aparținând unei persoane stabilită în localitate în perioada interbelică. Toponimul Sinte, cu diverse derivații îl întâlnim în "Nomenclatorul poștal a localităților din România", 1940, p. 376, este cazul localităților derivate din onomastice ca: Sinte, Sinte Sinte, Sintescu, adică Sinte Mare și Mică, lângă Arad, patru localități Sintești în Ialomița - Sintești, lângă Urziceni, iar alta în Severin, lângă Făget. "Togul lui Sinte", ca toponim conține substantivul maghiar tag, adverbial tagba= togul în tog, adică o tarla, o suprafață mai mare, apărut după comasările din perioada dualismului, respectiv după "comistații", cum spuneau românii. De fapt, maghiarul "tag" vine de la membru al obștei, ca suprafață de pământ cuvenită acestuia pentru cultivarea periodică. La români se adoptă în formă tog-toguri.

Șonca, alt toponim nou, e vârf de deal deasupra întreprinderii "Cars" și a viilor de la "trei Brazi" a dat numele pășunii Șanca, în maghiară- pe hărțile de comasare, Sanka. Punctul de plecare este tema maghiară som= coarnă, fructul acrișor, roșu, dar înțelesul- probabil, de pâlci de corni fructiferi.

Bâzu (La Bâzu) este un toponim care păstrează menționarea proprietății- casa, „hodaia”, respectivului Bâzu. Acest onomastic, păstrat prin toponim este foarte vechi, ca și barza (cercetătorii îl atribuie "cuvintelor de substrat") din limba română. Și aromânii au Bârdzu, iar albanezii bardhe, termenul fiind o dovadă de necontestat a vechimii etnice românești.

Alt toponim, care include un onomastic e "locul lui Cremene"- un proprietar, om iute, aprig, bun luptător, care justifica sintagma păstrată până azi în expresia metaforică "dă de sar scânteii" (ca din cremene). Onomasticul provine de la așchia de cremene, roca sedimentară din calcedoni, opal și cuarț, care, lovită cu amnarul metalic, produce scânteii. Originea pe care i-au dat-o slaviștii noștri în bulgarul kremeni, nu pare mai verosimilă decât preluarea de către aceștia, de la autohtonii traco-geto-daci. Însă apropierea de vechiul kameni= piatră, poate duce la un termen protoeuropean (chiar indoeuropean), care a dat străvechiului cremene al nostru. În engleză crenel= piatră de apărare, în franceză creneau (crenel de zid), în italiană toponimul Cremona, toate originare din latinul crematio, onis= ardere, prefacere în cenușă și aproape de cremene noastră. De la cremene nu mai avem azi uzual decât verbul a încremeni, adjectivul încremenit și substantivul încremenire= împietrit (de uimire, surprins)- Liviu Suciuc. Urmărind toponimul în spațiul românesc (după Nomenclatorul poștal ... 1940, p. 124) îl întâlnim în forma Cremenari, lângă Pitești, Cremenciuc (județul Soroca), Cremenari, Bacău, Cremene, Brașov (Întorsura Buzăului), Cremene (Mehedinți), Cremene lângă Dej, Cremene de Jos și cea de Sus (Mehedinți).¹⁸

Șip (Șipul Chimului) este un toponim compus din substantivul Șip și un onomastic hipocoristic:Chimu, de la Achim, vechi nume românesc cu originea în ebraicul Jehojakim= Dreptmăritorul de Dumnezeu (verbul kum= a ridica, a preamări pe Jahve), devenit în slavona veche bisericească Ioachim (Sf. Părinți Ioachim și Ana). Ulterior a devenit nume de botez și apoi de familie, Achim sau Chimu, prin eliminarea lui A inițial, care încurca lucrurile în cazul genitiv Ion a Achimului, Ana a Achimului, devin Ion Chimului, Ana Chimului, etc.

Șip este autentic și vechi maghiar, însemnând fluier. A produs verbul șipolni= a şuiera, a fluiera și șipcsont= fluierul piciorului (os), semnificând un obiect cilindric gol în interior. Românii nu l-au preluat pentru a înlocui fluierul, ci pentru a defini o țeavă vegetală, așezată la amenajarea unor izvoare de falie (soc, os, lemn, scobit), de la

¹⁷L.Suciuc, *Câteva consemnări de toponomie târnăveană* – manuscris.

¹⁸*Nomenclatorul poștal al tuturor localităților din România*, Monitorul Național, Editura Imprimeriile Statului, București, 1940, p. 124.

care se umpleau vasele cu apă, necesară celor aflați la munca câmpului. Șipul Chimului e un izvor, situat în amonte terenui respectiv.

Știob (Valea Știobului) pare a fi unul din cele mai vechi toponime de la noi. Primul component, vale, este arhicunoscut în zonă și în tot ardealul românesc, ca și în cazul altor etnii europene, de la sanscritul valie, până la aglo-irlandezul Valley. (Liviu Suciuc). În zona Orăștie există o "Vale a Știobului", dar și un știuburoi, la fel și în satul Cornești, de lângă Târnăveni, pe coasta dealului Zumal. Își au originea într-un izvor puternic, permanent, cu ape de băut de bună calitate. Derivația ar fi: știob-știobure-știobure-știuburoi. În Moldova, știobul este o coșniță primitivă pentru stâlpi, făcută din triunghiuri de copac retezat și scobit (eventual scorbura). Era, probabil, cea mai veche formă de vas de lemn. În vechime, la muncile câmpului, apa se ducea în ulcioare în ulcioare de lut, însă, fiindcă se spargeau ușor, se foloseau știoburile. Valea Știobului vine de la un izvor, știob, aflat și azi în partea de sus a Vâlcei.

Tătarnița- este un etnonim, situat în zona Târnăveni în două puncte distincte. Indică prezența acestei etnii, așa cum toponimul Beșineu (azi Valea Izvoarelor), situat nu de parte de Târnăveni, dar și Beșineu – Secașel, lângă Blaj derivă de la pecenegi ("păgâni", dar grafia (traducerea) maghiară este Besenyő, săsește Heydendorf.¹⁹

Urmărindu-se realitatea toponomică- academicianului Șt. Pascu, argumentul etno-toponimic arată, pentru comitatul Alba prezența românilor- din totalul de 33 localități (sec. al XIV-lea – al XV-lea) în 22 localități (deci 66,66%, prezenta sașilor în 6 localități (18%,18%), 1 localitate cu bulgari colonizați și una nu are precizată componența etnică a populației, maghiarii fiind prezentați în trei localități (9.09%). În comitatul Târnava, din 15 localități consemnate, nume românești au 6(40%), 3 localități (20%) nume maghiare, 4 au populație săsească (26,6%) 1 sârbească, dar fenomenul se întâlnește și în scaunele secuiești Mureș, Odorhei, Ciuc și Trei Scaune (se include și un toponim semnificativ, Săsăuași (Zazfalu), la dr. Th. Năgler). După aceste documente- un număr, se precizează- acad. Șt. Pascu sunt pierdute, o parte nu se cunosc, însă circa 80% din satele al căror nume este însoțit de precizarea etnicității populației sunt românești, restul reprezentând localități locuite de etniile conlocuitoare.²⁰ "Voievodatul Transilvaniei" toponime derivate din antroponime și din apelative, atât în comitate, cât și în districte și scaunele secuiești și săsești.

Denumirea Tătarnița se întâlnește, deci, la Târnăveni în cartierul Boziaș (respectiv, zona limitrofă), dar și în vecinătate, pe Târnava Mică, între Tătârlău și Boian este o "cale a tătarilor", în marginea pădurii bătrâne de fag și a pășunii, în dreptul podului Galionului, derivat de la numele dat acestui neam mongol în zona gurilor Dunării.²¹ Etimologia numelui "Tătarnița" provine din slavonă, cu terminația-ita, ca și: tainiță, clopotniță, bolniță (spital), crâstelniță, etc. Tătarnița este un "loc cu tătari". Ambele tătarnițe par a fi locuri de veghe, file ale oștilor tătare, în atacurile lor spre vest, sau posturi de pază, din perioada când Cetatea de Baltă era domeniu al domnilor Moldovei, iar lefegii tătari supravegheau două drumuri importante: cel dintre Valea Mureșului și Mediaș (la Boziaș), respectiv cel de pe drumul sării, între Ocna Mureș și Mediaș (Tătârlău). Cum un toponim se crează în timp se pare că ultima variantă este mai plauzibilă, pârcalabul de la Cetatea de Baltă putea avea în subordine refegii tătari. Că au staționat mai mult timp, dovada este și persistența, dar și numărul destul de mare de nume de familie Tătari sau Tătaru, al cărui centru de roire pare a fi vechea

¹⁹ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, volumul II, p. 463 și 466; inclusive pentru Secașel-Beșineu) și Th. Năgler, lucr. cit., p. 113 (pentru Beșineu / azi Valea Izvoarelor, Mureș, Besenyő – Heydendorf).

²⁰ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, volmul II, p. 463 și 466.

²¹ L. Suciuc *Câteva consemnări de toponomie târnăveană*.

Cetate de Baltă. Toponimul Tatârloch (în săsește "gaura tătarului") și Tătârlaua, în limba română, dar și maghiarul Tatárlaca întăresc ipoteza. Și azi "Tătarnița" de la Târnăveni (Boziaș) oferă loc de observație bine ales, cu vizibilitate bună asupra drumului național 14 A, dintre Târnăveni și Mediaș. Însă, pe întreg ardealul românesc, la mijlocul sec. al XX-lea erau 37 de localități cu numele derivat de la tătari: Tătârlaua, Tătăraș, Tătărești, Tătăroaia, Tătari, etc., în 23 de jutețe ale României interbelice.²²

Alt microtoponim, care autentifică vechimea locuiri și continuitatea autohtonilor este Cere (Pârâul Cerii), dar și Conținutul Clonțului. Primul se întâlnește în zona Târnavi Mici în forme numeroase: Cireu, Cireie, sau forme maghiare Csere, Cserebe, conservă substantivul vechi "cer", pl. "ceri" (subst. masc), arbore din familia fargaceelor (atinge uneori până la 30 m înălțime) frate botanic cu stejarul- *Quercus cerris*, bun de foc și mare producător de ghindă, "ruda" cu *cerrus*= stejar. Alunecarea din Pârâul Ceriului (sau Pârâul Cerilor în forma actuală de Pârâul Ceii, se datorează confuziei cu cerul (astral)). Cerul, copac, era foarte valoros pentru îngrășarea, prin fructele lui, a porcilor înainte de introducerea culturii porumbului în provinciile românești. Astăzi, este dominată identificarea lui "cer" cu stejar.

Conținutul Clonțului conservă în denumirea lui două substantive vechi care azi, nu mai sunt uzuale în limba română. "Continit" avea înțelesu de pășune, de obicei compozesorală, în care membrii obștii aveau "părți". O asemenea parte era dreptul de întreținere a unei taurine mature, sau două taurine tinere (viței, vițele, junci, juninci). Pentru alte persoane era un loc oprit, interzis (în originalul latin înseamnă "prins, ținut, oprit"). Cu prefixul negativ, îl avem și acum uzual: neconținut, mereu, neîntrerupt. Conținutul era un loc oprit, chiar și pentru părtași, se deschidea pășunatul la o anumită dată și se oprea la alta, în restul timpului era interzis și pentru cosit.

"Clonțul" este un vârf de deal, de munte, dar și ciocul unor păsări răpitoare (al ciorii, al pajuri, în basme), dar și un dinte mare, la femei în vârstă, știrbe, babe. De la această ultimă accepțiune vine și adjectivul clonțos, clonțoasă= rău, rea de gură, mușcător la vorbă. În cazul acestui toponim, indică un proeminent vârf de deal, semnificația aceasta au preluat-o și bulgarii, forma *clj nec* (se citește *cliuned*).

"Roghele" este diminutivat de la pluralul cuvântului "Rojina", un slav vechi adoptat de români și înseamnă (teren defrișat), rostit în sonorizare locală "roghină", așa cum se spune popular pe Târnavi: vin- jin- ghin, vițel- jițal- ghițal, vite- jite- ghite. "Pogorul" pe de altă parte înseamnă deal. După o interpretare mai veche (la Iorgu Iordan, *Toponimia românească*. P. 38), are sensul de "coborâș". În interpretarea lui Liviu Suci, proveniența se leagă de slava veche "po goru" (pa gori)= pe deal, pe munte, de la care apare în ritualul bisericesc pogorârea de Cruce, a Duhului Sfânt, în mormânt. Pogorul, în toponomia locală nu este un coborâș, ci un loc înalt de deal, cum este la Târnăveni.

Zoidovanu (Coasta Zoidovanului, Drumul Zoidovanului) denumește coasta de deal și drumul care duce pe aici, dar mai apare în două localități din zonă, fiind coastă de deal. Localnicii maghiari îi spun Zsidovany, adică Zsido= evreu și vany= un termen nebulos, imprecis. Vany ar putea fi un comprimat uzual pentru vangol= pină (de postav, de stofă) sau un comprimat de la vagyon= proprietate, avere sau de la völgy= vale, vâlcea. Ultimul pare mai credibil, pentru că și la Sânmiclăuș (Sf. Nicolae), localitate aproape de Blaj este o Birvölgy= Valea Primarului, devenită Birovang, pe planșele cadastrale. O piuă nu ar fi avut ce căuta aici ea presupune un debit de apă curată și permanentă, iar cheștiunea este un evreu piuar sau agricultor este fantezistă. Dacă admitem (Liviu Suci) ca forma völgy, vang este posibilă, atestată de toponimul amintit de la Sfântul Nicolae (Sânmiclăuș), " Zoido " ar putea provenii de la subst. maghiar

²² *Nomenclatorul poștal* ..., p. 339.

zaj= zgomot, larmă, în accepțiunea adjectivă zajdo, atunci ar fi explicabil un pârâu zgomotos, dar apare impedimentul ca adjectivul corect ar trebui să fie zajos, de la verbul zajagni-zajongtam-zajongott, că "Jid" după *Dicționarul onomastic românesc*, care a dat onomasticele: Jidu, Jide, Jid, putând indica un proprietar sau un eveniment în legătură cu un Jidu (Dealul lui Jidu, aici), ceea ce explică confuzia maghiară cu zsidu, dând întregii văi numele de Valea lui Jide. În zonă avem un exemplu, în toponimul Jidvei (în germană Seiden), toponim care vine de la curtea lui Jidu.

Zăpodie, ca toponim indică un platou mic, iar în (*Dicționarul explicativ al limbii române*), înseamnă vale între două culmii ocrotitoare, care nu apar în forma aceasta în zona Târnavei Mici. În afara toponimului de la Târnăveni mai sunt 11 toponime în zonă, întinse până la Pânade, pe versantul nordic al Târnavei. Toate sunt mici platouri pe dealuri, pe înălțimi, uneori ușor covățuite, numeroasele Podei-uri, Podee, Podire, Poduri, etc., de pe terasa a doua-a și a treia-a a Târnavei. Presupusul slav Za Padu, ne explică de ce restul de toponime, fără sufixul za, nu a avut aceeași soartă a slavizării. Este contestabilă și originea slavă a substantivului pod (poduri), din slavul podŭ. Cele două cuvinte sunt numai vecine vechi, în ramura indo-europeană Po, ajunsă până în graiurile actuale: slave, germanice, neolatine. Slavii n-au ajuns niciodată în Frața, pentru a denumii Pontneuf, nici în Italia pentru a denumii Pontevecchio sau Pontecorvo. Că românescul "pod" și slavul "podu", sunt apropiate, nu înseamnă că au originea unul din altul, ci că au o origine comună, probabil într-un vechi indioeuropean. Nici presupusul sufix "za" nu înseamnă numai "pe", dar și "pentru" (acord). Rămâne și întrebarea de ce numai micile platouri de pe versantul vechi al Târnavei au acest "prefix", iar cele de pe versantul stâng, podurile, podeele, nu. Și nici unul din aceste toponime nu are silabă finală ie.

Cei care au trăit pe Târnavă, cunosc faptul că, atât la primele ninsori, cât și la "plecarea" ultimelor zăpezi aceste platouri sunt înzăpezite, o dată cu versantul stâng (expunere nordică), în timp ce tot versantul vechi este încă golaș, având expunere sudică, fiind într-o zonă mai caldă și însorită. De la aceste zăpezi, care albesc micile platouri, poate veni zăpodie. Sub influența slavă din sec. al VI-lea VII-lea vine mutarea accentului de pe ultima silabă pe prima (ca și la bădie/bade, codie-coala calului (*Equisetum arvense*)), etc. Substantivul românesc zăpada nu poate avea originea în slavul zapadiŭ= a cădea jos, a cădea la pământ, dar înrudirea lor este evidentă, printr-un încă necunoscut, comun protoeuropean, zăpada fiind mai vechi probabil decât nea (articulat neaua), înrudit cu latinele nix, vis= zăpada și ningo sau nigo, ere= a ninge. "zapodie este podeiul zăpezilor" (Liviu Suci).²³ O origine comună, din acest termen au localitățile României interbelice Zăpodeni (Vaslui), Zăpodia (Bacău), Zăpodia (Roman-lângă Mircești), Zăpodia (Tecuci), etc.²⁴

Dârg (Coasta Dârgului), are pentru primul component corespondent în latinul costa, ae= cu sens de latură, coastă de deal, sau parte a trunchiului uman. Dârgul era o unealtă boantă, de împins boabele pe arie, noroiul, zăpada și mai ales bot de deal, teșit, asemănător uneltei. Dâr a dat la nom și dârlogi ștreangul căpăstrului, dar și hături, care conduc caii, toponimul Dârlos (localitate din jud. Sibiu), sufixat săsește, dâra= urma rămasă după târât sau împins pe sol, iar în Munții Apuseni, patronimul Dârlei și Dârlea, de la dârg. Este apropiat de latinul dirigere= a cârmui, a conduce, a îndrepta, de la care derivă termenul popular a direge, îndrepta, repara, livresc a drege, odinioară diregători/diregător (sg), ca și conducător(i), ambele componente fiind de mare vechime.

²³ L. Suci, *Câteva consemnări de toponomie târnăveană*.

²⁴ *Nomenclatorul poștal* p 466.

Toponimul Râpău, indică râpă=alunecare de teren în coasta unui deal. Râpele de lângă Târnăveni sunt loc de atingere a trei hotare agricole: al Veltului, Botorcii și Adămușului și este cea mai mare din zonă. De aici și maximizantul sufix au: Râpău. Terenurile arabile de pe dealul Botorcăi, dar și pășunea Râpăului de la Adămuș, Perii Râpăului (numiți și pășunea de la Perii Veltului), păstrează acest toponim. Cuvântul "râpă" aparține grupului de cuvinte protoromânești (de substrat), apropiat semantic de latinul *ripa*, ae: *mal*, conservat și în italiana curentă, fidel și cu același sens. Cercetările lui Reichenkron (1966), îl organizează radicalul indo-european *R*, care a dat și pe *ripa* (în latină), *röhre* (în Germania), *rek- reka-* în limbile slave, iar la noi pe "râcă" și "rană", ultimul rămas uzual în adverbialul "într-o rână"= culcat pe o coastă, răsturnat pe o parte. Vechimea este în încontestabilă și este încă o dovadă a dăinuirii românești pe valea Târnavi Mici.²⁵ Toponimul se întâlnește în 7 nume de localități, ca Râpa- în Bihor, Hunedoara (lângă Orăștie), Bacău, Buzău (râpile), dar și Râpa- Jepei (Bacău), Râpa Secăturii (Vaslui și Râpciuni) Neamț.²⁶

Curmătura, toponim foarte răspândi pe Târnavă, denumește o șea de culme, o întrerupere, originea fiind în verbul *a curma*= a tăia, a pune capăt. Derivate sunt *curmat*, *necurmat*, *curmător*, în dialectul aromân și meglenoromân, este împrumutat și în limba ucraineană. În albaneză are forma *cormare* și este analizat, etimologic și comparativ, de o serie de recrutați lingviști. Pentru românescul *curma* (în separabil de albanezul *kurm*, *ne*), mai probabilă aparținerea la indo-europeanul *skeu*= a tăia, desface, răzui, *scurma*, *scormoni* din radicalul *sek*, indo-europeanul *skuti*, *skamati-turbură*, *scormonește*, *scobește*, eventual "a face tăieturi, incizii". Pentru verbul românesc ar fi necesar un indo-european (s) *keu-r-m*, *kur-m*.²⁷ Toponimul "curmătura" de la noi, indică terminarea coamei colinei și pâraiașul, pe sub Podul Curmăturii, care ajunge în lunca râului. În cele mai multe cazuri, curmătura este o șea, a unei coame de deal, sau de munte, un loc de trecere peste cumpăna apelor. Tema veche *curm*, legată de termenul albanez, a dat, pe lângă *curmei* (brâu vegetal) și verbul "a curma" (a strânge o legătură, a "cionca" un trunchi, a se curma de șale, dar și adverbial de loc *curmeziș*). A dat și toponimul *Curmezișu*, probabil un teren care se lucra de-a curmezișul unor parcele (loturi). (Livia Suci).

Gruiete, ca toponim este diminutivarea vechiului substantiv neutru *Grui*, (*gruiuri*)= ridicătură de pământ, mamelon, bot de deal izolat, colină, dălmă, dar și "coastă de deal", "delucian" (alt înțeles, osia dinainte de care se prinde proțapul la sanie). Apare și în aromână- după "Toponomia română", a lui Iorgu Iordan din rădăcina *grun-u*, are rădăcina tracă. Și apropierea făcută de slavul vechi *gora* "munte" este de luat în seamă, prin legătura de înrudire indo-europeană.²⁸ În valea Târnavi Mici, mai există încă un număr de 37 de toponime de formă: *Grui*, *Gruiu*, *Gruisor*, în *gruie*, *Gruiele*, *Gruiete*. În Transilvania interbelică erau nume de localități provenite de la acest toponim: *Gruilung* (Ceica- Bihor), *Gruin* (Caraș-Severin). Ca termen protoeuropean, străvechi, "grui" s-a păstrat în catalană: *gruny* (bot de deal), în provensală *gronh*= bot de deal, în friulană *groin*= înălțime (de deal), în engadeză *gruon*=bot, în calabreză *vrona*=nas adânc, în siciliană *grugno*=rât, bot în aromână *grum*=bârbie ieșită. Gruiele, la Târnăveni (Boziaș) sunt ridicături în terenuri din spatele stației de transformare 110, dintre Boziaș și Adămuș (Livia Suci).

O origine veche o are și toponimul "Găvanele", cunoscut și în alte zone în formele: găvană, găvanele, găvanoase. În albia râului Târnavă Mică, locurile adânci (de 2-3m) și de mică întindere, unde apa face vârtejuri, sunt numite gădăvane,

²⁵ L. Suci, *Câteva consemnări de toponomie târnăveană*.

²⁶ *Nomenclatorul poștal* ..., p. 339.

²⁷ I. I. Russu, *Etnogeneza românilor – fondul autohton traco – dacic și competența latino – rumanică*; Ed. Științifică și enciclopedică, București, 1981, p. 300 – 301.

²⁸ *Ibidem* p. 325 – 326.

bulboane (în înțeles de gropi). Substantivul găvană-găvane, definește în Moldova o groapă, dar și o scobitură în lemn, piatră, sol. Găvanele din terenurile agricole, sunt rezultatul eroziunii de suprafață, specifică unor terenuri demult despădurite. Cuvântul este străvechi, apropiat de sanscritul Gadva= vad și prin metaforă a dat numele unor vase adânci, ceramice, în care se păstra miera și magiunurile, în Subcarpații Moldovei, în pronunția de acolo, găvănoase. Găvanele de pe Târnava Mică sunt un asemenea teren erodat, de milenii, de forma unei covate. În România interbelică avem 12 nume de localități, derivate din "gavn"(e), în 10 județe, localități răspândite, din Caraș-Severin până în actuala Republica Moldova, mai ales răspândite în zona extracarpatică.²⁹

Zona Târnavei Mici, sitată central în ansamblul spațiului/teritoriul statului român, este agrenată unor anumite condiționări economice, și unor contacte comerciale, a caror situație este urmărită în lucrări de specialitate, între cele mai recente în ansamblul zonei central-transilvaniei, este analizată de cercetătoarea clujană Pal Judith. Urmărind datele conscripției czirakiene (1819 – 1820), pe baza informațiilor rezultate din răspunsurile țăranilor, ca Târgu – Mureșul are o zonă întinsă de atracție. Târgul Săptămânal era frecventat de la o distanță de 30 – 35 km, de locuitori ai așezărilor scaunului Mureș, și o parte a satelor, comitatelor, Târnava și Turda- în vest până la Bord (câțun ce aparține azi de Cucerdea), Iernut, Papiu- Ilarian, în nord-est se interfera cu zona Reghinului (deci, cu o parte a Câmpiei Ardealului), în este până la Chibed și Bezid, iar în sud până la Bordosiu, Ormeniș și Gănești, toate localități în zona Târnavei Mici. Aria de cuprindere a iarmaroacelor era și mai extinsă – până în scaunul Orhidei, respectiv zona Dumbrăveni, Sighișoara, Târnăveni, Luduș, o parte din comitatul Cluj, iar de la Târgu – Mureș zona care se întindea până la Reghin. Așa la sfârșitul sec. Al XIX –lea , respectiv în anul 1897 se întăresc aceste legături, prin construirea liniei înguste Blaj – Bahnea., o a doua etapă fiind extinderea până la Sărățeni (Sovata) și, în anul 1906 se prelungi până la Praid.³⁰ Într-o anumită măsură, situația comerțului, (și economiei în general), a depins pe Târnave de activitatea întreprinzătorilor armeni. În zona Târnavei Mici – în zona rurală armenii au fost prezenți în satul Ormeniș (Viișoara), care este un etnonim, mulți armeni trăiau în Dumbrăveni. Alte două localități Ormeniș ființau în anii interbelici în fostul județ Alba, respectiv Trei Scaune. Foarte dinamici pe plan economic – alături de ei erau și negustorii greci, macedo – români și români, de la începutul sec al XVIII –lea , armenii au monopolizat exportul de vite al Transilvaniei, ramura cea mai profitabilă a comerțului (90%); ei vindeau la târgurile din Pesta, Viena, Leipzig, Nürnberg, Veneția. Aveau monopolul plutarului pe Mureș, dar erau prezenți și la vadurile comerciale ale Galațiului. De la comerțul exterior au trecut la cel intern și din a doua jumătate a sec. al XIX-lea au înbrățășat și profesii intelectuale.³¹ Dar se realiza, progresiv asimilarea lor – unii de către români, alții de romano – catolicii maghiari. Acest lucru este reflectat de patronime care indică apartenența etnică – Armean, Armeano, așa cum sunt, pe de altă parte Aloman (tribul germanic al Alamanilor), Coman (de la neamul turcic al cumanilor), Frânc , Frâncu (de la franci); Neamțu (german), Italianu (veniți cu ocazia construirii căii ferate), ca și Spanioli, dar și Rus, Rusu, Sârb, Sârbu, Șchiau vechi, bulgari din Cergăul Mic (Bungard), care s-au germanizat – pe cursul Mureșului, în

²⁹ *Nomenclatorul poștal ...*, p. 177 – 178.

³⁰ Pal Judith, *Procesul de urbanizare în scaunele secuiești în secolul al XIX –lea*, " *Presa universitară*", Cluj – Napoca, 1999, p. 227 și 282.

³¹ *Ibidem*, p. 243 – 245 , iar menționarea localităților Ormeniș în Târnava Mică, Alba și trei Scaune, în " *Nomenclatorul poștal ...* p 291.

actualul județ Alba, sau cei din Șcheii Brașovului, românizați, dar și Tătar, Tătaru, Turc, Turcu (robi turci sau dezertori otomani), Ungur (maghiar), dar și Ungurean, Ungureanu, din cei trecuți în afara Carpaților. După sursele consultate – lucrări de diplomă și pentru gradul didactic, dar și listele de alegători, patronimele locuitorilor actualului municipiu Târnăveni, trec de 2000, arătând aceste legături istorice complexe.

Patronimele secuilor indică și ele dinamică social – economică a unor strămutări. Fenomenul secuizării (maghiarizării) a fost urmărit de cercetători I. I. Russu, Săbin Opreanu, P. Râmneanțu, Ioan Ranca – inclusiv în terminologie, ținerea unor sărbători, etc – probleme ce nu se includ în cele ce le urmărim. Consemnăm câteva patronime ungurești – Szekely, foarte răspândit în Ardeal, inclusiv pe Târnava Mică. Cu ocazia realizării trecerii în moștenire, respectiv vânzări sau schimburi de domenii, secuii aserviți au ajuns și în zona mijlocie, respectiv în avalul Târnavii, fiind complet maghiarizat. Este cazul numelor de familie Szentgyörgy, Csiki (din Trei Scaune și Ciuc) dar și Siclodi (din localitatea Șiklod) Aknay (din Ocna de Sus), dar Szentgyörgy pot proveni și din Sângeorgiu de Pădure. – de pe Târnava Mică.

Ca și concluzii, în legătura cu toponimele din părțile Târnavii Mici, comparând cu situația reflectată de *Nomenclatorul poștal al tuturor localităților din România*; 1940, se poate constata răspândirea toponimelor în întreg teritoriul național. Toponimul Seuca (sat lângă Târnăveni aparținând comunei Gănești-i se spune popular și azi Soca) derivă din numele plantei "soc" și îl întâlnim în forme variate, ca: Socia, Socet, Soceni, Soci, Sociteni, etc., în 11 județe ale României interbelice, începând cu cele vestice- Timiș – Toronthal, Craș – Severin, Coborând în sud, în Argeș și Teleorman, iar în vest, în Bacău și Neamț. Numele Boziașului, sat până în 1918, azi cartier al Târnăveniului vine de la "bozie", socul negru (Liviu Suciu) și este prezent, după Nomenclatorul menționat înainte sub formele: Boz, Bozeni, Bozet, Bozieș (Sălaș), Boziești (Someș) – lângă Beclean, Boziac, Bozolnic, Bozovici, etc., în total 18 localități din 13 județe ale României interbelice, dintre care 8 toponime în zona intracarpatică. Toponimul "Spini", cu rădăcina străveche "schine" (spine), pentru speciile păducel, porumbel, măceș (Liviu Suciu) are originea slavă străveche "trn", care a dat numele "Târnava". 12 localități au numele derivate din "Spini", unul este satul de lângă Blaj, situat pe calea ferată Praid – Blaj, ele fiind răspândite în 9 județe interbelice (Mureș, Hunedoara, Bihor, Dolj, Iași, Olt, Roman, Putna, Argeș). Târnăveni, ca localitate, dar și multe toponime care derivă din menționata rădăcină – Târnova, Târnovița, Târnovca, etc., se întâlnesc în 16 județe ale României interbelice din Arad și Hunedoara, Orhidei până în Dorohoi și Hotin, iar în sud de Mehedinți și Călărași. Botorca, sătuleț care ține azi de municipiul Târnăveni, are rădăcina în străvechiul "bot", aceasta dă vre-o 23 de variante între care Botorani, Botnărești, Botoroaga, Boteșel, Botoșana, etc., prezente în 11 județe din afara arcului carpatic.

Urmărind desprinderea unor semnificații ale acestei istorii "vii", subscriem la opiniile expuse de cei care s-au preocupat de toponimie ca sunt necesare eforturi colective, sistematice pentru asimilarea în zestrea istorică interpretărilor toponimice. Trebuie evitate și capcanele ridicate de unii termeni pseudo – slavi – "moștenire" din o anumită perioadă sau interpretări discutabile, iar în Transilvania există și tentația introducerii artificiale ale unor termeni pseudo – maghiari. Prin valorificarea unor surse parțial utilizate sau chiar nefolosite, prin coborârea datelor furnizate de filologi și de diverse discipline ajutoare ale istoriei, se vor concura interpretări pertinente a fenomenelor de demografie istorică, plecând de la nivelul istoriei locale.

CĂSĂTORIA - MOTIVAȚIE ȘI SCOP

CAMELIA STANCIU

Marriage-motivation

Summary

The evolution of marriage throughout historical times that men have crossed through has at its basis economical, social, religious reasons that, ever since antiquity (the Old Age) have been well-defined. Until the Middle Ages, woman has been an „instrument of alliances” between two families, kingdoms, or empires, even though, in the XIth century, church introduces the liberty of individuals to choose, the free option of women, which had been only theoretical up to then. The economical part, the fortune, not excluding the other categories of reasons (customs, traditions, awareness of their own interests), together with the love feeling appears as a leitmotif of marriage.

Căsătoria, ca bază fundamentală a familiei, a fost prea puțin studiată în contextul social, politic, cultural și religios, preocupările vis-a-vis de ea au venit prin a doua jumătate a secolului al XX-lea. Căsătoria cuprinde o multitudine de semnificații și valențe, dar cea mai importantă este însăși faptul că dă naștere unei familii. Ea îmbină religia, tradiția, obiceiul, dreptul constituindu-se într-un moment crucial din viața fiecărui individ.

Pentru a începe o disertație pe marginea motivelor și implicit a scopului căsătoriei putem pleca încă din antichitate când s-a născut întrebarea: de ce se căsătoreau oamenii? Răspunsul este mai complex și de cele mai multe ori surprinzător, ceea ce semnifică faptul că avem în fața noastră o multitudine de motive, care au determinat în mod voluntar scopul mariajului. Încă din cele mai vechi timpuri a existat o formă de căsătorie, însă nu atât de complexă în ansamblul ei și solemnă, ea echivalând mai mult cu logodna zilelor noastre. Tinerii căsătoriți nu mergeau în fața unui preot, nici măcar a unui reprezentant al statului, al primăriei, ci actul căsătoriei era un act privat, consumat în mijlocul familiei. Eventual exista un act scris prin care soția avea pretenția unor bunuri comune, în cazul în care mirele avea un statut social bun. Astfel avem două categorii de motive care stau la baza căsătoriei: pentru îmbogățire și pentru că așa era obiceiul¹.

Începând cu secolul al XI-lea biserica aduce „impunerea” ca ambii parteneri să-și dea acordul pentru încheierea căsătoriei, ceea ce exprima, cel puțin teoretic, libertatea femeii de a alege. Această libertate însă nu se putea pune și în practică, femeia continuând să fie un instrument de „alianțe familiale”², supusă întâi tatălui, apoi soțului. Potrivit dreptului roman căsătoria urmărea consimțământul liber al celor doi tineri. Mai exista însă un alt drept, cel germanic, care stipula ca „soțului tatăl sau familia soției să-i încredințeze tutela asupra acesteia”³, adică în cazul în care se întâmplă ca el să moară bunurile treceau în posesia soției. Tot dreptul germanic, mai târziu, vine cu o altă

¹ Paul Veyne, *Nunta la romani*, în *Amor și sexualitate în Occident*, Editura Artemis, 1994, p. 122-123.

² Gisela Bock, *Femeia în istoria Europei. Din Evul Mediu până în zilele noastre*, Editura Polirom, 2002, p. 26.

³ Paul Veyne, *op. cit.*, p. 146.

formulare a conceptului de căsătorie prin care nu exista acest „dotariu”⁴, femeia nu putea pretinde nimic, iar bărbatul se putea despărți de ea mai repede și ușor.

În evul mediu rolul preotului va crește tacit, el substituindu-se tatălui miresei, prin ceremonialul de încredințare a soției, dar și prin calitatea de judecător al libertății de consimțământ. Tot această perioadă aduce cu sine transformarea căsătoriei într-o Sfântă Taină, statut consfințit în cadrul Conciliului de la Lyon din 1247, reprezentând „unirea a două suflete credincioase, două trupuri capabile să procreeze și două persoane juridice”⁵. Se creează o legătură mai puternică între om și Dumnezeu, între comunitate și biserică, care se va menține și se va dezvolta în secolele următoare, ajungând ca viața individului să se axeze pe normele impuse de religie, de biserică, fiind un reper al moralei după care creștinul se ghida.

La sfârșitul evului mediu și începutul epocii moderne căsătoria pune la temelia familiei moderne cu rolul său de „nucleu al reorganizării economice”⁶.

Denis de Rougemont oferea trei categorii de „constrângeri” care se aflau la baza întemeierii căsătoriei, și anume: constrângerile sociale, sacre și religioase. Constrângerile sociale au la bază interesele familiale și averea, cele sacre vorbesc de datini și obiceiuri străvechi, iar cele religioase ne amintesc că cei doi formează un cuplu și „sunt legați pe vecie”.

În ceea ce privește dragostea fizică, sexualitatea din cadrul instituției căsătoriei, ca motiv al întemeierii acesteia, a fost o temă mult controversată încă din timpul Părinților Bisericii. Mulți au considerat sexualitatea sinonimă cu necurăția, cu pofta trupească care reprezenta desfrâul, condamnat de Vechiul Testament, implicit de biserică. În cadrul acesta putem cuprinde și elementul castității, al fecioarei glorificate în cea mai sfântă imagine a Fecioarei Maria și chiar celibatul lui Iisus Hristos. Avem astfel un registru justificativ al căsătoriei în care aceasta capătă anumite valențe: căsătoria-procreație, căsătoria-legitimare a sexualității și căsătoria-alternativă a îmbunătățirii stării economice⁷. Desigur și sentimentul iubirii ocupa, în unele cazuri, un loc important, dar el nu era necesar. Prin secolele XI-XII s-a ajuns chiar la o renegare a căsătoriei și sexualității. Epoca modernă ne aduce instabilitatea căsătoriei ca instituție socială prin dilema: pasiune sau rațiune⁸. Pasiunea ne poate duce de multe ori spre fericire, dar fericirea este o noțiune greu de definit, dar și mai greu de atins și păstrat. Ea poate dura doar cât clipa în care o găsești, de aceea rațiunea poate oferi alternativa durabilității mariajului. Secolul al XX-lea aduce cu sine căsătoria din iubire care este sinonimă acum cu pasiunea. Totuși se naște întrebarea: poate o căsătorie bazată doar pe pasiune, pe „iluzia libertății”⁹, să depășească toate obstacolele vieții și în special, alte ispite care apar ca o evadare din „plictiseală”¹⁰? Aceasta apare în momentul împlinirii pasiunii, iar epoca modernă ne aduce întâietatea sentimentelor de iubire față de ierarhia socială în același timp în care pasiunea subminează ideea de căsătorie.

Familia este în fapt o comunitate care reprezintă „cheia fericirii individuale și a binelui public”,¹¹ văzută astfel de liberalii francezi după Revoluția care a modificat structurile politice, economice și juridice atât în Franța, cât și în întreaga lume, un model revoluționar adoptat și de Europa. În același cadru, tradiționaliști francezi

⁴ *Ibidem*, p. 146.

⁵ Denis de Rougemont, *Iubirea și Occidentul*, Editura Univers, 2000, p. 300.

⁶ Gisela Bock, *op. cit.*, p. 29.

⁷ Adriana Florica Muntean, *Motivații ale căsătoriei în mediul rural transilvănean din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Studii de istorie a Transilvaniei*, 1999, p. 53.

⁸ Denis de Rougemont, *op. cit.*, p. 306.

⁹ *Ibidem*, p. 304.

¹⁰ Michelle Perrot, *Familia triumfătoare*, în *Istoria vieții private*, coord. Philippe Aries, Georges Duby, Editura Meridiane, 1997, vol. III, p. 80.

¹¹ *Ibidem*, p. 82.

considerau familia „o societate cu reguli stricte privind ascendența și descendența, care garantează stabilitatea, durata, continuitatea”¹². În interiorul căsătoriei tradiționaliștii acordau o mare importanță iubirii și acuzau divorțul, mai ales din rațiuni morale.

Încercând o retragere a disertației la o scară mai redusă, anume la teritoriul Transilvaniei secolului al XIX-lea, putem enumera pe lângă suita de motive expuse și altele, să spunem particulare, specifice, care determinau acest pas al căsătoriei: nevoia de mână de lucru în gospodărie, necesitatea de integrare în societate, deoarece cei necăsătoriți erau văzuți ca extreme, înapoiți, nefiind acceptați cu acest statut (pentru a exemplifica cele spuse dăm cazul lui Ioan Popa de 26 de ani din Parohia greco-catolică din Alba Iulia care s-a căsătorit cu Alexandra Mărgineanu de 40 de ani, ea fiind văduvă, nunta având loc în data de 13 septembrie 1896)¹³.

Opoziția iubire-căsătorie înscrie „dorința în timpul și spațiul social”¹⁴, fiind determinată de contactul celor două extreme, femeia și bărbatul, dar legământul de iubire de multe ori nu reușea să se păstreze în urma căsătoriei (deși în registrul sentimental al mentalității țărănești, dragostea ocupa un loc privilegiat).

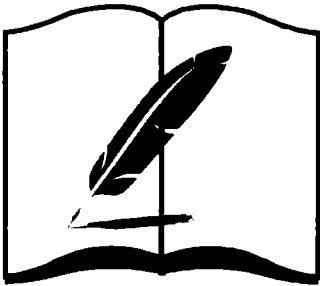
Astfel pentru a răspunde întrebării: „de ce se căsătoreau oamenii?” trebuie să urmărim motivele prezentate mai sus, care indiferent de epocă, se pare, au fost și au rămas aceleași, urmând ca noi în societatea contemporană să ne gândim care este scopul căsătoriei, s-a schimbat sau a rămas în continuare aceleași. Sintetizând, putem enunța o primă categorie de motivații care ține de obiceiuri și tradiție; o a doua de natură materială, iar cea de-a treia reprezintă însăși conștientizarea intereselor proprii, indiferent dacă acestea erau iubirea, averea, etc. Căsătoria presupune acceptarea reciprocă a partenerilor, un pact, fără idealizarea celuilalt, care existentă fiind la început, nu durează în timp, iar atmosfera creată în jurul persoanei respective se poate spulbera o dată cu conviețuirea, aducând cu sine ruperea unei iluzii sentimentale și de multe ori irațională.

Căsătoria ne apare ca fundamentul pe care se întemeiază familia, celula de bază a societății, punctul de plecare a tuturor activităților economice, politice, juridice, culturale și religioase, dar în același timp spre ea se îndreaptă toate rezultatele sau eșecurile acestor acțiuni.

¹²Violeta Barbu, *Ceea ce Dumnezeu a unit omul să nu despartă. Studiu asupra divorțului în Țara Românească în perioada 1780-1850*, Revista Istorică, 3, 1992, nr. 11-12, p. 1143.

¹³Direcția Județeană Alba Iulia a Arhivelor Naționale, *Fond: colecția: Registre de stare civilă de la instituțiile de cult, Parohia greco-catolică Alba Iulia Lipoveni, Dosar 1605/1882-1897*, nr. filă 6.

¹⁴Sorin Mitu, *Imagini populare ale feminității în surse ardelene de la începutul secolului al XIX-lea*, în Revista Bistriței, XII-XIII, 1999, p. 32.

PETRE S. AURELIAN – SCURTĂ BIOGRAFIE

FELICIAN SUCIU

Petre S. Aurelian – courte biographie

Resumé

P. S. Aurelian est née au 13.12.1833 à Slatina. Il avait terminé ces études supérieures à l'École National d'Agronomie de Grignon. Ces voyages dans le Midi et en Itali ont complétés ces connaissances dans le domaine agrotechnique. Il a été chef de plusieurs publications, directeur de l'École de l'agronomie (1863); il avait organisé l'Athénée Roumain ou il avait été président aussi; il avait milité et soutenu la „Société de l'Économie Politique”; il avait organisé la „Société Géographique”. Il était devenu, en 1871, membre titulaire de l'Academie Roumaine, en étant le deuxième économiste de cette institution, après Gh. Baritiu. En 9 mai 1887 a été adopté une loi, de la quelle initiateur il en était, et qui visait „Les mesures générales pour aider l'industrie nationale”. Il a été un militant pour la protection de l'économie nationale, dans une période dans laquelle les grandes empires avant dicté le déroulement de chaque événement.

Petru S. Aurelian s-a născut la 13 decembrie 1833, la Slatina, unde tatăl său era învățător. La terminarea școlii primare din localitate, el își continuă studiile ca bursier al Eforiei Școalelor la Colegiul „Sf. Sava” din București și apoi, tot ca bursier pleacă în Franța, în 1855, pentru a urma la Grignon cursurile Școalei Naționale de Agronomie. Manifestând un viu interes pentru problemele economice, el reușește să se familiarizeze, în anii studenției, cu operele lui Bastiat, Garnier, Rossi, Chevalier, Molinari, fiind, ca și Ion Ghica, la timpul său, membru al „Societății de Economie Politică” din Paris.

La terminarea studiilor, P. S. Aurelian întreprinde o călătorie de câteva luni prin sudul Franței și apoi în Italia, pentru a cunoaște mai de aproape diferitele sisteme agrotehnice. În toamna anului 1860 se întoarce în țară. Este numit șef de birou la „Monitorul”, ziar oficial al Țării Românești și apoi, în scurtă vreme după aceasta, profesor la Școala de agricultură de la Pantilimon, unde va preda lecții de agricultură, silvicultură și economie agrară¹.

Ca redactor la „Monitorul comunelor”, o altă publicație oficială, P. S. Aurelian se consacră propagandei metodelor moderne de cultivare a pământului și de creștere a animalelor, așa cum avusese prilejul să le cunoască aplicându-se în Occident. El susține extinderea predării cunoștințelor agricole în școlile normale spre a putea fi introduse apoi și în școlile primare la sate, sugerând ca acestor școli să li se atribuie și câte un lot de pământ pentru aplicații practice. El însuși va elabora mai târziu un manual de agricultură pentru clasele primare, iar în „Calendaru plugarului”, ce-l va redacta, vor fi înfățișate sistematic și lămurite lucrările agricole și gospodărești ce urmau să fie efectuate în cursul fiecărei luni.

¹Petre S. Aurelian, *Repere economice. Texte alese*, Studiu introductiv de Costin Mugurescu, ediție îngrijită, cu comentarii și adnotări, de Mihai C. Demetrescu, 1967.

Numit director al Școalei de agricultură, în august 1863, P. S. Aurelian trece la reorganizarea ei, o dezvoltă transformând-o în Școala centrală de agricultură și silvicultură, reușind să o mute apoi într-un local mai corespunzător, la Herăstrău, și să completeze programul de învățământ cu noi materii.

la parte la organizarea unui serviciu departamental menit să se ocupe pe plan central de agricultură, în cadrul Ministerului Lucrărilor Publice. În 1864 reușește să organizeze primul concurs agricol din țară, la Fălticeni, apoi un concurs horticol în Cișmigiu, iar în 1865 este alături de Ion Ionescu de la Brad, printre organizatorii și membrii juriului primei mari expoziții economice la București.

Mereu preocupat de răspândirea cât mai largă, sub diverse forme, a culturii în mase, Aurelian inițiază în toamna anului 1865 organizarea Ateneului Român, fiind primul președinte al acestui așezământ, al cărui program de activitate a fost preluat în numeroase capitale de județe. După cum se arată în Programul Ateneului din Capitală, scopul urmărit era acela de a răspândi în rândul cetățenilor cunoștințe prin: lecturi, ședințe de discuții pe diferite teme, conferințe, broșuri, jurnale și revista proprie a Ateneului. Pentru a se asigura o muncă mai sistematică urmau să ia ființă trei secțiuni: de științe naturale, fizică și matematică; de științe morale și politice; de literă și artă².

Activitatea Ateneului a fost inaugurată chiar de P. S. Aurelian, care timp de aproape trei decenii a rămas principalul animator al acestei cu adevărat prime Universități Populare. Tot el a ținut în sânul ei conferințe, printre care și comunicarea sa făcută la Academia Română, având ca subiect *Agricultura la români*³.

În dorința de a face țara sa cât mai cunoscută și peste hotare, Aurelian, cu prilejul Expoziției Internaționale de la Paris, din 1867, fiind membru în Comitetul de organizare a pavilionului românesc, redactează împreună cu Al. Odobescu și publică broșura *Notice sur la Roumanie, principalement au point de vue de son économie rurale, industrielle et commerciale, avec un carte de la Principauté de Roumanie*.

În toamna anului 1871, este ales membru titular al Academiei Române, în sânul căreia va desfășura o rodnică activitate, care se va încheia prin alegerea sa după mai bine de trei decenii, ca președinte al înaltului for al culturii naționale. Era, după George Barițiu, al doilea economist al Academiei.

Neobosit în inițiative, Aurelian a fost unul din organizatorii „Societății Geografice”, iar ca membru al Comitetului de conducere al „Societății Agricultorilor” redactează personal Statutul acestei societăți, menite să contribuie la dezvoltarea agriculturii prin introducerea unor metode agrotehnice și zootehnice avansate. „Societății Geografice”, la rândul său, avea drept scop să contribuie la progresul științelor geografice, să organizeze cercetări în acest domeniu, să răspândească cunoștințe geografice prin publicarea unui Buletin și să încurajeze învățământul științelor geografice⁴. Sub auspiciile acestei societăți, P. S. Aurelian va ține conferințe și va publica o frumoasă monografie asupra Bucovinei⁵, dând dovadă de o deosebită competență de agronom și economist, iar cu alt prilej va înfățișa situația agricolă și socială din Rusia pe care avusese prilejul să o viziteze cu ocazia unei expoziții⁶.

Nu mai puțin susținută va fi și activitatea sa în cadrul „Societății de Economie Politică”, al cărei președinte a fost de la înființare. În general, în tratarea oricărei probleme sociale sau politice Aurelian va acorda o atenție prioritară aspectelor și fenomenelor economice. Chiar în cazul în care se ocupă de învățământ, primul loc este rezervat învățământului economic. „Învățătura unui popor – scria el – trebuie să corespundă cu nevoile și aspirațiile sale; nevoile și aspirațiile românilor atât economice,

² „Ateneul Român”, Revistă lunară, Științe – Litere – Arte, nr. 1 din 30 iunie 1866.

³ Idem, nr. 7, din iulie 1894.

⁴ „Societatea Geografică Română”, fondată la 15 iunie 1875.

⁵ P. S. Aurelian, *Bucovina*, descriere economică însoțită de o hartă, 1876.

⁶ P. S. Aurelian, *Economia rurală a Rusiei*, conferință ținută la „Societatea Geografică Română”, 1886.

cât și naționale, reclamă ca copiii lor să cunoască cum se mărește dezvoltarea economică a unui popor și aceste cunoștințe le dă studiul economiei politice”⁷.

Aspectele menționate și altele noi vor fi tratate mai amplu și temeinic în revista „Economia Rurală”, pe care, după cum va mărturisi chiar în primul număr al publicației, o va scoate „fiind îndemnat de dorința ce am de a contribui la răspândirea cunoștințelor de agricultură progresivă și de economie națională între compatrioții mei”⁸.

Însușirea cunoștințelor de economie politică este, susținea el, necesară pentru toți ce au parte de o instruire sistematică, organizată. Aflat în fruntea învățământului agricol, P. S. Aurelean își dădea seama de importanța dezvoltării și a acestui învățământ, pentru care, a elaborat personal manuale⁹.

Din experiența dobândită în anii studenției și din observațiile instructive cu care s-a ales de pe urma călătoriilor sale, Aurelian și-a dat seama că însăși dezvoltarea agriculturii este strâns condiționată de dezvoltarea industriei, în primul rând a industriei de prelucrare a materiilor prime agricole, prin introducerea căreia, după părerea sa, se vor obține efecte binefăcătoare multiple: se va îmbunătăți poziția cultivatorului, adică și starea țăranilor, se va da de lucru populației rurale peste an, se va mări volumul produselor prelucrate care în trecut trebuiau să fie importate, se va asigura formarea unui personal ce va fi necesar viitoarelor fabrici și, în final, va contribui la înaintarea agriculturii¹⁰.

În afară de numeroase articole speciale pe teme de agronomie, Aurelian va redacta personal „Cronica agricolă și economică”, ce va oglindi sistematic și aspecte din agricultura altor țări. În studiile sale el va acorda o atenție tot mai mare problemelor sociale, analizând efectele absenteismului, traiul țăranimii, deficiențele legii tocmelilor agricole etc. Și mai bogată va fi tematica altei reviste pe care o va edita, „Economia Națională”, ce va continua să apară și după moartea sa. În centrul atenției sale va rămâne mereu problema dezvoltării industriale a țării, considerând, într-o formulare mai generală, că: „Existența industriei este condiția de viață pentru toate popoarele libere și civilizate și nici că se poate concepe o civilizație temeinică, fără ca agricultura să fie completată prin industrie”¹¹.

Autoritatea științifică a lui P. S. Aurelian și prestigiul crescând al revistei i-au asigurat acesteia o tot mai largă contribuție a unor economiști străini, printre care se numărau: A. Wagner, M. Sering, L. Brenato, W. Sombart, G. Schommler, P. Blondel și alții. Această participare a avut un dublu efect, în abele cazuri fiind apreciat pozitiv și binevenit. Pe de o parte, economiștilor străini li se oferea prilejul de a se familiariza cu diferite aspecte ale realităților social-economice românești iar, pe de alta, și economiștii români puteau cunoaște opiniile și punctele de vedere ale unor reprezentanți de seamă ai gândirii economice universale.

Pe lângă revistele pe care le-a inițiat și condus („Revista Științifică”, „Economia Rurală”, „Economia Națională”), Aurelian a elaborat o seamă de lucrări economice mai ample, cu dublu scop: de a trezi și menține interesul pentru problemele economice naționale și de a-și exprima opinia asupra unora dintre ele, militând pentru dezvoltarea industriei, ca premisă majoră a progresului întregii economii naționale. Dar, pentru aceasta trebuiau să fie cunoscute cât mai temeinic realitățile social-economice ale țării. După cum arată el, de pildă în *Terra nostra* (1875), cea dintâi datorie a unui cetățean

⁷ P. S. Aurelian, Despre importanța învățământului economie politică, *Revista Științifică*, nr. 15/1876.

⁸ „Economia rurală”, revistă bilunară de agricultură, comerț și industrie agricolă, nr. 1/1876.

⁹ P. S. Aurelean, *Importanța învățământului agricol*, în „Revista Științifică”, nr. 10-11/1871.

¹⁰ P. S. Aurelean, *Necesitatea industriei și a industriilor agricole în particular, pentru agricultura României*, în „Revista Științifică”, nr. 17/1874.

¹¹ „Economia Națională”, revista intereselor economice române, nr. 1 din 15 ianuarie 1890.

este de a-și cunoaște țara. A fi român și a nu cunoaște istoria și geografia României, forțele sale de producție, starea sa economică, avuțiile naturale cu care este înzestrată este a dovedi o indiferență pentru cea mai sfântă din datoriile unui adevărat cetățean.

Cunoașterea istoriei, geografiei, a bogățiilor naturale ale țării nu era însă singurul scop și nicidecum scopul principal urmărit de P. S. Aurelian care, în tot ce întreprindea, avea în vedere și o finalizare practică, fie și una obținută în etape succesive. După cum va mărturisi, după cinci ani, când va scoate o a doua ediție, revăzută, a scrierii sale, „scopul acestei publicațiuni a fost a atrage asupra îmbunătățirilor de ordine economică ce sunt de introdus în țara noastră”. Fără a tăgădui unele ecouri pozitive în opinia publică și începuturi de preocupări în această direcție, acestea sunt departe de a-l satisface, întrucât, „deși românii pare că simt mai mult ca oricând tendința de a se aplica la lucrările privitoare la organizarea noastră economică, totuși mărturisesc cu adâncă durere, am pășit prea încet pe această cale”¹².

Acest profund regret n-a putut fi desigur atenuat nici de primirea de care a beneficiat lucrarea sa distinsă, la propunerea lui Ion Ghica, cu premierul „Gh. Lazăr”.

Dându-și seama de faptul că problemele economice continuau să fie insuficient cunoscute, el inițiază „Societății de Economie Politică”, practică la elaborarea Statutelor acestei societăți, este mereu principalul ei animator, dar se mulțumește doar cu rolul aparent modest de vicepreședinte. Scopul acestei societăți era de „a discuta în sânul ei chestiuni economice atât din punct de vedere teoretic, cât și practic, și de a îmbunătății mijloacele de persuasiune de care va dispune, pentru a face ca principiile economiei politice să se propage și să se aplice”. Societatea urma să aibă și o publicație proprie periodică. Pentru a se sublinia spiritul de disciplină în sânul ei, se prevedea că cinci absențe sau neplata la timp a cotizației după sine pierderea calității de membru al acesteia¹³.

Unul din primele subiecte dezbătute în sânul Societății, la propunerea lui Aurelian, a fost acela cu privire la condițiile pentru înființarea industriei în România. Tema fusese mai amplu dezvoltată de el însuși într-un studiu special¹⁴.

Treptat, prin condei și viu grai, el a reușit să-și asigure o adeziune tot mai largă, într-o vreme când partizanii liberului schimb dețineau încă poziții destul de puternice în viața obștească, ca și în publicistica social-economică și politică. „Lipsa unei industrii naționale este în timpul de față – arată el – o cauză de slăbiciune economică pentru țară, iar în viitor o amenințare pentru interesele sale cele mai vitale”¹⁵.

Chiar după ce a putut să se convingă că ideea dezvoltării industriale începea să capete o tot mai largă recunoaștere, Aurelian nu înceta să sublinieze necesitatea extinderii cunoștințelor de economie politică pe scară tot mai largă. După cum arăta el, într-o altă lucrare a sa, „trăim într-un timp și în niște împrejurări care ne impun cunoștința cel puțin a elementelor științei care se ocupă cu regulile generale cărora sunt supuse producțiunea, circulațiunea și consumațiunea bunurilor. Lipsa unor asemenea cunoștințe nu numai că este vătămătoare pentru cetățean, dar înlesnește, cât nu s-ar crede, propagarea erorilor asupra cheltuielilor celor mai vitale pentru societate”¹⁶.

Cu alte cuvinte, economia politică este o știință de cel mai mare folos atât pentru societate, în ansamblu, cât și pentru fiecare cetățean. În susținerea tezelor enunțate, el recurge nu numai la autoritatea lui A. Smith și mai cu seamă a lui J. B. Say – ca în alte scrieri – ci și la cea a lui W. Roscher, fruntaș al școlii istorice germane.

¹² P. S. Aurelean, *Terra nostra*, ed. A 2-a, 1880, Prefața.

¹³ Statutele „Societății de Economie Politică”, 1885.

¹⁴ P. S. Aurelean, *Cum se poate fonda industria în România și industria română față cu libertatea comerțului internațional*, 1881.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ P. S. Aurelean, *Elemente de economie politică*, 1882, Prefața.

Revine asupra acestei probleme și cu alt prilej, acceptând să scrie o prefață la *Sistemul național de economie politică* a lui Fr. List, în traducerea lui I. N. Papiniu. Și de data aceasta se arată, cu vădit regret, că: „Între științele care au fost introduse mai greu și mai târziu la români, fără îndoială este economia politică. Cu treizeci de ani în urmă, de abea numele științei era cunoscut”. Subliniind cu multă obiectivitate meritul lui N. Șutu, a lui D. P. Marțian, și în mod deosebit contribuția unor „economisti distinși ca Ion Ghica și Ion Ionescu” la răspândirea cunoștințelor economice, Aurelian constata că, în ciuda acestor eforturi, atenția ce se acorda predării economiei politice în învățământul de toate gradele era cu totul insuficientă, iar în unele școli această materie în scurt timp după ce s-a introdus a fost scoasă din programul de învățământ¹⁷.

Familiarizarea cu principiile „protecționismului educativ”, formulat de List, era de natură să-l întărească în convingerea justetei propriei sale orientări în ce privește industrializarea, înarmându-l cu noi argumente pentru a combate și mai energie curentul liber schimbist „ce se prăsisse în țară”. „Au trecut peste 45 de ani de la apariția operei lui Fr. List, – scria Aurelian în continuare – și nu am cunoscut altul să fi formulat în mod mai complet principiile de economie națională. Un curent puternic, capabil de a rupe orice stavile i s-ar pune, îndreptează pe toți românii spre întemeierea industriei naționale”.

Opera economistului german, mult timp subestimată chiar în propria țară, este apreciată și sub alt aspect și anume că ea marchează o reorientare a economiei politice de la modul de tratare general și abstract, la unul concret, național-economic, care era atât de caracteristic și la P. S. Aurelian în tratările problemelor economice. El face observația că, ceea ce caracterizează și deosebește modul cum sunt studiate chestiunile economice de vreo câțiva ani încoace este analiza, în special din punct de vedere național, spre deosebire de trecut, când economia politică se studia mai mult ca știință teoretică, trecându-se pe al doilea plan sau înlăturându-se cu totul partea aplicativă. În fond, această latură constituia una din trăsăturile caracteristice nu numai a școlii economice istorice germane, ci și a viziunii economice a lui Aurelian însuși. Influența lui Fr. List asupra orientării sale teoretice nu poate fi, prin urmare, decât destul de limitată¹⁸.

Eforturile sale neprecupețite, timp de mai mulți ani, sunt până la urmă încununete de succes. Proiectul de lege elaborat de el pentru aprobarea tarifului vamal protecționist este votat la 9 mai 1884, iar la 27 aprilie 1887 este adoptată și legea cu privire la „Măsurile generale spre a veni în ajutorul industriei naționale”.

În baza prevederilor acestei legi, oricine înființa o întreprindere industrială cu capital de cel puțin 50000 lei și cu un număr de 25 de muncitori și se obliga să întrebuințeze mașini în procesul de producție se bucura din partea statului de scutiri de impozite, de taxe de vamă pentru importul mașinilor și al materiilor prime, de reduceri considerabile de taxe la transportul pe căi ferate, având dreptul de a primi 1 – 5 ha de teren pentru amplasarea fabricii, în folosință gratuită pe o perioadă de 90 de ani¹⁹.

În preocupările sale reapar unele chestiuni mai vechi, de care s-a mai ocupat, și se ivesc altele noi. Dâr și deosebit de tenace în susținerea și promovarea ideilor și punctelor sale de vedere, Aurelian a dat dovadă de cea mai largă înțelegere și a opiniilor altora fie și fără a le împărtăși.

¹⁷ Fr. List, *Sistemul național de economie politică*, traducere de I. N. Papiniu, cu prefața de P. S. Aurelian, 1887.

¹⁸ V. Vasileoiu, *Influența lui Fr. List asupra gândirii lui P. S. Aurelian*, 1939.

¹⁹ „Monitorul Oficial”, nr. 62/1887.

Astfel, el militează energic în favoarea înființării „creditului agricol” și reușește să învingă opoziția de care se izbește proiectul său de lege cu privire la repausul duminical. În cursul dezbaterilor parlamentare, fiind acuzat că acest proiect ar avea un caracter vădit socialist, Aurelian răspunde cu multă fermitate: „Se combate acest proiect de lege că ar fi socialist [...]. Cuvântul socialist nu înspăimântă pe nimeni deoarece astăzi este o pornire generală pentru ameliorarea stării celor mai încercați de soartă și împrejurări”²⁰.

Era exprimată în acest chip opinia sa mai veche cu privire la natura și cauzele mișcărilor muncitorești tot mai ample și puternice. „Cei care nesocotesc neastâmpărul claselor muncitorești – scria Aurelian – cei care și-au încrederea în forță pentru a păstra liniștea și ordinea dovedesc că nu cunosc cele petrecute în dezvoltarea economică și socială a omenirii. Nu există forță materială care să poată împiedica realizarea ideilor mari, când acestea sunt expresiunea aspirațiilor juste și legitime ale unei întregi clase”²¹.

Faptul că în ultima perioadă a vieții sale P. S. Aurelian a acordat atenție mărită problemelor agriculturii, inițiind chiar el, pe lângă altele, proiectul de lege pentru înființarea „Casei Rurale”, a putut să creeze impresia că el revenea astfel la vechile preocupări. S-a încercat chiar să se împartă activitatea sa în trei perioade distincte, în prima și ultima predominând interesul pentru agricultură și starea țăranimii, cea de mijloc, mai îndelungată, fiind exclusiv consacrată luptei sale pentru industrializarea țării²².

În realitate însă, P. S. Aurelian a acordat aceeași atenție ambelor probleme, iar dezvoltarea industriei reprezenta în concepția sa o condiție prealabilă de ridicare a agriculturii, ca și a tuturor celorlalte sfere de activitate social-economice.

O îndelungată și rodnică activitate a desfășurat Aurelian și în sânul Academiei Române. Ales când nu împlinise încă 38 de ani, el a condus Secția științifică, a fost vicepreședinte în repetate rânduri și, la urmă, președinte al înaltului for al culturii române. A susținut alegerea unor noi membrii titulari și corespondenți din rândurile economiștilor și agronomilor. Cu toate că a fost, nu o dată, ministru și într-un timp s-a aflat și în fruntea guvernului țării, era un om de o rară modestie.

Privit în ansamblu, pentru neobosita sa activitate pe diverse planuri, P. S. Aurelian a fost caracterizat în modul cel mai potrivit de către Ion I. C. Brătianu, care a putut să afirme cu deplină îndreptățire: „Numele lui Petre Aurelian va rămâne pururi legat de renașterea noastră economică. El a pus temelia învățământului nostru agricol și a contribuit puternic la organizarea întregii noastre economii naționale. Prin studiile sale, cu vorba, cu pana și cu fapta, Aurelian a luptat pentru a deschide noi căi activității și energiei românești. În această acțiune n-a fost mânat de dorul succeselor trecătoare, ci a urmărit cu răbdare calea sănătoasă și sigură a muncii încordate, în care modestia se întrecea cu perseverența. Activitatea sa era însuflețită, de două mari idei, de un democratism sincer și de un naționalism cald!”²³.

La un an după moartea sa, tot în revista fondată de el, va apare un studiu mai amplu consacrat marelui economist și patriot, arătându-se, printre altele, că a fost „un om de fapte și de acțiune, ordonate de un judicios spirit științific. Opera lui Aurelian, ca om politic și ca economist, va rămâne un monument necontestabil în dezvoltarea economică a țării, iar numele său a câștigat un loc de onoare în Pantheonul Gloriei țării”²⁴.

²⁰ „Monitorul Oficial”, Dezbateri parlamentare. Ședința din 27 ianuarie 1897.

²¹ „Economia Rurală”, nr. 17-18/1893.

²² *Analele Ateneului Român*, Cuvântarea prof. Gh. Tașcă pentru comemorarea lui P. S. Aurelian, 1934.

²³ Revista „Economia Națională”, P. S. Aurelian – omul și opera, nr. 1/1909.

²⁴ „Economia Națională”, nr. 1/1910.

CUNOAȘTERE ȘI CERCETARE ISTORICĂ ÎN VIZIUNEA LUI IOAN LUPAȘ

NICOLAE VICTOR FOLA

Knowledge and historical research in Ioan Lupas`s vision

Summary

As a famous representative of Romanian history research field, as a teacher, as a theologian and journalist, Ioan Lupas investigated the history of the Romanian provinces especially Transylvania`s history and its individuality, in particular. He also insisted and put a stress on the similarity, if not the identity of developement of this Romanian area with those from the South and the East of the Carpathians.

Folowing the modern spirit of positivism, Ioan Lupas aimed at accuracy and rigour and he intended to spotlight objectively the decisive elements of the historical, economic, social, ethnic, cultural, moral and religious development and the national consciousness. He had both methodological concerns in historical research and teaching methodology and he encreases upon instructive aspects in historical awareness. The objective and pragmatic analysis is completed by the implementation of civic attitudes and convictions. Education is partly supported by the knowledge of historical evolution beginning with the birth of the Romanian people and the process of Christianity, continuing with their development of various levels, the Great Unification in 1918 and the historical process of natural formation of the environment for integral development of the Romanian nation.

Inercarea de prezentare a unor aspecte ale activității unei personalități de talia lui Ioan Lupaș, considerat ca unul din liderii generației sale, implică o multiplă abordare, după cum s-a remarcat, din postura de român (ardelean), creștin ortodox și intelectual (profesor și preot), altfel spus educator și conducător în cele spirituale ale poporului. Caracter ferm, de luptător, a început liceul la Sibiu și aici a activat în cercul de literatură maghiară „Vörösmarty” și și-a încheiat studiile secundare la Brașov.

La Sibiu, unde funcționa grobianul și șovinul profesor Tompa, se solidarizează cu Octavian Goga. La plecarea celor doi colegi la Brașov, au fost conduși și de colegi maghiari, care au blocat ieșirea menționatului profesor. Spirit militant ca și viitorul „poet al pămîririi noastre”, la Universitatea din Budapesta, Ioan Lupaș este obiectul unei anchete a rectorului, dar și a unor campanii ostile ale presei maghiare, sub acuzația de iredentism (în legătură cu Congresul Internațional Studentesc din anul 1902 și activitatea desfășurată la Societatea „Petru Maior”). Viitorul istoric, scriind un articol despre Horea, s-a aflat în „atenția” unei publicații maghiare și a avut emoții, în legătură cu un eventual proces de presă¹.

În anii studenției se afirmă în jurnalistica românească (în „Telegraful român”, „Tribuna”, „Tribuna poporului”), în combaterea politicii guvernelor budapestane și a

¹R. Ardelean, *Percepția și reflectarea alterității la Ioan Lupaș*, în „Identitate și alteritate. Studii de imagologie”, TT. Presa Universitară Clujeană, 1998, p. 312-314.

panmaghiarismului. Ajuns profesor de istorie bisericească la Institutul Teologico-Pedagogic din Sibiu, a fost unul dintre cei mai audiați profesori, datorită stilului de predare adoptat, arată A. Iosof, unul dintre discipolii săi. Manualul de istorie al lui A. Marki are doar o parte a „materiei prime”, căci lecțiile sale erau cele mai plăcute și gustate... „ne înalțau sufletește și ne întăreau credința în neamul nostru. Cu statornic interes pedagogic și cu o strădanie deosebită amplifică și dezvoltă toate lecțiile, căutând totdeauna să scoată în evidență momentele de ordin educativ pentru formarea personalității noastre. Scopul educației era formarea caracterului religios-moral. Părțile alese din istoria universală le aducea, ori de câte ori îmbia prilejul, în legătură cu trecutul nostru, despre care manualul nu cuprindea nimic. Însemnările făcute de noi elevii pe marginea cărții de istorie stau și acum ca o mărturie a acelor înălțătoare ore de istorie, însă elevii se consultau între ei și-și completau informațiile...din respect pentru profesorul cu o ținută impecabilă și cu o pregătire științifică ce ne impunea”. Datorită acestor motive, cursul era atât de îndepărtat de versiunile istoriografiei oficiale, încât mitropolitul Mețianu a dispus încetarea publicării lui în „Telegraful Român”, ca să nu aflu autoritățile cum se preda istoria românească în Seminarul din Sibiu. La scurt timp, a urmat episodul polemicii cu Jancso Benedek, care a determinat anchetarea lui Lupaș și condamnarea lui pentru temerarul articol „Toate plugurile umblă”. Afirmat de foarte tânăr, în 1909, primea premiul Academiei Române, pentru monografia „Șaguna”, din anul anterior. N. Iorga, deja autoritate în domeniu, îl sprijină să fie ales, la 36 de ani, cel mai tânăr membru al supremului for științific, în anul 1916 (aceasta reprezenta o demonstrație național-politică și concomitent era ales și Octavian Goga)².

Sub influența curentelor de istoriografie europeană de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, în istoriografia română se manifesta o orientare spre sinteza și investigarea proceselor istorice pe durate mari și alta opusă, în spiritul pozitivismului, cu accent pe acribie, documentare și aprofundarea fenomenologiei istoriei, pe durate scurte. S-a cristalizat o atitudine moderată de regândire a statutului epistemic al istoriei, pornind de la practica istoriografică și una radicală de recuzare a oricărei filosofii aplicate domeniului și de canalizare a strădaniilor istoriografice, pe latura pragmatică și de îmbogățire a instrumentarului metodologic³.

În ultima orientare se includ Dimitrie Onciul, cu contribuții importante pe planul teoriei istoriei și pe latura metodologică, respectiv Ioan Bogdan, care recunoaște o anumită deplasare în timp a centrului de greutate al istoriografiei către sfera teoreticului, sau intrarea ei în „faza sociologică”. Într-un sens oarecum contrar, se manifestau istoricii cu profunde lecturi de filosofie a istoriei (I. Lupaș, Gh. Brătianu). În cazul primului, în special, se manifesta o sensibilitate aparte față de acest domeniu, însă în propria operă nu obiectivează acest interes intelectual, ca și catalizator pentru propunerile metodologice. Astfel, se preocupă de periodizarea și factorii istorici ai vieții naționale românești, pe când Gh. Brătianu de rolul mediului geografic și al progresului în istorie⁴.

Se apreciază ca semnificativ faptul că, pentru istoricii cu contribuțiile cele mai importante în domeniu (A.D. Xenopol, V. Pârvan, N. Iorga), relaționarea istoriei la teoria sa este definită într-un raport de complementaritate, nu de opoziție. Xenopol trasează liniile de forță a unei noi înțelegeri a teoriei istoriei, ca o prelungire, în planul acesteia, a istoriei empirice. Reținând din lecția pozitivismului evoluționismul, în paralel cu sinteza, a elaborat o teorie în care a disociat între domeniul științelor naturii și științelor umane, considerând, în concordanță cu practica reconstituirii, că istoria este guvernată de serii istorice, respectiv de fapte de succesiune. Prin formația lui, aflată sub influența spiritului junimist, cu deschidere spre orizonturile culturale europene, a tratat istoria națională ca o alcătuire în

2 Ibidem, p. 312; evocarea lui A. Iosof la Marina Vlasiu, *Profesorul Ioan Lupaș-așa cum l-au văzut elevii și studenții săi*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj”, XXXV, 1996, p. 346.

3 Al. Zub, *De la istoria critică la criticism*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1985, p.13-14.

4 A. Pop, *O fenomenologie a gândirii istorice românești*, Edit. All, 1999, p. 16.

care structurile de civilizație materială, instituțională și culturală se alătură vieții spirituale. Xenopol a expus istoria națională ca un fragment organic al istoriei universale. Consideră că acele popoare, care au ajuns la viața națională și la o conștiință clară a existenței lor, au contribuit la binele umanității. Susține ideea istoriei civilizației, în care etnia este considerată parte integrantă a istoriei universale. Având de înfruntat, ca și ceilalți istorici, precaritatea contribuțiilor de până atunci, lipsa monografiilor și studiilor speciale, inexistența unei scheme de tratare care să țină seama de mersul civilizației românești în ansamblul ei (fără supraestimarea rolului factorului politic), a trebuit să clarifice însuși conceptul de istorie cu care trebuia să opereze, conform unei cronologii raționale, adaptată specificului istoriei românești și să valideze legătura genetică dintre fapte, cu insistență asupra celor culturale.

La rândul său, V. Pârvan este promotorul unei concepții înalte a ceea ce trebuie să însemne istoricul total, care să fie și filosof. N. Iorga se delimitează ferm de metaistorie (Lamprecht, Xenopol) și își cristalizează opțiunile metodologice într-un sistem propriu de istorie universală, întemeiat pe reliefa „în orice margine de spațiu și timp” a faptului caracteristic și expresiv. Acordă atenție faptelor „din care va reieși teoria”, dar „... pentru ca faptele să fie istorie, trebuie ca sistemul să intervină...”, pentru a se tinde spre o viziune integratoare. Chiar dacă a ramas nefinalizat, datorită morții premature a autorului „Generațiilor cu privire la studiile istorice” și „Materialelor pentru o istoriologie umană”, lucrările sale dau „sugestii de primă ordine” în direcția cercetării sugerate de „istoricul tip”, Ranke⁵.

La timpul său, Leopold Ranke a trasat direcțiile de investigare a criticismului. A cultivat ideea reconstituirii trecutului și a recomandat cercetarea materialelor de arhivă, organizând seminarul universitar pe baza hermeneuticii de text. În spirit pozitivist, pledează pentru reconstituirea precisă a faptelor, pentru istoria în sine, refuză speculațiile. Aspirația spre obiectivitate cât mai deplină, prezentarea trecutului „cum s-a petrecut,” include și depersonalizarea cât mai deplină a istoricului, chiar până la a face abstracție de propria sa personalitate.

Ținând cont de influența concepției sale, pe de o parte, dar și de caracteristica reflexiei teoretice românești asupra adevărului istoric (Adrian Pop), se apreciază că ea rămâne marginală în raport cu dezbaterile și controversile epocii, în menționata problemă. În timp ce abordarea în școala germană și franceză se făcea din punct de vedere precumpănitor filosofic, promotorii săi, fiind înainte de toate filosofi, reflexia teoretică românească rămâne de profil strict istoric și este promovată, în primul rând, de reprezentanții ei⁶.

Grație studiilor sale universitare, Ioan Lupaș a cunoscut orizonturile spirituale germane, dar și franceze, inițial urmând Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Budapesta, iar în anii 1905-1906, împreună cu Octavian Goga (ca bursieri ai Societății „Transilvania”), întreprind o călătorie de studii în Germania (Berlin). I. Lupaș urmează la Budapesta cursurile lui L. Fejerpataki (discipline auxiliare ale istoriei), ale filologului și specialistului în științe ale educației și pedagogie E. Finaczy, cursul special privitor la cronicile românești ale lui I. Ciocan, cursurile de analiză lingvistică, dar și opiniile privitoare la civilizație și cultură ale lui A. Ballagy, cursurile filosofului și istoricului Henryk Marczy, iar la Berlin, cursurile lui Fr. Paulsen, teoretician al educației, K. Breysig, cu prezentarea

5 *Ibidem*, p. 16-18 ; referitor la Xenopol, vezi P. Teodor, *Semnificația operei xenopoliene astăzi*, în „Alexandru Dimitrie Xenopol. Omul și opera”, Tg. Mureș, 1995, p. 4-8; pentru N. Iorga, vezi P. Teodor, *Evoluția gândirii istorice românești*, Edit. Dacia, 1970, p. 365.

6 A. Pop, *op. cit.*, p. 187.

epocilor culturale ale istoriei, respectiv istoria politică predată de E.Meyer și A.Harnack⁷. În conferințe, respectiv în studii ale lui Lupaș, se fac referiri la Ranke, în special, dar și la O.Spengler, Fr.Hegel, respectiv la lucrările lui H.Bergson, J.Michelet și Foustel de Coulanges.

Ca și în cazul lui A.Bunea și Z.Pâclișanu, I.Lupaș arată interes pentru istoria confesională a celui alt, fapt care își are rădăcinile în anii de studii budapeșteni, când și-a pus amprenta asupra formării sale spiritul pozitivist al lui Marczaly, dar, în mod semnificativ și comunicarea cu N.Iorga. Revenind în Ardeal, preocupările sale istoriografice se concentrează asupra Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania. Spiritul național i-a deschis, firesc, orientarea și spre istoria celorlalte confesiuni ardeleni, dar a determinat și atașamentul față de G. Barițiu, nu numai în paginile destinate istoriei ziaristicii, dar și în prefața la volumul „Studii și articole”, din anul 1912. Rolul lui Barițiu în viața culturală a românilor ardeleni este sugerat de epitete ca „adevărat educator al mulțimii”, „propovăduitor al culturii”, „bărbat de știință”, „om politic” etc. Se menționează și principalele reflexe metodologice ale investigației marelui gazetar. Prin documentarea realizată, cu surse bibliografice preponderent maghiare și germane, Barițiu înscrie istoria bisericească a românilor ardeleni în istoria bisericească universală. I. Lupaș, utilizând și detalii teologice în studiul său privind influențele Reformei religioase asupra bisericii românești din Ardeal, punctează canalele principale de difuzare a luteranismului în provincia românească intracarpatică, evidențiază și rolul lui Honterus, respectiv Heltai. Studiul a urmat rigurozitatea metodei pozitivistice, cu atenție pentru lumea etnică și confesională a Transilvaniei. I.Lupaș a agreat ideea influenței pozitive a Reformei religioase, în introducerea limbii române în cultura ardeleană, prin „preoții și vlădicii luminați” (cu referire la tipărituri-n.n.), având, însă, rezerve că s-ar fi influențat „ceremoniile religioase” și „dogmele credinței”⁸. Sub influența Reformei religioase, școala și literatura română au înregistrat un „vădit progres”, mai ales în importantele centre culturale românești ale Brașovului și Sibiului. Românii „nu puteau rămâne nepăsători” la „realizările din domeniul literaturii și educației”, obținute de maghiari și sași, chiar dacă nu aveau sprijinul statului, nici al conducerii orașelor săsești. Tipăriturile românești, începând cu „Catehismul de la Sibiu” (1544), până la „Biblia din București” (1688), au dat o „întreagă literatură bisericească-națională”. Pe de altă parte, s-au organizat școlile din: Brașov, Caransebeș, Lugoj, Hațeg, Săliște, Geoagiu, Făgăraș. Cea mai cunoscută dintre ele este vechea școală din Brașov (cu secțiune pentru învățământul primar, respectiv cel secundar), reorganizată prin anul 1570. Clădirea ei s-a restaurat prin eforturile protopopului Mihai, contemporanul și omonimul lui Mihai Viteazul, prin contribuția negustorilor brașoveni, dar și a „blagosloviților voievozi și cinstiții boieri din Țara Românească”⁹.

Se remarcă, în acest context, faptul că tutela calvină asupra românilor ortodocși din Ardeal este scuzată (vizavi de interpretarea scriitorilor greco-catolici), ingerințele lor ar fi fost mai mici decât cele ulterioare catolice, iar principii calvini, respectând tradiționalele legături cu mitropoliile extracarpatiche au „dat dovadă de toleranță religioasă și politică”. Mai rea a fost situația sub împărații habsburgi, prezentați constant negativ-cu nuanțări pentru Iosif al II-lea. În „Istoria bisericească a românilor ardeleni”, ca și în „Dezvoltarea constituțională a României”, din acest motiv se înduioșează nu doar de soarta românilor, dar și de cea a maghiarilor ardeleni și a sașilor¹⁰. Vorbind despre protestanți (în special cei

7 Despre profesorii budapeșteni, vezi Șt. Pascu, P. Teodor, *Introducere*, în I. Lupaș, *Scriseri alese*, volumul I, București, 1977, p. 10-13; formarea intelectuală a lui I. Lupaș și influențele germane, la N. V. Fola, *Aspecte privitoare la teoria istoriei în scrierile lui Ioan Lupaș*, în „Marisia”, Studii și materiale, Tg. Mureș, XXVI (arheologie-istorie), 2000, p. 299-302.

8 Corina Teodor, *Coridoare istoriografice. O incursiune în universul scrisului ecleziastic românesc din Transilvania anilor 1850-1920*, Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 409-411.

9 I. Lupaș, *Fazele istorice în evoluția constituțională a Transilvaniei*, Sibiu, 1944, p. 30.

10 R. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 320 și 328.

mai numeroși, luteranii și calvinii), I.Lupaș se exprimă, în general, favorabil din motivul cultural, anterior menționat. Se respinge, totodată (R.Ardelean), argumentul uniților, „calvinizarea” românilor ortodocși (totuși destul de profundă!) și se susține că nu a pătruns la nivel de dogmă, rit (discutabil) și de trăire religioasă (rezonabil). Parțial, se recunoaște că, românii, pe plan religios, au pierdut „un număr mai mare sau mai mic de credincioși”, că romano-catolicismul reprezintă un instrument de maghiarizare al germanilor, iar reformații sunt „foarte șovini”.¹¹

Ca și alți istorici, contemporani lui I.Lupaș, pe plan metodologic, caută să surprindă elementele definitorii ale evoluției istorice, în cadrul corelației dintre istoria națională și cea europeană. Ca și azi, complexitatea acestei activități implică un cumul de fapte și date, viziunea propriei experiențe sociale a specialiștilor în domeniu și valori metodologice noi. Tentativa solicită decantarea istoriografiei de unele interpretări revoluate, ca și reconstituirea trecutului, în sensul evidențierii acelor componente pe care antecesorii nu le-au putut discerne. Dialogul istoricului cu trecutul implică un sens al permanenței înnoiri metodologice, dar și o viziune a sistemului de priorități și sensibilități contemporane, planuri care se întrepătrund și sunt, în ultimă instanță, complementare.¹²

Preocupat de promovarea istoriei pragmatice, I.Lupaș nu împărtășește opinia celor care, apreciind metoda științelor naturale, au trecut la specializarea exagerată și au ajuns în situația de a nu realiza o privire sintetică asupra realității social-istorice. Pornind de la postulatele marelui Ranke, cu relația bivalentă, „cunoașterea trecutului este imperfectă fără cercetarea prezentului”, ca și „înțelegerea prezentului e cu neputință fără cunoașterea trecutului”, istoricul fixează ca „puncte de adevăr” ale evenimentelor cauzalitatea, concordanța (respectiv discordanța) și consecințele faptelor, scopul istoriei fiind ținerea „scaunului de judecată”. Acest lucru nu presupune enunțarea de verdicte, ci doar prezentarea faptelor cu maximă obiectivitate, fără cea mai slabă undă de simpatie, respectiv antipatie.¹³ Urmărind poziția lui K.Lamprecht și a adepților săi, care analizează fenomenele istorice de ordin colectiv (metoda istoriei culturale), abordează și teoria spengleriană a evoluției. Remarcă că acesta neagă continuitatea, disprețuiește cronologia, neagă existența legilor istorice (care se manifestă ca simboluri). În cadrul evoluționismului său „teologic, mistic și religios”, destinul apare din conjugarea conștiinței și intuiției, ultima fiind „simpatie intelectuală”, cu caracter singular. Pe plan metodologic, analiza istorică nu solicită doar cunoașterea exactă a faptelor și cauzelor, dar și urmărirea intervalelor de timp și sensul dezvoltării. Este necesară nu doar surprinderea conexiunii dintre fenomenele istorice, dar și cu acțiunile lor și conștiința istorică. Este cerut contactul sufletesc, viu, personal și subiectiv, cu fluctuațiile inerente, în sensul postulatului lui Jules Michelet, pentru a deschide calea spre „învieirea vieții integrale”. Concomitent, după sublinierea lui A.Harnack, istoria nu se justifică decât ca element de acțiune asupra prezentului, respectiv asupra viitorului.¹⁴

În sensul relației organice trecut-prezent (după Ranke dar și Bergson), I.Lupaș evidențiază ca cerință metodică esențială cunoașterea cât mai completă a „materialului istoriei” (folosind diverse izvoare și surse de informații), necesar unei lucrări științifice, respectiv pentru predare. Atenția istoricilor se îndreaptă spre lucrări largi, de sinteză, atractive și edificatoare, selectând faptele esențiale și vizând-cum se spune azi, viziunea integratoare.

11 Ibidem, p. 328.

12 P.Teodor, *Dialogul istoriei cu societatea contemporană și inovația metodologică*, în „*Studia Universitatis Babes-Bolyai*”, *Historia*, 2, 1980, p. 67.

13 I. Lupaș, *Leopold Ranke și Mihail Kogălniceanu*, în I. Lupaș, *Scrieri alese*, volum I, 1977, p. 187.

14 I. Lupaș, *Sensul și scopul istoriei*, în I. Lupaș, *Scrieri alese*, volum I, 1977, p. 54-64.

Sintezele înseși sunt susceptibile de întregiri și interpretări noi, cerute de „realitatea vieții, în manifestările proprii”¹⁵. Cercetarea istorică are, deci, două metode, conchide I. Lupaș: implicativeștiințifică, în care istoricul urmărește ca rezultatele cercetării să corespundă faptelor, în spiritul obiectivității, cu accent pe cauzalitate. Cealaltă metodă, reconstructiv-individualistă, prin filiera sufletească, caută să scoată din documente ceea ce-i convine. Adepții ei au în vedere finalitatea și urmăresc să-și justifice, prin intermediul istoriei, idealurile. Concluzia generală este că istoria trebuie să depășească fragmentarismul și să tindă spre generalizare și sinteză. Lupaș însuși se declară în favoarea primei metode, cea de-a doua „rămânând în grija celor înzestrați în mod excepțional cu darul intuiției patrunzătoare”¹⁶.

De fapt, această orientare implică un travaliu complex, în sensul aplicării metodei comparative (analizate de K. Breysig) nu fenomenelor istorice elementare, ci celor istorice complexe, factorilor sociologici. În același timp, se cerea respectarea preceptelor lui Foustel de Coulanges, care sublinia ca cerințe (calități) ale istoricilor rabdarea, prudența, silința, îndrăzneala, astfel doar istoria poate fi o pârgie de înălțare a unui popor spre conștiința valorilor, dar și a demnității sale.

Abordând aspectul metodologic al urmăririi adevărului în istorie și al investigării obiective, I. Lupaș își arată acordul cu aserțiunea istoricului W. Bauer „acea persoană care de teama sau datorită prejudecăților științifice nu cutoază să propovăduiască adevărul, așa cum se vede (în sensul obiectivității-sublinierea noastră), nu este vrednic de a fi istoric”. Pe de altă parte, are în atenție un aspect ridicat de D. Klagges și E. Bernheim, în legătură cu cercetarea și predarea istoriei (fapt acceptat și de Ministerul Educației Naționale al Germaniei), raportul dintre esențial-neesențial. Motivul este că „obiectivului” îi pare esențial tot ce se întâmplă. Nici profesorul de istorie, nici istoriograful nu poate să satisfacă un asemenea punct de vedere, fiind obligați să coboare pe pământ. Trebuie respinsă hipertrofia unui domeniu parțial al istoriei și înlăturat neesențialul, „balastul istoriei”. Asupra acestei tendințe nerealiste avertiza și E. Meyer, când arată că „numărul faptelor și întâmplărilor (istorice-n.n) este în fiecare clipă infinit și acestea nu pot fi cunoscute în totalitate”. Și tot profesorul berlinez Meyer, într-o lucrare privitoare la istoria și metodele istoriei evidențiază nuanța că: „momentele individuale merită interesul istoriei, întrucât au și ele ceva specific înrânsele, iar modelul pentru istografia tuturor timpurilor este Tucide”. La rândul lui, I. Lupaș reține rolul lui Inocențiu Micu în apărarea intereselor politice ale românilor transilvăneni (sub influența lui A. Bunea), chiar dacă nu întotdeauna a fost de acord cu istoricii uniți.¹⁷

Pe când era student la Budapesta, publica, în anul 1903, articolul „Șovinismul confesional în istoriografia română ardeleană”. Încearcă să fie un arbitru imparțial și face o critică severă atmosferei scrisului blăjean și celui sibian, „rezultatele fiind mai mult de partid” decât ca opere de știință considerând aceasta ca un „mare defect”. În spirit pozitivist, pledează pentru mijloacele necesare cercetării de specialitate: arhive, colecții de documente, biblioteci. Însă, se apreciază că „...pe nesimțite, a alunecat pe pozițiile confesionaliste, pe care le blamase atât de mult”. Este cazul judecăților istorice la Unirea religioasă și Anatasie Anghel, care „nu au putut influența nici timpul lor, nici turma păstorită de ei”. În ultima parte a studiului, critică concepția și ideile celui care ajunsese un nume apreciat în domeniu, A. Bunea. Însă, până la momentul generalizării obiectivității istorice, a fost supus acțiunii a două tendințe contradictorii. Formația universitară străină îl determină să aplice spiritul pozitivismului, respectiv cel al adevărului, care nu mai admitea concesiile confesionalului. Pe de altă parte, „stilul de gândire conservator și atașamentul

15 I. Lupaș, *Valoarea educativă a istoriei naționale*, în I. Lupaș, *Scrieri alese*, volum I, 1977, p. 43-36.

16 I. Lupaș, *Sensul și scopul istoriei*, p. 60-61 și Idem, *Studii, conferințe, comunicări*, volum I, București, 1928, p. 45-46.

17 Pentru K. Breysig, F. de Coulanges, E. Meyer vezi I. Lupaș, *Sensul și scopul istoriei*, p. 55 și următoarele pentru W. Bauer, D. Klagges; pentru E. Bernheim, vezi I. Lupaș, *Chestiuni de metoda privitoare la lucrări de sinteză istorică*, Sibiu, 1939, p. 6, 9, 12-13.

aproape idilic, de valorile propriei biserici" au întârziat aplicarea concretă a acestui spirit nou¹⁸.

Schimbarea a venit și datorită comunicării dintre istoricii ardeleni și cei din Regat, Academia Română fiind punte de dialog, peste barierele confesionale, între ortodocși ca N.Popea, I. Pușcariu, etc, respectiv greco-catolici, ca Timotei Cipariu, I. Micu-Moldovan, A.Bunea etc, fiind „...cadrul unor discursuri în tonuri erudite /.../ care făcea loc de multe ori evaluărilor critice”, încât „și-a adus contribuția la metamorfozarea discursului istoriografic, fără a provoca dintr-o dată depășirea confesionalismului”. În plus, se manifestă-după cum se menționează, „supremația valorică a istoriei ecleziastice din Regat”, astfel că lecția de deschidere a lui N.Dobrescu, la inaugurarea cursului de Istoria bisericii române, din 1907, arată „o concepție” și o „metodologie elevată”, iar „în spirit pozitivist (acesta) redactează o istorie critică, imparțială, pragmatică, după normele lui E.Bernheim și a cancelarului Hergenröther”. N.Iorga a preluat și el această orientare din istoria bisericească extracarpatică și a strâns documente pentru mitropolia românească ardeleană, pe care le-a tratat în același spirit. Lucrările sale erau citate nu doar de Bunea, pentru acest spirit critic, dar și de I. Lupaș și S. Dragomir și „scrisul marelui cărturar era utilizat pentru autentificarea propriilor aserțiuni de acești istorici, aflați în polemică” (vezi Corina Teodor). În cele din urmă în „întâlnirea celor doua linii de istoriografie ecleziastică ardeleană și în anestezierea confesionalismului”, un factor distinct l-a reprezentat presa. Este vorba de „Telegraful Român”, „Unirea”, mai vechea „Gazeta Transilvaniei,” „Tribuna”, „Revistă teologică”, dar și revista de aliură modernă „Luceafarul” (înfiițată în 1902, la Budapesta). La ultima colabora, încă de la fondare, I. Lupaș¹⁹.

În 1918, Lupaș realizează o sinteză de istorie bisericească transilvăneană, în spirit pozitivist, destinată și publicului larg. Beneficiind de acumulările istografiei clasice (P.Maior, T.Cipariu, A.Saguna, N. Popea), a celei contemporane lui (V. Mangra, N. Dobrescu, A. Bunea, Z. Pâclișanu, etc.), ale istoriografiei străine (C.Jirecek, A. Harnak, F. Zieglauer), în legătura cu începuturile catolicismului la români, asociază, unde lipseau sursele, rezultate ale cercetării arheologice (în special V.Pârvan), dar și date furnizate de lingvistică, pentru timpurile cele mai vechi și le integrează contextului politic (și, în mod firesc și componenta culturală). Dacă, în tratarea întemeierii mitropolii extracarpatică, metodologic folosește comparatismul, pentru cea ardeleană nu are atitudine polemică, lasă să vorbească documentele. Arată urmările negative ale Unirii religioase pentru românii ardeleni: pierderea rangului și titlului de mitropolit, pentru ierarh și supravegherea de către teologul iezuit. Sursele biografice (Barițiu, Crișan, Densușianu, Bunea, Grama, Hurmuzachi, G.Popovici), arată deschiderea spre obiectivitate. Din unghiul de vedere al psihologiei colective, a înregistrat implicațiile bisericești ale actului din 1697-1700, a evidențiat starea critică a greco-orientalilor, rămași fără arhieriei, asupriți și ajunși în stare jalnică. Pe plan instituțional, a căutat să prezinte consecințele pozitive ale activității episcopilor uniți (inclusiv pe planul școlar). Desigur, un loc aparte acordă meritelor activității lui Andrei Șaguna pe plan politic, literar și școlar, pentru a cărui monografie a și primit, de fapt, în 1909 premiul Academiei Române.²⁰ Apreciază și pe L.Eötvös, pe de o parte fiindcă a fost un spirit larg tolerant și, mai ales că, împreună cu Șaguna, a avut un rol însemnat în întemeierea mitropoliei și elaborarea unei legi școlare, pe principii liberale (1868). Are cuvinte de apreciere și pentru cartea lui Gyrfas Elemer despre autonomia

18 Corina Teodor, *op. cit.*, p. 354-355.

19 *Ibidem*, p. 356-360.

20 *Ibidem*, p. 435-439.

greco-catolică (căreia i-a făcut o recenzie în „Luceafărul, nr.12/15 iunie 1905), deoarece autorul „are meritul de a trata în mod obiectiv și cu suficientă informație istorică”.²¹

Investigând scurta domnie transilvană a lui Mihai Viteazul (acel Wallenstein al românilor, cum l-a numit istoricul ceh Mačurek), I. Lupaș folosește expresia istoricului oficial Gaspar Bojtinus, care vedea astfel „împlinirea unei legi a destinului inevitabil”. Domnitorul „...nu era lipsit, cum s-a crezut multă vreme, de înțelegerea situațiunii poporului român, din țara aceasta a Transilvaniei, pe care s-a străduit să o îmbunătățească /.../ prin însemnate înlesniri, votate în dieta Transilvaniei, din 1600, pentru satele românești, chiar la stăruința lui Mihai Viteazul”. Acestuia i se adusese chiar învinuirea de „a fi umplut cu români pământul Transilvaniei”, care mai înainte „hrănea și îngrijea numai pe fiii națiunilor privilegiate”. Una dintre primele reacții contra domnului a fost masacrarea celor 160 de dorobanți, în august 1600, la Huedin, act de înfiorătoare cruzime (așa cum consemna cronicarul contemporan Šzamösközy, care nu agreea deloc stăpânirea unificatorului), ca preludiu al odiosului asasinat politic de pe Câmpia Turzii, a domnului de numai 43 de ani.

În anii războiului de 30 de ani, arată Lupaș, s-a creat un fel de „suveranitate transilvană”, de colorit ortodox-calvin, ostil tradițiunii suveranități maghiare, propagată prin mijloacele catolice ale „Sacrei Coroane”. Tradițiile autonomiste transilvane, se manifestă sub Gabriel Bethlen și Gh. Rakockzy, în lupta antihabsburgică, cu acordul politic și militar al sultanilor și cu ajutorul alianțelor cu Moldova și Muntenia. Lupaș arată că, atunci când se gândea la convertirea românilor ardeleni la calvinism și la o „Dacie protestantă”, Bethlen era sfătuit de patriarhul Chiril Lukaris, cu care corespundea, să nu încerce un asemenea proiect, datorită „legăturilor de sânge și simțiri” ale românilor de pe cele două versante ale Carpaților. Pe de altă parte, profesorul budapestan E. Lukinich contemporan al lui Lupaș, în timpul lucrărilor unui congres de istorie recunoștea tradiționala înstrăinare a Transilvaniei de Ungaria, folosind afirmația cronicarului ardelean Cserei, care avertiza că apropierea de Ungaria nu poate fi decât păgubitoare. Șerban Cantacuzino, domnul Țării Românești, apropiindu-se în secret de Austria se pregătea să intre cu oști în Transilvania, iar urmașul său, Constantin Brâncoveanu, viza tronul Transilvaniei, la moartea lui Apafy. Schimbându-se conjunctura, Brâncoveanu a cumpărat case în Brașov, domenii în Țara Oltului și ridică bisericile din Sâmbăta de Sus și Făgăraș. Chiar bisericii reformate din Făgăraș îi oferi însemnate contribuții bănești, ca și Mitropoliei ortodoxe din Ardeal, inclusiv moșia Merișanilor (Argeș), în 1698, ca sprijin creștinesc și frățesc²².

Semnificativ pentru scrisul lui I. Lupaș este discursul de recepție la Academia Română (1920), model de reconciliere istoriografică, prin tema sa de interes științific, între cele două linii de istoriografie ecleziastică, aparținând românilor ardeleni prin portretizarea a doi istorici din generația cea mai productivă, Nicolae Popea și Ioan Micu Moldovan. Și-a asumat o menire restitutorie, în cazul lui Popea și compensatorie, pentru Micu Moldovan, pe de o parte face biografiile ca istoric ortodox și devine membru pe locul devenit vacant prin decesul celui de-al doilea.

Prezentând activitatea lui Popea, urmărește mediul familial, cel școlar și ecleziastic, activitatea de profesor, funcționar consistorial, ierarh, autor de lucrări istorice, subliniind că activitatea lui are mai mult scop practic, decât științific. Pe Micu Moldovan îl prezintă pe baza notelor publicate de profesorul blăjean dr. Ioan Rațiu, în mod echilibrat, ambii fiind purtătorii acelorași angajamente naționale. Arată că, mai mult decât distincțiile primite din partea Mitropoliei din Blaj și de la Roma, pe Micu Moldovan l-au onorat „distincțiile cu care l-au învrednicit întreaga obște românească din Ardeal”, inițial ca președinte al „Astrei”, apoi ca membru al Academiei Române. Aceleași resorturi naționale au făcut ca Micu Moldovan să rămână profesorul din ale cărui pagini răzbate o polemică cu legislația

21 R. Ardelean, *op. cit.*, p. 316.

22 I. Lupaș, *Fazele istorice...* p. 30-33.

didactică din Austro-Ungaria și cu istorici germani, ca Wattenbach, iar în scrierile sale „nu a sacrificat nimic din adevărul istoric”. Urmărind punctele comune ale celor două destine, pentru I. Lupaș cei doi intelectuali au fost deopotrivă autodidacți, preoți model pe tărâmul politicii naționale a românilor ardeleni.

„Reconcilierii” acestia i-a oferit răspuns tocmai unul dintre magiștrii săi, Nicolae Iorga, care, relevând originalitatea operei sale, remarcă atât „larga cunoștință a materialului inedit, căutat cu multă trudă, dar și acel stil plăcut și ușor, moștenire a cărturarilor secolului al XVIII-lea”, integrându-l simbolic în familia istoriografiei românești, care își dobândise unitatea²³.

O preocupare constantă a lui Ioan Lupaș o constituie identificarea și analiza factorilor istorici constitutivi ai naționalității române, pe care îi prezintă inițial în lecția de deschidere a cursului de istorie a Transilvaniei de la Universitatea din Cluj, la 11 noiembrie 1919 („Factorii istorici ai vieții naționale românești”). Se calchiază elementele enunțate de italianul Mancini încă în 1851, în lucrarea „Della nazionalita come fundamenta del diritto delle gente”, apreciată, în epoca, drept baza teoretică a revendicărilor de ordin național-politic²⁴. Lucrarea lui Mancini a avut o utilizare faimoasă pe terenul dreptului public și a relației națiune-stat, afirmând necesitatea coincidenței statului cu națiunea (în lucrarea „Dreptul public al românilor”, aparținând lui Simion Barnuțiu). Influența teoreticianului italian apare în ideea clar exprimată că „națiunea este subiectul drepturilor publice”. Ideologul român, tributar ideii de națiune-popor și valorilor democrației sociale, asociază teza personalității națiunii cu necesitatea întemeierii sale pe principii democratice, pe respectarea raportului drepturi-datorii de toate grupurile componente ale organismului național, ceea ce presupunea eliminarea privilegiilor și împărtășirea comună de drepturi și obligații. Dezvolta din aceasta ideea modernă de națiune și autodeterminare națională, avansate în istoricul discurs de la Blaj. A teoretizat conceptul de teritoriu național și a opus-o dreptului istoric și tendințelor imperialiste din epocă²⁵.

Factorul geografic este cel dintâi factor constitutiv și la I. Lupaș, bază a formării și locuirii, care influențează caracterul (și în general psihologia) oamenilor, situarea geografică a teritoriului și bogăția sa fiind elemente favorizate ale deselor năvăliri și războaie, care, în sine, au întârziat dezvoltarea neamului. Al doilea factor, cel etnografic, vizează rasa, componentele naționalității române; respectiv tulpina preistorică, ariană sau indo-europeană, agatârșii, sciții, tracii și elenii, ilirii, elementele latine aduse de cucerirea romană, aportul slav. Al treilea factor, cel religios, se referă la adoptarea creștinismului, concomitent cu constituirea ca popor, al patrulea factor, cel național, vizează limba, „icoana vie a originii noastre” (ca și religia- n.n.), „mijloc puternic de neîntreruptă legătură a unității și frăției”. Al cincilea factor, cel tradițional, vizează comunitatea datinilor, obiceiurilor și amintirilor istorice, cel juridic, la rândul-i, vizează legile și instituțiile sociale, în primul rând preeminența dreptului obișnuielnic (jus valachicum), asupra legii scrise, în tradiția din acest domeniu, la români. Factorul final, al șaselea, de ordin moral, trimite la conștiința națională, formată istoric prin intermediul bisericii, școlii, armatei și culturii²⁶. Se apreciază că, datorită formației intelectuale și în general a personalității lui Ioan Lupaș, teoria aceasta a „factorilor istorici ai vieții naționale românești” este a doua încercare majoră în istoria română, mai reușită ca a lui D. Onciul, de a integra într-un demers comprehensiv-explicativ redus la esență, istoria națională cu teoria sa.²⁷

23 Corina Teodor, *op. cit.*, p. 451-454.

24 A. Pop, *op. cit.*, p. 223.

25 N. Bocșan, *Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat*, Presa Universitară Clujeană, 1997, p. 145-146.

26 I. Lupaș, *Factorii istorici ai vieții naționale-lecție inaugurală* (17 noiembrie 1919), Cluj, 1921, p. 11-27.

27 A. Pop, *op. cit.*, p. 224.

Având ca punct de plecare dilema rankeană - nu se poate înțelege istoria universală, fără o cunoaștere corespunzătoare a unui spațiu finit - și în istoriografia noastră s-a manifestat polemica în jurul centrismului (factor intern, românocentrism, respectiv preponderența factorului extern). În 1900, I. Bogdan admitea preponderența factorului (factorilor) externi. Cu tot respectul pentru el, Lupaș formulează rezerve, în legătură cu dependența directă și excesivă a dezvoltării istorice de trecutul altor popoare. „Influentele externe au fost adaptate împrejurărilor speciale, asimilate și transformate potrivit cu necesitățile de viață ale neamului și statului”. Despre instituții, nu se poate spune că au fost doar „un slab reflex al celor apusene”, ci „rezultate firești ale procesului de contopire între componentele moștenite, alături de cele occidentale, dar și răsăritene și meridionale”. Istoricul, cercetând un spațiu determinat, urmărește un criteriu extern și altul intern. Primul îndrumă spre perspectiva „de sus”, care estompează liniile (existențiale-n.n.). Teritoriul organic-cultural, în schimb, cere respectarea formelor specifice individuale.²⁸

Plecând de la nivelul de bază, al istoriei locale, Lupaș pledează (sub aspect științific și metodologic, dar și ca postulat pedagogic, pe de altă parte) - problemă prezentă în „Conferința pentru programele analitice ale școlilor secundare”(1928) - pentru valorificarea istoriei locale, ca punct „de mănecare”, dar și „temelie firească a istoriei naționale”, în contextul legăturii organice între istoria națională și cea universală. Era începutul abordării mai profunde a spațiului istoric, plecând de la realitățile durabile, cu scopul de a sesiza elementele de unitate a lumii românești. Ajunge la o concluzie aparent paradoxală, că istoria lumii se cuvine integrată în cea națională, nu invers, deoarece istoria națională comporta finalitate practică. Analiza exactă (sistematică) a fenomenelor istorice se cere completată cu evidențierea relațiilor corespunzătoare, avertizând și asupra pericolelor tratării simplificatoare²⁹. Exprimându-și dezacordul cu I. Bogdan, vizavi de metoda folosită arată că „metoda comparativă, aplicată uneori prea sever, (face ca) cercetările acestei școli par a micșora întrucâtva importanța intrinsecă a trecutului românesc, așezându-l prea de multe ori în funcție directă și exclusivă de acela al popoarelor vecine.”³⁰

În investigarea istoriei Transilvaniei, pentru perioada austriacă (excepție perioada lui Iosif al II-lea), când vorbește despre lungul martiraj al populației non-catolice, dar și pentru anii dualismului (nu doar prin prisma experienței personale, condamnare în 1908 la închisoare ca și deportarea în lagăr în anul 1916 și domiciliul obligatoriu), subliniază caracterul nefast al compromisului, nu numai pentru români, ci pentru toți nemaghiarii, ca o „adevărată nenorocire a Monarhiei habsburgice”, reluând aprecierea istoricului austriac Heinrich Srbik. Adversitatea oficialităților maghiare față de interesele categoriilor socio-profesionale producătoare se ilustrează și cu mărturii ale unor istorici maghiari, cazul lui Malnassy Ödön, autor al unei istorii a Ungariei, sau a lui Szadescky, în legătură cu pauperizarea și emigrarea secuilor la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, măsurile autorităților „... în curs de 50 de ani, (au adus) mult mai multă pagubă decât folos”. Se subliniază orientarea nefirească a politicii economice a guvernelor budapestene (politică comercială agresivă, inclusiv consecințele războiului vama cu România (1886-1892) care au determinat deplasarea secuilor în Regatul României- n.n.) și totodată se arată consecințele nefaste ale lichidării autonomiei Transilvaniei. Din punctul de vedere al interesului național românesc, în anul 1943, arată că „... numai prin completa reîntregire a Transilvaniei în cadrele Statului Român, se poate repara nedreptatea săvârșită la 30 august 1940” și, în acest context citează opinia unui specialist german, Alfred Maleschhoffsky, care arată că „...numai stăpânirea teritoriului transilvan îi poate

28 Al. Zub, *op. cit.*, p. 130.

29 C. Kirilescu, *Momente din campania metodelor în istorie*, în „Omagiu lui Ioan Lupaș la împlinirea vârstei de 60 de ani”, București, 1943, p. 414.

30 I. Lupaș, *Dezvoltarea istoriografiei române în Transilvania în secolele al XVIII-XIX lea*, în I. Lupaș, *Scrieri alese*, volum I, 1977, p. 130.

garanta României situațiunea și forța de rezistență necesară spre a-i da putința să-și împlinească misiunea de interes general european". Și concluzionează Lupaș, gândind la viitorul națiunii sale, finalitatea anulării dictatului este „...să dea acestei santinele rari, misiunea sa istorică ce a înțeles să și-o asume cu toate riscurile și sacrificiile,” prin refacerea țării.³¹

Reia tema Transilvaniei în conferințe ținute la Sibiu, în anii refugiului, „în cadrul geografic și ritmul istoriei românești”, ca „centru vital al românismului”, în condițiile în care se constituie ca „element de stabilizare și de apărare etnică”, concomitent cu „afirmarea propriei personalități a statului” și „forța de rezistență a populației autohtone”, facându-se, evident, trimiteri la diversele aspecte ale evoluției interbelice, în care se evidențiază aspectele esențiale ale unității³². În lucrările lui Lupaș, se menționează, valorificarea Principatului transilvan, despărțit de Ungaria protestantă, dar ostil Ungariei habsburgice, catolice, interpretare care a făcut carieră, și a devenit, oarecum, doctrina istoriografică oficială. A fost prezentată și în manuale, cu sublinierea momentelor de colaborare cu Principatele transcarpatice, fără să deranjeze că principii și clasa politică erau de altă etnie și confesiune³³.

Ca român din zona Sibiului, Ioan Lupaș a venit în contact cu sașii și, ca și alți intelectuali români și și-a arătat admirația pentru hărnicia și dexteritatea economică, ca și față de organizarea, solidaritatea și propensiunea lor pentru cultură. Admite influențele săsești asupra românilor – cum este prima școală românească din Scheii Brașovului. Aculturația realizată a fost benefică în ceea ce privește introducerea limbii române în biserică, în urma tentativelor misionare ale sașilor luterani (care nu au avut succes pe plan religios) și considera naturală aculturația în perioada de început a „oricărei culturi naționale.” O istorie româno-centrică este imposibilă. Uniformizarea civilizației a remarcat-o de timpuriu, evidențiind un palier de manifestare „de sus” și cel popular. „Clasele dirigente și mijlocii chiar /.../ au cam același trai, se îmbracă în același fel și au aceleași tendințe, apropierea este facilitată de perfecționarea mijloacelor de comunicare”. „Păturile de jos ale poporului dețin Volkgeist-ul, și „păstrează nealterate notele distincte ale caracterului național, în poezia și arta populară, ca și în manifestările lor de viață”.

A urmărit constant manifestările culturale ale germanilor ardeleni, pe care uneori le recenza și în general le aprecia elogios. Este și cazul activității lui Friedrich Teutsch, „savant de seamă”, singura rezervă pe care o avea fiind aceea că nu este suficient informat asupra bisericii române. Prezența lui Stephan Ludwig Roth în istoriografia română se datorează lui Lupaș, care i-a dedicat un studiu special și l-a menționat în manualele sale de istorie, perpetuate cam în același spirit în manualele actuale. Dincolo de prețuirea sinceră pentru marea personalitate a lui Ludwig Roth, actul constituia și ocazia unei demistificări a revoluției maghiare de la 1848.

Evidențiază și alte aspecte, astfel că, în istoria sa bisericească din anul 1917, arată că în satele săsești, încă din secolul al XVIII-lea, s-a început un fel de prigonire a locuitorilor români („un pronunțat exclusivism de rasă”), în virtutea cărui fapt sașii privilegiați barau accesul românilor în practicarea meseriilor. Împreună cu alți intelectuali, colaborează la un tratat polemic, lucrat în special de Silviu Dragomir, „Contribuțiuni istorice privitoare la trecutul românilor de pe Pământul Crăiesc”, Sibiu, 1913, în care, pe lângă reflectarea trecutului și orgoliului rănit al românilor se găsesc referințe concrete, privitoare

31 I. Lupaș, *Fazele istorice...*, p. 60-63.

32 I. Lupaș, *Transilvania în cadrul geografic și ritmul istoriei românilor* (în lb. Italiană), Edit. Torouțiu, București, 1941, p. 3-71 și Idem, *Importanța istorică a Transilvaniei ca centru vital al românismului*, Sibiu, Edit., „Cartea Românească din Cluj”, 1943, p. 4-13.

33 L. Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, 1997, p. 145, apud R. Ardelean, *op. cit.*, p. 319-320.

la averile"Universității săsești". La Germania, Ioan Lupaș s-a raportat doar din punct de vedere exclusiv cultural. Căci naționalismul său românesc (R.Ardelean), era un produs prin derivare al spiritului german, lucru explicabil prin formația lui intelectuală. În permanență a urmărit istoriografia și diferite publicații culturale germane, pe care le-a citat adeseori în lucrările sale. A analizat pertinent influența lui Hegel asupra lui N. Bălcescu și M. Eminescu, ca și cea a lui Ranke, asupra lui Kogălniceanu. A făcut cunoscută publicului românesc opinia lui H. Friedjung asupra lui Avram Iancu. De aceea se poate vorbi de Ioan Lupaș ca filogerman, în sensul de prețuitor al culturii germane³⁴.

Un palier interesant al confruntării cu alteritatea este cel confesional. Deplângând „anahronismul istoric” al „scrierilor de partid” (sibiene și blăjene), începând cu apariția lucrării lui T.V. Păcățian privitoare la A. Bunea (lucrările blăjene le socotea infestate de „șovinism confesional”), reia, de fapt, teza ortodoxă că Unirea religioasă a fost „rod al intrigilor străine” și „păgubitoare”, apreciere derivată din „păcatele catolicismului răsfrânte și asupra uniților”. Mai târziu, l-a vizitat pe Bunea la Blaj și a scris amintiri despre el în „Luceafărul”. Apreciază activitatea culturală și națională a Școlii Ardelene și protestul Consistoriului din Blaj împotriva proiectului de lege din anul 1842, care urmărea propagarea maghiarizării. Însă, în „Chestiuni de metodă privitoare la lucrările de sinteză istorică”, din 1939, neagă greco-catolicismului prioritatea declanșării luptei de emancipare națională, pe care o atribuie ortodocșilor. În intervenția sa din Camera Deputaților din București, în 1923, a solicitat alocații mai mari pentru Biserica Unită, ca să se „restabilească echilibrul sufletesc.” între confesiunile românești, însă, mai târziu (deși a suferit el însuși din cauza regimului comunist), din nefericire, a aprobat actul arbitrar al desființării Bisericii Greco-Catolice din România. Însă, în anul 1957, manifesta o atitudine reparatorie, atât din punct de vedere științific, cât și al aspectului moral. Împreună cu istoricii C. Daicoviciu, S. Dragomir și St. Meteș, după evenimentele din 1956 din Ungaria, primesc dispoziția „să documenteze din punct de vedere științific falsitatea propagandei contrarevoluționare din Ungaria cu privire la Ardeal și relațiile româno-maghiare”. Găsind acte care dovedeau că Unirea religioasă din 1698 nu a fost reală și s-a efectuat „samavolnic” (în „informarea” făcută de prim-secretarul de partid al Clujului, care îi incriminează), deși dețineau „actele reale și cele falsificate”, datorită „sfatului politic al filosofului reacționar Lucian Blaga” (cu care a fost de acord), au păstrat documentele pentru timpul când nu vor mai fi comuniști la conducere.³⁵

O componentă semnificativă, în tratarea teoriei (dar și scrierii ei), o constituie criteriile de periodizare a istoriei românești, începând cu Aaron Florian și A.D.Xenopol. Sub influența teoriei generaționiste a lui Ottokar Lorentz, D.Onciul introduce acest sistem, iar mai târziu, Mircea Vulcănescu, făcând o clasificare teoretică și metodologică, folosește periodizarea cu șase generații, care au marcat hotărâtor istoria României moderne: a premergătorilor pașoptiști, junimiști, componenta socială, de foc (a inimii), tânără. Majoritatea istoricilor au preferat să ignore valențele periodizante ale conceptului de generație, rămânând fideli criteriului politico-dinastic, tradițional³⁶.

Și periodizarea lui Xenopol era diferită de cele utilizate, fiind axată pe un factor de influență externă, înrâuririle culturale. În „Epocile principale ale istoriei românilor”, Cluj, 1928, Ioan Lupaș, o analizează și constată că: în primul rând, criteriul organic pentru epoci este inconsecvent (neadecvat); influența slavonă și greacă au fost anterioare epocilor în care le-a încadrat Xenopol și au avut un slab ecou în Transilvania (în această provincie, până în secolul al XVII-lea un rol covârșitor l-a avut limba latină, apoi limbile naționale, aflate în ofensivă); epoca românismului nu poate să se considere că începe în anul 1821,

34 R. Ardelean, *op. cit.*, p. 320-322 și 330.

35 *Ibidem*, p. 327-328 și documentul citat în „Informare”, în „Etapă spre o monografie Constantin Daicoviciu”, la L. Năstasă, *Intellectualii și promovarea socială în România sec. XIX-XX*, Edit. Limes, Cluj-Napoca, 1994, p. 223.

36 A. Pop, *op. cit.*, p. 96-97 și 101-102 (inclusiv clasificarea lui Mircea Vulcănescu).

încercările fiind mult anteriore acestui an; criteriul de periodizare bazat pe limbile de cultură este inoperant în spiritualitatea maselor, care au folosit limba română. Ca urmare, se concluzionează inconsecvența și unilateralitatea periodizării xenopoliene.

În anul 1927, în instrucțiunile și programele pentru examenele de bacalaureat, se recomandă următoarea periodizare a istoriei naționale :

- 1) Epoca de formare a poporului român : 500 d.Hr. – 1150 d.Hr.
- 2) Epoca reorganizărilor politice și a războaielor de neatârnare față de vecini : 1150 – 1504
- 3) Principatele Române și situația românilor din Transilvania până la începutul epocii de renaștere națională : 1504-1821
- 4) Epoca redeșteptării naționale și a Unirii : 1821 – 1927.

Ioan Lupaș critică limitele cronologice, nu criteriul periodizării. Anul 1150 nu este relevant pentru destinele românilor, nici anul morții lui Ștefan cel Mare nu are importanță în sine ci, eventual, ca început al progresului economic, cultural-artistic, politic, pe care l-a marcat îndelungata sa domnie. Nici războaiele de neatârnare față de vecini nu se termină în anul 1504. Statutul politic al românilor intracarpatici nu se poate considera că debutează la începutul secolului al XVI-lea, ci de la începuturile voievodatului Transilvaniei (1103 – menționarea primului „princeps Ultrasilvanus”).³⁷

Periodizarea proprie, din 1928, o reia pe cea propusă în manualul de „ Istoria românilor” din anul 1921 și indică efortul de a da problemelor cronologice o relevanță politică sporită, prin atașarea unor personalități sau evenimente importante ale istoriei universale (invazia tătarilor, începuturile domniei lui Mihai Viteazu, „revoluția” condusă de Tudor Vladimirescu) :

- 1) Epoca veche sau epoca formațiunii poporului român (până la 1241)
- 2) Epoca medie sau epoca organizării politice, culturale, sociale și economice a voievodatelor și principatelor române (până la 1593)
- 3) Epoca nouă sau epoca tendințelor de unitate națională, politică, religioasă și culturală (până la 1821)
- 4) Epoca contemporană sau epoca înfăptuirii succesive a unității naționale (până în prezent)

Adept al tezei relativiste aplicată sferei periodizării, Lupaș precizează că limitele etapelor istorice nu pot fi fixate niciodată cu precizie, ci doar aproximativ, deoarece. „microscopismul cronologic este necesar și folositor, fără îndoială, la precizarea amănuntelor /.../ nu și la fixarea epocelor istorice, care trebuiesc văzute dintr-un orizont mai larg și fără a da prea multă atenție mărunțișurilor neesențiale”³⁸.

În situația „evoluțiunei constituționale a Transilvaniei”, istoricul distinge următoarele stadii sau faze istorice principale :

- 1) Faza prenatală a statului transilvan (conform unor informații culese din cercetări arheologice, istorice și filologice). Se referă la soarta Daciei și a locuitorilor ei, până spre a doua jumătate a secolului al IX-lea. Această fază este un fel de preistorie sau protoistorie transilvană.
- 2) Faza ducatelor și a voievodatului Transilvaniei (sec. al IX-lea – al XI-lea), a cărui dezvoltare se urmărește pe baza unor categorii diverse de izvoare istorice
- 3) Faza Principatului și Marelui Principat al Transilvaniei, cu două subdiviziuni :

37 I. Lupaș, *Epocile principale în istoria românilor*, Cluj, Edit. Ardealul, 1928, p. 8-10 : aprecierile la M. Comșa, D. Comșa, *Viziunea lui A. D. Xenopol asupra periodizării istoriei României*, în „Acta Musei Napocensis 2”, nr. 32, II, 1996, p. 449.

38 I. Lupaș, *Epocile principale în istoria...* p. 15-17.

a. Transilvania în legătură politică cu Poarta din Constantinopol, sub suzeranitate otomană, veacul al XVI-lea - al XVII-lea.

b. Transilvania în legătură cu Viena imperială, sub supremație austriacă (secolele al XVIII-lea – al XIX-lea), suzeranitatea otomană fiind „mult mai respectuoasă decât supremația austriacă” (incluzând și participarea la coalițiile antihabsburgice, în colaborare cu Țara Românească și Moldova)³⁹.

Se adaugă atitudinea „princiar ostilă” față de Regatul Ungariei. Preponderența habsburgico-vieneză a dus însă la izolarea Transilvaniei – o provincie de margine. Mai mult, prin compromisul austro-ungar de la 1867, se sacrifică însăși „existența statului transilvănean, iar istoria evoluției sale constituționale e curmată brusc”. Însă nu au putut fi simultan desființate și forțele vii, componentele lui etnice românești și saxone care în toate domeniile vieții publice și-au continuat, cu mijloace felurite, lupta împotriva unui organism de stat neconsimțit de ele, total străin și ostil față de ființa lor etnică⁴⁰.

Relațiile organice între provinciile românești sunt permanent evidențiate de Ioan Lupaș, atât ca factor de trăire colectivă, cât și urmărirea temei predilecte a provinciei intracarpătice cu reliefașul rolului (ponderii) sale. În „Sibiul ca centru al vieții românești din Ardeal”, istoricul arată : „Conștiința unui destin comun nu a lipsit în Evul Mediu acestor trei țări surori (voievodatele Transilvaniei, Munteniei și Moldovei). Noi o găsim exprimată într-un chip lapidar, într-o scrisoare a lui Alexandru Aldea, unul din fiii și moștenitorii lui Mircea cel Bătrân către locuitorii din Sibiu, cărora le spunea : „Dacă Țara Românească ar pieri, voi, de asemenea veți pieri”. Iar în „Realités historiques”, istoricul spune : „Transilvania a putut să se dezvolte fără Ungaria și aproape împotriva ei. Însă, chiar în perioada deplinei sale dezvoltări politice, economice și intelectuale, când i-a fost dat să îndeplinească un rol de oarecare însemnătate europeană, ea nu s-a putut lipsi de sprijinul Țărilor românești”⁴¹.

Și în cazul lui Ioan Lupaș, ca și în cazul altor istorici români (și europeni), se cere urmărită componenta educativă. Se remarcă faptul că relația patriotism-adevăr și obiectivitate constituie o legătură interesantă nu numai teoretic, dar și folositoare practicii istoriografice, între comandamentul național pe de o parte și cel științific, pe de alta. În istoriografia română, acest lucru s-a impus cu necesitate, scrisul istoric fiind armă eficientă pentru lupta politică, întru satisfacerea dezideratelor naționale. Acest element s-a corelat cu argumentarea caracterului relativ al adevărului istoric și concomitent cu identificarea surselor majore de distorsiune ale acestuia. Această relativitate depinde de câțiva factori, identificați de Nicolae Iorga în „Generalități cu privire la studiile istorice” și în „Evoluția ideii de libertate”. Se include aici complexitatea însăși a realităților istorice și multiplicitatea punctelor de vedere posibile, pe care aceasta le presupune, fiecare cu adevărul său. Relativitatea cunoașterii istorice este o consecință a inserției retoricii în scrisul istoric și este dată de caracterul relativ al surselor, în baza cărora se face reconstituirea trecutului, dar are loc și o distorsiune interpretativă a izvoarelor istorice. Acest ultim factor se datorează ignorării aspectelor colaterale, temei investigate, necunoașterii mediului natural, mental și moral al epocii, respectiv esenței fenomenului istoric supus investigației. În sfârșit, adevărul istoric este afectat și de starea sau dispoziția sufletească, în care se găsește interpretul trecutului⁴².

Funcția educativ-civică a istoriei este prezentă la istoricul Lupaș încă din anii în care preda la Institutul Teologico-Pedagogic din Sibiu, când susține în revista „Vatra școlară” următoarea idee : „Orice învățământ trebuie să fie totodată educativ, căci o instruire fără educație ar putea fi vătămătoare, decât folositoare societății și chiar omului însuși”. Iar, în

39 *Ibidem*, p. 17-22.

40 I. Lupaș, *Fazele istorice...*, p. 56.

41 Apud V. Jinga, *Probleme fundamentale ale Transilvaniei*, Muzeul Județean de Istorie Brașov, 1995, p. 140.

42 A. Pop, *op. cit.*, p. 193, 200-202 și *Idem*, *Adevăr și obiectivitate. Propuneri istoriografice românești (de la Hașdeu și Xenopol la Nicolae Iorga)*. În „Revista Istorică”, seria nouă, nr. 5-6 (V-VI), tom 8, 1997. p. 392-399.

articolul „Principiul istoric în pedagogie” arată : „Chemarea ei (a școlii-n.n) nu poate consta numai într-o îndemna pe viitorul membru al societății să lucreze exclusiv pentru binele său, ci se impune a stăruie necontenit, ca el să devină folositor întregii societăți, pentru care a crescut, să poată munci la timpul său ,pentru familia și neamul din care face parte.”⁴³ Pentru atragerea, dar și pentru activizarea elevilor, în spiritul unui postulat pedagogic, la scară națională, solicită profesorilor să folosească elementele de istorie locală (el însuși a întocmit monografia comunei natale), elementele respective fiind mai apropiate de mintea și inima subiecților (elevi, studenți, dar și adulți). Îndeamnă pe profesori să întocmească formulare-tip, cuprinzând toate momentele și personalitățile unei regiuni și să le integreze, la timpul potrivit, în lecțiile de istorie națională. Cu referire la profesori, în primul rând cei de istorie, în anul 1939 cere ca aceștia să facă dovadă unei mai bune pregătiri de specialitate și metodicii, să folosească culegerile de izvoare și alte instrumente de lucru, să fie bun cunoscător al psihologiei copilului, al individualității și particularităților de vârstă. Lupaș solicită profesorului să nu urmărească prioritar cantitatea de informație, ci „...pe materialul uman, căruia i se împărtășesc cunoștințele învățământului trecutului”. Pentru unii subiecți, tratarea trebuie să fie diferențiată, deoarece „elevul mai înaintat nu poate primi orbește ce-i spune profesorul sau puținul cât îi oferă manualul. El așteaptă să fie mai bine documentată oricare afirmație a profesorului și setea de știință îi trezește adeseori dorința să cunoască mai mult decât îi poate da cuprinsul rezumativ al manualului”.

În anul 1929, când a publicat o culegere de texte istorice, ca manual auxiliar al istoricului, anticipând ceea ce azi se numește metoda descoperirii, preciza : „Astfel de fragmente și spicuri de izvoare contemporane evenimentului vor avea menirea de a servi ca mijloace de intuiție istorică”⁴⁴.

Pentru Ioan Lupaș, valoare educativă a istoriei în general și a istoriei naționale, în special, derivă nemijlocit din relația privilegiată trecut, prezent, viitor. În spiritul civismului, afirmă : „Studiul istoriei nu este de importanță vădită și neapărată trebuința nu numai pentru oameni de specialitate – viitori dascăli și arhivari, ci pentru toate categoriile de înși, putând contribui la educația sufletească și îndrumarea practică a oricărei tagme de cetățeni /.../. Dintre toate scopurile de ordin practic-educativ, pe care le poate servi studiul istoriei naționale, cel mai indicat este acela de a contribui la pregătirea sufletească a generațiilor în succesiune, inoculându-le zi de zi simțul răspunderii și conștiința datoriei, a tuturor datoriei față de neamul și statul român, cultivând în sufletul lor patriotismul cel mai devotat.”⁴⁵ Mai mult, spune Lupaș, „... istoria are nu numai dreptul, dar și datoria de a propovădui optimismul înviorător, trezind și cultivând sentimentul de încredere în viitorul neamului și al statului întregit, oricât de grele lupte și încercări ne-ar mai fi rezervate în taina destinului istoric.”⁴⁶

Numit profesor la Universitatea Daciei Superioare din Cluj, unde i s-a încredințat catedra de istorie modernă, cercetătorul și profesorul Lupaș se adresează, în prelegerea inaugurală a catedrei (19 noiembrie 1919) studenților săi, arătând că, „dacă nu toți vor ajunge oameni de știință, în sensul cel mai sever al acestui cuvânt /.../ suntem îndreptățiți a pretinde ca ei să se pregătească cu seriozitate pentru chemarea ce îi așteaptă în viața neamului nostru, de a fi cei mai buni educatori, tocmai prin răspândirea științei, prin respectul și interesul viu pe care trebuie să-l poarte pentru progresele ei, nu numai câtă vreme sunt cetățeni în aceasta Alma Mater, ci totdeauna și pretutindeni”.⁴⁷

43 Fl. Stănculescu, *Studiul istoriei în opera didactică a lui Ioan Lupaș*, în „Studii și articole de istorie”. XLI-XLII, 1980, p. 185.

44 *Ibidem*, p. 174.

45 *Ibidem*, p. 169.

46 I. Lupaș, *Valoarea educativă ...*, p. 31-32.

47 I. Lupaș, *Dezvoltarea istoriografiei române...*, p. 132.

În afară de cursuri, pe care întotdeauna le susținea liber, Ioan Lupaș a pus accentul pe exerciții de seminar, în care se prezentau probleme de metodologie și de filosofie a istoriei. Unul dintre studenții săi, Josza Josza, viitor profesor la Alba Iulia, spunea despre magistrul său : „vorbea limpede și calm, cu căldură și convingere, își însoțea expunerea cu o sumedenie de argumente științifice și lămurirea meticuloasă a oricărei probleme istorice, așa încât îi puteam urmări cu ușurință firul prelegerii. Ne captiva și ne înălța toată atenția. Dovada frumoasă pentru aceasta era faptul că adeseori veneau să-l asculte studenți de la alte facultăți. Stăpânit de un spirit imparțial, nu făcea între studenți deosebire de neam și de aici se explică popularitatea de care se bucura d-nul profesor Lupaș între studenții minoritari. Profesorii de istorie națională din școlile minoritare din Transilvania-aproape toți, au trecut prin școala istorică a d-lui Lupaș. Aceștia și azi (anul 1940-n.n.) vorbesc cu respect despre atitudinea înțelegătoare a „Moșului” nostru /.../ Trebuie să mai scot în evidență că d-nul profesor Lupaș a știut să ne inspire iubirea pentru știința istoriei și a mai știut să ne jaloneze limitele între care trebuie să ne miște un istoric adevărat : sobrietatea și obiectivitatea”.

Alt fost student, viitor profesor universitar și cercetător științific în Cluj, Mihail P. Dan, arată prezența în anii 1931-1932, între studenți, a tinerilor veniți din Moldova, Muntenia și Oltenia, alături de românii transilvăneni, de sași, unguri și secui. „În seminar se realizează o adevărată comunitate spirituală între noi, cei tineri și profesorul Lupaș, un student mai bătrân, a cărui viață întreagă a fost un șir neîntrerupt de studii, cercetări de arhive, strădanii și lupte în serviciul neamului nostru. Dragostea profesorului pentru elevii lui, îndemnul sever, dar totuși binevoitor, sfaturile lui pentru fiecare dintre noi, totul, dar absolut totul, contribuie la înlăturarea rigidității academice....Discuțiile se angajau fără patimă, iar oamenii îi respectau părerile, se stimau reciproc. De informare riguros științifică, dublat de un spirit critic și o mare putere de sinteză, profesorul Lupaș reprezenta ochilor noștri imaginea ideală a savantului, a eruditului”. Alt student, ajuns și el cercetător și cadru didactic universitar, Carol Gölner spune : „Conferințele profesorului Lupaș au însemnat pentru noi nu numai o îmbogățire spirituală, ci și un câștig moral. Convingerea (credința) hegeliană în existența unei puteri divine în devenirea istorică este prezentă la profesorul Lupaș, prin legătura vie a dânsului cu Biserica Ortodoxă și ne-a dat certitudinea unei dezvoltări stabilite prin factori spirituali și ne-a ferit de fatalismul unei dezvoltări morfologice-istorice, care au consecințe date de cunoașterea de tip pesimist”.⁴⁸

Prin activitatea sa, Ioan Lupaș s-a integrat cu prisosință în curentul pe care l-a evocat colegul său, codirector al Institutului de Istorie Națională din Cluj, Alexandru Lapedatu, în discursul de recepție la Academia Română, intitulat „Istoriografia română ardeleană în legătură cu desfășurarea vieții politice a neamului românesc de peste Carpați”, din anul 1923. Ca și în cazul altor istorici importanți ai Transilvaniei, lucrările sale s-au remarcat „prin forma erudită și critică, caracterul polemic și militant”, analizând atât relațiile dintre provinciile istorice românești, dar și cu statele vecine, pe de o parte, dar și urmărirea „istoriografiilor naționale ale popoarelor alogene, ungurii și sașii”. În același timp, este o figură de prim plan între cei evocați de fostul licean blăjean, savantul și bibliofilul, apoi academicianul Ioan Bianu, care, în cuvântarea de răspuns lui Alexandru Lapedatu vorbește de „apostolatul cultural și național”, și adresându-se, în primul rând cadrelor didactice, le cere „să cimenteze marea operă îndeplinită” (Unirea din 1918), deoarece „lucrarea și intensificarea culturii naționale este întâiul mijloc care poate da caracterul de eternitate unității neamului unit”.

48 Marina Vlasu, *op. cit.*, p. 347-349.

UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND EVOLUȚIA MUZEOGRAFIEI CU PROFIL DE ISTORIE ÎN BASARABIA INTERBELICĂ

ELENA PLOȘNIȚĂ

Some consideration on evolution Historymuseumography in Bessarabia interwar

Abstract

The paper presents some considerations on the development of historical museography in Bessarabia in the interwar period (1918-1940). The author defines this period as a new important stage for the bessarabian historical museography, when qualitative changes appeared in museology as well as new specialized museums, among them the Archaeological Museum. We remark that the museum was not only a simple cultural institution, but also an active component of the scientific system of the country(Romania). The museological concepts were integrated in the social practice, the concrete sociocultural needs of the man were satisfied by them. The evolution of the historical museums is examined both analytically and comparatively as against common and specific features of the national museum systems. The paper offers the reader the image of the evolutionary process that characterizes the museography in the interwar period. According to the author, the role of historical museum emphasized evince in its remarkable contributions to the development of the society.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, în cultura europeană este lansată și promovată ideea muzeului național. Conceptul de *muzeu național* este legat de constituirea națiunilor burgheze, de lupta lor pentru libertatea națională. Anume „instituțiile muzeale naționale dau o notă caracteristică veacului al XIX-lea, remarcându-se pătrunderea succesivă a curenților ideologici, a tezilor istoriei referitoare la națiune, popor și stat național”¹. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mișcarea pentru crearea muzeelor naționale de istorie s-a intensificat, fiind organizate asemenea instituții în majoritatea capitalelor țărilor europene. Referindu-ne la spațiul dintre Prut și Nistru, este necesar să menționăm că muzeul de istorie din această regiune românească a parcurs o cale lungă și anevoioasă până la definire ca instituție națională publică, locul și rolul lui în societate comportând diverse etape, evoluția lui aflându-se într-o strânsă legătură cu dezvoltarea societății. Necesitățile societății basarabene în crearea unui muzeu de istorie până la 1918 s-au reflectat prin înființarea unor nuclee muzeale pe lângă societățile cultural-științifice: Comisia Gubernială Științifică a Arhivelor din Basarabia, Societatea Istorico-Arheologică Bisericească din Basarabia, Societatea pentru Studiul Ținutului Nistru. Or, Basarabia fiind anexată Rusiei la 1812, în urma războiului ruso-turc din anii 1806-1812, nu a beneficiat în epoca modernă de o instituție muzeală națională de istorie care ar fi documentat și prezentat istoria românilor basarabeni.

Anul 1918, anul Unirii Basarabiei cu România și creării statului unitar român, înscrie un reper de fond pentru instituția muzeală din Basarabia. Anume anul 1918 a pus începutul unei noi etape în dezvoltarea muzeografiei basarabene ca parte

¹ Ioan Oprea, *Istoria muzeelor din România*, București, Editura Museion, 1994, p.10.

componentă a muzeografiei românești, etapă care va dura până la 1944. În această perioadă crește numărul muzeelor și al bunurilor culturale depozitate în instituții muzeale, se stabilesc profilurile muzeale, apar noi categorii de muzee. Iar prin aprobarea „Legii pentru organizarea bibliotecilor și muzeelor publice” din 14 aprilie 1932 este creat cadrul legal pentru organizarea și funcționarea muzeului public de divers profil, inclusiv a muzeului de istorie. Interesul nostru sau prezentul demers este îndreptat spre identificarea și prezentarea particularităților de evoluție a muzeului de istorie din perioada interbelică, eliminând din câmpul cercetării referirile la alte categorii de muzee. Ne preocupă, în acest stadiu al investigației, doar muzeul de istorie cu toate derivatele lui din perioada interbelică, când Basarabia s-a dezvoltat în cadrul statului unitar român, din motivul că:

- pentru promovarea solidarității naționale și a sentimentului de unitate națională organizarea și funcționarea muzeului cu profil de istorie a fost una din problemele cheie ale muzeografiei românești din perioada interbelică;

- ideea care a dominat în societatea românească interbelică a fost cultul eroilor, cultivarea idealului de unitate, iar scopul practic, cultural-educativ al muzeografiei a fost „solidarizarea națională în gând și faptă”, promovarea „militantismului pentru unitatea națională”;

- izolarea Basarabiei de România pe o perioadă de mai mult de 100 de ani și revenirea ei la Patria mamă în 1918 a dus la dezvoltarea în cultură muzeală a unui pronunțat regionalism basarabean, concomitent cu integrarea instituțiilor muzeale locale în sistemul muzeal român unitar

Pentru prezentarea procesului de evoluție a muzeografiei de istorie din Basarabia interbelică, este necesar să subliniem că primul muzeu public din Basarabia a fost deschis în 1889, intrat în circuitul științific și public ca Muzeul Zemstvei². Acesta era un muzeu de științele naturii, dar în același timp în patrimoniul lui erau permanent depozitate piese de profil istoric, etnografic, în 1906 în cadrul muzeului fiind creată și secția de etnografie. În perioada interbelică această instituție capătă titulatura de Muzeu Național de Istorie Naturală din Chișinău, din 1937 - Muzeul Regional de Istorie Naturală din Chișinău, devenind principala instituție muzeală din Basarabia. Mai remarcăm că în 1922, N. Florov, directorul muzeului, a înaintat Ministerului Instrucțiunii Publice un *Memoriu* cu privire la reorganizarea activității muzeului, în care printre altele propunea și înființarea unor secții de istorie, de arheologie, etnografie cu arte casnice³. În perioada interbelică în fondurile muzeului au intrat diverse categorii de piese de istorie; statistica muzeală de la sfârșitul anului 1935 constată că în afară de piesele de științele naturii, în fondurile muzeului erau înregistrate: 183 de piese - Preistorie, 229 de piese - Istorie, 1699 de piese - Etnografie, 757 de piese - Numismatică⁴. Prin Decretul-Lege din 13 noiembrie 1937, Muzeului de Istorie Naturală i se adăuga și misiunea de a aduna și studia materialele documentare pentru cunoașterea Basarabiei sub raportul istoriei, arheologiei și antropologiei⁵. În această perioadă, Muzeul Național de Istorie Naturală organizează și săpături arheologice, în mod constant în perioada 1941-1943, coordonarea cercetărilor arheologice fiind dirijată de Muzeul Militar Național și de Comisiunea

² Muzeul Zemstvei este prima instituție muzeală publică a Basarabiei. Baza inițială a patrimoniului a constituit-o piesele prezentate în 1889 în cadrul Expoziției Agricole și Industriale din Chișinău. Deoarece muzeul a fost creat sub tutela Zemstvei guberniale (organ de administrație locală rusească), locuitorii orașului l-au numit Muzeul Zemstvei, titulatura oficială inițială fiind Muzeul Agricol al Zemstvei Guberniale, mai târziu - Muzeul Zoologic, Agricol și de Artă Casnică al Zemstvei. În 1926 devine Muzeul Național de Istorie Naturală din Chișinău, în 1937 - Muzeul Regional al Basarabiei.

³ Arhiva Națională a Republicii Moldova, F.2011, inv.1, d.5, f.28.

⁴ Lepși Iosif, *Mersul muzeului în 1934-1935*, în *Buletinul Muzeului Național de Istorie Naturală din Chișinău*, Chișinău, 1935, p. 3.

⁵ Arhiva Națională a Republicii Moldova, F. 2011, inv.1, d. 41, f. 388.

Monumentelor Istorice din București. Majoritatea obiectelor depistate în urma săpăturilor erau trimise la București, dar o parte a nimerit și în patrimoniul muzeului. În pofida faptului că muzeul acumula și patrimoniu de istorie, el rămânea un muzeu de științele naturii și nu putea rezolva problema documentării și prezentării istoriei românilor basarabeni. Altfel spus, Muzeul Național de Istorie Naturală din Chișinău nu putea ține locul muzeului de istorie, atât de necesar și de dorit de elita intelectuală a Basarabiei. Dar acest muzeu, fiind de fapt principala instituție muzeală a Basarabiei, acumula permanent diverse categorii de patrimoniu. Muzeografil acestei instituții, neținând cont de denumirea și profilul muzeului, colectau în mod constant numismatică, fotografie, acte și documente vechi, piese arheologice. Un rol deosebit în constituirea și dezvoltarea patrimoniului de istorie l-au avut chișinăuienii care au făcut mari donații de carte veche, medalii, covoare vechi moldovenești. La începutul deceniului cinci al secolului al XX-lea 50% din patrimoniul principalului muzeu al Basarabiei, muzeu cu profil de științele naturii, îl constituiau piesele de istorie.

În perioada interbelică opera de unificare a vizat și unitatea sistemului muzeal al României. Nu ni se pare lipsit de semnificație faptul că din chiar primii ani de după Unire, Parlamentul român aprobă măsuri legislative de stimulare și consolidare a sistemului muzeal. Astfel, în 1921, este aprobată Legea și Statutele Societății „Muzeul Renașterii Naționale”, care prevedea crearea unui muzeu de istorie ce urma să cerceteze și să prezinte procesul istoric de organizare a statului român modern. Filiale ale acestui muzeu urmau a fi deschise în capitalele provinciilor românești alipite, inclusiv la Chișinău. Dar ideea a rămas nerealizată, Basarabia fiind lipsită de un muzeu de istorie contemporană.

Tot în perioadă interbelică la București este creat Muzeul Militar Național, iar organizarea muzeelor cu profil de istorie militară din întreaga țară revenea prin Legea din 28 mai 1924 anume acestei instituții muzeale. Muzeul Militar Național urma să-și deschidă secții regionale în toate provinciile țării. Basarabia, nici în acest caz nu a beneficiat de un muzeu de istorie militară, ideea a rămas în sfera declarativului.

Toate acestea inițiative veneau de la București, dar în Basarabia, oameni de cultură și de știință au manifestat întotdeauna un interes aparte pentru organizarea unui muzeu de istorie și au promovat ideea în societate, au solicitat permanent și insistent guvernului român crearea unui muzeu de istorie la Chișinău. În acest sens, nu putem să nu evidențiem eforturile a doi basarabeni, luptători consecvenți pentru unirea Basarabiei cu România – Paul Gore și Ștefan Ciobanu. În perioada de dominație țaristă, mai concret, începând cu 1908 și până la 1918, P. Gore s-a aflat în fruntea Comisiei Guberniale Științifice a Arhivelor din Basarabia. Iar una din sarcinile Comisiei era înființarea unui muzeu de istorie. Până la 1918 Comisia a reușit să adune un patrimoniu semnificativ, reprezentativ pentru istoria Basarabiei, dar muzeul nu a fost oficial inaugurat. În 1918 acest patrimoniu a fost depozitat în fondurile Muzeului de Istorie Naturală din Chișinău. Existența acestui patrimoniu i-a determinat pe basarabeni, și în primul rând pe P. Gore și Șt. Ciobanu să facă nenumărate demersuri către Comisiunea Monumentelor Istorice din București, Ministerul Cultelor și Artelor al României, solicitând înființarea unui muzeu de istorie al Basarabiei. În una din scrisorile din 1925, adresată Ministerului Cultelor și Artelor, P. Gore scria: „Cu toate că Basarabia este plină de amintiri istorice exprimate prin inscripții lapidare, cărți vechi, documente slave și românești, monede, vase și tot felul de obiecte prin care dovedește persistența strămoșilor noștri români și deci a elementului nostru românesc în partea aceasta de răsărit, fosta stăpânire rusească nu a avut interesul să se gândească la crearea unui muzeu istorico-arheologic din orașul principal al Basarabiei, deci revine Onoratului Guvern Român și Ministerului de Culte și Arte și această mare

onoare de a duce la îndeplinire această idee a creării unui muzeu istorico-arheologic aici, la Chișinău, întrucât cel existent este dedicat florei, faunei și geologiei basarabene. Prin crearea acestui muzeu istorico-arheologic în Chișinău, Onoratul Guvern Român ar sublinia și mai mult legăturile pentru vecie ale provinciei dintre Prut și întreg teritoriul românesc”⁶.

Atât P. Gore cât și Șt. Ciobanu, Comisiunea Monumentelor Istorice din Basarabia au întreținut o corespondență intensă cu Ministerul Cultelor și Artelor și cu Comisiunea Monumentelor Istorice din București, au venit permanent cu propuneri, concepte, idei de înființare a unui muzeu de istorie la Chișinău. Problema organizării unui muzeu de istorie al Basarabiei era considerată de basarabeni una națională, de principiu. Dar toate încercările au eșuat, Basarabia, care poate mai mult decât alte provincii românești avea nevoie de un muzeu de istorie care să cimenteze conștiința națională a poporului aflat sub stăpânire străină mai mult de 100 de ani, din păcate, nu a beneficiat de o instituție de istorie națională.

O particularitate a evoluției muzeografiei românești, inclusiv a muzeografiei basarabene în perioada interbelică este crearea muzeelor specializate și extinderea geografiei amplasării instituțiilor spre sudul Basarabiei. Remarcăm că numai la Cetatea Albă în această perioadă au funcționat trei muzee cu profil de istorie, printre care și unul specializat, de arheologie, avem în vedere, Muzeul de Arheologie (Antichități) de la Cetatea Albă, apărut în peisajul cultural al Basarabiei de sud la 1919. Scopul muzeului era „cercetarea, conservarea patrimoniului arheologic, valorificarea științifică și publică, editarea Buletinului muzeului”. Patrimoniul muzeului era permanent completat cu piese provenite din săpăturile arheologice din regiune, efectuate de arheologii de la Muzeul Militar Național. La săpăturile arheologice de la Cetatea Albă participă Paul Nicorescu, Grigore Avakian, Vladimir Șah-Nazarov ș.a. O parte a materialului era transportată la București, iar o altă parte intra în fondurile Muzeului de Arheologie de la Cetatea Albă. Muzeul aceasta s-a aflat mereu în atenția Comisiunii Monumentelor Istorice din București și Comisiunii Monumentelor Istorice din Basarabia. Dintr-un Raport semnat de V. Brătulescu, reprezentantul Comisiunii Monumentelor Istorice din București aflăm că în 1937 Muzeul de Arheologie era „bine întreținut și avea un număr mare de obiecte romane, ceramică orientală, monede grecești și bizantine”⁷. Tot în acest an muzeul este vizitat de Ștefan Ciobanu care menționa că: „Orașul Cetatea Albă cu cetatea lui străveche, prin comorile arheologice, încă puțin explorate, ce le conține, prin importanța lui istorică și națională este predestinat să aibă cel dintâi muzeu de antichități din Basarabia. Muzeul este bine aranjat și permite a deveni cea mai interesantă instituție de știință a orașului. Toate obiectele sunt bine clasate, în majoritate păstrate în vitrine speciale și catalogate”⁸. În timpul vizitei sale, Ștefan Ciobanu a propus ca patrimoniul muzeului să fie amplificat, ca biblioteca muzeului să fie completată cu noi lucrări științifice, iar publicul cercetător să aibă acces la literatura depozitată în biblioteca muzeului. Îmbogățirea fondului de carte științifică a bibliotecii muzeului o cerea și P. Nicorescu, care considera că din „cărțile rusești depozitate la prefectura județului Cetatea Albă să se elibereze muzeului toate cărțile care conțin studii de istorie și arheologie”⁹.

Muzeul de Arheologie din Cetatea Albă cheltuia anual pentru achiziții 10.000 lei, pentru cercetări arheologice – 100.000 lei, iar pentru publicarea Buletinului muzeului – 10.000 lei.

La profilul muzeului de istorie sunt atribuite și muzeele de etnografie. Politica muzeală a Guvernului Român din perioada interbelică a acordat o atenție deosebită

⁶ Arhiva Direcției Monumentelor Istorice din București, F. CMI, d.775, f. 52.

⁷ Arhiva Direcției Monumentelor Istorice din București, F. CMI, d.783, f.20.

⁸ Arhiva Direcției Monumentelor Istorice din București, F. CMI, d.783, f.2.

⁹ Arhiva Direcției Monumentelor Istorice din București, F. CMI, d.783, f. 8.

dezvoltării etnografiei, constituirii muzeelor etnografice. Amintim aici deschiderea Muzeului etnografic la Cluj în 1929, în 1936, la București – muzeu de o semnificație națională cu prezentarea tuturor provinciilor, inclusiv a Basarabiei. Dar în Basarabia etnografia nu era prezentată printr-un muzeu specializat, deși au existat și în Basarabia oameni de cultură care au lansat ideea muzeului de etnografie și au promovat-o în societatea românească. Astfel, Petre Ștefănuță, vorbind despre dezvoltarea etnografiei în România, despre muzeele de etnografie, menționa că Basarabia și din acest punct de vedere rămâne în urmă. În 1933 el constata cu amărăciune că printre intelectualii basarabeni nu există o școală etnografică, nu există nici un grup de cercetători care ar fi preocupați de problemele etnografiei și care ar putea să impună în societate ideea creării unui muzeu de etnografie sau să solicite guvernului român crearea unui asemenea muzeu. P. Ștefănuță considera că nicăieri în România nu se impune cu toată urgența opera de cunoaștere a satelor ca în Basarabia¹⁰. În opinia lui P. Ștefănuță „într-un muzeu etnografic nu trebuie să figureze numai obiecte de artă populară, ci orice lucru care ne aduce o dovadă de civilizație și cultură a neamului. Cu aceeași îngrijire trebuie adunate toate instrumentele originale în legătură cu ocupațiile locuitorilor: agricultură, păstorit, pescuit, vânătoare, port popular, unelte și produse ale industriei casnice, în general. O atenție deosebită trebuie să se acorde colecționării obiectelor ce sunt o mărturie vie asupra credințelor, superstițiilor și obiceiurilor poporului român”¹¹. Savantul basarabean cerea intelectualilor români din țară dragoste și interes pentru a cunoaște civilizația și cultura românilor dintre Prut și Nistru, subliniind în același timp că statul trebuie să sprijine din punct de vedere material această instituție de mare utilitate națională.

În 1934, la Chișinău, este înființat Institutul Social Român din Basarabia, una din sarcinile căruia era „organizarea unui muzeu sociologic al Basarabiei care să oglindească viața satelor și orașelor din Basarabia sub raportul muncii, uneltelor, artei populare și datinilor”¹². În timpul cercetărilor monografice a satelor basarabene de către echipele studențești ale lui Dimitrie Gusti a fost adunat un număr impunător de piese de etnografie, au fost deschise muzee sătești în unele localități, dar în Basarabia interbelică nu a fost organizat un muzeu public, de stat, de etnografie. P. Ștefănuță era adeptul unui muzeu etnografic cu un localism istoric, etnografic, reflectat sub diverse forme muzeale, el opta pentru un regionalism basarabean. Dar criza economică nu a permis organizarea muzeului etnografic la Chișinău, atât de mult plămădit și promovat de P. Ștefănuță.

O altă categorie de muzeu cu profil de istorie care a cunoscut o evoluție ascendentă în perioada interbelică este muzeul de istorie a religiei, muzeul bisericesc. Menționăm aici că muzeul bisericesc a fost cunoscut în Basarabia de la începutul secolului al XX-lea, când Societatea Istórico-Arheologică Bisericească din Basarabia, înființată la 1904, reușește să deschidă Muzeul bisericesc în 1906 la Chișinău. În perioada interbelică pentru organizarea muzeelor bisericești au optat nu numai fețele bisericești dar și savanți, printre care și Nicolae Iorga, care a vizitat Basarabia de mai multe ori. El milita pentru organizarea muzeelor bisericești în fiecare eparhie. Marele cărturar menționa că Biserica Românească pe parcursul secolelor a adăpostit și protejat „obiecte de însemnătate istorică pentru trecutul nostru. Până acum acestea n-au fost strânse în mod sistematic la un loc, ca prin gruparea lor în muzee să servească la cunoașterea trecutului nostru bisericesc care este aproape identic cu trecutul nostru

¹⁰ Petre Ștefănuță, *Pentru un muzeu etnografic al Basarabiei*, în „*Arhivele Basarabiei*”, 1933, nr. 4, p.296.

¹¹ Idem.

¹² Elena Ploșniță, *Muzeul basarabean în fluxul istoriei*, Chișinău, Civitas, 1998, p. 82.

cultural și politic”¹³. La ședința Sfântului Sinod din 15 noiembrie 1923 este aprobată hotărârea care prevedea organizarea muzeelor bisericești în toate reședințele episcopale. În 1923 în spațiul basarabean sunt înființate Episcopia Hotin cu reședința la Bălți și Episcopia Cetatea Albă-Ismail cu reședința la Ismail. Iar în 1924, la una din ședințele Congresului clericilor și mirenilor din Eparhia Cetatea-Albă-Ismail, I. Gheorghită prezintă referatul „Despre Muzeul de obiecte bisericești importante din punct de vedere arheologic, istoric și religios”. În cadrul discuțiilor asupra referatului s-a hotărât înființarea la Ismail a unui muzeu bisericesc și că „preoțimea să fie informată despre întemeierea muzeului eparhial care va purta numele lui Nicolae Iorga, mare istoric al României, care a descoperit la mănăstirea Cetatea din Ismail primele obiecte puse în muzeu, icoane de mare valoare istorico-arheologică”¹⁴. Și Eparhia Hotinului, în 1927 organizează un muzeu bisericesc, conform Raportului „Despre înființarea Muzeului eparhial”, prezentat la una din ședințele Adunării eparhiale din 1927. Sfântul Sinod a sprijinit procesul de organizare a muzeelor bisericești și considera că asemenea instituții sunt adecvate pentru protejarea patrimoniului religios și promovarea lui științifică și publică.

Ceea ce este caracteristic pentru evoluția muzeelor bisericești este creșterea vertiginoasă a patrimoniului de o semnificație reprezentativă pentru istoria și cultura României. În perioada interbelică în Basarabia au funcționat trei muzee bisericești, care erau apreciate ca muzee importante, valoarea lor muzeologică fiind regională, caracterizând o etapă din arta bisericească românească, dar importante pentru completarea documentării istorice”¹⁵.

În anii 1918-1940 muzeografia basarabeană evoluează în cadrul sistemului muzeal român unitar. Această evoluție a fost una benefică. Anume în această perioadă are loc o dezvoltare vertiginoasă a patrimoniului istorico-cultural depozitat în diverse instituții muzeale, dar în mod deosebit în muzeele cu profil de istorie. Patrimoniul acesta avea un caracter național și reflecta istoria și cultura românilor basarabeni. În perioada 1918-1940 muzeografia basarabeană a evoluat, a cunoscut un proces de autodefinire, înregistrând noi concepte muzeografice și noi instituții muzeale. Dezbaterile teoretice ale oamenilor de cultură și știință s-au manifestat în realizări practice prin organizarea muzeelor specializate, a Muzeului de Arheologie, în primul rând. Muzeul public de istorie cu derivatele sale din Basarabia interbelică s-a orientat spre menținerea climatului spiritual românesc. În această perioadă în Basarabia s-a creat convingerea că de păstrarea și studierea antichităților depinde viitorul ținutului. Muzeul era perceput ca un important factor în formarea, statornicirea conștiinței naționale. Evenimentele politice din 1940 au curmat evoluția firească a muzeografiei basarabene, iar anul 1944 a instalat regimul sovietic, care a pus începutul unei noi etape de dezvoltare a muzeografiei basarabene, care merită un studiu aparte, având propriile particularități și metode specifice de funcționare.

¹³ Nicolae Iorga, *Muzee bisericești*, în „*Neamul românesc*”, 22 decembrie 1923, p. 2.

¹⁴ *Lucrările Congresului Eparhial din Ismail*, în „*Luminătorul*”, Chișinău, 1925, nr.1, p. 3.

¹⁵ P. Constantinescu -Iași, *Muzee arheologice bisericești din Basarabia*, „*Doina Basarabiei*”, Chișinău, 1929, nr.3, p. 2.

PATRIMONIU

BRESLELE SIGHIȘORENE REFLECTATE ÎN COLECȚIILE MUZEULUI DE ISTORIE SIGHIȘOARA. SIGILIILE DE BREASLĂ

NICOLAE TEȘCULĂ

Les corporations professionnelles de Sighisoara reflétées dans les collections du Musée d'Histoire de Sighisoara. Les sceaux de corporation professionnelle

Résumé

Cet article-ci fait une présentation de sceaux de corporation professionnelle existants dans le cadre de collections du Musée d' Histoire Sighisoara. Il y a tout un répertoire contenant 13 sceaux utilisés par les corporations professionnelles de Sighisoara pour l'authentification des documents, durant le long des années.

Pentru istoria orașului Sighișoara, breslele au jucat un rol extrem de important în Evul Mediu, fiind instituțiile care asigurau atât prosperitatea economică a orașului prin activitățile întreprinse în domeniul meșteșugului, cât siguranța prin contribuția lor la apărarea orașului dovadă fiind construirea întregului sistem defensiv, care aduce și azi renume Sighișoarei. La nivelul Transilvaniei primele știri documentate care vorbesc despre existența meșteșugarilor sunt din 1291, când este pomenit dulgherul Iacob din Alba Iulia. Pentru Ungaria anul 1307 este primul când apar primele statute de breaslă la Cașovia, însă în Transilvania primele mențiuni ale existenței breslelor apar în a doua jumătate a secolului al XIII-lea¹.

Secolul al XIV-lea prin anul 1376, aduce menționarea existenței primelor statute de bresle în Ardeal. În acel an se reînnoiesc statutele din patru orașe transilvane: Sibiu, Orăștie, Sebeș și Sighișoara. Aceste statute pomenesc pentru aceste orașe prezența a 25 de branșe meșteșugărești și a 19 bresle: măcelarii, brutarii, pielarii, tăbăcarii, cizmarii, fierarii, blănarii, cojocarii, mănușarii, cuțitarii, pălărierii, funarii, țesătorii de lână, țesătorii de pânză, dogarii-butnarii, olarii, croitorii și cei care făceau punji și traiste.²

Importanța comercială și strategică face să devină foarte repede un important centru meșteșugăresc după cum atestă și documentul din 1376. Documentar, cea mai veche breaslă este cea a cizmarilor la 1411, urmată de butnari la 1468, lăcătuși și pintenari la 1488 și rotari la 1490. Până în 1500 avem nouă bresle, în primele decenii ale secolului al XVI-lea se va ajunge la 17 bresle, sighișorenii obținând în 1493 și privilegiul de a ține al treilea târg la sfârșitul lui octombrie³.

Dezvoltarea breslelor va face ca acestea să ajungă în jur de 40 în secolul al XIX-lea. Concurența acerbă dintre ele duce la lupte intestinale, cum a fost cazul luptei dintre meșterii cizmari din Sighișoara și Saschiz pentru supremație, dar și între tăbăcarii, cizmarii, curelarii, măcelarii și pieptănarii din Sighișoara ale căror interese s-au

² *Ibidem*, pp.82-87.

³ Geront Nussbächer, *Din cronici și hrisoave: contribuții la istoria Transilvaniei*, București, 1987, pp. 37-40.

încrucișat pentru comercializarea copitelor de vite. În cadrul disputei intervin forurile locale și centrale, care prin diverse dispoziții și reglementări vor face ca întregul conflict să fie tranșat în favoarea breslei cizmarilor. Una dintre breslele bine reprezentate în sfatul orașului.⁴ Puterea economică crescândă, va face ca acestea să devină principala forță economică și politică a populației săsești, fiecare breaslă prin starostele său ajungând să fie reprezentată în sfatul orașului. Unele dintre bresle ajung să le domine pe celelalte datorită bogățiilor acumulate, din rândul lor fiind aleși consilieri, primari și emisari diplomatici, care vor acționa în numele orașului.⁵

La 1517 în primele statute orășenești se arată că, doar patru bresle au dreptul de a locui în cetatea Sighișoarei și anume: curelarii, aurarii, lăcătușii și croitorii. După cum arăta Richard Schuller, tâmplarii reprezentau o breaslă importantă, dovadă fiind numele unei străzi din cetate.⁶

Evoluția breslelor este una remacabilă, iar numărul meșterilor devine unul impresionant, astfel de pildă la 1846, în Sighișoara existau în jur de 1159 meșteșugari și comercianți în frunte cu țesătorii care aveau 164 meșteri, 133 calfe și 54 de ucenici, urmații de cizmari cu 125 de meșteri, tăbăcarii cu 58 pălărierii, cojocarii cu 38 de meșteri, tâmplarii cu 30 de meșteri. La 1854 avem în total 682 de meșteri și la 1883 doar 493 de meșteri, din care 125 au renunțat la meseria lor.⁷

În 1872 „Legea pentru libertatea meseriilor” a însemnat sfârșitul breslelor din Ardeal, ele fiind înlocuite de noi forme de organizare cum ar fi așa numitele „tovărășii de meșteșugari”, iar mai apoi de corporațiile de meșteșugari, cum a fost cea a argășitorilor sighișoreni, care avea un statut și număra 23 de membrii.⁸

Aceste bresle de-a lungul secolelor au avut un statut juridic bine definit, după cum arată multitudinea de privilegii, acordate de regii maghiari și principii Transilvaniei, aflate până azi în arhive. Alături de acestea mai erau o serie de lucruri care determinau un statut juridic bine definit al breslelor. Astfel, aceste asociații dețineau o serie de obiecte cum ar fi: sigiliul, lada, tabla de convocare, steagul etc. Pe lângă rolul practic de zi cu zi aceste obiecte purtau și un mesaj simbolic aparte specific gândirii și spiritualității medievale, recunoscute de autorități drept persoane juridice, breslele atribuiau acestor obiecte calitatea de simbol al autorității atât față de ei cât și față de cei de afară.⁹

Breasla folosea sigiliul pentru autentificarea documentelor emise, lada constituia locul în care erau depuse însemnele breslei și documentele ei, cu timpul devenind expresia colectivității, iar steagul era purtat la procesiuni în fruntea breslei, tabla de convocare era folosită pentru înștiințarea membrilor breslei validând mesajul oficial adus.¹⁰

Sigiliile erau folosite de breaslă pentru autentificarea documentelor pe care le emiteau, iar prin simbolurile gravate pe ele confirmau autoritatea, ca persoană juridică. Sunt folosite începând cu secolul al XIII-lea în Europa Centrală, iar pentru Transilvania primele sunt cunoscute în secolul al XV-lea. Dacă inițial nu se permitea folosirea de blazoane, cu timpul sub influența sigiliilor nobiliare au fost aplicate. Aceste blazoane reprezentau de obicei simboluri ale unor unelte utilizate în meșteșugul respectiv. Mai erau reprezentate o serie de alte simboluri cum ar fi: scutul sau coroana, modeltate de cele mai multe ori sub influența unor curente artistice cum ar fi Renașterea sau

⁴ Carol Diff, Julius Holitzer, *Meșteșuguri și bresle*, mss. –Biblioteca Muzeului de Istorie Sighișoara, p.8;

⁵ *Ibidem*, p.7.

⁶ Richard Schuller, *Alt Schässburg*, Markus Verlag, Schässburg, 1906, p 20.

⁷ Carol Diff, Julius Holitzer, *Op. cit.*, p.8; Adolf Hohn, „Aus der Vergangenheit der Ehrensamen Schässburger Leinweberzunft” în *Schässburger Zeitung*, nr. 8/1901, p.29.

⁸ *Schässburg. Bild ein Siebenbürgischen Stadt*, Herausgegeben Heinz Brandisch, Heinz Heltmann und Walter Lingner, Rautenburg Verlag, 1998, p.352.

⁹ *Breslele transilvănene (secXIV-XIX)*, catalog de expoziție, Cluj-Napoca, 1997p.7.

¹⁰ *Ibidem*.

Barocul. Alături de acestea legende aflate pe margini reprezentau de cele mai multe ori numele breslei, la branșei, localitatea și anul confecționării tiparului. Se începe de cele mai multe ori cu reprezentarea localității sau cu un motiv stilistic ce reprezintă de obicei, o floare, o rozetă, o stea, etc. De obicei și cuvintele sunt despărțite prin aceleași simboluri.¹¹

În cele ce urmează de vom referi la un număr de nouă tipare de sigilii aflate în patrimoniul Muzeului de Istorie Sighișoara. Aceste tipare sunt de dată mai recentă, ca cele aflate în patrimoniul altor muzee¹² și pot fi integrate în orizontul cronologic al secolelor XVII-XIX. Unele dintre ele vor reprezenta asociațiile profesionale, care vor urma breslelor.

Dacă ar fi să facem o tipologie a acestor tipare de sigilii, acestea sunt de mai multe tipuri:

- tipare sub formă de disc fără mâner;
- tipare disc cu mâner;
- tipare în formă de tambur metalic;
- tipare disc sudate în mânerul de metal;
- tipare disc terminate cu un pinten împlântat în mânerul de lemn;¹³

În cazul tiparelor de sigilii din patrimoniul Muzeului de Istorie avem tipare disc sudate în mânerul de metal, tipare disc terminate cu un pinten împlântat în mânerul de lemn. La acestea s-ar adauga două tipare sculptate în lemn.

Cele mai multe tipare aparțin breslei țesătorilor. Am repertorizat un număr de cinci tipare de sigilii aparținând acestei bresle. Existența acestora nu este întâmplătoare deoarece această breaslă a fost cea mai numeroasă din Sighișoara, dar și una din cele mai puternice, magistratul orașului confirmând-le pentru prima dată statutul în 1486. Dintre țesătorii în pânză, care au ocupat funcții de conducere amintim pe : Christophorus Textor la 1474, Valentinus Textor la 1488 și Georgius Textor la 1489 toți senatori, iar la Universitatea veneză a studiat începând cu 1498 Marcellus Textoris de Schespurga. Au fost printre primele bresle, care au solicitat Universității saxone măsuri contra țesătorilor nebreslași în anul 1536, iar Universitatea Saxonă a stabilit statute pentru țesători la 1589.¹⁴ După cum vedem numărul mare de membrii a indicat pentru secolul XVIII și începutul secolului al XIX-lea o prosperitate a acestei bresle deoarece la un moment dat pânza confecționată la Sighișoara era apreciată la curtea de la Viena în timpul Mariei Terezia, dar comanda pentru Hofburg nu s-a concretizat mai ales din cauza lipsei banilor.¹⁵ Alături de țesătorii în pânză mai existau și țesătorii în lână, menționați ca având o moară în fața Porții străzii Morii la 1586.¹⁶ Importanța lor pentru economia orașului este dovedită și de turnul lor de apărare (azi dispărut), care a funcționat mult timp ca închisoare militară, demolat în 1858 pentru pavarea străzilor.

¹¹ M. Bunta, *Sigiliile de breaslă în colecția Muzeului de Istorie Cluj*, în *Acta Musei Napocensis*, III, 1966, pp. 213-226.

¹² Vezi în acest sens studiul lui Dan Ivănuș *Sigilii de meșteri breslași din colecția Muzeului de Istorie din Sibiu*, în *Acta Musei Brukenthal*, I, 2006, pp. 197-201.

¹³ M. Bunta, *op.cit.* p. 227.

¹⁴ Geront Nussbächer, *Documente privind meșteșugurile din Sighișoara. Catalog de documente*, Brașov, 1998, p. 6 și de același autor *Documente și știri documentare privind meșteșugurile din Sighișoara în secolul al XIV-lea în Muzeul Brukenthal – Studii și comunicări*, vol. XIV, 1969, p. 234.

¹⁵ Adolf Hohn, *op. cit.*, p. 18.

¹⁶ Geront Nussbächer, *Documente privind...*, p. 7.

Importanța va rămâne doar din punct de vedere numeric. Va număra la 1852 aproape 500 de membrii, dar și cea mai săracă și mai vulnerabilă în fața concurenței din partea manufacturilor textile.¹⁷

1. Sigiliul dublu al breslei țesătorilor (fig. 1)

Tiparul dublu al breslei țesătorilor din lemn¹⁸ Tiparul este sculptat în lemn reprezentând două sigilii de dimensiuni egale cu diametrul de 35 mm. Unul dintre sigilii reprezintă stema Transilvaniei cu un vulture, flancat în partea superioară de soare și de lună, iar în partea inferioară șapte porți reprezentând cele șapte cetăți. Cel de-al doilea sigiliu reprezintă stema orașului Sighișoara, o poartă cu trei turnuri și o legendă incizată și poziționată circular la marginea stemei:

SCHAESSBURGER WEBERZUNFT

Mânerul având o lungime de 14, 5 cm este din lemn lucrat la cuțit și finisat. Este din același material ca și tiparul. Acesta nu prezintă nici un an, iar după formă și steme presupunem că poate fi datat în perioada cuprinsă de secolul al XVIII și prima jumătate a secolului al XIX-lea.

2. Sigiliul țesătorilor ((fig. 1)

Tipar de sigiliu al țesătorilor din Sighișoara, lucrat în bronz având un diametru de 40 mm.¹⁹ Amprenta acestuia reprezintă stema orașului Sighișoara sub forma unei porți cu hersă și cu trei turnuri flancat în partea inferioară, dreapta și stânga de trei suveici –simbol al breslei țesătorilor- cu o legendă poziționată circular la marginea stemei care începe cu o mică rozetă gravată și cu următorul text în limba germană:

SCHÄSSBURGER WEBER GENOSENSCHAFT SIEGEL

După text și forma în care a fost incizată putem atesta inscripția pentru ultimul sfert al secolului al XIX-lea. Pe marginea exterioară a sigiliului se poate observa o inscripție gravată. Aceasta conține mai multe inițiale și un an după cum urmează:

G.F.W: S.K.W: A.W: 1.6.6.3.

Această inscripție menționează numele unor conducători ai breslei, iar literele W probabil provin de la WEBER, care în limba germană înseamnă țesători. După cum menționează redactorul fișei de inventar, Julius Misselbacher, acest tipar a fost donat de către familia Neustädter-Jobi, cu ascendenți în breasla țesătorilor. Avem de a face deci cu un sigiliu al breslei țesătorilor transformat după 1872 pentru tovărășia (asociația) de țesători din Sighișoara.

Mânerul este din bronz turnat odată cu tiparul de formă cilindrică având o lungime de 6,5 cm.

3. Sigiliul breslei țesătorilor (fig. 3.)

Tipar de sigiliu al breslei țesătorilor din alamă cu mâner din lemn.²⁰ Amprenta sigiliului are un diametru de 30 mm. Este lucrat primitiv fiind reprezentată stema orașului Sighișoara (o poartă cu hersă și trei turnuri) cu o suveică așezată în partea inferioară a stemei. Legenda incizată este așezată pe margine și poziționată circular. Textul este scris într-o limbă germană aproximativă, iar cuvintele sunt despărțite prin incizii ce imită o stea: * CZECH*SIGIL* DER* LEINVEBER*VON* SCHES*

Tiparul este împlântat cu un pinten într-un mâner din lemn de formă cilindrică având lungimea de 8 cm, lucrat la strung în mai multe registre. Tiparul este databil în perioada cuprinsă de secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea.

4. Sigiliul breslei țesătorilor (fig.4)

¹⁷ Carol Diff, Julius Holitzer , *op. cit.* , p.8.

¹⁸ Muzeul de Istorie Sighișoara, nr. inv. 1792.

¹⁹ *Ibidem*, nr. inv. 1810.

²⁰ *Ibidem*, nr. inv. 864.

Tiparul breslei țesătorilor cu mâner din alamă turnat.²¹ Discul tiparului având diametrul de 20 mm, este de formă circulară, în plan central este stema orașului Sighișoara, o poartă cu hersă și trei turnuri, flancată la dreapta și la stânga de două suveici așezate în poziție verticală. Deasupra acestei steme se găsește o inscripție:

• LE • WE • ZU • IS •

Inițialele sunt despărțite prin puncte și se poate deduce de aici : LE(ien) WE(ber) ZU(nft) IS(?), deci Leinweber Zunft IS... Mânerul tiparului are o lungime de 6,5 cm și este de formă paralepipedică. După stemă , care se aseamănă cu cea de pe tiparul cu nr. de inv. 864 îl putem incadra cronologic perioada cuprinsă de secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea.

5. Ștampila asociației țesătorilor (fig. 5)

Ștampila asociației țesătorilor din Sighișoara²². Are un mâner lucrat la strung și lustruit cu o lungime de 8 cm. Ștampila sculptată în lemn pe un postament de forma pătrată cu latura de 8 cm, este prinsă de mâner cu ajutorul unor suruburi pentru lemn și are o formă ovală. În plan central este reprezentată stema Sighișoarei flancată în partea inferioară, dreapta și stânga de trei suveici. Legenda este poziționată pe margine circular în două registre, împărțite. Pe o parte scrie în limba germană:

SCHAESSBURGER

WEBERGENOSSENSCHAFT

Pe cealaltă parte scrie în limba maghiară :

SEGESVÁRI

SZÖVŐPARTÁRSULAT

Ștampila era utilizată cel mai probabil pentru aplicarea ei pe produse. Poate fi datată în ultimul pătrar al secolului al XIX-lea și primul pătrar al secolului XX.

După cum am văzut breasla țesătorilor a deținut de-a lungul timpului mai multe tipuri de tipare de sigilii. Avem de a face cu tipare sculptate în lemn, tipare disc sudate în mâner de metal și cele disc din metal cu pinten implantat în mânerul de lemn. Se observă că toate păstrează ca și însemn al breslei stema orașului cu prezența a trei suveici așezate în câmpul scutului, flancând stema în parte inferioară, la dreapta și la stânga. Prezența acestor tipare certifică încă o dată importanța și rolul jucat de țesători în cadrul breslelor sighișorene.

O altă breaslă bine reprezentată în colecția breslelor sighișorene din cadrul Muzeului de Istorie Sighișoara este cea a curelarilor. A reprezentat de-a lungul timpului una dintre cele mai importante bresle. După cum arătăm, în primul statut orășenesc din 1517 alături de aurari, croitori, lăcătuși, doar curelarii aveau dreptul de a locui în cetate.

Muzeul de Istorie Sighișoara deține două tipare de sigilii care au aparținut breslei curelarilor:

6. Sigiliul breslei curelarilor(fig. 6)

Tipar de sigiliu al breslei curelarilor cu mâner din alamă turnat²³. Discul tiparului având diametrul de 25 mm. este de formă circulară, în plan central este însemnul breslei curelarilor, care reprezintă stilizat un căpăstru a unui ham. Legenda așezată circular la marginea discului prezintă următorul text în limba germană:

• SCHAESBURGER • RIMNER • CZUNFT • SIG •

Cuvintele sunt despărțite între ele cu ajutorul unor puncte. Mânerul tiparului având lungimea de 3,5 cm este turnat și lucrat la strung în mai multe registre. După

²¹ *Ibidem*, nr. inv.9479.

²² *Ibidem*, nr. inv. 1989.

²³ *Ibidem*, nr. inv. 2798.

forma literelor și în analogie cu însemnul de breaslă al curelarilor, acest tipar poate fi datat pentru secolele XVII-XVIII.

7. Sigiliul mic al breslei curelarilor(fig. 7)

Tipar de sigiliu al breslei curelarilor cu mâner fier²⁴. Discul tiparului are în diametru 20mm, și are în plan central reprezentat pe un scut decorat cu elemente vegetale însemnul breslei curelarilor (un căpăstru al unui ham) și legenda așezată circular având următoarele cuvinte în limba germană:

SCHESPVRGEN RIMNER CZECH SIG IL

Mânerul are o formă tronconică având o lungime de 3.5 cm este turnat în discul tiparului. Sigiliul poate fi datat după decorul însemnului curelarilor, pentru secolele XVII-XVIII.

O breaslă înrudită cu cea a curelarilor este cea a tăbăcarilor. Menționați încă din secolul al XIV-lea, când sunt amintite la 1367 mori de argăsit. La 1496 la cererea tăbăcarilor din Sibiu, Sebeș , Orăștie și Sighișoara sunt reconfirmate statutele din 1376. La 1473 și 1474 avem pe Franciscus Cerdo- senator, iar la Viena în 1442 este înscris Cristoforus Cerdonis de Schespurg.²⁵ La 1571 li se reînnoiește statutul și se judecă cu cizmarii pentru o moară de argăsit.²⁶

În patrimoniul muzeului găsim un tipar de sigiliu al frăției calfelor de tăbăcari:

8. Sigiliul frăției calfelor de tăbăcari(fig. 8)

Tipar de sigiliu cu mâner din alamă turnat.²⁷ Discul tiparului având un diametru de 70 mm are în plan central doi lei care flanchează două cuțite de tăbăcar poziționate în forma de X peste care se găsește o altă unealtă de tăbăcar așezată în plan vertical și în partea inferioară o cadă din lemn. Acest scut are în partea superioară o coroană și în cea inferioară un decor vegetal. Legenda este scrisă în limba germană cu litere de mână:

Ersame Rothgärber Brüderschaft in Schässburg

Mânerul este turnat în discul tiparului cu trei registre circulare și partea superioară în formă paralelipedică și are dimensiunea de 7cm. Pe acest mâner sunt incizate două inițiale F:N. După forma scrisului, putem aprecia că acest tipar a fost utilizat în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Alături de acestea, Muzeului de Istorie Sighișoara mai deține un sigiliu, care a aparținut frăției calfelor de cizmarii. Despre breasla cizmarilor documentele o atestă la anul 1441, fiind cea mai veche din Sighișoara. În 1474 au obținut de la magistratul orașului dreptul de a cumpăra un teren pe malul pârâului Șaeș, pentru construirea unei mori de tăbăcit.

Tot pentru secolul al XV-lea s-a păstrat în lada breslei unele prevederi statutare, care priveau cizmarii de pe Fundus Regius , documente datate pe la 1500. Dintre membrii breslei care au făcut parte din Sfatul Orașului amintim pe Petrus Nyze senator înainte de 1473 și pe Hieronymus Sutor senator la 1473. La universitatea din Viena au studiat următorii fii de meșter : Antonius Sutoris de Castrosches la 1443 , Jacobus Sutoris de Castrosches în 1464, Georgius Sutoris de Schespurg in Septemcastris – 1471 și Brietius Sutoris de Schespurga la același an²⁸.

Pentru secolul următor avem la 1560 menționată o uniune de breaslă a cizmarilor, cumpărarea unor terenuri în 1579, 1581 și 1586. În ultimul an, terenul a fost cumpărat pentru construirea unei mori de argăsit.

²⁴ *Ibidem*, nr. inv. 9662/2.

²⁵ Geront Nussbächer, *Documente și știri...* , p. 233.

²⁶ *Idem* , *Documente privind...* , p. 6.

²⁷ *Muzeul de Istorie Sighișoara*, nr. inv. 9662/1.

²⁸ Geront Nussbächer, *Documente și știri...* , pp. 231-232.

La 1587 se i-au măsuri contra meșterilor extrabreslași și Sigismund Batory la 1592 acordă privilegii cizmarilor din Saschiz, iar în 1598 Universitatea Săsească hotărăște condițiile de achiziție pentru blănuri și piei.²⁹

9. Sigiliul frăției calfelor de cizmari (fig.9)

Tipar de sigiliu al breslei frăției calfelor de cizmari din alamă³⁰, cu discul de formă circulară având diametrul de 30 mm. În zona centrală a discului sunt incizate o cizmă și un calapod, elemente distinctive ale breslei cizmarilor. Legenda este așezată circular fiind delimitată de cele două simboluri printr-un cerc incizat. Textul în limba germană este următorul:

* BRUDERSCHAFT * SIEGEL *

Mănerul având o lungime de 6 cm este din alamă, turnat și lucrat la strung în mai multe registre. În partea superioară prezintă o mică gaură transversală. După inscripție a aparținut frăției calfelor de cizmari și poate fi datat în perioada cuprinsă de secolele XVIII-XIX.

Breasla măcelarilor a avut un rol deosebit în cadrul sistemului de bresle la Sighișoara, măturie stă până în zilele noastre impozantul Turn al Măcelarilor. În anul 1570 le este atestat primul statut al breslei.³¹

10. Sigiliul breslei măcelarilor (fig. 10)

Tipar de sigiliu al breslei măcelarilor din alamă³². Discul tiparului este din alamă de formă circulară cu un diametru de 30 mm. În plan central este reprezentat un scut deasupra căruia se găsește o coroană, iar în plan central un cap de taur, flancat în stînga de un cuțit și în dreapta de un topor. Legenda este așezată circular și are următorul text în limba germană:

SCHAESB. FLEISCH. ZUNFT SIEGEL

Mănerul este din alamă turnat și lucrat la strung, de formă tronconică. În partea superioară prezintă o gaură transversală. După decorul scutului poate fi datat în secolul al XVIII-lea.

11. Sigiliul breslei dogarilor (fig. 11)

Tipar de sigiliu cu mâner din lemn³³. Discul tiparului este din metal alb de dormă circulară cu un diametru de 30 mm. Discul prezintă în plan central un compas flancat în stînga de o daltă, în dreapta de un ciocan și în partea inferioară de o cuțitoaie de dogar. Legenda este așezată circular și are următorul text în limba latină:

SIGIL: VIETORUM : A. 1677

Se observă că literele sunt delimitate prin două puncte, iar litera A rezează cuvîntul Anno. Discul are o forma cilindrică cu o înălțime de 1,4 cm, pe marginea extrerioară a acestuia fiind reprezentate în mai multe registre următoarele :

-cu litere de mână cuvîntul Zech și apoi în registrele următoare: M * SH S* P B :I. Acest tipar este de tipul celor cu pîten împlîntat în mânerul de lemn. Mănerul este din lemn lucrat la stung și lăcuit și are o lungime de 5 cm.

Tot în sigiliu al breslei dogarilor pare și cel atestat în anul 1770:

Breasla dogarilor a reprezentat una dintre cele mai vechi bresle din Sighișoara dovadă stînd Turnul Dogarilor, demolat în 1886, care după mărturiile vremii păstra elemente ale stilului arhitectonic romanic³⁴.

²⁹ Idem, *Documente privind.....*, p. 6.

³⁰ Muzeul de Istorie Sighișoara, nr. inv. 9476.

³¹ Geront Nussbächer, *Documente privind.....*, p. 7.

³² Muzeul de Istorie Sighișoara, nr. inv. 2799.

³³ Muzeul de Istorie Sighișoara, nr. inv. 9672.

³⁴ Gheorghe Baltag, *Sighișoara. Schäßburg. Segesvár*. Cluj-Napoca, 2004, p. 195.

12. Sigiliu din anul 1770 (fig 12)

Tipar de sigiliu din alamă cu mâner turnat³⁵. Discul tiparului este de formă circulară având un diametru de 30 mm. Discul are incizat în partea centrală doi lei care flanchează un compas peste care se găsește un echer și în partea inferioară o rindea. Deasupra acestui scut se găsesc trei inimi și două puncte. Legenda este așezată circular și are următorul text în limba germană cu majuscule:

CZANFT SIEGEL IN SCHAESBURG 1770

Mânerul având dimensiunea de 5 cm este de formă cilindrică în mai multe registre. Extremitatea superioară a acestuia este ruptă. Mânerul prezintă în aceeași zonă o gaură transversală. După motivele existente pe legendă putem atribui acest sigiliu breslei dogarilor.

O breaslă prestigioasă la Sighișoara a fost cea a frângerilor numiți și funari, care au lăsat aici și un toponim al unei străzi Seilergang³⁶ și un turn de apărare care se evidențiază a fi unul dintre cele mai vechi din întregul sistem defensiv al cetății.³⁷ Din punct de vedere istoric frângerii din Sighișoara făceau parte din uniunea breslelor de frângieri în anul 1536, la ei se referă hotărâri ale Universității Saxone din 1557, 1567, 1578 privind cumpărarea cânepii. Apoi ne-au rămas procese ale breslei împotriva frângerilor în Mediaș și Brașov în legătură cu achiziționarea de cânepă pe anii 1578, 1581 și 1588. În sfârșit avem o procură a principesei Maria Christerna din anul 1598 privind confecționarea de frânghii pentru ocnele de sare din Turda.³⁸ Această breaslă are un sigiliu :

13. Tiparul breslei frângerilor (fig. 13)

Tipar de sigiliu al breslei frângerilor din fier³⁹. Discul tiparului de 30 mm este de formă circulară având în plan central o roată cu spițe așezată pe un ax asemenea unei vârtelnițe, probabil o roată de răsucit utilizată de frângieri. Pe marginea exterioară a discului sunt două inițiale M M .Legenda este așezată circular și are următorul text în limba germană:

: SCHESBVRGER: SEVLER: ZUNFT: 1781:

Cuvintele sunt despărțite prin două puncte. Termenul SEULER pare a fi o formă coruptă, probabil în dialectul sighișorean a lui SEILER ce înseamnă frângier. Acest tipar este de tipul celor cu pinten împlântat în mânerul de lemn. Mânerul este din lemn lucrat la stung și lăcuit și are o lungime de 8 cm.

În această scurtă prezentare am încercat să prezentăm cele 13 tipare de sigilii de breaslă din patrimoniul Muzeului de Istorie Sighișoara, evidențiind în special valoarea istorică și muzeistică a acestora. Aceste sigilii însă, ocupă un loc bine determinat în cadrul unei științe auxiliare a istoriei și anume sigilografia.⁴⁰ Mai mult decât atât, fiind opera unor meșteri locali, aceste tipare exprimă prin decorația lor, stilul artistic al vremii, influențele venite dintr-o anumită zonă. Nu în ultimul rând sigiliile de breaslă evidențiază rolul și importanța lor în cadrul magistratului, a economiei orașului, dar explică în același timp și mentalitățile specifice epocii.

³⁵ *Ibidem*, nr. inv. 9582/12.

³⁶ azi str. Gheorghe Lazăr.

³⁷ pentru mai multe detalii vezi Gheorghe Baltag, *op. cit.* p. 190.

³⁸ Geront Nussbächer, *Documente privind...*, p. 7.

³⁹ *Muzeul de Istorie Sighișoara*, nr. inv. 9587/11.

⁴⁰ vezi în acest sens studiul lui Sigismund Jako, „ Sigilografia cu referire la Transilvania (până la sfârșitul secolului al XV-lea) în *Documente privind istoria României. Introducere*, vol. II, Ed. Academiei Republicii Populare Române, 1956, pp. 561-619.

ANEXĂ

1792

Fig. 1

1810

Fig. 2

Fig. 3

9479

Fig.4

1989

Fig. 5

2798

Fig. 6

9 6 6 2

Fig. 7

9 6 6 2

Fig. 8

9476

Fig. 9

2799

Fig. 10

9 6 7 2

Fig. 12

9587

Fig.13

SCRISORI (1840-1850) DE LA ȘI DESPRE THEODOR FABINI (1827-1849)

PETER MOLDOVAN

Lettres (1840-1850) de et à propos de Theodor Fabini (1827-1849)

Résumé

L'étude présente la vie et l'œuvre de Théodore Fabini, l'un des héros de la Saxons dans la révolution de 1848-1849 de Transylvanie, qui a sacrifié sa vie pour l'idéaux et la liberté des Saxons, à côté de Stephan Ludwig Roth et Karl Gooß. L'auteur fait connues 23 lettres de la correspondance familiale Fabini, qui offrent une véritable fresque de la société saxonne de Transylvanie, autour et pendant la Révolution.

În conștiința publicului avizat și al istoricilor de astăzi, figura lui Theodor Fabini apare vădit estompată. În rarele situații în care persoana lui este menționată de către istoriografia ce vizează epoca în care el a trăit, informațiile oferite sunt extrem de laconice. Situația este paradoxală dacă avem în vedere faptul că Theodor Fabini, prin moartea lui curajoasă, a fost așezat în rândul eroilor sași de la 1848/49 alături de preotul, pedagogul și publicistul Stephan Ludwig Roth, sau de deputatul de Sighișoara, Karl Gooß.

Pregnanța cu care Theodor Fabini s-a impus în conștiința contemporanilor săi, nu a rămas fără urmări. La 25 de ani după moartea sa, prietenul și colegul său de la Gimnaziul din Sighișoara, Friedrich Müller, viitorul episcop evanghelic, i-a dedicat o amplă rememorare⁴¹. După scurgerea unui alt sfert de veac, dr. Richard Schuller, profesor la Gimnaziul sighișorean, a elaborat un studiu temeinic documentat despre viața și personalitatea lui Theodor Fabini⁴². Schuller reușește să zugrăvească cu talent tabloul epocii în care a trăit Fabini. Schuller este primul care îl impune atenției pe Theodor Fabini drept erou al poporului săsesc. Este de menționat că, analizând conținutul lucrărilor celor doi autori mai-sus menționați, se poate deduce că ei au avut acces la corespondența păstrată a familiei Fabini, și le-au utilizat. În schimb textele integrale ale scrisorilor sunt puse la dispoziția publicului larg în premieră, prin lucrarea de față.

Figura lui Theodor Fabini a fost readusă în prim-plan în perioada epocii național-socialismului din Germania, printr-o serie de articole⁴³ - unele dintre ele cu caracter de popularizare – prin care se urmărea cultivarea sentimentului de responsabilitate și de

⁴¹ Theodor Fabini. Ein Zeitbild von Freundeshand (Theodor Fabini. O frescă a amicitiei), în Sächsischer Hausfreund, Brașov, Jhrg. 26, 1864, p. 1-25.

⁴² Dr. Richard Schuller, Theodor Fabini. Ein sächsischer Jüngling aus großer Zeit (Theodor Fabini. Un tânăr erou sas din vremuri mărețe), Sibiu, 100. 56 p.

⁴³ A se vedea: Otto Folberth, Die siebenbürgisch-sächsisch Jugend in den Sturmjahren 1848/49 (Tineretul săsesc din Transilvania în anii revoluționari 1848/49), în Klingsor, 12 (1935), p. 1-6; Erwin Wittstock, Ein Bekenntnis des Jugend Siebenbürgens. Aus dem Jahre 1848 (O profesiune de credință a tinerimii transilvănene din anul 1848), 1939, p. 26-31; Johan Hammrich, Theodor Fabini, in Helden- und Führergestalten. Lebensbilder großer Männer aus dem Südosten, Sibiu, f. a., p. 61-67.

eroism în rândul tinerimii săsești. Întrebuințarea „modelului de eroism” Theodor Fabini, în perioada menționată, va fi fost inspirată de publicarea monografiei „Drei Fabini” consacrată a trei membri merituosi ai familiei Fabini, printre care și Theodor⁴⁴.

1. Familia Fabini

Tradiția îl consideră drept fondator al familiei pe Johann Bon care, se presupune că s-a născut în 1578 în Șura Mare, lângă Sibiu. În calitate de teolog, el și-ar fi latinizat numele de familie, după moda vremii. Astfel „Bohne” (fasole, în lb. germană) a devenit „faba”. De aici noul nume al familiei: Fabinus, Fabini⁴⁵. În decursul timpului, o ramură a familiei s-a stabilit la Budapesta și s-a maghiarizat. Un membru al acesteia, Teophil Fabiny, a devenit ministru al justiției în guvernul Ungariei.

În secolul al XIX-lea familia Fabini se bucura de prestigiul unei familii de vază. Membri săi ocupau poziții respectate în societate, aflându-se în relație cu mediul patriciatului săsesc. Educația și caracterul lui Theodor Fabini precum și al fraților săi, au fost vizibil marcate de personalitatea impetuoasă a tatălui lor, Joseph Fabini.

Joseph Fabini și-a asigurat încă din tinerețe o vastă cultură și experiență acumulate pe parcursul călătoriilor sale de studiu. Prin poziția de profesor privatist în slujba familiei Zeyk din Târgu Mureș și a unei familii de origine franceză din Livorno, a dobândit cunoștințe temeinice de limbă maghiară și franceză. Cu ocazia studiilor teologice de la Tübingen, s-a apropiat cu simpatie de gimnastică care, în acei ani luase un mare avânt în Germania, fiind practică la Universități, cu mare entuziasm. Joseph Fabini a considerat important să transmită cunoștințele lui și fiilor săi⁴⁶. Le-a oferit acestora o educație severă dar justă, afirmă biografii săi. Joseph a avut cu soția lui, Josephine, 9 copii, dintre care 6 băieți. Primii patru, dintre care Theodor a fost cel de-al treilea născut, au avut o implicare majoră în tulburile an revoluționar 1848/49.

Situația fiului cel mare, Joseph, a fost una inedită. Firea lui libertină nu a fost pe placul tatălui său. Acesta l-a îndepărtat de la casa părintească și i-a destinat o carieră militară socotind că aceasta era soluția pentru a-i forma un caracter riguros. La începutul anului 1848, Joseph se afla în Galiția în calitate de sergent-major în cadrul regimentului de husari „Wilhelm”. După declanșarea revoluției, a fost actor al unui fenomen larg răspândit în acea epocă: și-a condus escadronul părăsit de ofițeri în Ungaria, unde guvernul ungar l-a numit căpitan. În această calitate a luat parte la luptele împotriva Austriei⁴⁷. Cel de-al patrulea fiu al familiei Fabini, Ludwig, a urmat de asemenea cariera militară, avansând ulterior până la gradul de general de artilerie.

2. Theodor Fabini – date biografice

Studiile cu valențe monografice ale lui Müller sau Schuller au „jalonat” punctual traseul meteoric al vieții lui Theodor Fabini. Astfel că noi vom extrage din aceste lucrări temeinice doar momentele de turnură.

Theodor Fabini s-a născut la 9 noiembrie 1827 în Mediaș, în sânul unei familii unde domnea o atmosferă patriarhală, bazată pe disciplină și pe onestitate. Până la vârsta de 8 ani a beneficiat de instrucție școlară din partea tatălui său. În 1835 a fost înscris la „școala din deal” de la Sighișoara. Respectând tradiția asociativă a gimnaziului, Theodor intră în coetus-ul (organizația) chlamydat-ilor în 1839. În acei ani era pasionat de studiul literaturii, a istoriei și a limbilor clasice. A absolvit gimnaziul în

⁴⁴ Ludwig Fabini, *Drei Fabini*, Sibiu, 1930. Capitolul consacrat lui Theodor Fabini cuprinde paginile 41-104.

⁴⁵ Herbert Fabini, „Was. über die Fabinis wollen Sie etwas wissen...? Kleine Plauderei über eine europäische Großfamilie aus Siebenbürgen”, în *Siebenbürgische Familienforschungen*, 2 (1985), p. 66-71.

⁴⁶ Ludwig Fabini, op. cit., p. 17-20.

⁴⁷ *Erinnerungen aus Amt und Leben. Diktat vom Altbischof Dr. Friedrich Müller...*, Manuscris. Aduc mulțumiri domnului Herbert Fabini pentru punerea la dispoziție a unui fragment din acest text.

1845, la vârsta de 18 ani, după ce și-a susținut cu succes rigurosul examen de maturitate.

La această vârstă, Theodor se prezenta cu o statură fizică mai degrabă îndesată și robustă decât înaltă⁴⁸. Aceste coordonate rezultă din portretul pe care i l-a realizat pictorul, de asemenea tânăr la acea dată, Ludwig Schuller, la Sighișoara. Fabini avea o forță a mușchilor deosebită și poseda dibăcie și iscusință în tehnicile din domeniul gimnasticii sau în aruncarea greutății.

În toamna aceluiași an s-a înscris, alături de alți doi absolvenți sighișoreni, Samuel Dürr și bunul său prieten Fritz Sternheim, la Academia de Drept din Sibiu, instituție inaugurată în acel an. Nivelul învățământului predat aici nu a corespuns așteptărilor tinerilor studenți. Theodor ar fi dorit, ca după încheierea aici a celor doi ani de studiu, să frecventeze o Universitate germană. Însă soarta și, probabil, dorința insistentă a tatălui său, au decis altfel.

În toamna anului 1847 s-a deplasat mai întâi la Cluj, împreună cu Fritz Sternheim, fiul primarului din Sighișoara, pentru a depune jurământul de practicant (cancelist), la Curtea de Apel. În luna noiembrie au poposit la Târgu Mureș pentru a urma așa-numitul curs practic, în cadrul Tablei Regești. Receptarea veștii privind izbucnirea revoluțiilor la Viena și la Pesta îl surprind la Târgu Mureș. A fost martor ocular al manifestărilor de bucurie și al demonstrațiilor ce s-au desfășurat aici. Grupul canceliștilor sași, din care a făcut parte și Theodor Fabini, a declinat invitația făcută de colegii lor maghiari și români, de a semna un Memoriu, redactat în comun, adresat Împăratului. La sfârșitul lunii martie, Theodor părăsește Târgu Mureșul.

Se întoarce acasă la Richiș, unde tatăl său ocupa poziția de preot evanghelic, într-o perioadă în care, la 29 martie 1848, Universitatea săsească a decis reactivarea și constituirea gărzilor cetățenești și naționale săsești. Se implică, prin intermediul asociației tinerilor din Richiș în organizarea gărzii naționale locale. Inițiativa lui nu s-au bucurat, se pare, de mult succes, populația adoptând o atitudine rece și, în unele cazuri, chiar de opoziție, față de intenția organizării gărzii naționale⁴⁹.

A hotărât să plece la Sibiu unde se aflau mulți prieteni din timpul studiilor de drept. A devenit un zelos membru al gărzii cetățenești sibiene și s-a reintegrat activității Asociației de gimnastică, coordonată de un promotor al acestei preocupări în Transilvania, Karl Badewitz. La 3 mai 1848, pe fondul vizitei intempestive a guvernatorului Transilvaniei, Teleki Jozsef, a avut loc, în sala teatrului din Sibiu, o manifestare în care s-a reafirmat atașamentul sașilor față de monarhia austriacă constituțională. Printre stegarii aflați pe scenă, înveșmântați în uniforma gărzii naționale și agitând flamuri imperiale s-a aflat, probabil, și Theodor Fabini. Tânărul jurist Jakob Ranicher a ținut o cuvântare înălțătoare, apreciată de către cei prezenți.

În spiritul aceleiași idei, câteva zile mai târziu, la 8 mai, Theodor Fabini a publicat la Brașov, fulminantul său articol „Keine Union!” („Nu uniunii!”). Theodor pare a fi fost influențat, în redactarea acestui text de către concepțiile lui Stephan Ludwig Roth. Nu este exclusă o consultare a lui Roth, în vederea scrierii acestui autentic apel la respingerea uniunii cu Ungaria. Cert este faptul că Theodor îl cunoștea personal pe pastorul St. L. Roth prin intermediul tatălui său și că, încă din 1846⁵⁰, îi citea cu consecvență articolele și le aprecia.

⁴⁸Theodor Fabini. *Ein Zeitbild*...., p. 4.

⁴⁹ Theodor Fabini însuși acreditează ideea unei opoziții în rândul populației, vizavi de înființarea gărzilor naționale, în articolul său „Keine Union!” publicat la 8 mai 1848.

⁵⁰ A se vedea documentul nr. 12 din prezenta lucrare, adresată de către Theodor fratelui său mai mare Johann, la 8 februarie 1846.

Universitatea săsească a răspuns Apelului Adunării naționale germane de la Frankfurt și a trimis acolo o mică deputație cu caracter semioficial, de reprezentare a germanimii din Transilvania. Comesul sașilor, Franz Salmen, a însărcinat-o să predea un Memoriu parlamentului întrunit în Paulskirche din Frankfurt. Asociația gimnaștilor din Sibiu a organizat o serbare în ziua de 18 mai, dedicată deschiderii parlamentului german. În acest cadru, lui Theodor Fabini i-a fost încredințată sarcina de a duce în Germania și de a răspândi acolo mesajul gimnaștilor transilvăneni adresat gimnaștilor germani. El a plecat la drum însoțind delegația săsească. A fost martor ocular al „revoluției din mai”, de la Viena. La 29 mai a călcat pe pământ german. La Leipzig s-a întâlnit cu conaționalii săi, printre care se afla și fostul său coleg de la gimnaziul din Sighișoara, Fritz Müller.

La sfârșitul lunii iunie, Theodor Fabini se afla din nou în țară. Tatăl său, Joseph, ar fi dorit ca Theodor să petreacă mai mult timp la rudele lor din Pesta. Presimțea, parcă, pericolul care îl pândea pe fiul său în Transilvania. Theodor era însă stăpânit de dorința de a se implica și mai mult, de pe poziții conservatoare, în mișcarea săsească.

La jumătatea lunii iulie 1848, el a publicat apelul intitulat „Către tineretul săsesc” prin care chema tinerimea săsească la o întrunire la Mediaș. Circa 200 de tineri s-au adunat la întâlnirea desfășurată între 13-16 august. S-a constituit un comitet din care făceau parte și frații Theodor și Johann Fabini. Împreună cu cei prezenți, s-a hotărât înființarea Uniunii tinerilor germani din Transilvania („Deutsches Jugendbund in Siebenbürgen”). În calitate de președinte al uniunii a fost ales pastorul St. L. Roth. Theodor Fabini a îndeplinit calitatea de secretar a nou înființatei organizații. Scopul declarat al noii organizații a fost promovarea specificului național al germanilor transilvăneni prin sprijinirea instrucției, a educației științifice, a culturii și a gimnasticii în rândul sașilor. De altfel, în una din zilele întrunirii, au fost prezentate demonstrații ale unor gimnaști, pe terenul de gimnastică amenajat de Johann Fabini, profesor, ce predă gimnastica la Gimnaziul din Mediaș. Adunarea tinerilor sași de la Mediaș nu a cunoscut etape ulterioare. Uniunea nu s-a mai întrunit și nu a desfășurat alte activități.

În toamna anului 1848, pe fondul agregării taberelor adverse și a declanșării războiului civil în Transilvania, Theodor Fabini s-a implicat din nou, de această dată cu mai multă fermitate, în organizarea gărzii naționale săsești din Richiș. El a condus ceata de săteni mobilizați („Landsturm”) a localității. Aceasta s-a atașat armatei imperiale a generalului Gedeon, aflată în marș spre Târgu Mureș. Theodor s-a aflat, deci, în tabăra de la Târgu Mureș după ocuparea orașului de către imperiali, la 5 noiembrie 1848. Nu este exclus ca el să fi fost desemnat în detașamentul de gardiști sași pe care generalul Gedeon l-a dispus pentru paza și asigurarea integrității Bibliotecii contelui Teleki. Fabini frecventase biblioteca cu un an în urmă, în calitate de cancelist la Tabla Regească. La sfârșitul lunii octombrie, comandamentul militar general în înțelegere cu Universitatea săsească, au hotărât înființarea unui așa-numit „batalion de vânători săsesc” („das sächsische Jägerbataillon”). Theodor Fabini și-a anunțat autorităților civile intenția de a se înrola voluntar în batalion, chiar din Târgu Mureș. Fratele său mai mic, Ludwig, aflat în ultima clasă gimnazială la Sighișoara, și-a anunțat, de asemenea, participarea. Cei doi frați s-au prezentat împreună în tabăra batalionului, organizată la Turnișor, lângă Sibiu. Theodor a fost repartizat companiei a 5-a în calitate de plutonier iar Ludwig a ajuns la compania a 6-a și a primit funcția de șef de patrulă sau de grupă. Competența de a distribui funcțiile de conducere în cadrul batalionului a revenit Universității săsești. Cei doi frați Fabini au fost în mod neplăcut surprinși de neregulile constatate în organizarea batalionului. Theodor, în special, a fost dezamăgit de faptul că nu i s-a alocat o funcție de locotenent. Îi scria nemulțumit tatălui său: „dacă aș fi bănuir ce fel de inconveniente mă așteaptă aici, m-aș fi gândit de două ori înainte de a mă înrola”⁵¹. Theodor a pronunțat cuvinte de desconsiderare la

⁵¹Dr. Richard Schuller, *op. cit.* p. 51.

adresa unor membri ai batalionului, proveniți din clase sociale inferioare, imputându-le acestora deficiențe la capitolul virtute morală sau instrucție școlară. Theodor Fabini a adoptat, încă din fragedă tinerețe un comportament ce făcea trimitere la o conștientizare a apartenenței la o clasă socială superioară⁵².

Începând cu a doua jumătate a lunii ianuarie 1849 armata imperială din Transilvania comandată de Anton Puchner, și unitățile subordonate lui, s-au angajat în lupte succesive cu armata ungară pătrunsă în Transilvania și comandată de polonezul Jozef Bem. Batalionul de vânători săsesc și-a consacrat botezul de foc abia în lupta de la Ocna Sibiului, la 4 februarie 1849, fiind utilizată până atunci doar pentru acțiuni din „spatele frontului”. Theodor Fabini a fost prezent în lupta de la Ocna Sibiului, câștigată de imperiali. Armata lui Bem s-a retras spre Orăștie, urmărită îndeaproape de tabăra adversă. La 8 februarie a ocupat poziții de luptă în zona podului peste râul Strei, din apropierea localității Simeria/Piski. Geniștii maghiari au demontat podeaua podului pe zona de circulare a carelor⁵³.

În zorii zilei de 9 februarie cele două armate combatante au fost angajate în luptă. „Pivotul central” al confruntării a devenit podul peste râul Strei. Gheața peste râul larg fiind subțire, iar apa, pe alocuri, adâncă, singura cale pentru imperiali de a ajunge în apropierea inamicilor lor a rămas traversarea podului. Se poate afirma că batalionul de vânători săsesc a fost dispus în linia întâi. Ea avea sarcina să treacă râul pe cele două margini ale podului, de unde scândurile nu fuseseră ridicate, și să acopere batalionul „Bianchi” care o urma. Membrii batalionului de infanterie „Bianchi” au primit sarcina ca sub acoperirea vânătorilor sași să refacă podeaua podului pentru a se putea transporta bateriile de tunuri. În acest context a efectuat detașamentul, din care făcea parte și Theodor Fabini, asaltul asupra podului. Abia ajuns la capătul opus al podului, Theodor a fost atins de plumbul ucigaș. Glonțul a pătruns prin șold și a perforat coloana vertebrală. Căzut în brațele camarazilor săi, Theodor a fost transportat la Orăștie. Rana i s-a inflammat și în dimineața următoare s-a stins din viață. Pentru curajul dovedit în acțiunea asupra podului, curaj care i-a stimulat și pe camarazii săi, Theodor a fost ridicat, post-mortem, la gradul de locotenent. Ordinul de zi pe unitate a armatei imperiale din 13 februarie 1849 a scos în evidență vitejia cu care a luptat batalionul de vânători săsesc⁵⁴. Tributul de sânge plătit de acesta în confruntarea de la podul de peste râul Strei nu a fost neînsemnat: au căzut 11 tineri sași iar alți 23 au suferit răni grave⁵⁵.

Theodor Fabini a fost înhumat mai întâi în cavoul familiei Stengel din Orăștie. În 1850 a fost transferat într-un mormânt separat. Joseph Fabini a dispus ca pe piatra funerară a fiului său să fie înscrise următoarele rânduri: „Theodor Fabini născut la Mediaș, la 9 noiembrie 1827, voluntar în batalionul de vânători săsesc, după încheierea studiilor de drept; rănit mortal în calitate de vânător plutonier în asediul asupra podului de la Piski, la 9 februarie 1849; decedat la Orăștie în dimineața următoare la vârsta de 21 de ani, 3 luni; un sacrificiu al entuziasmului său pentru popor, principe și patrie”.

3. Viața și moartea lui Theodor Fabini în scrisori

⁵² A se vedea cazul petrecut în anul 1843 cu ocazia serbării școlare, relatat în subpunctul următor.

⁵³ „Fegyvert és vitézt”. *A magyar hadtörténet nagy csatái.* („Arme și viteji”. *Marile bătălii din istoria militară ungară*). Red. Hermann Róbert, Budapesta, 2003, p. 170-190.

⁵⁴ Dr. Richard Schuller, *op. cit.* p. 55.

⁵⁵ Arhiva de Război Austriacă, AFA 1848-1849, K. 1918-1929, f. 52.

La Arhivele Statului din Târgu Mureș se păstrează 23 de scrisori nepublicate care, în parte au fost scrise de către Theodor Fabini, în parte îl au drept personaj central pe același Theodor Fabini. După cum s-a amintit mai sus, o parte a acestor scrisori au fost utilizate de către autorii care au elaborat studii biografice despre Theodor Fabini. Ei au menționat, de asemenea, în lucrările lor – în special Richard Schuller – unele scrisori, altele decât cele păstrate în setul celor 23, extrem de interesante, pe care Theodor le-a trimis tatălui său din Viena sau din Târgu Mureș, după declanșarea mișcărilor revoluționare. Astăzi nu cunoaștem informații despre existența acestor scrisori, rămase nepublicate.

Din conținutul celor 23 de scrisori avute la dispoziție, care acoperă o perioadă de 10 ani, distingem trei dimensiuni ale personalității lui Theodor Fabini:

1. dimensiunea umană: personajul nostru a fost un om ca mulți alții, cu pasiuni și cu părți luminoase sau întunecate.

2. dimensiunea intelectuală: Theodor Fabini a fost un tânăr educat, instruit și foarte interesat în a-și lărgi orizontul cunoașterii.

3. dimensiunea eroică: tânărul sas a fost, conform tatălui său, „o victimă a propriului entuziasm pentru popor, principe și patrie”.

Vom înfățișa, pe scurt, dimensiunile personalității lui Theodor Fabini, așa cum transpar ele din scrierile ce îl privesc.

a) Theodor Fabini, omul

Theodor ni se înfățișează mai întâi în calitatea unui tânăr aflat în pragul adolescenței, și care, conform obiceiului casei, printr-un exercițiu caligrafic, adresează o Urare de Anul Nou tatălui său⁵⁶. În 1843, în calitate de chlamydat al gimnaziului sighișorean, Theodor Fabini apare în postura de actor principal al unei încăierări școlare. Cu ocazia serbării școlare tradiționale de pe platoul „Breite”, Theodor a fost implicat în rănirea unei calfe de legător de cărți. Impulsivitatea l-a costat 10 zile de carceră în incinta școlii. Pedepsa a fost executată, în ciuda intervenției tatălui său⁵⁷.

În cei doi ani petrecuți la Sibiu în calitate de student în drept, descoperim un Theodor Fabini care își dedică timpul liber exercitării a două pasiuni: cântul și gimnastica. Ambele plăceri i-au fost stimulate prin norocul de a fi avut parte de profesori consacrați, sosiți din străinătate. Theodor a avut privilegiul de a fi admis membru în corul mixt organizat de către „faimosul bariton” Ronniger. Cursurile sportive din cadrul Asociației de gimnastică din Sibiu erau conduse de un alt vestit profesor, Karl Badewitz, devenit cunoscut prin procurarea aparatelor sportive specifice gimnasticii, furnizate unor orașe săsești. În ce îl privește pe Theodor, el a fost supranumit chiar „devoratorul de fiare” (Eisenfressen)⁵⁸ datorită calităților sale fizice deosebite. El practica cu talent și alte sporturi de vară sau de iarnă: jocul cu mingea, luptele, ridicarea greutăților, scrima, înotul sau patinajul.

b) Theodor Fabini, tânărul intelectual

În perioada anilor 1845-1848, Theodor Fabini s-a aflat în legătură permanentă, prin corespondență, cu fratele său mai mare, Johann, aflat în peregrinaj intelectual în Transilvania sau în spațiul european german. În scrisorile sale, i-a descris acestuia diferite evenimente sau noutăți petrecute în Transilvania. Se poate observa că atenția lui este îndreptată spre tărâmul politicii. Surprinde acuitatea cu care un tânăr abia trecut de vârsta adolescenței, percepe frământările din sânul poporului. Își exprimă

⁵⁶ A se vedea doc. nr. 1 din prezenta lucrare.

⁵⁷ A se vedea doc. nr. 2-7 din prezenta lucrare.

⁵⁸ Theodor Fabini. *Ein Zeitbild*..., p. 13.

propriile opinii cu privire la imigrarea unor familii de germani din landul Württemberg în Transilvania⁵⁹, sau despre alegerea noului comite al sașilor⁶⁰. Relatează despre participarea sa la ședințele Asociației pentru cunoașterea Transilvaniei („Verein für siebenbürgische Landeskunde”) întrunite la Sibiu⁶¹, sau despre planurile pentru introducerea căii ferate în Transilvania⁶².

Urmărește cu atenție dezbaterile din dieta Transilvaniei și reproduce o anecdotă plină de haz al cărui erou a fost avocatul sibian, devenit ulterior comite al sașilor, Konrad Schmidt. Într-una din ședințele dietei, dedicată modului în care se cuvenea a fi tratată problema urbariului, Schmidt a exprimat greșit cuvântul „ürbér”⁶³ pronunțându-l „ürbör”⁶⁴. Contextual, fraza s-a modificat, înțelesul ei devenind acela că urma să se prelucraze pielea stăpânilor de pământ⁶⁵.

Theodor îi aduce, de asemenea, la cunoștință fratelui său, evenimente vizavi de care acesta arată un interes special: despre căsătoriile care s-au încheiat la Sighișoara sau despre situația gimnaziului sighișorean⁶⁶.

În primăvara anului 1847, în ajunul absolvirii studiilor de drept de la Sibiu, Theodor își privea cariera viitoare cu scepticism. Se declara îngrozit la gândul de a-și efectua stagiatura avocațială la Târgu Mureș, și nu admitea ideea de a accepta să fie „înregimentat” în corpul birocratic al monarhiei. Considera că sistemul îi transforma pe funcționari în niște „mașinării”⁶⁷.

c) Theodor Fabini – „un sacrificiu al entuziasmului”

Scrisorile pe care Theodor, în calitate de cancelist, le-a expediat în lunile ianuarie și februarie 1848 din Târgu Mureș, sunt un bun indicator al gradului de adversitate ce exista între tinerii intelectuali juriști sași și cei maghiari, în ajunul declanșării evenimentelor revoluționare⁶⁸. Diferențele de vederi majore vor fi reprezentat un factor important în decizia luată de canceliștii sași în a doua decadă a lunii martie, atunci când ei au declinat ferm invitația colegilor lor maghiari de a li se asocia la redactarea unui Memoriu adresat Suveranului. Experiența, în multe aspecte negativă, pe care a acumulat-o Theodor în timpul stagiaturii sale la Tabla Regească, a reprezentat pentru tânărul idealist, fără îndoială, un imbold suplimentar în adoptarea unei categorice poziții antiunioniste active.

Hotărât să meargă până la capăt pe drumul său, Theodor Fabini s-a înscris voluntar în batalionul de vânători săsesc. Ultima scrisoare autografă despre care avem cunoștință ne înfățișează un Fabini preocupat, în ajunul marilor confruntări militare, să corespundă rigorilor și exigențelor specifice stării de război⁶⁹.

Ultimele trei scrisori sunt posterioare momentului 9 februarie 1849. Sacrificiul lui Theodor Fabini nu a trecut neobservat în rândul sașilor transilvăneni contemporani nefericitului eveniment. O atestă scrisoarea preotului evanghelic din Cluj, Georg

⁵⁹ A se vedea doc. nr. 12 din prezenta lucrare.

⁶⁰ Idem ut supra.

⁶¹ A se vedea doc. nr. 9 din prezenta lucrare.

⁶² A se vedea doc. nr. 14 din prezenta lucrare.

⁶³ Ürbér (lb. maghiară) – urbariu.

⁶⁴ Ürbör (lb. maghiară) – piele de domn.

⁶⁵ A se vedea doc. nr. 14 din prezenta lucrare.

⁶⁶ A se vedea doc. nr. 12 din prezenta lucrare.

⁶⁷ A se vedea doc. nr. 15 din prezenta lucrare.

⁶⁸ A se vedea doc. nr. 17-18 din prezenta lucrare.

⁶⁹ A se vedea doc. nr. 20 din prezenta lucrare.

Hintz⁷⁰, care proslăvește moartea eroică a tânărului sas. Este de remarcat faptul că preotul Hintz s-a manifestat, la un moment dat, ca un prounionist convins. A lansat apeluri către poporul săsesc și l-a îndemnat să profite de avantajele uniunii⁷¹.

În cursul anului 1850, Joseph Fabini a comandat executarea unei pietre funerare din marmură în memoria fiului său. În același an, rămășițele pământești ale lui Theodor au fost așezate într-un mormânt nou, situat în același cimitir din Orăștie, unde fusese înhumat inițial⁷². Nefericitul tată a hotărât ca Theodor să se odihnească pe veci în apropierea locului unde s-a săvârșit supremul sacrificiu.

Considerăm că cele 23 de scrisori publicate acum, își recomandă utilitatea de la sine. Prin informația densă și prin conținutul lor bogat, ele contribuie la o nuanțare a faptelor de interes istoric, de importanță locală sau generală, petrecute în Transilvania în deceniul 5 al secolului XIX.

BIBLIOGRAFIE

1. Cosma, Ela, *Presa săsească și revoluția în Transilvania la 1848/1849*, Cluj-Napoca, 2002, 447 p.
2. *Die Siebenbürger Sachsen in den Jahren 1848-1849*. (Sașii transilvăneni în anii 1848-1849) Redigiert von Carl Göllner, 1988, Köln-Wien
3. *Erinnerungen aus Amt und Leben. Diktat vom Altbischof Dr. Friedrich Müller geboren 1928 gestorben 1915. Im Herbst 1914 für seine Kinder diktiert*. Manuscris.
4. Fabini, Herbert, „Was, über die Fabinis wollen Sie etwas wissen...?“. *Kleine Plauderei über eine europäische Großfamilie aus Siebenbürgen*, (Doriți să aflați câte ceva despre familia Fabini? O mică informare despre o mare familie europeană din Transilvania) în *Siebenbürgische Familienforschung*, nr. 2 (1985), p. 66-71.
5. Fabini, Ludwig, *Drei Fabini, (Trei membri ai familiei Fabini)* Sibiu, 1930.
6. Folberth, Otto, *Aus jeder Not eine Tugend machen! Ein Tag aus dem Leben Stephan Ludwig Roths*, (Să facem din nevoi virtuți! O zi din viața lui Stephan Ludwig Roth) în *Siebenbürgisch-sächsischer Kalender*, 1969, p. 59-72.
7. Folberth, Otto, *Die siebenbürgisch-sächsische Jugend in den Sturmjahren 1848/49*, (Tineretul săsesc din Transilvania în anii revoluționari 1848/49), în *Klingsor* 12 (1935), p. 1-6.
8. Hamrich, Johann, *Theodor Fabini*, în *Helden- und Führergestalten. Lebensbilder großer Männer aus dem Südosten*, Sibiu, f.a., p. 61-67.
9. Hermann Róbert, *A piski útközet, 1849, február 9* (Bătălia de la Simeria, 9 februarie 1849) în „Fegyvert s vitézt”. *A magyar hadtörténet nagy csatái*, Budapesta, 2003, p. 170-190.
10. Kloeß, Viktor, *Johannes Fabinus seu Bon*, în *Vierteljahrschrift*, 1 (1931), p. 137.
11. Kroner, Michael, „Auch wir sind Sprößlinge dieser Wurzeln”. *Die Paulskirche und Siebenbürgen (Symbol der Verbundenheit mit dem deutschen Mutterland)* („Și noi suntem vlăstarii acestei rădăcini”. *Paulskirche și Transilvania. Simbol al atașamentului față de patria germană*), în *Siebenbürgische Zeitung*, 27 octombrie 1991, p. 4.
12. « Müller, Friedrich », *Theodor Fabini. Ein Zeitbild von Freundschaft (Theodor Fabini. O frescă a amicitiei)*, în *Sächsischer Hausfreund*, Brașov, 26 (1864), p. 1-25.
13. Schuller, Richard, *Theodor Fabini. Ein sächsischer Heldenjüngling aus großer Zeit (Theodor Fabini. Un tânăr erou sas din vremuri mărețe)*, Sibiu, 1900, 56 p.
14. Teutsch, Friedrich, *Ludwig Fabini „Drei Fabini”*, recenzie în *Vierteljahrschrift-Korrespondenzblatt des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*, 1 (1931), p. 31.
15. Wittstock, Erwin, *Ein Bekenntnis der Jugend Siebenbürgens. Aus dem Jahre 1848 (O profesiune de credință a tinerimii transilvănene din anul 1848)*, 1939, p. 26-31.

⁷⁰ A se vedea doc. nr. 21 din prezenta lucrare.

⁷¹ Dr. Richard Schuller, *op. cit.* p. 28.

⁷² A se vedea doc. nr. 22 din prezenta lucrare.

ANEXĂ

1.

<Circa 1840> <Richiş> Felicitare cu ocazia Anului Nou, redactată de către Theodor Fabini și dedicată tatălui său.
Urare de Anul Nou

Deoarece este de obligația oricărui fiu cuviincios de a ura părinților sau educatorilor săi fericire, cu ocazia Anului Nou am și eu datoria să Vă mulțumesc scumpul meu tată pentru binefacerile de care m-am bucurat din partea Dumitale și să Vă doresc fericire. Dumnezeu să Vă țină pentru ca eu să mă pot bucura și în viitor de binefacerile pe care mi le-ați procurat până acum.

De asemenea Vă doresc ca Dumnezeu să vă dea încă mulți ani cu sănătate și mulțumire sufletească, iar binecuvântarea lui Dumnezeu să coboare atât asupra Dumitale cât și asupra noastră și să Vă mențină la fel de binevoitor față de noi și pe viitor precum Ați fost și până acum.

Al Dumneavoastră fiu ascultător
Theodor Fabini

Original. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, Colecția de documente „Muzeul Sighișoara”, dosar nr. 3044, f. 1.

2.

<1843 mai 31>. Sighișoara. Karl Joseph Weiß, profesor la Gimnaziul din Sighișoara către verișorul său, Joseph Fabini, preot evanghelic în Richiş: îl informează în legătură cu încăierarea în care a fost implicat fiul său Theodor. Încăierarea s-a iscat între calfele de meșteșugari și studioșii gimnaziului evanghelic cu ocazia serbării tradiționale a lunii mai ce s-a desfășurat pe platoul „Breite”.

<1843 mai 31>

Prea venerabile Domn!
Prea stimat domnule verișor!

Consider că sunt dator Domniei Voastre, ca în baza încrederii totale pe care mi-ați acordat-o atunci când v-ați exprimat dorința de a supraveghea conduita și moravurile lui Theodor și Ludwig, să aduc la cunoștința Domniei Voastre un incident extrem de neplăcut care îl privește în mod direct pe Theodor, pentru ca Domnia Voastră să vă faceți auzită imediat propria opinie.

Cu ocazia unei serbări școlare care a avut loc în urmă cu 8 zile pe „Breite”, s-a iscat o ceartă între calfele de meseriași și gimnaziști în cadrul căreia Theodor a rănit pe una dintre calfe în urma a trei lovituri aplicate în cap. În urma reclamației venite din partea calfelor, Theodor a prezentat cazul la prima audiere efectuată în fața domnului

rector Gooß, a con-rectorului Schuster și a lectorului prim și actuar Teutsch în felul următor: a observat de la început că reclamanții, și printre aceștia în mod special o calfă de legător de cărți (Wasman) îi insulta în mod deosebit pe elevi, iar el însuși mai cu seamă, a fost numit măgar de către acela. După repetate insulte înjositoare adresate unor gimnaziști, s-au deplasat doi retori din umbrarul hlamidaților^{*} la calfa de legător de cărți pentru a-i pune în vedere cu vorba bună, să înceteze insultele sale. Acesta nu a ținut cont de cei doi ci, dimpotrivă, a azvârlit cuvinte necuviincioase la adresa unuia dintre hlamidații care s-au deplasat la el, drept pentru care cel vizat s-a înfierbântat și i-a dat o palmă*. Acum, calfa de legători de cărți merge direct la Theodor care se afla în apropiere (singur, înarmat cu un baston). Theodor voia să discute cu el în legătură cu insulta mai sus-menționată pe care i-a aruncat-o lui personal. În timp ce Theodor se apăra de atac retrăgându-se din îmbulzeală, nimerește calfa cu o primă lovitură în frunte. Însă subit, Theodor se simte prins dindărăt și într-un moment atacatorul său îl apucă de beregată (ceea ce calfa neagă: „nu am pus mâna pe nimeni”). Theodor s-a eliberat singur din mâinile legătorului de cărți și pentru a se feri de acela care încă îl urmărea, s-a retras lovind între timp cu bastonul. În aceste împrejurări au căzut loviturile 2 și 3 pe țeasta calfei. Deja la a doua lovitură a început să curgă sângele. În cele din urmă, cele două grupuri au fost despărțite iar rănitul împreună cu tovarășii lui s-au prezentat în fața rectorului în calitate de reclamanți. Din audierea efectuată pare să rezulte că pretextul pentru acest neplăcut incident a provenit de la chipiile hlamidaților care deja de multă vreme au reprezentat cauză de fricțiuni între elevi și menționatele calfe de legători de carte, deoarece aceștia au dorit dintotdeauna să poarte asemenea chipie. De asemenea rezultă diferențe considerabile între declarațiile reclamanților și cele ale pârâților (spre exemplu mai sus*) astfel încât pentru aflarea cât mai rapidă a adevărului, au fost convocați în această dimineață martorii ca să dea declarații nepărtinitoare referitoare la eveniment.

Mie mi s-a părut că partea pârâtă este într-adevăr vinovată însă nici pe departe atât de culpabilă precum apare aceasta înaintea celorlalți membri ai consiliului profesoral; astfel eu i-am apărat în mod aproape exclusiv și am căutat să le pregătesc o sentință blândă și sper de asemenea că martorii nepărtinitori nu vor prezenta evoluția evenimentelor în defavoarea studioșilor. În privința sentinței se pare că în special domnul director adjunct Schuster – acum o persoană influentă – care este nemulțumit la culme de gimnaziști, vrea să insiste pentru o pedeapsă exemplară. De asemenea altor câtorva persoane nu le-ar displace să voteze pentru pedeapsa corporală (fără exmatriculare) a vinovaților. Mie mi se pare regretabil faptul că de la plecarea mult stimatului domn director Schuller care a căutat să stimuleze mai mult sentimentul de onoare al elevilor, concepția eficacității mai sporite a sistemului bățului a găsit susținători înflăcărați în Gimnaziu.

Să binevoiască Domnia Voastră să audă cu exactitate de la Theodor încă odată întreaga desfășurare a faptelor și să binevoiască a-mi aduce la cunoștință opinia și convingerea formată despre acest caz; aceasta va avea pentru mine o influență covârșitoare în adoptarea unei anumite poziții cu prilejul ședinței consiliului profesoral care va pronunța sentința. De altfel din câte știu, nu s-a făcut cunoscută încă nici o veste printre gimnaziști despre conduita pe care membri consiliului profesoral au adoptat-o în ședința lor. În cazul în care s-ar mai produce vreun pas important în menționata chestiune în timpul vacanței ce stă să înceapă, nu voi întârzia să o înștiințez pe Domnia Voastră.

Pe lângă complimentele mele către scumpa doamnă soție mă iscălesc cu adâncă considerație, al Domniei Voastre cel mai umil serv și verișor,

^{*}Denumirea provine de la haina, lungă, numită hlamidă (din lb. franceză, preluată din lb. greacă, „chlamyde”) pe care o purtau elevii din treapta inferioară de la gimnaziile săsești. Elevii din treapta superioară purtau o haină scurtă numită „toga”, fapt pentru care erau denumiți togați.

K. Joseph Weiß

Lector II

Sighișoara, în ultima zi din mai 1843

Dintre cei 8 martori citați pentru azi dimineață s-au prezentat doar 5. Ei au confirmat declarația calfei de legători de cărți cum că acesta nu a pus mâna pe nimeni. Ei afirmă totodată că mai întâi Theodor l-a lovit cu bastonul în cap pe reclamantul lipsit de apărare – care fusese prins și imobilizat de către alții – în mod intenționat și cu avânt. Astfel că această depoziție se află în contradicție flagrantă cu declarația lui Theodor cum că el s-ar fi aflat în legitimă apărare. Consiliul profesoral a neglijat competența de a lua jurământul martorilor. Astfel mărturia lor a fost primită fără depunerea jurământului, în schimb s-au dat dispoziții serioase, toate afirmațiile trebuie întărite la nevoie prin jurământ etc. etc.

Original. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, Colecția de documente „Muzeul Sighișoara”, dosar nr. 3044, f. 2-3.

3.

1843 iunie 17. Sighișoara. Johann Fabini, student al Gimnaziului din Sighișoara, către tatăl său Joseph Fabini: îl înștiințează despre decizia dictată de către comisia de disciplină a consiliului profesoral al Gimnaziului privind pedepsirea fratelui său Theodor și al altor studenți implicați în încăierarea cu calfele de meșteșugari.

Sighișoara la 17 iunie 1843

Dragă tată

Astăzi, sâmbătă 17 iunie, s-a citit în comisia de disciplină, pedeapsa pe care o vor primi Kaufmann și Theodor. Mai întâi s-a prezentat certificatul medical solicitat respectiv eliberat de medicul Koty în care el descrie rana după lungime, lățime și adâncime în cele mai mici amănunte indicând-o ca pe una periculoasă și gravă. Însă au fost omise cu înțelepciune cauzele conflictului, motivele pentru care s-a ajuns la o situație gravă: beția și benchetuiala. Apoi am ascultat sentința consiliului profesoral al cărui înțeles a fost următorul: Karl Fritsch care în urmă cu ceva vreme i-a interzis respectivei calfe de legători de cărți să-și poarte propriul chipiu și care prin aceasta a provocat conflictul, a fost pedepsit cu o jumătate de săptămână de muncă în gospodăria proprie a școlii. În ceea ce îi privește pe Kauffmann și pe Theodor, în urma plângerii înaintate de către calfa de legători de cărți, cazul a fost cercetat în amănunt și a rezultat că ucenicul nu a avut o atitudine fără cusur, având în vedere felul lui necuviincios de a vorbi și că de toate cele întâmplate se fac vinovați amândoi. Prin urmare Kauffmann și Theodor, a cărui lovitură nu a fost neapărat una dată în legitimă apărare, au fost pedepsiți fiecare cu câte 10 zile de carceră (este vorba de o pedeapsă aspră căci ei vor fi închiși separat, probabil în încăperile din curtea parohiei, de unde vor fi lăsați să iasă de trei ori pe zi numai câte un sfert de oră pentru a se recrea; vor dormi acolo și nu vor frecventa cursurile). Pe deasupra, s-a stabilit o sumă de 24 de fl. *monedă convențională* despăgubiri pentru vătămarea fizică a calfei, pentru tratamentul acestuia și pentru zilele de muncă pierdute, sumă care se va repartiza proporțional între cei doi.

Ei vor fi anunțați din timp asupra momentului din care își vor ispăși pedeapsa, moment care va sosi în curând, probabil săptămâna următoare. Pe lângă acestea, am

aflat de la domnul Weiß că numai datorită majorității voturilor exprimate la pronunțarea sentinței s-a decis această pedeapsă, și că de pildă domnii Schuster și Teutsch au insistat pentru aplicarea unei pedepse corporale, mai mult, Schuster ca unul care s-a declarat nemulțumit cu pedeapsa stabilită, considerând-o prea mică, și-a dat votul separat voind să-și atingă scopul și anume acela de a obține pe seama lui Kauffmann un „consilium abendi”.

Acum rămâne să reflectezi dacă pedeapsa este justă sau nu, și despre ce e de făcut în continuare. În orice caz dacă dorești ca pedeapsa să nu fie ispășită atunci recursul trebuie să se producă din timp, înainte de momentul ispășirii pedepsei. Eu sunt de părere că nici calfa nu poate rămâne nepedepsită. Cel mai bun lucru ar fi însă dacă ai veni tu însuși încoace cât mai curând. În orice caz trimite-ne cu această ocazie opinia ta ca să știm cum stăm.

Altfel suntem cu toții sănătoși și vă salutăm; te rog trimite-ne niște bani căci onorariul achitat creditorului ne-a golit punga de tot.

Rămân al vostru fiu devotat,
Johann Fabini m.p.

Original. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, Colecția de documente „Muzeul Sighișoara”, dosar nr. 3044, f. 4-5.

4.

“1843” Joseph Fabini, tatăl lui Theodor, către Consiliul profesoral al Gimnaziului din Sighișoara: solicită spre analiză documentele cazului în care a fost implicat fiul său și cere amânarea punerii în aplicare a pedepsei dictate.

Onorat Consiliu Profesoral Gimnazial

Datorită necunoașterii actelor petrecute și a stării de fapt constatate, îmi este cu neputință să apreciez dacă pedeapsa pronunțată de prea-onoratul consiliu în legătură cu fiul meu Theodor în chestiunea lovirii calfei de legători de cărți – știre pe care tocmai am luat-o la cunoștință – a fost calificată în mod just sau injust drept aspră și dureroasă de către numitul meu fiu, însă eu plec de la premiza că onoratul colegiu a emis această judecată din convingere. Cu toate acestea însă, ca tată, eu cred că sentimentul dreptății nu se inoculează în sufletele tinere prin vătămare și învinovățire și că fiecărei persoane care se simte incriminată excesiv îi este permis în mod legitim a apela la autoritățile superioare. De aceea îmi permit să vă adresez dubla rugămintă de asemenea legitimă: onoratul consiliu să binevoiască a-mi expedia - în schimbul achitării taxei regulamentare – un extras autentic din procesul-verbal al dezbaterii consiliare asupra întregului caz (ancheta și sentința cu eventualele voturi separate) și apoi după remiterea ei să prelungească cu câteva zile termenul de recurs, pentru care perioadă să suspende executarea pedepsei.

În așteptarea unui răspuns binevoitor etc. etc.

Original. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, Colecția de documente „Muzeul Sighișoara”, dosar nr. 3044, f. 6.

5.

1843 iunie 19. Sighișoara. Consiliul profesoral al Gimnaziului Sighișoara, către Joseph Fabini: îl anunță că a amânat punerea în aplicare a pedepsei dictate la adresa fiului său, Theodor, în așteptarea depunerii unui recurs.

Venerabile Domnule

Subsemnatul consiliu profesoral gimnazial regretă că nu poate da satisfacție deplină dorinței exprimate de Domnia Voastră în scrisoarea din 18 iunie a.c. Executarea pedepsei pronunțate din cea mai profundă convingere se va amâna până vinerea următoare la ora 6 seara; dacă până atunci nu se va înainta directorului un act de recurs, colegiul va considera că Theodor Fabini trebuie să se supună executării pedepsei. Dacă intervine însă recursul, atunci actele se supun atenției, conform practicii de până acum, onoratului inspectorat școlar în calitate de autoritate superioară următoare.

Cu deplină considerație, al Domniei Voastre
prea supus servitor,

Colegiul gimnazial profesoral sighișorean

Johann Gooß m.p. director

Michael Adolf Schuster m.p. director adjunct

Georg Daniel/ Teutsch lector prim și actuar

Sighișoara, la 19 iunie 1843

Original. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, Colecția de documente „Muzeul Sighișoara”, dosar nr. 3044, f. 7.

6.

1843 iunie 19. Sighișoara. Karl Joseph Weiß, către verișorul său, Joseph Fabini: îi trimite expertiza medicală executată în cazul rănilor cauzate de către Theodor Fabini calfei de legător de cărți Anton Wasmann.

Prea Venerabile Domnule!

Deoarece ar fi probabil de interes pentru Domnia voastră să intre în posesia unor documente autentice cu privire la problema lui Theodor, îmi permit să anexez aici în copie simplă măcar expertiza medicală eliberată de chirurgul local. Vina lui Theodor rezultă din aceasta precum și din cercetările decurse în fața consiliului, și mai cu seamă din depozițiile părții adverse respectiv din ale martorilor (în măsura în care acestea conțin adevărul). După declarațiile tinerilor, nu a fost nici vorbă de legitimă apărare. De aceea pedeapsa dată nu este, în opinia mea, prea aspră, iar consiliul profesoral pare de asemenea să nutrească convingerea că în cazul transmiterii hotărârii către o autoritate superioară, pedeapsa ar fi mai degrabă înăsprită decât ușurată.

Dacă Domnia voastră dorește și alte informații cu privire la cazul menționat, iar eu voi fi capabil să vi le comunic, atunci o voi face mereu cu cea mai mare promptitudine.

Al Domniei voastre slujitor

Karl Joseph Weiß

Sighișoara, la 19 iunie 1843

Expertiză medicală

Astăzi 25 mai a.c. ajutorul de legători de cărți Anton Wasmann a fost examinat și s-au constatat următoarele:

1. în mijlocul țestei se află o rană lungă de unu, unu și jumătate țoli, lată de un sfert de țol, marginile fiind umflate.

2. la capătul țestei în partea superioară, a centrului osului frontal se află o echimoză lungă de un țol și lată de o jumătate de țol.

Aprecieri și concluzii

Aceste leziuni mai sus indicate sunt mai puțin ușoare și fapta se încadrează în categoria infracțiunilor penale, situație pe care o confirm conform științei și datoriei mele.

Sighișoara, 30 mai 1843

Daniel Kootz

chirurgul orașului și al scaunului

Transcriere fidelă

Original. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, Colecția de documente „Muzeul Sighișoara”, dosar nr. 3044, f. 9-10.

7.

<1843>. Johann Fabini, student la Gimnaziul din Sighișoara, către Joseph Fabini, tatăl său: îl anunță că Theodor Fabini a fost depus la carceră împreună cu calfa Kauffman, și îi mulțumește pentru proviziile trimise.

Dragă tată!

Theodor și Kaufmann se află de vineri în carceră și în cel mai sever arest; pare ca și cum cineva ar dori să perceapă mita care nu s-a dat, căci sunt încuiați cu 5 lacăte, nu sunt lăsați să mănânce împreună deși mâncarea se aduce din același loc așa încât și doamna Weiss are multă bătaie de cap ș.a.m.d. Dar va trece și asta. Astăzi am înaintat cererea către consistoriu pentru permisiunea de a participa la examenul de maturitate. Compatrioata ne-a predat cele două putini cu brânză împreună cu rufele spălate. Rămâneți cu bine! Vă salută fiul vostru devotat,
Johann Fabini m.p.

Original. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, Colecția de documente „Muzeul Sighișoara”, dosar nr. 3044, f. 12.

8.

<1844> aprilie 8. Valchid. Theodor Fabini către Johann Fabini, fratele său mai mare, aflat, probabil, la Cluj: îl informează în legătură cu noutățile de la gimnaziul din Sighișoara, în legătură cu foștii săi colegi de școală, și cu situația celor de acasă.

Valchid la 8 aprilie <1844>

Sănătate frate Hans!

S-ar fi convenit de fapt, să ne scrii tu mai întâi căci afându-te printre oameni necunoscuți și într-un oraș străin, ție îți apar mult mai multe lucruri de consemnat decât nouă, în această „vizină” de lângă Sighișoara, unde totul merge înainte după rutina binecunoscută ție. Faptul că nu mi-ai scris până acum o pun doar pe seama delăsării tale, căci pe lângă rezolvarea celorlalte treburi, ți-ai fi putut rupe cu siguranță atât timp cât să ne trimiți vești despre tine; cei aflați în Târgu Mureș te-au certat teribil pentru că nu le-ai scris deloc, spunând că ești un tip leneș. Dar să lăsăm muștrările deoparte și pentru că am amintit întâmplător de Târgu Mureș, vreau să îți scriu câte ceva legat de acest loc. În trecuta perioadă a cășlegilor, cei din Târgu Mureș ne-au vizitat adeseori, participând la balurile hlamidaților; din cel puțin 26 de studenți străini prezenți în Sighișoara, 18 au venit din Târgu Mureș. Îți poți închipui deci că a fost distracție. Actualmente, din promoția ta se află la Târgu Mureș numai Busch, Eberhard, Diker, Pinncs, în timp ce Petz s-a întors de acolo de vreo trei săptămâni și a plecat împreună

cu Schaft la Leipzig pentru a studia teologia. În ceea ce îi privește pe Bogdi și pe Nutz aflați la Leipzig, nu am informații detaliate despre ei, căci ei încă nu ne-au scris la Sighișoara, precum nici Petz nu a făcut-o; în schimb ei le-au scris deja de două ori celor din Târgu Mureș. Gotschling (în calitate de paroh), care îți transmite salutări alături de ceilalți din Târgu Mureș, mi-a spus că Eberhard va fi exclus dintre sașii de acolo datorită, după cum s-a exprimat, conduitei sale necuviincioase.

Sighișorenii au avut mare deficit de profesori la gimnaziu, acum l-au angajat pe Schmagger iar mai devreme pe Ritter însă deocamdată doar provizoriu căci pe amândoi îi așteaptă încă susținerea dizertației de care depinde titularizarea lor efectivă. Printre alte cursuri, Ritter predă greaca de nivel mediu inclusiv la clasa de poetică, și aici se ceartă cu elevii aproape la fiecare oră; pe unii i-a trimis afară însă aceia nu s-au conformat și nu s-au ridicat de pe scaune. În schimb Schmagger este mult mai de treabă față de noi. De altfel el predă numai greaca de nivel începători căci el este de fapt profesor de gimnaziu real.

Tânărul Weiß (Joseph al nostru) stă de 3 luni în casă și în urmă cu 8 zile când am venit în vacanță era atât de slăbit încât am crezut că nu va mai trăi mai mult de trei zile. De atunci nu mai știu nimic în legătură cu el. E încă tot cu boala lui cea veche și anume e încă atât de răgușit încât chiar și atunci când se stă lângă el, abia se poate înțelege ceea ce spune.

Domnul Gehann a fost ales paroh de către iubiții lui consăteni din Laslea. De altfel el s-a mutat acolo cu cățel și purcel deja de patru săptămâni și acum se află deci în mijlocul comunității sale. Pe postul lui a trecut domnul Schuster însă el și-a păstrat și funcția de director adjunct; căci două slujbe produc mai mult decât una singură. Îi cunoști și tu firea.

Atât despre Sighișoara căci în ceea ce ne privește tu știi doar că acum ne bucurăm de o perioadă frumoasă și anume în sensul că acum putem din nou să ne plimbăm pe alei etc. Aici în Valchid noi suntem, în general sănătoși. Mama a zăcut la pat câteva zile din cauza unui guturai însoțit de febră dar acum se simte mai bine; iar tata de asemenea nu se simte foarte bine. Cu locuința suntem destul de strâmtorați pentru că partea dinainte a clădirii a fost demolată deja total însă în câteva zile se va începe a se zidi noua construcție. De Rusalii ai putea veni și tu la Sibiu căci totuși nu te afli la o distanță atât de mare.

Cu asta cred că ți-am scris tot ceea ce ar putea fi pentru tine de o oarecare importanță. Închei deci și aștept de la tine (pentru a fi nesimțit) următoarea scrisoare care să se întindă pe o întreagă coală și în care să binevoiești a scrie în detaliu toate cele de consemnat și despre preocupările tale. Noi toți îți transmitem salutări și te sărutăm. Rămas bun și rămân etc.

al tău frate credincios

Theodor Fabini

Original. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, Colecția de documente „Muzeul Sighișoara”, dosar nr. 3044, f. 13-14.

1844 octombrie 20. Valchid. Theodor Fabini către fratele său, Johann Fabini: îi scrie despre noutățile din Sighișoara, despre corpul profesoral al Gimnaziului din Sighișoara și despre prietenii lor comuni. Îi relatează despre participarea sa la ședințele Asociațiunii pentru cunoașterea Transilvaniei, ce s-a desfășurat la Sibiu. În ultima parte a scrisorii se află rândurile pe care Joseph Fabini le scrie fiului său, Johann.

Valchid, 20 octombrie

Noroc frate!

Nu este frumos din partea ta că nu mi-ai scris până acum deloc, căci totuși vei fi știind încă, că Sighișoara se află pe malul stâng al Târnavei, în timp ce eu n-am știut pe ce adresă să îți trimit scrisoarea; la fel de supărați pe tine, pentru că nu dai nici un semn de viață, sunt și prietenii tăi din Târgu Mureș. Scrisoarea ta datată 14 septembrie a sosit la Valchid și toți se bucură aflând că îți merge bine.

De când ne-ai părăsit, s-au petrecut unele schimbări la școală, în Sighișoara. Tata ți-a scris deja despre decesul tânărului domn Weiß; la scurt timp după aceea a decedat și preotul orașului, domnul Ewerth; însă cel mai mult ne-a întristat pe toți moartea fulgerătoare a adjunctului nostru Eduard Krauss. A murit la 11 iulie într-a 11 zi după ce a căzut la pat din cauza unei febre tifoide, el care a fost unul dintre cei mai robuști tineri. Datorită primelor două cazuri de deces și datorită pauzei pricinuite de alegerea episcopului, s-au produs mai multe rămânări în urmă în procesul de învățământ al școlii noastre.

La Saschiz a fost ales domnul Melas de la Brădeni, la Brădeni a fost ales domnul Binder de la Laslea iar la Laslea a fost ales domnul Gehann. S-au ocupat astfel trei posturi; după lungi insistențe Fr. Melas a acceptat în cele din urmă să preia clasa inferioară de real, totuși a plecat din nou la Jiberg în calitate de director, deja la sfârșitul anului școlar trecut. Efectivul profesoral este alcătuit în prezent din: domnii Gooß - director, Schuster – director adjunct și de asemenea predicator de luni, însă în așa fel că orele de predat claselor de fete, care erau asociate acestui post, au fost repartizate pastorului de la biserica din deal Göbel; apoi Deutsch în calitate de lector 1; Marienburg lector 2, Binder lector 3, Gotschling secundar, Gitschner terțiar, Czikeli cvartar. Domnii Mild și Schuller de la leproserie au devenit amândoi preoți parohi ai orașului, pe postul celui din urmă a venit Ungar. Wolff și Binder sunt ambii profesori la clasele de real.

Cu ocazia clasificărilor actuale au fost luate câteva măsuri aspre. Din clasa noastră, Zimmermann, Doerr și Melzer vor repeta după vacanța de toamnă, primul 6, al doilea 4 și ultimul 3 materii. Iată un episod drăguț despre ultimii doi. Supărați de rezultatul clasificării, ei au plecat din Sighișoara după vacanța din timpul recoltei de toamnă – Dörr fără știrea părinților săi – și în timp ce au pretins că se duc la Maria Brunn, au mers numai până la Brașov unde au petrecut câteva zile fără griji apoi s-au întors și au făcut o vizită la miezul nopții locatarilor căminului școlii, au mobilizat coriștii pentru a organiza două serenade în oraș iar apoi au plecat mai departe în aceeași noapte, ajungând în cele din urmă la Bistrița cu hotărârea de a-și încheia studiile acolo; au fost readuși la Sighișoara după ce au lipsit 4 săptămâni. Dar ajunge atât despre Sighișoara.

Dintre foștii tăi colegi se mai află încă patru în Târgu Mureș. Kaufmann și Schuster (Schafft) au plecat la începutul semestrului trecut la Leipzig iar Schuster (Schiebitz) la Schemnitz pentru a studia silvicultura. Mätz a fost încercat de o febră

* Lectori erau numiți pastorii, în general tineri, care predau în școlile gimnaziale evanghelice. Posedau calificare inferioară celei deținute de către profesorii titulari

îndărătnică care l-a chinuit aproape un sfert de an, și nu știu dacă în prezent l-a părăsit.

Am fost și eu în Sibiu la trecuta întrunire a „Asociației”. Am coborât împreună cu Sternheim și Häner în valea Oltului, prin Făgăraș până la Sibiu; această regiune a Oltului este extraordinar de frumoasă. Odată sosiți în Sibiu am fost conduși la o casă special închiriată pentru această ocazie de către studenții de acolo, unde ne-am întâlnit, noi, studenții sosiți din toate regiunile. În aceeași casă s-a mâncat la o masă permanent pusă, și s-a dormit pe saltele din paie și perne, care au fost procurate din depozitele cazarmii. Numărul total al studenților externi a depășit cifra de 60. Am avut într-adevăr o viață variată, peste zi au fost vizitate atracțiile orașului, galeria de artă ș.a. iar seara s-a mers la teatru unde se juca atunci printre altele, „Studentul bătrân”. Per ansamblu sibienii au fost foarte de treabă. Anul acesta, un număr de 23 de studenți au susținut examenul „Rigorosum”⁷⁷.

Toamna aceasta este blândă, strugurii au fost dulci însă rodul nu a fost îmbelșugat. Vinul va fi cam de calitatea celei din 1839. În prezent nu sunt noutăți. Culesul viilor este în mare măsură deja pe sfârșite la noi. Precum tu vei fi știind deja, Joseph a devenit sergent-major de la 1 august, iar în ultima lui scrisoare și-a exprimat speranța că în curând va deveni ofițer. Scia în aceiași scrisoare că a fost vizitat de Abert, Schlosser și Fritsch, ocazie cu care bătrânul sergent-major a plâns ca un copil. Acasă nu s-a produs nici o schimbare, și în prezent ne bucurăm cu toți de o sănătate stabilă. Vărul nostru Hans din Mediaș, care a absolvit cu bine, urma să plece la Pesta împreună cu Schwitz și Barwerth Fritz pentru a studia medicina însă a fost împiedicat de boală, astfel că se află încă acasă. Nu vreau însă să îți provoc oboseală nici ție și nici mie, așa că voi încheia. Rămâi cu bine, te salută toți și în special fratele tău credincios,

Theodor Fabini, m.p.

Dragă Johann

Ți-am scris din Sibiu unde m-am aflat luna trecută cu ocazia întrunirii ședinței consistoriului superior și sper că vei fi primit scrisoarea mea. De la reîntoarcerea mea, am fost ocupați cu construcția camerei din față, care acum este într-adevăr gata așa încât am mobilat-o și eu m-am instalat din nou în camera mea de studiu. Înștiințarea ta din ultima scrisoare cum că ești determinat să vorbești franțuzește cu persoana nou sosită din Geneva m-a bucurat foarte mult precum și știrea că ai făcut cunoștință cu universitari berlinezi și că ai păstrat și păstrezi în continuare relațiile cu ei. Din ambele situații poți avea de învățat. În ceea ce privește vorbitul în limba franceză, să nu te inhibi nici chiar atunci când comiți greșeli. Iar de la berlinezi poți să însușești o pronunție corectă căci, din păcate, modul nostru de articulare a limbii germane conține multe greșeli și ea sună straniu, uneori, pentru un german neaoș. Cum avansezi cu limba maghiară? Și aceasta trebuie să o exersezi cu sârguință și să o vorbești oriunde ți se oferă ocazia. Pentru mine a fost foarte deprimantă vestea că domnul Joseph von Zeyk suferă de o gravă boală de laringită. Să sperăm că acum se află în afara oricărui pericol și că se află pe calea însănătoșirii grabnice. Să îi transmiți că grava lui îmbolnăvire m-a îngrijorat foarte tare și că îi doresc din inimă restabilire deplină și cât mai grabnică. Am comandat „Călăuza lui Scheidler în studiile academice” și imediat ce o voi primi mă voi strădui să ți-o mijlocesc.

⁷⁷ Examen rigorosum (lb. latină) – semnifica examenul de absolvire a unei forme de învățământ superior, în urma căreia se obținea un grad științific.

Veți petrece iarna din nou la Cluj? Dacă da, atunci cu permisiunea domnului baron să audiezi niște cursuri de drept în limba maghiară la vreun Colegiu. Despre situația de acasă ți-a scris Theodor de aceea rămas bun de la al tău tată leal,
Joseph Fabini m.p.

Valchid, la 20 octombrie 1844

Original. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, Colecția de documente „Muzeul Sighișoara”, dosar nr. 3044, f. 15-16.

10.

1845 ianuarie 18. Sighișoara. Theodor Fabini către Johann Fabini, fratele său: îi transmite știri despre foștii săi colegi, despre balurile din Sighișoara și despre noutățile de acasă. Îl roagă să îi transmită și el știri.

Sighișoara 18 ianuarie 1845

Dragă frate!

Ți-aș fi scris cu plăcere mai degrabă dacă nu aș fi fost adesea atât de ocupat încât în unele zile nu aveam nici o oră liberă de dimineață până seara. Și asta din cauză că în prezent trebuie să frecventăm un curs de maghiară predat de Gull, iar pe lângă cele 6 ore de curs zilnice iau și două ore de lecții particulare, dintre care una o frecventează zilnic și Ed. Weiß cel mic la mine. Așa că nu m-am putut hotărî până acum ca puținul timp liber să îl dedic scrierii de scrisori. Însă acum m-am mobilizat. Dintre adresele pe care m-ai rugat să le procur îți pot transmite numai două. Wilhelm și Ludwig Melas locuiesc împreună la aceiași gazdă, adresa lor este: Ebáát (sic!) sau mai bine Spinarea cânelui, în casa Szatmáry. Berwerth nu se mai află în Leipzig ci în Berlin; adresa lui am obținut-o prin intermediul surorii lui, Minni, și este „în dosul bisericii catolice nr. 2, a doua intrare la scări, din spate” în Berlin; de la Berwerth poți afla probabil informații atât despre viața din Leipzig cât și despre cea din Berlin, căci el a stat un an în Leipzig. Nu cunosc adresa lui Fritsch căci de curând a părăsit Viena și s-a dus la Praga în Boemia pentru a petrece anul acesta acolo.

În ceea ce privește viața noastră de aici nu pot să-ți povestesc prea multe deoarece ea este foarte monotonă, monotonie care acum pe durata carnavalului suferă o mică întrerupere. Au avut loc două baluri nobile, la ultima am fost și noi, circa 25 de studenți, iar balul a fost chiar frumos. În curând vor mai fi două baluri; pe lângă acestea sunt și balurile asociațiilor de muzică dar care, de obicei, sunt aglomerate. Tu mergi la baluri? La voi, ele trebuie fie foarte strălucitoare căci și acolo se vor fi evidențiind domnii magnafi.

În urmă cu 8 zile am fost la o nuntă la Seleuș, vei fi ghicit cu ușurință la a cui. Și anume am fost la nunta fostului meu coleg de locuință Andreas Menning unde am petrecut foarte plăcut, din păcate însă nu am putut să zăbovim prea mult acolo căci altfel am fi întârziat la cursuri. Ditz și-a luat o fată din satul lui, care are o înfățișare de copil foarte cuminte și care posedă singură două moșii și două case, astfel că el și-a sporit cu mult gospodăria. Crestels ne-a adus în urmă cu câteva zile știrea de la Mediaș – unde a fost la un bal – că fratele nostru Joseph a devenit în sfârșit locotenent* însă de acasă nu am primit nici o știre în legătură cu aceasta, așa că nu este deloc sigur că ar fi adevărat deși îmi doresc din inimă. Crestels afirmă că știrea

* Însemnare ulterioară pe marginea scrisorii, cu creionul: „nu este adevărat”.

provine de la domnul unchiul nostru, Friedrich Fabini negustorul. Vei afla în curând și de acasă dacă știrea este adevărată, lucru de care eu nu mă îndoiesc.

Deoarece ți-am scris tot ceea ce am crezut că te poate interesa întrucâtva, voi încheia acum. Te rog însă să îmi scrii din nou curând căci tu găsești mai multe subiecte decât eu, tu poți să îmi relatezi măcar despre locurile remarcabile ale orașului, despre case, fabrici ș.a.m.d. Am uitat să-ți pun o întrebare: ce mai face Ehrman (sic!) Ditz al nostru? Aici nimeni nu știe nimic despre el. Îi transmit salutări lui precum și vărului nostru Fritz Fabini. Rămâi cu bine și primește salutul cald al fratelui tău credincios,

Theodor Fabini

student

N.B.

În Valchid sunt cu toții pe deplin sănătoși. Domnului unchi din Daia i-a paralizat un picior în urma unui abces. Fiul său Misch a suportat o boală de lungă durată în urma căreia și-a pierdut părul din cap în totalitate, și poartă acum o perucă.

Original. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, Colecția de documente „Muzeul Sighișoara”, dosar nr. 3044, f. 17.

11.

1,1845 februarie 23. Sighișoara. Theodor Fabini către Josepha Fabini, mama sa: ia la cunoștință știrea că tatăl său a fost repartizat la o parohie mai mare (Richiș). Se oferă să meargă acasă pentru a fi de ajutor în acțiunea de mutare la noua reședință.

Sighișoara, 23 februarie 1845

Dragă mamă!

Am căpătat scrisoarea ta prin intermediul lui Schulleri și am primit cu bucurie vestea că tata a fost promovat la o parohie mai bună, ceea ce îi va permite întrucâtva să ne susțină mai ușor. Eu m-am obișnuit foarte tare cu casa de la Valchid așa încât firește, mă gândesc cu durere că va trebui să o părăsesc, pentru că în cei 15 ani scurși am îndrăgit-o. Totuși m-aș bucura cel mai mult dacă de acum grijile lui tata s-ar împuțina. Și vouă vă va fi greu: va trebui să lăsați în urmă tot ceea ce prin osteneala și prin munca mâinilor voastre a căpătat o înfățișare atât de familiară.

Astăzi am vorbit cu domnul unchi Fabini și am primit de la el banii pe care ni i-a trimis tata. Cu scumpa doamnă Mätz nu am putut vorbi din cauză că astăzi a plecat la Saschiz pentru a fi prezentă la înmormântarea lui Melas Pitz, care a decedat după o grea suferință. Însă îndată ce se va întoarce, mă voi duce la ea pentru ca apoi să te pot înștiința despre cele necesare. Ea a avut intenția de a te vizita astăzi însă a intervenit acest obstacol; probabil că va merge după aceea la Valchid. Transportarea dincolo a lucrurilor și schimbarea reședinței vă va da mult de lucru și eu nu pot decât să vă doresc să rămâneți sănătoși în urma acestor frământări. Aș dori să vă ajut cu plăcere mai ales că totul este lăsat în nădejdea voastră. Așa că ați putea trimite după mine cu cel puțin 8 zile înainte de vacanță, căci domnul director îmi va trece cu vederea aceste 8 zile cu siguranță, și oricum nu voi pierde mult, în schimb voi putea contribui la ușurarea voastră cu micul meu ajutor. Noi ne bucurăm de sănătate stabilă; cu cea mai

caldă urare ca aceeași situație să existe și în cazul vostru, rămân al vostru fiu ascultător,

Theodor Fabini m.p.

Original. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, Colecția de documente „Muzeul Sighișoara”, dosar nr. 3044, f. 18.

12.

1846 februarie 8. Sibiu. Theodor Fabini către Johann Fabini, fratele său, student în Halle. Îi scrie despre: încheierea examenelor semestriale la Academia de Drept din Sibiu, unde Theodor era student; despre evenimente de pe pământul săsesc precum alegerea în funcție a Comesului sașilor sau problema imigranților germani din Württemberg; despre preocupările sale în domeniul gimnasticii și al cântărilor; despre noutățile din Sighișoara și de la Gimnaziul sighișorean.

Sibiu, la 8 februarie 1846

Noroc frate!

Am primit scrisoarea ta din 23 decembrie și ea mi-a produs o asemenea bucurie cum numai o scrisoare de la un frate o poate oferi. Însă bucuria mea a fost dublată de situația ce rezultă din scrisoare cum că îți merge bine și că ești mulțumit cu starea ta, și de faptul că prin aceasta am aflat câteva lucruri interesante cel puțin pentru mine, despre viața studentască germană. Tu te-ai așteptat probabil la un răspuns mai rapid însă acest lucru nu mi-a fost posibil deoarece au trecut abia 8 zile de când am scăpat cu bine de riguroasele examene semestriale, așa încât nici acum nu mi-am revenit după efortul istovitor al studiului.

Pentru mine, în mod special, au fost zile grele pe care în Sighișoara nu le-am trăit, cu siguranță, niciodată, deoarece în 14 zile – cât am zăcut bolnav la Richiș după cele 10 zile de vacanță – am rămas atât de în urmă cu lecțiile încât după ce m-am întors la Sibiu mă întrebam disperat dacă voi reuși vreodată să recuperez. Căci nu este o bagatelă recuperarea lecțiilor ținând cont de masa mare a materiei – recuperare care se face cu fiecare profesor în parte, care dă și calificative, în consultații private– și în același timp a se ține pasul cu ceilalți studenți. Aceste zile grele au trecut însă cu bine și am obținut, în ciuda clasificărilor severe, calificativul „eminent” cu excepția a două materii. Publicul care a asistat la examene a fost alcătuit din persoane foarte însemnate, căci pe lângă întregul consistoriu superior, a fost prezentă și Convenția națională și ai săi deputați din deputăția executivă. Tata s-a aflat de asemenea la Sibiu timp de 14 zile în calitate de membru al Consistoriului superior, și a plecat spre casă abia în urmă cu trei zile. Mi-a cerut scrisoarea pe care mi-ai scris-o pentru a se uita la data expedierii, însă a citit-o toată, ceea ce mie nu mi-a convenit, din cauza istorioarei despre Leipzig; totuși nu a făcut nici o remarcă în legătură cu acel conținut și a citit cu atenție specială doar acel fragment al scrisorii care se referea la studii.

Ultima scrisoare pe care ai expediat-o acasă am citit-o și eu aici în Sibiu, deoarece mama i-a trimis-o lui tata aici. Din accentul tău critic cu referire la decăderea vieții studentești de acolo ș.a.m.d. am sesizat că nu îți mai place la Halle. În ciuda acestui inconvenient, situația ta este totuși de invidiat în comparație cu împrejurările de aici, căci situația noastră cu obiceiul repetărilor săptămânale, cu practica scrierii obligatorii pe caiete și cu examenele prea aspre, este mai grea decât cea a gimnaziștilor noștri. Singura noastră consolare este că acești doi ani nu vor dura etern și în timp ce voi petreceți fără plăcere frumoasele timpuri și vedeți cu durere apropiindu-se ziua care vă va îndepărta de iubita Germanie, țara libertății și a luminării

culturale, noi ne bucurăm anticipat de momentul care ne va elibera din aceste lanțuri strâmte. Totuși despre asta, atât.

În prezent un subiect de cea mai mare importanță pentru relațiile săsești, și anume alegerea comesului preocupă sufletul fiecărui sas cu sentimente patriotice. Printr-un rescript imperial a fost confirmat dreptul poporului săsesc de a-și alege comesul, cu observația ca acest obicei să fie exersat prin modalitatea aflată în uz până acum. Ca urmare ieri, 7 februarie, au fost aleși 6 candidați din fiecare din cele 11 jurisdicții săsești. Acești candidați se trimit acum de către deputații Confluxului comunității jurate a Sibiului, care alege 3 dintre ei și îi expediază la Curte, care la rândul ei va desemna pe unul dintre ei pentru această funcție. Deoarece ocuparea acestui post este un subiect de cea mai mare importanță pentru națiunea săsească în vremurile agitate din prezent, nu au lipsit din gazetele noastre acele articole prin care se recomandă sașilor să dea atenție deosebită acestor alegeri. Merită a fi menționat în acest sens, îndeosebi, un articol al pastorului Roth^{*} din Nemșa în care atrage atenția ca sașii, și în special comunitatea sibiană, să fie atenți la alegerea candidaților lor, să observe dacă aceștia au demonstrat că sunt prieteni adevărați ai poporului lor de la începuturi sau numai în ultimul timp; apoi în evaluarea candidatului să țină seama de principiul național, să nu îl aprecieze pe respectivul candidat după faptul că el ar fi agreat de maghiari și secui, ci după faptul că este prețuit de sași; să opteze să voteze ca și cum fiecare dintre cei trei candidați ar fi la fel de demn pentru a ocupa acest post, cu alte cuvinte ca și cum primul ar valora 1 florin, al doilea 20 de groși, al treilea 60 de creițari ș.a.m.d. Ca semn de recunoștință față de Majestatea Sa, pentru că a confirmat dreptul de alegere al comesului, în seara de 6 februarie s-a "iluminat" pe întregul teritoriu al pământului săsesc. De am avea noroc de un comes de care are trebuință starea noastră destul de decăzută!

Totuși lăudabil este că în prezent se remarcă străduința sașilor de a redresa situația. Ca dovadă amintesc înființarea Academiei de drept din Sibiu, prin intermediul căreia se vrea formarea unor juriști capabili; se vorbește tot mai mult chiar despre un examen de stat propriu-zis, pe care ei să o susțină la absolvire, și mi-e teamă că până vom absolvi noi facultatea acest examen se va fi introdus. Dar și pe viitorii teologi îi așteaptă astfel de lucruri plăcute deoarece în ședința Consistoriului superior, care tocmai a avut loc, s-a hotărât că fiecare teolog, absolvent al universității, trebuie să susțină înainte de a fi angajat, un examen sever din materiile dinainte stabilite, înaintea membrilor Consistoriului superior, alături de care vor fi prezenți și doi directori ai altor două gimnazii. Probabil că tu te vei număra printre primii care vor trebui să susțină acest examen.

De asemenea o comisie alcătuită din clerici și din mireni a fost însărcinată să redacteze un normativ îmbunătățit privind alegerea preoților sași, care sarcină a fost îndeplinită, iar noul normativ a fost apoi examinat și corectat de către Consistoriul superior. Aceste realizări sunt mărturii ale strădaniilor pe care națiunea săsească le face cerințelor spiritului vremii și pentru a se smulge din inerție. Mai devreme s-a discutat mult despre iminenta dietă, iar deputația executivă care este ocupată cu pregătirea lucrărilor dietei se află întrunită deja de două săptămâni la Sibiu; totuși în prezent nu se mai vorbește nimic despre dietă și încă nu se știe dacă și când se va întruni.

* Stephan Ludwig Roth.

** Obicei sau regulă de iluminare a ferestrelor dinspre domeniul public cu ocazia unor evenimente publice sau politice deosebite.

În ceea ce privește imigrarea de la Württemberg în Transilvania, mie mi se pare că s-a procedat puțin pripit pentru că aici nu s-au făcut toate demersurile necesare ca ei să poată fi găzduiți cumsecade. Astfel există câteva familii demoralizate și stăpânite de incertitudine cărora trebuie să li se poarte de grijă pe mai departe, din câte am auzit, la Mediaș.

În ceea ce privește momentele noastre de petreceri și distracții, sunt foarte puține de spus: prezentarea spectacolelor de teatru a încetat deja de la sfârșitul lunii octombrie din motiv că clădirea nu poate fi încălzită, și ele vor fi reluate abia în luna mai. Nici concerte publice nu au loc iarna și așa ne rămân ca aproape unică distracție ședințele de gimnastică care, din păcate, se țin numai de două ori pe săptămână. Însă și această formă de recreere a suferit considerabil, din cauza îmbolnăvirii lui Badewitz, boală care a durat mai multe săptămâni; acum vine din nou pe terenul de gimnastică așa că atmosfera s-a reînsuflețit. Ea lipsește cu desăvârșire de la întrunirile camaraderesti, mai mari sau mai mici, ale studenților de la facultate, ceea ce reprezintă cusurul relațiilor noastre; această situație derivă probabil din faptul că, în urma examenelor dure ș.a.m.d., caracterul multora este influențată în mod negativ, căci cei mai mulți nu studiază cu atât sârg dintr-un imbold sincer, ci mânați de miza calificativului maxim „eminent”, fapt care poate fi dedus din situația că unii, atunci când nu obțin calificativul „eminent” la fiecare obiect de studiu așa cum probabil au sperat, strigă ca din gură de șarpe cu indignare, așa cum s-a întâmplat și cu ocazia recentelor examene.

Multe momente de destindere îmi oferă societatea corală bărbătească din Sibiu, către care de asemenea m-am îndreptat în noiembrie; chiar dacă ea se întrunește săptămânal o singură dată într-o cameră alăturată sălii de baluri, cele câteva ore care se petrec acolo sunt foarte plăcute deoarece ele sunt condimentate cu cânturi și cu conversații colocviale. Societatea este una închisă și este alcătuită până în prezent doar din 25 de membri; se interpretează melodii pe 4 voci și deoarece fiecare membru trebuie să știe a cânta, adică fiecare participă la cântări, rezultă un cor bărbătesc viguros. Cu excepția mea, de la facultate participă doar încă doi.

Despre carnavalul local nu pot să îți comunic din păcate nimic – cu toate că s-au ținut destule baluri – pentru că până în prezent nu m-am dus la nici un bal și mă voi duce, în general, rar; căci nu resimt un imbold special în acest sens.

Sighișorenii vizează cu toată seriozitatea – nu știu dacă din patriotism sau din alte motive – sporirea numărului de locuitori; căci conform celor mai proaspete știri vor exista o mulțime de căsătorii, astfel că declarațiile canonice de credință reciprocă pe care perechile ce se cunună le rostesc în fața parohului orașului, vor răpi o parte importantă din timpul alocat predicii acestuia. Vreau să-ți enumăr câteva dintre căsătoriile ce se vor încheia în curând și care ar putea să prezinte interes și pentru tine. Binder (Kugler) o ia de soție pe Katinka, Alesi pe mezina familiei Weisskircher, farmacistul Schuster pe Wagner Thesi, și foarte recent s-a anunțat mariajul dintre Teutsch, cel care se ocupă cu firma Bapt. Misselbaecher, și Marienburg Jeti din Sebeș. Poate nu sunt trecute încă 14 zile de când am aflat că Teutsch a călătorit împreună cu Marienburg la Sebeș și am băgat de seamă curând despre ce este vorba căci tocmai în acea vreme pleca diligența din Sighișoara, și aici nu se fac călătorii de plăcere către Sebeș. Și iată că nu ne-am înșelat. Dumnezeu să le dea fericire la toți!

Știri mai detaliate despre învățământul public din Sighișoara nu am, știu doar atât că atmosfera sub directoratul lui Schuster este până în prezent suportabilă deoarece acesta a adoptat o fire total opusă celei de până acum. Rămâne de văzut dacă această schimbare va fi de durată. În ceea ce îi privește pe nou angajații profesori Berverth și Stürzer, am auzit că, conduita lor este radical contrară cu ceea ce se aștepta de la ei. Stürzer este mai apropiat de elevii săi decât Berverth. Rămâne de văzut cât timp își va mai păstra școala sighișoreană buna reputație din trecut, însă ceea ce se poate prevedea aproape cu siguranță, este faptul că starea înfloritoare pe care a cunoscut-o

sub ultimii 3 directori nu se va menține mult timp deoarece profesorii sunt cu toții foarte tineri și vor putea deveni probabil doar cu timpul profesori destoinici. Totuși bărbați precum Schuller, Gooß etc nu vor apărea curând.

Mätz și-a scuturat praful de pe picioare și a întors spatele iubitei facultăți, deja în noiembrie, deoarece, după cum zicea, în Târgu Mureș nu se mai dă concediu ca înainte; ceea ce este probabil doar un pretext, pentru că am aflat ulterior de la alți canceliști că legile nu au devenit mai aspre și că din Târgu Mureș se poate lipsi la fel de bine ca și înainte.

Ce mai fac ceilalți compatrioți în Leipzig, Toel, Naso, Lotz și compania, le place viața de acolo? Noi n-am primit încă nici un rând de la ei, căci am considerat potrivit să pretindem ca să ne scrie ei mai întâi, deoarece ei trebuie să trimită scrisoare simplu, pe adresa Academiei de drept, în timp ce noi chiar de am vrea să le scriem, nu cunoaștem adresa nici unuia. Așadar fii drăguț și spune-le să lase deoparte indolența de până acum, și să ne onoreze pe cât de repede cu putință cu o scrisoare. Ce mai fac Emanuel și Petz, salută-i din partea mea și transmite-le vestea rea în legătură cu examenul care va trebui susținut în locul dizertației. Din câte îl cunosc pe Emanuel, acesta se va fi arătat mai interesat de halbele de bere decât de caietele de notițe.

Mi-ai scris în scrisoarea ta că la Halle se găsesc niște capete de pipă foarte frumoase; ai putea să îmi trimiți una simplă, albă – care trebuie să fie foarte scumpă – prin intermediul unui transilvănean din rândul aceluia care vin înapoi în curând; știu însă foarte bine că acolo nu aveți și nu puteți avea, în general, bani din abundență. Binder cel mic din Mediaș s-a întors din Viena și frecventează în prezent facultatea aici, însă are intenția ca după scurgerea acestui semestru, să se reîntoarcă acolo și să meargă la „Josephinum”.

Totuși trebuie să închei acum, dar înainte, te rog să nu consideri că prin această scrisoare pe care mi-ai scris-o ți-ai îndeplinit obligația de frate pentru o lungă perioadă de timp, căci eu aștept de la tine, curând, o nouă scrisoare, pentru că nici nu îți poți imagina cât de mult mă interesează aceste scrisori care îmi oferă o imagine despre viața studentescă germană.

În Richiș sunt toți sănătoși și locuiesc acum mai comod, de când vechea preoteasă a plecat. Rămâi cu bine și multe salutări ție și tuturor compatrioților dragi, de la fratele tău

Theodor Fabini m.p.
student în drept

Original. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, Colecția de documente „Muzeul Sighișoara”, dosar nr. 3044, f. 19-20.

13.

1846 noiembrie 15. Sibiu. Theodor Fabini către Johann Fabini, fratele său, aflat la Berlin: îl informează despre decurgerea ședințelor dietale și despre ocuparea posturilor de conducere la nivelul Transilvaniei. Îi scrie despre noutățile din Sighișoara și despre faptul că prietenul lor Müller, aflat la Leipzig, l-a informat că acolo studiază 19 studenți sași.

Sibiu, la 15 noiembrie 1846

Bună dimineața Hans!

Îndeplinesc din nou o obligație plăcută, când îți scriu din însărcinarea tatei. Scrierea scrisorii în sine nu îmi produce nicio plăcere, și cu atât mai puțin gândul insistent că tu te vei bucura de această scrisoare, cu siguranță, pentru faptul că ea este însoțită de câțiva gologani, cu alte cuvinte, primești odată cu scrisoarea 100 fl. monedă convențională, pentru a căror cheltuire îți doresc un sincer „noroc bun!”. Scrisoarea ta din - am uitat data, căci scrisoarea a rămas la Richiș, unde am găsit-o când am fost în vacanța din perioada culesului viilor – m-a bucurat căci constat că te gândești totuși și la mine, uneori.

În ceea ce privește viața mea de aici, nu sunt prea multe de spus căci, în general, fac aceleași lucruri, împărțindu-mi timpul între colegiu și toceala de acasă, între recapitulările săptămânale, gimnastică, scrimă (am început de abia de 8 zile și ținem zilnic câte 3 ore) și cârciumă, ceea ce în ultima perioadă s-a întâmplat mai des din cauză că de 10 zile zăbovește în Sibiu un student german, Kühlbrandt, din Holstein, pe care tu l-ai cunoscut, de altfel în Leipzig și care va pleca probabil peste câteva zile spre Brașov, de unde vrea să pornească să străbată Orientul și anume Țara Românească și Turcia până la Constantinopol, iar de acolo să treacă în Italia. Am făcut cunoștință cu el din prima zi a prezenței lui aici și cu timpul ne-am familiarizat unul cu altul, deoarece a înnoptat adesea la mine; deunăzi m-a rugat să îți transmit salutările lui. Schafft junior se află de asemenea în Sibiu, astfel că am petrecut împreună în mod plăcut câteva ore. Acesta din urmă va împărți cu mine aceeași casă și aceeași masă, de la începutul lunii următoare.

În privința dezbaterilor dietale de până acum s-au petrecut puține fapte însemnate deoarece înainte de apelul nominal au apărut divergențe în cadrul dietei, vizavi de oportunitatea ca lista membrilor dietei să fie citită sau nu. Unii au voit apoi să se consemneze protestul împotriva faptului că guvernul ar fi numit un număr prea mare de regaliști. Unii au voit să mute modalitatea de alegere a comesului națiuni săsești în aria de competență a dezbaterii dietale, urmărind ca acest act să fie reglementat printr-un articol de lege dietal. Profesorul Zimmermann a comentat într-un discurs clasic toate acele subiecte de așa manieră, încât nici unul dintre deputații maghiari nu s-au încumetat să îl combată. Astfel că în timpul discursului său, opozanții cei mai înverșunați se scărpinau perplecși pe după urechi. Iar când un deputat sas, Conrad Schmidt avocat în Sibiu, afirmă în sala dietei în legătură cu chestiunea comesului, că stările nu au avut niciodată competența să aleagă comesul, și că această treabă nu îi privește dar că totuși printr-o lege s-ar putea stabili și această competență, atunci eu protestez împotriva acestei atitudini. Ea dovedește că printre deputații noștri actuali există un număr suficient care este de altă concepție decât marea majoritate a deputaților noștri de dinainte.

Cel mai important rezultat al dezbaterilor dietale de până acum sunt candidaturile pentru posturile devenite vacante: cel de cancelar aulic, cel de tezaurar, cel de președinte al oficiului financiar provincial, două posturi de consilieri guberniali și două posturi de proto-notari. Dintre acestea, sașilor le va reveni numai un post de consilier gubernial în timp ce, după toate probabilitățile, Josika va fi ales în postul de cancelar iar contele Nemes sau Béldi în cel de tezaurar; deoarece politica maghiară a căutat cu mare prudență să evite situația ca domnii Bedeus sau Rosenfeld să își depună candidaturile pentru una dintre aceste posturi. Fostul consilier tezaurar Michael Conrad a candidat pentru postul de cancelar aulic, deși nu există nici o speranță ca el să devină cancelar; în schimb nu a candidat pentru postul de tezaurar cu toate că e o funcție inferioară primei, pentru că ungurilor le-a fost teamă că el ar putea fi desemnat ușor în acest post de către Curte, datorită destoiniciei sale recunoscute în acest domeniu. Postul de consilier gubernial o va obține, probabil, secretarul gubernial Gebbel.

În Sighișoara se produc o sumedenie de căsătorii: că Kugler s-a căsătorit și că după numai 6 luni de la nuntă, soția lui a născut, vei fi știind deja. Gitschner a luat-o pe fata lui Zimmermann de pe ulița Baier și s-a agitat cu câteva luni înainte. În urmă cu 8 zile a avut loc nunta lui Marienburg Josi cu Seiverth Leni. De asemenea, se căsătoresc ambele fiice ale comerciantului Orendi, cea mare îl ia pe Fabricius cel mic, iar cea mică pe Melchior; relația dintre moarte și spirit este destul de prosperă. Așa au rezultat aici căsătorii despre care nici nu s-a visat.

Totuși, cum îți place în Berlin, faci exerciții fizice cu sârg? Acestea sunt chestiuni care pe mine mă interesează într-o măsură deloc scăzută. Am primit de curând o scrisoare de la Müller în care mă anunță că la Leipzig se află în prezent 19 compatrioți.

În fine, rămâi cu bine și scrie-i curând fratelui tău,

Theodor Fabini m.p.

student în drept

N.B.

Pauza dietală începe la jumătatea lui octombrie și va dura probabil, până în decembrie.

N.B.

Acasă în Richiș sunt toți sănătoși.

Original. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, Colecția de documente „Muzeul Sighișoara”, dosar nr. 3044, f. 21-22.

14.

1847 martie 25. Sibiu. Theodor Fabini către Johann Fabini, fratele său, aflat la Berlin: îi scrie despre activitățile lui în domeniul gimnasticii, al cântului și a scrimei. Îi relatează o anecdotă politică avându-l ca protagonist pe avocatul sibian Conrad Schmidt, și îl informează despre situația sa din Sibiu.

Sibiu, 25 martie 1847

Noroc Hanz!

Tocmai m-am întors din Turnișor, de la un mic dejun, și m-am așezat pentru a-ți scrie. Am primit scrisoarea ta din 10 februarie și m-am bucurat când am aflat că nu îți merge chiar rău la Berlin. Ți-aș fi scris mai devreme dacă nu ar fi existat și aici diferite alte lucruri care îl pot împiedica pe cineva de la intenția de a scrie scrisori. Acum o fac totuși, cu atât mai bucuros cu cât scrisorii i se alătură gologani, ceea ce va suplini, probabil, caracterul anost al scrisorii mele. Viața mea cunoaște și unele plăceri, căci pe lângă studiu și scrierea caietelor, îmi ocup timpul cu gimnastica – în care fără a mă măguli, pot realiza cele mai multe probe, deși la săritură unele persoane mă depășesc – precum și cu scrima și cântul.

Se află aici de câteva săptămâni un anume Ronniger, un cântăreț faimos care are o grupă alcătuită dintr-un număr însemnat de eleve și doar 3 elevi, printre care mă număr și eu. Omul realizează ceva cu adevărat extraordinar și șederea lui aici va fi de un folos esențial pentru arta cântului. El vrea să dea un concert în Duminica Florilor cu toate elevele și cu toți elevii, care va fi, cu siguranță, un succes, spre satisfacția auditoriului; actualmente aproape în fiecare seară mă simt de minune cu ocazia

probelor care se țin pentru pregătirea acestui concert. Este regretabil însă că și în ceea ce îl privește pe acest om, vrea să se impună și să i se împotrivescă răutatea și invidia unei mari părți a publicului. Astfel a apărut deunăzi un articol în „Kronstädter Zeitung” din care reieșea în mod vădit ura și dușmănia ordinară a corespondentului, care caută prin toate mijloacele posibile să îl discrediteze pe Ronniger și vrea să anihileze concertul, prin amenințarea că va publica numele elevelor care vor să cânte în concert, și că va prezenta o recenzie critică a concertului. Din fericire însă, acest articol a produs un efect opus. Din păcate, gazetele noastre germane băștinașe nu au o bază solidă, cu atât mai mult cu cât ele rivalizează unele cu altele prin obiceiul, ca de pildă, redacției gazetei „Siebenbürgisches Wochenblatt” să-i sosească din Sibiu în mod obișnuit asemenea, foarte dorite, articole scandaloase, ceea ce dă motiv ulterior redacțiilor să se insulte reciproc; așa încât presa noastră autohtonă poate cel mult să îngrozească, dar nu să impună respect.

În ceea ce privește gimnastica, ne putem aștepta la un avânt considerabil al acesteia, când generația mai tânără, care acum se exersează cu zel, se va fi maturizat; deoarece în privința gimnaziștilor mai vârstnici, a devenit vizibil fenomenul atât de obișnuit la noi ca cineva să se arate interesat de o chestiune doar la început, iar cu timpul să devină tot mai indiferent și să se retragă complet, adesea din motive de comoditate. Altfel speranțele ce se nutresc, că existența școlii de gimnastică locală va fi treptat asigurată, sunt tot mai întemeiate, căci clubul local al Casei de economii a donat institutului de gimnastică, din venitul net realizat anul trecut, suma de 2.000 *florini monedă convențională*, și dorește ca prin contribuții anuale asemănătoare, să elibereze institutul de datorii. Că la Brașov se face gimnastică, vei fi aflat deja din gazetă; păcat însă că ei nu vor să condamne starea lucrurilor, când acolo se exersează sub conducerea lui Kühlbrandt care, el însuși, nu are idee despre gimnastică; ei s-au pripit probabil din cauză că au vrut ca printr-un început precipitat, să înlăture suspiciunile care mai persistă uneori în Brașov.

În ceea ce privește politica, ea face în prezent impresie slabă, și în această privință trebuie să îți indic numai „Kronstädter Zeitung”, din care ziar, îți vei da seama cel mai bine ce se discută în dietă. Să-ți povestesc o anecdotă remarcabilă pe care avocatul Schmidt a făcut-o în timpul unui discurs în dietă, susține el, în mod nepremeditat. Într-o anumită ședință, în care se dezbătea problema urbariului, a avut și el o intervenție, în mijlocul căreia, subit, toți au început să râdă. El privește în jurul său mirat și așteaptă să se potolească furtuna, după care își încheie cuvântarea. În loc de *Urbér* el a utilizat cuvântul *Urbör*^{*} și anume într-o asemenea conexiune încât sensul care s-a desprins a fost aceea că pielea stăpânilor de pământ să se prelucreze. Anecdote asemănătoare care îl au pe el drept exponent circulă în număr destul de mare. Este foarte probabil ca sibienii să îl piardă în curând, deoarece pleacă și el, în calitate de deputat, la Viena, și ar putea ușor rămâne acolo în calitate de consilier aulic; ceea ce nu ar fi, de fapt, o pierdere atât de mare, căci un bărbat destoinic ne este la fel de necesar acolo ca și aici. Speranța că în curând am putea avea o cale ferată în Transilvania, a sporit în mod însemnat odată cu chemarea lansată din Arad către sibieni și brașoveni, ca să trimită câte doi deputați pentru a discuta cu ei în această privință. Calea ferată ar putea traversa firesc, Sibiul către Brașov. Trebuie să sperăm tot ceea ce este mai bun.

Că Pepi se află aici în Sibiu probabil că vei fi aflat deja, dar n-ai aflat însă că eu locuiesc din octombrie deja, împreună cu Schuster (Junior), pe care tu îl vei fi cunoscând bine de la Leipzig. Prin intermediul lui, care este un băiat de treabă, am aflat foarte multe despre activitatea compatrioților în Leipzig. De la tata am primit recent o scrisoare în care îmi scrie că ei, în Richiş, sunt toți sănătoși, însă face

* *Urbariu* (lb. maghiară)

** *Piele de domn* (lb. maghiară).

cunoscut totodată că Joseph*** se află într-o stare bolnăvicioasă. Vei fi aflat deja că Stürzer s-a căsătorit. Trebuie totuși să închei. Deci rămâi cu bine. Salutări îți trimit Junior, și în special al tău frate,

Theodor Fabini

student în drept m.p.

N.B.

Cu ocazia următoare îți voi trimite 39 florini monedă convențională de la domnul pastor Meindt, ca să-i achiți restanța la Colegiu, însă nu am primit încă banii.

Original. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, Colecția de documente „Muzeul Sighișoara”, dosar nr. 3044, f. 23-24.

15.

<1847 aprilie>. **Sibiu.** Theodor Fabini către Johann Fabini, fratele său, aflat la Berlin: îl anunță că îi trimite banii alocați de tatăl lor. Îi relatează despre pasiunile lui din domeniul cântului și al gimnasticii. Îi scrie despre proiectele lui de viitor după absolvirea Academiei de drept din Sibiu.

Bună dimineața!

Nu s-au scurs încă 14 zile de când am predat la diligență suma de bani destinată ție, și iată că spre mirarea mea a sosit deja un transport proaspăt, fapt pentru care trebuie deja din nou să o remit expediturii, chestiune în care m-am calificat, firește, în acești doi ani, deoarece toți gologanii care au fost alocați pentru tine și pentru Joseph trec prin mâinile mele. Există totuși o mică diferență între „contractul” meu de expediție și cele practicate de alții, căci mie nu îmi revine nici un procent pentru osteneala remiterii etc. în schimb fiecare expediere mă costă cel puțin 54 de creștari monedă convențională. Totuși, ce nu se face de dragul unei cauze bune! Și de aceea fac cu plăcere acest sacrificiu, care este cu atât mai mare cu cât în această perioadă și mie mi s-au isprăvit gologanii; fantezia mea este ocazional atât de bogată încât îmi pot imagina foarte bine cu ce mină bucurioasă va privi fratele student, nu atât scrisoarea, pe cât noua alocație sosită din patrie. Mi se pare totuși neobișnuit că această alocație urmează atât de repede celei anterioare; probabil tata va vrea să se oprească acum pentru un timp mai lung.

Noi suntem deja în aprilie iar iunie nu este deci atât de departe; începe frumoasa perioadă a primăverii. Aceasta contribuie în mod însemnat la scurtarea timpului și va sosi pe în curând momentul când și eu voi fi eliberat din această situație, adeseori apăsătoare. Însă cu cât mă gândesc mai mult la acest moment cu atât mi se arată mai apropiată clipa în care voi fi constrâns să decid cărei profesii voi dori să îmi dedic activitatea viitoare. Până acum am trăit într-o inconștientă plăcută și mai trăiesc și acum la fel. Nu simt o predilecție specială pentru o anume profesiune, fiecare mi se pare la fel de onorabilă; de aceea m-am necăjit de fiecare dată când i-am auzit pe juriști criticându-i pe teologi și invers. Când mă gândesc totuși că viitorul jurist petrece 2 - 3 ani în Târgu Mureș (de care îmi este groază dinainte) iar teologul 2 ani în Germania îmi apare această deosebire prea puternică, și nu aș reflecta mult timp asupra unui schimb. Iar apoi să te lași întrebuințat total mai mulți ani precum o mașină

*** Cel mai mare dintre frații Fabini.

Într-o branșă imperială! Doar la simpla idee mă trec fiorii. Indiferent asupra căreia dintre ele mă voi hotărî, totuși cea mai arzătoare și neîncetată dorință a mea rămâne aceea să pot petrece în Germania chiar și un singur an și asta cât mai repede posibil, cel mai preferabil imediat după ce voi fi absolvit facultatea. Cu tata nu am schimbat încă nici o vorbă despre această treabă și îmi este teamă de primul dialog referitor la această chestiune.

Îți scriam în ultima scrisoare despre un concert pe care voia să îl organizeze profesorul de muzică Ronniger; acest lucru s-a întâmplat deja, iar concertul la care mi-am dat și eu concursul a avut un rezultat excelent. Cântul a devenit pasiunea mea și de dragul vocii mele nu am renunțat numai la a fuma tabac ci nu mai beau nici vin, nici bere și mă simt foarte bine așa chiar dacă din această cauză a trebuit să suport multe zeflemele din partea camarazilor mei. Gimnastica va fi reluată acum în aer liber și sper că va fi practică cu și mai mare râvnă.

După cum vei fi citit în ultima mea scrisoare, Peter Meyndt din Mediaș a renunțat la frecventarea Colegiului în anul de studiu 1841/2; prin urmare să achiți tu din cei alăturați 140 florini monedă convențională această datorie a lui în valoare de 25 de taleri la casieria universității și să soliciți să ți se elibereze chitanță. Este un semn foarte îmbucurător că compatrioții transilvăneni justifică încrederea care se pune în probitatea lor în Germania, prin faptul că își achită datoriile restante în mod corect, chiar și după trecerea anilor, contribuind esențial prin aceasta la sporirea bunului renume de care se bucură în orașele universitare; căci rămâne doar la aprecierea lui, și ține doar de sentimentul onoarei faptul de a vrea să plătească sau nu. Ce măsură de constrângere ar putea să utilizeze germanul împotriva lui, odată ce el s-ar afla în interiorul granițelor Transilvaniei?

Îmi scrii în următoarea ta scrisoare numele compatrioților brașoveni care studiază la Berlin? Se află și Günther printre ei, și cu ce se ocupă? Transmite-i salutări din partea mea!

Totuși trebuie să închei. Rămâi cu bine și bucură-te de viață căci aceste vremuri cu greu se vor întoarce și fii sigur că în unele clipe fericite te însoțește cu gândul al tău frate

Theodor Fabini m.p.
student la drept

Original. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, Colecția de documente „Muzeul Sighișoara”, dosar nr. 3044, f. 25-26.

16.

1847 iunie 26. Sibiu. Theodor Fabini către Johann Fabini, fratele său: îi scrie că a susținut ultimul examen de absolvire a Academiei de Drept și că urma să depună jurământul de cancelist la Cluj. Îi relatează despre o serbare sportivă și o chermesă specială ce au avut loc la Sibiu.

Sibiu, 26 iunie 1847

Bună dimineața!

Cum îți mai merge?, nu am mai citit de mult un rând scris de mână ta. Totuși eu nu iau foarte în tragic chestia cu răspunsul, căci știu chiar eu foarte bine cât de greu îmi vine și mie, câteodată, să scriu scrisori. După cum vei fi găsit, ai căpătat din nou ceva parale, pentru aceasta să-ți fie de bine și gândește-te la zicala „trăiește! Trăiești o singură oară”. Consideri probabil că sunt bine dispus; și eu cred că sunt: și de ce nu?

Astăzi mi-am susținut ultimul examen la facultate și am deja examenul de absolvire în mână, deci voi fi în curând cu adevărat propriul meu stăpân. Totuși mâine merg la Cluj împreună cu 7 camarazi de-ai mei pentru a depune jurământul, îngrozitor de lung, la Tabla Regească, și a ne întoarce în calitate de canceliști. Îți semnez aceasta desigur pentru ca atunci când îmi vei scrie o scrisoare și mi-o vei adresa, nu cumva să mă retrogradezi căci eu aș putea să îți consider gestul drept o crimă de les-majestate.

În 8 zile voi fi, apoi, la Richiș, unde, probabil, îmi voi petrece cele 4 luni ale vacanței. Vizavi de cuvântul crimă pe care l-am folosit, tocmai mi-am adus aminte că în Prusia va începe în curând vestitul „proces polonez” și regret că nu pot avea norocul de a fi prezent la dezbaterile acestui proces public. Acest proces ar putea fi pentru un jurist în devenire de o utilitate extraordinară. Ce-i drept, tu nu ești elev al lui Themis^{*} dar cu toate acestea nu vei omite ca ori de câte ori îți este posibil să vizitezi sălile tribunalului, să urmărești mersul dezbaterilor și să îți faci chiar și niște notițe.

Ieri s-a ținut aici o sărbătoare care pentru aceste ținuturi a fost ceva nou și anume o serbare sportivă și o chermesă organizate pe arena sportivă de aici. Importanța serbării a fost sporită în special de împrejurarea că, cu această ocazie, a avut loc de asemenea, o sfințire de drapel. Fete cu sentimente patriotice au confecționat, prin mijloace proprii, un drapel brodat, foarte drăguț, și l-au făcut cadou gimnaștilor, ceea ce dovedește un progres însemnat în concepția privind utilitatea gimnasticii. După aceea a avut loc o demonstrație de lupte, iar mai apoi de gimnastică, iar la urmă chiar o întrecere în gimnastică între câțiva băieți, la care câștigătorii au primit drept premiu cununa de lauri.

În timpul serii, deoarece serbarea a durat de după-amiaza de la ora 6 până la ora 10, grădina a fost luminată drăguț cu lampioane colorate, iar în încheiere a avut loc un excelent bal în sala mare de gimnastică, unde au putut participa gimnaștii, dar numai aceia care apăreau în ținuta albă și subțire de gimnast confecționată din pânză aspră. S-a dansat cu chef până către dimineață. O astfel de serbare este cu siguranță suficientă pentru împrejurările locale.

Totuși să închei căci mai am și altele de rezolvat. Noroc! și scrie-i curând fratelui tău,

Theodor Fabini m.p.

Original. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, Colecția de documente „Muzeul Sighișoara”, dosar nr. 3044, f. 27-28.

17.

1848 ianuarie 17. Târgu Mureș. Theodor Fabini către Joseph Fabini, tatăl său: îl informează că la Târgu Mureș se află 30 de canceliști sași. Relatează despre dificultățile întâmpinate în studiul dreptului în limbile latină și maghiară

Târgu Mureș, 17 ianuarie 1848

Dragă tată!

^{*} Themis – zeița dreptății în mitologia greacă. Atributele ei sunt balanța și cornul abundenței. Echivalentul ei în mitologia romană este Justitia.

Scrisoarea ta împreună cu panerul le-am primit în această dimineață; mulțumesc frumos mamei pentru alimentele trimise. Îți cade așa de bine când primești aici, unde te crezi așa de izolat, o scrisoare sau altceva de acasă. Începând cu luna ianuarie locuiesc împreună cu S. Simonis din Nocrich. Locuința noastră, deoarece este una dintre cele mai mari, a avut mult de suferit de pe urma încartuirii de când contingentul, mai însemnat, de canceliști sași, s-a apropiat. Ea nu este încă total liberă căci cazarea în condițiile unei concurențe mari, este o chestiune penibilă. Noi suntem acum în Târgu Mureș în total peste 30 de canceliști sași.

În ceea ce privește frecventarea cursurilor la Colegiu, trebuie să aștept până când perioada de examene, care va începe în curând, va trece și se va deschide noul semestru, în care se va preda procedura juridică ungară. Va fi bine dacă vom învăța cu avocații noștri până când vom deveni mai stăpâni pe cunoștințele de limbă maghiară; căci că este cam exagerat să ni se ceară să învățăm, de pe o zi pe alta, din latină cele 6-7 titluri din Werböczi pe care ni le-a predat, și apoi să le reproducem în limba maghiară; la fiecare curs se repetă mai întâi ceea ce s-a predat în ora anterioară.

În urmă cu trei săptămâni am avut de-a face mai multe zile la rând cu o măsea găunoasă încât din cauza ei nu am putut dormi noaptea. M-am dus la medicul de aici pentru a mi-o extrage, ocazie cu care am fost chinuit groaznic, căci abia după 3 eforturi eșuate a reușit puternicul bărbat să extragă măseaua. 8 zile m-a durut după aceea în mod neconținut maxilarul din care a fost extras dintele, însă acum s-a liniștit.

Săptămâna trecută am primit scrisoare de la Ludwig, datată 28 noiembrie, în care îmi răspunde la o scrisoare pe care i-am expediat-o cu ocazia iarmarocului de la Richiș. Scrisoarea a fost adresată inițial către Richiș însă ulterior, presupun că în Mediaș, în locul destinației Richiș a fost trecut Târgu Mureș. La fel s-a întâmplat cu o altă scrisoare pe care eu am primit-o din Sibiu, care este datată 25 noiembrie și care a ajuns la mine în urmă cu două zile. Aș fi curios să aflu unde zac atât timp asemenea scrisori.

Cum le merge celor doi quartani* din Sighișoara? Nu se duce, poate Pepi, în acest carnaval la Sighișoara sau la Mediaș? La voi este o parte bună pentru sănii? Aici a căzut un strat de zăpadă destul de gros. Iarmarocul local are în prezent puțini vizitatori. Mätz și Sternheim au sosit de scurtă vreme. Mätz are însă un abces dentar și vrea, din câte am aflat, să se întoarcă la Sighișoara.

Rămâneți cu bine, vă salută pe toți

al vostru fiu ascultător,

Theodor Fabini m.p.

Original. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, Colecția de documente „Muzeul Sighișoara”, dosar nr. 3044, f. 29-30.

18.

1848 februarie 22. Târgu Mureș. Theodor Fabini, cancelist la Curtea de Apel a Transilvaniei, către Joseph Fabini, tatăl său: îl informează despre metodele de învățare a limbii maghiare și despre colaborarea în acest sens cu profesorul de drept Dosa Elek. Își exprimă neîncrederea față de sentimentele multor canceliști mai vechi și își arată consternarea față de situațiile dificile și față de șicanele la care sunt supuși canceliștii sași. Afirmă că frecventează biblioteca contelui Teleki și relatează despre decurgerea concretă a unui proces tridual. Amintește despre acțiunea de recrutare militară și anunță că s-au comandat de la Sibiu aparate pentru practicarea gimnasticii.

* Quartaner – elev în clasa a patra medie în școlile germane.

Târgu Mureș, 22 februarie 1848

Dragă tată!

Am primit prin intermediul lui Simonis scrisoarea ta din 15 februarie, care a fost însoțită de un coș cu șunci și cârnați minunați și 20 fl. monedă convențională, pentru care îmi exprim față de voi cele mai fierbinți mulțumiri. În scrisoarea ta îmi adresezi mai multe întrebări în legătură cu limba maghiară și studiile de drept, la care vreau să-ți răspund pe larg. În ceea ce privește studiul limbii maghiare, deocamdată mă bazez aproape în totalitate numai pe citirea în particular – cu sârguință – a cărților maghiare care se vorbește la Curtea de Apel și pe răspunsurile pe care le dau avocaților noștri în această limbă. La acestea se mai adaugă faptul că de 2 zile frecventez Colegiul de aici, mai exact cursurile de drept ale profesorului Dozsa care îmi promet cel mai mult în privința exersării limbii maghiare. De altfel l-am rugat pe profesorul Dozsa ca la cursul de revocație, din care se predă săptămânal două, să mă solicite la răspuns, ceea ce el mi-a promis că va face.

În acest semestru el predă procedura juridică ungară, unde are un curs de peste 30 de file, pe care le expune destul de rapid, astfel că în decursul fiecărei ore parcurge mai mult de o coală de manuscris. Apoi cred că mă voi înțelege mai bine cu colegii decât cu canceliștii, deoarece la aceștia din urmă antipatia față de sași din considerente naționale pare că s-au extins foarte puternic, când diferențele naționale și religioase dintre tineri n-ar trebui să fie niciodată motiv de înstrăinare reciprocă. Cei mai mulți dintre cei de care cauți să te apropii răspund foarte scurt la întrebări ca și cum ar vrea să evite orice apropiere. Dacă găsești totuși unul mai vorbăreț și îl cunoști mai de aproape, constăți în curând că te-ai înșelat în privința lui, căci respectivul este un om imoral care caută să profite de noua cunoștință în propriul interes, deoarece el caută să atragă pe cineva într-o crâșmă unde să poată trăi pe gratis pe punga noii sale cunoștințe. Eu nu vreau să trag de aici concluzia că situația aceasta e valabilă pentru toți canceliștii, însă de obicei astfel de prime împrieteniri care demarează prost te deranjează, atunci când te vezi înșelat în așteptări.

Acea antipatie națională despre care vorbeam mai sus se face simțită într-o măsură deloc mai scăzută și în cancelarii unde ei îi „dăruiesc” în mod special pe sași cu sarcinile specifice cancelariei. Astfel, ei desemnează de obicei sași ca „ordinari” așa cum s-a întâmplat și săptămâna trecută, când în fiecare zi a fost desemnat câte un sas. „Ordinarul” trebuie să se anunțe în ziua corespunzătoare la judecător și să îl însoțească la ora 10, cu actele sub braț, la Tabla Regească, unde el trebuie să stea permanent îndărătul scaunului său, așteptând semnul său în cazul în care are să-i dea o sarcină de îndeplinit. După încheierea ședinței îl însoțește acasă pe secretarul-prim, unde apoi ia și prânzul.

În ultimul timp, în cancelaria noastră s-a introdus un regulament conform căruia aceia care vor să scape de sarcinile de cancelarie trebuie să achite o anumită penalizare. Și aici, ei caută să-l împovăreze pe sas cu slujbe pentru îndeplinirea cărora sunt necesare cunoștințe temeinice de limbă maghiară. Ei îl desemnează, de pildă, la slujba de lector; acesta are obligația de a citi fără greșală și deslușit la Tabla Regească timp de o jumătate de săptămână în fiecare zi acele procese pe care prim-secretarul său le discută, ceea ce pentru noi este o sarcină extrem de grea, căci avem de-a face adesea cu un scris indescifrabil. Dacă vrea vreunul să scape de această povară, trebuie să achite 1 fl. monedă convențională. Ei speră că sașii vor prefera, mai

* Birourile avocațiale unde se efectua practica juridică.

degrabă, să achite această penalizare decât să accepte a se umili în mod public prin incapacitatea de a citi, și în acest mod, lectorul numit în locul lui, să poată încasa acei bani. Prin această metodă vor ei să îi șicaneze. Este corect ca sașii, care sunt în inferioritate numerică, și în calitate de străini, să se comporte amabil, ceea ce ei și fac, însă cu toate acestea ei sunt adesea priviți de sus.

În ceea ce privește studiul dreptului, mi s-a oferit acum buna ocazie de a mă familiariza cu codurile de legi ungare, pentru că noi le parcurgem în parte la avocații noștri și în parte în cancelarie, ceea ce eu nu neglijez niciodată să fac. De asemenea, eu am început deja să copiez din codurile de legi, acele extrase care mi-au fost desemnate mie în scopul censurii, pentru ca cu ajutorul acestora să mă pot pregăti după putință în vacanță, prin studiu privat.

La bibliotecă^{...} am fost adesea și o voi frecventa și de acum încolo, în mod regulat. În prezent ne ocupăm, mai mulți împreună, să întocmim un catalog complet al conținutului tuturor fișelor de bibliotecă, sau mai exact, al temelor conținute în acestea, cu ajutorul indicilor conținute în cele mai multe dintre codice; căci nu se găsește nicăieri un catalog complet al conținutului tuturor codicelor.

Săptămâna trecută am avut la Curtea de Apel un extrem de interesant proces verbal sau tridual. A fost vorba de un cancelist al unui avocat care a fost pălmuit într-un local la un joc de cărți, motiv pentru care el a intentat proces^{...}. Specificul acestui tip de proces este acela că un asemenea proces demarează la Tabla Regească în termen de 3 zile și el trebuie încheiat cât de repede cu putință, de unde și denumirea lui de proces tridual. Se numește și proces verbal deoarece procedura este exclusiv orală. Fiecăruia dintre părți li se desemnează de obicei câte doi avocați iar după ce se dă citire Levatei începe procesul; la aceste tipuri de proces ai ocazia să auzi cum numai prin pledoariile elocvente ale unuia sau a altuia dintre avocați, cauza ia adesea o altă turnură decât te-ai fi așteptat. Pârâtul din acest caz a fost condamnat la o amendă de 42 fl. m.c., sumă pe care el a fost obligat să o achite imediat.

Cum vă mai merge? S-a încheiat la Richiș și în general în scaunul Mediaș, acțiunea de recrutare? Aici s-a răspândit zvonul cum că cu această ocazie la Sibiu s-ar fi produs sustrageri, fapt pentru care Guvernul a numit o comisie pentru a investiga cazul; de altfel însă, noi nu posedăm nici o știre mai sigură. Deci nu știm dacă întreaga poveste are vreun sâmbure de adevăr.

În ceea ce privește starea sănătății mele puteți fi liniștiți. Ceea ce am menționat în scrisoare în legătură cu aceasta și-a avut originea într-o diaree care m-a încercat de repetate ori, de unde am tras concluzia că ar fi vorba de un deranjament stomacal. Curând mi-am dat seama că vinovate de starea mea se făceau desele răceli ale pântecelui, deoarece adesea când ieșeam pe o vreme friguroasă nu-mi protejam pântecul cum se cuvine; de aceea, suferința mea se repeta mai multe zile la rând. Acum însă a trecut.

Probabil îi voi scrie chiar astăzi lui Badewitz la Sibiu ca să ne trimită aici cele câteva aparate de gimnastică pe care bistrițenii i le-au comandat, așa cum ne-a promis încă atunci când canceliștii sibieni au venit înapoi. Astfel vom putea efectua din când în când câte o repriză de mișcări sănătoase.

Rămâneți cu bine, vă salut și vă sărută de mii de ori, al vostru
fiu ascultător

Theodor Fabini m.p.

cancelist la Curtea de Apel

^{...} Este vorba de Biblioteca contelui Teleki.

^{...} Se face referire la procesul rezultat din conflictul în care au fost implicați cancelistul Ioan Oros alias Rusu, în calitate de reclamant, și tânărul avocat Jenei Jozsef jun., în calitate de pârât.

Original. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, Colecția de documente „Muzeul Sighișoara”, dosar nr. 3044, f. 31-32.

19.

1848 noiembrie 12. Sibiu. Theodor Fabini, voluntar în batalionul săsesc de vânători, către Joseph Fabini, tatăl său: îl anunță că a sosit, împreună cu fratele său Ludwig, la Sibiu și s-au prezentat ofițerului. Îi aduce la cunoștință numele celor propuși pentru funcțiile de ofițeri ai batalionului de vânători săsesc.

Sibiu, 12 noiembrie 1848

Dragă tată

Cu toată graba vreau doar să îți comunic că noi am sosit cu bine la Sibiu și că ne-am prezentat astăzi dimineață la maiorul corespunzător; deoarece însă, nu a sosit încă lista de recrutare de la Mediaș, am fost obligați ca deocamdată, până la sosirea acestei liste să ne îngrijim singuri pentru cazare, astfel că vom rămâne probabil la domnul unchi.

În ceea ce îl privește pe fratele Joseph, el se află într-adevăr între cei 6 propuși. S-a pornit de la ideea ca pentru fiecare post să existe 3 candidați și pentru fiecare post de locotenent să fie propus numai unul. Aceștia sunt următorii: Heydendorf din Sibiu, Josef Fabini, Capesius, fostul sergent-major, Trauschenfels, Wilhelm Wenrich (Sighișoara), Karl Kirchner (Orăștie). Eu nu știu dacă cererea mea a sosit aici de aceea te rog să te informezi la domnul consilier Kraeger în Mediaș dacă ea a fost expediată. Mi-ar putea fi de folos probabil, la ocuparea funcției de vânător-plutonier. Cu poșta următoare vă voi trimite mai multe informații. Rămâneți cu bine,

Salut și sărut de la al vostru

Theodor m.p.

N.B.

Fii drăguț și trimite pentru Louis certificatul școlar care se află, după cum spune el, în camera ta pe scrinul cel negru.

Theodor m.p.

Original. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, Colecția de documente „Muzeul Sighișoara”, dosar nr. 3044, f. 33.

20.

1848 decembrie 21. Turnișor. Theodor Fabini, plutonier în batalionul de vânători săsesc, către Joseph Fabini, tatăl său: îi scrie despre situația batalionului și despre echiparea membrilor ei. Îl informează că i-a făcut o vizită căpitanului Kalchberg, și că arterele de comunicație între Sibiu și Brașov nu sunt blocate.

Turnișor 21 decembrie 1848

Dragă tată!

În sfârșit, după câteva tentative, reușesc totuși să răspund la ultimele tale două scrisori. Nu aș fi crezut niciodată că în funcția mea actuală voi fi atât de rar stăpânul propriului meu timp; în fiecare moment este de așteptat să fii chemat la căpitan sau să primești un alt ordin, și dacă nu te folosești de fiecare minut liber pe care ți-l permite serviciul, atunci îți este extrem de greu a mai întreprinde ceva și în treburile personale. Așa mi s-a întâmplat deunăzi: când a sosit ultima ta scrisoare mi-am propus ca în dimineața următoare, după instrucție, să îți scriu, fiind tocmai zi de poștă, însă în mod nefericit tocmai în acea zi au intervenit mai multe activități neprevăzute, astfel că nici măcar timp pentru a mânca nu am avut și ziua de poștă a trecut nefructificată.

În ceea ce privește grijile tale legate de Louis, eu le consider neîntemeiate, deoarece în starea ei actuală, batalionul de vânători nu poate fi pornit împotriva vreunui inamic. Compania a 6-a aflată în Făgăraș s-a deplasat acolo doar ca trupă de garnizoană pentru castelul local, și este greu de crezut că va primi o altă dispoziție. De altfel Louis nu a transmis nici o veste despre sine, de unde trag concluzia că nu îi merge atât de rău. În urmă cu câteva zile au mărșăluit pe aici un batalion din regimentul de infanterie „Parma”, 2 batalioane din regimentul „Sivkovich” și o divizie de cavalerie ușoară „Ferdinand Max”, venind de la Cluj și Dej și îndreptându-se către Țara Bârsei. Printre cei din urmă menționați se afla și căpitanul de cavalerie Kalchberg căruia i-am făcut o vizită de curtoazie. Mi-a solicitat să îți transmit complimente din partea lui. Tot el mi-a spus că la Dej se afla un detașament mare de husari „Wilhelm”, printre care se afla și un locotenent major pe nume Fabini, despre care el crede că era fratele Joseph deoarece nu cunoaște un alt Fabini.

Nici noi nu posedăm știri mai exacte despre starea lucrurilor din Țara Bârsei, însă căile de comunicație între Brașov și Sibiu nu sunt blocate. Echiparea unității noastre de vânători decurge acum ceva mai rapid și în câteva zile și compania noastră va fi înzestrată complet cu mantale, încălțăminte și chipiuri, după care probabil vom primi și noi ordin de a porni în marș. De 8 zile îndeplinesc serviciul efectiv de plutonier și am fost de asemenea propus pentru funcția de plutonier de vânători secund. Banii îmi sunt din păcate pe terminate căci am avut multe cheltuieli. De la verișorul Eduard am cumpărat o pereche de cizme roșii, care îmi sunt de mare folos, însă nu i-am achitat încă. De asemenea a trebuit să comand executarea unui chipiu de vânător. Procurarea tuturor mărunțișurilor necesare impune multe cheltuieli; de aceea îți adresez rugămintea ca cu următoarea ocazie să îmi trimiți niște bani. Odată ce vom fi echipați vor fi și cheltuielile ceva mai mici. Îmbrăcămintea de prisos o voi expedia cu o ocazie viitoare. Trebuie să închei scrisoarea, căci altfel s-ar putea să depășesc din nou ora limită de predare a corespondenței.

Rămâneți cu bine! Vă salută și vă sărută pe toți

al vostru fiu supus

Theodor Fabini m.p.

plutonier

P.S.

Ranița și sigiliul le-am primit, șnururile pentru veston nu s-au tăiat încă.

Theodor

Original. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, Colecția de documente „Muzeul Sighișoara”, dosar nr. 3044, f. 34-35.

21.

1850 martie 21. Cluj. Georg Hintz, pastorul comunității evanghelice din Cluj, către Joseph Fabini: îl consolează pentru pierderea fiului său, căzut în lupta de la

Simeria/Piski. Îl informează despre prețul și condițiile în care meșterul pietrar va realiza monumentul funerar al fiului său.

Prea venerabile domn!
Prea onorate domn confrate!

Desigur, aveam cunoștință de mult timp despre pierderea dureroasă pe care v-a provocat-o această revoluție de tristă aducere aminte. Curând după evenimentele de la Piski a sosit și aici știrea despre destinul fiului dumneavoastră, care ne-a umplut, pe noi sașii de aici, cu cea mai profundă durere și compătimire, cu atât mai mult cu cât noi auzisem multe laude despre fermitatea de caracter și patriotismul fierbinte al înzestratului tânăr. Moartea lui însă nu umbrește înălțătoarele momente! El a murit pe câmpul de onoare; moartea lui prețuiește cât bunul cel mai sfânt al omului poporului său, dreptății și nobilei dinastii; dacă într-adevăr unui luptător credincios îi revine pe cealaltă lume o răsplată sublimă, atunci acesta nu-i va fi refuzată lui, cu siguranță.

Cugetând în acest fel, inima dumneavoastră de tată, rănită, va fi găsit până acum mângâiere; de-ați putea exterioriza și pe viitor aceste simțăminte binefăcătoare! Să vă întărească și convingerea că fiecare inimă vitează de sas împărtășește durerea dumneavoastră și cedează un locșor în inima lui memoriei celui prea devreme stins.

Ținând seama de sarcina onorantă a domniei voastre privitoare la executarea aici a unei pietre funerare pentru același, al dumneavoastră fiu, am considerat de datoria mea să o îndeplinesc în aceeași zi, și să comand o astfel de piatră. Firește, aici se exploatează pentru asemenea scopuri o rocă calcaroasă potrivită și foarte frumoasă (însă nu și marmură), și nici pietrarul priceput la așa ceva nu lipsește. Însă, deoarece acest om iscusit este aici, în prezent, singurul în această specialitate, el nu practică prețurile cele mai mici și nici nu poate executa întotdeauna, fiecare comandă, în mod prompt, însă aici – potrivit propriei asigurări – nu va fi cazul unei astfel de probleme.

În ceea ce privește forma pietrei am căutat să-i explic și să-i reproduc propriile dumneavoastră cuvinte, în timp ce el a exprimat părerea că piatra ar câștiga mult în frumusețe dacă pe ea s-ar așeza și o urnă. Pentru ilustrarea părerii sale a conceput alăturata schiță, și a rugat ca ea să fie anexată aici. Acum rămâne ca Domnia voastră venerabilă să aprecieze și să vadă dacă îi convine să fie adăugată urna sau nu; mie îmi place mai mult cu urna decât fără. Între timp, până la sosirea răspunsului dumneavoastră, se va munci la piatra funerară al cărui preț este de 50 florini monedă convențională, nepunând la socoteală cele 328 de litere ale inscripției.

Suma pentru piatră și litere, în valoare de 55 florini și 28 creițari m.c. o voi achita eu aici, rog numai pe Domnia voastră venerabilă, să trimită acești bani la Sibiu domnului concepist gubernial Friedrich Haupt cu care tocmai am de încheiat o socoteală.

Considerând drept o plăcere deosebită faptul de a vă fi putut servi, și așteptând un răspuns grabnic, rămân cu cel mai deplin respect Domniei voastre venerabile

cel mai supus serv și prieten
Georg Hintz m.p.
Cluj, la 21 martie 1850

Original. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, Colecția de documente „Muzeul Sighișoara”, dosar nr. 3044, f. 36-37.

22.

1850 aprilie 22. Orăștie. Gottfried Kirchner către Joseph Fabini: reflectează asupra amintirii fiului său Karl, pe care l-a pierdut în revoluție. Îl informează pe Fabini, că a dat curs dorinței sale, ca rămășițele pământești ale fiului său, Theodor, să fie așezate într-un mormânt separat. Îl anunță că piatra funerară poate fi amplastă, deja, acolo.

Prea onorate domn!

Sentimentele pe care Sfinția voastră le împărtășiți în legătură cu bunul și neuitatul meu fiu Carl, m-au convins că pierderea atât de timpurie a răposatului a umplut cu durere și inima Sfinției voastre și că împărtășiți profunda mea durere.

În viața omenească, bucuria este adesea împletită cu durerea amară și cu necazul. Iar mie îmi rămâne doar trista amintire, căci nu îl voi mai vedea pe bunul meu fiu în această viață.

Numai timpul poate vindeca orice rană, totuși la vârsta mea înaintată când am trecut deja prin 69 de ierni și de veri cu călduri înăbușitoare, această bucată de vreme este prea scurtă pentru a dispărea, în întregime, sentimentul care mă neliniștește din adâncul inimii zi și noapte, și mă răscolește până în străfunduri. Liniștii odihnei întremătoare a corpului meu veștejit, numai lacrimile inimii mele pot procura o slabă alinare.

Dorința ca rămășițele pământești ale scumpului fiu al Sfinției voastre, Theodor, să fie coborâte într-un mormânt, a fost împlinită și s-a făcut deja, la dispoziția mea. Mormântul este situat doar la 6 pași distanță de cavoul familiei, pe același șir, și a fost decorat cu vase cu flori proaspete. Piatra funerară poate fi, așadar, oricând amplasată. Dacă Sfinția voastră va aprecia că o călătorie la Orăștie în acest scop ar fi prea obositoare, atunci eu sunt dispus să mă îngrijesc ca piatra funerară să fie instalată sub supravegherea mea.

Ginerele meu Stengel și-a început serviciul pe 10 februarie a.c., în postul de comisar subcercual în valea Hațegului.

Rămân cu deosebită stimă, al Sfinției voastre
cel mai zelos și cel mai supus serv al Domniei voastre
Gottfried Kirchner m.p.
Orăștie, la 22 aprilie 1850

Original. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, Colecția de documente „Muzeul Sighișoara”, dosar nr. 3044, f. 38-39.

23.

1850 octombrie 21. Cluj. Georg Hintz, pastorul comunității evanghelice din Cluj, către Joseph Fabini: expune motivele din care s-a întârziat definitivarea execuției pietrei funerare. Îl informează în legătură cu transportul pietrei funerare la Orăștie și despre prețul comenzii.

Prea venerabile domnule
Prea stimate domnule confrate!

Desigur, starea deplorabilă a meșterului pietrar a contribuit mult la faptul că piatra funerară începută deja în primăvară, încă tot nu a ajuns la locul ei de destinație, deoarece ea a fost terminată complet abia la mijlocul verii. Însă la această întârziere și-

a dat concursul și împrejurarea că, ne mai sosindu-mi nici o altă indicație de la Richiș, după plecarea Domniei voastre venerabile la Viena, am fost de părere că această treabă va fi încheiată abia după înapoierea dumneavoastră în patrie. Însă acum, întârzierea provocată prin această amânare, va fi ușor recuperată, căci de acum, complet isprăvita piatră, va fi transportată de aici la locul ei de destinație încă în cursul lunii octombrie. Eu am dat obiectul în grija comerciantului de produse de fierărie și expeditorului Samuel Dietrich. El îi va îndruma pe cărauși să meargă cu transportul la domnul pastor Nöckel în Sebeș, care apoi se va îngriji desigur pentru continuarea transportului, în cazul în care acești cărauși nu ar intenționa să meargă până la Orăștie. În ziua transportului o voi anunța și pe domnia voastră venerabilă. Prețul pietrei, care, inclusiv cu literele inscripției, are valoarea de 44 florini și 28 creițari m.c., vă rog să îl trimiteți cu o ocazie încoace – eu o achit deja în avans.

Am observat, cu mare satisfacție, că deputăția clericală și-a îndeplinit foarte importanta sa misiune la Viena într-un mod atât de fericit. Cu cât crește îngrijorarea că, prin diminuarea posibilităților canonice de subzistență a clerului nostru ne paște o foarte posibilă ruinare a ființei noastre bisericești, al adevăratului port-drapel al naționalității noastre, cu atât mai mult mă bucur să îmi văd temerile risipite prin acest fericit rezultat obținut. De-ar veghea atotstăpânitorul și pe viitor asupra vieții noastre bisericești și de i-ar da întotdeauna îndeosebi păzitori și reprezentanți atât de energici precum sunt... (*fragment de document decupat*). Mai puține lucruri bune îmi promite... (*fragment lipsă*). Organizarea politică a sașilor ... (*fragment lipsă*) din cauza legăturii slabe a Universității cu solul istoric. Dacă nu ne vom abate de la aceasta atunci se va contribui la dănuire și atunci dezvoltarea fericită a naționalității noastre se va produce curând.

Rămân cu cea mai deplină stimă al Sfinției voastre
cel mai supus serv,

Georg Hintz

preot evanghelic

Cluj, 21 octombrie 1850

Original. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, Colecția de documente „Muzeul Sighișoara”, dosar nr. 3044, f. 40-41.

24.

1848 mai 8. Sibiu. Articolul de presă „Keine Union” („Nu Uniunii”) scris de Theodor Fabini și publicat în publicația „Sattelit” din Sibiu. Aduce argumente în favoarea ideii de neacceptare a uniunii Transilvaniei cu Ungaria și îndeamnă la respingerea Uniunii.

Nu Uniunii!

„Videant Consules, ne quid res publica detrimenti capiat ”^{*} așa suna rezoluția senatului atunci când statul roman era amenințat de vreun pericol. Asta înseamnă în germană: „privegheați asupra conducătorilor voștri ca treburile publice să nu sufere vreo vătămare”. Aceste cuvinte le apelez eu în prezent și împreună cu mine le apelează cu siguranță mulți tovarăși de idei –deputaților, reprezentanților noștri naționali. Mergeți voi, care ați fost investiți de către poporul vostru pentru ca voi să

^{*} „Să bage de seamă consulii, ca nu cumva statul să sufere vreo daună”

vegheați, să luptați și să muriți pentru bunăstarea poporului, pentru ca voi să vă purtați cu poporul precum o pretind năzuințele sale de fericire, ca voi să acționați după obligații și după propria conștiință, pentru ca voi să puteți da oricând socoteală dreaptă poporului vostru în fața scaunului de judecată a istoriei despre activitatea voastră. Pentru ca fiii voștri să nu-și lege propria nefericire de sufletul vostru, și pentru ca nepoții voștri să nu-și arunce blestemele la mormântul vostru, deja, într-o limbă străină.

Uniune! Uniune! Uniune! se aude strigându-se în multe părți. Însă eu intervin cu voce tunătoare: Nu uniunii! Nu uniunii! Nu uniunii! și să repete după mine: Nu uniunii! fiecare dintre cei care au moștenit măcar o picătură din sângele curat, pur al taților noștri, fiecare dintre cei cărora sângele le circulă mai repede prin vene la auzul cuvântului "german", fiecare dintre cei care nu doresc să-și atragă blestemul demn de un trădător de țară, repetă după mine: Nu uniunii!

Știți ce înseamnă aceste 5 litere (Union)? Ele nu înseamnă nimic altceva decât: poporul săsesc să se predea în virtutea acesteia, fără luptă, bunului plac al ungarilor, să aștepte de la generozitatea ungarilor tot ceea ce a posedat secole de-a rândul, tot ceea ce posedă în prezent, de fapt și de drept, tot ceea ce el va posedea de drept, pe vecie, ceea ce lui nu-i poate răpi cu forța nici ungurul și nici românul, atât timp cât noi înșine nu vom ridica mâna^{...} pentru a ne sinucide. Acele litere nu înseamnă nimic altceva decât: noi înșine contribuim la situația ca peste 50 de ani, în această regiune să nu mai răsună nici un glas în germană, ca în scurt timp nici o melodie germană să nu-și mai trimită spre cer dulcile și binecuvântatele sale tonuri, ca datina, arta și știința germană să degenereze și să dispară, ca germanul transilvănean să fie asimilat de unguri sau români iar fructele hărniciei sale să fie moștenite de către străini. Și toate acestea datorită Uniunii!

Toate acestea sunt fleacuri, nu-i așa? Vă întreb pe voi, toți cei care vorbiți despre uniune, ați reflectat serios cu cine vreți voi să conveniți uniunea? Cu ungurii? Priviți spre istoria secolelor scurse, precum și spre cea a ultimelor două diete trecute. Nu s-a gravat încă adânc în sufletele voastre, avertismentul: nu te încrede în oricine? Când a voit ungurul cu adevărat binele sasului, când a fost prietenia sa către sas sinceră? Numai atunci când el s-a aflat în pericol, atunci când el se refugia îndărătul solidelor ziduri ale orașelor și cetăților săsești?

Cui trebuie să fim recunoscători că tezaurul libertăților și privilegiilor noastre s-au transmis ca moștenire asupra noastră, mult mai ușor? Cui altcuiva decât națiunii și atitudinii prietenoase a națiunilor conlocuitoare, unde noi însă am avut un cuvânt important de spus. Într-adevăr, nu avem voie să credem că acești 700 de ani de prietenie a ungarilor către sași s-au putea schimba peste noapte, chiar și atunci când hotărârile ultimului parlament ungar par a fi foarte generoase, chiar și atunci când ei promit păstrarea naționalității și a limbii, - și nu consideră ca o legătură mai strânsă între Transilvania și Ungaria să constituie un obstacol în această privință - nu avem voie totuși, să ne lăsăm momiți pentru uniune. Căci în ce rezidă garanția unor astfel de promisiuni? Oare nu se află în prezent, tocmai Ungaria în cea mai mare confuzie? Cine poate prezice care va fi soarta Ungariei în viitorul apropiat? Cine ne poate garanta că Ungaria nu pregătește cumva, deja, reacțiuni sau, prin anumite idei și intenții de rupere totală de Austria își sapă propriul mormânt? Și oare prin căderea ei nu ne va trage și pe noi în prăpastie, prin intermediul uniunii?

Cel care a urmărit evoluția evenimentelor în cursul istoriei va ghici cu ușurință încotro ținesc năzuințele și realizările vijelioșilor^{...}: minister (cabinet) propriu, solicitarea specială pentru minister de război și de finanțe, proprii, expulzarea tuturor trupelor nemaghiare și reîntoarcerea în Ungaria a tuturor trupelor maghiare, punerea în

^{...} Se face referire la ridicarea mâinii în dietă pentru votarea uniunii (n. tr.)

^{...} Aici se potrivește cuvântul "revoluționarilor". Însă Th. Fabini evită să folosească această caracterizare (n. t r)

subordinea palatinului a grănicerilor din Ungaria și din Transilvania. Observați ce se urmărește? Amintiți-vă de jurământul pe care l-ați depus!

Chiar și în cazul când dieta ungară ne-ar garanta actuala constituție printr-o lege fundamentală, această chezășie nu ar fi suficientă, deoarece prin aceasta noi nu suntem încă asigurați că, în cazul unei transformări a constituției asemănătoare cu aceea care are loc acum în Ungaria, tocmai acea lege nu ar fi abrogată.

Din partea unuia și aceluiași rege ungar au primit ungurii „bulla aurea” iar sașii diploma lor privilegială de aur, deci unul și același parlament care a anulat „bulla aurea” poate, ca într-un timp mai scurt sau mai lung să declare „Andreanum”-ul nostru depășit de spiritul timpului, și să ne anuleze întreaga constituție. Ca urmare, nu avem voie să ne expunem la pericolul ca niște străini neaveniți să poată delibera și dispune asupra sorții națiunii. De aceea „Nu Uniunii!”

Ungurii și secuii doresc cu orice preț să se unească. În acest mod alianța trinațională^{****} este dizolvată, desființată, iar noi declarăm națiunea noastră de sine stătătoare și ne supunem direct regelui ungar, care nu poate fi altul decât împăratul austriac. Luați exemplu de la tovarășii noștri de destin croați și admirați-le autonomia și atitudinea, demnă de un popor liber, pe care o adoptă față de Ungaria! Ei și-au dat seama că unirea lor cu Ungaria nu le va aduce nici un folos, de aceea doresc să fie repuși în vechea lor stare din care au fost scoși de către agitațiile stăruitoare ale ungurilor, care i-a adus aproape de disperare. O uniune sub condiția menținerii naționalității noastre, a Constituției municipale și a limbii, este un non-sens, căci asta nu este uniune. Ungurii fac această promisiune exclusiv pentru ca noi să acceptăm uniunea, însă de fapt ei nu au deloc intenția de a recunoaște acele condiții, și nici nu este de așteptat acest lucru, ținând cont de atitudinea lipsită de orice considerație, căci ei pretind o uniune strânsă. Tocmai de aceea, din partea noastră: „nu uniunii”.

Vai de jalnicii fricoși și lași care spun: „împotrivirea noastră nu folosește la nimic, noi trebuie să acceptăm uniunea”. Cine „trebuie”? Sclavul, care nu are voința liberă. Cu siguranță cuvântul rușinos „trebuie” nu a fost născocit de un om liber. De ce trebuie? Oare nu suntem oameni liberi? Cine vrea, cine poate să constrângă un popor liber?

Eu întreb mai departe: avem noi nevoie într-adevăr de uniune? Oare forța fizică și morală a poporului nostru a decăzut în asemenea măsură încât noi avem nevoie de protecție străină, de ajutorul ungurilor pentru menținerea constituției și naționalității noastre? Să nu mai fim în stare să călăuzim mai departe, prin forțele noastre, propria colectivitate, care timp de 7 secole a fost menținută cu ajutorul lui Dumnezeu și prin cârmuirea fermă a strămoșilor noștri, în fața presiunilor nenumăratelor adversități interne și externe? Dacă ne aflăm, în acest din urmă caz, când căutăm uniunea cu Ungaria din slăbiciune internă, atunci s-a sfârșit cu poporul nostru, căci atunci noi nu mai suntem demni de libertățile și realizările pentru care tații noștri și-au riscat averea și viața, ca să ni le transmită nouă nevătămate. Numai atunci ni se face, chipurile, o binefacere când suntem pe cale de a ne duce de răpă.

Totuși, slavă Domnului! nu ne aflăm în această situație. Sufletul poporului nostru este încă proaspăt și nobil, el nu și-a pierdut forța sa creatoare. Constituția noastră se înfățișează, de secole, de așa natură încât nu am avea nimic de câștigat prin anexarea noastră la Ungaria; eu mă gândesc la sistemul în sine. Neajunsurile care s-au furișat în acest sistem le putem îndepărta, și le vom îndepărta cu propriile noastre puteri, deoarece poporul nostru a înțeles cerințele timpului prezent și le va satisface. Pentru acestea nu avem nevoie de parlament ungar.

^{****} „Unio trium nationum” înțelegere din anul 1437 (n. t r)

Apelul meu se îndreaptă către voi, cei cărora vi s-a încredințat grija pentru binele și prosperitatea poporului vostru, către voi, reprezentanți ai acestui popor, și către toți adevărații patrioți sași: nu vorbiți despre uniune, ci chibzuiți la modul în care puteți recâștiga încrederea poporului vostru, încredere care s-a micșorat, ca să nu spunem că s-a pierdut cu totul. Dacă ați auzi cu urechile voastre cum vă judecă compatrioții noștri, afirmând deschis „în cutare sau cutare chestiune, dregătorii noștri ne-au înșelat speranțele, ne-au amăgit”, v-ați dezmetici și ați da raport riguros din proprie inițiativă, despre purtarea voastră.

Cine este vinovat, că în unele localități se opune rezistență față de intenția organizării gărzii cetățenești? Voi singuri purtați vina faptului că poporul se teme că în spatele acestei organizări se ascunde o nouă înșelăciune. Nici asigurările cele mai ferme, cum că organizarea gărzii cetățenești a fost dispusă de către reprezentanții poporului numai spre binele acestui popor, pentru apărarea și ocrotirea turmei proprii, nu mai ajută la nimic, căci încrederea poporului în reprezentanții săi a dispărut. De aceea, voi reprezentanți ai poporului, nu vorbiți despre uniune, voi aveți altceva mai bun și mai necesar de făcut, evitați ca prin aceasta să adăugați la multele păcate pe care le aveți, cel mai mare păcat de care sunteți capabili, și anume cel al nimicirii națiunii.

De-aș putea să dau cuvintelor mele forța ca ele să fie auzite de toți fii iubitelui meu popor, pentru ca ele să răsune de pe toate crestele și din toate văile ținuturilor, unde se aude încă vorbă germană: Nu uniunii!

„Nu uniunii” să fie deviza gărzii cetățenești, „Nu uniunii” să fie salutul între gimnaștii patriei noastre săsești!!

Publicat în: Ludwig von Fabini, *Drei Fabini*, Sibiu, 1930, p. 73-77; Ela Cosma, *Presă săsească și revoluția în Transilvania la 1848/1849*, Cluj Napoca-Heidelberg, 2002, p. 354-361.

25.

1848 iulie 17. Apelul intitulat „Către tineretul săsesc” publicat de Theodor Fabini în „Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde” nr. 29/1848. Face apel la solidaritate și unitate națională și cheamă tinerii să se întrunească la Mediaș pentru a contribui la „deșteptarea” poporului săsesc din „amorteala politică”.

Către tineretul săsesc

„Un popor de frați noi vrem să fim

În nevoi și primejdii să nu ne despărțim”

Specificul nostru național se află în primejdie, deci pe drept facem apel, pentru a o ocroti și a o apăra! Nu mă gândesc aici la pericolul care ne-ar putea amenința din afară, ci la mult mai marele pericol care ne amenință din interior, datorită dezbinării care apasă ca un blestem asupra poporului nostru, ne leagă de mâini și de picioare, și ne face incapabili să pășim cu fruntea sus ca națiune, în aceste timpuri grele. Noi suntem puțini, de aceea posibilitatea ca noi să ne menținem independenți și în viitor, ni se va oferi doar atunci când vom dovedi că suntem uniți, când în orice primejdie vom interveni toți ca unul pentru a ne apăra individualitatea germană, când ne vom sacrifica interesele și opiniile personale binelui comun.

Însă cel care a urmărit evenimentele din sânul nostru, din ultima perioadă, a înțeles că toate aceste cerințe nu sunt îndeplinite, ci dimpotrivă, ne-am aflat și ne aflăm într-o discordie și o tulburare a cărui final este de neprevăzut; că, o gelozie meschină și o predispoziție la invidie, demne de dispreț, asociate cu o bună doză de

* Citat din opera lui Friedrich Schiller, „Wilhelm Tell”.

îngâmfare, înstrăinează o jurisdicție de alta; că, K^{...} și S^{...} se consideră suficient de înțelepte pentru a mai accepta un sfat, și cu atât mai puțin, când aceasta vin din partea H^{...} și invers. Mă întreb, unde se va ajunge dacă se va continua așa încă mult timp? Acestei lipse de virtuți cardinale a sașilor i se datorează situația critică, prezentă. Această situație trebuie să înceteze altfel, în scurt timp, istoria va consemna: a existat odinioară o colonie germană în Transilvania, independentă și liberă, care după 700 de ani de activitate impetuoasă, sătulă de viață, s-a sinucis.

Îndepărtarea acestor ficțiuni și disensiuni nocive din sânul nostru, aceasta este onorata sarcină a cărei rezolvare, ți-a fost rezervată ție, brav tineret săsesc. Ție, căci tu, în ardoarea ta sfântă pentru frumos și bine, în entuziasmul tău tineresc și înflăcărat pentru libertate și dreptate, te situezi deasupra taberelor, și poți să judeci nepărtinitor.

Însă pentru ca soluția acelei sarcini să poată fi găsită, este necesar ca însăși tinerimea să fie unită. Este necesar ca un cordon al concordiei și iubirii să cuprindă întregul tineret săsesc, cel care este chemat ca, într-o bună zi, să contribuie activ la fericirea poporului și patriei lui. Această unitate se va realiza, trebuie să se realizeze, în măsura în care spiritul discordiei, nu s-a extins și în rândul tinerilor, ceea ce nu ar fi în interesul tinerimii; căci în cazul acesta s-ar termina cu poporul nostru. Pentru ca această unitate să se realizeze și pentru a avea un punct de sprijin public, este de o necesitate vitală, în opinia mea, ținerea întrunirilor tinerimii.

Aici, tinerii fac cunoștință unii cu alții, aici unul își fortifică și își călește caracterul la fermitatea de caracter a celuilalt; aici simte fiecare cum îi crește starea de spirit, căci are conștiința că nu e singur, ci are în jurul său numai frați, care ținesc toți spre același țel împreună cu el, și îi vor îndeplini, binevoitori, mâna. Aici, o legătură intimă, indisolubilă va uni inimile tinerilor, o legătură de o viață, care va da roade bune pe termen îndelungat; o legătură care va împiedica pe viitor repetarea unor evenimente ca acelea pe care le-a dat la iveală ultima dietă transilvăneană, evenimente pe care poporul nostru nu le-a produs în întreaga ei istorie de 700 de ani.

Una dintre sarcinile principale ale acestei adunări ar consta în stabilirea modalităților prin care poporul nostru să fie deșteptat din amorțeala politică și să fie menținut treaz permanent, și în animarea conștiinței naționale în sânul poporului; căci aceasta este aproape în totalitate inertă. Poporul nostru trebuie să devină conștient că este un popor german, și să conștientizeze ce poate și trebuie să realizeze în această calitate. Și tocmai tineretul este pus în situația de a acționa în favoarea poporului: trăind în mijlocul poporului și cunoscându-l, cuvintele lui, provenind dintr-un suflet entuziasmat de conceptele de libertate, dreptate și patrie, și proclamându-le cu înflăcărare tinerească, trebuie să entuziasmeze inimile cetățenilor și ale țăranilor, care îi vor asculta cu atenție și cu bucurie. Trebuie să-i pregătească poporului nostru un viitor nou și frumos. Firește, tineretul trebuie să capete mai multă încredere în sine și să se trezească din amorțeala în care s-a complăcut până acum.

Ca loc de desfășurare a primei adunări de acest gen, care ar putea avea loc în curând, aş propune, ca potrivit pentru moment, Mediașul, din singurul considerent că Mediașul a luat parte puțin sau chiar deloc la polemica de presă referitoare la chestiunile politice ale ultimelor zile; s-a optat deci, pentru un teren neutru.

... Kronstadt = Braşov

.... Schäßburg = Sighişoara

..... Hermannstadt = Sibiu

În numele unei cauze bune, rog pe fiecare, căruia îi vor fi căzut în mână aceste rânduri, să reflecteze asupra chestiunii, să discute cu alții despre aceasta, să corecteze sau să combată opiniile mele exprimate în articol; important este să nu se manifeste indiferență, căci o astfel de atitudine nu se potrivește cu timpurile actuale. Dacă însă cauza se va bucura de succesul dorit - acordul putând fi făcut public, ușor prin presă - atunci tineretul medieșean nu va întârzia să lanseze o invitație prietenească către întregul tineret sășesc al patriei.

Th. F.

Publicat în: Ludwig von Fabini, *Drei Fabini*, Sibiu, 1930, p. 84-87.

**UN MONUMENT DE ARHITECTURĂ ÎN STIL SECESSION.
PALATUL PREFECTURII ȘI AL CONSILIULUI
JUDEȚEAN MUREȘ
(Fosta primărie a municipiului Târgu-Mureș)**

IOAN EUGEN MAN

**The Administrative Palace –An Arhitecturalmonument in secession style
of Mures county. Prefecture and of the County Council
(Former Town Hall of Târgu-Mureș)**

Summary

Located in Victory Square 2, the Administrative Place of Mureș County Prefecture and of the County Council was built in the years 1906-1907, originally as a new seat for the Town Hall in Târgu-Mureș.

Creation of the notorious architects Komor Marcel and Jakab Dezső from Budapest, the building is one of their most successful architectural works in Secession style, remarkable for the huge, symmetrical horizontal composition and the vertical detail – the steeple. There are a few curvilinear shapes too, an influence of the Lechner style, conveying a general more austere sight and definite influences of peasant wood architecture, especially on the steeple, which is directly inspired from Romanian churches in Transylvania.

Once the Town Hall had been completed, it was initiated the shaping of the new civic center, by planing the area, opening up new streets and building some remarkable public and housing edifices, almost all of them in Secession style: the Cultural Palace, the Farmers' Bank, „Albina” Bank, The Chamber of Commerce and Industry, etc.

Puține orașe din țară se pot mândri cu un asemenea sediu administrativ cum are Târgu-Mureșul. Este Palatul administrativ al Prefecturii și Consiliului Județean Mureș, situat în piața Victoriei nr. 2.¹

A fost construit la începutul secolului al XX-lea, inițial ca noul sediu pentru Primăria Municipiului Târgu-Mureș, însă în anul 1968, ca urmare a redistribuirii spațiilor pentru principalele instituții administrative și politice din oraș, clădirea a trecut în folosința fostului Comitet Județean al P.C.R. și a Consiliului Popular Județean Mureș, ca după anul 1989, să fie preluată de Prefectura și Consiliul Județean Mureș.

Clădirea face parte din categoria monumentelor istorice și de artă, fiind cuprinsă în listă la poziția nr. 389, sub codul MS-II-m-A-15575, aceasta, împreună cu alte monumente învecinate, cum ar fi Palatul Culturii, actuala Primărie a municipiului Târgu-Mureș, fosta Banca „Albina”, Palatul Pensionarilor, Camera de Comerț și Industrie,

¹ În mod unilateral, atât Prefectura cât și Consiliul Județean Mureș, după anul 1995 și-au atribuit ca adresă poștală: strada Primăriei nr. 2, unde se află una dintre intrările laterale ale clădirii, deși intrarea principală se află spre piața Victoriei, înainte de anul 1990 sub denumirea de piața Eroilor Sovietici, tot cu nr. 2.

² Anterior anului 1856, vechea Primărie, realizată în anul 1770, era amplasată pe terenul din fața actualei Catedrale mari Ortodoxe, și care, împreună celelalte construcții mai vechi, închideau o piață. Amplasată pe un teren apos, cu timpul clădirea s-a deteriorat devenind și insalubră astfel încât, în anul 1849, într-un mod nu prea ortodox ea este demolată, molozul fiind folosit ca umplutură. Astfel s-a deschis, la forma actuală, vasta piață Trandafirilor, care continuă spre vest cu piața Victoriei.

precum și unele clădiri de locuit, formând centrul civic al orașului, creat în primele decenii ale secolului al XX-lea, imediat după construirea noii clădiri a Primăriei. Majoritatea clădirilor aflate în zona noului centru civic al localității aparțin noului curent artistic, „Arta 1900”, stil ce a pătruns și în țara noastră, în Transilvania fiind cunoscut sub forma de „Secession”. Toate aceste construcții imprimă zonei o atmosferă aparte, cum în puține orașe din țară mai poate fi întâlnită. Având trăsături originale, cu influențe pregnant locale, fosta Primărie, după cum o să vedem, a mai făcut obiectul unor descrieri. De aceea, pe lângă tratarea aspectului arhitectural vom stărui asupra activității pregătitoare realizării efective a clădirii, precum demersurile survenite până la alegerea amplasamentului, îndârjirea cu care s-au opus unii membri de consiliu la realizarea clădirii, pe motive mai mult sau mai puțin justificate, efortul depus pentru asigurarea fondurilor necesare realizării clădirii etc. Putem afirma că realizarea acestei clădiri este meritul fostului primar, Bernády György, de la început acesta implicându-se în asigurarea amplasamentului, alegerea proiectantului, dar și în procesul edificării propriu-zise a clădirii.

Începând cu anul 1856, până la începutul secolului al XX-lea, Primăria orașului Târgu-Mureș a funcționat într-o clădire din piața Trandafirilor, aflată în vecinătatea Bisericii Romano-Catolice, pe actualul amplasament al „Casei de modă”.² După câteva decenii și această clădire s-a dovedit a fi necorespunzătoare funcțiunii sale, determinând autoritatea orașului să pună în discuție construirea unui nou sediu. În ședința de Consiliu, din data de 14 octombrie 1903, pentru prima dată se ia în discuție necesitatea construirii unui nou edificiu pentru Primărie, consilierii dovedind deschidere față de această propunere.

Primele propuneri de amplasare a noii clădiri sunt dezbătute de Consiliul orașului în ședința din data de 4 iulie 1904, prezidată de Prefectul Lázár István, când s-au discutat și alte diferite probleme ale orașului. După ce primarul Bernády György arată necesitatea asigurării sumei de 305.000 coroane pentru realizarea unor investiții, precum: continuarea lucrărilor de construire a noului abator al orașului (115.000 coroane); cumpărarea terenului necesar construirii Școlii de Cadeți (40.000 coroane), edificarea Spitalului militar (150.000 coroane),³ prezintă și propunerile de amplasament pentru Primăria din Târgu-Mureș. Amplasarea clădirii a declanșat numeroase controverse, deoarece un asemenea obiectiv impunea și sistematizarea zonei înconjurătoare, necesitând ca atare un teritoriu mai întins, care să fie situat totuși în zona centrală a orașului, însă cu cât mai puține demolări, cunoscut fiind faptul că despăgubirile sunt costisitoare. S-au promovat mai multe amplasamente, față de care, în ordinea prezentată în Procesul-Verbal al ședinței, primarul face o analiză critică, inclusiv propuneri: 1 – Terenul pe care se află Primăria actuală, asigurându-se însă un front de numai 36 m, permițând amplasarea la frontul străzii doar a sălii de ședințe și eventual a 1-2 birouri, restul încăperilor urmând a fi amplasate în adâncimea lotului, rămânând întunecoase și fără o aerisire corespunzătoare, factor determinant ca această variantă să nu fie promovată.⁴ Se susține abandonarea acestei variante și pe considerentul că actuala clădire împreună cu Piața Mică, situată spre strada Târgului, aduc deja un venit de circa 7.000 coroane. Ori, prin transformarea construcției în hală comercială, cu investirea a circa 15-20.000 coroane ar aduce și în continuare un venit de circa 15.000 coroane.⁵ De asemenea, construirea clădirii pe amplasamentul actual

³ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, Acte tehnice, (În continuare: ANDJ Mureș, Acte tehnice), pachet LXVI (1904-1907), filele 44-45, Procesul-Verbal din 4 iulie 1904.

⁴ „A jelenlegi telek mintegy 36 méter homlokzat hosszal bir, s ennek utca vonalában igen természetesen az épület építészeti kiképzése, miatt a tanácssterem volna elhelyezendő, ez pedig az épület homlokzatát majdnem teljesen elfoglalná s így alig egy-két utczai szoba részére maradna még hely, a többi szobák a szárnyban volnának elhelyezendők,” Ibidem, filele 45-46.

⁵ „hogy a tanácsház ne építtessék a jelenlegihelyére, ugyanis a tanácsház jelenlegi épületei mintegy 7000 koronát jövedelmeznek a kispiacczal együtt ez idő szerint is, és ezen jövedelmek 15-20 ezer korona

ar necesita, ca pe perioada realizării noului edificiu, instituția să fie mutată într-o nouă locație pentru cel puțin doi ani, cu plata unei chirii de 20-25.000 coroane, sumă ce ar ridica simțitor valoarea investiției. În asemenea condiții, s-a trecut la analizarea și a altor propuneri de amplasament; 2 – Varianta din incinta cetății, a fost considerată ca fiind convenabilă pentru noua Primărie, fiind și în apropierea locuinței primarului, dar ridicând alte aspecte; 3 – Zona de intersecție a străzilor Călărașilor cu Morii era considerată necorespunzătoare ca amplasament, având loturi înguste, necesitând și demolări masive, prin urmare cu despăgubiri costisitoare; 4 – Terenul contesei Bissingen, căsătorită cu contele Lázár, din zona pieții Trandafirilor, deși are o suprafață mare, are deschidere doar spre strada Aurel Filimon, și pentru a fi legat de piața Trandafirilor ar necesita realizarea unei străzi de legătură, mai îngustă (actuala strada Bartok Béla), clădirea urmând să rămână totuși retrasă față de piața centrală a orașului; 5 – Nu sunt considerate apte ca amplasament nici terenurile din fosta stradă Deák Ferenc, situate între imobilele lui Nemes Ferencz (nr.39) și Jedi Sándor (nr. 55), lucrarea necesitând demolarea a 15-20 imobile; 6 – Primarul și o parte din Consiliul orașului consideră ca loc potrivit pentru noua Primărie, zona imobilelor de la capătul străzii Deák Ferenc (piața Victoriei), până la strada Căii Ferate de Jos (str. Gh. Doja), strada Cercului (strada Cuza Vodă), precum și pâraul Pocloș.⁶ Amplasamentul ar permite construirea unei clădiri corespunzătoare, prevăzută cu turn ca loc de pază și de observare a incendiilor și ar fi ușoară realizarea unei remize cu loc de cazare a pompierilor. Mai sunt prezentate unele aspecte și propuneri cu privire la realizarea Casei săracilor, precum și la deschiderea unor noi străzi de legătură. În continuare, primarul arată că pentru construcțiile prevăzute a se realiza în viitor, este necesar a se promova un împrumut de circa 1.165.000 coroane, obiectivele fiind următoarele: abatorul comunal – 115.000 coroane; spitalul militar – 150.000 coroane; terenul pentru Școala de Cadeți – 40.000 coroane; Teatrul – 280.000 coroane și Primăria – 580.000 coroane.⁷ În afară de acestea încă 1.600.000 coroane necesare exclusiv Școlii de cadeți, cheltuieli ce se vor acoperi în totalitate din alte fonduri.

La mai bine de trei luni, în adunarea generală a Consiliului legislativ din 22 octombrie 1904, în chestiunea construirii noii Primării, Bernády György relansează discuțiile privitoare la construirea acesteia,⁸ îndrumând consilierii orașului să promoveze lucrările premergătoare necesare realizării construcției. Din nou sunt dezbătute șapte studii (propuneri) de amplasament, în mare parte reluate din cele anterior discutate, în ordinea prezentării lor ele fiind următoarele: Studiul nr. 1, pe vechiul amplasament, acceptabil ca așezare în zonă, dar necorespunzător ca locație, fiind pe un teren îngust, fără posibilitatea orientării fațadei principale spre Piața mare. Și în cazul construirii unei străzi pe lângă Biserica Romano-Catolică, fațada laterală a noii clădiri ar fi tot spre piață, necesitând și demolarea mai multor construcții, a căror

befektetés után. illetve a jelenlegi épületeknek ily költséggel való átalakítása után mintegy 15.000 koronára-és esetleg egy a kis piac helyén létesítendő áru csarnok révén még nagyobb összegre emelhetők." *Ibidem*, fila 46.

⁶ „Ő és a városi tanács legalkalmasabb építési helynek a Deák Ferencz utca végén az Alsó vasuti utca és a Kör utca torkolata között levő és a Poklos patakig terjedő telektömböt tartaná a legalkalmasabbnak, mert e helyen a tanácsház egészen szabadon egy szép park közepén volna megépíthető, valamennyi helység teljesen világos.” *Ibidem*, filele 46-47.

⁷ „A fogantositandó építkezésekre mintegy 1.165.000 ezer korona kölcsön volna felvendő. – Közvágóhidra – 115.000 korona; Katonai csapatkorház – 150.000 korona; Katonai alreál iskola építési hely – 40.000 korona; Tanácsház – 580.000 korona; Színház – 280.000 korona; És ezen kívül – 1.600.000 korona, tisztán és kizárólag a katonai alreáliskola céljaira, *Ibidem*, fila 49.

⁸ ANDJ Mureș. Acte tehnice. pachet LXVI (1904-1907), filele 27-30, Procesul-Verbal din 22 octombrie 1904.

valoare ar depăși 300.000 coroane; Studiul nr. 2, pe terenurile lui Nagy Ferencz, Koncz Lajos și Knöpfler Albert, din actuala stradă Călărașilor (fostă strada Kossuth Lajos nr. 23-31), nu poate fi acceptat, ele având o formă neregulată și un front sub 36 m; Studiul nr. 3, pe terenul lui Mészáros, la fel nu poate fi acceptat, fiind prea mic ca suprafață, necesitând exproprieri, fiind și situat pe un teren denivelat din apropierea cimitirului; Studiul nr. 4, în fosta piață Apaffy (azi Nicolae Iorga), avantajoasă prin faptul că terenul constituia proprietatea orașului, ceea ce ar fi adus unele economii orașului, dar neacceptabilă ca amplasament, întrucât permitea realizarea doar a unei clădiri, cu o lungime de 35-36 m lungime, cu fațada principală orientată opus zonei centrale; Studiul nr. 5, propus de consilierul Petrás Géza, pe terenurile din strada Deák Ferenc, între loturile lui Szöllösi și Egresi, dar necesitând cumpărarea a 14 parcele, cu valoarea de 250.000 coroane, din care cauză propunerea este abandonată; Studiul nr. 6, propus de consilierul Bürger Albert, pe terenurile lui Czikulszki Péter Pál din strada Arany János, fost nr. 1 și a lui Szettisz (Schrottisch) János, din strada Călărașilor (fostă strada Kossuth Lajos nr. 46); Studiul nr. 7, propus de consilierul Bedőházi János, fiind situat lângă cetate, impune obținerea acordului domnitorului.

Și de această dată, primarul Bernády György revine cu ideea pentru amplasamentul de la capătul pieții Victoriei, spre străzile Gh. Doja și Cuza Vodă, propus în ședința anterioară. În urma discuțiilor purtate, în final, se ia hotărârea ca pentru trei amplasamente, mai convenabile, și anume: cel propus de Primar pentru strada Deák Ferenc (piața Victoriei) spre strada Sándor János (până în anul 1905 fostă strada Căii Ferate de Jos, în prezent strada Gh. Doja); propunerea pentru terenul aflat între loturile lui Szöllösi și Egresi din strada Deák Ferenc (piața Victoriei); precum și pentru aceea de pe terenul lui Czikulszki, să se facă analize valorice și propuneri pentru fiecare amplasament în parte.⁹ În vederea construirii noului edificiu al Primăriei, cu scrisoarea nr. 1444 din 28 decembrie 1904, Bernády György prezintă și imobilele propuse pentru a fi cumpărate de oraș, situate în strada Deák Ferenc nr: 11, 13, 15, 17, 19, 21, 23, 25, 27, și 29; în strada Cercului (Kör) nr: 47, 47/a, 49, 51, 53, 55, și 57; și în strada Taberei nr: 2 și 2/a, pentru a fi discutate în ședința Comitetului legislativ din 29 decembrie 1904, solicitând și autorizarea instituirii unui fond de premiere a celor mai bune proiecte prezentate, și anume de 2000 coroane pentru locul I și de 1000 coroane pentru locul II.¹⁰ Concluziile pentru cele trei variante de amplasament propuse, sunt dezbătute în adunarea generală a Consiliului legislativ din data de 28 decembrie 1904, având ca problemă cumpărarea terenurilor în scopul construirii noii primării. Dintre cele trei variante propuse, primarul se oprește la două posibile. Un prim amplasament este cel situat la intersecția străzilor Kossuth Lajos (azi Călărașilor) și Arany János, considerat ca fiind neadecvat destinației prevăzute, deoarece el se află în afara zonei centrale a orașului, cu terenuri înguste și a căror proprietari solicită despăgubiri mari. Al doilea amplasament este cel situat în strada Deák Ferenc (piața Victoriei), cuprins între proprietățile lui Pap János (strada Cercului nr. 47/a) și a văduvei lui Kandars Károly (strada Deák Ferenc nr. 31). Valoarea terenurilor expropriate s-ar ridica la circa 340-360.000 coroane, dar o parte din terenul rămas ar putea fi parcelat și vândut, astfel valoarea necesară pentru Primărie nu ar depăși suma de 140.000 coroane. Se revine pentru înființarea unui fond de premiere a celor mai bune proiecte din concurs, de 2000 coroane pentru locul I și de 1000 coroane pentru locul II.¹¹ În următoarea zi, la 29 decembrie 1904, în ce-a de-a XII-a ședință extraordinară a Consiliului legislativ al orașului Târgu-Mureș, nr. 181/8889/1904, sunt prezentate și

⁹ „A v. tanács megbizatik, hogy a Deák Ferencz, Sándor János utca össze szögelésénél a Szöllösi és Egresi féle házak körötti és a Czihuleszki fél telek tömbek áraitól tudakozadjék, készítettessen szabályozási terveket és a 3 tervet vonatkozólag tegyen előterjesztést”, *Ibidem*, fila 30.

¹⁰ *Ibidem*, fila 3.

¹¹ *Ibidem*, filele 23-25, Procesul-Verbal din 28 decembrie 1904, înregistrat cu nr. 1444/1905.

prezentate și datele juridice de identificare (numărul de carte funciară și numerele topografice) ale imobilelor propuse pentru a fi cumpărate de către oraș, iar pentru construirea noului sediu al Primăriei, de urgență să se facă licitarea proiectelor, pentru care se mandatează Consiliul orășenesc, revenindu-se și la propunerile de premiere a proiectelor câștigătoare.¹² La 18 martie 1905, în ședința Comisiei juridice cu nr. 24/1896/1905, se stabilește ca în termen de 8 zile să se desfășoare ședința de Consiliu, cu privire la imobilele propuse pentru a fi cumpărate de oraș.¹³

În ședința a V-a extraordinară a Consiliului legislativ, din data de 8 aprilie 1905, se supun aprobării contractele încheiate în vederea cumpărării terenurilor necesare construirii Primăriei,¹⁴ respectiv cele din strada Deák Ferenc nr. 11, 13, 15, 17, 19, 21, 23, 25, 27, 29, din strada Cercului nr. 47, 47/a, 49, 51, 53, 55, 57 și strada Taberei nr. 2, 2/a, în total 19 imobile, întreaga problematică fiind prezentată mai detaliat. Și de această dată, unii consilieri și-au exprimat dezacordul privind construirea Primăriei. Între altele, unii au ridicat problema mai veche a construirii teatrului, considerând că până la soluționarea amplasamentului pentru instituția teatrală, nu se poate aduce vreo hotărâre privitoare la Primărie. Sunt aduse împotriva hotărârii anterioare a Consiliului orașului și unele argumente economice, apreciindu-se faptul că suma de 580.000 coroane atribuite Primăriei nu sunt îndeustătoare, deoarece numai dobândirea terenurilor ar necesita un efort de 400.000 coroane, și nicidecum de 250.000 coroane. Se propune să nu se accepte contractele de cumpărare a imobilelor menționate și anularea hotărârii anterior luată. Apreciind că numai dobândirea terenului ar solicita o sumă de peste 400.000 coroane, se recomandă să se facă noi propuneri de amplasament, atât pentru Primărie cât și pentru Teatru. În realitate, opoziția unor consilieri o punem pe seama unor considerente de interes personal, întrucât în cazul unor lucrări mai mari de investiții aceștia se temeau de ridicarea valorii impozitelor. Au făcut și aprecierea că noua clădire este mult prea luxoasă față de mărimea și de posibilitățile financiare ale orașului, cu birouri supradimensionate, și ca urmare, aceasta nu se poate realiza din suma alocată.¹⁵ Se fac comparații cu alte edificii similare din orașele Győr, Oradea, Hamburg, Leipzig, Dessau sau Pecs, localități cu mult mai mari decât orașul Târgu-Mureș și totuși cu primării mai modeste. Într-un final, după îndelungi discuții contradictorii, s-a clarificat și valoarea reală a primăriilor din orașele menționate, datele avansate de consilierul Dr. Sebess Dénes fiind considerate ca exagerate, atât ca valoare, cât și ca mărime. Prin urmare, în ședința de consiliu, nr. 43/2508 din 8 aprilie 1905, s-a dat acordul pentru exproprierea prevăzută. Spre finalul adunării, consilierul Bürger Albert,¹⁶ susține construirea primăriei, pentru care Consiliul orașului a prevăzut suma de 580.000 coroane, asigurarea terenului necesitând alte circa 400.000 coroane. Pentru teatru, s-a găsit soluția de a se lua un împrumut de 280.000 coroane, cu posibilități de recuperare din vânzarea terenurilor rămase disponibile în urma exproprierii. Sub președinția prefectului Lázár István, la 10 mai 1905 au loc noi dezbateri cu privire la amplasarea primăriei și a teatrului, discuții continuate și în ziua de 12 mai 1905, când consilierul Bürger Albert este însărcinat cu

¹² ANDJ Mureș. *Acte tehnice*. pachet LXVI (1904-1907), fila 4.

¹³ *Ibidem*, filele 20-21.

¹⁴ *Ibidem*, filele 147-155, Procesul-Verbal din 8 aprilie 1905, înregistrat cu nr. 2789, din 17 aprilie 1905.

¹⁵ „melybe azt vitatta, hogy a tervezett épület luxorezus. nem a mi szerény viszonyinkhoz való. az egyes hivatali helyiségek túl nagyra vannak tervezve és ebből folyólag az előirányzott összegből nem lesz megépíthető. *Ibidem*, fila nr. 149, Procesul-Verbal din 8 aprilie 1905.

¹⁶ „Bürger Albert th. bizottsági tag felszólalásában előadja, hogy lehetséges kell tenni. hogy a tanácsház felépíttessék, mikor az építésről szó volt 580.000 korona irányoztatott elő a tanács előterjesztés szerint az építténi hely mintegy 400.000 koronába kerülne...”. *Ibidem*, filele 147-154.

prezentarea evaluării terenurilor. Valoarea terenurilor ce se cumpără este apreciată la 395.000 coroane, acestea, împreună cu taxele de transcriere, de 16.895 coroane, dând valoarea de 411.895 coroane, rotunjit 420.000 coroane. Valoarea construcției este apreciată la 420.000 coroane, rezultând un necesar de 820.000 coroane. Alte costuri mai sunt: 10% diferența de curs, 7-10% costurile de anexare, integrare, timbre, precum și anuitatea pentru un an, totul dând un total de 131.508 coroane. Din această sumă s-ar recupera: dobânda pentru o jumătate de an după 40.000 coroane, respectiv de 8.000 coroane, recuperările de materiale de la casele ce se demolează, cu o valoare de 30.000 coroane, recuperări de la vamă pentru piatra necesară drumurilor, de 4.000 coroane, dând un total de 78.000 coroane. Scăzându-se această sumă din cele 131.508 coroane mai rămân 53.508 coroane. Așadar, adăugându-se această sumă la valoarea inițială de 820.000 coroane, ar rezulta o valoare de 873.508 coroane. În finalul ședinței, președintele de ședință, Lázár István, prezintă spre aprobare actele depuse de către Consiliul orășenesc, privitoare la construirea Primăriei, dorind să fie discutate în ședința extraordinară din 16 mai 1905.¹⁷

Pentru cunoașterea imobilelor care au făcut obiectul exproprierii (cumpărarea de către oraș), am apelat, deopotrivă, la documentele de arhivă,¹⁸ la evidențele de carte funciară și la ridicarea topografică a zonei, inclusiv registrul de evidență a proprietăților din anul 1898, aflate în arhiva Primăriei,¹⁹ ele fiind prezentate în planul de situație al zonei respective. O ilustrată realizată înainte de demolarea construcțiilor, ne permite să cunoaștem și aspectul acestor clădiri. Potrivit acestor date cunoscute suntem în măsură a menționa imobilele propuse a fi cumpărate de oraș, ordinea prezentării lor fiind în raport de adresa poștală avută anterior exproprierii.

Strada Deák Ferencz (azi piața Victoriei):

Nr. 9 - Văd. Budai Jánosné (în anul 1898). Cf. nr. 3374 Târgu-Mureș, top nr. 745/2, 745/1, 746, nr. cad.783-784. Cumpărat în iunie 1909.

Nr.11 – Văd. Kandersz Károlyné. Cf. nr. 2496 Târgu-Mureș, top nr.747/1, 748, cad. 781-782, contract nr. 4219/21 octombrie 1905, pentru 26.000 coroane.

Nr. 13 – Văduva Csiki Miklosné. Cf. nr. 439 Târgu-Mureș, top nr. 747/2, 749, cad.779-780, contract nr. 4218/ 21 octombrie 1905, pentru 29.000 coroane.

Nr. 15 – Schönstein Gyula. Cf. nr. 2365 Târgu-Mureș, top nr. 750, 751, cad. 777-778, contract nr. 4206/21 octombrie 1905, pentru 20.000 coroane.

Nr. 17 – Izmael Ferencz. Cf. nr. 441 Târgu-Mureș, top nr. 753, 754/1, 754/2, cad 775-776, contract nr. 4217/ 21 octombrie 1905, pentru 61.000 coroane.

Nr. 19 – Văd. Szöcs Danielné. Cf. 3187 Târgu-Mureș, top nr. 755, 756, cad 773-774, contract nr. 4216/21 octombrie 1905, pentru 21.000 coroane.

Nr. 21 – Jovián János. Cf. 3187 Târgu-Mureș, top nr. 757, 758, cad. 771-772, contract 89/4 ianuarie 1906, pentru 31.000 coroane.

Nr. 23 – Csiszár Ferencz. Cf. 444 Târgu-Mureș, top nr. 759, 760, 762, 763, 764, cad.769-770, contract nr. 4215/21 octombrie 1905, pentru 28.000 coroane.

Nr. 25 – Kanderesz Zsigmond. Cf. 445 Târgu-Mureș, top 765, 766, cad.767-768, contract nr. 4214/21 octombrie 1905, pentru 30.000 coroane.

Nr. 27 – Căminul de fete „Klotild”. Cf.3374 Târgu-Mureș, top nr. 767/1, 767/2, 767/4, cad.765-766.

Nr. 29 – Réthy János. Cf. 2323 Târgu-Mureș, top, nr. 769, 770/1, cad.763-764, contract nr. 4207/21 octombrie 1905, pentru 30.000 coroane.

Strada Cercului (Kör):

¹⁷*Ibidem*, filele 62-72.

¹⁸ANDJ Mureș. *Acte tehnice*, pachet LXVI (1904-1907). Contractele de cumpărare a imobilelor de către oraș din 21 octombrie 1905.

¹⁹Primăria municipiului Târgu-Mureș, Compartimentul Arhitect Șef.

Nr. 47 – Tollás Jozsef. Cf. 2351 Târgu-Mureș, top nr. 822/2, 823/2, cad.708-709, contract nr. 4213/21 octombrie 1905, pentru 9300 coroane.

Nr. 47/A – Pap János. Cf.640 Târgu-Mureș, top nr. 822/1, 823/1, cad.706-707, contract nr. 4212/21 octombrie 1905, pentru 8000 coroane.

Nr. 49 – Iszlai József. Cf. 2353 Târgu-Mureș, top nr. 822/2, 823/2, cad. 704-705. contract nr. 4211/21 octombrie 1905, pentru 13.000 coroane.

Nr. 51 – Văd. Simon Alberné, născută Szabó Zsuzsa. Cf. 483 Târgu-Mureș, top nr. 824,825, cad.702-703, contract 4210/21 octombrie 1905, pentru 11.000 coroane.

Nr. 53 – Mandula Miklos. Cf. 2714 Târgu-Mureș, top. nr. 826, 826/a, cad. 700-701, contract nr. 4209/21 octombrie 1905, pentru 8000 coroane.

Nr. 55 – Veress László. Cf. 485 Târgu-Mureș, top. nr. 827, 828, cad.698-699, contract nr. 4208/21 octombrie 1905, pentru 11.000 coroane.

Nr. 57 – Este grădina imobilului din strada Deák Ferencz nr. 17.

Strada Taberei (Tábor):

Nr. 2 – Deé Samuel. Cf.486 Târgu-Mureș, top nr. 829, 830, cad.695-696, încheierea nr. 88/4 ianuarie 1906, pentru 8000 coroane.

Nr. 2/a – Baroneasa Apor Károlyné. Cf. 2751 Târgu-Mureș, top. nr.747/a/2, 747/a/3, contract pentru 32.000 coroane, dar nu s-a mai valorificat.

Până în prima parte a secolului al XX-lea, practic, strada Deák Ferenc constituia o prelungire a mării piețe (piața Trandafirilor), având punctul de pornire din dreptul străzii Horea, respectiv din zona actualei străzi Artei, prelungire ce forma o arcuire pe direcția sud-vest, până la punctul de intersecție cu străzile Gh.Doja, Cuza Vodă și B-dul 1 Decembrie 1918, stradă ce avea construcții pe ambele părți ale sale.²⁰ Odată cu construirea Primăriei sunt amenajate și cele două străzi ce mărginesc clădirea, ambele făcând legătura dintre piața Victoriei și strada Cuza Vodă și anume, strada G. Enescu (str. Ferenc József) pe partea dreapta și strada Primăriei (str. Regina Elisabeta) pe partea stângă cum privim clădirea, acestea, împreună cu piațeta din fața clădirii, constituind o primă etapă de formare a noului centru civic

În conformitate cu cele stabilite în ședința din 28 decembrie 1904, în anul 1905 s-a întocmit și planul de lotizare a terenurilor rămase libere, acesta și fiind aprobat în ședința de Consiliu din 11 mai 1905, când Comisia legislativă a pus în discuție și amplasarea Primăriei și a Teatrului. Potrivit planului de parcelare și Procesului-Verbal, pe cele două străzi nou create, cu o lățime de câte 14 m, s-au prevăzut 25 parcele. Pe strada Ferencz József (strada G. Enescu) sunt proiectate 9 parcele, cu următoarele valori: parcela 1 – 37.080 coroane; 2 – 16.900; 3 – 13.840; 4 – 14.000; 5 – 15040; 6 – 12769; 8 – 8.163; 9 – 24.000 coroane. În strada Regina Elisabeta (strada Primăriei) sunt proiectate 8 parcele cu următoarele valori: parcela 10 – 37.000 coroane; 11 – 12.080 ; 12 – 9.360; 13 – 9.480; 14 – 10.140; 15 – 5.880; 16 – 5.880; 17 – 8.820 coroane. În spatele clădirii, spre strada Cuza Vodă sunt proiectate încă 8 parcele, cu următoarele valori: parcela 18 – 6,950 coroane; 19 – 5.560; 20 – 6.950; 21 – 7.000; 22 – 7.000; 23 – 9.060; 24 – 6.120; 25 – 10.780 coroane. În total, s-a prevăzut o valoare de 309.730 coroane. Comisia stabilește că pentru acest loc, necesarul de piatră va fi în sarcina vămii, de 6000 stj, aproximativ 1600 stj. pătrați de drum, cu 25 coroane pentru 1 stj. pătrat, ar rezulta 40.000 coroane. Așadar, prețul de vânzare a terenurilor, împreună cu cel al drumurilor, ar da 349.730 coroane, rotunjit 35.000 coroane. S-a luat în considerare și valoarea de 875.000 coroane stabilită în ședința din 10 mai 1905. Pentru stabilirea costului necesar realizării construcției, comisia hotărăște următoarele: 310.000 coroane obținute din prețul terenurilor, la care, scăzându-se dobânda pe 5 ani,

²⁰ ANDJ Mureș. *Consiliul orașului*. pachet 570 (412-870), nr. 539/1911, fila 7 cu planul de situație.

de 42.500 coroane, rămâne suma de 267.500 coroane. Astfel, clădirea ar costa 607.500 coroane. Primarul afirmă că costurile necesare pentru realizarea Primăriei nu se pot separa de creditul de 1.530.000 coroane. În final, comisia constituită împuternicește pe consilierul Bürger Albert să prezinte hotărârea luată, urmând ca toți membrii comisiei să se deplaseze la fața locului pentru a vedea amplasamentele.²¹ În adunarea generală a I-a a Comitetului legislativ, din data de 9 februarie 1906, consacrată noii Primării și realizării parcelelor, prin Hotărârea nr. 12/1021/1906, se decide vânzarea terenului rămas, sens în care se dispune ca aceasta să fie făcută publică, cu însărcinarea primarului să se ocupe de negocierile și încheierea contractelor. În final, contractele se vor prezenta Adunării Generale a Consiliului spre aprobare. Din prețul încasat se vor satisface necesitățile primordiale ale orașului și avându-se în vedere că prețul de cumpărare se prevede a fi mai mare cu 100.000 coroane, din surplusul existent, suma de 50.000 coroane va fi alocată noii primării, iar restul de 50.000 coroane vor constitui un fond de rezervă, ce va fi gestionat numai de Consiliu, care, va elabora un regulament ce se va supune aprobării Adunării generale. Totodată, adunarea dispune ca terenul rămas în dosul Primăriei să se păstreze în proprietatea sa, pentru prețul de cumpărare de 28.000 coroane. În sfârșit, pe lângă realizarea noii Primării, se dispune ca în contul Casei de Pensii de Stat, din prețul terenurilor ce fac obiectul vânzării să se cumpere un teren corespunzător.²² Rămânând încă la capitolul dobândirii de către oraș a terenurilor, arătăm că la 15 mai 1905, cu scrisoarea nr. 2508/1905 primarul Bernády György prezintă proiectul de hotărâre, menționând și proprietarii care au fost expropriați.²³ Mai face cunoscută solicitarea împrumutului de la Banca Ungară de Ipotecă și Credite, în valoare de 1.530.000 coroane. Ambele probleme se vor comunica Ministerului de Interne în vederea aprobării. În Adunarea generală extraordinară a VII-a a Comitetului legislativ al orașului Târgu-Mureș, din data de 16 mai, înregistrată cu nr. 63/3232/1905, se face cunoscută adresa nr. 38518/1905 a Ministerului de Interne, prin care și-a dat acordul pentru împrumutul solicitat, dar în condițiile stabilite de către Banca de Credit. Prin urmare se solicită scoaterea din ordinea de zi a acestei probleme, urmând ca într-o viitoare ședință să se stabilească suma necesară și condițiile de creditare.²⁴

De altfel, în Adunarea generală extraordinară a IX-a a Comisiei legislative, din data de 18 mai 1905, înregistrată sub nr. 68/3588/1905, se ia din nou în discuție stabilirea creditului pentru investiții, suma ce se va împrumuta fiind destinată construirii Primăriei în cuantum de 900.5000 coroane, aceasta fiind o refinanțare de credit, și pentru care, o comisie să se deplaseze la fața locului. Și de această dată sunt expuse mai multe opinii, între care și aceea că în cazul nerealizării primăriei, sunt alte lucrări, precum Școala de cadeți, Spitalul militar, construirea de școli, extinderea fabricii de cărămizi a orașului, lucrări ce necesită fonduri însemnate de bani. Se mai arată, că nu

²¹ „Felvétetett az építendő tanácsház és színház elhelyezése tárgyában összehívott értekezlet által a tanácsház épülete körül felparcellőzendő telket értékebesé céljából kiküldött bizottságnar Maros-Vásárhelyt, 1905 május hó 11-én tartot üléséről”. ANDJ Mureș, Acte tehnice, pachet LXVI (1904-1907), filele 58 și 73. Sunt create 25 parcele, de la nr. 1-9 pe partea dreapta, de la nr. 10-17 pe partea stânga și de la nr. 18-25 spre strada Cuza Vodă. Pentru planul de parcelare vezi fila 59.

²² „Egyben kimondja a közgyűlés azt is, hogy a tervezett új tanácsház háta megett levő telektömböt a város közönsége céljaira 28.000 korona mérsékelt vételárért magának megtartja és s. v. tanácsot utasítja, „hogy a törvényhatósági nyugdíj alap terhére az eladandó telkek közül egy megfelelő telek megvásároltassék és a városi tanács utasíttatik, hogy eziránt a nyugdíj-választmány véleményének kivételével tegyen részletes javaslatot”. Ibidem, fila 32.

²³ ANDJ Mureș, Acte tehnice, pachet LXVI (1904-1907), filele 157-158).

²⁴ „Tárgysorozaton az 1.530.000 korona kölcsön jóváhagyása tárgyabankelt 38518/905 sz. Belügyministeri leirat és a magyar jelzálog hitelbank által megküldött kötelezvény előterjesztése lévén”... „az 1.530.000 korona kölcsön tárgyában megküldött kötelezvény tárgyalásának a napirendről való levételével utasíttatik a tanács, hogy a kölcsön összegének újabbi megállapítása s a kölcsönre vonatkozó új kötelezvény kiállítása iránt a legközelebbi közgyűlésen tegyen előterjesztést”. Ibidem, fila 33.

cu mult timp în urmă, în anul 1902, când au fost necesare 400.000 coroane, inițial 800.000 coroane, apoi 600.000 coroane și în final de 650.000 coroane, acestea s-au pierdut tocmai din cauza inconsecvenței organului administrativ. Adunarea generală aduce la cunoștință că nu aprobă creditul nou propus de 900.000 coroane, însă în termen de 14 zile, Consiliul orășenesc să vină cu argumente pentru acceptarea creditului inițial de 1.530.000 coroane. În final, prefectul prezident aduce la cunoștință Consiliului orășenesc hotărârea de a se respinge creditul de 900.000 coroane, menționat în prezenta ședință. Își menține decizia de a se accepta creditul de 1.530.000 coroane și este de acord ca acesta să fie folosit și pentru achiziționarea terenului necesar construirii noii clădiri a Primăriei. Se dispune ca primarul să înceapă demersurile pentru obținerea terenului.²⁵

Invocând hotărârea luată în ședința extraordinară nr. 63/3232 din data de 16 mai 1905, tot la 18 mai 1905, prefectul orașului Târgu-Mureș prezintă un proiect de hotărâre prin care propune renunțarea la creditul de 1.530.000 coroane inițial prevăzut și stabilirea prin separarea unui alt credit pentru construirea noii Primării. În urma intervenției la Comisia juridică, se propune ca suma necesară pentru creditul de investiții, cu separarea sumei necesare construirii Primăriei, să fie stabilită la valoarea de 900.500 coroane (rotunjit: 900.000 coroane), obiectele de investiție fiind următoarele: rambursarea avansului aprobat de Ministerul de Interne cu 155.000 coroane; pentru construirea Spitalului militar cu 150.000 coroane; pentru construirea Fabricii de cărămizi cu 160.000 coroane; pentru construirea Teatrului cu 280.000 coroane; pentru anumite pierderi din diferențe de curs, asigurări, taxe etc. cu 149.500 coroane; pentru costurile analizei și licitației efectuate pentru construirea Primăriei cu 6.000 coroane. Pe lângă abrogarea hotărârii anterioare de a se solicita împrumutul celor 1.530.000 coroane, prefectul mai propune, ca pentru noul credit, să se solicite acordul Ministerului de Interne, urmând ca împreună cu Banca Ungară de Ipotecă și Credite să se stabilească și condițiile pentru dobândirea acestuia, iar proprietarilor de terenuri să li se comunice faptul că problema construirii Primăriei a fost scoasă din ordinea de zi.²⁶ Presupunem că propunerea a rămas tardivă, deoarece, potrivit hotărârii luate în Adunarea generală extraordinară nr. 68/3588, din data de 18 mai 1905, la 21 iulie a aceluiași an, cu scrisoarea nr. 5302/1905, primarul promovează propunerile de hotărâre pentru cumpărarea a 14 imobile,²⁷ după cum urmează:

1 – Kauders Károlyné, n. Hernstein Antonia, CF.2496 Târgu-Mureș, top nr. 747/1, 748, cu suma de 26.000 coroane;

2 – Csiki Miklósné, n. Lujza și Izmael Mihályné, n. Biró Katalin, CF. 439 Târgu-Mureș, top nr. 747/2, 749, cu suma de 29.000 coroane;

²⁵ „mert ha tanácsházat nem is építünk a katonai alreáliakola csapat korház az iskolák felépítéséhez miután a régi téglagyár anyaga ki fogyóban van s a szükséglet előállítására nem elégséges”... „utasítja a tanácsot, hogy az eredetileg 1.530.000 koronára tervelt kölcsön felvétele és befektetése, illetve felhasználása céljából tegyen sürgősen 14 napon belül előterjesztést”... „Elnök főispán kimondja a közgyűlés határozatát, mely szerint, - a közgyűlés - a városi tanácsak a beruházásokra felvendő kölcsön újabb megállapítása tárgyában tett előterjesztését nem fogadja el”... „hogy az 1.530.000 korona kölcsönről kiállított adás levelet, valamint a tanácsház építési helyéül kiszemelt telkek megvásárlásáról kiállított szerződéseket elfogadás végett sürgősen terjessze a legközelebbi közgyűlés ele. Egyben utasítja a polgármestert, hogy a színház építési helyének megszerzése iránt a tárgyalásokat vezesse be és annak megszerzése iránt a szükséges lépéseket azonnal tegye meg”, Ibidem, filele 8-18.

²⁶ „Végül utasittatik a városi tanácsa, hogy a tanácsház építésére szolgáló telkek tulajdonosai értesítsenek arról, miszerint a tanácsház építésének kérdése a napi renről levétetett”. Ibidem, fila 32. Actul nr. 3588/1905.

²⁷ Ibidem, fila 35. Actul nr. 5302/1905.

3 – Izmael Ferencz, CF. 441 Târgu-Mureș, top nr. 753, 754/1, 754/2, cu suma de 61.000 coroane;

4 – Kiss Károlina văd. lui Szöcs Dániel, CF. 442 Târgu-Mureș, top nr. 755, 756, cu suma de 21.000 coroane;

5 – Csiszár Ferencz și soția Daboczi Zsuzsánna, CF. 444 Târgu-Mureș, top nr. 759, 760, 762, 7763, 764, cu suma de 28.000 coroane;

6 – Kaudersz Zsigmond și soția Grosz Róza, Cf. 445 Târgu-Mureș, top nr. 765, 766, cu suma de 30.000 coroane;

7 – Tollas József și copiii minori, Tollas Rózsa, Cf. 2351 Târgu-Mureș, top nr. 770/2/2, 770/2/1, cu suma de 9.300 coroane;

8 – Pap János și soția Soltész Ráchel, Cf. 640 Târgu-Mureș, top nr. 8222/2, 823/2, cu suma de 8.000 coroane;

9 – Iszlai József cu soția Molnár Amália, Cf. 2353 Târgu-Mureș, top nr. 822/1, 823/1, cu suma de 13.000 coroane;

10 – Szabó Zsuzsanna, Cf. 483 Târgu-Mureș, top nr. 824, 825, cu suma de 11.000 coroane;

11 – Mandula János, Cf. 2714 Târgu-Mureș, top nr. 826, 826/a, cu suma de 8.000 coroane;

12 – Veress László și soția, Kézel Katalin, Cf. 485 Târgu-Mureș, top nr. 827, 828, cu suma de 11.000 coroane;

13 – Réthi János cu soția și copiii minori, Cf. 2323 Târgu-Mureș, top nr. 769, 770/1, cu suma de 30.000 coroane;

14 – Schönstern Gyula și soția, Láng Lujza, Cf. 2365 Târgu-Mureș, top nr. 750, 751, cu suma de 20.000 coroane.

La finalul scrisorii, se propune a se da acordul pentru împrumutarea de la „Banca Ungară de Ipotecă și Credite” (*„Magyar Jelzálog Hitelbank”*), a sumei de 1.550.000 coroane, urmând ca hotărârea ce se va lua să fie adusă la cunoștința locuitorilor și înaintată Ministerului de Interne spre aprobare. Doar la două zile distanță, prin Publicația nr. 5345 din 23 iulie 1905, locuitorilor orașului li se face cunoscută hotărârea luată de a se cumpăra imobilele în vederea asigurării terenului pentru construirea noii Primării. Publicația este înregistrată sub nr. 5715, din 8 august 1905, când se confirmă că a rămas necontestată.²⁸ La 16 mai 1905 are loc Adunarea generală a VIII-a extraordinară a Consiliului legislativ al orașului, când se pun în discuție contractele de vânzare-cumpărare pe veci a terenurilor necesare pentru construirea Primăriei. În cadrul discuțiilor consilierul Bedö Sándor susține faptul că populația orașului nu poate suporta cheltuirea a 600.000 coroane pentru construirea Primăriei, indicând să se cumpere un alt teren. Nu este de acord cu forma prezentată, considerând că ar trebui să se discute cu proprietarii terenurilor, care în mod cert vor majora prețul terenului cu cel puțin 20-30.000 coroane. La rândul său, consilierul Fenyvesi Soma arată faptul că creditul cerut nu este în balanță cu bugetul orașului și, ca urmare, pentru construirea Primăriei ar trebui majorate taxele cu 11%. Dorește realizarea Primăriei unde s-a și prevăzut, dar cere garanția juridică pentru construirea Teatrului. Potrivit prevederilor art. 110 din Legea XXI/1886 prefectul prezident supune cele discutate în ședință votului nominal. Au votat cu „da” 21 persoane din cei 67 membri, deci nefiind o majoritate nu s-a aprobat. Cu ocazia votării, doi membri ai comisiei: Schönstern Gyula și Réthi János s-au abținut de la vot. S-a trecut la votarea propunerii lui dr. Bedö Sándor, rezultatul fiind: 20 pentru, 31 contra, ca urmare propunerea acestuia nu este aprobată, rămânând valabile propunerile inițiale, atât pentru amplasament, cât și pentru împrumutul de 1.530.000 coroane. În fine, se votează și propunerea lui Fenyvesi Soma, pentru care au votat 31 consilieri. Ca urmare prefectul prezident face cunoscută ștergerea de pe ordinea de zi a propunerii lui Fenyvesi, rămânând aprobate

²⁸ *Ibidem*, filele 74-75.

propunerile inițiale, de construire a clădirii și solicitarea împrumutului de 1.530.000 coroane.²⁹

Având ca obiect asigurarea terenului în vederea construirii Primăriei, cu adresa nr. 102698, din 10 octombrie 1905, Consilierul ministrului comunică Consiliului orașului Târgu-Mureș, faptul că este de acord cu Hotărârea nr. 90/5302, din 22 iulie 1905, respectiv cu cumpărarea celor 14 imobile pentru asigurarea amplasamentului pentru noul sediu al primăriei, precum și luarea creditului de 1.550.000 coroane.³⁰

Pentru noua clădire, încă la 23 februarie 1905, Consiliul orașului lansează concursul de idei, urmând ca proiectele să fie predate până la data de 30 aprilie 1905. Pe lângă condițiile de prezentare a proiectelor s-a stabilit și programul de proiectare, între care: străzile laterale clădirii să aibă câte 14 m lățime; strada Deák Ferenc în dreptul clădirii să aibă o lățime de 30-35 m; clădirea să fie prevăzută cu trei intrări, una centrală și două laterale; să se țină cont de faptul că peste 3-4 ani se va realiza și canalizarea orașului; încăperile de la demisol, parter și etaje vor avea destinația dată prin tema de proiectare. Cu această ocazie sunt menționate și condițiile de premiere a celor mai bune lucrări: locul I, cu 2.000 coroane, locul II, cu 1.000 coroane.³¹ Sub coordonarea lui Flesch Adolf, inginerul șef al Serviciului tehnic al orașului, la 25 mai 1905 au avut loc operațiunile de verificare și prezentare a proiectelor înscrise la concurs. Au fost analizate un număr de 14 proiecte, ele fiind prezentate în plicuri închise, fiecare având câte un moto. Din comisia de verificare a proiectelor au făcut parte delegați de la: „Societatea Inginerilor și Constructorilor Maghiari”, „Uniunea Arhitecților Maghiari”, Oficiul de Stat al Arhitecților din Ungaria”,³² precum și din partea Primăriei. În ordinea stabilirii locurilor câștigate, sunt prezentate primele zece proiecte participante la concurs:

1. Locul I, proiectul cu moto: „Székház” (Sediul), al arhitecților Komor Marcell și Jakab Dezső din Budapesta.
2. Locul II, proiectul cu moto: „Örtorony” (Turnul de pază), al arhitectului Sebestyén Artur din Budapesta.
3. Proiectul cu moto: „Piros-fehér-zöld” (Roșu-alb-verde), al arhitectului Bobula János din Budapesta.
4. Proiectul cu moto: „Bem apó” (Moșul Bem) al arhitecților Schneider Iván din Budapesta și Várady Árpád din Târgu-Mureș.
5. Proiectul cu moto: „Tornakert” (Grădina de gimnastică) al arhitectului Tóásó Pál din Budapesta.

²⁹ „Igy tehát a jelenlegi érvényes szavazati joggal bíró 67 bizottsági tag általános többsége a tanács állandó válaszmány javaslatát nem fogadta el. A szavazás alkalmával jelen volt Schönstein Gyula és Réthi János bizottsági tagok a szavazástól érdekeltség okából elállottak. Ezen után Dr. Bedő Sándor bizottsági tag által írásban benyújtott indítvány bocsájtván szavazásra, a javaslat elfogadása mellett 20. - ellene 31 bizottsági tag szavazott. Így tehát a dr. Bedő Sándor indítványa illetve határozati javaslata elvetetett. Végül a Dr. Fenyvesi Soma bizottsági tag indítványára vonatkozólag rendeltetvén el a szavazás az indítvány elfogadása mellett 31 bizottsági tag szavazott.” Ibidem, filele 163-170. Înregistrată cu nr. 2508 din 6 iunie 1905.

³⁰ „A foljá évi július hó 22-én tartott bizottsági közgyűlésében 90/5302 sz alatt baralt véghatározatot, melylyel kimondotta, hogy az ujtanács ház építési céljaira a véghatározatban 1 – 14 számok alatt jelzett telkeket a megjelölt tulajdanasoktól. a kitüntetett vételárért megveszi és a szükségelt vételár összegeket a felveendő 1.550.000 kóranás kölcsönből fogya fedezni”. Ibidem. pacheť LXVI (1904-1907), fila 77.

³¹ A marosvásárhely városház pályatervei (Proiectele de concurs pentru Primăria din Târgu-Mureș) în Magyar Pályázatok (Concursuri maghiare), an.III, nr.6, Budapest, septembrie, p.2-3.

³² „Magyar Mérnök és Építész Egylet”. „A Magyar Építőművészek Szövetsége képviselőinek”, „Magyar Allami Építészeti Hivatalai”.

6. Proiectul cu moto: „*Kétágu lépcső* (Scara bifurcată).
7. Proiectul cu moto: „*Irén*” (Irina).
8. Proiectul cu însemnul: „X”.
9. Proiectul cu moto: „*Székelylvár*” (Cetatea secuilor), al arhitectului Lovag Ybl

Lajos din Budapesta.

10. Proiectul cu moto: „*Bethlen Gábor*” a arhitecților Opaterny Flóris și Otta Róbert din Bratislava.

Cu toate că proiectele arhitecților Bobula János, Scheider Iván cu Várady Árpád și a lui Tóásó Pál aveau unele nepotriviri de concepție, pentru unele elemente constructive prevăzute, precum turnul, ele sunt cumpărate de oraș.

Proiectele câștigătoare ale celor doi arhitecți budapeșteni prezintă o clădire cu un plan general de formă dreptunghiulară, latura dinspre piață având un rezalit puternic, care la parter cuprinde porticul pentru trăsuri și holul principal ce se deschide spre scările de onoare, iar la etaj sala mare de ședință. Aripile clădirii, cu încăperi înșiruite, ce comunică prin coridorul boltit, cuprind două curți interioare, una pătrată, mai mare, a doua spre partea posterioară, mai îngustă și de formă dreptunghiulară. Deasupra laturii de mijloc se înalță turnul cu rolul de supraveghere. Rezalitul central al clădirii prezintă câte trei deschideri, mai mari la porticul de la parter și mai mici la sala de ședințe de la etaj, frumos decorate, în dreptul celei de mijloc aflându-se și balconul ale cărui console sunt sprijinite de atlanți.

La solicitarea Consiliului orașului, cei doi arhitecți, Komor Marcell și Jakab Dezső sunt însărcinați cu întocmirea proiectelor de execuție, fiindu-le puse la dispoziție și următoarele trei proiecte prezentate la concurs, spre consultare pentru eventualele idei. Este pusă condiția ca turnul să fie amplasat la unul dintre colțurile fațadei principale ale clădirii, și să fie zărit din depărtare, cu simplificarea planimetriei construcției, dar fără modificări majore față de formele inițial concepute. Purtând data de 16 august 1905, proiectele sunt întocmite la scara 1:200, de fapt, ele constituind o schiță, care a stat la baza întocmirii ulterioare a proiectelor de execuție și de detaliu. De această dată, construcția se desfășoară pe patru niveluri: demisol, parter, etajul I și parțial etajul II. S-a păstrat forma dreptunghiulară, cu rezalitul central la fațada principală, însă de această dată cu o singură curte interioară de formă aproape pătrată, aripile laterale ale clădirii având câte o prelungire de circa 11 m față de latura posterioară. Dezaxat, la colțul din partea dreaptă a fațadei principale, cum este privită clădirea, s-a amplasat turnul clopotniță, pe toată înălțimea având o secțiune pătrată. Cu excepția turnului, fațada principală păstrează formele simetrice, și al cărei rezalit central, cu o lățime de 19 m și un ieșind de peste 10 m, cuprinde la parter porticul pentru trăsuri și parțial holul de onoare, la etajul I, sala mare de ședințe, iar la etajul II, galeria sălii de ședințe. La fiecare nivel, spre curtea interioară, se află coridoare închise ce permit circulația pe toate laturile și nivelurile, prin intermediul scărilor din holul central și a scărilor laterale.

În ședința de Consiliu al orașului din data de 4 aprilie 1906 este autorizată realizarea noii Primării din Târgu-Mureș.³³ Probabil, aceste proiecte, întocmite la scara 1:200, sunt cele predate antreprenorului Csizsár Lajos, care între timp a câștigat licitația, în vederea întocmirii devizului de lucrări. Acesta a și fost întocmit,³⁴ purtând data de 21 iulie 1906, valoarea lucrărilor fiind estimată la suma de 444.586,42 coroane. La 24 iulie 1906, cu nr. 6558/1906, este încheiat contractul dintre oraș și Csizsár

³³ANDJ Mureș. *Acte tehnice*, pachet LXVII (1904-1907). Procesul-Verbal al ședinței de Consiliu din 4 aprilie 1906.

³⁴*Ibidem*, filele 25-89. Devizul poartă titlul: „*Költségszámítás Maros-Vásárhely sz. kir. városáltal építtetni szándékold „Tanács ház” építésére vonatkozólag*”.

Lajos,³⁵ în vederea realizării lucrărilor de construcții, fiind stabilite condițiile și obligațiile ce revin celor două părți.

În anul 1906 cei doi arhitecți elaborează principalele piese ale documentației de arhitectură (plan niveluri, secțiuni, fațade, etc),³⁶ până către sfârșitul anului 1907 fiind întocmite și numeroasele detalii de arhitectură, decorații interioare și exterioare, printre ultimele fiind planurile de amenajare a sălii mari de ședințe și unele detalii ale holului, inclusiv ale scărilor de onoare, ale celor două scări laterale din curtea interioară, precum și ale porticului pentru trăsuri.³⁷ Și totuși, până la elaborarea proiectelor de execuție la scara 1:50, în luna septembrie a anului 1906, cei doi arhitecți prezintă o nouă variantă de proiect, la scara 1:100, cu toate detaliile ce trebuie să le cuprindă. Cu data de 6 septembrie 1906, este elaborat parterul, iar cu data de 27 septembrie, etajul I, nefiind cunoscute celelalte planșe care să completeze documentația.³⁸

Personalități de seamă ale secesiunii maghiare, Komor Marcell (1868-1944) și Jakab Dezső (1864-1932) sunt principalii discipoli ai arhitectului Lechner Ödön din Budapesta, autorul așa-zisului „stil” ce-i poartă numele. Colaborarea dintre cei doi arhitecți a durat până în anul 1918, perioadă în care au realizat numeroase clădiri publice, precum *Primăria* și *Sinagoga din Subotica* (Serbia), *Localul de reuniuni* din Bratislava, *Sanatoriul Liget* și *Sanatoriul Park* din Budapesta, *Opera Populară* din Budapesta, devenită *Teatrul „Erkel”*, *Teatrul din Deva*, Complexul comercial „*Vulturul Negru*” din Oradea, precum și *Primăria* și *Palatul Culturii* din Târgu-Mureș. Au mai proiectat în anul 1913 pentru Târgu-Mureș *Teatrul Național*, pentru amplasamentul pe care în prezent este situată Catedrala mare Ortodoxă Română, însă, din cauza războiului mondial, acesta nu s-a mai realizat.

Prin plastica generală mai severă, clădirea Primăriei diferă de lucrările precedente ale celor doi arhitecți. Programul stabilit de către Consiliul orașului Târgu-Mureș a impus „o soluție clasic echilibrată, inspirată din modelele palatelor comunale medievale din Europa: o mare compoziție orizontală, simetrică, contrabalansată de o dominantă verticală, campanila”,³⁹ cu o retragere de la aliniamentul străzii pentru a se obține acel spațiu al piațetei. Remarcabile aprecieri privitoare la clădire sunt făcute în continuare de Paul Constantin,⁴⁰ care spune: „Construcția de mari dimensiuni, în formă de „U”, așezată în centrul orașului pe patru străzi, nu se mai înscrie în formula stilului Lechner, chiar dacă păstrează în câteva puncte – aticul central și cele laterale – forme curbilinii, festonate. Caracterul pronunțat transilvănean al monumentului reiese, mai întâi, din viziunea generală mai sobră, mai aproape de spiritul arhitecturii populare și cu deosebire al celei țărănești de lemn. Aspectul sever se datorește atât faptului că fațadele sunt aproape lipsite de decorație până la coronament, ceea ce prilejuiește o mai directă exprimare a structurii sale tridimensionale, cât și, îndeosebi a cornișei generale, zimțate, ce imprimă o înfățișare unghiulară, geometrică clădirii. La acestea

³⁵ „Ezen szerződés tárgyalattott és elfogadttatott Maros-Vásárhely sz. kir. város törvényhatósági bizottságának 1906 évi Julius hó 24-én tartott ülésében 89/6408 jegyzőkönyvi szám alatt”. *Ibidem*, filele 91-95.

³⁶ ANDJ Mureș, Acte tehnice, Pachet LXV (1904-1907), filele 8, 12, 17; LXVII (1904.1907) filele 3-6, 8-9, 11-12, 14, 17, 117, 124, 127, 138.

³⁷ *Ibidem*, Pachet LXIV (1904-1907), filele 5-6, 13-17, 22, 31, 35-36, 41, 46, 47, 59, 55. 64-65, 77; LXV (1904-1907), filele 2, 13, 19, 36; LXVII (1904-1907), filele 122, 124, 130, 131.

³⁸ *Ibidem*, Pachet LXIV (1904-1907), filele 25 și 78. Din nefericire, cele două planșe cunoscute sunt deteriorate aproape în întregime, cu unele segmente lipsă, fapt ce ne-a împiedecat să le putem prezenta. Ele constituie etapa premergătoare în elaborarea documentației tehnice de execuție și de detaliu, ce se va elabora.

³⁹ Paul Constantin, *Arta 1900 în România*, București, Ed. Meridiane, 1972, p. 103-104.

⁴⁰ *Ibidem*, op. cit., 56-57.

se adaugă formele piramidale ale acoperișului și ale coifului ascuțit al campanilei, precum și desenul motivelor romboidale ce decorează acoperișul cu țigle smălțuite ca un covor țărănesc cu ornamente geometrice. La aspectul specific mai contribuie apoi și motivele florale populare în relief, de ceramică policromă, aflate în aticuri sau în frontoane, precum cele de la brâul decorativ de la etajul al doilea.

Dar poate că cel mai caracteristic element al compoziției rămâne campanila, direct inspirată din forma turnurilor zvelte de clopotniță ale bisericilor românești de lemn din Transilvania: de secțiune pătrată, cu balconul mult ieșit pe console și având stâlpi ce sprijină acoperișul piramidal ascuțit, în săgeată. Este adevărat că astfel de turnuri au apărut în arhitectura țărănească de lemn ca urmare a înrăuirilor edificiilor gotice de piatră. Numai că, pe de o parte, < asemenea turnuri nu se găsesc decât în Transilvania > în arhitectura populară, și pe de alta < motivul turnului a găsit o interpretare originală > la noi”.

Față de schițele de proiect întocmite la 16 august 1905, planșele finale, care au stat la baza realizării clădirii, prezintă totuși unele modificări de detaliu, însă păstrând caracteristicile generale inițial concepute de către cei doi autori. În plan, clădirea își menține forma general dreptunghiulară, cu un rezalit pronunțat în zona centrală a fațadei principale. Turnul – campanila – de secțiune rotundă până la nivelul etajului II al clădirii și pătrată pe tronsonul superior, este situat la colțul dreapta, cum este privită clădirea. Cele patru laturi ale clădirii circumscriu curtea interioară, ușor dreptunghiulară. Cele două laturi mai lungi ale clădirii au lungimi de câte 57,50 m, latura principală, orientată spre piață însumează 52 m lungime, pe când latura posterioară are 49 m lungime, diferența provenind de la retragerea de la aliniament a aripii din strada G. Enescu, începând din dreptul turnului. La fațada principală a corpului central se află rezalitul, cu mărimi de 16,70 x 5,85 m, destinat intrării de la parter și sălii de consiliu de la etaj, la rândul său precedat de porticul trăsurilor, cu dimensiuni de 6,70 x 4,0 m. Partea superioară a porticului este destinată terasei de la nivelul superior, care, prin intermediul balcoanelor laterale comunică cu încăperile ce mărginesc sala festivă. Cele patru laturi ale clădirii, care de această dată nu mai au acele prelungiri de pe latura posterioară, includ curtea interioară, a cărei lungime de la pereții exteriori este de 39,65 m și de 32,75 m de la capătul casei scărilor de onoare, iar lățimea de 30,00 m de la limita pereților și de 16 m de la capetele semicirculare ale scărilor laterale.

Dispusă pe patru niveluri: demisol, parter, etaj I și etaj II, pe toate cele patru laturi clădirea dispune de încăperile destinate birourilor, cât și anexelor necesare. Pe axa principală se află holul de intrare de la parter, cu scări monumentale, a cărui soluționare tehnică și decorativă este aparte. De aici, prin intermediul coridoarelor închise, se ajunge la încăperile clădirii. Pe cele două laturi mai lungi ale clădirii sunt situate cele două intrări laterale, la rândul lor marcate de un ușor ieșind. De această dată, intrarea în clădire se află la nivelul trotuarului, comunicând direct cu coridorul de legătură al demisolului și curtea interioară. La parter, clădirea are pereții portanți în grosimi de 45 și 60 cm, formele din plan fiind în bună parte preluate și de etajul I și parțial de etajul II. La colțul dreapta al clădirii, spre strada G. Enescu, după cum am mai arătat, se află turnul – campanila, ale cărui planșe de arhitectură au fost întocmite în anul 1906, odată cu cele ale clădirii.⁴¹ Turnul are o înălțime de 53 m la nivelul coifului ascuțit și de 59,50 m la vârful săgeții. În întregimea sa, turnul are o structură masivă, cu pereți din beton și cărămidă, în grosimi de 1,50 m la nivelul parterului, 1,35 m la nivelul etajului II al clădirii, iar pe măsură ce se înalță se subțiază până la 0,70 m

⁴¹ ANDJ Mureș. *Acte tehnice*, pachet LXVII (1904-1907), filele 14, 15, 16.
<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://muzeulmures.ro>

grosime la nivelul consolei, pe care se sprijină balconul turnului.⁴² Accesul este asigurat prin ușa de fontă, situată la colțul semicilindric al turnului, de unde pornește scara spiralată de beton armat, cu 67 trepte. La capătul acestui prim tronson de scări se află palierul luminat de fereastra mare semicirculară, de unde, printr-o altă scară spiralată, de această dată din fontă cu 24 trepte, se ajunge la palierul următor. Aici, o placă face cunoscute câteva date privitoare la turn: anul construirii turnului – 1906; înălțimea turnului – 55 m; înălțimea la care se află terasa – 35 m; numărul total de trepte – 202. Următoarea scară, tot de beton, cuprinde 92 trepte și este împărțită în nouă rampe, la capătul acesteia aflându-se antreul balconului. Ca forme decorative la turn, remarcăm brâul de sub registrul balconului, întrerupt pe mijlocul fiecărei laturi de ferestrele înguste și înalte, ca niște fante, format din elemente pătrate din ceramică policromă, precum și triplele colonete de pe cele patru laturi ale balconului turnului. În spațiul balconului turnului se află cele patru clopote, așezate câte două pe partea sudică și de nord a turnului. Două clopote sunt mai mari, a căror circumferință este de 115 cm și cu o înălțime de 40 cm și două clopote mai mici, cu circumferința de 80 cm și înălțimea tot de 40 cm. Toate cele patru clopote conțin aceeași inscripție, în traducere fiind: *“Acest clopot a fost turnat pentru uzul locuitorilor orașului regal liber Târgu-Mureș în anul 1908 în timpul primarului Dr. Bernády György. A fost turnat de Thuri Ferenc la Budapesta în anul 1908”* Pe partea opusă a clopotului se află următorul text:

*„În această perioadă membrii Consiliului orașenesc au fost viceprimarul Glofbauer Aurel, consilierii Nagy Imre și Darko Ákos, Dr. Soós László notar șef și Dr. Bodolla Ferenc procuror șef”.*⁴³

Deși realizată aproximativ în aceeași perioadă, Primăria din Târgu-Mureș prezintă un stil deosebit față de unele construcții aflate la Oradea, ale celor doi arhitecți, precum complexul „Vulturul Negru”, care a preluat cunoscutele forme ce aparțin „stilului Lechner”. Clădirea de la Târgu-Mureș, în schimb, cu excepția turnului ce pare a fi lipit de aceasta, este concepută simetric: corpul rezaliturii principal și cele două aripi laterale, limpede concepute. Remarcăm decorațiile demisolului până la nivelul superior al ferestrelor de la parter, constând din soclul de piatră naturală ce se ridică până în punctul de pornire a semicercului ferestrelor corpului central ce mărginesc intrarea în clădire, precum și ale ferestrelor demisolului aripilor laterale. Deasupra acestui registru se află brâul de cărămidă aparentă, care conturează printr-un simplu chenar ferestrele parterului. Deasupra terasei porticului, ce se sprijină pe picioare masive din piatră naturală, cu deschideri arcuite, cele trei axe sunt marcate de ferestrele sălii festive, larg dimensionate, îndeosebi aceea centrală. Pe ambele părți, terasa este prelungită cu câte un balcon, ce se sprijină pe console din piatră retrase în trei trepte, în dreptul cărora se află și ușile încăperilor laterale sălii de ședințe. Pe fondul alb al corpului central se află restul gurilor, constituind ferestrele etajului I, de formă dreptunghiulară, precum și cele de la etajul II, semicirculare, la rândul lor fiind încadrate de un brâu decorativ identic cu cel întâlnit la turn. Toate ferestrele corpului central și ale celor două aripi laterale au ancadrame decorate cu elemente

⁴²Potrivit releveului turnului, întocmit de SC. „PROIECT” SA, pentru efectuarea unor reparații la clădire și turn (proiect nr. 6. 271. 0/2005, autorizate cu nr. 407/10173/2005 de către Primăria Municipiului Târgu-Mureș.

⁴³„Ezen harang öntetett / Marosvásárhely szabad királyi város közönsége részére 1908 évben / Bernády György polgármestere idejében / Öntötte Thury Ferenc Budapesten 1908”. „Ebben az időben / Glofbauer Aurel polgármester helyettes / Nagy Imre, Darkó Ákos Tanácsosok / Dr. Soós László főjegyző és Dr. Bodolla Ferenc / tisztii főügyész voltak a V (árosi) Tanács tagjai”. După studiul istoric a lui Kimpián Annamária, „Sediul administrativ al Consiliului Județean Mureș Clădirea Prefecturii. Fosta Primărie din Târgu-Mureș. Târgu-Mureș, 2007, p.15, aflat în copie și în posesia autorului.

decorative din ceramică policromă. În schimb, cele două aripi laterale ale clădirii, cu excepția tronsoanelor unde sunt situate intrările, ce au elemente decorative identice cu cele întâlnite la corpul central, la parter au ferestre semicirculare cu un pervaz înclinat căptușit cu țiglă smălțuită de culoare verde, ce nu sunt contrazise de forma chenarelor, iar la etajul I, ferestre de formă dreptunghiulară, cu ancadrame cuprinzând aceleași elemente decorative din ceramică. Deci, până la coronament, decorația clădirii este sobră. Deasupra acesteia se află plastica zimțată, formată din frontoanele triunghiulare ale aripilor laterale, decorate cu elemente florale din ceramică policromă, ale capetelor aripilor laterale, la rândul lor decorate policrom. Corpul frontal este marcat de aticul central și cele laterale, care păstrează formele curbilinii, festonate, ale stilului Lechner. Sub nivelul streinii, pe linia inferioară a aticurilor, corpul central este decorat cu arcaturi, câte trei, ce creează un efect de clarobscur, elemente întâlnite și la turn la nivelul balconului, după cum am mai arătat. Totul se încheie cu acoperișurile în pante repezi, într-un ritm geometric, a căror învelitoare din țigle policrome (verde, portocaliu, alb) dă impresia țesăturii unui covor țărănesc, conferind edificiului un aspect pitoresc.

Interiorul, și anume holul central, a cărui intrare se află la o cotă superioară acceselor laterale, este marcat de mai multe elemente istoriciste, între care remarcăm bolțile montate pe nervuri stelare și coloanele de marmură cu capitel compozit ce le sprijină. Deosebit ca formă este scundul stâlp de la începutul rampei scărilor, aidoma unui vas baroc. În totalitatea sa holul principal poartă amprenta stilului secesion, de această dată aparținând mai degrabă viziunii sinuoase, cum întâlnim la lămpile de bolți, banca de piatră și parapetul scării, atât de bine descrise de același Paul Constantin: „*Lămpile, de fapt mari plafoniere așezate în centrul bolților, arată ca niște farfurii cochiliforme sau flori fantastice, total acoperite cu decorație liniară pictată, alcătuită din spirale dispuse radial. Spirala este, de altminteri, unicul motiv al întregii decorații murale. Celelalte două elemente sînt de-a dreptul onirice! Banca de piatră sprijinită pe trei picioare zoomorfe – labe de animal – flancată de două aripi de heruvim desfășurate: din stuc aurit, și avînd ca spătar un mare ancadrament reliefat, în potcoavă ondulată, terminat la partea superioară cu un scut între volute – toate aurite – pare un amestec ciudat de rococo cu stil asirian. Iar partea superioară a parapetului de piatră, ce brodează scara, sugerează fie valuri de stofă grea desfășurată și împietrită, fie o gigantică și monstruoasă omidă ce lunecă, ondulându-se de-a lungul celor trei aripi ale scării de onoare*”.⁴⁴

Pe spătarul de deasupra băncii se afla o placă din marmură, a cărei inscripție făcea referiri la cei care au participat la realizarea clădirii, și anume: „*Construită prin devotamentul locuitorilor orașului liber regal Târgu-Mureș, între anii 1906-1908, în timpul primarului Bernády György, după planurile arhitecților din Budapesta, Komor Marcell și Jakab Dezső, sub supravegherea inginerului șef al orașului Flesch Adolf și Radó Sándor, cu execuția întreprinderii inginerului târgumureșean Csiszár Lajos cel tânăr, întreprinderea de lemn Mesztiz Mihály și Fiii, pietrarul Gerstenbrein Tamás, tinichigiul Nagy Károly, lăcătușii Koós Ferencz, Viktor Géza, zugravii Nagy Jenő și Dezső, sculptorul Barabás Gergely, întreprinderea de ceramică Zsolnay Vilmos, întreprinderea Maghiară de Fier și Lămpi, turnătorul clopotelor Thury Ferenc. Zidarii au fost: meșterul zidar Ambrus János și meșterul tâmplar Asztalos János. Lucrările de asfaltare au fost făcute de Societatea Maghiară de Asfalt pe Acțiuni, mobilierul a fost proiectat de Thoroczkai Wigand Ede*”.⁴⁵

⁴⁴Paul Constantin, op. cit., p.105-106.

⁴⁵„Épült / Maros-Vásárhely Sz.(abad) Kir.(ályi) / Város közönségének / aldozatkészségéből / az 1906-1908 években / Dr. Bernády György / polgármester idejében / Komor Marcell és Jakab Dezső / budapesti építészek tervei szerint / Flesch Adolf v.(árosi) főmérnök és Rado Sándor tb. v.(árosi) főmérnök / ellenőrzése mellett / ifj. Csiszár Lajos Marosvásárhely építőmester vállalatában / A szakmunkákat Komor Marcell és Jakab Dezső művezetése alatt / ifj. Csiszár Lajos építésmester, Mesztiz Mihály és Fiai / asztalos gyárosok. Gerstenbrein Tamás kőfaragó mester / Nagy Károly bádogos. Koós Ferenc, Victor Géza /

În anul 1907, clădirea este înzestrată cu vitralii, realizatorul acestora fiind Róth Miksa (1865-1944), renumit artist în vitralii și mozaicuri, în operele sale căutând să accentueze rolul primordial al culorii și al cadrului de plumb.

Prin construirea palatului administrativ din fosta stradă Deák Ferenc și deschiderea celor două străzi ce flanchează edificiul, inclusiv crearea piațetei din fața clădirii, considerăm că s-a desăvârșit prima etapă de formare a noului centru civic al orașului. La câțiva ani distanță se trece la formarea actualei configurații a pieții Victoriei, prin demolarea unor corpuri de clădiri situate spre strada Cuza Vodă și stabilirea noului aliniament al acestei străzi pe tronsonul dintre strada Gh. Doja (str. Sándor János) și Liviu Rebreanu (notată ca „strada deschisă spre orașul nou”), inclusiv propunerea pentru traseul viitoarei străzi Iuliu Maniu.⁴⁶ La 11 decembrie 1910, inginerul șef al orașului, Flesch Adolf, prezintă o primă propunere de amenajare a fostei străzi Deák Ferenc, cu deschiderea actualei străzi Iuliu Maniu, pe tronsonul până la intersecția cu strada Cuza Vodă.⁴⁷ Tot cu aceeași dată, Flesch Adolf întocmește planul de amenajare a teritoriului cuprins între actuala piață Victoriei, strada Cuza Vodă și strada Primăriei, mai nou creată.⁴⁸ Sunt prezentate propunerile pentru crearea străzilor Liviu Rebreanu, Bulgarilor, Iuliu Maniu, Tineretului, Tușnad, precum și a actualelor spații verzi din piața Victoriei, spre strada Cuza Vodă și dintre străzile Bulgarilor și Iuliu Maniu.

Rând pe rând sunt construite și principalele clădiri publice sau clădiri de locuit. Pe noua stradă G. Enescu, între anii 1909-1911, este construit Palatul Pensionarilor, iar între anii 1911-1913, este edificat monumentalul Palatul Culturii, ce încheie pe latura respectivă piațeta creată. Între anii 1909-1911, sunt construite și cele trei clădiri de locuit, fiecare cu câte 2 etaje, realizate în stil secesion, din piața Victoriei: nr. 31 (1909), nr. 32 (1911) și nr. 34 (1910-1911). Între anii 1911-1912, este edificată Camera de Comerț și Industrie, iar în anul 1913, Banca „Albina” din piața Victoriei nr. 5, clădirea cu turn din strada Liviu Rebreanu nr.1, precum și Căminul de ucenici din strada Iuliu Maniu nr. 4. Cu aceste construcții, piața Victoriei și zona străzilor ce derivă din aceasta, devine principalul punct de atracție, atât din punct de vedere arhitectural – turistic – cât și cel administrativ sau comercial.

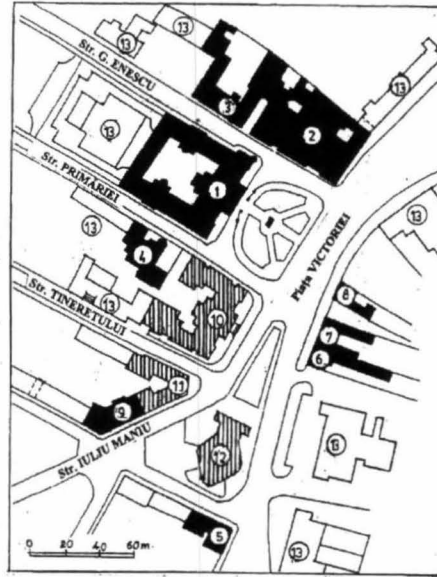
lakatosok, Nagy Jenő és Dezső szobafestők / Barabás Gergely szobrász, Zsolnay Vilmos / kerámiai gyára. Magyar Fém – és Lámpagyár, Müller János árá és / Thury Ferenc harangöntők végezték / Pallérok voltak: / Ambrus János kőmives mester és / Asztalos János ácsmester / Az aszfalt – munkákat a Magyar Asphalt Részvénytársaság végezte / a bútorokat Thoroczkai Wigand Ede tervezte.” Dupő Kimpián Annamária, op. cit., p.11-12.

⁴⁶ *Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș. Primăria orașului Târgu-Mureș, Consiliul orașului (În continuare: ANDJ Mureș, Consiliul orașului), pachet 570 (412-870), nr. 539/1911, fila 5. Potrivit schiței pieții, întocmită anterior anului 1910.*

⁴⁷ *ANDJ Mureș, Consiliul orașului, fila 6.*

⁴⁸ *Ibidem, pachet 571 (871-1728), nr. 1070/1911, fila 3.*

ANEXĂ

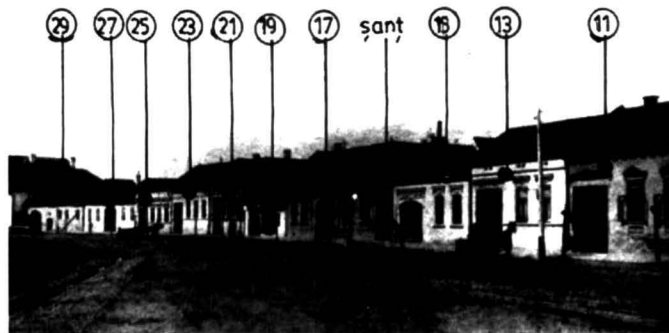
■ Stil secesion ▨ Stil neobucovinian □ Stil modern
 1. Fosta Primărie; 2. Palatul Culturii; 3. Palatul funcționarilor; 4. Camera de Comerț și Industrie; 5. Banca Albina; 6, 7, 8. Clădiri de locuit; 9. Clămin de ucenici; 10. Fosta Prefectură; 11. Fostul cămin de ucenici „Avram Iancu”; 12. Biserica Greco-Catolică; 13. Clădiri moderne
 Planul de situație cu cartarea principalelor clădiri din piața Victoriei, fostă strada Deák Ferencz

Aspectul actual al Palatului administrativ al Prefecturii și Consiliului Județean Mureș

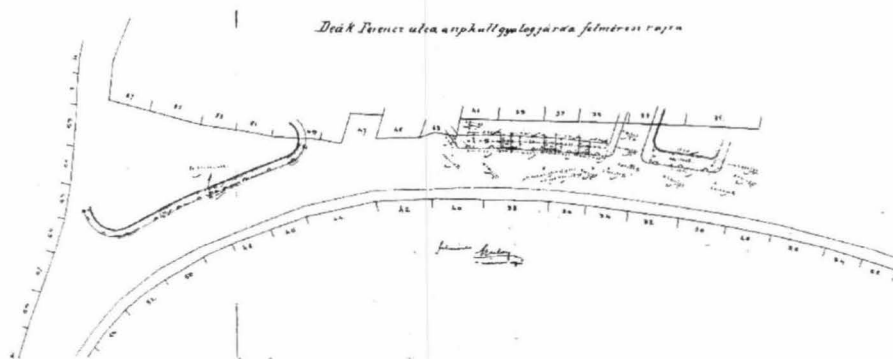
Planul de situație cu imobilele cumpărate de Consiliul orașului Târgu-Mureș. Numerele încercuite reprezintă numărul poștal al imobilului

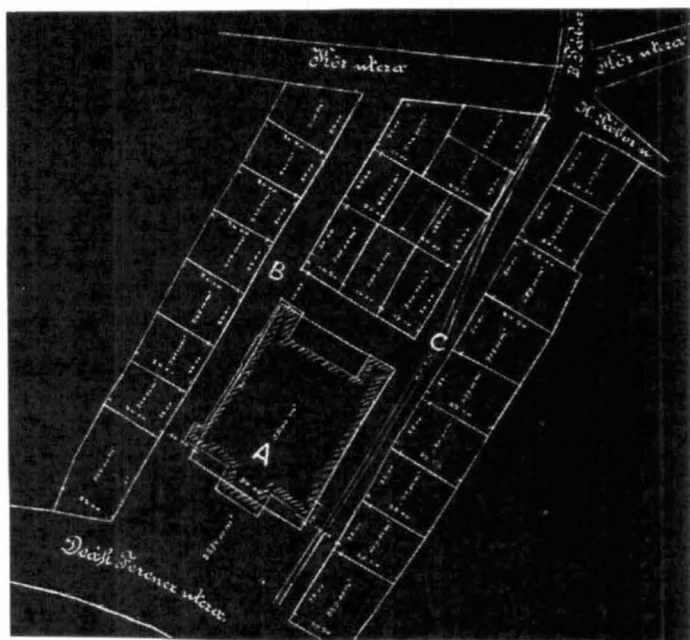
Imagine a străzii Deák Ferencz înainte de demolarea caselor cumpărate.
În cerc s-a indicat numărul poștal al construcțiilor

Pietele Trandafirilor și Victoriei (foste str. Deak Ferenc) înainte de demolarea construcțiilor. Ilustrată din anul 1905

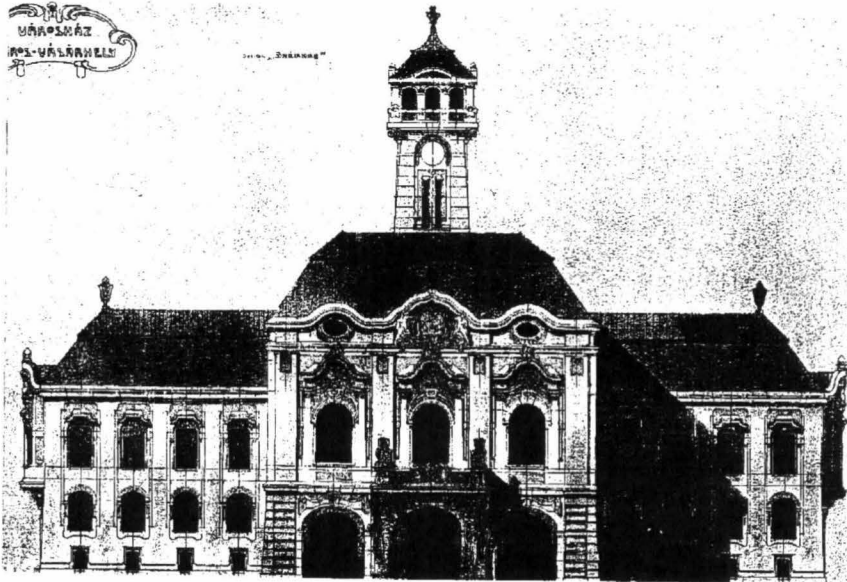
Piața Victoriei (fostă Deak Ferenc) în anul 1912. Se observă noile aliniamente de pe latura de vest, cu tendința de formare a parcului dinspre strada Cuza Vodă

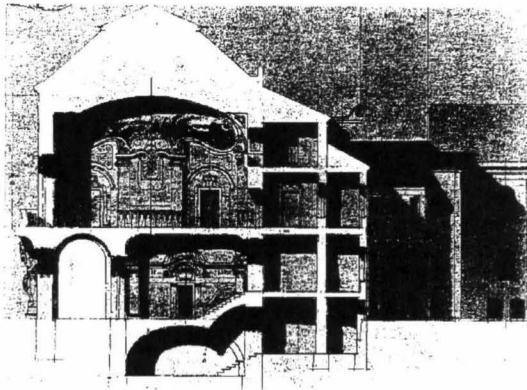
Planul de lotizare din anul 1905. A – Clădirea noii Primării;
B – str. Primăriei; C – str. G. Enescu

Clădirea noii Primării a municipiului Târgu-Mureș.
Ilustrată din anul 1911.

a

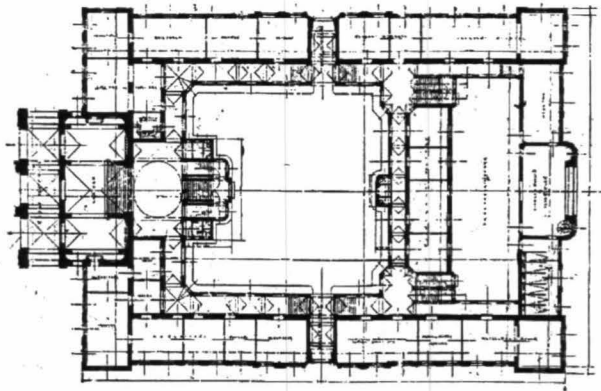
b

Proiectul lui Komor Marcell și Jakab Dezső.

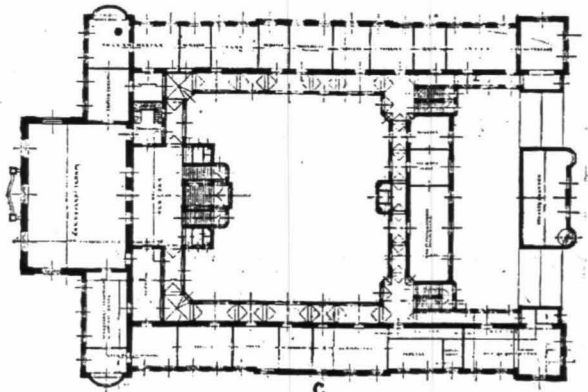
a – Fațada principală; b - Secțiune

a

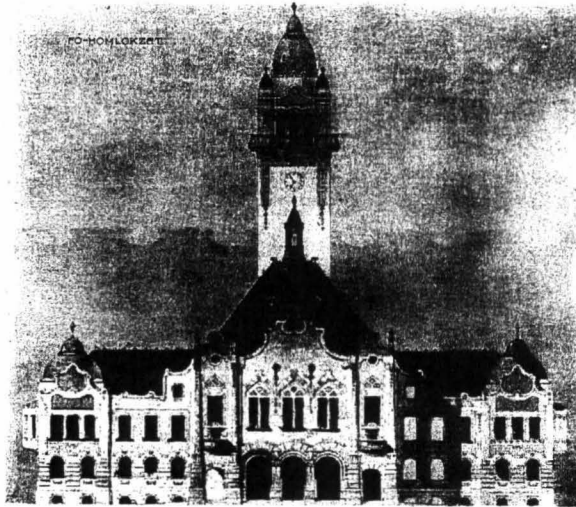
b

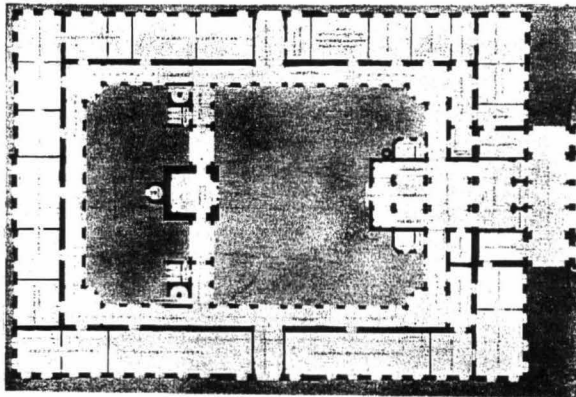
c

Proiectul lui Komor Marcell și Jakab Dezső.

a – Fațada posterioară; b – Plan parter; c – Plan etaj

a

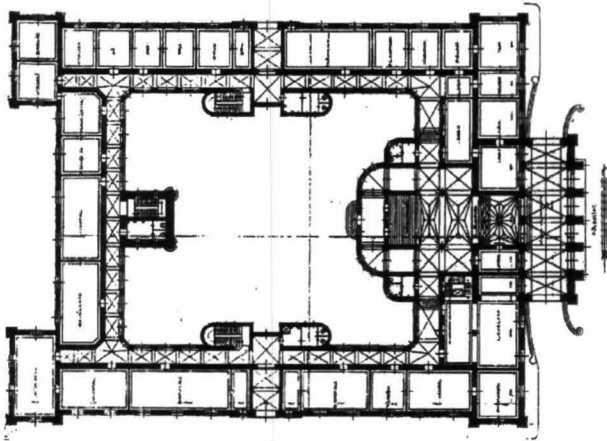

b

Proiectul lui Sebestyén Artuir.
a – Fațada principală; b – Plan parter

a

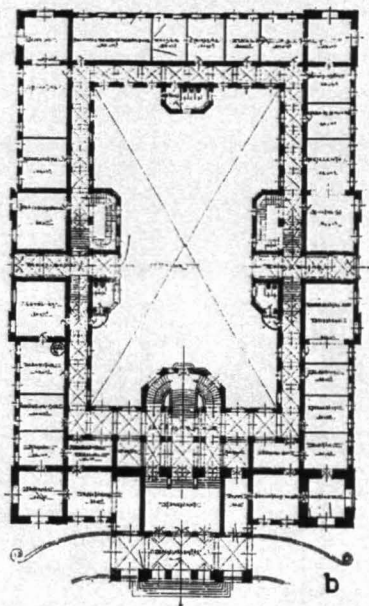

b

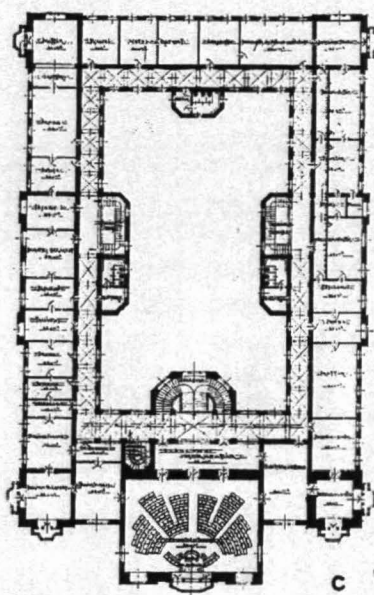
Proiectul lui Bobula János
a – Perspectivă; b – Plan parter

a

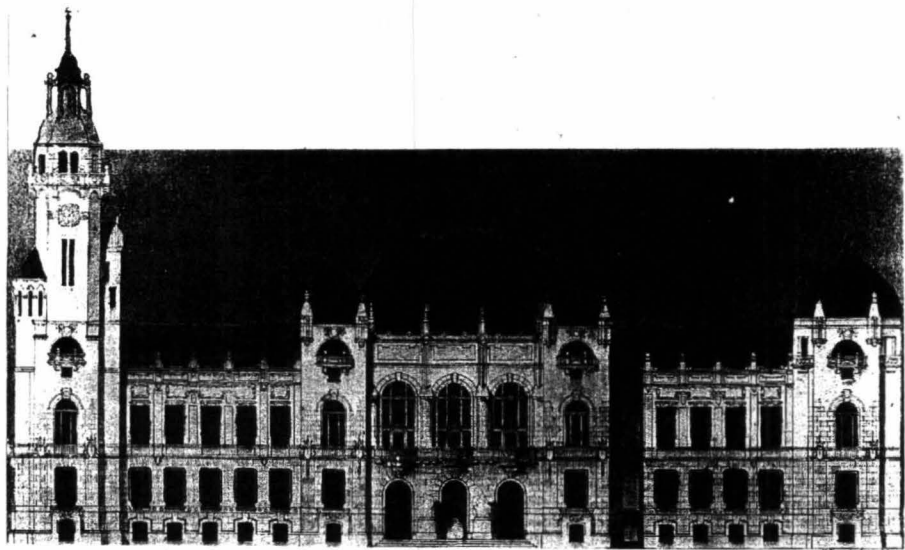
b

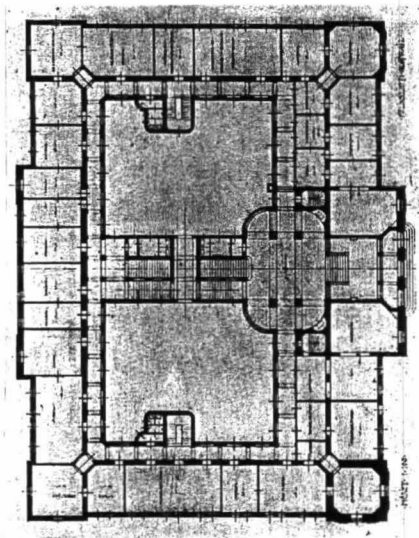
c

Proiectul lui Tóásó Pál

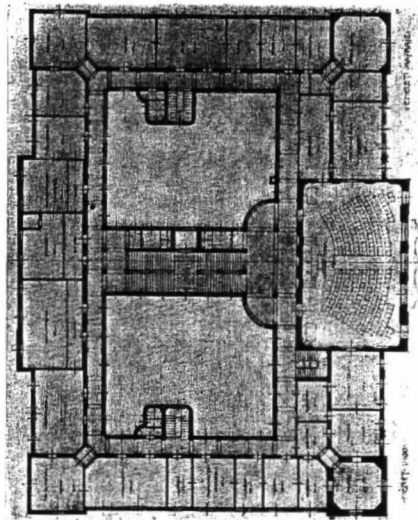
a – Perspectivă; b – Plan parter; c – Plan etaj

a

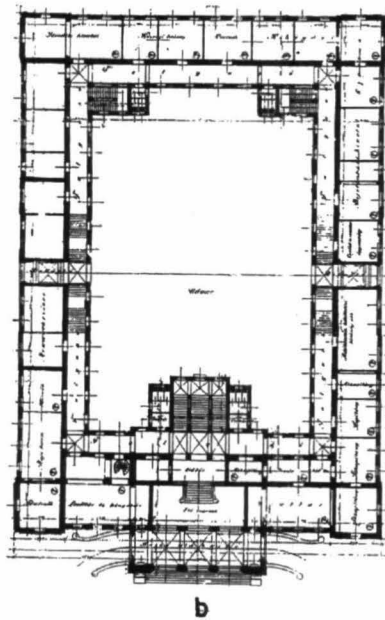
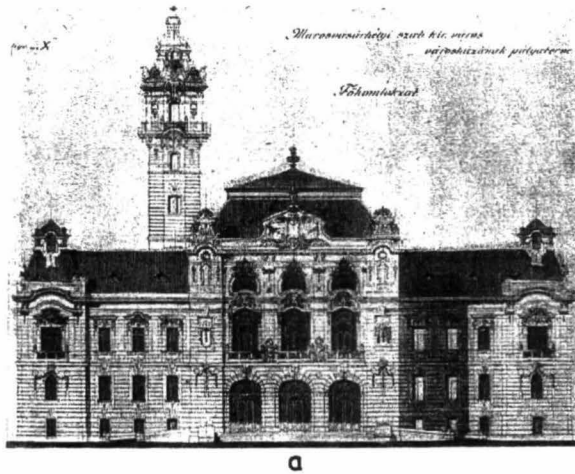
b

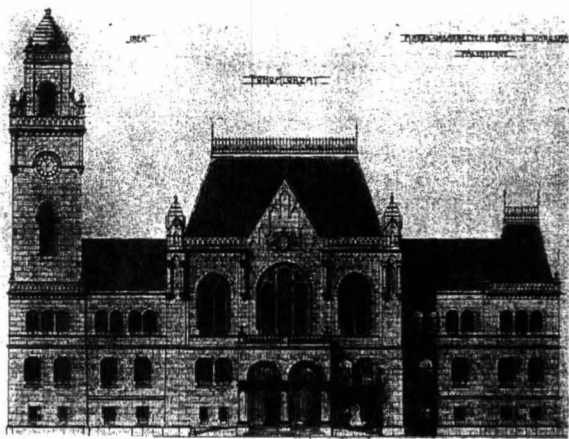
c

Proiectul cu moto: „Scara înfundată”.

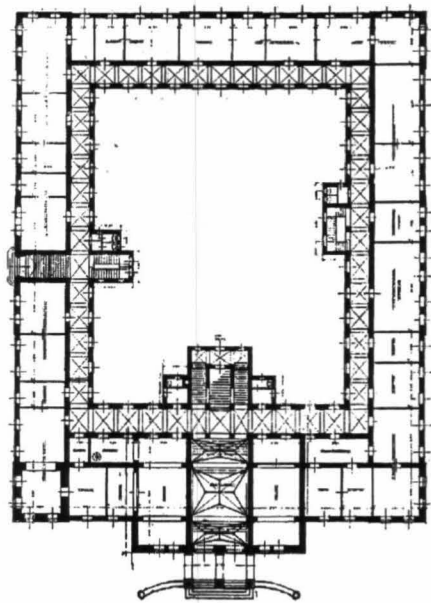
a – Fațada principală; b – Plan etaj; c – Plan parter

Proiectul cu însemnul „X”
a – Fațada principală; b – Plan parter

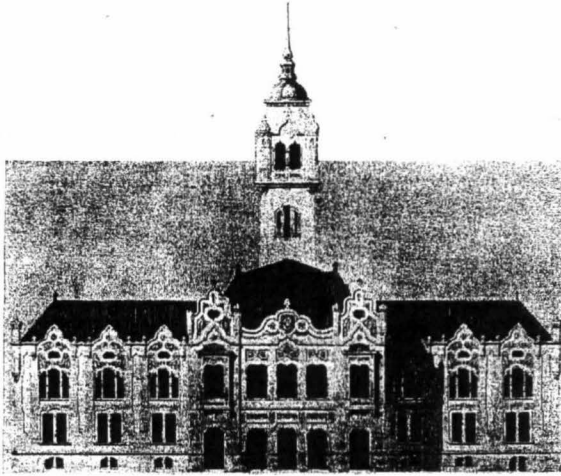

a

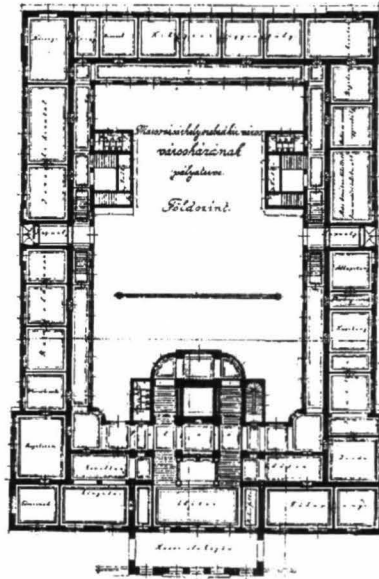

b

Proiectul cu moto: „Irina”
a – Fațada principală; b – Plan parter

a

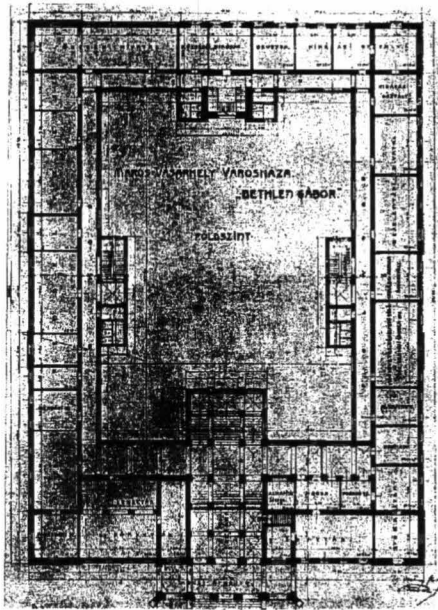
b

Proiectul cu moto: „Cetatea seculilor”.

a – Fațada principală; b – Plan parter

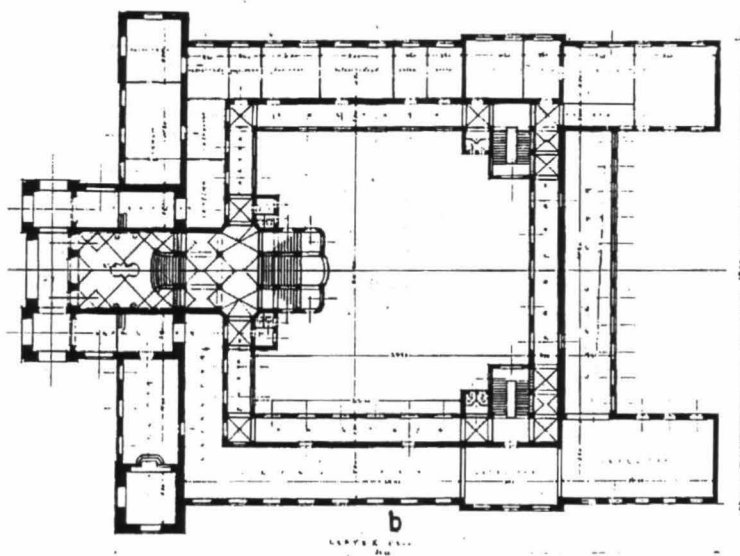
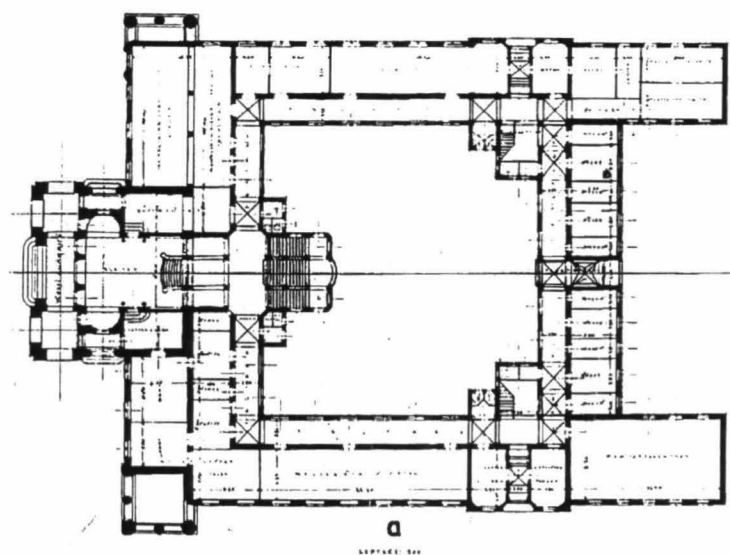

a

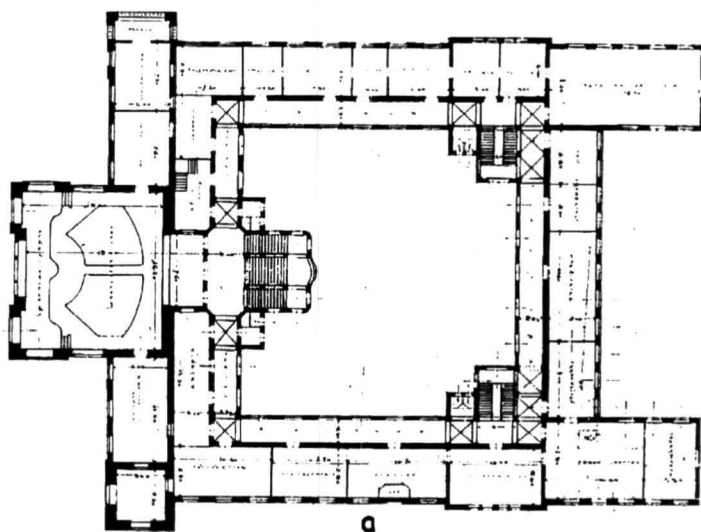

b

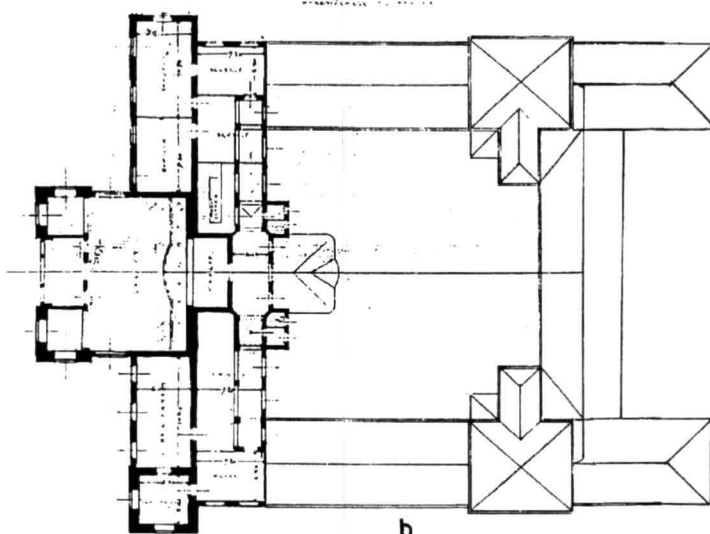
Proiectul cu moto: „Bethlen Gábor”.
a – Fațada principală; b – Plan parter

Proiectul din 16 august 1905 a lui Komor Marcell și Jakab Dezső
a – Plan demisol; b – Plan parter

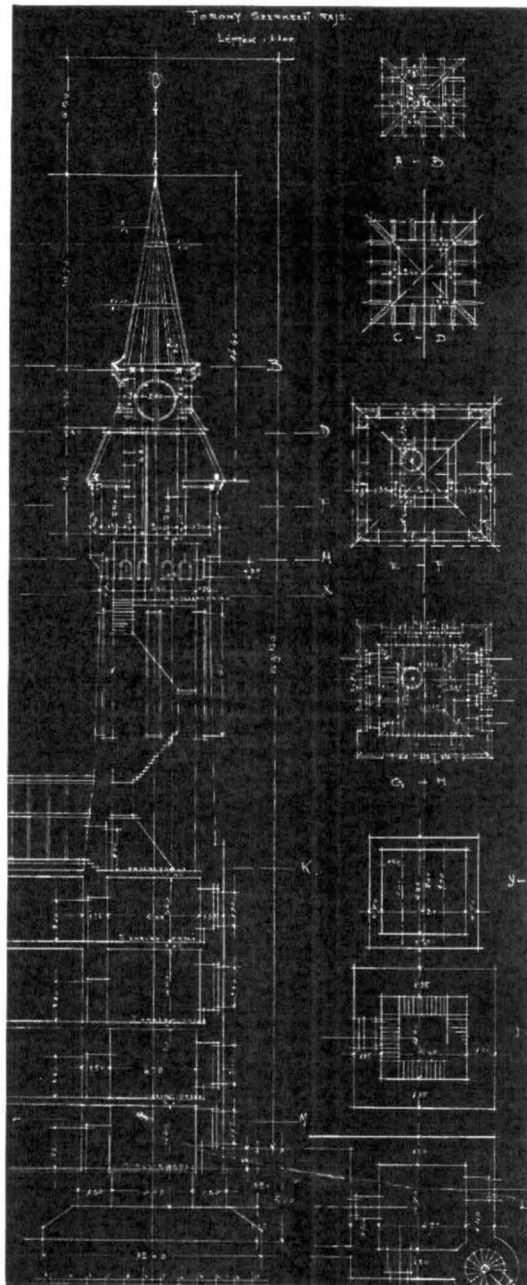

a

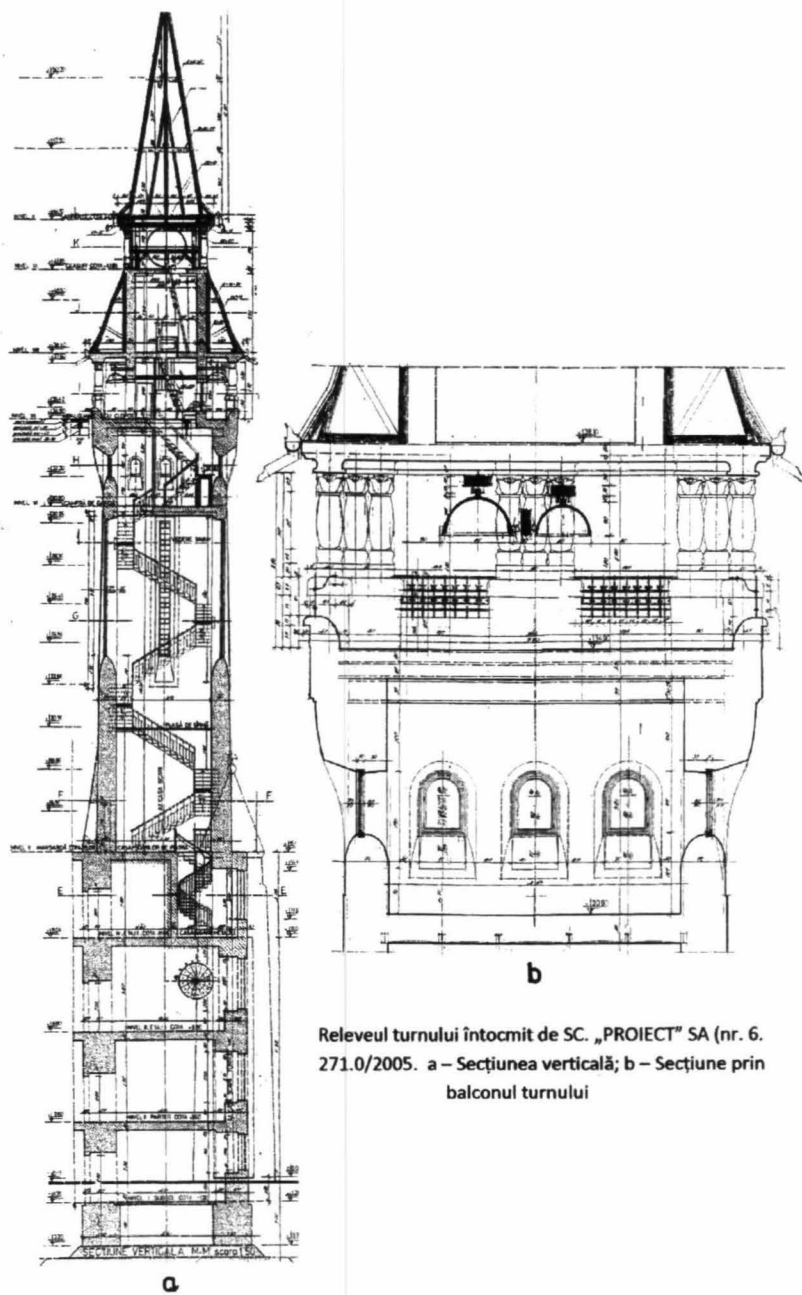

b

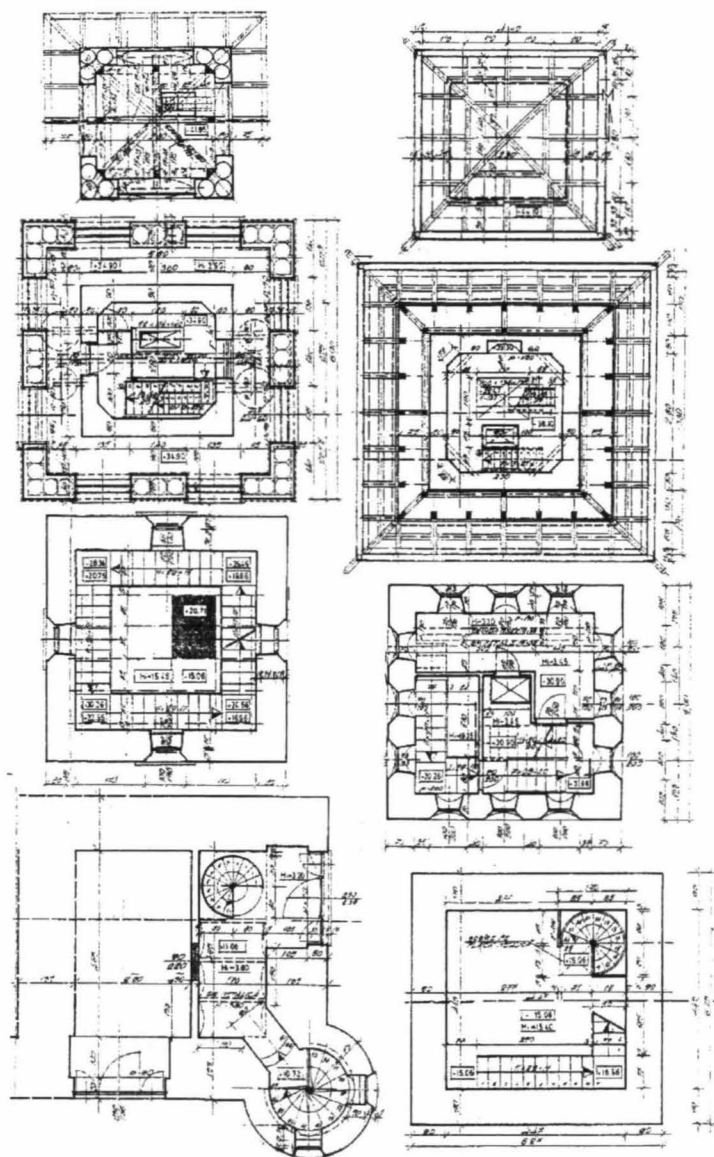
Proiectul din 16 august 1905 a lui Komor Marcell și Jakab Dezső
a – Plan etaj I.; b – Plan etaj II.

Proiectul turnului – campanila. Secțiunea longitudinală și plan nivele

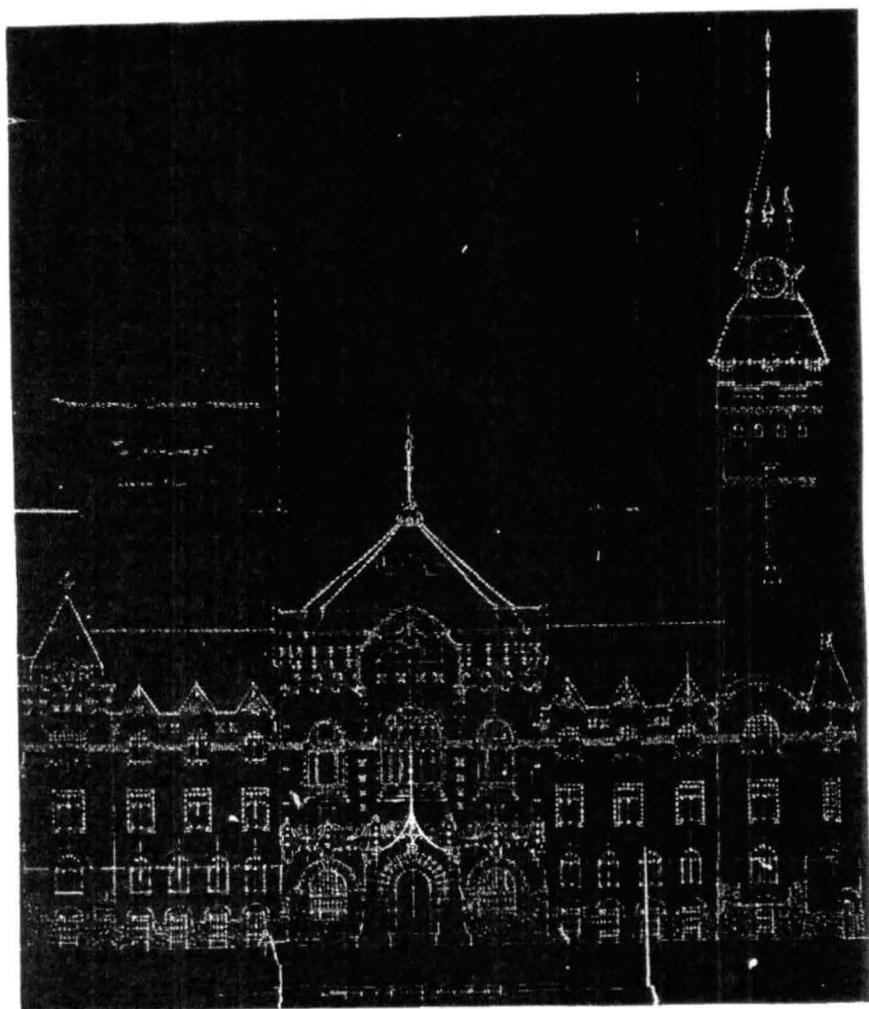

Relevul turnului întocmit de SC. „PROIECT” SA (nr. 6. 271.0/2005. a – Secțiunea verticală; b – Secțiune prin balconul turnului

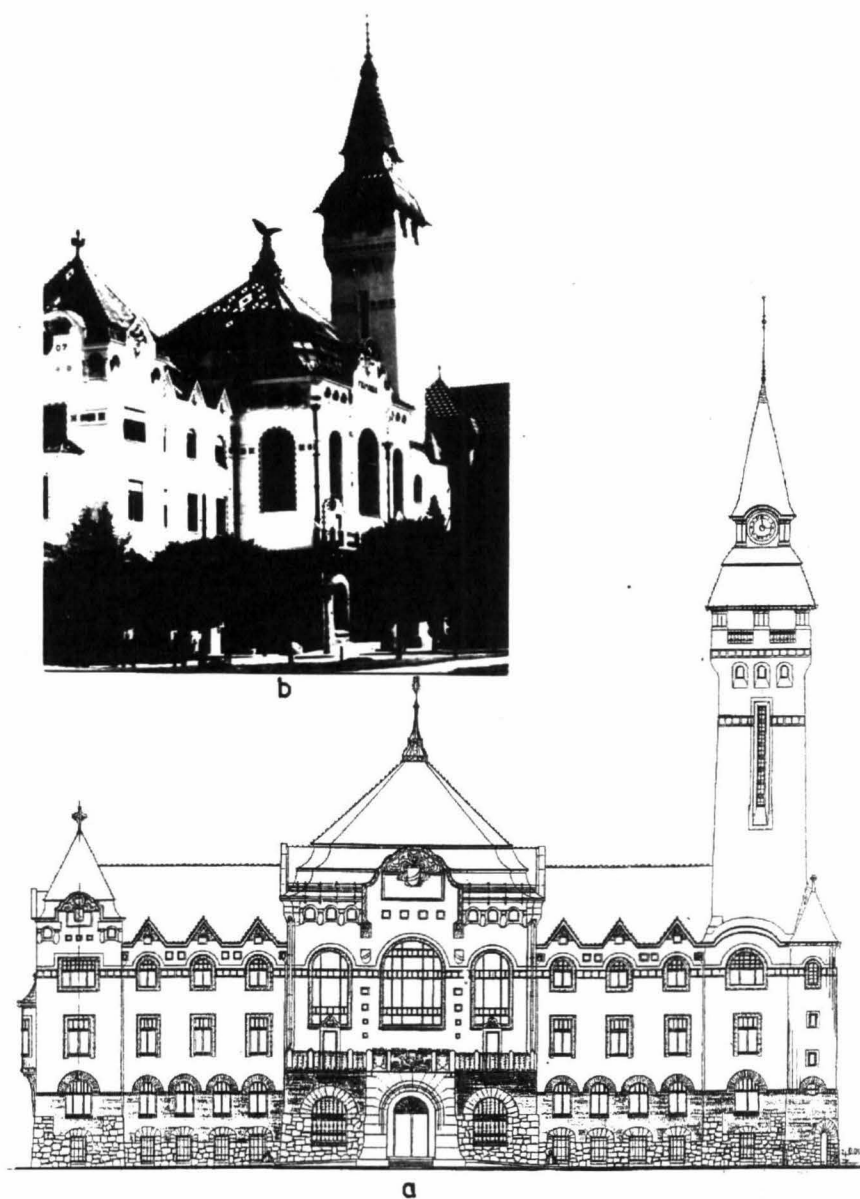

Releveul turnului întocmit de SC. „PROIECT” SA (nr. 6.271.0/2005).

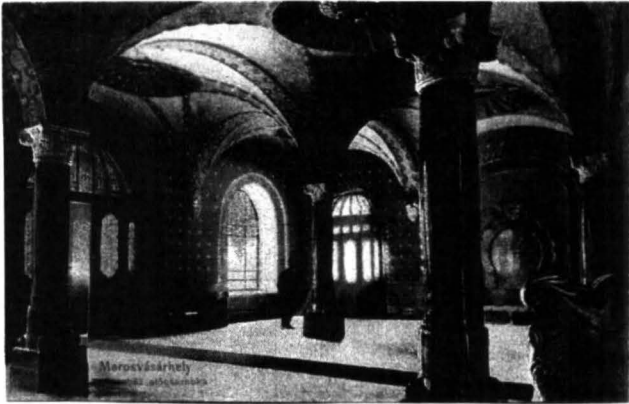
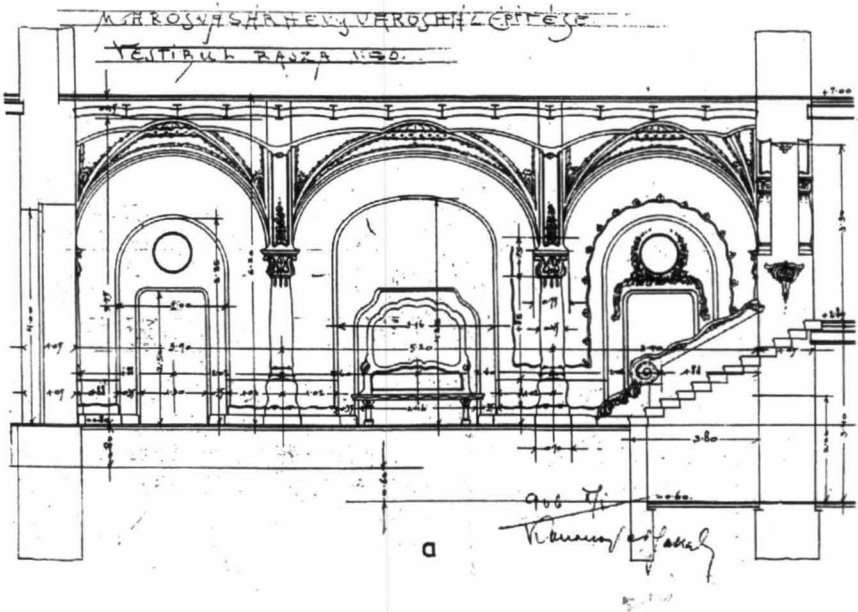
Secțiuni orizontale la diferite cote de înălțime

Proiectul fațadei principale

a - Releveul fațadei principale întocmit de SC. „PROIECT” SA,
nr. 6.271.0/2005; b – Aspect din anii 1938-1939

Holul central. a - Varianta de proiect din 1 octombrie 1906;
b - Aspect interior (ilustrată din anul 1913)

CONTRIBUȚII DOCUMENTARE LA ISTORICUL PAROHIEI ORTODOXE NADĂȘA ROMÂNĂ – UN CHESTIONAR DIN 1921 ȘI RĂSPUNSUL PREOTULUI IOAN AVRAM

MILANDOLINA-BEATRICE DOBOZI

Contributions documentaires à l'histoire de la paroisse orthodoxe Nadășa Română – un questionnaire de 1921 et le réponse du prêtre Ioan Avram

Résumé

Après le magnifique acte de premier décembre 1918, les nouvelles autorités politiques ont pris des mesures pour la réorganisation de la vie économique, sociale et culturelle de la Grande Roumanie. Naturellement, le Ministère des Cultes et des Artes a été impliqué dans la reconstruction culturelle et spirituelle de la société très affectée par la guerre. En début de l'année 1921, ce ministère a envoyé un questionnaire pour les tous cultes reconnus, en demandant des réponses de tous les prêtres. Nous avons dépisté un tel document dans le fond documentaire „Paroisse Greco-Catolique Nadășa Română”, mais l'auteur est le prêtre orthodoxe Ioan Avram. Avec le conseil paroissial, il repond et signe les reponses donnés aux questions du questionnaire, par conséquent nous pouvons savoir quelles ont été ces demandes.

Après nos opinions, le contenu du document est très important parce qu'il offre une grande nombre des informations geographiques, démographiques économiques, culturelles et d'histoire ecclésiastique vers une village avec une population majoritaire roumaine, orthodoxe, où la vie quotidienne a été liée de leur église et leur prêtre, des leur voisins, mais aussi des saisons. Voilà pourquoi nous faisons connaître ce document pour tous qui sont intéressés de l'histoire locale.

În anii ce au urmat Marii Uniri de la 1918, autoritățile politice aflate la cârma României reîntregite au luat decizii și măsuri considerate absolut necesare pentru a înlătura urmele nefaste ale războiului și pentru a induce o reorganizare a vieții economice, sociale și culturale, adaptată condițiilor impuse de existența statului național. În planul vieții cultural-spirituale s-a implicat, firesc, Ministerul Cultelor și al Artelor condus de renumitul „poet al pătimirii noastre”, Octavian Goga. Probabil că la inițiativa acestuia din urmă sau al unor personalități provenite din zona ecleziastică, a fost elaborat un chestionar cu întrebări destinate preoților parohi de pe întreg cuprinsul țării, indiferent de confesiune. Prin ordinul circular 47167 din 1 ianuarie 1921 se expediază acest chestionar, cerându-se „concursul reprezentanților cultelor” pentru împlinirea scopului propus, acela de a ajuta „...educația sufletească a poporului” și de a generaliza „...tot ce se găsește bun în diferite părți ale țării”. În continuare se menționează că sunt necesare mici monografii „care să schițeze în linii generale viața fiecărei parohii”. În încheierea ordinului se exprimă convingerea că fiecare preot „ca om de carte și mai ales de inimă” va răspunde acestei cerințe „cât mai exacte și mai amănunțit” până la 15 martie 1921.¹ Presupunem că ministerul s-a adresat în primă instanță tuturor autorităților bisericești recunoscute în România Mare, pentru că despre

¹ Arhivele Naționale Direcția Județeană Mureș (în continuare A.N.D.J. Mureș) fond *Protopopiatul Ortodox Tîrnăveni*, dos. 86, f. 9.

același ordin și același chestionar se vorbește și în circulara Mitropoliei Greco-Catolice, emisă în 12 martie 1921 la Blaj sub titlul „Date statistice despre parohii”, solicitându-se preoților să trimită răspunsul la oficiul protopopesc până la 30 aprilie. Protopopilor le revenea sarcina de a centraliza chestionarele trimise de preoții din jurisdicția respectivă și de a le înainta la Blaj până la 10 mai 1921.¹

Biserica Ortodoxă s-a implicat și ea în aplicarea ordinului ministerial. Consistoriul ortodox clujean trimitea spre protopopi circulara nr. 114 Bis./1921, însoțită de un număr corespunzător de chestionare ce urmau a fi distribuite fiecărui paroh și administrator „în persoană”, cerând ca răspunsurile să fie expediate direct la minister. Recunoscându-se faptul că nu toți preoții vor putea completa chestionarul, protopopii urmau să traseze sarcina respectivă celor „mai destoinici să-l compună exact”, ulterior tot ei să verifice dacă s-au respectat termenele prevăzute în ordin.²

Întrebările au fost grupate sub titlul „Chestionar pentru parohia _____ din comuna _____ județul _____”³, precedate de următoarea observație: „SPRE ȘTIINȚĂ: Răspunsurile nu se dau pe acest chestionar, ci pe hârtie deosebită scriindu-se întrebările la rând, una câte una, împreună cu răspunsul cuvenit.”⁴ Formularul model este alcătuit din două părți. Partea întâi – „Compunerea parohiei” – are 10 subpuncte: Biserica parohială și filialele (numărul, denumirea și hramul), istoricul parohiei (înființare, modificări de ordin administrativ), descrierea geografică a parohiei (vecinătăți, drumuri, stații de poștă și telegraf), Bisericile din parohie (descrierea construcției, date privind istoricul fiecărui locaș de cult), averea imobilă și mobilă a parohiei, numărul de enoriași, numărul sufletelor aparținând altor confesiuni sau etnii din parohie, informații economice (ocupații de bază și secundare ale credincioșilor, elemente de industrie și comerț, implicarea preotului în viața economică locală), viața culturală (școli, biblioteci, cercuri culturale manifestări etc.) și cea moral-socială (moralitatea, igiena, asistența sanitară, raportul Biserică-enoriași, sectele existente, eventuala influență a curentelor sociale contemporane, soluții pentru eradicarea lipsurilor constatate în acest domeniu), liderii locali și implicarea lor în activitatea educativă prin Biserică. În a doua parte – „Personalul parohiei” – se cer date despre preotul-paroh (identificare, studii, examene susținute, poziția în ierarhia ecleziastică, activitate pastorală și socială, activități extra-bisericești, publicistă etc.) și despre cantori, paracliseri și epitropi. Ultimul punct privește eventualele trimiteri bibliografice referitoare la propria parohie cunoscute de respondent.

Între cei care au răspuns la chestionar s-a numărat și parohul ortodox al Nadășei Române⁵, preotul Joan Avram, care, împreună cu membrii comitetului parohial, au semnat răspunsul dat chestionarului amintit. Redactorii raportului l-au copiat într-un protocol al chestiunilor cultural-școlare păstrat până astăzi în fondul documentar al parohiei păstrat în depozitele arhivelor mureșene.⁶ Satul Nadășa Română a fost, dintr-un trecut imemorial, parohie ortodoxă subordonată protopopilor care s-au succedat la conducerea tractului ce s-a numit pe rând „al Turzii Superioare”, apoi „al Reghinului”. Românii greco-orientali de aici, alături de cei din Urisiu de Sus, au fost mereu, enclave într-o mare greco-catolică amplasată pe Valea Beicii,⁷ rezistând, așa cum dovedește și documentul pe care îl dăm publicității în continuare, la „ispita” de a trece la confesiunea fraților lor de limbă și neam.

Conținutul raportului este valoros în primul rând prin informațiile oferite lectorului preocupat de istoria ecleziastică, parohul Avram dovedindu-se un bun cunoscător al

¹ *Idem*, dos. 82, p. 110-111.

² A.N.D.J. Mureș, fond *Protopopiatul Ortodox Român Tg-Mureș*, dos. 439, f. 4

³ A.N.D.J. Mureș, fond *Protopopiatul Ortodox Tîrnăveni*, dos. 86, p. 10.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Nadășa Română = azi satul Nadășa, comuna Beica de Jos

⁶ A.N.D.J. Mureș, fond *Parohia Greco-Catolică Nadășa*, dos. 1, f. 67-71

⁷ Afluent al Mureșului, în partea de Est a actualului județ Mureș.

înaintașilor săi ca slujitori ai altarului ortodox din Nadășu. La fel de interesante sunt datele referitoare la lăcașurile de cult greco-orientale din același sat, în special cele privind prima Biserică ridicată aici, dispărută la vremea raportului, preotul nădășan descifrând înscrisurile descoperite pe paginile vechilor cărți de slujbă și redându-le în întregime. Aflăm lista tuturor preoților care au păstorit în Nadășu, începând cu veacul al XVIII-lea până la zi, dar și al unor binefăcători ai Bisericii între care Blaga Mateiu, meșterul ziditor al locașului de închinare din anul 1854, existentă și în 1921. Pentru necunoscătorii acestor locuri, documentul publicat comunică celor interesați puncte geografice de reper pentru satul în discuție. Dorind să răspundă la toate întrebările chestionarului, preotul Joan Avram creionează tabloul unui sat aproape exclusiv românesc, puternic ancorat în ortodoxie, enoriașii fiind cu evlavie și „cu o conștiință națională foarte pronunțată”.¹ Oameni conservatori în viziunea păstorului lor, „față cu curentele noi sociale au o atitudine de avertisment și le crede (sic!) foarte primejdioase pentru existența lor.”² Chestionarul completat de același preot mai conține date ce vin din zona economică, dar și a elitei locale existente în deceniul trei al secolului XX, colaboratori apropiați ai raportorului, apreciați de acesta din urmă. O autobiografie detaliată încheie documentul, alături de numele celor ce alcătuiesc personalul bisericesc și scurte biografii profesionale ale lor.

Transcrierea documentului s-a făcut potrivit actualelor norme ortografice, cu excepția notițelor descifrate de preot pe cărțile bisericești pe care le publicăm fără nici o modificare. În cazul unor termeni mai puțini cunoscuți am dat explicațiile necesare în notele de subsol; vechile forme de ortografiere ale unor cuvinte (cimiter, biserice, etc.) le-am adaptat la normele contemporane de scriere și pronunție.

Cu siguranță asemenea documente există și în cazul altor comunități bisericești din Transilvania, românești sau nu, aparținând tuturor confesiunilor recunoscute în România acelor timpuri, iar publicarea lor pot acoperi puncte rămase albe în cunoașterea trecutului mai mult sau mai puțin îndepărtat al satelor ardelenesti și nu numai. Cu speranța că în viitor vor fi aduse la lumină și alte asemenea înscrisuri de ridicată valoare istorică, lăsăm cititorul plăcerea de a descoperi un sat românesc de pe Valea Beicii, cu oameni aflați în comuniune cu Dumnezeu, prin ochii preotului Joan Avram la Anul Domnului 1921.

Nr. 27/1921

Ad Nr. 47617/1921 Ministerul cultelor și artelor.

Chestionar pentru parohia Nadoșa Română din comuna Nadoșa Română județul Murăș-Turda

I Compunerea parohiei

Biserica parohială și filialele:

1. Biserica cu hramul Sf. Arh. „Mihail și Gavril” situată în comuna Nadoșa Română.

2. Însemnări privitoare la istoricul parohiei

a) Împrejurările în care s-au înființat parohia nu se cunosc, dar după toată probabilitatea înainte de anii 1700, căci între cărțile bisericești de slujbă s-au păstrat aici Noul Testament de Bălgrad și Faptele apostolilor tipărite la ordinul Măriei Sale Gheorghe Rákoczi I, principele Ardealului anul 1648; aici trebuie să fi fost vreun preot care servind din aceste cărți a uitat să-și însemne numele. Dar la 1730 un popă cu numele Cosma (capelan) nu uită să iscălească pe un Mineiu slavon păstrat în această

¹ *Idem*, p. 70.

² *Ibidem*.

biserică următoarele: „Să se știe că această carte ce se cheamă Mineiu, o am cumpărat Eu popa Cosma capelan în zilele părintelui și Mitropolitului Georgie ot Iași dintru cinstita și blagostovita mâna Sfinției Sale în zilele luminatului Domn Ghica voevod ot [zimler] Moldavie 1730”. Dânsul iscălește ca fapta lui mare să o știe și urmașii pentru a binemerita de la ei. Într-u adevăr Mitropolitul George ieromonahul la Roman pe lângă Episcopul Sava III, pe care istoria îl arată ca bun gospodar plătind greaua datorie a înaintașului său Gedeon și dăruind Mitropolie pe care o înzestraseră cu toate cele de lipsă și un număr de moșii, întemeia la 1723 în sfânta Mitropolie în Iași, tipografie de românește și slavonește la care lucra Jeremia Simion, probabil un mirean (Iorga „Ist. Bis. Rom.” v. II). Deci din mâna Mitropolitului Gheorghe acesta cumpără popa Cosma Mineiu pentru a-l întrebuința la slujba bisericească aici în Nadoșa. La 1756 găsim în Testamentul nou de Bălgard următoarea notiță: „Acest sf. testament l-am legat eu grămătic Bucur de la „Reșița(?)”¹ drept 7 maricași și au plătit popa Ignat și cu frate-său Simion fiind și mai dinainte la a lor moșie și l-am legat în Habic în casa juratului Pop Jon în 1756”. Deci Testamentul Nou a fost proprietatea popii Ignat și a fratelui său Simion, care erau în comuna vecină Habic, se poate că popa slujea și în Nadășa cum până la unire au slujit toți preoții din această comună, următorii lui. Dânsul, întrebuințându-l, l-a lăsat la Biserica noastră de aici.

La 1757 găsim însemnat pe un Triod scurt – care cuprinde slujba de Duminică, de la Dumineca Vameșului și Fariseului până la sf. Paști, scris artistic cu mâna de Vasilie Pușcaș a Lupului, fiul judei din Nadășa română, Zaharie Pușcaș a Lupului, care spune în prefață că l-a scris doi ani numai singur – numele preotului Crăciun și a dascălului Damaschin pe lângă a juraților Savul Surcel și Grigorie Păvăleanu. Deci la acest an parohia Nadășa are și preot și învățător în loc.

Pe Cazania Mitropolitului Grigorie al Țării Românești, tipărită la 1768 cel dintâi care înseamnă apriat ca fiind popă în Nadășa este preotul „Joan zis Târnoveanul”. El scrie următoarele: „Această sftă și dzeiască carte anume păucenie prețul a 15 florinți și să le știe că am cumpărat a se ști numai de oamenii din Nadășa anume: Marcu Chiril cu feciorul lui au dat 5 florinți, Pușcaș Simion a dat 4 meriași, Mate Macaveiu a dat 4 meriași, Danciu Savu a dat 4 meriași, Cioba Lupu a dat 4 meriași, Mate Onul a dat 4 meriași, Mate George a dat 3 meriași, Mate Mitra a dat 4 meriași, ca să le fie pomană lor și la tot neamul lor ca să fie la moșia lor biserica Nadășii, și oricine s-ar întâmpla să o strămute sau să o schimbe, sau să o vânză de la biserica Nadeșii această carte ori preot, ori mirean a fi, să fie afurisit de 318 părinți sfinți. Scris-am eu popa Joan Târnoveanul, fiind popă la Nadășa, luna mai 20 Anul Domnului 1769”. Popa Joan pomenește și numele credincioșilor ortodocși care au contribuit cu bani la cumpărarea Cazaniei lui Grigorie, din care citește cantorul credincioșilor cu multă evlavie și azi.

Cât a servit acest popă în bisericuța din Nadășa nu se știe până la anul 1780 alt preot nu se mai pomenește aici.

La 1780 avem cel dintâi preot de naștere chiar din Nadășa – bineînțeles ortodox – preotul Gavril Mateiu, din părinții Simion Mateiu și Măria. Acesta s-a sfințit, după cum însuși mărturisește pe o Evanghelie de dânsul cumpărată – la sf. Andrei în Bulgaria” (?)² de episcopul sârbesc de Buda, Sofronie Chiriloviciu, în zilele împăratului Josif al II-lea, unde se dusesse pe jos întorcându-se sfințit, părinții lui bucurându-se de preoția lui i-au dat Sf. Evanghelie cumpărată de dânsii, a lui Grigorie Mitropolitul Ungrovlahiei de la 1760 tip[ărită] în București.

Unde era bisericuța de lemn în care au servit acești preoți, cu siguranță nu s-a aflat. În cimiteriul vechi, între nr.ii caselor 73, 74, 75, există o piatră mare despre care se spune că a fost altar al bisericii cele vechi.

¹ Semnul întrebării aparține autorului.

² Idem

Pe poarta de miază noapte de la cimitirul bisericii actuale, la 1770, trei meșteri nădășeni și-au însemnat numele „Pușcaș Lazăr, Ceceș George, Luca Gavril”. Această poartă e adusă aici de la cimitirul cel vechi unde era bisericuța cea bătrână. Actuala biserică datează numai de la 1854, deci până la acest an preoții au slujit în acea bisericuță din cimitirul vechi, a cărei piatră de amintire ni s-a păstrat.

Un document care arată și referințele între care au trăit credincioșii din Nadășă, amintește data zugrăvirii bisericuței vechi. Popa Marcu Vlascovcics zugravul înseamnă următoarele: „Puterea tatălui și cu ajutorul și...(hârtia ruptă și indescifrabil) Duhului Sfânt s-au zugrăvit această sfântă biserică în zilele înălțatului împărat Josif al II-lea la leatul 1783, fiind episcop în partea legii grecești Sofronie de la Buda, iar uniților Joan Bob, și această sftă biserică au fost tot neunită cu toți megieșii¹ ei, iar protopop Mihail ot Idicel, iar jurați soborului mic popa Grigorie ot Brețc, iar popa satului Gavril /Mateiu/, iar diac satului au fost Cioba George, iar /făt/crâsnic bisericii au fost Pavel Gavril, iar biraie domnești au fost în partea lui Revai, Simion Pușcaș, iar în partea lui Prinț, Pavel Mitra, și s-au zugrăvit această biserică cu toată cheltuiala satului, iar meșteri de lemn au fost Pușcaș Lazăr, Cociș George și Luca Gavril și sau zugrăvit pe când umbla împăratu în care (în trăsuri prin țară²) și s-au zugrăvit de mine cel păcătos popa Marco Vlascovcics, om de 70 ani și întru această vreme umblă grâul cu (4) patru șuștace, vinul cu o șuștacă, cucuruzul cu 8 potori, 10 potori cupa 4”.

Din acest document reiese că bisericuța veche o au ridicat-o din lemn meșterii însemnați în poarta de miază noapte a cimitirului de azi, meșteri nădășeni, și s-a zugrăvit sub popa Gavril la 3 ani după (sfîntirea) hirotonirea lui de preot aici. Păr[intele] zugrav în umilința lui nu notează cu privire la persoana dânsului nimic. Ci ține să arate cu oarecare mândrie, ca un pravoslavnic, ce se vede să fi fost, că această sf[ân]tă biserică au fost tot neunită cu toți meziesii ei; o spune în ciuda bisericilor din vecini, care slabe fiind, n-au putut rezista tentativelor dușmanilor și au părăsit ortodoxia, trecând la sf. unire. Jurați săborului mic cu popa Grigorie ot Brețc să fi fost reprezentanții bisericii unite din loc, căci poate pentru aceea pomenește pe episcopul uniților Joan Bob. Dar nu uită popa zugravul împrejurarea cea mai însemnată dă o pomenească, că locuitorii din Nadășă au fost iobagi pe moșiile a doi domni, pe a lui Revai (probabil în literatura maghiară) și prințul de la Sânt-Joana comună situată lângă Reghin, Klebesberg, de la care s-au cumpărat moșia de săteni numai în 1884 (v. contractul de cumpărare păstrat în arh[iva] par[ohială]); se înțelege strămoșul prințului îl are în vedere popa Vlascovcics.

Amintește și de călătoria prin Ardeal a împăratului Josif al II-lea și de traiul după noi foarte ieftin pe acele vremuri. Acest document scris cu litere latine afară de leatul care e cu litere cirile se păstrează în arh[ivul] parohial din Nadășă și pentru biserica noastră de aici este, cum se vede, de mare importanță.

Preotul Gavril păstorește aici de la 1780-1819³ când îi ia locul fiul său Zaharie Mateiu, care prin vrednicia lui ajunge protopop al tractului Turda superioară, sediul îl are aici și casa bătrână de lângă biserică nu mai adăpostește azi nici un vlăstar al acestei familii de preoți. (Vlăstare din această familie de preoți sunt și azi în Râpa de Jos, tractul Reghin, și Urisiul de Sus.) Protopopul Zaharie păstorește aici și conduce tractul până la 1863⁴, stându-i în ajutor fiul său Gavril, hirotonit într-u preot pe Nadășă de episcopul Andrei Șaguna la 1849, de la acest an deci e capelan, iar de la 1863-

¹ Vecinii

² Completare făcută de autor

³ Anul 1819 este anulat și înlocuit cu 1822

⁴ Corectat de autor cu creionul – 1853.

1898, când moare, e preot. Doi fii ai săi preoți, Vasilie păstorește și de prezent în Râpa inferioară, iar Zaharie a păstorit în Polăț¹ (ambele parohii în tractul Reghin.)

De la 1898-1901 administrează parohul Zaharie Mateiu din Urisiul superior, din 1901-1911 iarăși e preot în loc Dionisiu Radu care la acest an se strămută la Cuieșd. Din 1911-1912 iarăși adm[inistrator] paroh[ial] din Urisiu de Sus, Zaharie Mateiu, din 1912-1916 adm[ministrato]r par[ohial] din Ibănești, Vasilie Gliga, iar din 1916, până la această dată subsemnatul am păstorit aici în Nadășa rom.

În cimitirul cel nou, unde stă biserica de astăzi, zac osemintele protopop[ului] Zaharie, a fiului său Gavril și a preotesei sale, la umbra altarului, iar sub teiul dinaintea tindei bisericii zac osemintele ctitorului Blaga Mateiu, fecior de 70 ani și a altor binefăcători. Biserica de azi o a zidit din lemn acest Blaga, mare maestru, de loc din Nadășa, fără plată, fiind dânsul paraclisier la biserică și se spune că a mai făcut reparații la biserici în multe sate. Neînsurându-se, s-a dedicat cu totul meșteșugului său în sculptura de lemn, a devenit un vestit maestru și sculpturile sale au darul a storce admirația privitorilor și azi.

Atât cu privire la istoricul parohiei.

b) Modificările aduse parohiei: Parohia n-a suferit nici o modificare.

3. Descrierea geografică a parohiei

a) Situația geografică a parohiei: Parohia are o întindere de aproape 2 km. în lungime și e situată între dealuri acoperite cu păduri și coline goale; prin mijlocul ei trece șoseaua ce vine din Reghinul Săsesc, adică dinspre miază noapte spre miază zi, ducând către Sovata-Praid în Secuime. Alături cu șoseaua curge valea Chiherului ce izvorește din acei munți ai Gurghiului și trecând prin comunele Chiheriul de Sus și de Jos, trece și prin Nadășa, și apoi prin Beica de Jos la Petelea și se varsă în Mureș, deci drumul îl face de la răsăritul de miază zi și spre apusul de miază noapte. În partea răsăriteană stau casele între șosea și vale de-a lungul, iar între apus risipite printre grădini cu pomi și arbori, acoperite cu paie și din grădele, scunde ca în Basarabia.

b) Vecinătățile

În drumul național 4 km. de aici spre miază noapte, parohia vecină e în comuna Beica de Jos, parohie gr. cat., înspre răsărit, după dealul păduros, în valea cealaltă se învecinează cu parohiile gr. cat. Căcuci, Sân-Mihai, Șerbeni, mai în sus Urisiul de Jos, iar în fund, la poalele munților Gurghiului, între stânci de piatră, cu parohia ortodoxă Urisiul de Sus. Spre miază zi, în drum spre Sovata, se învecinează cu parohiile gr. cat. Chiheriul de Jos, cam la 7 km. depărtare și Chiheriul de Sus 9 km. Înspre apus stau parohiile iarăși gr. cat. Telecul român la 3 km. și Habicul la 2 km. depărtare. Toate parohiile acestea amintite s-au ținut de protopopiatul Gurghiului și se pare că pe la 1780 au fost ortodoxe, cum vedem dintr-o notiță de pe aceeași Evanghelie a Mitropolitului Grigorie, pe care am amintit-o mai sus, făcută de popa Jon din Urisiul de Jos, iată ce spune: „Această sftă ev[anghelie] cine s-ar găsi a o cumpăra poate fără nici o îndoire, că am făcut-o sftă cu un Apostolier eu popa Onul din Urisiu de jos împreună cu ctitorii înăuntru cari îs scriși. Eparchia Gurghiului, protopop Daniil: stăpân Eparhiei: anul 1780 iulie zile 11. Popa Jon din Urisiu de jos.” Azi această notă dovedește și faptul că uniții trebuiau să-și provadă bisericile lor, dacă de fapt erau unite, cu cărțile de slujbă necesare și-n acest timp aduse tot de peste munți din țările române pravoslavnice, căci Blajul cu tiparnița nu era în stare să le provadă pe toate.

c) Drumurile

Cea mai apropiată stație de cale ferată Jernotfaia² la o distanță de 12 km, iar Reghinul Săsesc la 14 km. Cel mai scurt drum ce duce de la stație până la parohie este cel național care trece prin Beica de Jos. De la reședința județului până la parohie e o distanță de circa 40-42 km.

¹ Lunca Bradului, jud. Mureș.

² Jernotfaia = Iernuțeni, azi cartier al municipiului Reghin

d) Poștă, telegraf

În comună oficiu telegrafic-poștal nu există. Cea mai apropiată comună unde se află acest oficiu e Reghinul Săsesc, la o depărtare de 14 km. de comună.

4. Bisericele din parohie

a) Descrierea generală a fiecărei biserici. Biserica noastră are forma patrunghiulară, la altar se încheie un treiunghi (sic!), deci fără hore (?), e clădită din lemn și puțin la bază până la ferești¹ și din zid. E în stare mijlocie.

b) Date privitoare la istoricul bisericilor. Biserica aceasta din cimitirul nou e zidită, cum am spus noi mai sus, de Blaga Mateiu, în 1854 și tot ce se leagă de biserică s-a arătat la pt. 2. Aci mai adaug că chipul ctitorului nu este zugrăvit în biserică, nici a (sic!) altor ctitori. Atât biserica veche, cât și cea actuală s-au făcut cu cheltuiala satului. La aceasta din urmă satul a contribuit numai prin procurarea materialului, iar meșterul Blaga o ridică fără nici o plată, cât a costat materialul clădirii nu putem ști fiindcă nu ne-a rămas nici o însemnătură. Jurnalul de casă bisericesc îl avem numai din anul 1879.

5. Averea parohiilor și bisericilor

a) Averea imobilă:

Casa parohială: are două camere, o culină², o pivniță, în curtea parohială se află 2 grajduri, un fânar, un grânar, s-a cumpărat de biserică vânzându-se un imobil, grădina din fața bisericii, peste stradă, situată între proprietarii caselor cu numerii 52 și 64, proprietatea bisericii. S-a cumpărat de la fostul învățător Nicolaie Luca și de la erezii săi în 1913, cu condiția ca dreptul de folosință să-l aibă văduva lui până la moartea ei. Văduva trăiește și biserica încă n-a putut intra în dreptul său de proprietate. Prețul casei, a imobilelor din lăuntru și din afară a fost 1000 lei, conform inventarului bisericesc din 1920. Casa stă la nr. 25.

Alte imobile producătoare de venituri biserica nu are. Tot asemenea nici un teren nu a lăsat în folosința personalului bisericesc.

Diferite alte terenuri: După foaia cadastrală biserica are:

a) Păduri: La Găbunoaia; În fața Dumbrăvii; Valea mare; Nădășița din Sus

b) Agrii (teren arabil – n.n. MBD): Zăpodea, Berc Coasta Mare, Fașa Jidovilor, Moara bisericii, Pe Vale în sus, Făget, Sub Reghin, Nădășița, Gordomana (?) din sus de sat, Între hotare, În Dumbravă, Pleașa.

c) Grădini

d) Pământ neproductiv

e) Livezi: Rânoasa, Râțul mare, Între hotare

Toate aceste Petece de pământ sunt cumpărate de biserică, contractele de cumpărare lipsesc, însă sub acești numeri cadastrali³ sunt intabulate în cărțile funduare

b) Averea mobilă

Capitalul în numerar (bani gata) după jurnalul bisericesc și școlar e de Lei 1175 și 14 bani. În numerar în efecte (acții) Lei 100. Capitalul provine din donații, din arenzile locurilor bisericești, din arenda morii bisericii. Capitalul se păstrează la cassa epitropiei, iar cei de Lei 100 ca depunere în acții la banca Lumina în Sibiu.

6. Enoriașii (credincioșii)

¹ ferești = ferestre

² bucătărie

³ Pentru fiecare teren, indiferent de categorie, se menționează numele cadastrale corespunzătoare și suprafața, însă pentru cursivitatea textului am transcris doar toponimele corespunzătoare.

a) Numărul familiilor și a sufletelor din parohie : Parohia constă din 92 familii cu 340 suflete.

b) Împărțirea lor pe biserici (ori pe parohii): Credincioșii aparțin unei parohii

c) Populația de late confesiuni aflată în comună sau parohie: În comună mai sunt 25 familii gr. cat. române cu 101 suflete, una familie izraelită cu 4 suflete, 2 familii maghiare cu 12 suflete. Familia izraelită e comerciantă, din cele 2 maghiare, una e numai arendaș al morii bisericii noastre, cealaltă e numai drumar. Cea dintâi de religie] rom. cat., al 2-lea (sic!) de cea reformată.

7. Mișcarea economică în parohie

a) Enoriașii ca ocupație principală au agricultura, pe lângă aceasta și creșterea vitelor, unii sunt măsari, teslari și pantofari.

b) Industria și comerțul: există numai 2 cârciumi, a evreului și cea comunală. Sătenii au târg de săptămână și au la 8 km. distanță în comuna secuiască Hodoșa, apoi Reghinul și unii au început a se ocupa și cu negoțul. Industria casnică e destul de dezvoltată, femeile cultivă cânepă și, în timp de pace, mâinile lor harnice au împodobit casele cu țesături neaoșe naționale.

c) Cooperativă și institute de credit nu sunt în comună.

d) În viața economică are rol conducător.

8. Mișcarea culturală în parohie:

a) Există numai 1 școală confesională primară ortodoxă română în comună cu o putere didactică, de prezent postul de învățător e vacant.

b) Este bibliotecă parohială, subsemnatul au înființat-o, biblioteca cuprinde 52 numere cu statute, regulamente bisericești, cărți de școală și literatură.

c) Cercuri culturale preotești și învățătoarești, reuniuni, cercuri de adulți nu sunt. Nici societăți culturale, case de sfat, cămine culturale; preotul ține prelegeri în cadrul ședințelor comitetului și a sinodului parohial. Uneori și la întrunirile reprezentanței comunale.

d) Alfabeți sunt 147, restul de 193 analfabeți. Analfabetismul se poate înlătura prin deschiderea școlii de adulți, iar această școală, prin mijloacele bănești locale nu se poate deschide acum fiind poporul prea sărac.

9. Viața morală și socială în parohie

a) Mai răspândite vicii nu sunt în parohie. Enoriașii, în privința vieții morale și sociale față cu cei din parohiile vecine stau la un nivel destul de înaintat. Nu e vorbă – un caz de adulter, 2-3 de judecată nu lipsesc nici aici, dar în general starea e mulțumitoare.

b) Igiena și existența publică, spitale, infirmerie, farmacie comunală ori parohială, așezăminte de ajutor nu există, precum nu există infirmi și cerșetori în comună.

c) Enoriașii țin la biserică și o cercetează regulat. De asemenea și autoritățile locale manifestă față de biserică o atitudine de profundă umilință. În respect, nelipsind de la datoria sfântă către dânsa și lucrând întotdeauna pentru promovarea intereselor ei.

d) În parohie nici un fel de sectă religioasă nu există.

e) Enoriașii au o conștiință națională foarte pronunțată, pe care țin să și-o manifesteze în viața publică, față cu curente noi sociale au o atitudine de avertisment și le crede foarte primejdioase pentru existența lor.

f) În privința aceasta aici nu e nevoie îndreptare, dacă vre-un caz se ivește, aceasta se înlătură imediat prin jandarmeria din Beica de Jos, care face inspecție de 2 ori pe săptămână în comună.

10. Factorii conducători ai parohiei

1. Teodor Jileriu, 2. Joan Marcu I. Jacob, 3. Teodor Pușcaș I. Filimon, 4. Gavriil Stavilă, 5. Zaharie Mateiu al Tomi, 6. Joachim Pușcașiu, 7. Simion Mateiu al Petri, 8. Filimon Marcu. Trecerea ce o au aceștia în fața oamenilor se întemeiază pe cinste la unii și pe avuție, dar și pe dreptatea imparțială, când sunt chemați să lucreze pentru

obștea comunei. Acestea, prin acordarea de remunerație din partea comunei, ori de răsplată pentru munca ce o prestează fiindcă și așa sunt strânși în jurul bisericii a dezvoltat activitatea de educație populară simțitoare.

11. Personalul parohiei

a) Preotul Joan Avram născut în Poplaca, jud. Sibiu, în anul 1890 iulie 15. Căsătorit în 1916 februarie 27 cu Marioare Donescu, fiică de preot din Vășlab, jud. Ciuc. Din căsătorie au 2 copii care sunt mici încă.

Preotul și-a făcut studiile primare 4 clase în satul natal, 2 ani la școala primară de stat în Sibiu, obținând nota generală de eminent. Studiile secundare le-a făcut la liceul de stat în Sibiu, 5 clase, la cel de stat din Elisabetpol¹ 1 clasă, la liceul gr. cat. din Blaj 1 clasă, la cel fundațional din Năsăud 1 clasă și examenul de maturitate Nr. 1/1910, obținând nota generală îndestulitor, l-a făcut în Blaj la liceul de acolo.

Studiile seminariale le-a făcut în Seminarul Andrean din Sibiu, obținând abs[olutoriu] teologic cu nota generală foarte bine în cele 3 cursuri, absolutoriu Nr. 607/1912-1913, iar atestatul de calificare preoțească Nr. 8572/bis. din 1913 s-a obținut calculul foarte bine.

Și-a făcut în mod extraordinar deodată cu cele teologice și cele pedagogice, obținând diploma de învățător Nr. 710/191-1913 șc. datul 9 iulie 1913.

Cu privire la situație și cler: este preot-paroh. A fost introdus în această parohie în 1916, ziua de sf. Florii. Alegerea de paroh a fost aprobată de consistoriul arhidiecezan cu data 20 oct. 1915, Nr. 10396/1915 Bis.. Am servit și ca învățător 2 ani înainte de ocuparea postului de paroh, și 3 ani ca preot învățător în această parohie. Sunt membru ordinar al Asociațiunii transilvane și al asociației clerului și am făcut câțiva abonați din credincioși la gazeta „Foaia poporului” și „Libertatea”. N-am scris decât rapoarte oficiale către forurile mai înalte bisericești referitor la starea culturală, socială, economică și statistică a parohiei acesteia.

b) Cântăreții, paracliserii, epitropii

1. Teodor Jileriu, 2. Joan Cioba, 3. Alexandru Danciu sunt cântăreții. Cel 1 și al 3-lea, pe lângă 4 clase primare satești, mai au și clase primare de stat din Tg-Mureș. Cel de al 2-lea are clase primare satești. Paraclisier e tânărul Eremie Danciu I. Zaharie, iar epitropi, Zaharie Mateiu al Tomei și Joan Cioba, cântărețul de mai sus. Dintre cântăreți, cel dintâi e numit, având diplomă din 1918, ceilalți sunt ajutători fără diplomă. Paraclisierul e numit din 1916, de la instalarea subsemnatului în această parohie. Epitropii au funcționat și înainte de război și au fost realeși de sinod, după revoluția din 1918 și pe acest period de 3 ani, deci 1921-1923. Au fost cei dintâi sprijinitori a (sic!) tuturor lucrărilor de îmbunătățire pe seama parohiei cu cuvântul și cu fapta.

12. Bibliografia privitoare la parohie

N-am avut prilejul să cercetez prin arhivele publice până azi pentru a afla ceva despre parohia aceasta, afară de cele aflate aici, pe care le-am arătat mai sus, și aceste notițe ale preoților presărate prin cărțile bisericești de slujbă care sunt proprietatea bisericii noastre. Alții care vor urma aici și vor avea dragostea pentru trecutul bisericesc și vor cerceta, vor avea norocirea să completeze acest scurt raport despre parohia ortodoxă Nadășa Română.

Dat la Nadășa Română la 25 martie 1921.

Din ședința comitetului parohial

Teodor Jileriu m.p.
secretar

Joan Avram m.p.
paroh preș.

Joan Cioba m.p.

¹ Elisabetpol = Dumbrăveni, jud. Sibiu

Zaharie Mate m.p.

Epitropi

Pentru conformitate cu originalul trimis la Ministerul cultelor

Oficiul parohial gr. or. Rom.

Nadășa Română la 2 aprilie 1921

L.S. Teodor Bucin adm. parohial.

EXPOZIȚIA „500 DE ANI DE TIPAR ROMÂNESC (1508-2008)”

FLORIN BOGDAN, ELENA MIHU

The Exhibition „500 years of Romanian printing (1508-2008)”

Abstract

The year 2008 brings us face to face with a celebrating moment in the history of the Romanian book and printing. It has been 500 years since the first book was printed in the Romanian territories, Liturghierul printed by Macarie in Tirgoviste in 1508. Another celebrating moment in the history of Romanian printing is the anniversary of 320 years since the printing of the first Bible in Romanian language, the one printed in Bucharest in 1688.

In order to mark these two anniversary moments, The Ethnographic Museum from Reghin, in cooperation with The Orthodox Archpriestship, organized the exhibition “500 years of Romanian printing (1508-2008)”.

The connoisseurs, the refined bibliophiles but not only them had the chance to admire, while visiting this exhibition, a few ancient Romanian books that came from printing centers such as: Bălgrad (Alba Iulia), Blaj, Sibiu, Râmnic, Târgoviște, București, Buzău or Iași.

The 24 ancient Romanian books came from the “Petru Maior” Municipal Library from Reghin, from the private collection of Mr. Ilie Frandas and also from the orthodox parishes from Dumbrava, Râpa de Jos, Morăreni, Rușii Munți. Luier, Săcalu de Pădure, Beica de Sus, Nadășa, Chiheru de Jos, Urisiu de Sus.

Anul 2008 ne aduce în fața unui moment aniversar pentru istoria cărții și a tiparului românesc. Se împlinesc 500 de ani din momentul tipăririi primei cărți în spațiul românesc, *Liturghierul* tipărit de Macarie la Târgoviște în anul 1508. Tot ca și moment aniversar legat de istoria tiparului putem menționa și împlinirea celor 320 de la tipărirea primei Biblii în limba română, cea tipărită la București în anul 1688.

Pentru a marca aceste două momente aniversare, Muzeul Etnografic Reghin, în colaborare cu Protopopiatul Ortodox Reghin, a organizat expoziția „500 de ani de tipar românesc (1508-2008)”.

¹Cunoscătorii, rafinați bibliofili, și nu numai, au putut admira în cadrul acestei expoziții câteva cărți românești vechi provenind din centre tipografice cum sunt: Bălgrad (Alba Iulia), Blaj, Sibiu, Râmnic, Târgoviște, București, Buzău sau Iași.

Cea mai veche carte care a putut fi admirată în cadrul acestei expoziții a fost *Cartea românească de învățătură* sau *Cazania lui Varlaam* (Iași, 1643)² cumpărată de credincioșii din localitatea Dumbrava în anul 1779, după cum aflăm dintr-o însemnare prezentă pe filele acesteia (f. 4-11): *Această sfântă carte o au cumpărat robii lui Dumnezeu Gliga Petru, Gliga Maria si Gliga Mihăila și Gliga Ion și Rînja Toader. Acum*

¹ Menționăm că expoziția a beneficiat și de un catalog de expoziție, vezi: Florin Bogdan, Elena Mihu, *500 de ani de tipar românesc (1508-2008). Catalog de expoziție*, Sibiu, 2008, 63 p.

² Ion Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche 1508-1830*, vol. I-IV, București, 1903-1944, în continuare BRV, 45, p. 137-143; BRV IV, 45, p. 190; Dan Râpă-Buicliu, *Bibliografia Românească Veche 1508-1830. Additamenta I 1536-1830*, Galați, 2000, în continuare Additamenta, 45, p. 153-161; ***, *Bibliografia Românească Veche – Îmbogățită și actualizată*, vol. I (A-C), Târgoviște, 2004, în continuare BRV A-C, 251, p. 172-173; Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia Românească Veche*, Târgoviște, 1973, în continuare Contribuții, 45, p. 169.

fiind cartea deslegată aceasta au plătit de o au legat fiind a lor moșie și o au pus în biserică să fie până când s-ar ține câte o hârtie și nime să nu îndrăznească să o ia sau să o vândă, iar cine s-ar îndrăzni să fie într-un loc cu Iuda. 1779. Și dacă s-ar petrece acestea, toți să aibă grijă de carte dintr-a lor neam și să fie pomeniti în biserică³.

Seria tipăriturilor bălgrădene existente în bibliotecile parohiale aparținătoare Protopopiatului ortodox Reghin începe cu *Noul Testament*⁴ tipărit în anul 1648, care la fel ca și *Cazania lui Varlaam* (Iași, 1643), este o adevărată carte de căpătâi a neamului românesc.

Alături de *Noul Testament* (Bălgrad, 1648) o altă tipăritură bălgrădeană apărută sub patronajul mitropolitului Simion Ștefan ne atrage atenția, *Psaltirea* (Bălgrad, 1651)⁵ ale cărei însemnări ne amintesc de evenimentele petrecute la 1848 (forțat 2): *În anul 1853 am însemnat aici cum că în anul 1848 și 1849 au fost crâncenă revoluție întră poporul din Transilvania și întră Ungaria, adecă români și unguri și nemți. Românii și cu nemții n-au biruit până n-au venit muscanu cu oastea lui. Tot în acei ani mai sus scriși am lăsat cășile cu tot ce e în dânsule și am fugit prin păduri Zaspadu vreo câteva zile tot pribeag am umblat de frica unguirilor fiind ei cu armandia și pe la Rușii, au pușcat mulți bărbați nenumărați. Tot atunci au pușcat și pe Ștefan Tățșan din Măierău șinul nostru. Am scris în Magaro 20 zile oct(ombrie) 1853 Mihail Ladoși învățătoriu⁶. Cele două cărți sunt însoțite de către edițiile academice apărute în 1988 (*Noul Testament*) și 2001 (*Psaltirea*).*

Această serie a tipăriturilor bălgrădene continuă cu *Molitvenicul* (1689)⁷ care se afla în posesia diaconului Abraam din Bobâlna la data 8 septembrie 1689, după cum aflăm dintr-o însemnare prezentă pe filele acestei cărți: *Scris-am eu diacon Abraam din Bobâlna, răboj 1689, luna lui septembrie, 8 zile*⁸.

Între aceste cărți românești vechi tipărite la Bălgrad (Alba Iulia) găsim intercalate și două tipărituri care provin din tipografia de la București, *Evangelhia* (1682)⁹, și Snagov, *Evangelhia* (1697)¹⁰, dar și o tipăritură a cărei paternitate este disputată între două centre tipografice transilvănene – Alba Iulia și Sibiu – Ceaslov (1696)¹¹.

Ultima carte tipărită în secolul al XVII-lea care este prezentă în expoziție este *Chiriadodromion* (Bălgrad, 1699)¹² provenind de la Râpa de Jos, fiind cumpărată pentru biserica din Râpa de Sus în anul 1702: *Această sfântă carte anume poucenie o au cumpărat Silvuț Pătru în 17 zloți ca să-i fie lui pomeană și lor și părinților lor ... (indescifrabil) și soțul său ... sus numit și Gheorghia și părin[ți]lor și tot rodul lor. Anii Domnului 1702 m[e]sin[ți] dec[embrie] 14 dni și o am dat nepotu[lui] mie lui ... să fie pomeană de tot rodul și închin la Râpa de Susu. Din ... noastră nime s-o schimbe nime să o vândă ... mult zălogu ... aflăm altă carte să fie proclēt și proclēt și legat de cei 318 oteți din Nichia*¹³.

³ Florian Dudaș, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Editura de Vest, Timișoara, 2005; Dimitrie Poptămaș, Elena Mișu, *Răspîndirea cărții românești de învățătură (Iași, 1643) în localitățile din jurul Reghinului*, în *Reghinul cultural*, vol. II, Reghin, 1990, p. 19-32; Florin Bogdan, *Carte și societate în județul Mureș. Studiu de caz: comuna Vătava*, în *Marisia*, XXVIII, 2006, p. 415-425.

⁴ BRV I, 54, p. 165-170; Additamenta, 54, p. 167-173; BRV A-C, 89, p. 73-74.

⁵ BRV I, 60, p. 184-190; Additamenta, 60, p. 174; BRV A-C, 126, p. 96-97.

⁶ Elena Mișu, *Documente inedite privind anul revoluționar 1848-1849 pe valea Mureșului superior și a Gurghiuului*, în *Marisia*, XXVI, 2000, p. 263-276.

⁷ BRV I, 87, p. 291-296; Additamenta, 87, p. 205-206; Contribuții, 87, p. 170-171.

⁸ Elena Mișu, *Carte vechi românească pe valea Beicii (județul Mureș)*, în *Marisia*, XXIII-XXIV, 1994, p. 365-390.

⁹ BRV I, 74, p. 246-251; Additamenta, 74, p. 189; Contribuții, 74, p. 170.

¹⁰ BRV I, 103, p. 343-344.

¹¹ BRV I, 101, p. 339-340; BRV IV, 101, p. 207-208; Additamenta, 101, p. 208.

¹² BRV I, (145), p. 372-377; Additamenta (115), p. 153-161; BRV A-C (93), p. 77-78.

¹³ Florin Bogdan, *op. cit.*, p. 415-425.

Cărțile care provin din secolul al XVIII-lea ne poartă într-o frumoasă călătorie în lumea tiparului românesc din această perioadă, pornind de la tipografia din Buzău de unde provine *Apostolul* (1704)¹⁴, continuând cu tipografia de la Târgoviște unde a fost tipărit *Molitvenicul* (1713)¹⁵ sau București unde, în 1731 a fost tipărit *Octoiul*¹⁶ dar și *Mărgăritarele* (1746)¹⁷. O altă tipografie de la sudul Carpaților care este reprezentată în expoziția noastră a fost cea de la Râmnic, unde, în 1748, s-a tipărit o ediție a *Cazaniilor*¹⁸ care a ajuns apoi pe valea Mureșului superior, la Morăreni.

Istoria tiparului românesc din cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea este dominată în mod clar de către tipografia de la Blaj, cea care a adus tiparul românesc la rang de artă. Tipăriturile blăjene prezente în județul Mureș reprezintă un procentaj de peste 40 % din totalul de carte românească veche, astfel se explică și prezența în expoziția noastră a unui număr de 6 tipărituri blăjene, 5 dintre acestea provenind din secolul al XVIII-lea și una din secolul al XIX-lea. Din punct de vedere cronologic prima dintre aceste 6 cărți tipărite la Blaj este *Strastnicul* (1753)¹⁹, urmat de *Penticostar* (1768)²⁰ și de *Triod* (1771)²¹. Operele reprezentative ale tiparului blăjean, *Minologhionul* (1781)²² și *Biblia* (1795)²³ sunt și ele prezente. *Minologhionul* (Blaj, 1781) este, poate, cea mai reușită tipăritură românească din punct de vedere artistic, exemplarul ales de noi pentru expunere provine din parohia ortodoxă Vătava, iar însemnările prezente pe filele sale ne vorbesc despre preoții care au activat în această zonă și despre lucrările realizate la biserica din localitate la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX (forzaț 2): *Acest mineiu s-au legat din nou în anul Domnului 1882 din colecta benevole fiind paroch local Vasiliu Mateiu fiulu parochului Gavril și nepotul protopopului Zacharie din Nadeșia Română. Darul Domnului preste toți câți ar fi norocoși a servi Domnului în această sântă carte bogată de mângâiere pentru tot creștinul ortodox. Râpa Inferioară la anul 1897 la anul 1897 în anul al 23-lea a preoției mele am scris eu Vasile Mateiu-parochul ortodox local; Biserica noastră cu hramul Înălțarea Domnului zidită în veacul al XVIII-lea s-au sfințit prin episcopul Vasile Moga în 24 ianuarie 1824 și s-au reparat din nou ridicându-se zidul cu 11/2 metri. I s-au făcut ferești mai mari, s-au ridicat turnul boltindu-să deasupra și galena pentru corul de copii, în anul 1900 cu spesele de 4400 coroane, fiind preot Vasile Mateiu și epitrop Grigore Bondrea, fiind 208 familii cu 920 suflete, credincioșii bisericii noastre*²⁴. *Biblia* (Blaj, 1795), la fel ca și *Noul Testament* (Bălgrad, 1648) și *Psaltirea* (Bălgrad, 1651) este însoțită de ediția academică apărută la Vatican în anul 2000.

Sfârșitul secolului al XVIII-lea este reprezentat de o altă tipografie transilvăneană, la rândul ei foarte prolifică, cea a lui Petru Bart de la Sibiu unde, în 1798, a apărut o ediție a *Liturghiilor*²⁵ care a ajuns până în localitatea Râpa de Jos.

Tiparul românesc din secolul al XIX-lea, până la anul 1830 (limită impusă de către Bibliografia Românească Veche) aduce cu sine o explozie a unei alte tipografii

¹⁴ BRV I, 144, p. 454-457; BRV IV, 144, p. 219; Additamenta, 144, p. 222.

¹⁵ BRV I, 164, p. 551; Additamenta, 164, p. 226; Contribuții, 164, p. 186.

¹⁶ BRV II, 202, p. 41-42.

¹⁷ BRV II, 248, p. 93.

¹⁸ BRV II, 263, p. 105-107; BRV A-C, 252, p. 173-174.

¹⁹ BRV II, 290, p. 126; BRV IV, 290, p. 245-247; Additamenta, 290, p. 262-263; Contribuții, 290, p. 195.

²⁰ BRV IV, 143, p. 86-87; Additamenta, 143, p. 281-282.

²¹ BRV IV, (151), p. 89-90.

²² BRV II, 448, p. 273; BRV IV, 448, p. 262; Additamenta, 448, p. 298-300; Contribuții, 448, p. 219-221.

²³ BRV II, 595, p.; Additamenta, 595, p. 338-340; BRV A-C, 175, p. 126-127.

²⁴ Elena Mihu, *Preoți mureșeni, slujitori ai bisericii, cărții și neamului – Însemnări de carte veche românească*, în *Reghinul cultural*, III, 1994, p. 41-55; Florin Bogdan, *op. cit.*, p. 415-425.

²⁵ BRV II, 615, p. 403; Additamenta 615, p. 342.

importante pentru românii ardeleni, cea a Universității de la Buda, al cărei cenzor a fost nimeni altul decât fostul protopop al Gurghiului și Reghinului, Petru Maior. Din această tipografie provin cele două cărți românești vechi deținute de Biblioteca Municipală „Petru Maior” din Reghin: *Polustavul* (1807)²⁶ și lucrarea lui Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* (1812)²⁷, ultima fiind de o importanță deosebită nu doar datorită faptului că a fost redactată în perioada petrecută de autor la Reghin, ci și prin prisma însemnării care se găsește pe filele ei: *Această Istorie e dăruită pe seama Sfintei Biserici unite din Uifălău prin D[omnul] Prefect Bornemisa Pal, Ioan Pop Maior nepotu autorului cărții acesteia*²⁸.

Alături de cele două cărți care provin din tipografia Universității de la Buda găsim alte două tipăriri reprezentative pentru secolul al XIX-lea din cele două centre ale tiparului transilvănean, cel al Bisericii Ortodoxe – Sibiu, unde a fost tipărită *Invățătura teologhicească* a lui Vasile Moga (1820)²⁹ – și cel al Bisericii Unite cu Roma – Blajul, unde s-a tipărit *Catavasierul* (1824)³⁰ ajuns și la Dumbrava, purtând semnătura lui Petru Boțianu³¹, figură reprezentativă a văii Mureșului superior în prima jumătate a secolului al XX-lea.

Din punct de vedere statistic se remarcă superioritatea numerică a tipăriturilor provenind din tipografiile ardeleni (Bălgrad, Blaj și Sibiu) – în număr de 13 - urmate de cele provenind din tiparnițele Țării Românești (București, Târgoviște, Snagov, Buzău și Râmnic) – 7 exemplare – alte 2 cărți provin din tipografia de la Buda și un exemplar provine din tipografia înființată de Vasile Lupu în Moldova, la Iași.

În încheiere dorim să mulțumim celor care au făcut posibilă realizarea acestei expoziții: colectivului de la Muzeul Etnografic Reghin, părintelui protopop Teodor Beldean, parohiilor care dețin aceste adevărate comori (Dumbrava, Râpa de Jos, Morăreni, Rușii Munți, Luier, Săcalu de Pădure, Beica de Sus, Nadășa, Chiheru de Jos, Urisiu de Sus), Bibliotecii Municipale „Petru Maior” din Reghin și domnului Ilie Frandăș care ne-a permis să expunem una din cărțile deținute în propria colecție.

²⁶ BRV II, 724, p. 503; BRV IV, 724, p. 281.

²⁷ BRV III, 809, p. 57-61; Additamenta, 809, p. 375.

²⁸ Dimitrie Poptâmaș, Elena Mihu, *Mărturia cărților reghinene*, în *Reghinul cultural*, I, 1982, p. 17-22.

²⁹ BRV III, 1075, p. 332 ; Additamenta 1075, p. 416.

³⁰ BRV III, 1205, p. 434; Additamenta 1205, p. 426-427.

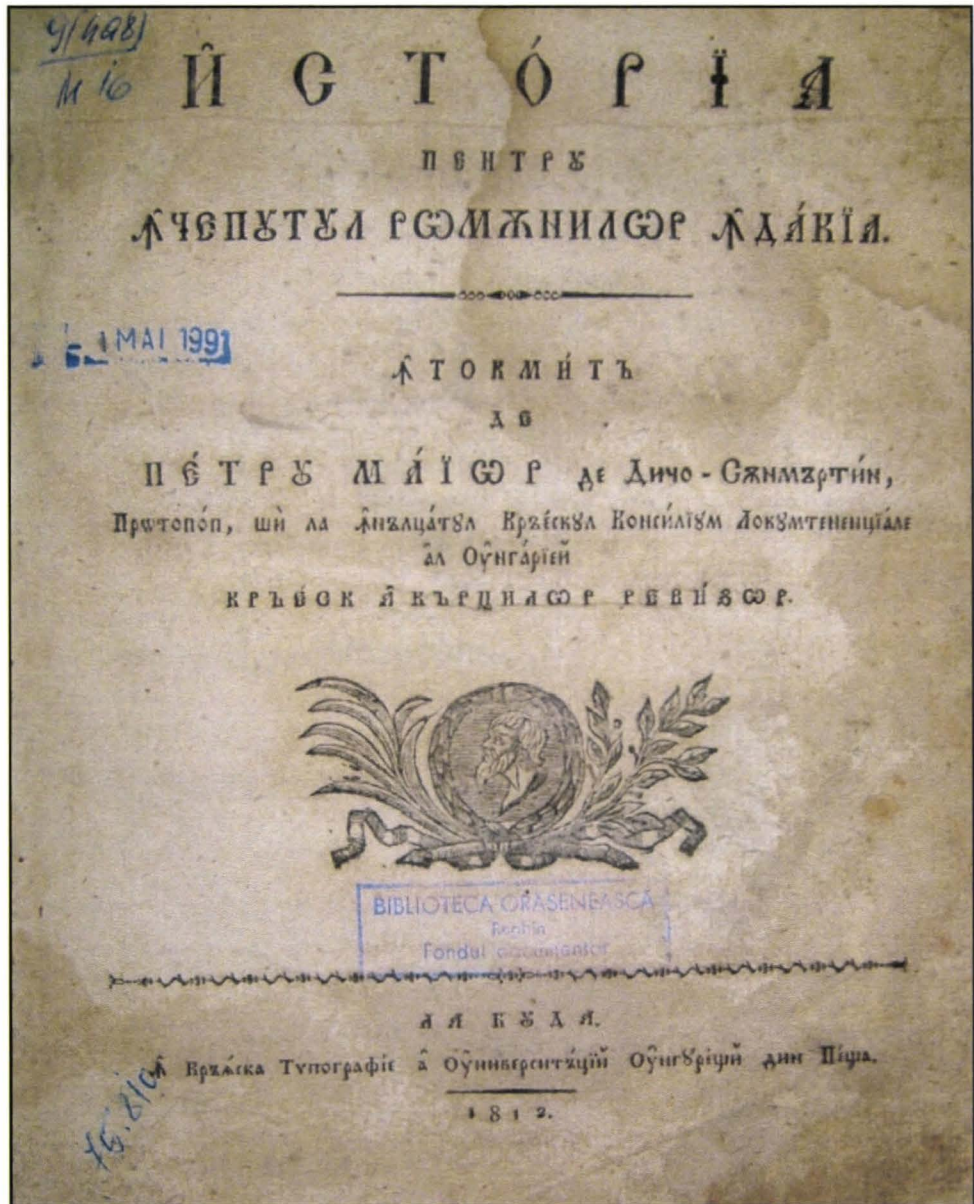
³¹ Florin Bogdan, *op. cit.*, p. 415-425.

Apostol (Buzău, 1704)

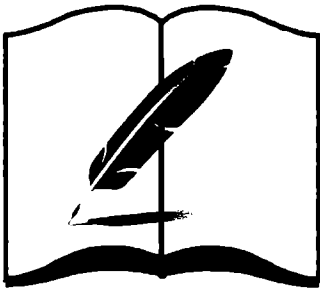

Liturghii (Sibiu, 1798)

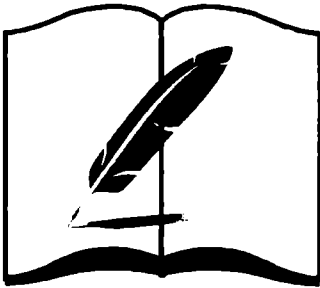

Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* (Buda, 1812)

¹Eugen Man, *Realizări editare în perioada primariatului dr. Emil-Aurel Dandea*, în *Un om pentru Tîrgu-Mureș: Emil A. Dandea*, Tîrgu-Mureș, Fundația Culturală „Vasile Netea” 1995, p.57-70.

EMIL A. DANDEA
(1893-1969)

Emil Aurel Dandea

Primar al orașului Târgu-Mureș

(1922-1926 • 1934-1937)

Pictură de Aurel Ciupe

Personalitatea celui mai vrednic primar român al orașului Târgu-Mureș din perioada interbelică a lăsat o puternică amprentă pe dezvoltarea edilitară a urbei de pe Mureș. De numele său se leagă unele edificii care au dăinuit până în zilele noastre, precum bisericile-catedrale ortodoxă și greco-catolică, clădirea Căminului Ucenicilor Români și a actualei primărie, a primului aeroport civil etc. A fost cel care a introdus administrația românească și prin grija sa s-au dăltuit în piatră și bronz primele simboluri românești, respectiv Statuia Ostașului Român(1923), a Latinității (1924), a lui Avram Iancu (inițiată în 1925, dezvelită în 1930), a tribunului pașoptist Vasile Pop (1935) și a lui Constantin Romanu-Vivu (1936), prefect în oastea lui Avram Iancu, monumente care au dispărut în condițiile vitrege ale anului 1940. A fost inițiatorul și susținătorul instituțiilor culturale românești printre care se află galeria românească a Pinacotecii municipiului (azi Muzeul Județean de Artă) și Muzeul de Arheologie și Etnografie, care stau la baza actualului Muzeu Județean. Cu ocazia împlinirii a 115 ani de la naștere, a fost amenajată **Sala Memorială** din Palatul Culturii din Târgu-Mureș, ocazie cu care a avut loc și simpozionul omagial național „*Emil A. Dandea – omul, ideile și faptele sale*”

Imagini din Sala Memorială

Imagini de la inaugurarea Sălii Memoriale (15 februarie 2008)

Imagini din timpul simpozionului
„Emil A. Dandea- omul, ideile și faptele sale”

DATE NOI CU PRIVIRE LA REALIZĂRILE EDILITARE DIN PERIOADA PRIMĂRIATELOR LUI Dr. EMIL-AUREL DANDEA

IOAN EUGEN MAN

Updating on the urbanistic achievement during the mayorship of Dr. Emil Aurel

Abstract

After the aut of common development of the town of Târgu-Mureș in the first two decades of the 20th century, right after the First World War the economic and social life of the town fell into a sort of involution, with no particular urbanistic achievements.

However the apperance of dr. Emil Aurel Dandea as head of the town administration, during his two mayorships (1923-1926 and 1934-1937) meant a revival of the economic and urbanistic progress of the town. From the very beginning, this Romanian mayor was interested in developing a systematization plan for the urbanistic development of the town, which he considered to be a must of a modern place.

He demonstrated interest in enlarging the inhabited areas creating new streets and implicitly new district, like those in the area of streets Libertății, Gheorghe Doja and Budiului, the Clerks' Residential District, etc.

The rhythm of building new homes increased a lot and during his administration the greatest number of construction licences was issued. He was concerned about building modern, comfortable houses, equipped with running water and sewage, gas heating and electricity. The style of the new buildings is remarkable, ranging from traditional homes to Secession, new Brâncovenesc or modern styles similat to those that can be seen at European level.

La sesiunea comemorativă desfășurată la Târgu-Mureș în data de 18 august 1994, la împlinirea unui sfert de veac de la moartea lui Emil-Aurel Dandea și dezvelirea monumentului primarului român, am prezentat o primă comunicare cu privire la realizările edilitare din Târgu-Mureș în timpul celor două primăriate ale acestuia¹. Cercetările ulterioare au dezvoltat noi aspecte cu privire la preocuparea primarului român pentru soluționarea numeroaselor probleme edilitare majore ale urbei, între care, dezvoltarea localității pe baza unui plan unic de sistematizare, asigurarea construirii de noi locuințe de către cetățenii orașului și asanarea celor insalubre.

Timp de aproape două decenii, corespunzătoare primei părți a secolului al XX-lea, orașul Târgu-Mureș a cunoscut o dezvoltare economică și socială fără precedent, constituind o perioadă hotărâtoare în formarea orașului modern. Atunci a debutat șirul numeroaselor construcții publice, s-au pavat străzile și s-au amenajat trotuarele, au fost trasate noi străzi și s-au construit noi cartiere, locuri de odihnă și, nu în ultima instanță, s-au construit uzine comunale. Desigur, toate aceste realizări s-au împlinit cu sprijinul statului ungar, care urmărea un scop precis: transformarea Târgu-Mureșului într-un puternic centru de influență într-o zonă dominant românească. Un rol decisiv în

înfăptuirea programului de construcții l-a avut Bernády György, care, la 8 martie 1902, devine primar al orașului, dovedind a fi un bun gospodar și un excelent drămuitor al banului public. Recunoscând aceste realizări, primarul român Emil-Aurel Dandea remarcă condițiile financiare ale orașului în care s-au îndeplinit ele, arătând: „*Sigur, s-au clădit multe în orașul nostru în regimul apăsător, dar cu peste 33 milioane coroane aur datorii și subvenții de stat la tot pasul. Mai pe urmă, în 1917, a primit orașul, când era din nou în marginea falimentului și amenințat cu suspendarea autonomiei pentru gospodărie ușuratică, când ministru de interne era un cetățean din Târgu-Mureș, D. Ugron – încă peste 9 milioane coroane, „pentru a scăpa de blamul insolvenței capitala secuilor și a ajuta întărirea elementului maghiar”.*”²

După anul 1918, administrația românească din Târgu-Mureș a debutat cu un șir de primari între care, Valer Ghibu (1919-1920), Cornel Albu (1920) și Ioan Harșia (1920-1922), într-o perioadă istorică grea, și ca urmare, lipsită de realizări edilitare mai importante. La 22 decembrie 1922, când dr. Emil-Aurel Dandea a preluat conducerea administrației locale, starea economică și socială a orașului înregistrase deja o decădere economică alarmantă. În alocuțiunea sa la instalare,³ noul primar afirma că „... mi-am dat bine seamă de toate dificultățile care în mod necesar le voi întâmpina aici”, făcând promisiunea „că voi continua din răstputeri munca începută la Cluj – care mi-a trecut deja în sânge – spre a satisface, după cât e omenește posibil obligațiile luate asupra mea prin acest post, față de țară și orașul acesta”. Conștient de răspunderea asumată față de destinele orașului, Emil Dandea promite solemn că „... tot timpul cât îmi va fi dat să stau în fruntea acestui oraș al României, ținta vieții mele va fi prosperarea lui și acomodarea lui cât mai armonică în noile cadre care i le-a hărăzit Dumnezeu: în România Mare”. Este conștient de realizările trecutului, arătând că „administrația orașului va trebui să continue și să completeze frumoasele opere culturale și sociale, care le-a realizat o muncă serioasă a vechii administrații”... „Guvernele române desigur vor înțelege importanța orașului nostru și administrația va căuta să obțină sprijinul lor, pentru ca condițiunile de muncă productivă să fie asigurate, pentru ca cultura, industria, comerțul, să prospere și pentru ca orașul să devină un centru de comunicație. Sperăm că același sprijin va fi asigurat pentru ca existența cetățenilor să fie ușurată, să fie apărați de exploatare, traiul lor să se îmbunătățească, el să fie mai plăcut și conform cerințelor civilizației”.

În cele două stagiaturi, timp de aproape 8 ani cât s-a aflat în fruntea administrației târgumureșene (22 decembrie 1922-30 aprilie 1926 și 24 martie 1934-1937), realizările lui Emil Dandea depășesc puterea de imaginație și gândire, raportate la condițiile economice din acea vreme. Lipsit de sprijinul financiar de care s-a bucurat predecesorul său, Bernády György, având și răspunderea de a rambursa subvenția de 9 milioane coroane aur împrumutată orașului de către statul ungar înainte de anul 1918, pentru început Emil A. Dandea este preocupat de consolidarea financiară a orașului, printr-un sistem de impozitare, arătând: „Trebuie să pretindem ca acest impozit să se cedeze exclusiv pentru scopurile comunale. Edificiile sunt subiecte de dare cari sunt în cea mai strânsă legătură cu viața și administrația comunală. Rezultatele politice sociale orășenești, investiriile instituțiilor de utilitate publică: electricitate, apeduct, canalizație, pavaj, etc, le folosesc mai mult proprietarilor de case, prin urcarea valorii imobilului lor, din această cauză cererea noastră se vede din primul rând motivată”.⁴ Și pentru îndeplinirea aspirațiilor sale, noul primar și-a ales o nouă

² Emil A. Dandea, *Politică și Administrație*, Culegere de studii selectate de Dimitrie Poptămaș și Mihail Artimon Mircea, Târgu-Mureș, Casa de editură „Mureș”, 1996, p.77.

³ Emil A. Dandea, *op. cit.*, p.16-17.

⁴ *Dare de seamă despre starea generală a municipiului Târgu-Mureș și activitatea administrativă în anul 1934*, de Dr. Emil A. Dandea (în continuare: *Dare de seamă*, pentru anul. . .), Târgu-Mureș, p.13.

echipă de lucru, colaboratori bine pregătiți profesional, disciplinați, care să îndeplinească hotărârile luate.

Una dintre cele mai spinoase probleme edilitare, urbanistica a constituit un loc aparte în activitatea primarului. Acesta era conștient de faptul că fără a avea la bază un plan de sistematizare a orașului, oricare prevedere de dezvoltare era menită eșecului. În anul 1925 primarul arăta că *„fără un plan de sistematizare și dezvoltare, este imposibilă o dirijare rațională, conștientă și totdeauna consecventă a dezvoltării oricărei comune. În lipsa unui astfel de plan s-au format și la noi acele întinse mahalale mărginașe fără nici un sistem și fără trebuință reală, când avem atâta loc viran - prevăzut cu rețea de apeduct și canalizare, cu drumuri asfaltate, cu lumină electrică și conductă de gaz etc, și totuși – neclădit. Aceste mahalale sunt în condițiuni sanitare și edilitare absolut necorespunzătoare. Populația lor săracă și mai ales rară, nu poate aduce comunei contribuțiunea necesară pentru schimbarea acestei stări de lucruri. Alte consecințe a inexistenței planului care să îndrume dezvoltarea orașului sunt: lipsa arterelor mari de circulațiune, a piețelor descentralizate, lipsa parcurilor suficiente, inexistența unui program pentru a înființa și deschide străzi de legătură”*.⁵

De altfel, încă la 20 decembrie 1922, prin adresa nr. 1283/1922, Emil A. Dandea, prin 31 puncte, solicită relații cu privire la starea orașului, la punctul 10 punând întrebarea: *„Orașul are plan de sistematizare și din ce an? Se execută acel plan întocmai?”* Primind un răspuns negativ, la 4 iunie 1923, prin Ordinul nr. 1051, dispune serviciului tehnic al orașului: *„Binevoii a studia chestiunea și a face propunere Consiliului pentru procurarea unui plan pentru sistematizarea orașului, fără de care nu poate fi nici un oraș, care ține la o dezvoltare rațională”*. Prin Ordinul nr. 12604, din 1 septembrie, primarul convoacă *„consiliul și serviciul tehnic la o consfătuire specială pentru stabilirea punctelor de razim întru întocmirea planului de dezvoltare”*. În urma acestei întâlniri de lucru s-au fixat liniile *„generale a necesităților edilitare în un plan-memoriu care poartă nr. 7818 din 1923 și care a fost imprimat sub îngrijirea Dlui consilier Dr. I. Cosma și Dlui șefinginer E. Metz și înaintat Ministerului de Interne și de Agricultură și Domenii”*.⁶ Propunerile de asigurare a terenurilor au fost dezbătute în ședința de consiliu al orașului din data de 22 iunie 1923,⁷ în mai multe puncte fiind prezentate necesitățile urgente ale orașului, între care: capitolul „A”, poziția I „Cimitirul Comunal pentru înmormântarea oamenilor”, poziția II „Cimitirul pentru îngroparea animalelor și hoiturilor”, poziția III „Târgul de vite”, poziția IV teren pentru „târgurile de țară cât și celea săptămânale”, poziția V „teren pentru o arenă sportivă corespunzătoare”, poziția VIII construirea unui „Sanator pentru tuberculoși”, poziția IX construirea unei băi „potrivită cerințelor igienei”, poziția XIV asigurarea „cu loturi de case pentru invalizi, funcționarii publici, etc”, propuneri față de care, până la aprobare, se solicită *„să binevoii a nu lua sub espropriere terenurile propriaminte virane orășânești, de oarece fiește care teren își are de mult scopul său fixat pentru prezent ori pentru viitorul apropiat”*.

Sunt prezentate opt amplasamente, identificate prin datele de carte funciară, cele mai însemnate prevederi fiind cele din capitolul „B”, poziția IV, pentru *„Biserica ortodoxă română”, „biserica românească gr. cat” și „teatrul orășenesc*; poziția V pentru dezvoltarea industrială a orașului prin aducerea în viitorul apropiat a gazului metan”, în

⁵ Dare de seamă, pentru anul 1925, p.25-26.

⁶ Ibidem, p.28.

⁷ Arhivele Naționale, Direcția Județului Mureș, fond Primăria municipiului Târgu-Mureș, Consiliul orașului (în continuare: ANDJ Mureș, Consiliu), nr. 2118/1929, pachet 103 (19738-27229). Dosarul cu titlul: „Planul de dezvoltare al orașului Târgu-Mureș. 1923”, filele nr. 56-59.

vederea „amplificării cărămidăriei orășenești”, ca urmare înmulțirii construcțiilor, „realizarea transportului de persoane și material prin tramvaie electrice”; poziția VI pentru „edificarea unui Azil pentru bătrânii neputincioși”, sau poziția VIII, „pentru spital de Stat”. Potrivit hărții și legendei anexă a acesteia, sunt prevăzute 28 amplasamente de terenuri, cu un total de 53,1150 ha necesare creării a 812 loturi, inclusiv a străzilor nou propuse, după cum urmează: ⁸

Tabel nr.1

Nr. crt.	Numele proprietarului de la care s-a expropriat terenul	Suprafața				Nr. locuri
		iugăre	Stjp.	ha	mp	
1	Văd. Lui Csiki Eugen n. Verzar Etelka, 1/4, Csiki Janka 2/4, Csiki Jolan mr. Dr. Pruminski	3	972	2	760	37
2	Idem	4	1282	2	7629	36
3	Orașul Târgu - Mureș	3	813	2	188	}79
4	Biserica greco-catolică din Târgu-Mureș	-	1315	-	4379	
5	Orașul Târgu-Mureș	7	577	4	2359	
6	Biserica reformată din Târgu-Mureș	-	1434	-	5858	7
7	Orașul Târgu-Mureș	2	262	1	2452	25
8	Bustya Ludovic	-	924	-	3323	3
9	Văd. Lui Marosi Odön, n. Wagner Hermina și Marosi Sofia, măr. Molter Carol	1	1201	1	74	}19
10	Orașul Târgu-Mureș	-	864	-	2460	7
11	Văd. lui Schönstein Iuliu, 3/4 Schönstein Mariska, 1/4	8	1035	4	9760	81
12	Orașul Târgu-Mureș	-	1465	-	5269	12
		-	412	-	1482	4

⁸ Ibidem, nr. 21189/1929, fila nr. 2.

13	Orașul Târgu-Mureș					
14	Orașul Târgu-Mureș	-	428	-	1539	4
15	Orașul Târgu-Mureș	-	705	-	2536	8
16	Orașul Târgu-Mureș	-	191	-	687	1
17	Orașul Târgu-Mureș	-	192	-	691	1
18	Orașul Târgu-Mureș	-	202	-	726	1
19	Orașul Târgu-Mureș	13	1239	7	9265	105
20	Orașul Târgu-Mureș	17	147	9	8358	151
21	Orașul Târgu-Mureș	-	1344	-	4834	12
22	Orașul Târgu-Mureș	5	1563	3	4395	73
23	Tordai Stefan	1	226	-	6567	
24	Biserica Romano-catolică	4	1163	2	7201	54
25	Biserica Reformată din Târgu-Mureș	5	1519	3	4236	45
26	Văd. lui Balogh Pál	1	196	-	6459	
27	Mádai Béla, 1/3 Mádai Magda minor, 1/3 Mádai Sára minor, 1/3	3	1225	2	1670	}47
28	Hajos Eugen	1	163	-	6341	
Total		92	479	53	1150	812

După cum rezultă dintr-un proces-verbal, încheiat la 2 octombrie 1923, hotărârea consiliului este, însă, contestată de reprezentanții obștei, prin economul Gyéresi György, considerând ca fiind „acomodate” doar terenurile din „Câmpia Măcelarilor” (Râțul Măcelarilor), de 76 ha și alte 11 iugăre „*dinspre drumul Săbadului*”. În final, conflictul este soluționat, Gyéresi György semnând propunerile orașului și ca urmare acestea sunt acceptate de către Consiliul Tehnic Superior, cu nr. 346 din 27 noiembrie 1923.⁹

Prin Hotărârea nr. 12604, din 2 octombrie 1923, Consiliul orașului aprobă „*fixarea planului de dezvoltare a orașului municipal Tg.Mureș*”, stabilit prin anterioara Hotărâre nr. 7818/1923,¹⁰ întregită cu alte două hotărâri, cu același număr. Hotărârea din 21

⁹ *Ibidem*, filele nr. 48-49.

¹⁰ *Ibidem*, fila nr. 55. „*Consiliul totodată dispune să se înainteze Hotărârile menționate în legătură cu hărțile referitoare Ministerului de Interne spre aprobare. pentru aprobarea planului așa, încât dacă în baza*

august 1923,¹¹ pentru șase terenuri destinate unor importante dotări publice ale orașului, precum cele de la poziția nr. 1, „*pentru edificarea unui cinematograful orășenesc*”, poziția nr. 2, „*pentru edificarea unui hotel orășenesc*”, poziția nr. 3 ca „*loc pentru edificarea unui sanator chirurgical*”, sau de la poziția nr. 4, „*pentru edificarea unei școli de înot de iarnă*”. Hotărârea din 29 august 1923,¹² pentru alte terenuri, dintre care, amplasamentul de la poziția nr. 5, „*ca teren potrivit pentru edificarea unei școli comunale*”. Potrivit borderoului cu nr. 12604/I din 10 octombrie 1923, documentația, ce cuprinde 14 piese scrise și desenate,¹³ este înaintată Ministerului de Interne spre aprobare. În câteva pagini, adresa Consiliului orașului Târgu-Mureș, pe lângă solicitarea acceptării planului de dezvoltare a orașului, cuprinde și unele date explicative cu privire la acesta, menționându-se principalele motivații, precum: „*comuna Tg. Mureș absolut nu dispune de terenuri pentru loturi de case, potrivite planului rațional de dezvoltare a orașului*”... „*Din toate punctele de vedere, terenurile planului nostru unde fixasem împrumutarea cu locuri de case – sunt celea mai potrivite în împrejurările noastre, unde este vorbă de peste 800 de cereri*”. Se mai solicită ca prealabilele parcelări pentru locuințe din centrul civic al orașului să primească altă destinație arătând că „*Terenurile acestea se află în interiorul orașului în jurul palatului Primăriei – și sunt naturalmente destinate pentru edificii publice. Cum aceste terenuri cu destinație așa de frumoase -: biserică românească, teatru etc.: sunt expropriate pentru loturi de case, este un lucru, care din punctul de vedere a dezvoltării orașului cu greu se poate califica*”.¹⁴ Aceste terenuri sunt cele expropriate cu ocazia construirii fostei Primării și a Palatului Culturii.

La 25 noiembrie orașul este vizitat și de arhitectul Duiliu Marcu, din partea Consiliului tehnic Superior,¹⁵ pentru a examina la fața locului propunerile înaintate spre aprobare Ministerului de Interne, de către Consiliul orașului. Ca urmare acestei vizite de lucru, analizând și propunerile orașului, Consiliul Tehnic Superior, din care fac parte și arhitecții: Petre Antonescu, D. Bănescu, Cristofi Cerchez, Duiliu Marcu, Eugen Ștefănescu etc., prin Jurnalul nr. 348/1923 consideră că „*Aceste planuri sunt în realitate simple indicațiuni pe planul de ansamblu al orașului, al utilizării diferitelor terenuri actualmente neclădite – în general proprietatea Primăriei. – Nu este însă un plan de sistematizare și extensiune studiat pe baze moderne*.” În fine, Consiliul Tehnic Superior propune aprobarea „*în principiu parcelarea terenurilor arătate în planurile nr. 9 și 10*”, cu unele modificări, urmând ca asupra planului propriu zis de dezvoltare a orașului să se pronunțe după ce se va cunoaște de ce terenuri dispune Primăria.¹⁶

Documentația înaintată de Consiliul orașului spre aprobare cuprinde și *Tabloul cererilor înaintate comunei urbane Tg. Mureș în baza regulamentului legii din 17 oct. 1921 publicat în M. Of. Nr. 200 din 13 Dec. 1922*.¹⁷ În prealabil, cele 825 cereri sunt analizate de către o comisie coordonată de consilierul comunal Ioan Cosma în lipsa primarului, făcând propuneri concrete pentru solicitările admise, înscrise în Procesul-Verbal din 8 octombrie, înregistrat sub nr. 12604/1 – 1923.¹⁸ Tabelul cu solicitanții de terenuri, înregistrat sub nr. 15313/2 – 1923, aprobat în ședința din 12 octombrie 1923

principiului Legii RA: art. 1, p. 2 și 4: / nu s-ar espropria pentru oraș terenurile menționate în P.A. al Hot. Nr. 7818/1923. cons. Cu ocaziunea împrumutării să se rezerve terenuri pentru necesitățile menționate din locul deja espropriat”.

¹¹ Ibidem, fila nr. 60.

¹² Ibidem, fila nr. 61.

¹³ Ibidem, fila nr. 50.

¹⁴ Ibidem, filele nr. 53-54.

¹⁵ „În 25 a 1. c. a fost în orașul nostru Dl. arhitect șef Duiliu Marcu, de la Consiliul Tehnic Superior pentru a examina la fața locului planul de dezvoltare a orașului. Dl ne a promis, că va face tot ce e interesul orașului”, în *Orașul, Târgu-Mureș*, nr. 22 din 2 decembrie 1923, p. 222.

¹⁶ ANDJ Mureș, Consiliu, nr. 21189/1929, fila nr. 118.

¹⁷ Ibidem, filele nr. 6-19.

¹⁸ Ibidem, filele nr. 51-52.

este înaintat spre aprobare, fiind soluționat de către Consiliul Tehnic Superior, concomitent cu celelalte documente, cu Jurnalul nr. 346 din 27 noiembrie 1923.¹⁹ O însemnare ulterioară, de la sfârșitul listei, consemnează: „*Rugări – 824; Respinse – 154; Rămân – 670 admise*”. Tot cu 12 octombrie 1923, este publicat Avizul nr. 1931/1923 prin care se aduce la cunoștința publică că „*Comisiunea de Ocol pt. espr. și împr. Tg. Mureș ne-a trimis spre afișare tabloul încheiat acelora cari au necesitat lot de casă*”, iar cei care „*nu s-ar afla incluși în tablou, pot apela hotărârea aceasta la Comisiunea Județeană cerând întregirea tabloului*”.²⁰ La 12 martie 1925, sub nr. 1/I/RA, Comisiunea de Ocol pentru expropriere și împrumut din Târgu-Mureș, din care fac parte judecătorul Vicențiu Franciuc ca președinte, Romul R. Verzea, agronom regional și Augustin Oltean ca delegat al Ministerului de Agricultură, prezintă „*Tabloul suplimentar de îndreptățiți la loc de casă al comunei urbane Târgu-Mureș*”.²¹ Cu aceeași dată, comisia respectivă încheie și procesul-verbal, aprobând lista întocmită suplimentar, „*sub rezerva ca la împrumut să dovedească că nu și-au schimbat domiciliul și că nu au alt loc de casă sau casă în Târgu-Mureș*”, concomitent cu respingerea a 10 cereri.²² La 27 martie 1925 este publicat și Avizul nr. 3841/1925, prin care se prezintă „*Tabloul suplimentar*”.²³ Un alt „tablou”, în copie și nedatat, prezintă o listă cu 1001 solicitanți de terenuri,²⁴ fără a avea alte date, dar după cum o să vedem, acesta este lista întocmită de Comisia județeană de expropriere și împrumut. În fine, cu adresa nr. 312/RA din 7 octombrie 1926, Comisia de ocol pentru expropriere și împrumut înaintează Primăriei orașului Târgu-Mureș lista solicitanților de terenuri pentru a fi publicată timp de 5 zile.²⁵ Publicația este difuzată la 8 octombrie 1926, cu nr. 17383/1926 și semnată de Bernády György, care a revenit la conducerea administrației orașului.

Stabilirea unui plan de sistematizare a orașului rămâne principala preocupare a primarului român Emil A. Dandea. La 26 februarie 1924, cu adresa nr. 2331/1924 primarul se adresează Ministrului de Interne: „*Cu onoare Vă înaintăm fixarea planului de sistematizare al orașului nostru pentru cuvenita Dv. aprobare*”,²⁶ ca la 15 iulie 1927, cu adresa nr. 6907/1924, ca urmare Ordinului nr. 6953/C din 5 aprilie 1924 a Ministerului de Interne, primarul Emil A. Dandea să intervină din nou pentru soluționarea terenurilor, arătând că Consiliul Agrar prin adresa nr. 1109, din 14 iulie 1924, a făcut propuneri nefavorabile orașului, pronunțându-se „*în mod negativ asupra scutirii terenurilor expropriate de la oraș*”, terenuri ce urmează a le folosi în scopul „*trebuințelor de interes general, cultural, social*” etc. Primarul se referă la loturile din preajma Primăriei „*unde plănuisem ridicarea celor mai multe edificii publice: biserica, teatru, cămin pt. ucenicii industriali, cazarma pt. pompieri etc*”.²⁷ Luând în discuție Ordinul nr. 6953/C din 15 aprilie 1924 a Ministrului de Interne, primarul orașului, împreună cu comisia instituită pentru punerea în aplicare a Legii din 17 octombrie 1921, prin Procesul-Verbal încheiat la 19 iulie 1924 constată: 1. Orașul dispune de

¹⁹ *Ibidem*, filele nr. 6-19.

²⁰ *Ibidem*, fila nr. 107.

²¹ *Ibidem*, filele nr. 81-91. Pe verso ultimei file este notat: *Prezentul tablou s-a încheiat de către Comisiunea de Ocol Tg-Mureș pentru expropriere și împrumut, cu un număr de 316 / Trei sute șasăsprezece/ îndreptățiți la loc de casă în orașul Târgu-Mureș. Dat în Târgu-Mureș la 12 Martie 1925*

²² *Ibidem*, fila nr. 82.

²³ *Ibidem*, fila nr. 108.

²⁴ *Ibidem*, filele nr. 20-47.

²⁵ *Ibidem*, fila nr. 100.

²⁶ *Ibidem*, fila nr. 69

²⁷ *Ibidem*, filele nr. 74-75.

terenuri pentru cei 948 solicitanți, loturi de case declarate expropriate și de Comitetul Agrar, prin adresa nr. 1109 din 14 iulie 1924 și, 2. În conformitate cu evidența Comisiei județene pentru expropriere și împrumutări sunt înscrși 1001 solicitanți de terenuri, plus alte 95 cereri neadmise. În consecință comisia hotărăște: „să vândă la 948 (nouă sute patruzeci și opt) solicitanți îndreptățiți în tabloul I de la No. 1, 948 loturi de casă...” iar necesitățile restului solicitanților să le satisfacă Comisiunile de împrumutări eventual prin acordarea unei porțiuni de teren corespunzătoare”.²⁸

Cunoscând capacitatea profesională a inginerului șef al orașului, Ervin Maetz, cu „cunoștințe de urbanism, simțul practic și gustul artistic”, având „tăria de a-și păstra independența față de orice alte influențe”²⁹ totuși, primarul îi solicită acestuia: „Vă rog să răspundeți motivat și corect repetiției întrebării puse Dvs și în scris, dacă puteți sau nu face planul de dezvoltare și sistematizare a orașului. Dacă da în cât timp, pe lângă ce condițiuni. Rog despre chestiune raport în scris în 3 zile”.³⁰ De fapt încă din anul 1924 Ervin Maetz a primit sarcini pentru întocmirea planului de dezvoltare a orașului. Într-o însemnare din anul 1925, primarul arată: „Am luat cu Nr. 112 din 7 februarie anul trecut dispozițiunea, ca Dl șefinginer să fie înlocuit în agendele sale tehnice cu Dl. Ing. C. Goritz, iar în cele administrative de cons. Dl. Dr. S. Pântea, iar Dl Metz să înceapă imediat lucrările pentru planul de dezvoltare și sistematizare. Ividu-se între timp cazul că Dl. șefinginer a fost însărcinat cu lucrările Catedralei, Căminului de ucenici etc, am angajat pe 4 luni pentru studierea lucrărilor planului de dezvoltare pe Dl. Architect G. Sterian, care în fine a făcut Consiliului sub Nr. 976/1925 o propunere concretă însoțită de un memoriu asupra condițiunilor de executare a planurilor respective.”³¹ În darea de seamă pentru anul 1925, în continuarea însemnării respective, primarul mai consemnează: „În urma ordinului meu din 19 Sept. 1925, repetat la 8 ian. A. C (1926 n.a.) Dl șefinginer face raportul său referitor la chestiunea planului de sistematizare, extenziune etc. a orașului nostru”.³²

Voluminosul material documentar aflat la Arhivele Naționale, Județul Mureș, încă în curs de cercetare, ne dezvăluie preocupările lui Emil A. Dandea pentru amenajarea teritoriului, nu numai a celui ce forma proprietatea orașului ci și a terenurilor ce constituiau proprietăți private. Întâlnim, astfel, numeroase solicitări pentru parcelarea unor terenuri, în cele mai multe situații concomitent cu deschiderea de noi străzi de legătură, în general urmărindu-se respectarea prevederilor anterior planificate. Astfel, la 11 ianuarie 1924 Consiliul orașului³³ aprobă lotizarea terenului proprietatea locuitorului Knöpfler Albert din strada Călărașilor, cu care ocazie este format aliniamentul de pe partea stângă a străzii Brăila. O altă parcelare, aprobată la 12 ianuarie 1924,³⁴ în baza unei planșe vizată la 6 septembrie 1923, prevede lotizarea unui teren din zona străzii Iuliu Maniu, cu formarea a 10 loturi de casă. La 6 septembrie 1924 se aprobă crearea altor 8 parcele în strada Ciocârliei, concomitent cu deschiderea străzii Bogdan Petriceicu Hașdeu, dar cu condiția trecerii în favoarea orașului a corpului de stradă nou creat.³⁵ Importantă parcelare este aprobată la 7 martie 1924 pentru un teren de 13810 mp în strada Voinicenilor, actualmentele imobile dintre nr. 24-50, prin crearea a 14 parcele.³⁶ Alte 16 locuri de casă, inclusiv formarea

²⁸ *Ibidem*, fila nr. 73.

²⁹ *Dare de seamă*, pentru anul 1925, p.29.

³⁰ *Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, Primăria orașului Târgu-Mureș, Acte tehnice*, (în continuare *ANDJ Mureș, Acte tehnice*), Nr. 565, pachet 78 (1-2600)

³¹ *Ibidem*.

³² *Dare de seamă*, pentru anul 1925, p.29

³³ *ANDJ Mureș, Consiliu*, nr. 211/1924

³⁴ *Ibidem*, nr. 1445/1924

³⁵ *Ibidem*, nr. 2445/1924.

³⁶ *Ibidem*, nr. 3694/1924.

străzii Jiului, sunt aprobate la 9 martie 1926.³⁷ Pentru partea de nord a orașului, în zona străzii Victor Babeș, la 18 aprilie 1924³⁸ sunt aprobate 29 parcele, inclusiv crearea străzilor Bujorului și Cîbinului, precum și regularizarea străzii Victor Babeș, tot cu condiția trecerii în proprietatea orașului a corpurilor de stradă. Aceleași condiții sunt stabilite și pentru parcelarea terenului lui Bürger Adalbert, din zona actualei străzi 30 Decembrie, obținându-se 12 parcele, precum și deschiderea străzilor Motrului și Arieșului.³⁹ Alte două străzi sunt formate în anul 1923, și anume strada Oituzului cu 11 parcele⁴⁰ și strada Vânătorilor cu 14 parcele.⁴¹ Fără a epuiza șirul acestor preocupări ale Consiliului orașului pentru crearea de noi parcele în vederea construirii de locuințe, încheiem cu parcelarea terenului lui Tothfalussy Iosif din strada Nicolae Bălcescu, între actualele numere 1 - 19, aprobat la 15 mai 1925.⁴²

Primarul Emil A. Dandea era preocupat și de soluționarea juridică acestor parcelări de terenuri, urmărind înscrierea în Cartea funciară a corpurilor de stradă nou create. Un astfel de exemplu îl oferă noul centru civic al orașului, din zona actualei pieți Victoriei, cu străzile Bulgarilor, Iuliu Maniu, acțiune promovată la 25 noiembrie 1924, respectiv cu terenurile de lângă Banca Albina și, la 8 decembrie 1924, pentru edificiul Primăriei și parcelele din jurul acesteia.⁴³

O importanță deosebită a fost acordată realizării de noi locuințe. Privitor la această problemă majoră a orașului, Emil A. Dandea menționa: „*Avem deja prea multe clădiri ne la locul lor și necorespunzătoare nici din punct de vedere tehnic, nici estetic și prea multe străzi fără soare și fără aer*”...*”plătim azi lipsa de prevedere a precursorilor și aceasta nu ne îndreptățește să facem pe urmașii noștri să plătească consecințele greșelii identice*”.⁴⁴

Ponderea cea mai mare dintre lucrările noi de construcții o dețin totuși locuințele. Cu parter sau cu mai multe niveluri, unifamiliale sau plurifamiliale, până la vastele case de raport, cele mai numeroase clădiri s-au realizat în zonele mai noi ale orașului, prin formarea de noi cartiere și implicit de străzi. Între anii 1923-1939 s-au format, ori extins, mai multe cartiere între care cel din zona străzii Libertății cu străzile: Onești, Ialomiței, Mioriței, Siretului, Jiului, Salcânilor, Zidarilor, Milcovului, Sitarilor, Berzei, Zănelor, Furtunei, Bogdan Petriceicu Hașdeu, Pasteur, Oltului și Azurului; în cartierul funcționarilor, prin extindere cu străzile Ana Ipătescu, Cerbului, Aluniș și Codrului; în cartierul din strada Gh.Doja – Budiului cu străzile: Alba Iulia, Bogatei, Branului, Caraiman, Iernutului, Morești. Extinderi cunoaște orașul și pe teritoriul de pe malul drept al râului Mureș, nu de mult intrat în componență, prin formarea străzilor Bărăganului, Șoimilor, Benefalău, Cotului, Mureșului, Ioan Roman. Prin restructurarea zonelor de locuit mai vechi s-au creat unele străzi de legătură precum: Ion Creangă, Bistriței, Cîbinului, Ulciorului, Mierlei, Padeș, Secerei, Rândunelelor etc. În cea mai mare parte a lor aceste realizări au fost efectuate în perioada celor două primăriate ale lui Emil A. Dandea.

Este evident că această creștere a teritoriului intravilan se reflectă și în numărul acordurilor de construire. Pentru perioada anilor 1923-1937 am prezentat unele date

³⁷ *Ibidem*, nr. 3920/1926.

³⁸ *Ibidem*, nr. 8140/1925.

³⁹ *Ibidem*, nr. 7823/1925.

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 422/1923.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*, nr. 4950/1925.

⁴³ *Ibidem*, nr. 952/1925.

⁴⁴ *Dare de seamă*, pentru anul 1925, p.26.

statistice în volumul jubiliar „*Un om pentru Târgu-Mureș: Emil A. Dandea*”⁴⁵ însă, întrucât unele file din registrele consultate, ⁴⁶ destinate literelor „B”, parțial și „C” lipsesc, cifrele date le considerăm parțiale. Prin corelarea cu datele altor ani, am reanalizat cifrele date, astfel încât numărul acordurilor de edificare îl aproximăm astfel: anul 1923 – cca. 490 autorizații; anul 1924 – cca. 400 autorizații; anul 1925 – cca. 495 autorizații; anul 1926 – cca. 609 autorizații, anul 1927 – cca. 455 autorizații; anul 1928 – cca. 554 autorizații, anul 1929 – cca. 458 autorizații, anul 1930 – 330 autorizații, anul 1931 – 347 autorizații, anul 1932 – 312 autorizații, anul 1933 – 339 autorizații, anul 1934 – 423 autorizații, anul 1935 – 398 autorizații, anul 1936 – 587 autorizații, anul 1937 – 566 autorizații, anul 1938 – 548 autorizații, anul 1939 – 366 autorizații și anul 1940 (până la 1 septembrie) 186 autorizații. Acordurile emise cuprind atât noile clădiri de locuit, cât și lucrări de extinderi, amenajări interioare, construcții anexe sau unele dotări cu instalații.

Constatăm că în perioada celor două primăriate ale lui Emil A. Dandea, numărul acordurilor de construire este cel mai ridicat, ritmul acordării de noi construcții scăzând în timpul dintre cele două primăriate, cât și după aceea.

Numeroasele documentații tehnice aflate la Arhivele Naționale, Direcția Județului Mureș, permit cunoașterea tipologiei și a aspectului arhitectural al clădirilor realizate, ele demonstrând preocuparea pentru realizarea de construcții tot mai confortabile și sănătoase, la nivelul cerințelor acelor timpuri. Desigur, sub acest aspect, cele mai importante realizări din cele două primăriate ale lui Emil A. Dandea, rămân edificiile publice, precum cele două catedrale, căminul de ucenici, aeroportul civil din strada Libertății, fostul Palat administrativ al județului Mureș (actuala Primărie), a cărui piatră de temelie a fost pusă la 14 septembrie 1936 etc. Întrucât despre aceste edificii s-a mai scris în mai multe rânduri, prin urmare fiind deja cunoscute, ne mărginim a face o scurtă incursiune în domeniul construcțiilor de locuințe, aspect prea puțin cunoscut până în prezent, de fapt, cum este activitatea edilitară din întreaga perioadă interbelică.

Casa simplă, a cetățeanului de rând, cunoscută încă din veacurile anterioare, continuă să dăinuie, cel mai frecvent fiind întâlnită în zonele mai noi ale orașului, create după Primul Război Mondial. Nu intenționăm să facem o prezentare a tuturor cazurilor cunoscute, ele fiind mult prea numeroase, cum de altfel sunt și celelalte tipuri de clădiri, așa că ne rezumăm doar la câteva cazuri mai cunoscute și mai interesante. Compusă doar dintr-o cameră, bucătărie și cămară de alimente, casa din strada Sebeșului nr. 17 (fost Soarelui nr. 20), este aprobată în anul 1924⁴⁷ și pentru care, datorită faptului că este în vecinătatea traseului de cale ferată, încă din anul 1918, proprietarul obține avizul căilor ferate. Casă simplă, de această dată întregită și cu alte dependențe, este aceea din strada Somnului nr. 2/B (fost cartierul Ritz), aprobată în anul 1925,⁴⁸ prin autorizația nr. 92/3005/1925. Tot cu parter, dar cu două camere la stradă, având paramentul fațadei principale tratat mai aparte, este casa din strada Libertății nr. 58 (fost strada Andrei Mureșanu nr. 35),⁴⁹ autorizată cu nr. 126/4004/1925. Oarecum asemănătoare sunt două clădiri din strada Dorobanților, de la nr. 9 (fost nr. 10/a),⁵⁰ autorizată cu nr. 176/5206/1925) și de la nr. 6 (fost nr. 43),⁵¹ autorizată cu nr.

⁴⁵ Eugen Man, *Realizări edilitare în perioada primariatului dr. Emil-Aurel Dandea*, în volumul *Un om pentru Târgu-Mureș: Emil A. Dandea*, Târgu-Mureș, Editat de Fundația Culturală „Vasile Netea”, 1995, a. 57-70.

⁴⁶ *Indexul evidenței permiselor de edificare eliberate în anii: 1923, 1924, 1925, 1926, 1927, 1928, 1929*” și *Indexul autorizațiilor de construcție 1930-1940*, păstrate în arhiva primăriei municipiului Târgu-Mureș.

⁴⁷ *ANDJ Mureș, Consiliu*, nr. 7094/1924.

⁴⁸ *Ibidem*, nr. 3005/1925. Pentru toate cazurile autorizația de construcție citată s-a stabilit prin consultarea registrelor de evidență a lucrărilor aprobate.

⁴⁹ *Ibidem*, nr. 5290/1925.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 8158/1926.

⁵¹ *Ibidem*, nr. 17439/1926.

557/17439/1926, ambele fiind caracteristice celor mai multe dintre clădirile de locuit nou realizate.

În perioada de după Primul Război Mondial, pe plan european și național, noile construcții moderne vesteau o lume nouă, cu o arhitectură avangardistă de bună calitate. Și totuși arhitecții români au activat în trei direcții diferite: tradițională, clasică și modernă, uneori același arhitect lucrând în toate cele trei direcții. Mulți arhitecți nu au renunțat la arhitectura națională, considerată onorabilă și demnă de toată lauda. Așa explicăm formele diferite de stil întâlnite în arhitectura din Târgu-Mureș, câteva exemplificări din fiecare fiind concludente.

Stilul secesion, cel care a dominat timp de două decenii arhitectura transilvăneană, și implicit a orașului Târgu-Mureș, considerat ca stagnându-și influența în preajma Primului Război Mondial, a rămas încă viu în amintirea proiectanților, dar și a locuitorilor din oraș. Faptul este explicabil, deoarece în perioada interbelică au activat încă numeroși proiectanți și arhitecți deja cunoscuți în deceniile trecute, consacrați stilului secesionist, precum Radó Sándor sau Ervin Maetz, atât de mult întâlniți pe șantierele de pe teritoriul orașului Târgu-Mureș. Și de această dată, ne limităm la a prezenta sumar doar câteva asemenea edificii, reprezentative ca plan și înfățișare, care însă, pe parcursul deceniilor, unele au fost modificate, diminuându-li-se valoarea artistică. În anul 1923, arhitectul Ervin Maetz întocmește proiectul unei case pentru fabricantul Bürger Desideriu, pe terenul ce-l avea în actuala stradă Mihai Viteazul nr. 58-60, acordul de edificare fiind dat la 17 iulie 1923.⁵² Pe două niveluri, cu o compartimentare generoasă și aspect ce ne duce cu gândul la concepția artistică a arhitectului Thoroczkaí Wigand Ede, clădirea ar fi fost una dintre cele mai reușite exemple de arhitectură secesion-istă, dar din motive necunoscute nouă clădirea nu s-a mai realizat. După ce în anul 1912, arhitectul Radó Sándor și-a ridicat casa proprie din strada Artei nr. 7, acesta o consideră ca mult prea spațioasă, fapt ce-l determină să-și ridice o altă clădire, mai modestă ca mărime, dar păstrând caracteristicile stilului secesion. Astfel, în anul 1924 întocmește proiectul noii sale locuințe, din strada Artei nr. 4, acordul de construire fiind dat la 29 iulie 1924, punerea în posesie a noii locuințe având loc la 11 ianuarie 1927.⁵³ Dispusă pe trei niveluri, din care ultimele două destinate locuinței, clădirea înscrie formele specifice secesion-ului din ultima fază. În anul 1925 este autorizată clădirea doctorului Hankó Tibor, din strada Brăila nr. 9,⁵⁴ fostă strada Nicolae Ganea nr. 7. Autorul proiectului este Ervin Maetz, care concepe o locuință pe două niveluri, cu un interior funcțional organizat. Pe parcurs, clădirea este extinsă pe latura dreaptă și posterioară, cu preluarea formelor clădirii din prima etapă. Situată în strada Arany János nr. 54, la intersecția cu strada Cuza Vodă, în anul 1925⁵⁵ este realizată actuala clădire, de către Abram Adalbert. Desfășurată pe parter, partea din dreptul intersecției este teșită, paramentul fiind accentuat de timpan, cu o terminație arcuită, ce se ridică mult deasupra coamei acoperișului. Remarcabilă ca formă este clădirea proprie a arhitectului Ervin Maetz, din strada Erou Lt. Petre Popescu nr. 2, fost strada Livezilor nr. 6. Este proiectată la 10 septembrie 1924, de către ctitor, documentație care la 12 septembrie 1924, prin autorizația nr. 199/12225/1924, este aprobată inclusiv de primarul Emil A. Dandea.⁵⁶ Clădirea este luată în posesie de către proprietar la 2 decembrie 1925. Încheiem acest subcapitol

⁵² *Ibidem*, nr. 10206/1923.

⁵³ *Ibidem*, nr. 12550/1925

⁵⁴ *Ibidem*, nr. 14014/1926.

⁵⁵ Potrivit releveului și datelor primite de la SC. „LOCATIV” SA.

⁵⁶ *ANDJ Mureș, Consiliu*, nr. 12687/1925.

destinat clădirilor realizate în stilul secesion cu edificiul din strada 30 Decembrie nr.4.⁵⁷ Întocmit la 5 septembrie 1926, proiectul este aprobat în ședința de consiliu din 16 septembrie a aceluiași an. În punctul de intersecție, clădirea prezintă un ieșind ce cuprinde o formă pentagonală, pentru a conferi o lumină suplimentară camerei de zi, iar prin teșitură asigurându-se vizibilitatea în zona de intersecție a străzilor. Remarcabilă este soluționarea arhitecturală a acestui ieșind, care deasupra cornișei se ridică pe cele trei laturi principale, având câte o fereastră ce se încheie în semicerc, iar deasupra acoperișul înalt prezintă o pantă frântă.

Ca urmare actului Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918 și la Târgu-Mureș și-a făcut apariția curentul artistic Arta 1900 din România, larg răspândită în Vechiul Regat sub forma neoromânească, sau neobráncovenească, încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Este un stil modern inspirat din tradițiile naționale, care cerea soluții simple, funcționale, ce suportau cu greu lumea formelor ornamentelor medievale. Într-un mediu în care populația românească din oraș reprezenta un procent încă destul de scăzut,⁵⁸ deci, cu o clientelă mai puțin numeroasă, doritoare a acestor forme arhitecturale, concomitent cu penuria în zonă de arhitecți consacrați acestui stil, numărul edificiilor din oraș care să poarte amprenta formelor neoromânești, este destul de redus. O clădire caracteristică acestui stil este aceea situată în strada Bulgarilor nr. 3, realizată în anul 1927.⁵⁹ Cu parter și etaj, clădirea se remarcă prin formele caracteristice stilului neoromânesc: portalul, a cărui parte arcuită este marcată de o copertină ușoară, prezența logiei situată deasupra portalului, precum și ferestrele dreptunghiulare sau în semicerc, încadrate de ancadrame sculptate. De proporții mai reduse, dar cu demisol și parter, este clădirea din Bulevardul Cetății nr. 31, construită în baza autorizației nr. 316/21521/1933,⁶⁰ practic realizată în anul 1934. Aici, remarcăm cele două grupaje de ferestre: mai largi și îngemănate în partea dreaptă și mai înguste și în trei registre în partea stânga. Forme asemănătoare înscrie și clădirea din strada Gh. Marinescu nr. 12, ce se deosebește prin existența logiei ce cuprinde două laturi mai importante ale clădirii, marcată de șirul de arcade ce se sprijină pe coloane scunde, caracteristice stilului neobráncovenesc, dar și clădirea din B-dul 1 Decembrie 1918 nr., în care, în prezent, funcționează Studioul Teritorial de Radio. A fost realizată de primarul Emil A. Dandea, ca locuință proprie, cu autorizațiile nr.143/11802/1933, 25/5272/1934 și 522/23109/1936.⁶¹

Concomitent cu preocupările de asigurare a terenurilor necesare construirii de edificii publice sau locuințe, primarul Emil A. Dandea s-a implicat în promovarea modernismului în arhitectura orașului, datorită atât nevoilor materiale și procedeele de execuție, dar și noilor orientări predominant funcționaliste și constructiviste. Ne oprim doar la trei asemenea clădiri moderne. Clădirea din strada Bulgarilor nr. 2,⁶² realizată în anul 1934, se remarcă prin volumele ce se desfășoară pe cele trei niveluri, forme păstrate și în prezent, fiind deosebit de reprezentativă noilor orientări. Reușită ca formă este clădirea din strada Revoluției nr. 37, realizată în anul 1935⁶³ de către familia Dr. Petru Muscă. Cea mai însemnată clădire, ale cărei volume și suprafețe de mare simplitate o aduc în perimetrul „stilului modern” al anilor 1930, este clădirea din strada Bradului nr. 8. A fost realizată de arhitectul Horia Creangă, pentru Groza Victor, acordul de construire fiind dat cu nr. 315/16399/1937, după o prealabilă vizită – contact

⁵⁷ *Ibidem*, nr. 15318/1926.

⁵⁸ Este cunoscută și măsura luată de Magistratul orașului încă la 15 decembrie 1759 de a interzice așezarea în oraș a românilor pentru „păstrarea frumoasei unități orășenești”. În Ioan Eugen Man, *Târgu-Mureș. Istorie urbană. De la începuturi până în anul 1850*. I, Târgu-Mureș, Editura NICO, 2006, p. 288.

⁵⁹ Datele despre clădire le-am obținut de la SC „LOCATIV” SA, ca fost administrator timp îndelungat.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*.

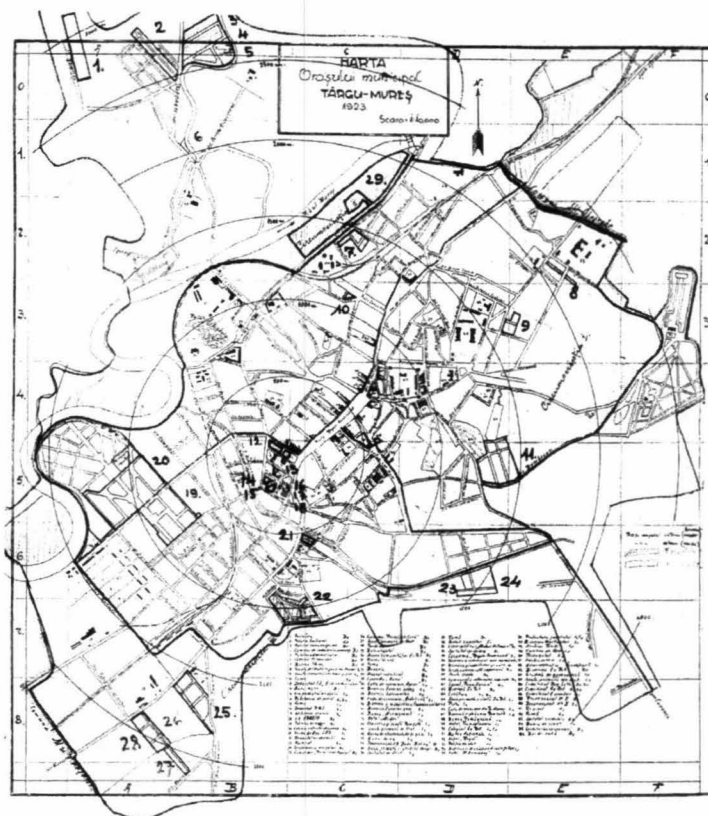
⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*.

cu amplasamentul în anul 1936, lucrările fiind finalizate în anul 1939.⁶⁴ Din nefericire, prin lucrările de extindere și amenajare în curs de realizare, clădirea pierde formele inițial avute și, ca urmare, și din valoarea sa artistică.

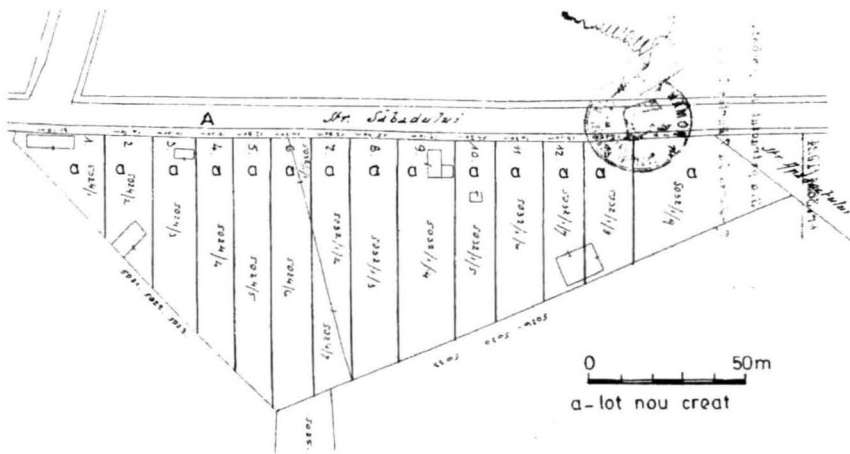
Realizările edilitare din timpul primariatelor lui Emil A. Dandea depășesc limitele cadrului prezentat, aici acesta realizând mai multe obiective publice, precum extinderea dotărilor edilitare în oraș, îndeosebi cu rețele de apă-canal și gaze naturale, modernizarea străzilor, amenajarea malului râului Mureș și multe altele care constituie un capitol aparte. Rodul muncii sale a fost consolidarea orașului modern, neprecupețind nici un efort pentru a-și duce gândul până la capăt.

⁶⁴ Arh. Mircea Lupu, *O lucrare mai puțin cunoscută a arhitecților Creangă*, în *Arhitectura*, nr. 2 (147), București, anul XXII, 1974, p. 60-61.

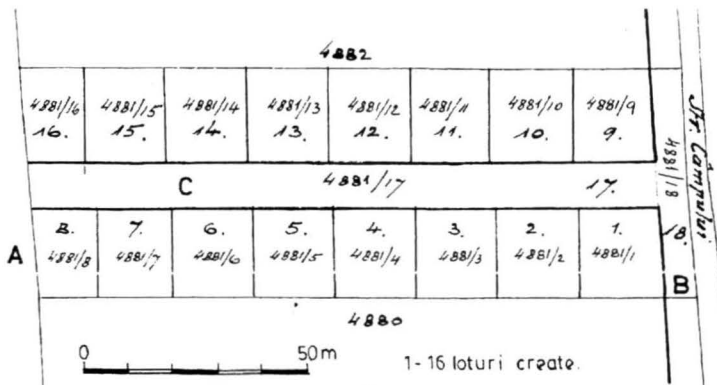

Planul de situație cu amplasarea terenurilor propuse pentru loturile casă și proprietarii acestora.

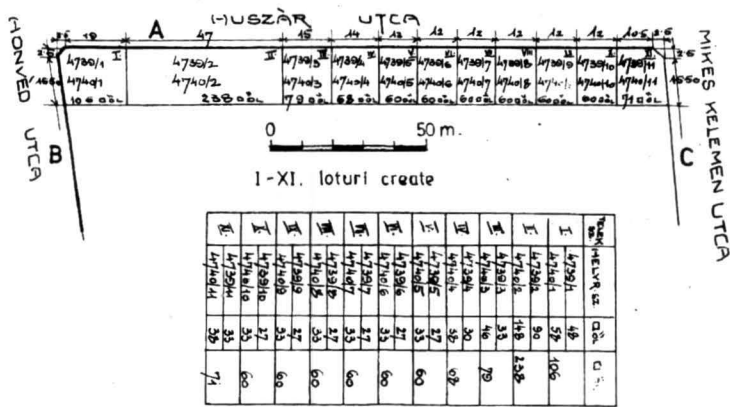
1. Văd. lui Csiki Eugen, Csiki Janka și Csiki Jolan; 2. Văd. lui Csiki Eugen, Csiki Janka, Csiki Jolan; 3. Orașul Târgu-Mureș; 4. Biserica Greco-Catolică; 5. Orașul Târgu-Mureș; 6. Biserica Reformată; 7. Orașul Târgu-Mureș; 8. Bustya Ludovic; 9. Văd. lui Marosi Ödön, născ. Wagner Hermina și Marosi Sofia măr. Molter Carol; 10. Orașul Târgu-Mureș; 11. Văd. lui Schönstein Iuliu și Schönstein Maria; 12 – 22. Orașul Târgu-Mureș; 23. Tordai Ștefan; 24. Biserica Romano-Catolică; 25. Biserica reformată; 26. Văd. lui Balogh Pal; 27. Má dai Bela, Má dai Magda, Má dai Sara; 28. Hajos Eugen

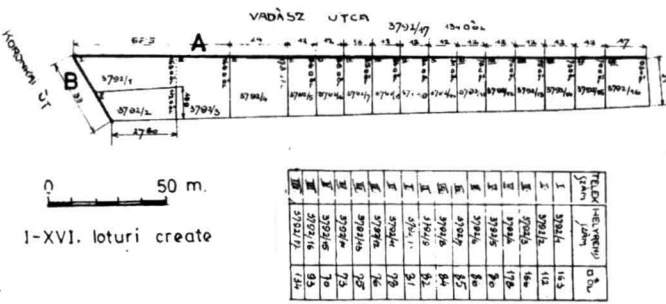
Parcelarea terenului de 13810 mp din zona străzii Voinicilor, între actualele nr. 24-50 (1924). A – Strada Voinicilor

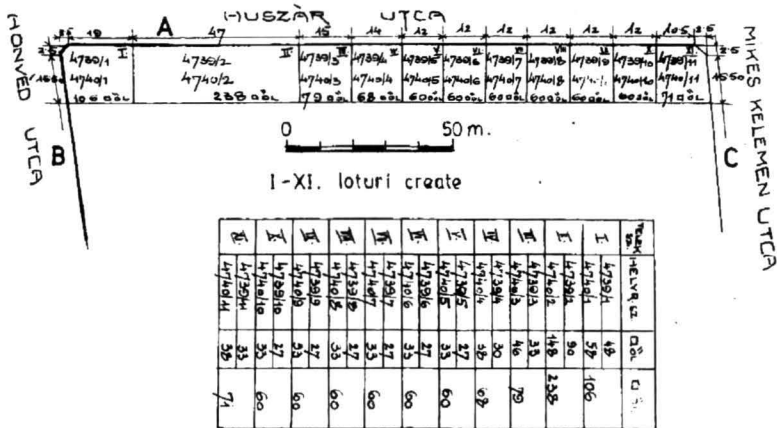
Parcelarea terenului lui Látay Károly, cu deschiderea străzii Jiului (1925).
A – Strada Rovinari; B – Strada Câmpului; C – Strada Jiului.

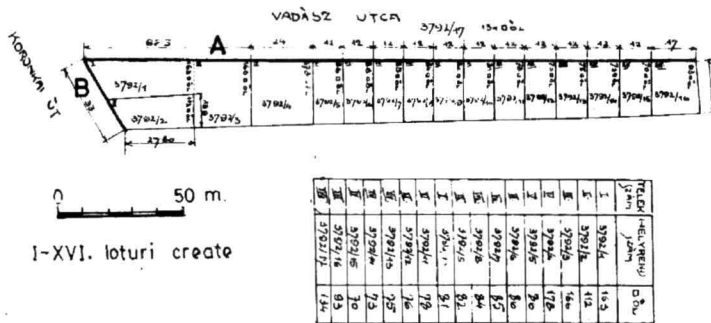
Parcelarea terenului din strada Oituzului (1923). A – Strada Oituzului;
B – Strada Liviu Rebreanu; C – Strada Someșului

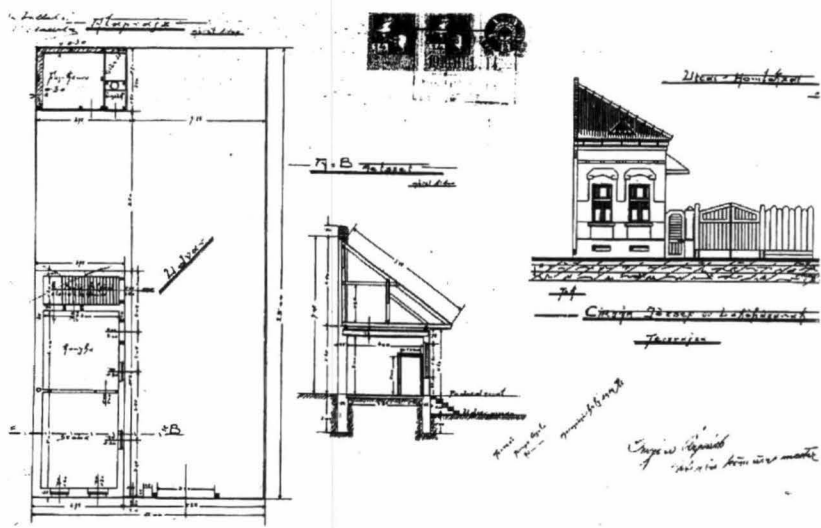
Parcelarea terenului din strada Văntătorilor (1924). A – Strada Văntătorilor;
B – B-dul 1 Decembrie 1918

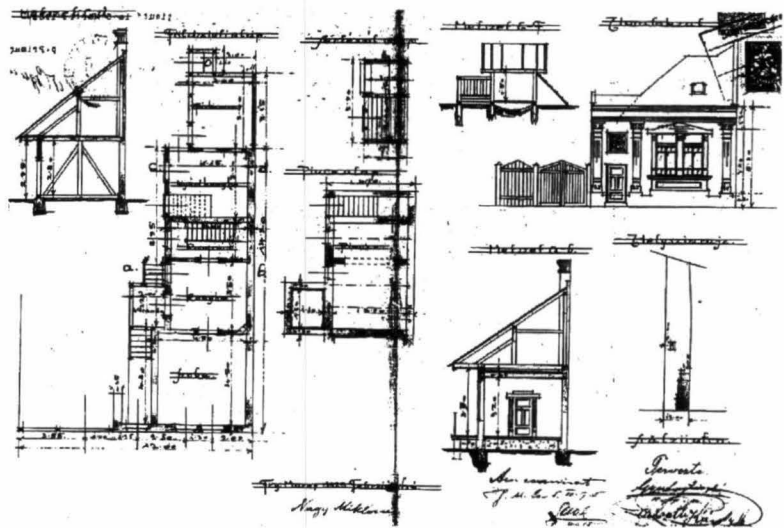
Parcelarea terenului din strada Oituzului (1923). A – Strada Oituzului;
B – Strada Liviu Rebreanu; C – Strada Someșului

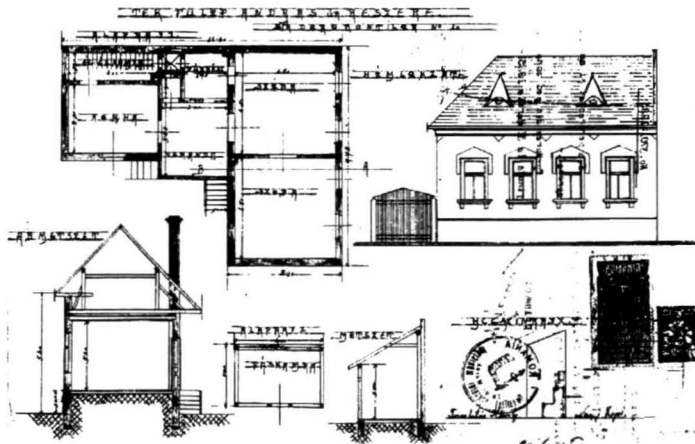
Parcelarea terenului din strada Vânătorilor (1924). A – Strada Vânătorilor;
B – B-dul 1 Decembrie 1918

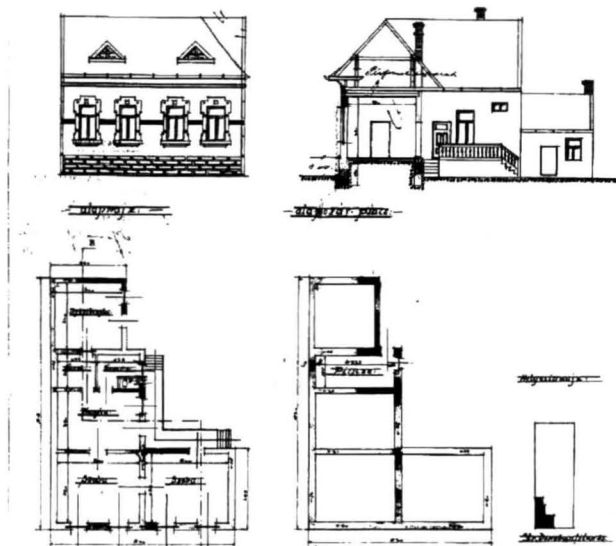
Clădirea din strada Sebeșului nr. 17 (fost Soarelui nr. 20)
Nr. 7094/1924

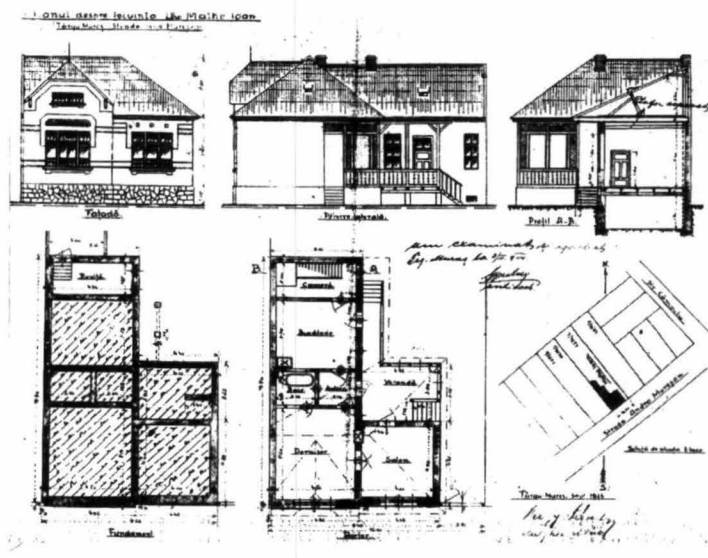
Clădirea din strada Somnului nr. 2/B (Cartierul Ritz)
Nr. 3005/1925

Clădirea din strada Dorobanților nr. 9 (fost 10/A)
Nr. 8158/1926

Clădirea din strada Dorobanților nr. 6 (fost 43)
Nr. 17439/1926

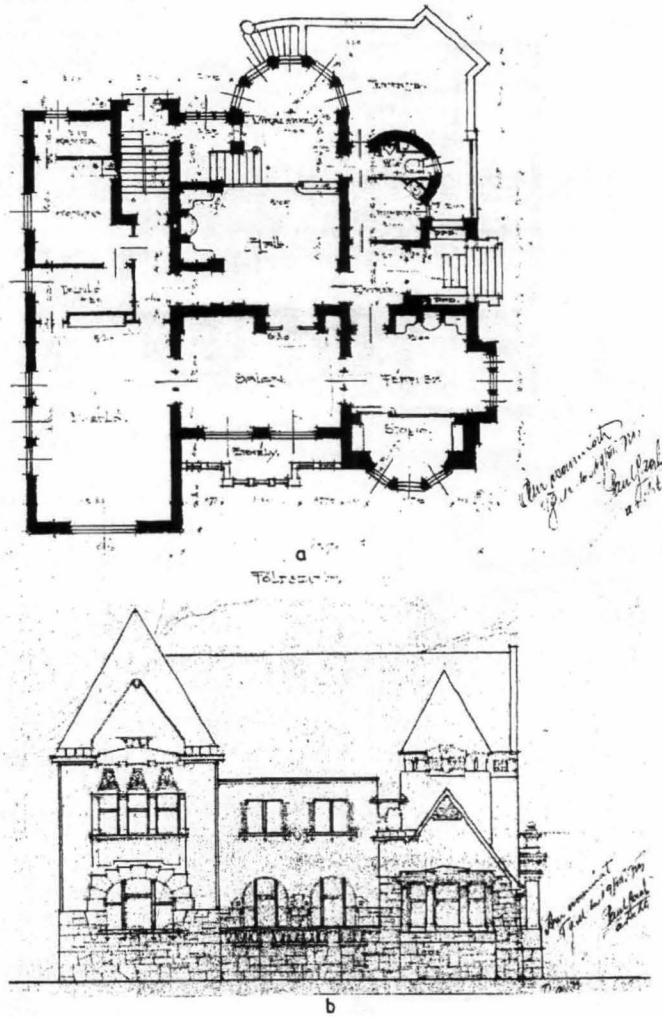

a

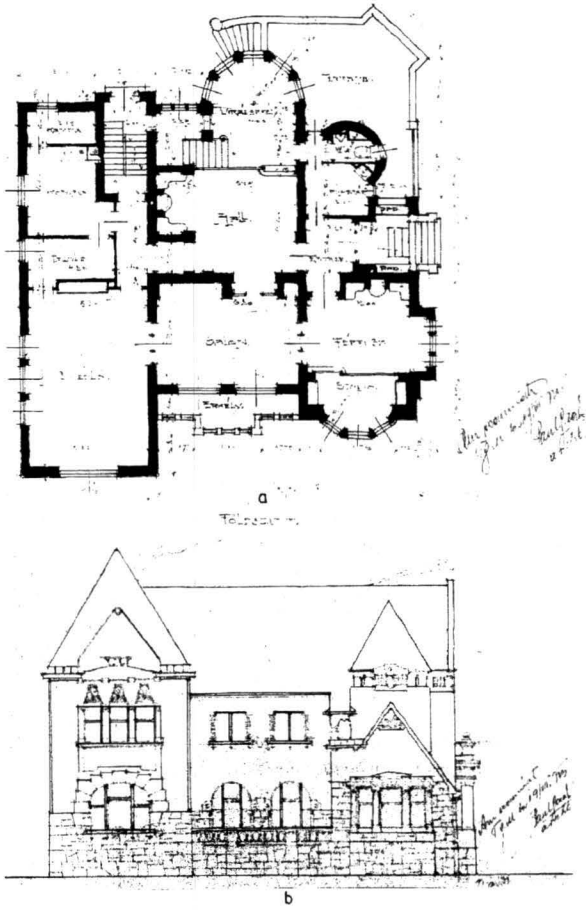

b

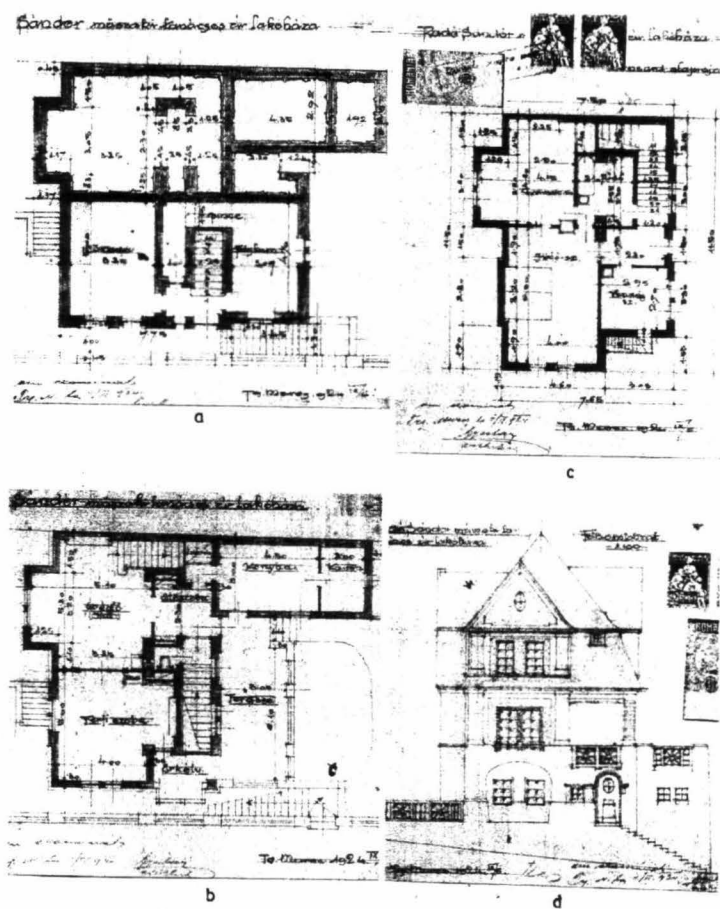
Clădirea din strada Libertății nr. 58 (fost Andrei Mureșan nr. 35)
5290/1925

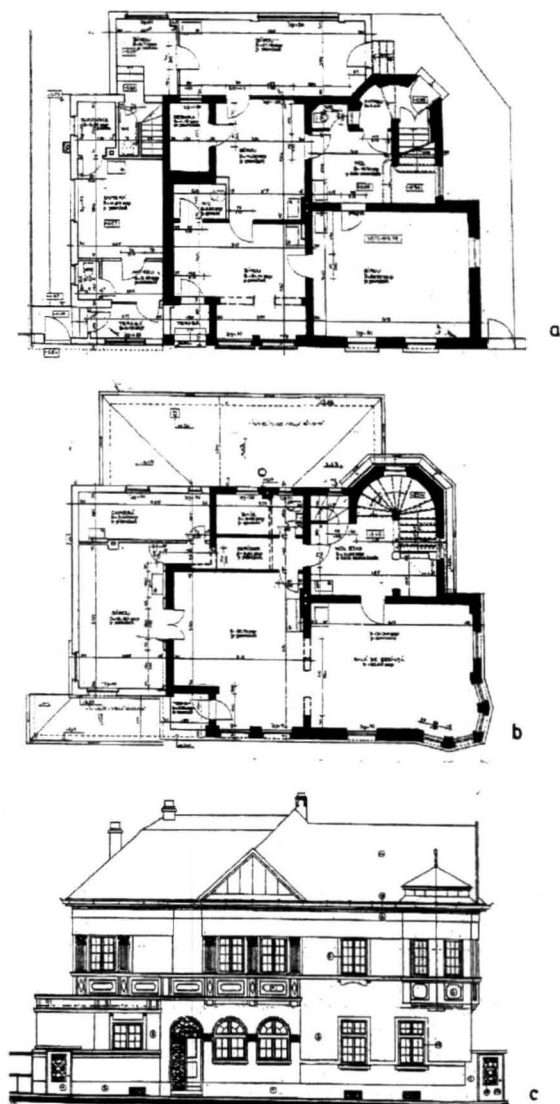
Clădirea din strada Mihai Viteazul nr. 58-60 (1923), a lui Metz Ervin
a - Plan parter; b - Plan fațadă

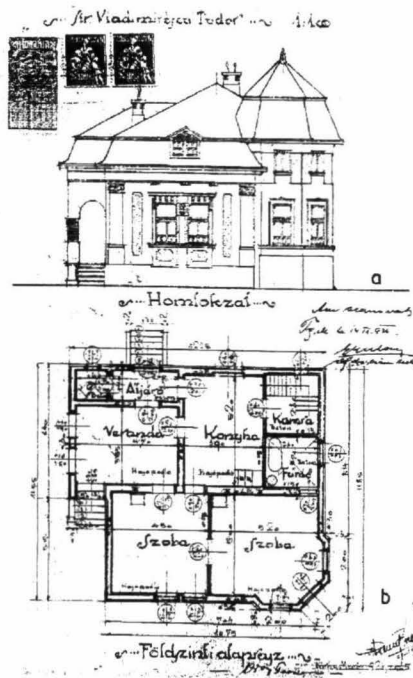
Clădirea din strada Mihai Viteazul nr. 58-60 (1923), a lui Metz Ervin
a - Plan parter; b - Plan fațadă

Clădirea din strada Artei nr. 4 a lui Rado Alexandru (1925)
a, b, c – Plan nivele; d – Plan fațada principală

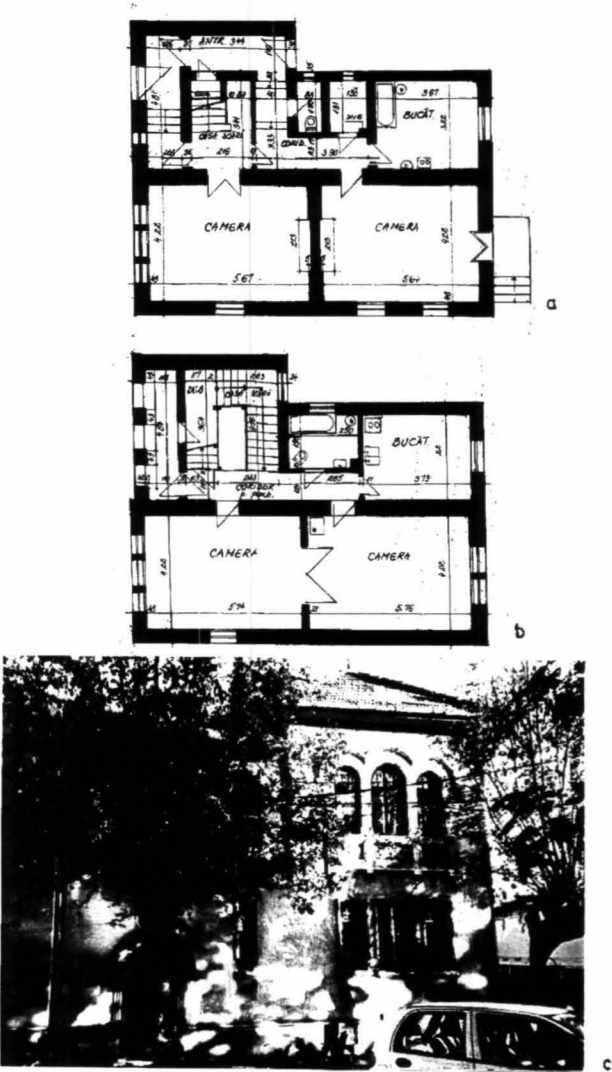

Clădirea din strada Brâila nr. 9 a lui Rado Alexandru (1925)
a, b, – Plan nivele; c – Plan fațada principală

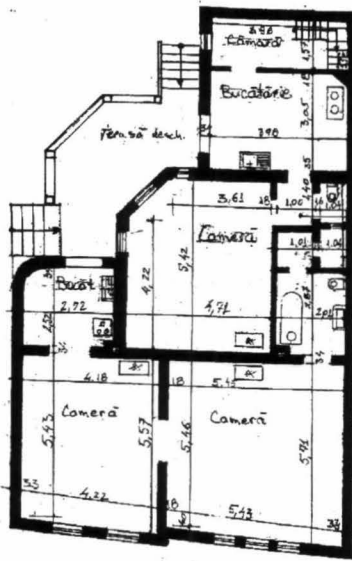

Clădirea din strada 30 Decembrie nr. 4 (1926)

a – Plan fațada principală; b – Plan parter

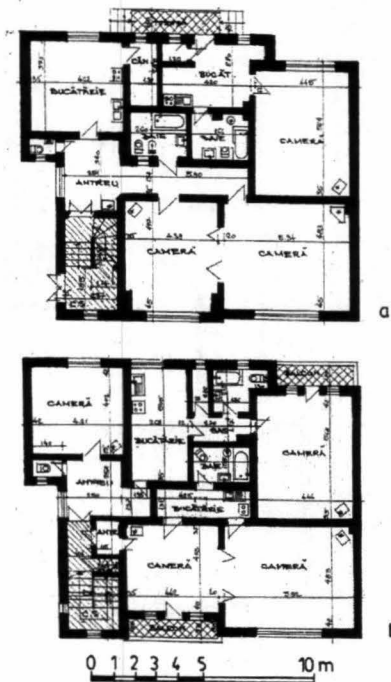

Clădirea din strada Bulgarilor nr.3. (1927)
a, b – Plan nivele; c- Aspect actual

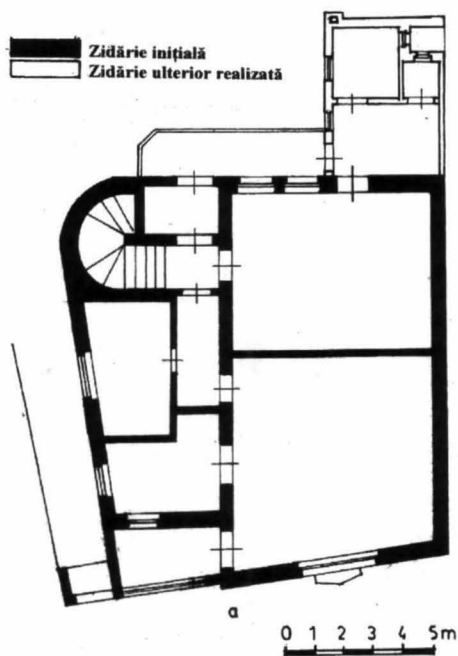

b

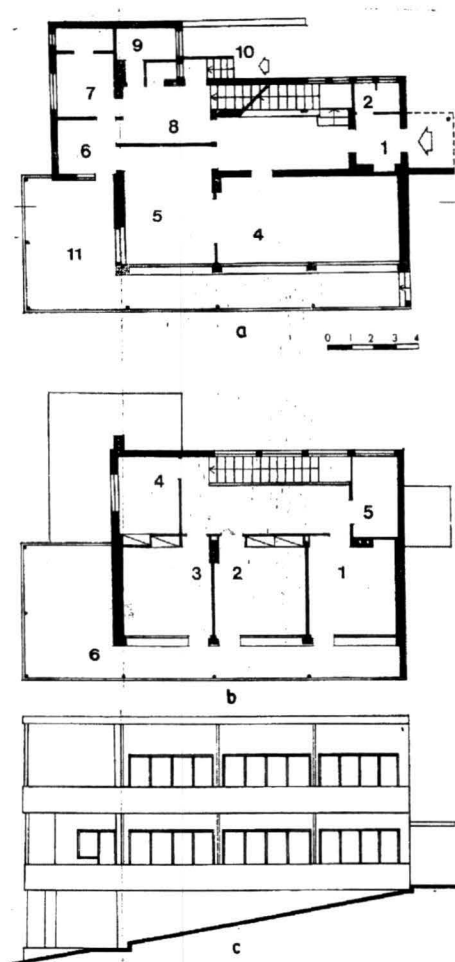
Clădirea din Bulevardul Cetății nr. 31 (1934)
a. - Plan parter; b- Aspect actual

Clădirea din strada Bulgarilor nr.2. a,b – Plan nivele, c – Aspect actual

Clădirea din strada Revoluției nr. 37. a. – Plan etaj, b – Aspect actual

Clădirea Victor Groza din strada Bradului nr. 8. (1937)
a, b – Plan nivele; c – Fațada principală

O STATUIE CARE NU MAI EXISTĂ. MONUMENTUL SOLDATULUI ROMÂN DIN TÂRGU-MUREȘ*

VIRGIL PANĂ

Une statue qui n'existe plus. Le Monument du Soldat Roumain de Târgu-Mures

Résumé

Dans cet article, l'auteur présente le premier symbole roumain à Targu Mures, matérialisé après l'Unification de la Transylvanie avec la Roumanie. L'initiative appartenait au maire roumain Emil A Dandea, qui a introduit l'administration roumaine et a fait une forte impression sur le développement de la ville.

Primarul municipiului Târgu-Mureș, Emil A. Dandea (1922-1926; 1934-1937) a înțeles mai repede, se pare, decât oricare dintre noi, sensul cuvintelor conform cărora cei care nu-și cunosc trecutul merită a-l retrăi sau că istoria ne învață că oamenii nu învață nimic din pășaniile înaintașilor. În viziunea sa, monumentele de for public reprezentau adevărate mesaje ale trecutului pentru urmași, un memento permanent al devenirii istorice a nației române, în cazul nostru, altare de adevărată pioșenie, rugă și cinstire.

După Marea Unire, viața românească începea timid a se înfiripa și în municipiul Târgu-Mureș, devenind vizibilă, în primul rând prin simbolistica națională, care și-a găsit expresia materială în chipurile dăltuite în piatră de-a lungul perioadei interbelice, opere care au dispărut, însă, în condițiile vitrege ale anului 1940. O parte dintre ele au fost remodelate și dezvelite după cel de al II-lea Război mondial, uneori cu semnificații complet altele decât ale celor dispărute (vezi, ca exemplu, Statuia ostașului român a cărui figură îl reprezintă, de fapt, pe cel sovietic), celelalte nemaigăsindu-și niciodată locul în ambianța arhitectonică a municipiului.

La numai câteva zile de la instalarea sa ca primar al municipiului Târgu-Mureș, în 12 ianuarie 1923, Emil A. Dandea lansa o *inivitare* la Adunarea Generală, care urma să hotărască debutul unui proiect ambițios pentru ridicarea, în Târgu-Mureș, a Monumentului Soldatului Român. Evenimentul la care, așa cum era scris în invitație, „*puteau lua parte și dame*” urma să aibe loc în duminica din 21 ianuarie, în sala nr. 83 a primăriei orașului. Ordinea de zi cuprindea cinci puncte, dintre care pct. 2 se referea la elaborarea statutelor, iar pct. 3 la constituirea asociației și la alegerea comitetului și președintelui.¹ Din procesul verbal „dresat” cu această ocazie, rezultă că președinți de onoare urmau a fi: ministrul de interne, ministrul de război, ministrul cultelor și artelor și I.P.S.S. Dr. Elie Miron Cristea, mitropolitul primat al României. Președinte activ fusese numit generalul Constantin Șerbescu, comandantul Diviziei XX Inf., cu sediul în Târgu-Mureș. Ca vicepreședinți, fuseseră investiți: primarul orașului, prefectul și subprefectul județului. Primnotarul județean și secretarul primăriei ocupau funcțiile de secretari, iar

* Comunicare susținută în cadrul simpozionului „Emil A. Dandea- omul, ideile și faptele sale”.

¹ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Mureș, *Fond Primăria orașului Târgu-Mureș. Acte culturale*, f. 16.

directorii băncilor „Albina” și „Marmorosch Blank”, pe cele de cenzori.² Tot la această primă întrunire s-au luat în discuție și sursele de finanțare, propunându-se ca, pe lângă subscripțiile publice, să se instituie taxe speciale pe biletele cinematografului orășenesc și pe ale Băii de Vară Ritz.³ Totuși, așa cum se menționa și în *Apelurile* făcute către populația județului, „*din prisosul bogaților și din obolul săracilor, trebuie să se înalțe acel monument care va fi dovada tăriei conștiinței și a solidarității naționale, de care trebuie să fie pătruns în aceste clipe sufletul tuturor românilor adevărați*”.⁴ (vezi și Anexa)

În scurtă vreme, asemenea comitete de inițiativă au luat ființă în majoritatea comunelor românești din județ, fapt ce rezultă și din listele de donații. Cu regretul de a nu avea o situație completă în legătură cu subscripțiile publice, considerăm utilă pentru urmași, îndeosebi, publicarea celor care s-au păstrat, lăsând spațiu deschis și pentru cele care, poate, odată și odată vor ieși la lumină.

Acțiunea de finanțare a proiectului a fost susținută și de unele organizații culturale și lucrative românești din orașul Târgu-Mureș. Una dintre acestea a fost Reuniunea Meseriașilor Români, care, în ședința Comitetului, din 23 ianuarie 1923, a hotărât a-și da tot concursul său moral și material, prin donarea unui procent de 1% din suma totală a lucrărilor executate pentru municipalitate (reparații de clădiri, edificări, lucrări de tâmplărie etc.), în condiții de prețuri egale oferite de ceilalți meseriași.⁶ La rândul său, Cercul studentesc din Cluj, „Câmpia și Mureșul Superior”, care reunea studenți din Târgu-Mureș și împrejurimi, a organizat, în favoarea monumentului, în 28 iulie 1923, un „Festival național” cu concursul mai multor artiști de la Opera Română din Cluj, acompaniați fiind de orchestra Regimentului 82 Inf., urmat de o serată dansantă în Sala de oglinzi a Palatului Culturii. În urma acestui spectacol, s-au strâns 4954 lei.

Sumele adunate au fost completate printr-o serie de sponsorizări în materiale, obținute prin mijlocirea primarului român. Astfel, suma necesară monumentului a fost diminuată prin folosirea soclului pe care fusese așezată, anterior, o placă de bronz reprezentându-l în basorelief pe Pethöfi Sándor în uniformă de honved, cu sabia în mână. Reprezentarea poetului maghiar fiind anacronică în noile condiții politico-statale, placa a fost îndepărtată la scurt timp după Unire chiar de către consiliul maghiar al orașului. Întrucât acest soclu fusese realizat cu bani publici.⁷ Dandea și-a permis să-l refolosească pentru noul său proiect, după ce, în prealabil, fusese adaptat după planurile arhitectului-șef al Ministerului Cultelor. În schimb, pentru a înlătura nemulțumirile populației maghiare, a promis o statuie pentru Pethöfi, de data aceasta în ținută civilă, care să fie amplasată într-un viitor parc al orașului⁸. Tot în urma intervențiilor lui Dandea, Ministerul de Război a pus la dispoziția Comitetului un vagon de alamă⁹, iar Ministerul Comunicațiilor a aprobat transportul gratuit pe calea ferată a pieselor de bronz turnate la București¹⁰.

Situația finală a sumelor obținute prin colectă publică rezultă dintr-o adresă trimisă de Emil A. Dandea primului ministru al României, Ionel I.C. Brătianu, pe care îl ruga să nu amâne dezvelirea monumentului hotărâtă pe data de 2 decembrie 1923,

² De-a lungul perioadei de funcționare, Comitetul pentru ridicarea monumentului a avut o componentă diferită, ultima fiind: gen. Constantin Șerbescu, președinte, V. Maior, prefect, P. Roșca, subprefect, Emil A. Dandea, primar (toți trei ca vicepreședinți); Gh. Drăghicescu, procuror general, G. Cariadi, prefectul poliției, P. Cristea, A. Dupont, Aurel Baciuc, Mavrodineanu, I. Rădulescu, Popescu Bălteni (ANDJ-Mureș, fond cit., f. 201).

³ *Ibidem*, f. 95-96.

⁴ *Ibidem*, f. 88.

⁶ ANDJ-Mureș, fond cit., f. 167.

⁷ „Orașul”, Târgu-Mureș, 29 sept. 1923.

⁸ ANDJ-Mureș, fond cit., f. 35-36.

⁹ *Ibidem*, f. 13.

¹⁰ *Ibidem*, f. 3.

întrucât fusese deja făcută promovarea evenimentului: *"Ideea a fost îmbrățișată cu deosebire caldă – îi scria Dandea premierului – de toți patrioții, fără deosebire de confesiune religioasă sau politică, ba și unii dintre cetățenii minoritari au luat parte la acțiune, contribuind cu peste 7000 lei. Intelectualii și țărani noștri au dovedit însuflețirea lor prin fapte, anume în abia cinci luni s-au adunat din contribuție publică peste 100 000 lei pentru monument."*¹¹

În septembrie 1923, comanda pentru executarea monumentului i-a fost adresată sculptorului Ioan Schmidt Faur (1883-1934) care, după anii de studii la Viena, și-a început activitatea la Școala de Arte și Meserii din Odorhei și apoi, a continuat-o la Școala Superioară de Arte și Meserii din București.¹² Conform ofertei sale, lucrarea se ridica la suma de 100 000 lei, care urmau a fi plătiți în două tranșe.¹³

Autorul a conceput monumentul sugerând România printr-o piramidă de piatră brută cu înălțimea de 5,15 m. În registrul inferior al acesteia a fost montată o placă de marmură pe care erau inscripționate cuvintele. *"Ostașului Român, Poporul recunoscător 1923"*. În partea superioară a fost amplasat un vultur cu aripile ridicate, având o înălțime de 1,75 m și o extensie de 2,20 m, măsurăți între vârfurile aripilor întinse, cu o cruce în cioc și o spadă între gheare. În fața piramidei, flancând placa, a fost așezat, pe o platformă ridicată la 0,80 m față de sol, un ostaș român în uniformă de campanie, prezentat în postura de observator al zărilor, cu arma la picior, ținută cu mâna dreaptă, iar mâna stângă ridicată la nivelul căștii. Atât vulturul cât și statuia propriu-zisă a ostașului au fost turnate în bronz la București.¹⁴

În dimineața mohorâtă a zilei de 2 decembrie a anului 1923, pregătirile pentru inaugurare erau finalizate. Manifestarea a debutat la ora 8³⁰ printr-un "Te Deum", ținut în toate bisericile din oraș, în prezența delegațiilor oficiale din care făceau parte reprezentanți ai autorității administrative, ai armatei și ai învățământului. În biserica ortodoxă, a oficiat P.S. S. Nicolae Ivan, episcopul ortodox al Clujului, asistat de 8 preoți. La slujbă a participat și Gh. Tătărescu, subsecretar de stat pentru minorități, în calitate de trimis oficial al guvernului. La ora 10, clerul, împreună cu autoritățile bisericești s-au îndreptat spre monumentul în fața căruia a avut loc un serviciu divin într-u cinstirea Unirii și a intrării trupelor române în oraș, în urmă cu cinci ani. *"Toate școlile locale – scria oficiosul primăriei - armata, toate persoanele oficiale, o mulțime de delegați din comunele învecinate, din București și din alte orașe din vechiul regat și Ardeal au dat manifestării un decor din cele mai impunătoare"*¹⁵ Conform unui cotidian maghiar, numărul celor care veniseră să asiste la sărbătoarea națională de la Târgu-Mureș se ridica la aproximativ 4000 de persoane.¹⁶ La ora 11 a avut loc dezvelirea propriu-zisă a monumentului în aclamațiile mulțimii, amplificate de muzica militară și în sunetul asurzitor al celor 21 de salve de tun și al clopotelor bisericilor din oraș, care, toate, au vestit, timp de trei minute, realizarea primului simbol românesc în capitala secuimii. Un fast deosebit l-a oferit sărbătorii prezența drapelului Reg. 16 Războieni, însoțit de o delegație de aproximativ 30 de militari (ofițeri, gradați și soldați din Regimentele 14, 16 și 27 Inf. și 4 Artilerie), cât și a generalului Anton Gherescu, care,

¹¹ *Ibidem*, f. 184.

¹² Vezi în acest sens Vergiliu Z. Teodorescu, *Informații referitoare la activitatea sculptorului Ioan Schmidt Faur*, în *Revista Muzeelor și Monumentelor*, seria *Monumente Istorice și de Artă*, an XX, nr. 2, 1989, p. 38-55.

¹³ ANDJ-Mureș, *fond cit.*, f. 172.

¹⁴ Vergiliu Z. Teodorescu, *Monumente – simbol al cinstirii – distruse prin intoleranță*, în *Marisia*, fasc. Arheologie – Istorie, 1996, p. 436; ANDJ-Mureș, *fond. cit.*, f. 70.

¹⁵ "Orașul", 15 decembrie, 1923, p. 227.

¹⁶ "Az Ellenör" (Revizorul), 4 decembrie 1923.

deși invalid și bolnav, a ținut să se afle la Târgu-Mureș la comemorarea biruinței sale. Primul care s-a adresat mulțimii a fost Gheorghe Tătărescu, care, în numele guvernului, a spus, printre altele, că: *"Aici, în locurile acestea, soldatul român a venit să întemeieze o viață nouă, clădită pe dreptate pentru toți cetățenii acestei țări, fără deosebire de credință și de naționalitate; el a venit aici să pună piatra de încheiere a României Mari, nu numai prin hotare, dar mare prin dreptate și toleranță. Noi, biruitorii, am uitat și pentru totdeauna dușmăniile ce s-au năpustit asupra neamului nostru de-a lungul timpurilor și am alungat din sufletele noastre până și sămânța a tot ceea ce poate fi ură sau resentiment; am întins mâna deschisă, mâna frățască celor de altă limbă cari conviețuiesc cu noi, asigurându-le tuturor libera dezvoltare și păstrarea credinței lor, a tradițiilor lor și necerându-le în schimb nimic, decât respectul față de legile și așezămintele țării și credința față de statul acesta încheiat cu jertfă și sânge"*¹⁷.

Evenimentul a fost relatat cu lux de amănunte chiar și de presa românească potrivnică lui Dandea, în schimb, cea maghiară l-a înregistrat ca pe un fapt divers, fără prea mare importanță, uneori chiar cu anumite note ironice.¹⁸ În continuare, gen. Gherescu a omagiat eroismul soldaților români, iar gen. Serbescu a predat monumentul autorităților orașului, prilej cu care primarul Emil A. Dandea a spus: *"... ca reprezentant al orașului preiau acest monument și declar solemn că îl vom păstra și îngriji cu sfîntenia cuvenită marelui simbol național."*¹⁹ Din partea primarului capitalei, care nu a putut fi prezent la Târgu-Mureș, a vorbit deputatul reghinean Simion Mândrescu, seria discursurilor încheindu-se cu cele ale lui Victor Russu, student în drept și Ion Focșan, secretarul primăriei Constanței.

După festivitatea din fața monumentului, în holul primăriei a fost dezvelită de către subprefectul județului Mureș-Turda, o placă comemorativă pe care era inscripționat următorul mesaj: *"Astăzi anul una mie nouă sute douăzeci și trei luna Decembrie ziua două, ziua dezvelirii monumentului „Soldatul Român”, ridicat din recunoștința cetățenilor orașului municipal Târgu-Mureș și a județului Mureș-Turda. În al zecilea an de glorioasă domnie a M.S. Regelui Ferdinand al tuturor românilor. Așezatu-sa această placă comemorativă în palatul Primăriei în amintirea împlinirii a cinci ani de la 2 Dec. 1918, când a intrat în Târgu-Mureș cel dintâi detașament din glorioasa Armată română sub comanda colonelului Gherescu L. Anton cu Regimentul Războieni No. 16, Bateria 1 din Regimentul 4 Artilerie și Escadronul 1 din Regimentul 6 Roșiori."*²⁰

¹⁷ *Orașul*", 15 decembrie, 1923, p. 228.

¹⁸ În primul rând – scria același ziar maghiar amintit - *acea statuie care a fost dezvelită duminică a.m., nu este a soldatului necunoscut. Suze pentru sinceritate, dar statuia soldatului necunoscut ar trebui să fie mult mai universală, o compoziție mult mai cuprinzătoare. Prin construcția ei primitivă, această statuie este a soldatului român. Dar ordinul e ordin, și dacă e vorba de câștig, de ce să nu câștige acest Schmidt, acest chilipirgiu. Adică figura "Soldatului Român" nu o vede intuiția sinceră așa cum o prezintă maestrul Schmidt, sub forma unei siluete de handicapat. Soldatul lui Schmidt privește cu niște ochi lacrimoși înainte. Nu înțeleg nici de ce își ține mâna în fața ochilor. Salută sau privește în viitor? Ambele păreri sunt naive. Ca salut, e mult prea elegant, ca de general, ca privire curioasă față de prea simplă /.../ Acele cute ale pantalonilor și picioarele crăcănate de spaimă ne fac să zămbim. Întreaga siluetă e fără culoare, uscată, face impresia unei figuri emotive în ochii cunoscătorilor de artă (Ibidem, 5 decembrie 1923). Aceeași malițiozitate o întâlnim și la I.C. Murășanu, care, se pare, că nu se număra printre admiratorii lui Emil A. Dandea: „În dreapta bisericii stă de sentinela scrutând zarea statuia „Soldatului Român”. E opera puțin reușită a sculptorului Schmidt. Soldatul seamănă mai mult a teuton decât a român neaoș. Picioarele par de lemn. Vulturul înfipt în piscul de piatră împresurat cu iederă e fără avânt și fără viață. E însă superior „omului cu mătoaga” ce ar vrea să reprezinte pe „Craiu Muntilor”, cea mai măreață figură istorică a Ardealului” (I.C. Murășanu, Luna Tg.-Mureșului. Reflexii postume, în „Progres și cultură”, IV, 1936, nr. 7-8 (septembrie-octombrie), p. 43).*

¹⁹ *Orașul*", 15 decembrie, 1923, p. 229

²⁰ *ANDJ-Mureș, fond cit, f. 4.*

În septembrie 1940, piesele monumentului au fost demontate și transportate la Turda. La 34 de ani distanță, la 15 august 1974, a fost inaugurată, cu mare fast, o altă statuie a ostașului român, în Piața Trandafirilor, pe locul fostei statui a lui Avram Iancu. Operă a sculptorilor Iszák Márton și Csorvásy István, monumentul este închinat soldaților români căzuți în lupta pentru eliberarea țării de sub dominația fascistă.

ANEXE

I

Listă de donații pentru fondul ridicării Monumentului Ostașului Român²¹

Nr. crt.	Numele și prenumele donatorului	Domiciliul	Suma donată (în lei)
1	Lomasi S.A.	Gălăuțaș	500
2	S.S. Gudeamest. Grassl	Lunca Bradului	500
3	Beszterce-Nasod S.A.	Gheorgheni	500
4	S.S. Deda-Bistra	Târgu-Mureș	500
5	Faipar & Aru R.T.	Târgu-Mureș	500
6	S. Neferu	Tg.Mureș, Fântânei 116	100
7	M.G.Verne	Târgu-Mures	100
8	Coop. Agric. Secui	Târgu-Mures	500
9	Artur Buchler & Co	Târgu-Mures	300
10	Iosefina Demeter	Târgu-Mures	100
11	Gheorghe Crețiu	Str. Ștefan cel Mare 65	20
12	Nagy Dani	Al.Vaida Voevod 4	10
13	Aurel Chereșteșiu	Petru Maior 3	20
14	Dr. Kiss Ödön	Bul. Regina Maria 3	10
15	Paul Erőzdi	Str. Sângheorghe 38	3
16	Tutsek Gerő	Andrei Mureșan 3	3
17	Elisaveta Nagy	Călărașilor 101	5
18	Văd. I. Bitay Gavril	Grigorescu 3	5
19	Crețiu N.	Grigorescu 3	5
20	Elisaveta Fogarasi	Nouă 19	5
21	Adalbert Adam	Avram Iancu 25	5
22	Darabont Mihaly	Strâmbă 20	5
23	Penczel István	Călărașilor	3
24	Geza Fülöp	Stelelor 12	20
25	Garda Dominic	Stelelor 12	2
26	Valeria Roșca	Sfântu Gheorghe 23	2
27	Maria Nagy	Cuza Vodă	2

²¹ O parte din această listă, respectiv până la poziția 145 inclusiv, a fost publicată în gazeta „Orașul” din 16 iulie 1923, p. 122-123, cu mențiunea de a publica și partea a doua, dar acest lucru nu a mai avut loc. Pozițiile următoare au fost reconstituite pe baza documentelor arhivistice (vezi și ANDJ-Mureș, fond cit., f.158-161).

28	Soós Ilonka	Zoltán u.	3
29	Dr. Groza	Târgu-Mureș	20
30	Dr. Gergely	Târgu-Mureș	20
31	E. Marieșan	Târgu-Mureș	10
32	Căpt. Lațiu	Târgu-Mureș	20
33	Dr. Domokos	Târgu-Mureș	20
34	N.N.	Târgu-Mureș	5
35	Deák Erzsike	Târgu-Mureș	10
36	Victor Boroș	Târgu-Mureș	20
37	Buzea N.	Târgu-Mureș	10
38	Mendel Iov	Târgu-Mureș	10
39	Dr. Schmidt	Târgu-Mureș	20
40	Garda Ákos	Târgu-Mureș	10
41	Dupont N.	Târgu-Mureș	10
42	Löw Béla	Târgu-Mureș	10
43	Indescifrabil	Târgu-Mureș	5
44	Dr. T. Co. Murgu	Târgu-Mureș	20
45	Banca de scont	Târgu-Mureș	5000
46	Mihail Piroșka	Crăciunești	10
47	Ioan Rozalia	Crăciunești	2
48	Iani Ioan	Crăciunești	2
49	Suciu Alexandru	Crăciunești	2
50	Țirbuș Ioan	Crăciunești	2
51	Țirbuș Elisaveta	Crăciunești	2
52	Mureșan Maria	Crăciunești	2
53	Mureșan Elisaveta	Crăciunești	2
54	Tarzási Ioan	Crăciunești	2
55	Tarzási Ilieana	Crăciunești	2
56	Tarzási Iuliana	Crăciunești	2
57	Tarzási Gheorghe	Crăciunești	2
58	Tarzási Mihail	Crăciunești	2
59	Chirileu Maria	Crăciunești	2
60	Moldovan Iosif	Crăciunești	2
61	Moldovan Ilieana	Crăciunești	2
62	Mureșan Ilieana	Crăciunești	2
63	Ignat Gheorghe	Crăciunești	2
64	Ignat Adrian	Crăciunești	2
65	Tamás György	Troița	2
66	Regian Mihai	Troița	2
67	Máté Maria	Troița	2
68	Tamás Gábor	Troița	1
69	György Sándor	Troița	2
70	Márton Imre	Troița	2
71	Moldovan Gergely	Troița	2
72	Indescifrabil	Troița	2
73	Radu Mihály	Troița	2
74	Sándor Iános	Troița	2
75	Máté Mihály	Troița	2
76	Máté András	Troița	2
77	Orosz György	Păsăreni	2
78	Orosz Lajos	Păsăreni	2
79	Pap György	Păsăreni	2
80	Ilés Miklos	Păsăreni	1
81	Pálosi Mihály	Păsăreni	2

82	Román Sándor	Păsăreni	2
83	Olá György	Păsăreni	3
84	Olá Iános	Păsăreni	1
85	Magas Ioan	Sântandrei	1
86	Moldovan Alexandru	Sântandrei	2
87	Moldovan Todor	Sântandrei	1
88	Magas K. Ioan	Sântandrei	5
89	Szávuy Ioan	Sântandrei	2
90	Lucaciu Ștefan	Sântandrei	3
91	Simon Ioan	Sântandrei	1
92	Antal Iosif	Sântandrei	1
93	Magas Alexandru	Sântandrei	2
94	Cizmădia George	Sântandrei	1
95	Maior Iosif	Sântandrei	3
96	Cornea Alexandru	Sântandrei	2
97	Cornea Nicolae	Sântandrei	5
98	Ban Gheorghe	Sântandrei	1
99	Molnár George	Sântandrei	5
100	Ioan Borșian	Deda	20
101	Elevii claselor IV-VI	Deda	110
102	Nechita Pașca	Deda	10
103	Pavel Suci	Deda	15
104	Ioan Ghidiu	Deda	10
105	Dr. Neagoș	Deda	10
Târgu-Mureș			
106	V. Constantinescu	Mihai Viteazu 12	5
107	Gheorghe Panu	Str. Sfântu Gheorge	5
108	Dr. L. Kelemen	Str. Ștefan cel Mare	5
109	Török Wilhelm	Str. Avram Iancu 12	5
110	Dr. E. Hunvald	Gen. Praporgescu 6	5
111	D. Luca	Gen. Praporgescu 6	10
112	Coculescu N.	Str. Sft. Gheorghe 38	5
113	Indescifrabil	Indescifrabil	5
114	Dr. Jakab Béla	Piața Unirii 6	5
115	Dr. Jarda	Str. Ștefan cel Mare	5
116	Arnold Fejér	Piața Albina	5
117	Ioan Bögözi	Str. Alexandru V. V. 2	5
118	Maria Markus	Str. Sft. Gheorghe 57	5
119	I. Gheorghe	Str. Sft. Gheorghe 63	5
120	A. Felszeghi	Str. Andrei Saguna 28	5
121	Ioan Colceriu	Str. Agricultorilor 54/A	5
122	Soția I. Ștefan Benedek	Str. Cuza Vodă 92	5
123	Mihály Ida	Str. Dragalina 1	5
124	Maria Blum	Str. Călărașilor 22	5
125	Indescifrabil	Str. Iuliu Maniu	5
126	Dr. Ioan Pantea	Ștefan cel Mare 41	5
127	Iosif Sarer	Str. Regele Carol 18	5
128	Francisc Cazacu	Str. Fântânei 11/B	5
129	Aladár Vajda	Str. Octavian Goga 1	5
130	Dr. Aurel Baci	Târgu-Mureș	20
131	Indescifrabil	Indescifrabil	10

132	S.S. Dimitrie	Str. Ștefan cel Mare 7	5
133	S.P. Augustin	Târgu-Mureș	20
134	Eugen Gherasim	Târgu-Mureș	10
135	Ioan Alexandru	Târgu-Mureș	10
136	Verona Kupferstein	Târgu-Mureș	10
137	Elena Niculescu	Târgu-Mureș	10
138	A. Dolejan	Târgu-Mureș	15
139	R.R. Vezea	Târgu-Mureș	10
140	Ghițulescu	Târgu-Mureș	10
141	Indescifrabil	Târgu-Mureș	10
142	N.T. Stoenescu	Târgu-Mureș	10
143	Ioan Suci	Târgu-Mureș	10
144	Gheorghe Luca	Târgu-Mureș	5
145	Oana Oanca	Târgu-Mureș	5
146	Banca "Albina"	Filiala Târgu-Mureș	400
147	Banca Națională	Sucursala Tg.-Mureș	1000
148	Banca Românească	Sucursala Tg.-Mureș	5000
149	Marmorosch Blank	Sucursala Tg.-Mureș	10000
150	Prefectura județului.		860
151	Regimentul 82 I (colectă)	Târgu-Mureș	12073,55
152	Regia Monopolurilor Stat.	Depozitul Tg-Mureș	2235
153	Camera de Com. și Ind.	Târgu-Mureș	700
154	Primăria Deda	Deda	200
155	Primăria Petriș	Petriș	100
156	Primăria Morăreni	Morăreni	100
157	Primăria Săcalu de Pădure	Săcalu de Pădure	50
158	Primăria Brâncovenești	Brâncovenești	50
159	Cercul stud. „Câmpia și Mureșul superior”		12572
160	Azilul de copii	Târgu-Mureș	705
161	Protopopiatul Pogăceaua		82
162	H. Grünbaum H. Confecții dame	Târgu-Mureș	255
Total			55899,55

II

Monumentul Soldatului Român (1923)

Imagini de la dezvelirea Monumentului Soldatului Român
(2 decembrie 1923)

LUNA TÂRGU-MUREȘULUI

(15 august – 15 septembrie 1936)

Manifestări și semnificații*

ȘERBAN MELINTE

„Luna Târgu-Mureșului” - événements et significations

Résumé

Dans cet article, l'auteur présente les réussites du maire Emil A. Dandea, affichées à l'événement qui a eu lieu du 15 août au 15 Septembre 1936, qui visait à promouvoir l'image de la ville, les réalisations urbaines, économiques et culturelles de la période de l'administration roumaine.

Scrive Ion Chinezu că „...volumul este piatra de încercare a unui scriitor”. Și avea dreptate. Mi-a revelat acest adevăr și scrierile lui Emil Dandea, adunate într-o carte prin osârdia lui Dimitrie Poptâmaș și Mihail Art. Mircea. Dacă, cu ani în urmă, parcurgând unele articole din presa târgumureșeană, i le consideram notații ocazionale, cu informație săracă, citindu-le acum, pe cele mai importante, în volumul „Politică și administrație”, am descoperit coordonate noi și profunde ale gândirii și acțiunii intelectualului mureșean. Emil Dandea dovedește o cunoaștere adâncă și vastă a ceea ce înseamnă politică, administrație și viață socială, cu teoretizări pertinente, cu trimiteri precise la realități și întâmplări, la idealuri de urmat. Ceea ce este și mai relevant se consumă pe tărâmul politicii. Fiindcă, singura politică acceptată și afirmată era, pentru el, cea națională, cea „spre folosul țării și al cetățeanului”.¹ Strateg al ideii de ordine, de civilitate, de cinste și corectitudine, Emil Dandea își fundamenta acțiunile pe o largă informație, națională și europeană, urmărind întotdeauna un țel precis și cuprinzător, care a născut, nu o dată, invidii și polemici aprige, dar care i-a permis să continue mereu ceea ce începuse. Este extraordinar, cum a știut acest om ce vrea încă de la început și cum a urmat, în cei 15 ani, înfăptuirea pas cu pas a ideilor inițiale într-un plan larg ce cuprindea aspecte și proiecte pe cât de complexe pe atât de complicate, și nu ușor de realizat.

„Luna Târgu-Mureșului”, organizată între 15 august și 15 septembrie 1936, era parte integrantă a acestui plan, chiar dacă refăcea ca idee „Luna Bucureștilor” sau altele asemenea. Concepută ca o manifestare inedită, cuprinzătoare și de o varietate nemaîntâlnită, „Luna Târgu-Mureșului” era menită să arate conorășenilor și de ce nu țării întregi „străduințele edilitare încoronate de succes și o viață românească cultural-artistică în plină ascensiune”², după cum afirma Dandea însuși. Sau, cum scria un „vizitator” avizat – profesorul și cercetătorul Henri H. Stal – care numai de părtinire nu poate fi bănuie – această manifestare bogată prilejuiește înfățișarea unor informații complexe despre viața din aceste părți „desfăcute pe piață, la vedere” și care, fiecare

* Comunicare susținută în cadrul simpozionului „Emil A. Dandea – omul, ideile și faptele sale”.

¹ Emil A. Dandea. *Politică și administrație, culegere de texte*. Selecția, studiu introductiv, note și indice de Dimitrie Poptâmaș și Mihail Artimon Mircea, Casa de editură „Mureș”, Târgu-Mureș, 1996, p. 21 și urm.

² *Ibidem*, p. 115

în parte și toate împreună concură și invită la susținerea cercetării monografice.³ Care era această zestre de fapte și realizări pe care trebuia să o pună în valoare „Luna Târgu-Mureșului”? Ne-o oferă „Gazeta Mureșului”, din iulie 1936⁴: monumentele Ostașul Român, Lupoanca, Avram Iancu, Vasile Pop și Constantin Romanu-Vivu, cele două băi de vară, ștrandul, cele două grandioase biserici, Căminul ucenicilor români, parcurile de lângă Camera de Industrie și Comerț și din fața Băncii „Albina”, unde, și în 1922 era încă teren împrejmuit cu sârmă ghimpată, semănat cu cartofi și fasole, dar mai ales splendidul parc și chioșc de pe Platoul Cornești, unde te duce autobuzul în 10 minute, apoi arena sportivă și pavilionul de patinaj din parcul Elisebeta, spitalul epidemic și noul pavilion al spitalului de stat, două școli etc., galeria de tablouri, biblioteca, muzeul istorico-etnografic din Palatul Culturii ș.a. Chiar și numai înșiruite, realizările din primii ani de după Unire impresionează. Impresionează cu atât mai mult, cu cât majoritatea sunt grandioase. În plus, programul invită vizitatorii să pătrundă într-un „oraș curat, cu flori multe, fără bărăci cu mărfuri în centru și fără aspectul neplăcut al vânzătorilor ambulanti, al cerșetorilor și al mărfurilor expuse pe trotuare”, într-un cuvânt, „cel mai îngrijit dintre orașele mijlocii ale României”⁵.

Programul „Lunii Târgu-Mureșului”, bine tocmit și pregătit în cele mai mici amănunte – după cum remarcă corespondentul ziarului „Tribuna noastră”,⁶ din Cluj, organul Centralei Reuniunilor de Meseriași din Ardeal, trebuia să ajute participanții să culeagă informații diverse, variate și de neuitat, să trăiască momente înălțătoare astfel încât, odată întorși acasă, „Luna Târgu-Mureșului” să fie pentru ei „luna marilor amintiri”.⁷ Totodată, interesul creștea prin participarea, la diverse ceremonii, a marilor personalități politice, administrative, de cultură, ziariști din capitală și din țară. Rostul tuturor manifestărilor trimitea spre cunoaștere, în cercuri cât mai largi, a năzuințelor și realizărilor administrației românești, pentru atragerea a cât mai mulți vizitatori din țară și din străinătate, în interesul economiei, industriei, comerțului și cetățenilor⁸. Adică, într-o exprimare contemporană, atragerea de cât mai mulți investitori și parteneri de afaceri, în ideea dezvoltării în continuare a orașului.

„Luna Târgu-Mureșului” a debutat sâmbătă, 15 august 1936, de Sântă-Mărie, cu adunarea festivă a Comisiei Interimare, în sala festivă a Primăriei, prezidată de Emil Dandea. Se acorda, cu acest prilej, diploma de cetățean de onoare al orașului, generalului Anton L. Gherescu, cel care, în fruntea Regimentului 15 Infanterie, a eliberat, la 2 decembrie 1918, orașul. Solemnitatea s-a făcut „cu un fast deosebit”, după care a urmat un Te-Deum în fața primăriei, în cinstea celei de a 20-a aniversări a intrării României în războiul pentru desrobirea Ardealului. Cu acest prilej, pe marele turn al primăriei, s-a dezvelit o placă în memoria celor 35 de români întemnițați aici, în anul 1916. În numele lor au vorbit protopopul Ștefan Russu și Ioan Borșianu, subvizor școlar. Cu toții s-au deplasat apoi la Palatul Culturii și Căminul Ucenicilor Români unde au fost deschise mai multe expoziții: de istorie și etnografie, aparținând

³ „Expozițiile de viață sătească din Tg. Mureș”, în „Sociologia românească”, I (1936), nr. 11 (noiembrie), p. 33.

⁴ „Gazeta Mureșului”, Târgu-Mureș, III (1936), nr. 68, din 15 iulie, p. 1.

⁵ Idem. Un cronicar târgu-mureșan remarcă, malițios, existența, încă, pe drumul de la gară spre centru, a câtorva „urloaie” (coșuri-n.a.) de la fabrici de mici proporții care mai pătează cerul cu fumul lor întunecat, apoi o școală de meserii ce scoate mai mult șomeri sau mici funcționari, „opt școli primare rămase moștenire (clădirile – n.a.) de la vechea stăpânire”, și ici-colo „blok haus-uri mititele, greoaie și fără gust”, care strică aspectul orașului (I.C. Murășanu, *Luna Târgu-Mureșului. Reflexii postume*, în „Progres și Cultură”, Târgu-Mureș, IV (1936), nr. 7-8 (sept.-oct.), p. 41.

⁶ „Tribuna noastră”, Cluj, 4 octombrie, 1936. În ceea ce privește programul, un observator târgumureșan a socotit că puținii vizitatori din primele zile ale „Lunii” se datorează faptului că „reclama nu a fost destul de însuflețită”, „pozele-afișe” care vesteau marele eveniment erau mărunte și neatrăgătoare (I.C. Murășanu, *loc. cit.*, p. 41).

⁷ „August, luna marilor împliniri”, în „Glasul Mureșului”, Târgu-Mureș, an III, nr. 71, din 15 august 1936, p. 1.

⁸ „Luna Târgu-Mureșului” și „Expozițiile „Lunei Târgu-Mureșului”, în *rev. cit.*

Muzeului și cele personale ale lui Aurel Filimon, Aurel Pop și Iustin Handrea, de cărți și documente vechi, în care erau expuse pentru prima dată, cărți rare, diplome și ordine originale, iscălite cu mână proprie de Marele Voievod Mihai Viteazul, descoperite în arhivele orașului; expoziția antirevizionistă, organizată de ziarul „Universul” din București; expoziția edilitară înfățișând realizările din orașele ardelene, cu precădere din Târgu-Mureș și, în sfârșit, în parcul din spatele primăriei, expoziția de industrie mică și casnică, în care Societatea „Agrofera” expunea mașini și unelte agricole, alături de unelte de întrebuințare casnică⁹. Trebuie să specificăm că expozițiile au stârnit un mare interes din partea publicului, dar și al oamenilor de cultură și al ziariștilor, majoritatea consemnărilor din presă fiind despre acestea. De fapt, același interes se manifestase și în București, organizatorii fiind obligați să prelungească vizitarea expozițiilor din parcul „Carol”, cu 9 zile, adică până în 9 iulie¹⁰.

Presă culturală din țară și cea locală publicau cronici detaliate îndeosebi despre expozițiile de istorie, etnografie și viața satului, în general. Expoziția lui Aurel Filimon era apreciată pentru priceperea și spiritul de discernământ, completate cu o vastă cultură arheologică, istorică și artistică, fiindu-i remarcate cele „peste 1000 de obiecte, dovezi de vrednicie românească, de trudă, de iscusință a unui popor”¹¹; mica expoziție «sociografică» a profesorului Aurel Pop de la Școala Normală, pentru că reprezenta „o colecție vie a trecutului” și refăcea, în cele mai mici amănunte și într-o ordine precisă „vechiul cămin gospodăresc”,¹² dar mai ales adevăratul muzeu, cu multiple laturi – cum îl aprecia Henri Stahl¹³ – al tânărului învățător din Porcești (azi Vălenii de Mureș) Iustin Handrea. Și citez pe același autor: „un muzeu de artă bisericească, un muzeu de artă țărănească, obiecte de lemn, țesături și olărie și, în sfârșit, un muzeu de științe naturale, fiecare cuprinzând sute de piese”; „foarte bine alese, cu ingeniozitate uneori/.../ obiectele muzeului Handrea constituie o adevărată avere nu numai ca valoare științifică, ci și ca preț”

Aprecieri elogioase, datorită poate și ineditului ei, a stârnit și expoziția antirevizionistă, o expoziție cu un caracter istoric și nu numai, înfățișând, sub diverse forme, dovezi ale genezei și viețuirii neîntrerupte românești în spațiul transilvan: hărți întocmite de geografi străini, stampe vechi cu scene din viața strămoșilor, cu statui și basoreliefuluri, chipuri ale căpeteniilor dacice, romane și, ulterior, române, tablouri sinoptice, diagrame și hărți politice cu realizările din Transilvania după Marea Unire; în contrast, într-o sală, cărți ilustrate și fițuici conținând „batjocuri” la adresa românilor, precum și „cărțile și hărțile școlare falsificate”¹⁴ Expoziția antirevizionistă se constituia într-o adevărată carte de istorie în imagini, concludentă, sugestivă, susținută și de verva prelegerilor profesorului Sîmtion, care însoțea exponatele prin țară.

Următoarele două zile, duminică și luni (16 și 17 august), au fost consacrate Congresului învățătorilor din Ardeal, Crișana și Maramureș. La lucrări au participat Dr. C. Angelescu, ministrul instrucțiunii și educației naționale și V. Ghițescu, directorul general al învățământului normal și normal-primar. Seara, participanții la Congres au asistat la un concert festiv, în Sala Mare a Palatului Culturii, susținut, după obicei, de corurile învățătorilor și Conservatorului municipal. Târgu-Mureșul nu era la prima reuniune de anvergură, Mai găzduise cu puțin timp în urmă, Congresul reuniunilor de

⁹ Idem.

¹⁰ Idem.

¹¹ „Expozițiile de la Palatul Culturii”, în *„Drum Drept”*, Târgu-Mureș, an I, nr. 9-10, din 1 sept. 1936, p. 4 și I.C. Murășanu, *loc. cit.*

¹² Idem.

¹³ Idem.

¹⁴ I.C. Murășanu, *loc. cit.*, p. 106.

meseriași, cel al conducătorilor satelor, Congresul ASTREI sau cel al uniunii avocaților. Cu fiecare prilej, Emil Dandea a sugerat ideea că „acest oraș își dă silința” în „a zidi cele două temple: al lui Dumnezeu și al muncii”, devenind, astfel, „un focar luminat al culturii noastre și un centru puternic al industriei naționale”¹⁵.

Și ambele, „cultura și munca românească vor da spre binele patriei roadele așteptate coapte, razele unificării sufletești și a înmulțirii și întăririi noastre prin muncă”.¹⁶

În celelalte zile ale lunii august, s-au ținut conferințe, s-au vizitat expozițiile, s-au prezentat spectacole, au avut loc întreceri de fotbal cu participarea echipelor din Subotica și Baia-Mare, campionatele naționale la polo și atletism. Ar trebui precizat că, pentru „Luna Târgu-Mureșului”, Conservatorul municipal a pregătit special concerte simfonice și spectacole de teatru. Trupa de actori ai profesorului Chirvăsuță a prezentat spectacolele cu piesele „Striana” de Alfred Moșoiu, „trandafirii roșii”, de Zaharia Bârsan și comediiile „Prostul” și „Punctul Negru”, iar trupa de copii două spectacole: „Grădina unchiului Tom” și „Casa păpușilor”.¹⁷ Suntem în momentul, trebuie să precizăm, când târgmureșenii au început să se obișnuiască cu asemenea concerte și spectacole prezentate după un program riguros de către profesorii și elevii Conservatorului municipal.

Programul lunii septembrie a fost chiar mai bogat. În prima zi s-a inaugurat Căminul ucenicilor români, a cărui construcție, începută cu mult timp în urmă, a fost patronată, pe rând, de primărie, ASTRA, Ministerul Muncii, ca să fie încheiată, în 1935, tot de primărie. Prin grija arhitectului Ionescu, edificiul ajunge, de la proiectul inițial, care era un fel de „ghiveci arhitectonic internațional”, la faza actuală, „o picătură de artă românească”, „unicul edificiu cu boabe arhitectonice românești” – cum îl recepționau, pe atunci, târgmureșenii.

Alte manifestări se succedau aproape zilnic. Printre acestea: Congresul Funcționarilor Publici (5 septembrie); deschiderea expoziției industriale organizată de Camera de Industrie și Comerț, care a adunat și expus noutăți în domeniu și apoi, unul dintre cele mai înălțătoare și încărcate de semnificații momente, în zilele de 7 și 8 septembrie, sfințirea Catedralei române-unite (greco-catolice), din centrul orașului. La ceremonie au participat însuși I.P.S. dr. Alexandru Nicolescu, mitropolitul Blajului, Valer Pop, fost ministru de justiție și numit, cu puțin timp înainte, ministru al industriei și comerțului, înalte fețe bisericești, personalități politice și administrative din oraș și județ (protopopul Elie Câmpeanu, prefectul Francisc Porubski, profesorul Sîmtion din București, primari de orașe și comune etc. Zidită în nouă ani, „soră bună cu catedrala ortodoxă sfințită abia cu doi ani înainte”, noua construcție impunea și ea prin monumentalitate, o operă care „face cinste Ardealului întreg” – cum se exprima I.P.Sfinția Sa. Sărbătoarea din ziua de 8 septembrie a fost cu totul deosebită, impresionantă și înălțătoare. Ceremonia a început la biserica veche, de unde „o mare de lume” a pornit, în frunte cu un sobor de preoți, delegații comunelor, de preoți cu odăjdii sfinte, prapori și icoane sfinte, în dangătul tuturor clopotelor din oraș, străbătând orașul, până la noua catedrală. La „slujba solemnă, pontificată de arhiereul Blajului”, răspunsurile fiind date de corul bisericii „Schimbarea la față” din Cluj, au fost de față mii de credincioși din oraș, de pe Văile Mureșului și Târnavelor, „Agriștii” (membri ai Uniunii tuturor orașelor din România), veniți din toate colțurile țării. După Sfânta Liturghie, încheiată pe la ora 14, s-au rostit alocuțiuni în sala festivă a Primăriei¹⁸. Ecurile acestui moment solemn s-au auzit mult timp după aceea.

¹⁵ Idem.

¹⁶ Idem.

¹⁷ „Un an de activitate la Conservatorul municipal”, în *Gazeta Mureșului*, III (1936), nr. 67 din 28 iunie, p.1.

¹⁸ „Sfințirea Catedralei române-unite”, în *Gazeta Mureșului*, III (1936), 15 august, p.3.

Zilele următoare aveau să fie dedicate aducerii aminte: în 13 septembrie, pe clădirea fostului „La Calul Alb”, din strada Călărașilor nr. 13, se va dezveli o placă comemorativă în amintirea trecerii pe aici, cu 70 de ani în urmă, a tânărului poet Mihai Eminescu¹⁹; iar în 14 septembrie, dezvelirea, pe drumul Sângeorgiului închinat celor doi eroi și martiri din Revoluția de la 1848, Constantin Romanu-Vivu și Ștefan Moldovan. Ambele însemne memoriale au avut o soartă dramatică. De abia trecuseră patru ani și placa închinată poetului a fost demontată de un grup de patrioți, printre care și familia Bucur, și ascunsă, de teamă, față de trupele horthyste, într-un loc sigur, la Coasta Mare de lângă Râciu. S-a întors, pe aceeași clădire, în 1946, prin grija tinerilor scriitori grupați, în toamna anului 1945, în cercul literar „Mureșul” și cu concursul aceleiași familii Bucur. Monumentul celor doi martirizați a suferit, din păcate, ca multe alte monumente românești din zona vremelnic ocupată, moartea prin dinamitare. Abia, în 1989, i-a luat locul un bust al prefectului dăltuit în piatră de sculptorul Ioan Vlasiu, de astă dată în piața comunei Sângeorgiu de Mureș.

Ultimele zile ale „Lunii Târgu-Mureșului” au fost rezervate evenimentului ce avea să încununeze manifestările „lunii de primenire a orașului”: A XI-a Adunare Generală a Uniunii Orașelor din România. Veniți cu câteva zile înainte, reprezentanții orașelor au fost părtași la momentele inaugurale, au vizitat orașul și expozițiile organizate cu acest prilej²⁰. Târgu-Mureșul a beneficiat, atunci, de prezența ministrului de interne, a ministrului subsecretar de stat V. Bârcă, a primarului general al Capitalei, Al. Donescu, președintele Uniunii, a altor primari din principalele orașe ale României. Programul Congresului a fost foarte încărcat și serios pregătit timp de două zile, membrii Uniunii au dezbătut probleme de gospodărie comunală, asistența socială a copilului, starea sanitară a Bucureștilor, situația financiară a orașelor, creșterea gradului de civilizație. Inițiator și raportor al lucrărilor de întemeiere, apoi secretar titular, în 1922, al primului Congres al Uniunii, membru de onoare al acesteia, din 1926, Emil Dandea și-a văzut întruchipate ideile, prin girul dat de Adunare. Participanții i-au relevat „contribuția prețioasă a unor ample și adânci cercetări în problemele urbanistice”, Al. Donescu afirmând că „celelalte orașe ale țării pot lua pildă de felul cum se conduce și cum se muncește în orașul Târgu-Mureș.”²¹

¹⁹ Pentru amănunte vezi Melinte Serban, *Mărturii prin vreme, Târgu-Mureș*, 1999, p.140, nota 138.

²⁰ „Zile de sărbătoare la Târgu-Mureș, în *Gazeta Mureșului*”, III (1936), 24 septembrie.

²¹ Idem.

ISTORIA UNEI STATUI - EMIL AUREL DANDEA

ILARIE GH. OPRÎȘ

L`histoire d`une statue-Emil A. Dandea

Résumé

L`auteur présente l`histoire de de la première statue érigée en 1994, au maire Emil A. Dandea, edil roumain de Targu-Mures d`entre les deux-guerres qui a laissé sa marque sur le développement urbain de la ville.

Începând cu anul 1975 s-a format un curent de opinie favorabil reabilitării memoriei primarului orașului Târgu – Mureș, dr. Emil Aurel Dandea. În revista „Vatra” au apărut articole care au susținut ideea, sub semnătura lui Romulus Guga, redactor șef, precum și a prof. Vasile T. Suciuc, a publicistului Atanasie Popa.

În urma evenimentelor din decembrie 1989 au fost create posibilitățile de a concretiza ideile și dorințele intelectualilor români târgumureșeni de reabilitare a personalității primarului Emil Aurel Dandea. În luna ianuarie 1991, Asociația veteranilor de război și deputatul Borbely László au solicitat aprobarea unui amplasament în Târgu- Mureș a primarilor dr. Bernády György și dr. Emil Aurel Dandea. În aceea perioadă, primarul Victor Suciuc și Consiliul local au aprobat amplasarea statuiilor în apropierea Cetății Medievale. În anul 1992, Fundația culturală Bernády a cerut schimbarea amplasamentului statuii Bernády György pe actualul amplasament. În ședința Consiliului local din data de 21 iulie 1994 s-a aprobat amplasamentul actual pentru cele două statuii, prin vot în unanimitate.

În luna noiembrie 1994, s-a constituit Comitetul pentru realizarea monumentului „Emil Aurel Dandea” în următoarea componență : Victor Suciuc – președinte, Ilarie Gh. Oprîș – vicepreședinte, membrii : Ioan Șulea, Valer Pop, Tarfin Ludușan, Ioan Ognean, Constantin Herișan, Dimitrie Poptămaș, Traian Bosoancă și Vasile T. Suciuc. În anul 1995, Comitetul și-a lărgit atribuțiile și au fost cooptați alți membri : Mihail Art. Mircea, Mariana Munteanu, Emil Albu, Călin Suciuc, Marcela Mihalte, Ioan Tilincă, Valer Bătagă, Vasile Vamoș, Mircea Chirvase, Genoveva Popa, Florin Vlad, Ioan Chirpelean, Eugen Man și Florin Oproiescu. Începând cu luna ianuarie 1995, Comitetul s-a întrunit săptămânal, în fiecare zi de luni la ora 13, analizând etapă cu etapă evoluția lucrărilor și îndeplinirea obiectivelor noi stabilite pe parcurs.

La cererea Comitetului, arhitectul Doru Dunca și artistul plastic Ioan Șulea au întocmit documentația privind organizarea Concursului Național de proiecte pentru statuia „dr. Emil A. Dandea”. Concursul a fost anunțat în presă la 9 și 10 februarie 1995 în presa locală și centrală. Împreună cu Consiliul Județean Mureș, s-a stabilit ca finanțarea întregii acțiuni de realizare a monumentului, a materialelor scrise și a drepturilor de autor să fie realizate de Muzeul Județean Mureș.

La concursul din 28 aprilie 1995, au participat trei sculptori târgumureșeni; Gheorghe Mureșan, Florin Strejac și Ioan Grama, cu patru proiecte. Juriul, în urma vizionării lucrărilor a acordat locul trei pentru macheta realizată de sculptorul Gheorghe Mureșan.

Ne acordându-se locul I, s-a propus relansarea concursului de către Inspectoratul pentru Cultură al Județului Mureș, la data de 15 mai 1995, prin publicarea în presă și prin anunțarea filialelor Uniunii Artiștilor Plastici din țară.

Juriul constituit în conformitate cu Ordinul nr.33, din 1991 a Ministrului Culturii a fost format din :Alexandru Păsat, sculptor, Victor Gaga, sculptor, Mihai Istudor, sculptor, Izsák Márton, sculptor, Cornel Moraru, consilier șef al Inspectoratului Județean pentru Cultură, Ioan Șulea, pictor, Doru Dunca, arhitect, Onoriu Ban, arhitect, Viorica Herdean, critic de artă.

Până la data de 16 iulie 1995 au fost depuse machetele pentru concurs de către sculptorii Ioan Deac, Anton Rațiu, Nicolaie Pascu, Adrian Pârvu, Ion Bolborea, Grigore Minea, Iosif Constantin, Vladimir Dan Predescu, toți din București, și de către sculptorii târgumureșeni Gheorghe Mureșan și Ioan Vasile Grama. În urma jurizării din 17 iulie 1995, prin vot secret, juriul a stabilit următoarele :locu I a revenit lui Anton Rațiu, locul al II-a lui Gheorghe Mureșan, locul al III-lea lui Vladimir Dan Predescu.

Proiectul sculptorului Anton Rațiu (de loc din satul Bobohalma, situate lângă Târnăveni) a fost înaintat Ministerului Culturii. Comisia de experți a decis să nu acorde avizul în urma ședințelor din 4 septembrie 1995 și din 10 octombrie 1995. S-a solicitat reanalizarea proiectului în cadrul Comisiei de Apel a Ministerului Culturii, formată din Viorel Mărginean, – ministru, președinte, Andrei Pleșu, Paul Vasilescu, Constantin Lucaci, Barbu Brezianu, Cristian Velescu și Ludovic Szoha, care a decis la data 4 decembrie 1995 emiterea avizului.

Sculptorul Anton Rațiu a realizat lucrarea în mărime naturală în spațiul Combinatului Fondului Plastic din București, care în urma vizionării de către delegația numită de către Comitetul pentru realizarea monumentului , în data de 10 octombrie 1995, a recepționat lucrarea, varianta în ipsos.

Pentru turnarea în bronz a statuii, Comitetul a reținut oferta făcută de S.C. Turnef Transilvania din Sângeorgiu de Mureș, maestru turnător Petre Suciuc, cu care s-a încheiat contract la data de 15 aprilie 1996. Turnarea în bronz , finisajul și brunarea s-au făcut sub îndrumarea permanentă a sculptorului Anton Rațiu.

Amenajarea spațiului de amplasare, s-a făcut după proiectul arhitectului Mariana Munteanu și realizat de S.C. Conflexim Târgu-Mureș în baza contractului încheiat în 18 martie 1986.

Lucrările au fost finanțate de către Consiliul Județean Mureș cu suma de 75 milioane lei , iar de la sponsori, suma de 25 milioane lei. Prin intervenția prefectului Ioan Racolțea, s-au mai alocat sumele necesare , datorită majorărilor de prețuri în anul 1996 față de devizul inițial.

Comitetul pentru realizarea monumentului, coordonat de Victor Suciuc, președinte, sprijinit de prefectii Ioan Racolțea și Gavril Țîru, subprefectul Tiberiu Sbârcea și Ioan Togănel, președintele Consiliului Județean Mureș, au rezolvat toate problemele legate de finanțarea proiectului și relizarea lui în cele mai bune condiții.

În ziua de 18 august 1996, duminică, la ora 13, în prezența a mii de târgumureșeni a avut loc festivitatea de dezvelire a statuii lui Emil Aurel Dandea. Conform programului întocmit, fanfare Garnizoanei a deschis manifestarea și a întâmpinat oficialitățile. În acordurile Imnului de Stat al României, Garda militară constituită în cinstea acestui eveniment, a prezentat onorul.

Statuia a fost dezvelită de prefectul Gavril Țîru, după care , un sobor de preoți, avându-i în frunte pe ÎPS Andrei , episcopi ortodox de Alba Iulia, și ÎPS Virgil Bercea, episcop greco-catolic, au oficiat o slujbă de sfințire și binecuvântare a statuii și a Primăriei refăcută arhitectural în stilul original neobrâncovenesc.

La festivitate au luat cuvântul : Traian Chebeleu, care a transmis mesajul președintelui României, Ion Iliescu, deputatul Lazăr Lădăriu, Gavril Țîru, prefectul județului Mureș, Fodor Emerich, primarul municipiului Târgu- Mureș, general maior Nicolae Oprea, comandantul Corpului 6 Armată, dr. Zeno Opriș, președintele Uniunii

Vatra Românească, Gheorghe Funar, primar al municipiului Cluj-Napoca, prof.dr. Dan Amedeo Lăzărescu, Ioan Rus, prefect al județului Alba, Vasile Copilu-Cheatră, poetul moșilor, Victor Suci, președintele Comitetului de organizare.

Manifestarea s-a încheiat prin depunerea de coroane de flori la statuia „Emil Aurel. Dandea” și defilarea Gărzii de Onoare, a fanfarei militare a Garnizoanei Târgu-Mureș.

Imagini de la dezvelirea statuii lui Emil A. Dandea
(18 august 1996)

Lista autorilor

Balint Nicolae, profesor, Sângeorgiu de Mureș, județul Mureș

Bogdan Florin, muzeograf, Muzeul de Etnografie Reghin

Dobozi Beatrice, Milandolina, referent, ANDJ-Mureș

Fola Nicolae-Victor, dr. în istorie, profesor Târnăveni

Hancu Ana, cercetător științific drd., Muzeul Județean Mureș

Hermann Bayer, profesor Sighișoara

Lazăr Ioachim, cercetător științific dr., Muzeul Civilizației Dacice și Romane
Deva

Lăcătușu Ioan, dr. în istorie, director ANDJ-Covasna, Sfântu-Gheorghe

Man Ioan Eugen, tehnician arhitect, Târgu-Mureș

Marc Dorel, cercetător științific dr., Muzeul Județean Mureș

Mera Eugen, profesor Ibănești, județul Mureș

Mihu Elena, muzeograf, Târgu-Mureș

Moldovan Peter, referent, ANDJ-Mureș

Opriș Ilarie Gh., publicist, Târgu-Mureș

Pană Virgil, cercetător științific dr., Muzeul Județean Mureș

Ploscă Maria-Cristina, muzeograf, Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva

Ploșniță Elena, dr. în științe istorice, secretar științific al Muzeului Național de
Arheologie și Istorie a Moldovei (Chișinău)

Rus Dorin, cercetător științific dr., Muzeul Județean Mureș

Scăiceanu Cristian, director, Muzeul Național Filatelic, București

Stanciu Camelia, muzeograf, Muzeul Național Brukenthal Sibiu, Muzeul de
Istorie

Suciu Felician, profesor, Târgu-Mureș

Șandor Vasile, profesor, Târgu-Mureș

Șerban Melinte

Teșculă Nicolae, muzeograf, Muzeul de Istorie Sighișoara

Editura *Ardealul*
ISSN 1221-0943